Slav 8600.17

HARVARD
COLLEGE
LIBRARY

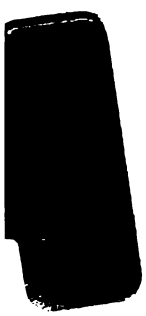

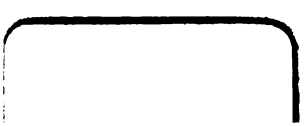

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

3/0

POVJEST KNJIŽEVNOSTI

HRVATSKE I SRPSKE

Digitized by Google

Digitized by Google

POVJEST

KNJIŽEVNOSTI

HRVATSKE I SRPSKE

NAPISAO

DR. ĐURO ŠURMIN

S 21 ISPRAVOM I SA 70 PORTRETA

1898

TISAK I NAKLADA KNJIŽARE LAV. HARTMANA (KUGLI I DEUTSCH), ZAGREB, ILICA.

Digitized by Google

Slav 8600.17

HARVARD
UNIVERSITY
LIBRARY

Sva prava pridržana u smislu zakona kako za slike, tako i za sadržaj.

Digitized by Google

Još prije trideset godina izašla je Jagićeva knjiga »Historija književnosti«, ali je obuhvatala samo staro doba. Stojan je Novaković izradio u isto doba po prilici svoju »Istoriju« za školske potrebe. Poslije je u Matičinu izdanju priredio Iv. Broz svoje Crtice iz književnosti hrvatske; ali i one ne prekoračiše rada najstarijega doba. Što je dalje rada, to su sve školske knjige, koje nam prikazuju kako su nam stari duševno živjeli. Jagić se 1867. tužio, da je našao neobrađeno polje. Danas je nešto bolje i u Hrvata i u Srba; ali ko se obazre po ovome prijegledu literature hrvatske i srpske, pa uz to privuče u pomoć članak Iv. Scherzera »O povjesti hrvatske i srpske književnosti« (1897.), taj će vidjeti, da i danas nema pojedinih, a ni cjelovitih radova o našoj literaturi ni za prošlost ni za sadašnjost. Mi još i danas nemamo bibliografije ni hrvatske ni srpske, a po tome se može lako suditi, koliko je truda i muke trebalo i za ovakav posao, kakav je ovaj.

Znam, da ovo nije potpuna istorija literature; ali znam i to, da se takav posao u nas još ne može izvesti onako, kako ga imaju drugi veći narodi. No jedan put se moralo i tim početi, pa ako nije djelo bez nedostataka, bit će svakako djelo, koje podaje prvi put na okupu sliku duševnoga našega razvijanja. Što nije ovdje potpuno, to će se od sad moći laglje popravljati i dotjerivati: jedan put se mora prokritikovati prošlost i s njom se razračunati. Ako sam tim djelom to postigao, da se laglje dođe do potpune povjesti književnosti, onda mi je posao uspio, jer će se o budućnosti morati drukčije misliti, nego li se do sad mislilo. Ja mislim, da i ovakovo poznavanje našega duševnoga rada daje »proročkih pogleda u budućnost, a proročki pogled u budućnost oštri snagu, krijepi energiju za posao, bržom silom dovodi srećnija vremena u narodni život«.

U ovoj se knjizi htjelo pokazati, da je doba nadošlo, kako treba račune dati o prošlosti, ali k jednu da treba misliti i onom, što bi imalo nadoći. Ovim su se trudom pribirale dojakošnje pojave iz rasturenih rezultata do devedesetih godina, da se zadobije neko gledište, s kojega treba nastojati o svim granama književnosti.

Digitized by Google

Što nam je bolje i jasnije osvijetljena prošlost, umne će oči znati pogledati u napredak. Ako ovo i nije potpuno ogledalo svega našega dosadašnjega rada, ipak su pretresene sve pojave, bačen je pogled na svaku granu čovječjega umnoga rada, a tim je već dana prilika, kako bi trebalo zatrpati sve one praznine, kojih je još velik broj. Da se za tim poglavito išlo, to će se morati priznati, ako se zagleda samo u ovu knjigu, koja je osnovana na dosadašnjim istraživanjima, kako to pokazuju i one bilješke, što se označuju kod izrađivanja ovoga posla.

Držeći ovo na umu, pa znajući uz to, da je baš istorija književnosti kao cvijet sve umne radnje u narodu, kao sijevak svega, što izvedu u svijet politički događaji, napisao sam ovu knjigu o duševnom radu dvaju političkih naroda, koji su svezani među sobom jednim jezikom, istim običajima, ali su ih upravo političke prilike navrnule na različne putove, razdijelile ih u dva politička naroda i udarile im dva posebna smjera u književnosti. Koje su im dodirne točke osim jezika i običaja, razabrat će pomni čitalac iz pripovijedanja u razvijanju duševnoga rada; ali nisam mogao naći toliko jednakih smjerova, da bih mogao u jednoj jedinstvenoj cjelini obraditi i hrvatsku i srpsku književnost. Jer Hrvati žive svojim osobitim životom, a Srbi svojim, potreba je za mene bez ikakove sumnje, da se moraju literarni radovi dijeliti, ako se hoće dati svakomu svoje. Zajednice jezika i običaja ne može niko raskinuti, pa sam ono, što je pučko i zajedničko obradio u jednoj cjelini. Kad može biti nadođu novi smjerovi i nove prilike, moći će se — po mojem uvjerenju — ujediniti čitav rad jednorodne braće.

Moglo bi se prigovarati, da nije bilo uputno zasezati u najnovije vrijeme. Ja se držim onoga gledišta, da sve književne pojave, što su ugledale svijeta, idu u istoriju, ma i nedaleku. Današnje pak razvijanje literarnih smjerova od velikih je zamašaja za budućnost u malenih naroda, koji se ne mogu poslužiti svakom raskoši kako veliki narodi to čine, i upravo prikazivanje današnjega rada u lijepoj literaturi može dobro pokazati, smije li se nešto odobriti ili ne smije.

Da sam nastojao svagdje kazati samo istinu i da mi je samo istina bila na pameti, to će se moći prosuđivati kod čitanja knjige. Da su neki dijelovi više obra-

Digitized by Google

đeni od drugih, i to je istina; ali i opet moram spomenuti, da su me u tome najviše pomagala moja vrela, kojih je rasijanih po časopisima i knjigama, što se spominju svagdje, gdje je bilo moguće. Od glavnih vrela spominjem ovdje napose: V. Jagić: Historija književnosti; — Jihoslované; Iv. Broz: Crtice iz hrvatske književnosti I., II.; St. Novaković: Istorija srpske književnosti; Srpska bibliografija; P. Jos. Šafařik: Geschichte der südslavischen Literatur; Š. Ljubić: Ogledalo povjestnice jugoslavjanske; P. Kulakovski: Illirizmъ; Iv. Milčetić: Hrvati od Gaja do 1850.; A. Fekonja: Ljudevit Gaj in ilirska ideja (Kres 1881.). Uz to sam zagledao u Petračić-Milerovu Čitanku, te Ž. Simića: Lekcije iz srpske književnosti. Mnogo mi je pomogla za literaturu radnja Iv. Scherzera u sarajevskoj »Nadi« god. 1897. pod naslovom: »O povjesti hrvatske i srpske književnosti«, gdje se mogu naći glavna vrela o pojedinim piscima, a nisu spomenuta u ovoj knjizi.

Na kraju se od svega srca zahvaljujem gg. nakladnicima Kugliju i Deutschu, koji su ovdje (kako i u mnogim prilikama) pokazali, da hoće knjigu hrvatsku opremiti, te će njima i narodu biti na čast i slavu.

U Zagrebu mjeseca srpnja 1898.

Dr. ĐURO ŠURMIN.

Digitized by Google

Digitized by Google

UVOD U KNJIŽEVNOST

Digitized by Google

Digitized by Google

UVOD U KNJIŽEVNOST.

Literatura pokazuje osobiti život narodnoga duha. U svakoga se naroda njegov duh najbolje i najočitije javlja u jeziku, koji tvori duševnu svezu ljudi, što pripadaju istomu narodu; jezik dakle upućuje na jedinstvo, za pravo stvara narodnost, koja se razvija u onom času, kad skupine ljudi spoznaju, da su vezane jednim sredstvom zajedničkim. Bez jezika nema narodnosti — i samo po svojem jeziku postaje narod sposoban za samostalan svoj život plemenski. Istom u jeziku se odražavaju misli i čuvstva jednoga plemena, jednoga naroda, jer tek tim oruđem može čovjek stvoriti pravu i prvu pjesmu, prvu priču, mitu. Eto tako jezik postaje oruđem, sredstvom narodne literature.

Budući da se jezikom ili živom riječi pokazuje nutarnji život čovjeka pojedinca, to nema sumnje, da i onaj rad duha čovječjega, što se očituje u pismu, pokazuje duševni pogled pojedinca na vanjski svijet; no i živa riječ mnogo puta izriče ono, što biva u duši čovjeka, koji govori, očituje čuvstva i težnje njegove. Što biva u živoj riječi, to se vidi i u pisanoj riječi, književnom djelu — u pismenosti. Kako po jeziku tvore, različni ljudi jedan narod, tako skupine književnoga rada pisane istim jezikom dovode do narodne književnosti ili literature. U toj vrsti duševnoga rada imadu se pokazivati idejali, narodne težnje u koje određeno doba istorijskoga života narodnoga. Za to se s pravom može reći, da je istorija kulture dnevnik narodnih čuvstava i misli, jer se po njoj pred našim očima otkriva narodna duša, narodne otajne misli, što su ga se prihvatile u vijekovima, kad je išao za tim, da provede svoje težnje.

Kad je literatura ogledalo nutarnjega života ljudi, to ona živi u tijesnoj svezi sa svim pojavama životnim i prema njima se razvija: istorijski događaji, općeni međunarodni odnosi, narodna kultura, karakter pojedinih doba u općenoj povjesti, tuđe utjecanje na razvijanje domaćega kulturnoga života i mnogo drugih pojava odlučuje o smjeru, razvijanju, napredovanju ili nazadovanju književne povjesti. Sve uzroke napredovanja ili nazadovanja mora prikazati književna povjest, jer se samo po tom mogu razumjeti promjene, što se često u njoj javljaju. Ima dosta svjedočanstva,

Digitized by Google

da su odlučni preobraćaji u mišljenju predstavnika narodne naobrazbe preokrenuli općeni istorijski život naroda; ideje, što su se pojavile u književnosti, promijeniše i političku istoriju. Po tom se vidi odnošaj svega naroda prema njegovim sinovima, koji stvaraju literaturu; u tom pak odnošaju upoznajemo uzroke, poradi kojih se jedan put knjiga kojega naroda podiže, ili poradi čega pada, a može biti je i propala. Za to istorija literature mora predočivati sve one pojave, što se zbivaju u duševnom životu bilo kojega naroda, a prikazane su pismom.

U strogom značenju riječi, literatura ima prikazivati sve ono, što je koji narod u živoj riječi, u pismu ili tisku na svijet iznio; obuhvata dakle sve grane čovječjega stvaranja, kamo idu pjesništvo, različne grane naučnih djela, jer se u tom pokazuje duhovni život narodni. U drevna vremena, iz kojih se dočuvalo malo spomenika narodnoga duševnoga rada, bit će svaki i najmanji spomenik od vrijednosti za prikazivanje prosvjete, jer u oskudici spomenika, pa na oko i neznatni n. pr. natpis, mnogo puta pokazuje, u kakvim se prilikama stvaralo narodno obrazovanje. Kad je pak kultura narodna uznapredovala, tad se u istoriji literature izbiraju u prvom redu one radnje, oni proizvodi duha, koji su bili takovi, da su po sebi odlučivali o smjeru, kojim se kretao potonji rad. No i tu će se morati istorija literature obazirati u glavnom na sve ono, što je vrednije i što može predočivati težnje pisaca kao predstavnika narodnih misli i zahtjeva.

U prvom je redu za to zadatak istoriji literature pokazivati na pjesničke proizvode, koji su zamašan dio narodne kulture. Narodne pjesme, poslovice, umjetna poezija svake vrste predočuje nam što jasnije težnje svakoga naroda, iznosi pred našim očima narodne idejale u koje doba narodnoga života. Toga ne može u jednakoj mjeri pokazivati naučna literatura, budući da nauka i sve njezine srodnice idu u svih naroda jednakim putem, jer je istina u svih naroda samo istina, a ljepota se može različno shvatati i razvijati. Ne treba čovjek mnogo da se ogleda, pa da razbere vrijednost poezije u opće. Pomisli li se samo na savremeni roman, koji je svojim prikazivanjem ljudstva gotovo izmijenio neke socijalne prilike uhvativši u svoje kolo sav život savremenoga društva, tad će biti sigurno malo ljudi, koji će moći odrediti vrijednost poezije. Ali i ono sve, što je stvorio um ljudski i čovječje čuvstvo s fantazijom, odražava u sebi svoje doba, svoje društvo; za to rad ovih triju sila ide u literaturu u prvom redu.

Ako se poprati život nárôdâ do prvih njegovih dana mladenačkih, sigurno će svatko moći razabrati, da u to doba upravlja fantazija i čuvstvo; um i razmišljanje se gotovo i ne javlja, što je sasvim prirodno, budući da je i odrastao čovjek u takovu vijeku jednak djetetu. Takovo doba života može izvoditi samo pjesmu, koju vodi fantazija i čuvstvo. Mnogo se kasnije pojavljuje proza, jer je ona istom onda moguća, kad je već dobro razvit duševni život, kad fantazija i čuvstvo ustupaju razumu i razmišljanju.

Drži se u općenosti, da je najstarija poezija u svih naroda bila složena po nekom metričkom obliku, koji je bio spojen s pjevanjem i plesom. Ima i takih pojava, da su se zakoni izdavali u stihovima. Kad su se ljudi umjeli otresti te vezanosti, nastao je prijelaz od stiha na prozu, a to je već bio dobar korak umnoga napretka. Za to je i danas razumljivo, da se u mladosti pojedinca čovjeka i u mladosti čitavoga naroda najprije stvaraju stihovi, a onda istom prozaično pisanje; u naroda se budi želja i težnja za istinom, a jezik počinje vršiti svoju višu službu, jer iznosi onu istinu, što ju je čovjek po svojem mišljenju našao. U drevnoj davnini po svojem razvijanju zameće se u narodu njegova poezija. »U tom vijeku naivna vjerovanja i mladenačke mašte, kod jednaka života i jednakih običaja, a prema tomu i kod jednake prosvjete, koja je istom proklicala, sav je narod jedno srce i jedna duša, sav narod

Digitized by Google

jednako misli i osjeća«. Budući da je tomu tako, tad je razumljivo, da se narodni pjevač, koliko god pjeva kao pojedinac, ne odvaja od ostaloga naroda ni po mislima ni po čuvstvu; on pjeva samo ono, što bi pjevao čitav narod, poradi čega se njegova pjesma prima od svakoga, kao da nije ni postala drugdje — od drugoga lica.

Kako se jezik razvija, tako se razvija u nerazdruženoj svezi s općenim duševnim razvojem narodnim i mitologija, jer ona pokazuje utjecanje svih mogućih prirodnih i duševnih sila, što okružuju narodno mišljenje. »Najstarija mitologija je prva narodna religija, prva filozofija, prvi kodeks običnoga narodnoga prava, ali u opće i prva nauka; — to je živi odraz svega značaja stare narodne kulture, tu se pojavljuju stepeni obrazovanja národa, kulturnih odnosa i sveza s drugim plemenima i t. d. Nerazdruženo sa svim tim mitologija postaje rudnik, iz kojega se izvija žica narodnoj poeziji — ako već nije u mitologiji pjesma sadržana«. Zgodno iza toga nastavlja odmah A. Arhangelski, da je u mitologijskom pripovijedanju najširi krug za prvi narodni epos. Usmenoj ili tradicionalnoj literaturi je mitologija ishodište, budući da ona stvara onu atmosferu, u kojoj izbijaju počeci nacionalne literature, što je osnovana na pjesmama, pričama, poslovicama i t. d., u općeno što je stvaraju narodne umotvorine.

Kad se u narodu kojem javlja pismo, tad se tim već odjeljuje literatura: pored usmene eto i literature pismene. Pismo je tako zamašna pojava u narodnoj prosvjeti, da po njem i nacionalna literatura dobiva više puta drukčiji karakter. Budući pak da se u prvim počecima samo odličniji dijelovi naroda upoznaju s pismom, to se i pismena literatura nekako dijeli od općenoga sloja narodnoga. Pored usmene literature u takim slučajevima razvija se i pismena; u dobrim prilikama jedna se s drugom upotpunja — no u mnogo slučajeva jedna pored druge idu sasvim različnim smjerovima. Dosta se puta i to događa, da je literatura najobrazovanijih slojeva u sukobu s narodnom usmenom knjigom, koja u najviše prigoda postaje slabijom i biva svojinom samo najnižih slojeva u narodu, t. j. ona postaje svojinom onih ljudi, koji nisu vješti pismu. Osniva li se pismena literatura na onom temelju, što ga je pokazala usmena literatura kojega naroda, tad je takomu radu siguran uspjeh, jer se po malo vežu među sobom viši i niži slojevi spajajući duh narodni s kulturnim razvijanjem prosvjetljenijih slojeva u istom puku.

Po tom se vidi, da je književnost razdijeljena na usmenu i pismenu. I jedna se i druga može javljati u vezanu i nevezanu govoru, t. j. u stihu i prozi. Narodna usmena književnost ponajviše kao tečevina fantazije imade u prvom redu da zabavlja — jer je tu pouka isključena. Kulturna ili pismena književnost osnovana je na fantaziji i na tečevinama umnim, a zadatak joj je, da duševno usavršuje, oplemenjuje čuvstva i misli, a jača volju. Poezija to obavlja zabavljajući i puteći na ono, što je lijepo, a proza, ponajviše tečevina uma, upućuje na istinu i ono, što je dobro. Pod imenom poezija obično se razumijeva pjesnička ili lijepa literatura, a pod prozom t. j. onom knjigom, što se služi govorom svagdašnjega života, poučna književnost; ide li pak ova za tim, da istražuje nove istine, ili da drugima priopćuje ono, što se naukom pronašlo kao istina utvrđena, nastaje znanstvena i popularna proza.

Sve te vrste idu u povjest književnosti, ali se baš poradi svoje tvoračke snage najslobodnije kreće duh čovječji u onim vrstama, što ih obuhvata poezija, pa i nije čudo, da se danas mnogo puta pod književnošću razumijeva samo poezija, koja zahvata u narodni život kroz sve vijekove. Ipak se mora spomenuti i imati na pameti, da se sve vrste literature u istim prilikama razmjero jednako razvijaju. Poradi toga će se ovdje najprije izložiti neke istorijske i etnografijske pojave Hrvata i Srba, a onda će se govoriti o onim pojavama, koje idu u književnost.

Digitized by Google

NARODNI JEZIK HRVATA I SRBA.

Kad su u veoma davnim vremenima naši praoci živjeli zajedno s djedovima drugih evropskih naroda u jednoj zajednici u srednjoj Aziji, govorili su svi jednim jezikom i činili jedan narod. Tomu je zajedničkomu jeziku sačuvao najviše tragova književni jezik stari indijski, što ga zovu i sanskrt. Jedan dio toga praoca naroda ostade u Aziji, a naseli se poglavito u Indiji, a drugi dio ode u Evropu, gdje se raširi po tom od nova naseljenom kraju i poče govoriti svaki svojim osobitim jezikom, pošto se razdvojio u nekoliko novih naroda i počeo po malo osnivati svoju novu domovinu. Tako nastadoše narodi evropski. Ali kad je to bilo, ne da se ni približno odrediti; no da je ta zajednica postojala, to nam dokazuju jezična istraživanja. Među narodima, što potekoše iz indoevropske zajednice, nalazi se i narod slovenski, koji je počeo govoriti po vremenu svojim osobitim jezikom, jezikom slovenskim. Ali se i taj jedan narod raziđe na razne strane i uplivom prerazličnih prilika na svakom kraju poče govoriti jezicima među sobom srodnim, no ipak ponešto različnim, po čem se rasturio na različne srodne narode.

U VI. stoljeću poslije Hrista na desnoj obali donjega Dunava bili su nastanjeni Sloveni, od kojih je jedan dio udario na jug; to su potonji bugarski Sloveni. Drugi se dio pomače na zapad i zasegne čak u noričke Alpe; to su današnji Slovenci. Ogranak, što se nastanio u Panoniji i dopro do Karpata, bili su panonski Sloveni, što ih je nestalo na svršetku IX. stoljeća, kad su u te krajeve provalili Madžari. Neki ih je dio ostao u Podunavlju, ispremiješao se s Rumunima, a tek malen ostatak se čuvao sve do prošloga stoljeća. S panonskim su Slovenima u VI. vijeku došli Hrvati i Srbi u krajeve s onu stranu Dunava, odakle se kroz stotinu godina pomiču preko Drave i Save u Ilirik i Dalmaciju, dok nisu polovinom VII. stoljeća bili čvrsto posjeli ovih krajeva, što sad graniče od zapada vodom Dragonjom u Istriji i Jadranskim morem do Bojane, od juga Bojanom poviše Skadra do niže Gusinja pa do Đakove, Prizrena, Starog sela i Kačanika prema Vranji, odakle udara granica

Digitized by Google

na sjever prema Nišu i teče niz Timok između Kneževca i poniže Zaječara; tad prelazi u Ugarsku niže Velikoga Gradišta i mimo Bijelu Crkvu, Temešvar, Arad, Segedin, Sentu, Baju, Muhač, Šikloš i Pečuh stiže do Drave, odakle zakreće prema Muri, da duž međe štajerske i kranjske dođe do rijeke Dragonje, koja utječe kod Pirana u more.

U tim granicama naseljeni Hrvati i Srbi razviše jedan jezik, što ga Hrvati zovu hrvatskim, a Srbi srpskim. Taj jezik imade ponekih razlika, ali te razlike nisu takove, da bi se po njima dijelili narodi na osobite cjeline. Kao glavne osebine tih razlika (kojih u ostalom mora biti u svakom živom jeziku i koje je Rus O. Miler uspoređivao s različnom bojom i različnom veličinom lišća na jednom istom drvetu) jesu tri glavna narječja: kajkavsko, čakavsko i štokavsko. Ovo potonje ima tri grane, od kojih je jedna zapadna (ikavski govor), jedna južna (jekavski govor) i jedna istočna (ekavski govor). Broj naroda, koji tim narječjima govori, doseže po prilici 7 milijuna duša. Kako je pak taj svijet rasijan među drugim ili više ili manje srodnim narodima, to je i utjecanje drugoga govora od znatnoga zamašaja po različne osobine, što se danas javljaju. I raseljavanje naroda hrvatskoga i srpskoga iz jednoga kraja u drugi mnogo je doprinijelo miješanju dijalekata. Što se više poznaju dijalektične sličnosti i razlike, to se više vidi, kako jedan narod s dva imena govori istim jezikom, samo ih dijeli državno uređenje i neke druge manje ograde. Kompaktno živu u jednoj cjelini Hrvati i Srbi u Hrvatskoj, Slavoniji, Bosni, Hercegovini, Dalmaciji, Istriji, Crnoj Gori, Metohiji, Srbiji, južnoj Ugarskoj i Međumurju; imade još po koje ostrvo (kako u zapadnoj Ugarskoj, Moravskoj, u Kranjskoj oko Metlike, u Italiji oko Napulja, u Arbaniji i Maćedoniji), ali to ne utječe nimalo u književnu povjest ponajviše zbog životnih njihovih pitanja.

Razgledavši narod i njegove međe, vrijedno je dotaknuti se i onih granica, u kojima se govori koje od ona tri narječja, što se razlikuju među sobom ne samo u tom, što jedni kažu ča, drugi kaj, a treći što, nego ovdje više, ondje manje u glasovima, u izgovoru ili naglasku, i u gramatičnim oblicima; vrlo je slaba razlika u upotrebljavanju gramatičnih oblika. Čakavski se govori u Istriji, hrvatskom primorju, na kvarnerskim ostrvima dalmatinskim; Dalmacija je sad izgubila sasvim čakavski govor izuzevši koju starinu u naglasu ili kojem obliku, premda je sigurno, da je u starini čakavski govor gospodovao svom Dalmacijom. U današnjim županijama zagrebačkoj, varaždinskoj i bjelovarsko-križevačkoj govori se ogromnim dijelom kajkavski. Štokavsko je narječje najraširenije i svakim danom preotimlje mah, a govori se u Ugarskoj, Srbiji, Slavoniji, bivšoj vojničkoj krajini, u Bosni, Hercegovini, Dalmaciji, Crnoj Gori i Metohiji. U prijašnjim vijekovima nije tako bilo rašireno štokavsko narječje, jer se iz spomenika potvrđuje, da je u nekim krajevima nekad bilo drugo narječje, a ne štokavsko.

Narječje štokavsko imade svoje osobite govore, od kojih zapadni živi u Slavoniji, zapadnoj Bosni, najviše među katolicima i muhamedovcima, i gotovo svoj Dalmaciji izuzevši predjele Neretvi na jug. Istočni govor, što ga Srbi većim dijelom upotrebljavaju kao književni govor, živi u Srbiji izuzevši zapadne strane, onda u Srijemu do Vukovara i po južnoj Ugarskoj sve do Budima. Najviše se ističe taj govor oko vode Resave, poradi čega ga zovu i resavski. U drugim krajevima se govori južni, a predstavnik mu je govor hercegovački, koji se ponešto drukčijim izrazitijim osobinama južnoga govora upotrebljava u hrvatskoj književnosti.

Međe se pojedinim govorima dadu nekako određivati, ali kad se pomisli na ono raseljavanje naroda iz Bosne, Hercegovine, Stare Srbije i naseljavanje po Dalmaciji, hrvatskom primorju, po sjevero-istočnoj Hrvatskoj (bjelovarskoj županiji), oko

Digitized by Google

Požege i u Srijemu, lako se može doći do uvjerenja, da se jezik prasjedilaca morao mijenjati pod utjecanjem doseljenika, i da je po tom teško moći strogo odsjeći, gdje su se naselili Hrvati, a gdje Srbi; krv se bratska ispremiješala, pa nije moguće pravo jedno od drugoga odijeliti. Općeno se to može reći, da su na zapadu pretežni Hrvati, a na istoku Srbi, t. j. u trojednoj kraljevini su Hrvati, a Srbiji, Crnoj Gori Srbi, dok u Bosni i Hercegovini živu jedni uz druge. Danas su takove prilike narodnosti, i priznati se mora, da postoji dualizam, što se osniva na vjeri (zakonu) i pismu. Dualizmu potpomaže mnogo i političko pripadanje i određenje braće, što govore jednim jezikom. Tu je uzrok i diobi književnosti, koja se razvija u Hrvata svojim smjerom, a u Srba svojim.

Spomenuto je, da danas za jezik, kojim pišu Hrvati i Srbi, postaje u glavnom dva naziva: jezik hrvatski kod Hrvata, a kod Srba jezik srpski. Da se što više prikaže jedinstvo jezika, počeše ga nazivati jezikom hrvatskim ili srpskim, premda je opravdan samo i jedan narodni naziv. U starim se spomenicima za cijelo u prvo vrijeme poznavala samo ta narodna imena za jezik; no kad se pojavilo cijepanje političkoga života, tad se uvukoše i pokrajinska imena po Dalmaciji, Dubrovniku, Bosni, Slavoniji i dr. Da bude zbrka još veća, uvedoše poslije književnici općenita imena: slovinsko i iličko. Što je pak više trpjela narodna samostalnost i što su više bili poraskidani pojedini krajevi među sobom, to se i više javljalo i kovalo nazivlja, dok nije nadošao i XVII. vijek, koji u svojim knjigama prikazuju potpunu nesigurnost u tom poslu. Slovinski, slovenski, slavenski, ilirički, bosanski, dalmatinski i t. d. mnogo se puta čita u knjigama; to je nastalo nešto poradi neznanja, a nešto poradi tuđih pisaca, koji su držali, da je hrvatski i srpski narod »slavenski«, pa se tako samo općeno pisalo. U zapadnim je stranama bilo poznato ime hrvatsko, a u istočnim ime srpsko već od drevne davnine, pa su ta dva imena u novije dane sasvim pretegnula, jer se već u svim hrvatskim i srpskim krajevima više manje razvila svijest o narodnosti.

Digitized by Google

NARODNI ŽIVOT I NARODNE UMOTVORINE.

Poezija je samo način, kojim se zadovoljava težnji za lijepim. Da je taj način t. j. pjevanje starije od svega, što vodi k ljepoti, to je sa svim prirodno: tu čovjek nalazi građu, kojom se stvara lijepo u samom sebi, jer je pjesma kao haljina, bez koje se ne bi pravo mogla pojaviti misao čovječja o onom, što drži lijepim. Da se to što više dotjera, čovjek je osjećao neku potrebu muzike, osjećao je, da mu je unekoj harmoničnoj cjelini ljepotu prikazati. Za to prvobitne tvorevine narodne uvijek su u stihovima, a ti se stihovi još i pjevaju. Uz to se već u najstarija vremena kao pratilica pjesmi javlja i pratnja na kakovu instrumentu. Kad čovjek hoće da potpuno udovolji svojoj težnji k ljepoti, naći će on pomagala svemu tomu u pokretima tijela, odakle se razvija mimika. To je u svih naroda, a prelazi od koljena na koljeno.

Hrvati i Srbi ponose se narodnim umotvorinama, napose narodnom poezijom, jer u toj grani književnosti imadu takovo blago, kakovim se ne može ponositi nijedan drugi narod. Kad bi bilo samo do onoga, što je zabilježeno, tad bi starina narodnih pjesama Srba i Hrvata bila dosta neznatna. Duh vremena nije mogao dopustiti, da se ono diže u književnim krugovima, što pripada samo prostomu narodu. Kad se razvila spoznaja narodne svijesti, tad je i ta poezija došla u cijenu i utjecala u umjetno-pismenu književnost, da se na njoj odražavao duh narodni.

Pošto se jezik više razvio s narodnim životom, to su se malo po malo usmenim pripovijedanjem počele razvijati narodne priče i pjesme. Baš poradi svoga načina života pjesme ne mogu postati okamine, što se ne daju mijenjati, već se ovdje dodaje, ondje oduzima, preobrće ili kako mu drago promjenjuje. Sve su te izmjene vrlo neznatne, osobito u pogledu sadržine. Narodnu pjesmu ispjeva najprije jedan pjevač, komu se ime brzo zaboravi, ili što on ne će, da ga drže za početnika pjesmi, već odbija na drugoga početnika, ili za to, što pjesma odmah prelazi od jednih usta u druga, koja je prema svojemu shvatanju promijene kao svoj izum. Svaki od pjevača nešto izmijeni u pjesmi čuvenoj, ali što je promjena, te su ne-

Digitized by Google

znatne, prema zajedničkomu pjevanju množine pjevača za više godina. To dolazi odatle, što se u prva vremena misli i osjećanja narodna slijevaju u jedne i iste glase, koji su svima zajednički, pa se ne mijenjaju, dokle traje onakih ili sličnih vremena. Ista pjesnička predavanja gode u isto vrijeme fantaziji i umu narodnomu i prelazeći s koljena u koljeno, proživljuju stoljeća noseći u sebi potpuno svoju glavnu misao. Budući da u narodnim pjesmama nitko i ne pita za pjesnika, već se svaki drži, kao da je pjesma njegova, pjesma dobiva općeni karakter, postaje sveopćom svojinom iskazujući narodni pogled o svijetu, narodni način mišljenja i o vjeri i o vjerskim pomišljanjima, gdje se u nejasnu obliku ističe sigurno i prvo promatranje prirode. U doba narodne poezije slabo se osjećaju ili za pravo se ne osjećaju ličnosti, jer je u svih jednako obrazovanje, mišljenje i shvatanje prirode i njezinih pojava. Ova neke vrsti zajednička obrazovanost čini, da pjesme mogu biti za stoljeća na istom stepenu — nema ličnosti.

Ovim se putem može doći — misli se — do tvrdnje, da se pjesme ni u kojega naroda nisu mogle razlikovati među sobom u različnim vijekovima. One pjesme, što su postajale u poznijim vremenima, prikazuju gdje više gdje manje uspomena iz onih vremena, u kojima se bio narodni život u porodici, u plemenu i u vjerskom poimanju prilično razvio. Valja na ime pamtiti, da u prvo vrijeme, kad još nema razvitih ličnosti — a tako biva u svakoga naroda — narodi se slabo razlikuju jedan od drugoga svojim običajima i svojim duhovnim životom; za to i prvo vrijeme njihovih usmenih umotvorina pokazuje više zajedničkih svojstava nego li osobitosti, budući da se nije pomišljalo ni u kojem pogledu na međusobno uzajmljivanje. Kad se istom iza podužega duševnoga razvijanja i u narodnim umotvorinama počne pojavljivati neko individualno (lično) izražavanje misli, tad se pokazuju i narodne osobitosti, narodne individualnosti. Tako u vijekovima nadolaze nova vremena i za jedan narod, pa prema tim novim životnim pojavama postaju i pjesme, ali se ne mogu oteti onomu glavnomu općenomu shvatanju, koje u sebi nosi biljege narodne individualnosti, što se u poetično doba ne može iz korijena promijeniti.

Već narodne umotvorine dokazuju, da se uz veći duševni napredak pojavljuju takove vještine, koje se ne bi mogle u jednoličnom stepenu života pokazati. Istom napredak i potreba, da se onomu dade neki individualni znak, što se usmeno širilo, dovelo je do pisma. Dakako da pismo prelazeći od jednoga naroda k drugomu mora naći i pokazivati različite stepene duševnoga razvoja, ali će uz to ta novina jedan narod potegnuti za drugim, po čem će se moći razbirati razlike, da negdje niče knjiga iz naroda, a negdje se opet razvija prema tuđoj radnji. No prava narodna književnost valja da ponikne iz narodnih umotvorina, koje joj po malo daju prave sokove: samo će u onom slučaju književnost biti pravom književnošću, kad bude »duhom duha narodnoga«. Ona književnost, što je satvorena prema tuđoj, dobro je negdje prispodobljena obrazini, koja pokazuje ljudsko lice, ali bez svakoga života. Taka knjiga ima svoju vrijednost ponajviše samo u tom, što se poslije nekoga vremena, kad knjiga prestane biti svojinom viših vrsta društvenih, pojavi književnost narodnoga duha. Ljudi, koji pripadaju ovoj višoj vrsti, ne obaziru se na svoju snagu, jer nastoje, da samo ono provedu u pismenosti svojoj, što se drugdje pojavljuje, bez obzira, odgovara li to potrebama i duhu narodnomu ili ne odgovara.

Ovo je u nas osobito bilo vrijedno istaknuti, budući da se u Hrvata i Srba ponajviše radilo prema tuđemu smjeru, a malo se pazilo i na narod i na njegove zahtjeve. Istom onda, kad se počeo javljati narodni domaći smjer, počela se i više promicati u narodu knjiga. Za to je zadaća svakoga, ako hoće da vodi računa o umnom razvijanju kojega naroda, da pregleda uvjete života duhovnoga.

Digitized by Google

NAČIN ŽIVOTA KOD STARIH HRVATA I SRBA.

Najstarija nam povjest svjedoči, da su Hrvati i Srbi živjeli u zadruzi, što je ostalo sve do posljednjih godina kao glavni biljeg domaćemu životu. U zadruzi se jasno odsijeva patrijarhalno uređenje, budući da se sve radi kao u jednoj porodici po stalnoj predaji, što su je u predistorijsko doba naši stari osnovali i onda dalje od koljena na koljeno predavali i čuvali. Postanak je zadruzi osnovan na krvi, jer je moglo živjeti po više sinova zajedno, a jedan je bio svima gospodar. U ovakovu se društvu po vremenu moglo naći mnogo članova, koji napokon po odrođivanju nisu morali biti u krvnoj svezi. Ova je dosta puta velika zajednica živjela jednakim životom, jer je bila potreba i stepen obrazovanosti u svih članova jednak. Glava svima bijaše starješina ili gospodar. Zadruga se mogla raširiti u bratstvo onda, kad je zadruga bila prevelika za zajednički život u jednom domu. Ovaki »bratstvenjaci« nose jedno ime, jer grade svoje nove domove na djedovini, a sastajali su se zajedno na djedovsku svetkovinu, što bi je obavljao gospodar ili starješina. Dešavalo se i to, da se od bratstva odijelila koja krvna grana, pa se odselila kamo podalje. Tako su nastali plemenjaci, koji su se još uviek osjećali u nekoj zajednici, jer potječu od jednoga plemena, samo što nisu od istoga roda. Ovim su se putem razvijala sela, čemu ima i danas traga i jednakim imenima. Bratstva su se slagala u jednu župu, a živjela su u odijeljenim selima u kakovu kraju, što ga je sama priroda svojom međom određivala; tad su ovoga poglavicu nazivali župan. Kad se njegova vlast raširila i na više župa ili općina, tad to područje nazvaše županija. Gradova u prvo doba svoga uređivanja nisu naši stari poznavali, jer ih nisu trebali; kad su po tuđim uredbama počeli osnivati gradove, tu bi bili onda župani kao u središtu čitave župe.

U ono doba, kad se Hrvati i Srbi doseliše u svoju današnju domovinu, čini se, da su bili prevalili prve i najniže stepene svoga uređivanja. Opaža se na ime, da u velikom županu, kojemu se pokoravalo više župana, traže predstavnika neke svoje srodničke zajednice; pače je bilo uređeno, da je vlast velikoga župana nasljedna. Hrvati su nazivali svoga župana banom, koji je bio pravi vojvoda, kako su se sami župani nazivali. No dalje se — po svoj prilici — u sjedinjavanju vlasti nije išlo, pače se opaža, da su Sloveni u općeno, a napose Hrvati i Srbi kao plemena ili župe živjeli dosta nesložno. Starješine su na ime bile birane po volji jednoga plemena, pa se nisu htjeli pokoravati drugomu; poglavice plemenske s druge strane bile su samo prvaci među onima, koji su ih izabrali, a nipošto gospodari, poradi čega je i razumljivo, da su svi htjeli ostati više manje posve neovisni, da se ne moraju jednomu pokoravati. Iz toga se može sigurno reći, da potječu one riječi, što vele, da su Sloveni (u općeno) miroljubivi i da vole slobodu, jer im je bilo razvito individualno shvatanje slobode.

Život je starih Slovena u općeno uzevši bio u porodičnom pogledu moralan; budući na ime da je svakomu članu u obitelji njegovim imenom određeno mjesto, jedva bi se dala držati misao onih, koji vele, da su Sloveni pripadali mnogožencima. Razgranjeno nas rodbinstvo upućuje, da su do njega Sloveni mnogo držali.

Ropstvo i kmetstvo ne će biti uredba praslovenska, jer se može pouzdano reći, da su kod Slovena u porodici, rodu i plemenu bili svi članovi načelno jednakoga prava; i žene su bile kako i muškarci sposobne, da se izaberu za poglavice. Istom potonje poznanstvo sa susjedima donese te dvije uredbe i među Slovene.

Digitized by Google

Već se reklo, da su porodice i plemena čuvale stare uredbe svoje predajom, t. j. običaji pravni prelazili su od roda na rod, pa je od tih običaja nastalo državno pravo, na kojemu su osnivali zakone i sudove. Mnogo se takih starinskih pravnih običaja sačuvalo sve do danas što u običajima što opet u poslovicama.

Sloveni su bili ratari, jer imadu mnoge zajedničke riječi, koje obilježuju njihov ratarski rad. Tako nalazimo imena: plug, lemeš, gredelj, brana; žito: raž, pšenicu, ječam, proso, ovas; lan, platno, vuna, sukno; žeti, snop, mlatiti; lopata, žitnica; žrvanj, mlin, múka, hljeb; repa, luk; meso, soliti; mlijeko, sir; voće, jabuka, kruška itd. U rat su išli samo onda, kad su se morali braniti, a vojsku je vodio starješina, koji je bio svećenik i sudac u miru, a vođa u ratu. Od oružja znaju za luk, strijelu, mač, štit, šljem, oklop; a oružje su pripravljali od ruda. I kuće su im uređene od drva. Za dijelove kuće već iz zajedničke domovine svih Slovena doniješe Hrvati i Srbi imena: streha, stube, šljeme, stijena, okno, vrata, prag; spominje se veža i pivnica. Od pokućstva se zna za: klupe, sto i stolice. Imali su i domaće oruđe, kako svjedoče riječi: kliješte, svrdao, dlijeto itd. Kod kuće su rado mirno živjeli, jer im je godio miran i kućevan život, što bi ga oslađivali pričanjem o starim junacima i čudnovatim vremenima.

Nebeske pojave, kako i one prirodne, držahu svi Sloveni bićima, što mogu misliti i osjećati kao što to i ljudi mogu. Od tih pojava jedna su bića dobra, a druga su zla. Prema tomu stvarahu bogove od dobrih bića, od rđavih bjesove ili zle bogove (ispor. skupo do zla boga). Različnim su ih praznovjernim obredima, koji su se u vijekovima do danas sačuvali, častili i izkazivali im svoje štovanje; a dosta se od toga dočuvalo do današnjih dana u pričama, običajima i poslovicama. Žrtve su prinosile starješine, jer osobitoga svećeničkoga staleža nije bilo. Naši su djedovi došli u ove krajeve kao pogani; no ma da su u brzo prihvatili vjeru kršćansku, opet su za dugo pridržali poganskih običaja, kojima imade još i danas tragova u narodnom vjerovanju i pričanju. To stoji, da su i kao pogani vjerovali jednoga najvišega boga, ali se ne zna, kako su ga Hrvati i Srbi zvali. Od pojedinih nam se bogova sačuvaše samo imena, kako je n. pr. Lada, Leljo, Davor, no ne mogu im se odrediti vlasti. Mnogo ima uspomena na vile, koje su nižega podrijetla božanskoga; tako je i sa suđenicama, rojenicama i dr. religioznim vjerovanjima. Iz pjesama i pripovijedaka se dade zaključiti, da su osobito prigodne pjesme bile usko skopčane s religioznim narodnim shvatanjem; dakako da se to ispremiješalo poslije s kršćanskim motivima. Običaji dodola, koleđanski, o Đurđevu danu, Ivanjudne, običaji kod vjerovanja u nečastive sile, priče o vjetrovima, zmajevima, o Iliji gromovniku i t. d., što ih još danas nahodimo u narodnim umotvorinama, sve su to ostaci staroga poganskoga doba.

Prema vjeri bili su uređeni i pogrebni običaji. Zna se, da su neki Sloveni svoje mrtve pokapali, a neki opet sažizali; pokapali bi pokojnike blizu kuće, pa na vrhuncima bregova; a gdje su sažizali tijelo, činilo se to poradi toga, da duša pokojnika što prije mogne poletjeti nebu pod oblake riješena svakih vezova zemaljskih. Žene su po indoevropskom običaju slijedile svoje muževe i s njima umirale, jer se mislilo, što je živjelo na zemlji zajedno, treba da živi i na drugom svijetu. Za neke se sekte zna, da su palile mrtvace još u srednjem vijeku, što će biti sigurno ostatak iz prvoga uređenja.

Običaji su se stari po malo zatirali, danas pak hoće li se što da dozna, mora se dosta mučno potraživati i nema sumnje, da će svega, pa i svake uspomene na starinu po vremenu sa svim nestati. Najvjernije i najpotpunije ogledalo staroga nam života i smjera u svakom pogledu bez sumnje jesu:

Digitized by Google

NARODNE UMOTVORINE.

»Narod je pjesmom slavio boga i prirodu u onim svojim prvim danima; iza toga se mogu razvijati žrtve i molitve. Poradi toga i odgovaraju pjesme prvim molitvama. Onda su glasovi njihove pjesme sa gora i planina, nasljedujući gromovnu igru nebesku, odjekivali po dolinama, a zadrhtala su srca svega plemena od ushita slave božje«. To je bio uzrok obrednim pjesmama, koje čuvaju najviše starine. Eto pjesama, što govore o višim i nižim bićima s božanskim svojstvima; sigurno je, da je bilo i pjesama za praznike, jer ih ima i danas ponešto. Uz to je narod stavljao u pjesme svoju istoriju, pjevajući o pojedinim junacima i pojedinim epohama svoga života, a tim se pronosila po dalekim narodnim zborovima pjevajući slavu čitavoga plemena. U pjesmama se pjevalo, a u pričama kazivalo i ono, što je narod izmišljao za svoju zabavu prikazujući prilike svojega života, svoga osjećanja ili svoje mišljenje o kakovu poslu i t. d. Uredbe domaćega života spram zakona božjih i prirodnih pokazivale su poslovice. Da se zasladi domaća slava, eto zagonetaka, koje se rješavaju uvijek s pomoću osobita dara božjega, a gatalice čarobnim riječima nastoje izvesti one sile prirodne, što su čovjeku od koristi.

Do nas je od svega toga blaga i duševnoga rada, što se učuvao usmenim predavanjem kroz stoljeća i stoljeća u narodu, došlo ono, što su nam pisci zabilježili u različnim prigodama; no mora se i odmah požaliti, da se razmjerno kasnim bilježenjem narodnih umotvorina mnogoj i mnogoj pojavi zametnuo svaki trag. Drukčije nije ni moglo biti, kad se vrlo malo vijesti nahodi i o tom samo, da takova blaga bijaše u Hrvata i Srba. Uzroke je tomu moći naći.

Svjedočanstva o narodnim umotvorinama. — Hrvati i Srbi rano prihvatiše nauku Hristovu, a svećenstvo je htjelo, da se što jače ta nauka ukorijeni, pa je s toga bilo protivno onomu, što je opominjalo starih poganskih vremena. Prve tragove i vijesti o narodnoj pjesmi nalaze u ljetopisu popa Dukljanina u XII. stoljeću. Nejasno je pripovijedanje, što ga daje vizantijski pisac iz XIV. vijeka Nićifor Gregoras, koji je 1325—26. putovao po Srbiji i čuo pjevati o uspomenama junaka, no on tih pjesama, za koje se drži (Pavić, Narodne pjesme o boju na Kosovu str. 3—4), da bi išle u krug pjesama hrvatskih, nije razumio.

Godine 1531. išlo je poslanstvo iz Beča u Carigrad. U tom se poslanstvu nahodio i rođeni Slovenac Kuripešić, koji je poslije njemačkim jezikom opisao svoj put. (Vidi Rad jugosl. akad. knj. 46.). On spominje na tri mjesta pjesme govoreći: U Hrvatskoj se i u Bosni pjevaju mnoge pjesme o Malkošiću — Bošnjaci i Hrvati pjevaju još mnoge pjesme o junačkim djelima Radoslava Pavlovića — u Hrvata se čuju još i sad mnoge pjesme o Kobiloviću. Za ona se dva junaka ne zna, tko su bili, a treći je poznati Miloš Obilić. Kneza Lazara, vojvodu Miloša Obilića i Marka Kraljevića, što ih pjevaju u pjesmama, spominje Šibeničanin Antun Vrančić (Veranzio) god. 1553. (Vidi P. Matković u Radu jugosl. akad. knj. 71). Vrančić pripovijeda o jednom klancu kod Vetrena i Suhe Klisure, gdje imade ostataka starina, koje bi on držao za stare utvrde, no dodaje, da stanovnici onih krajeva ne znaju ništa o Grcima, Tračanima, Maćedonjanima ni Rimljanima, već pripisuju te gradnje u Klisuri Novaku Debeljaku ili Marku Kraljeviću. Zgodno tomu primjećuje Pypin-Spasović, kako ta bilješka pokazuje, da su već u XVI. stoljeću bili smješteni pojedini junaci u svoje krajeve, a ovdje evo dolazi Marko Kraljević kao sasvim poznato

Digitized by Google

lice među Bugarima. U opisu putovanja carskih poslanstva u Carigrad, što se nahode zabilježena kod Stjepana Gerlacha (Rad jugosl. akademije 116.) iz god. 1573—78. pisac navodi pripovijedanje narodno o jednoj ruševini kod Pirota, da je u njoj živio Miloš Obilić. Iz XVI. je stoljeća svjedočanstvo o tužaljkama zabilježeno kod diplomate austrijskoga i putnika Busbecqa (Milićević, Kneževina Srbija 185—87.), a iz istoga je vijeka bilješka Čeha putnika Vratislava »z Mitrovic«, koji je čuo, kako Bugari spominjahu despota ili kneza »Marek Karlović«, da je živio u kraju između Sofije i Filipolja.

Kad se pojavila umjetna poezija tuđega duha, ipak se može naići i u toj poeziji na tragove narodnoj pjesmi. U prvih poznatih lirika XV. i XVI. stoljeća Menčetića i Držića ima pjesama na narodnu; kod Hektorovića je jedna »počašnica«, pa balada o Marku Kraljeviću i bratu mu Andrijašu, o vojvodi Radosavu Siverincu, što ga je ubio udbinski vojvoda Vlatko. Eno u Barakovića čitava pjesma »Majka Margarita« ubilježena; u Ranjine će se naći oblika narodnih, dok Gundulić i Palmotić spominju glavne junake iz narodne epske poezije. O glavnim junacima Marku Kraljeviću, Milošu Kobiliću, Novaku Debeljaku i nekim drugima pjevali su Hrvati i Srbi — po svjedočanstvu Jurja Križanića — u početku XVII. stoljeća; u gramatici navodi i dva stiha, da pokaže metar, kojim su pjesme pjevane. Tako isto spominje kajkavski pisac G. Jurjević iz XVII. stoljeća jedan stih narodne pjesme.

Napokon se spominje, da su narodne pjesme i gusle bile dospjele u Poljsku i Rusiju u prvoj polovini XVII. stoljeća, kad su po plemićskim dvorovima pjevači naši za turskoga ratovanja pjevali slavu hrvatskih i poljskih junaka. (Jagić u Građi za istoriju nar. poezije str. 86—87). U Rajićevoj Istoriji slavjanskih naroda se pominju junačke narodne pjesme, a vijest je ova iz Brankovićeve Kronike.

U kraj XVII. i u početak XVIII. vijeka padaju prva bilježenja narodnih pjesama, što dokazuje, da se onda već našlo ljudi, koji su htjeli crpsti iz narodne poezije kao pravoga vrela. Fr. Miklošić god. 1851. tiskao je pjesmu o Mihajlu Svilojeviću (Mihajlo Szilagyi), a tim se prvi put potvrđivalo za metar starih hrvatskih junačkih pjesama. Miklošić je mislio, da bi rukopis, u kojem je ta pjesma zabilježena, mogao pisati hrvatski ban i pjesnik Petar Zrinjski god. 1663. Dubrovčanin Đuro Mattei (1675—1728.) poradi uz Ignjata Đorđića oko podizanja hrvatske knjige; u zbirci, gdje je on najviše pjesama zabilježio, ima 38 pjesama. I Joso je Betondić († 1764). ostavio jednu zbirku, kojoj je netko 1758. god. dodao nekoliko pjesama; za zbirku pjesama iz Perasta misle, da je sastavljena u godinama 1682—1714., a zbirka u Matici Hrvatskoj iz XVIII. stoljeća dokazuje, da se naš svijet, ponajviše na zapadu, već prilično počeo upoznavati s narodnim umotvorinama. Sve ove zbirke narodnih pjesama, što ih je upotrebio i izdao Bogišić 1878. ima najviše pjesama sa starim metrom, šesnaestercem i petnaestercem, kojemu je cezura poslije osmoga ili sedmoga sloga, a mnogo puta imaju i pripjev. Te su pjesme držali neki za specijalno hrvatske narodne pjesme, što poradi stiha, što opet poradi narječja, u kojem su ispjevane. Bit će i one zajedničko blago, samo što se tijekom vremena sasvim izmijenio stih i jezik.

Premda su dalmatinski pisci počeli prihvatati narodnu poeziju i bilježiti je, ipak se ne opaža u daljem razvijanju osobiti interes za tu literarnu vrstu. U Slavoniji je do duše pjevao Matija A. Reljković u narodnom metru, zabilježio i koju narodnu pjesmu, ali istom u Kačića, koji je pravi predstavnik te poezije, javlja se u potpunoj svojoj snazi, jer je on pisao popularnu knjigu.

Istom je Abbé Fortis uveo svojim djelima narodnu poeziju Hrvata i Srba u evropsku literaturu, kad je izdao u Mlecima svoje talijansko djelo Viaggio in Dalmazia 1774. On je shvatio, da bi poznavanje naše narodne poezije moglo biti od

Digitized by Google

interesa za evropski svijet, pa je priopćio neke »morlačke« pjesme i među njima poznatu pjesmu Žalosna pjesanca plemenite Asanaginice, dodavši dakako pjesama iz Kačića, a ne znajući da to nisu čisto narodne pjesme. Fortisov je putopis popunio i popravio Ivan Lovrić (Mleci 1776.), a uspio je toliko, da je njegova talijanska knjiga Osservazioni bila iste godine prevedena u franceski, njemački i engleski jezik. Sad je Herder u svojem djelu Stimmen der Völker in Liedern prevodio pjesme iz Fortisa. Tim je potaknuto još više pitanje o narodnoj poeziji, a »morlačke« pjesme, kako su ih tada nazivali, dopriniješe velik dio njezinu izučavanju.

Poradi ljepote, nježnosti, epskoga pripovijedanja i drugih lijepih svojstava svi se čuđahu tomu otkrivenomu blagu. Što se ovako istom u malu moglo poznavati, to je pravo svjetlo pružilo, kad je godine 1814. izdao Vuk Stefanović Karadžić svoju prvu knjižicu narodnih pjesama. Ovim je izdanjem bila još više potaknuta težnja oko ispitivanja »narodnosti«, što se poslije razvilo u potpunu nauku. Narodne se naše pjesme od dvadesetih godina prevodile u sve glavnije evropske jezike, jer se htjelo udovoljiti nešto želji vremena, a nešto je opet taj posao poticala i sama ljepota naših pjesama.

Narodne pjesme.

Naše narodne pjesme jesu i danas još svjedoci postajanju narodnoj epopeji. Budući da imade uz epske ili junačke pjesme i takovih, koje pokazuju na duševni narodni život, počeo je prvi glavni sabirač Vuk Karadžić dijeliti pjesme po motivima, što se pjevaju, na pjesme junačke i ženske (lirske).

Junačke pjesme — tako ih je Vuk obilježio — zovu se one pjesme, što ih ljudi pjevaju ponajviše uz gusle, a pjevaju se poradi toga, da ih drugi slušaju. Za to se tu najviše pazi na pjesmu. Ovakove pjesme — veli Vuk — spjevavaju ljudi ponajviše sredovječni i stari, a bilo je još u početku ovoga stoljeća, da u nekim krajevima nije bilo gotovo čovjeka, koji ne bi znao nekoliko pjesama. U narodu se ne drži »za kaku majstoriju ili slavu novu pjesmu spjevati, i ne samo što se niko tim ne hvali, nego još svaki (baš i onaj koji jest) odbija od sebe i kaže, da je čuo od drugoga. To je o najnovijim pjesmama (u Vukovo doba bilježenja), za koje se zna, da nijesu ni od kud došle, nego da su onđe postale o događaju, koji se prije nekoliko dana dogodio; a kako događaju i pjesmi prođe makar samo godina dana, ili se pjesma gdje čuje makar i o jučeranjem a daljnijem događaju, niko više i ne misli o njezinu postanju«.

Junačke su pjesme nastajale odmah iza kakova čina; a što nam se nisu dočuvale onakove, kakove su bile od starine, to je bivalo poradi duha vremena, budući da su se misli prijašnjih pjevača s nazorima novijih izmjenjivale. Što imade varijanata o jednom istom događaju, bit će uzrok taj, što je valja da više pjesama u raznim situacijama nastajalo i što je onda svaki pjevač uhvatio nešto kao glavno, a sporedne činove nizao po svojem individualnom shvatanju. Da se isti duh podržavao, to nam svjedoče primjeri starijih i novijih pjesama, koji po prilici o istim događajima u starijim i novijim pjesmama dolaze, miješajući poganske elemente s kršćanskima, pridajući mlađim junacima, što bi mogao učiniti čovjek u starije doba. To je bio uzrok, da su počeli dijeliti pjesme junačke po starini na pojedine odsjeke o kojima pjesme pjevaju.

U prvo ili najstarije doba idu pjesme, u kojima se sačuvalo tragova mitologije, pripovijedanja i starinskoga života narodnoga. Tu se pjevaju čudnovati i mutni događaji; različna imena junaka dobivaju mnogo puta jednake motive, koji se prema

Digitized by Google

tomu mijenjaju, da li ih naraštaj razumije ili ne razumije; pjesme o vilama, zmajevima, troglavim junacima, o junacima s motivom kršćanskim i legendarnim i kojekakovim čudnovatim zgodama rado su se širile po narodu. Ako pjesma pjeva o ljudskim grijesima ili cijenî više dobra djela (n. pr. Ognjena Marija u paklu, Kumstvo Grčića Manojla, o Relji Bošnjaninu i slično), ide među najstarije pjesme, koje mnogo pomažu kod ispitivanja staroga narodnoga života. Ovakove pjesme danas šire najviše slijepci i prosjaci obilazeći radi milostinje, ali ih je sigurno prije bilo mnogo.

Pjesama iz drugoga doba nema mnogo: one pjevaju o srpskim vladarima iz kuće Nemanjića. Nema sumnje, da je tih pjesama bilo prije nešto više nego li ih se poznaje danas, no prevelik im broj sigurno nije nikad bio. Valja znati, da te pjesme, kako su nam do naših dana dočuvane, najviše pjevaju o vjerskim nastojanjima Nemanjića, što pokazuje na glavno zanimanje narodno. Narod je bio odijeljen od svoje gospode, nije imao gotovo nikakova utjecanja u znamenitije državne događaje, pa ih nije ni mogao mnogobrojno pjesmom slaviti. Što je narod vidio kod gospode, a mislio bi, da nije u redu, isticao bi svojom pjesmom, što se vidi n. pr. u pjesmi: Kako se krsno ime služi, Dušan hoće sestru da uzme, Uroš i Mrnjavčevići i slične. Uoči li se dobro ovaj razlog, tad je jasno, za što ovo doba pripada samo srpskim pjevačima, a Hrvati iz dobe svojega samostalnoga života nemaju pjesama, t. j. nemaju iz ove epohe narodne poezije. U Srba je bila vjera u uskoj svezi s državnim i narodnim životom; hrvatska se gospoda priklanjahu latinskoj službi, pa su i radila protiv narodnoga jezika. S jedne strane ovo, a s druge strane silni preokret, što je nastao, kad su Turci razdrmali narodnu srpsku samostalnu državu, poticaše u narodu uspomenu na prijašnja vremena vjerske slobode; za to je pjesmom čuvao spomen prijašnjim vijekovima. Hrvati — prosti puk — nije ni osjetio promjene u državnoj upravi iza domaćih vladara; a kako nije poznavao osobitih zadužbina svoje gospode, nije o njima ni pjevao. — To je i po tom razumljivije, jer toliko pjesama o zadužbinama nema ni u kojoj potonjoj epohi narodne poezije među Srbima, koliko u ovoj. Što je narodu bilo svagdanje, o tom je i pjevao, za što su pjesme drugih doba poplavile ove pjesme, jer ih je svak dobro razumijevao.

Treće se doba narodne poezije javlja s Turcima: borbe kršćana s Turcima, glavni su predmet ovomu dobu. Tu se može razlikovati krug pjesama o boju na Kosovu, te se iz njih razbira o događajima prije boja, za samoga boja (1389.) i što se dogodilo poslije boja; iz toga se kruga vidi stanje države i njezinih prvaka prije odsudnoga boja, kako su ga narodni pjevači zapazili. — Pjesme o Marku Kraljeviću idu amo. Toga je junaka svoga iskitila pjesma svim vrlinama i pogrješkama narodnim; a što ga više puta stavlja u svezu s onim događajima, što bez sumnje idu u prvo doba, to je poradi Markova junaštva i određenosti u pjesmi. Marko Kraljević je velik junak u pjesmama ne samo Srba, već i Hrvata, Slovenaca i Bugara. — Ovdje je mjesto i onim pjesmama, što nas upućuju na gospodu, koja su živjela u onom prijelazu od samostalnosti do potpunoga ropstva (1389.—1459.); takove su pjesme o Balšićima, despotu Stevanu i Đurđu Brankoviću, te drugom kojem junaku toga vremena.

Kad je prestala državna vlast, a zulumi turski bivali sve veći, bila je nastala potreba novoga života, što ga pjevaju pjesme hajdučke. Tu se vide pojedini ljudi, koji su se svojim ličnim junaštvom dovili slave braneći narod od zuluma turskih. Ovo je doba rada narodnoga, jer sam strada, ali i sam daje osvetnike svojih nevolja. Budući pak da su nevolje bile općene, to imade i junaka na svim krajevima, pa kad je narodu i hrvatskomu i srpskomu bilo najteže, nađe se na okupu oko zajedničke težnje i oko zajedničkoga rada. To je pjevanje bilo najbolje i junaci toga

Digitized by Google

vremena najviše su bili u pameti narodnoj, s čega je jasno, da iz toga vremena imade najviše pjesama. Poezija cvate u Primorju, a napose se uz druge junake ističu senjski uskoci i kladuški junaci s kotarskima. Što je nekoliko lica iz starijih vremena primljeno u ovaj krug pjesama (n. pr. Starina Novak, Grujo Novaković, Oblačić Rade), to je samo zamjena imena. Opaža se, da pjesama ove vrste nema mnogo među istočnim pjevačima; a kako u samim pjesmama vode glavnu riječ junaci iz Primorja, to će biti, da se ova vrsta epske poezije širila ponajprije na zapadu, a onda prelazila na istok, gdje su se uzimala poznata imena. — Upravo iz bojeva kršćana i Turaka na međi hrvatskoj u Primorju nikoše hajdučke pjesme muhamedovaca, koje pjevaju turske junake, kako i kršćani svoje, samo u jednima kršćanin, a u drugima Turčin redovito nadvlada. Krajem XVI. stoljeća nastaje doba hajdukovanju, a ide sve do u XVIII. stoljeće, poradi čega je zgodno, da se ovdje spomenu pjesme t. zv. uskočke, t. j. one o navalama na Turke u Ugarskoj. Najviše sličnosti imaju hajdučke pjesme sa ženidbenima, za to pjesme s tim osnovama, da se djevojka može dovesti kući istom onda, kad su se svladale velike zapreke, što se ponajviše postavljaju iz zasjeda, mogu sasvim dobro ovamo prisloniti, jer je dosta teško odlučiti ženidbene od pravih hajdučkih pjesama. U hajdučkim se pjevaju junaštva pojedinih lica, a u ženidbenima se podaju slike iz domaćega života; ni jedno ni drugo ne biva bez junaštva.

Pjesme petoga doba jesu one o ustanku Srba za oslobođenje pod Karađorđem i Milošem. Ove se pjesme razlikuju od drugih, jer su najvjernije spram samih događaja. U tom stadiju narodna pjesma pokazuje već opadanje, jer je jasno, da pored dobrih pjesama ima i slabijih, koje su više imitacija narodnoga pjevanja, a ponajviše se znade i od koga su ispjevane. Takove znakove imaju one pjesme, što pjevaju o bojevima Crnogoraca i djelima znamenitih lica iz Crne Gore. Velik dio pjesama o oslobođenju Srbije u početku ovoga stoljeća potječe od pjevača Filipa Višnjića.

Što je novijih istorijskih događaja, o njima imade pjesama, no ne može se više reći, da tako podražavaju duh narodni, e bi se mogla javljati prava narodna pjesma. Potonji događaji, koji su u slabijim pjesmama opjevani, jesu iz vremena Jelačića bana, no po njima se ne bi mogla nikad procijeniti prava ljepota narodnoga pjevanja.

Uzmu li se na oko sve ove vrsti junačke pjesme, tad se može lako doći do izvora, koji su poticali fantaziju narodnoga pjevača na sastavljanje pjesme. Pjesmama mitologijskim ili najstarijim, jasan je izvor, jer se osniva na građi narodnoga vjerovanja, a ispremiješano je pogansko vjerovanje s kršćanskim imenima. Mnogim je pjesmama uz to izvor u zajedničkom blagu iz pradomovine, što se u raznim oblicima pojavljuje sad više sad manje kod različnih naroda evropskih. Tako n. pr. pjesma o zmiji mladoženji, gdje je glavna misao, da se kakovom čarobnom silom može čovjek pretvoriti u zmiju, ili da se rodi kao zmija, a može svoju zmijinju kožu svući, pa izađe najpristaliji momak. Ako bi mu se zmijinji svlak spalio, ostat će čovjek, ili će poginuti, ili će, ako se oženio — što obično biva — ženu njegovu stići neka bijeda. Toj se priči, koja je u našim narodnim pjesmama dosta poznata, nalazi potpuna paralela u indijskoj priči »o začaranom sinu brahmanovu«. Pjesma o Nahodu Momiru, Jovanu i divskom starješini i neke druge imaju svojih paralela u istočnim pričama. (Vidi: Jagić, Historija književnosti. I. Str. 104. i dalje.) I kršćanske su legende podobne, da budu izvor narodnoj pjesmi. Znameniti latinski zbornik XIV. i XV. stoljeća, poznat pod imenom »Gesta Romanorum«, pružio je građu nekim pjesmama našim, među kojima je sigurno, da potječe iz toga izvora i pjesma o Nahodu Simeunu, što nije drugo, već prepjevana legenda o papi Gregoriju Velikomu.

Digitized by Google

Zanimljiva je pojava, da se najviše motiva iz ovakih izvora uzimalo u ono doba, kad bi se moglo reći, da je mnogo i mnogo elemenata staroga vjerovanja bilo u kršćanskoj nauci.

Najveći je dio pjesama junačkih potekao iz istorijskih događaja. Tomu treba dodati, da je narodna poezija u doba, kad su se još primale različne priče bilo tuđe, bilo zajedničke indoevropskim narodima, mnogo puta ispremiješala istorijsku građu sad s izmišljenim motivima, sad opet s novim kakovim pojavama nauke vjerske. Tako je samo moći razumjeti, da na pr. o Marku Kraljeviću, koji je bio istorijsko lice, dolaze pjesme, pa ga prikazuju kao junaka, te se bori s crnim Arapima: tu se htio istaknuti princip borbe između dobra i zla, svjetla i tmine; ili pjesme pjevaju, kako se Marko bori s vilama i junacima s tri srca i t. d. Te bi pjesme mogle uvijek biti na prijelazu od najstarijih vremena k istorijskim događajima, a imena se glavnih lica gdje više gdje manje zamjenjuju.

Danas se junačke pjesme ili kazuju ili pjevaju. Kad se kazuju, onda se govore onako, kako to zahtijeva smisao i naglasak običnoga govora. Pjevaju se pak tako, da jedan pjeva obično uz gusle ili tamburicu, a drugi ga slušaju. To biva u nekim krajevima osobito na kakovoj slavi, na svadbi, na saborima crkvenim, ili inače kod kakove osobite svečane sgode. U nekim ih krajevima pjevaju ponajviše prosjaci, a osobito onu vrstu, koja ima u sebi kakovu moralnu biljegu; u tim krajevima pjevaju junačke istorijske pjesme ponajviše prosjačke družine sebi za zabavu, a pred drugim svijetom onda, kad se to od njih napose traži. U zapadnim krajevima, osobito u Hrvatskoj, prosjaci su danas gotovo jedini čuvaru junačke narodne poezije. U Bosni, Hercegovini, Crnoj Gori i Dalmaciji, kao i u istočnim krajevima može se još i danas naći dosta ljudi, koji znaju priličan broj junačkih pjesama, što su se sačuvale tradicijom; mnogi od njih znaju pjesme kazivati, a drugi opet kazivati i pjevati. U općeno se opaža, da je još i danas u onim krajevima junačka poezija najbujnija, gdje vlada junačko doba, t. j. gdje su se najživlje održale stare tradicije u životu; kamo je pak više prodrla kultura, gdje narod više znade knjigu, tu je sve manje junačke pjesme.

Stih je naših junačkih pjesama od deset slogova, koji su u pjevanju troheji s odmorom poslije druge stope. Ako se upotrebljava samo ovakovo pjevanje, onda je dosta jednolično; ako li se u pjevanju pazi i na misli, tad se slaže pjevanje s naglašivanjem i izlazi melodično. Neki pjevači paze na ritam i naglas, neki samo na ritam, do čega onda i stoji vrijednost pjevanja. U ovo potonje doba mi se čini, da će ovakovo pjevanje biti vrlo obično u mnogim krajevima, osobito u onima na istoku.

Narodne pjesme u općeno čuvaju mnogo starine, a samo iz te starine mogu se razumjeti neka stalna obilježja, što su svim pjesmama i svim pjevačima kroz vijekove zajednička. Ti su biljezi ili zajednički pjesmama svih naroda ili su specijalna svojina naše narodne poezije.

Jedan od zajedničkih biljega jest epska opširnost, i naše je junačke pjesme veoma mnogo upotrebljavaju. Daje li se kakov nalog ili šalje li se kakova knjiga ili pita li se nešto, tad se istim riječima tomu odgovara. I ta je osobitost naše pjesme, da ponajprije pita, pitanje se zaniječe, i tad se napokon odgovori. Valja spomenuti i to, da narodna pjesma u jednakim prilikama upotrebljava jednake rečenice, kako je to n. pr. u divljenju, želji, pitanju i odgovoru ili kakovim drugim radnjama.

Bit će osobina naše narodne pjesme dosta obična palilogija, n. pr. Porano Kraljeviću Marko, porano rano u nedjelju i t. d.

Digitized by Google

Ukrasni dodaci (epitheta ornantia) idu u zajedničke epske osobine svih naroda, samo što ih svaki narod prema svojemu životu udešava. — Antiteza, pitanje ili čuđenje, čim se počinju pjesme, dosta je obično.

Narodne pjesme nemaju rime, ali će svoj stih više puta ukrasiti pjevač asonacijom, aliteracijom ili t. zv. leoninskom rimom, a najrjeđe rimom, kakova se upotrebljava u umjetnoj pjesmi.

Sve ovo daje života epskoj pjesmi, koja pored toga ostaje uvijek jednostavna i kratkorijeka za svaku situaciju ljudskoga života. U tom pjesmu pomaže mnogo kratki izraziti dijalog, veoma milo svojstvo razvijanja radnje u epskim pjesmama.

2. Ženske pjesme jesu kraće narodne pjesme, a prikazuju više život svagdašnji, dok junačke ili muške pjevaju o junačkim borbama. Budući da ženske pjesme pjevaju o ljubavi, o žalosti i tuzi, o raznovrsnim nježnim osjećajima srca i o svim pojavama života svagdašnjega, to one mogu biti vjerno ogledalo duha i srca narodnoga. Te pjesme različitoga sadržaja pjevaju žene i djevojke i momčad bilo po jedno bilo u čitavu društvu radi svoje zabave. U ovim je pjesmama mnogo vrijedna melodija, dok se na nju kod junačkih pjesama mnogo ne pazi. S te su strane vrlo vrijedne za narodni karakter.

Ženske se pjesme samo pjevaju i to u različnim prigodama: na kakovoj slavi, na prosidbi, svadbi, na sijelu, na prélu, kod mobe, za žetve, za komidbe i za mrtvacem (tužaljke). Kako ovakove pjesme mogu nastajati i u najnovije doba, jer su ponajprije izljev srca i čuvstva, tako se one mogu mijenjati po sadržaju i po napjevu; dakako, da ih se može i više pjevati na jednu melodiju. Treba ipak spomenuti, da se u njima ne ogleda čuvstvo ili značaj jednoga lica, jer bi tad prestale biti narodne, već ih jednaka srca rado prihvataju i pjevaju ne pitajući o postanku njihovu, kako se to ne pita ni kod epskih pjesama. Ženske su pjesme među sobom nalične po svojoj sadržini. Za najveći dio tih pjesama — kako se danas pjevaju — ne može se reći da potječu iz velike starine, ali se smije ustvrditi, da se od starih pjesama, kojih nije niko bilježio, u svojem tonu mnogo ne razlikuju. Što će ih biti od starine, to su one sve ženske pjesme, koje su vezane o različne prilike, pa se samo uz njih pjevaju. Ovamo među starinske pjesme idu one, što pjevaju Kraljice, Dodole Koleđani, pa uz običaje božićne, o Đurđevu dne, o Ivanju dne i t. d. (Vidi: Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena. Knjiga II. 1897.). Izmijeniti se moglo što i u njima, ali da može biti mnogo starine, lako je razumjeti, jer se poradi svoje kračine mogu pamtiti i u jednakom obliku prenositi.

Ovakih pjesama imade u svim krajevima našega naroda. Na istoku, n. pr. u Slavoniji se mnogo pjevaju poskočice, t. j. po od dva do četiri stiha, koji imaju najviše i sricanje, osobito one pjesmice, što se pjevaju u kolu. To je neka vrsta aforizama. Inače ni ženske ni epske pjesme narodne obično nemaju sroka.

Gdje su Turci bili gospodari, imade mnogo i mnogo tragova istočnoga života ne samo u ovim ženskim (osobito lirskim ljubavnim) pjesmama, već u epskim ili junačkim. Taj je elemenat preko Turaka prodro i u život narodni, pa mu se nađe dosta crta u pjesmama.

Koliko se god strani svijet zanosio narodnom našom epskom pjesmom, toliko se divio i nježnim ženskim pjesmama već po njihovoj umiljatoj sadržini, kojoj odgovara uvijek ljupka melodija.

Među ženskim pjesmama imade i takovih, koje nisu baš zgodne za pjevanje, već se više kazuju ili ih pjevaju, ali uz kakav instrumenat, što čine osobito slijepci i prosjaci. Ovakove pjesme ne idu za pravo niti među ženske niti među junačke,

Digitized by Google

već čine prijelaz od jednih k drugima. Tu preteže epski karakter, ali po sadržini nisu epske pjesme.

Što se tiče stiha, to ih imade vrlo raznoličnih, a mnogima se dodaje i pripjev: ali se može prilično sigurno reći, da je stih posvuda u jednoj pjesmi jednak, dok je u junačkoj običan samo deseterac.

Narodne pripovijetke.

Tu je vrstu usmene književnosti najteže sabirati, ali je za to za starinski život narodni mnogo i mnogo vrijedna, jer se u pripovijetkama nalazi najviše takovih motiva, koji pokazuju veliku starinu, a uz to i stvaranje fantazije i prihvatanje raznovrsne građe od drugih naroda. Pripovijetka se u južnim krajevima zove i priča.

Narodne pripovijetke — veli Vuk — gotovo se mogu razdijeliti na muške i na ženske kao i pjesme. Ženske su pripovijetke one, u kojima se pripovijedaju kojekakova čudesa, što se ne mogu dogoditi. One se zovu i gatke. Te pripovijetke pričaju ponajviše starija čeljad. Muške su one pripovijetke, u kojima nema čudesa, nego ono, što se pripovijeda, sasvim se čini, da bi se moglo dogoditi. Među ovakim pripovijetkama, koje se zovu i priče, imade i smiješnih i šaljivih, a pripovijedaju ih najviše muška čeljad.

Pripovijetkama mogu biti različni izvori. Nije rijetko, da se u našoj narodnoj priči odziva često jednako mišljenje, kojemu se izvor sačuvao kod različnih istočnih naroda. Priče se šire pripovijedanjem ili putnika ili ljudi, koji su ih u kakovim knjigama čitali, odakle nije nikakovo čudo, da ih imade onda takovih, koje su po građi jednake onim pričama, što su sačuvane u zbirci arapskoj Tisuću i jedna noć i u Tisuću i jednom danu. Te arapske priče odgovaraju onoj indijskoj zbirci, koja se zove Pančatantra. Toga su izvora priče n. pr. Usud (kojoj je ta glavna misao, da je jedan brat sretan, jer se rodio u srećan čas, a drugi nesrećan, jer mu je dosuđeno, da ostane uvijek siromašan, što on dozna, kad je išao po svijetu da nađe svoju sreću); Nemušti jezik (da čovjek razumije govor životinja); Zmija mladoženja; Zla žena (pripovijeda se, kako je muž mjesto žene izvukao iz jame đavola, a taj mu je zahvalan, što ga je oslobodio od velikoga zla i daje mu vlast, da ga može izgoniti iz onih ljudi, u koje bi uljegnuo, kao kakav ljekar); Dram jezika je podrijetla mongolskoga, a imade i drugih priča, što podsjećaju mnogo na istočni izvor.

Ima i takovih priča, koje su došle u narod preko književnosti vizantijske i latinske. Zanimljiva su u tom pogledu svjedočanstva, što ih nalazimo u bosanskih fratara, koji su poput drugih svećenika nastojali, da svoje propovijedi i nauke začine kakovom pričom, što bi je vadili bilo iz knjiga bilo da su je izmišljali. Jagić veli (Historija književnosti str. 105.), da će ovakova izvora biti sve one narodne pripovijetke, koje idu za tim, da potvrde kakovu nauku kršćanske vjere. U knjizi fra Stipana Jajčanina (1701.) čak se spominje, da su se priče pripovijedale narodu kod ispovijedi, kako je na pr. ona o »kaluđeru i četiri grješnika«. Iz XVII. stoljeća je od Posilovića ostalo djelo »Cvijet ot kriposti« (1647.), gdje on navodi svojim pričama izvore, a ti su i biblija, sveti oci, knjige »u kojih se govori ot stvari rimskieh« (Gesta Romanorum); za tim iz knjiga, »koje govore ot Aleksandra Velikoga«; a imade ih iz »Ižopa«, iz knjiga »trojanskih« i t. d. (Jagić o. c.).

Narodnoj je pripovijeci izvora u svagdašnjem životu, jer mu je uvijek do toga, da pokaže svoje misli o moralu, čemu je primjer u priči: Pravda i krivda, Dobra

Digitized by Google

djela ne propadaju i sl. Ova potonja pripovijetka dobro još i drugi jedan izvor označuje, a to su Turci, s kojima je narod primio mnoge priče i kojekakove običaje. Ima i takovih priča, koje su poučne ili šaljive, a pretresaju i smijehu istavljaju ljude i njihove značaje. Ovamo će se moći uvrstiti i one priče, kojima se hoće potvrditi ili razjasniti kakova poslovica; pače i one, kojima se kazuje uzrok postanku kojega mjesta.

Pripovijetke i pjesme u uskoj su svezi, ali se mora spomenuti, da je ondje mnogo živahnije i fantastičnije narodno pričanje, gdje je manje razvijena pjesma. Među kajkavcima žive priče ponajviše ženske, jer su one veće tvorevine fantazije, a u štokavaca je pretežnija muška pripovijetka. (Vidi Jagić, Historija književnosti, str. 104—117., u Archivu für slav. Philologie, Daničić i Novaković u Starinama i drugim časopisima).

Narodne poslovice.

Što je narod iskusio, što je na tom iskustvu osnovao svoje filozofije, to je sve izrečeno od najdavnijih vremena do danas u poslovicama. Tu su sabrani svi oni rezultati, do kojih je narod došao u svojem životu, u različnim prilikama prema ljudima, jer u poslovicama po iskustvu svojem izriče svoj sud o radnjama, o uzrocima i posljedicama kakova rada. Riječ »poslovica« nije poznata u narodu, već se kaže »što no riječ« ili drukčije, a bit će tomu uzrok, što se poslovice same ne govore, već u kakovoj osobitoj prilici ili uz kakovu riječ. Po tome opet izlazi, da su poslovice u narodnom životu i narodnoj usmenoj književnosti ono, što je nauka u pismenoj književnosti. Poslovice jesu ponajviše ozbiljne, a takove su kad opominju, prekoravaju ili tješe. Mnogo je puta uz ovakove rečenice privezana čitava priča, da se njom objasni ili ono, što se poslovicom kaže, ili ona prigoda, kojom je poslovica nastala.

Poslovice se mogu podijeliti na prave poslovice, t. j. takove, koje su jedre, poučne i ponajviše jasne, n. pr. Čuvaj bijele novce za crne dane; Ko se dima ne nadimi, taj se vatre ne nagrija. Velik dio pravih poslovica crpen je iz svagdašnjega narodnog zanimanja, za to su one vjerno ogledalo života, a u nas i narodne ekonomije. — Neprave poslovice jesu one, koje se ne ističu svojom jedrinom, već se kao rijekovi u stalnim zgodama upotrebljavaju.

Po izvoru imade poslovica, koje su zajedničke svim narodima evropskim; imade ih i takovih, te su nastale pod dojmom biblijske kršćanske nauke; druge su opet uzete iz tuđih književnosti ili su prave narodne, osnovane na narodnom opažanju. (O narodnim poslovicama je raspravljao F. Marković u Radu jugosl. akademije knj. 96.).

Narodne zagonetke.

Zagonetke tvori uvijek fantazija. Misli se, da bi u najstarija vremena mogle postajati u svezi s kakim tajnama religijskim, a istom poslije da su postale zgodnim oblikom za vježbanje u dosjetljivosti, u umnom razvijanju i tim su zabavne. Zagonetke se upotrebljavaju danas samo od zabave, a zagoneću se i odgoneću ponajviše na sijelima i prelima, osobito u zimnje doba, kad se iskupi mladež, te se tad njima zabavlja.

Prvi je oblik zagonetkama bio bez sumnje pitanje, na koje se moralo odgovoriti odgonetkom, n. pr. Što mi ti je što?; iza toga se stavlja zagonetka i čeka se na odgonetku.

Digitized by Google

Sudeći po sabranim do sad zagonetkama uvijek im je glavni osnov kaki realni predmet. O nekim predmetima ima mnogo zagonetaka, a o nekim ih nema nikako, što odaje samo podesnost predmeta za stvaranje zagonetaka. Opaža se napose, da se najviše tvore o onakim predmetima, kojima se mogu stvarati metafore; n. pr. Puno rešeto lješnika, a u sredini orah (mjesec i zvijezde). (Vidi: Maretić, O narodnoj zagonetci hrvatskoj. Program gimn. požeške 1881.).

Dodatak. Već je spomenuto, kako se prvi put zapodjelo pitanje o narodnim pjesmama hrvatskim i srpskim. Poslije se razvila čitava literatura o toj vrsti književnosti, pa je red spomenuti neke glavne radnje u općeno o narodnim umotvorinama, a k tomu i glavne zbirke.

Među poglavite ispitivače narodne poezije i drugih narodnih umotvorina ide V. Jagić, koji je svojim radnjama u hrvatskoj akademiji (Građa za narodnu poeziju knj. 37.), poslije u svom organu Archivu für slavische Philologie veoma mnogo doprinio, da se narodna poezija poznaje i po zasluzi ocjenjuje. (Isporedi samo Die südslavische Volksepik vor Jahrhunderten, knj. IV.) Za njim dolazi Stojan Novaković pišući o postanju nekih narodnih pjesama u Jagićevu Archivu (knj. IX.) i o drugim pitanjima ponajviše u srpskim časopisima. U »Starinama« (X.) je priopćio »Narodna predanja o boju Kosovskom«, a u Godišnjici Čupićevoj II. (1878.) nacrt, kako bi se imale sastaviti narodne pjesme o boju kosovskomu u jednu veliku epopeju. Uz to imade mnogo raznih prinosa o različnim pojavama narodnoga predanja. — U »Radu« je, knj. 47., priopćio prof. A. Pavić radnju: »Dvije stare hrvatske narodne pjesme«, a to su dvije bugarštice i razvijao pitanje o starim pjesmama, njihovu podrijetlu i pripadanju. Od njega je izašao samostalan pokus prema Novakovićevu radu, kako bi izgledao narodni ep o boju kosovskomu, kad bi se uzelo kao temelj narodno pjevanje o toj katastroli i junacima, što se opominju u narodnoj tradiciji (Narodne pjesme o boju na Kosovu. Zagreb 1877.). Na tom je osnovu izradio poslije fra Grga Martić svoju epopeju Boj na Kosovu god. 1389. (Zagreb 1888.) Prema Pavićevu i Novakovićevu radu tiskana je u ruskom filolog. vjesniku rasprava M. Halanskoga (a izišla 1883. u Varšavi), o »serbskih narodnyh pisnjah kosovskago cikla«. Osim toga imade i drugih znamenitijih radnja po različnim časopisima.

Metrikom su se bavili pored drugih: M. Šrepel, Akcenat i metar junačkih narodnih pjesama. Zagreb 1886., Wollner, Veber, L. Zima: Nacrt naše metrike. (Rad jugosl. akademije 48 i 49), i Figure. Zagreb 1889. — S. Singer izda 1882. u Zagrebu Beiträge zur Literatur der kroat. Volkspoesie. U Godišnjici Nikole Čupića 1886. tiskan je Prilog o poznavanju sadašnjega stanja usmene poezije.

Glavnije i poznatije zbirke narodnih umotvorina jesu ove:

a) Pjesme: S godinom 1814. počeo je izdavanje Srpskih narodnih pjesama Vuk Stef. Karadžić u Beču; I—IV. u Beču i Lipskom 1824.—1833; ponovno I—VI. u Beču 1841.—1866. (I. sv. ženske, II—V. junačke, VI. ženske); novo državno izdanje u Biogradu od 1887. — Čubro Čojković (Simo Milutinović): Pjevanija crnogorska i hercegovačka. Budim 1833. II. izd. Cetinje 1837. (tu imade i umjetnih pjesama). — Petar II. Petrović Njeguš: Ogledalo srbsko. Beograd 1845. i 1896. — I. Kukuljević: Pjesme I. K. S. S dodatkom narodnih pjesama puka hrvatskoga. Zagreb. 1847. (junačke i ženske). — Jukić-Martić: Narodne pjesme bosanske i hercegovačke. Osijek 1858. i Mostar 1892. (junačke). L. Marjanović: Hrvatske narodne pjesme. Zagreb 1864. (iz Bosne i gornje Krajine). — Plohl-Herdvigov R. F.: Hrvatske narodne pjesme i pripoviedke u Vrbovcu. Varaždin 1868. i 1869. — B. Petranović: Srpske narodne pjesme iz Bosne i Hercegovine. I—III. Biograd 1867.—1870. — Fr. Kurelac: Jačke ili narodne pjesme puka hrvatskoga (u ugarskim nekim županijama;

Digitized by Google

ženske). Zagreb. 1871. — B. Stojadinović: Srpske nar. pjesme (epske) 1867. i 1870. — K. Ristić: Srpske narodne pjesme iz Bosne 1873. — Bogišić: Narodne pjesme iz starijih zapisa. Biograd 1878. Tu su pjesme junačke, što su zabilježene u rukopisima ponajviše prošloga vijeka, a naprijed je dodana rasprava o starim bugaršticama. — F. Kuhač: Južno-slovjenske narodne popijevke. Zagreb 1878.—1881. u 4 sveske, a to su gotovo same ženske pjesme. Dodao im je sabirač i napjeve, što ih je sam slušao i zabilježio. — St. Bošković: Bačvanske pesme (ženske). Novi Sad 1879. — Stj. Mažuranić: Hrvatske narodne pjesme sakupljene po Primorju i stranom po Granici. I. Senj. 1876. i 1880. — Vl. Krasić: Srpske narodne pjesme starijeg i novijeg vremena. I. Pančevo. 1880. — N. Begović: Srpske narodne pjesme iz Like i Banije. Zagreb. 1885. — S. N. Davidović: Srpske narodne pjesme iz Bosne (ženske). Pančevo 1884. — Hrvatske narodne pjesme, što se pjevaju u Istri i na kvarnerskih otocih, preštampane iz »Naše Sloge«. Trst 1880. — K. Blagajić: Hrvatske narodne pjesme i pripovijetke iz Bosne. Zagreb 1886. — P. Mirković: Srpske narodne pjesme iz Bosne (đerzovske i đevojačke). Pančevo. 1886. — Njeg. Dvorović: Hrvatsko narodno blago. Zbirka hrvatskih narodnih pjesama i pripoviedaka iz Bosne i Hercegovine. Senj. 1888. — N. Tordinac: Hrvatske narodne pjesme i pripoviedke iz Bosne. Vukovar. 1883. — Grig. A. Nikolić: Srpske narodne pesme (iz Srema). Novi Sad. 1888. — K. Hörmann: Narodne pjesme Muhamedovaca u Bosni i Hercegovini. I. 1888. II. 1889. Sarajevo. — B. M. Glavić: Narodne pjesme iz usta i rukopisa. Dubrovnik 1889. — Manojlo Kordunaš: Srpske narodne pjesme (narodnoga pjevača Rada Rapajića iz gornje Krajine). 1892. Đ. Rajković: Srpske nar. pjesme. N. Sad. 1889. — M. Milanović: Srpske narodne ženske pjesme iz Sarajeva. Sarajevo. 1893. — Ivan Zovko: Hercegovke i Bosanke (ženske pjesme). Sarajevo 1888. U najnovije je vrijeme počela »Matica Hrvatska« izdavati zbornik »Hrvatskih narodnih pjesama«, pa je u toj zbirci do sad izašla prva knjiga 1897. pod redakcijom Iv. Broza i Stj. Bosanca, u kojoj su pjesme junačke starijih vremena, a god. 1898. izdana je druga sveska u kritičnoj redakciji Stj. Bosanca, gdje su pjesme iz rukopisa Matičinih o Kraljeviću Marku. — Osim toga je knjižara braće Popovića u Novom Sadu izdala više knjižica o pojedinim junacima po različnim poznatim zbirkama, a Iv. Filipović je priredio izdanje o Marku Kraljeviću. Mnogo uz to imade narodnoga blaga po različnim časopisima hrvatskim i srpskim, a u najnovije ih vrijeme najviše izlazi u srpskom listu »Bosanskoj Vili«, koja izlazi u Sarajevu. Nekolike su pjesme i od F. S. Kraussa (Tri riječi Hercegovaca; Smailagić Meho i t. d.).

b) Pripovijetke. — Mnogo je manje od pjesama pribrano narodnoga pričanja. God. 1821. je počeo sabirati i izdavati narodne pripovijetke Vuk Stef. Karadžić, a god. 1853. izađe potpunije izdanje, 1870. s dodatkom priča iz Vukovih rukopisa, a 1897. u Biogradu sa zagonetkama. — At. Nikolić: Narodne srpske pripovetke. Beograd. I. 1832., II. sv. 1843. — Jovan B. Vojinović: Srpske narodne pripovetke. Beograd. 1869. — Bosanske narodne pripoviedke. Svezak I. Skupio i izdao Zbor redovničke omladine u Đakovu. Sisak. 1870. Đ. Kojanov Stefanović: Srbske narodne pripovedke. Novi Sad. 1861. — M. Valjavec: Narodne pripovietke u Varaždinu i oko Varaždina. Varaždin 1858. Zagreb. 1891. — R. F. Plohl-Herdvigov: Hrvatske narodne pjesme i pripoviedke u Varaždinu. 1868. — Fran Mikuličić: Hrvatske narodne pripovietke (čakavske). U Kraljevici. 1876. — Jure Tordinac: Hrvatske narodne pjesme i pripovietke. Vukovar. 1883. — R. Strohal: Narodne pripoviedke iz sela Stativa. Rijeka. 1886. — Vuk vitez Vrčević: Narodne pripovijetke, ponajviše kratke i šaljive. Biograd 1869. Dubrovnik. 1887. Narodne basne, skupio ih po Boki, Crnoj Gori, Dalmaciji, a najviše po Hercegovini V. Vrčević. Dubrovnik. 1867. i 1883. — M. Stojanović: Narodne pripovijesti i pjesme. Zagreb. 1867. — Pored

Digitized by Google

ovih zbiraka ima veoma mnogo pripovijedaka po časopisima, napose u Bosanskoj Vili, Brastvu, Vili i dr., a i po koledarima, pa u Milićevićevu djelu: Kneževina Srbija i Život Srba seljaka. Oveću zbirku ima u rukopisima i »Matica Hrvatska«.

c) Poslovice. — Vuk Stef. Karadžić: Srpske narodne poslovice. Cetinje. 1836. i Beč. 1849.[2] Đ. Daničić: Poslovice. Zagreb. 1871. (Te su poslovice bile u starija vremena zabilježene, a Daničić ih je priredio za tisak). — Mehmed beg Kapetanović: Narodno blago po Bosni, Hercegovini i susjednim krajevima. Sarajevo. 1888. I poslovica ima, ako i dosta malo, po raznim časopisima.

d) Zagonetke: — Stojan Novaković: Srpske narodne zagonetke. Beograd. 1877. — M. Vuković: Zbirka zagonetaka. Zagreb. 1890.

Digitized by Google

PISMENA KNJIŽEVNOST.

Do Slovena je došla vještina pisanja od drugih naroda; slabiji su narodi primali od jačih pismenost, ali je to redovito bilo spojeno još kakovim osobitim uzrokom, te bi se jedan narod poveo za drugim. U Slovena je bilo kršćanstvo uzrokom, da su se barem neki ljudi upoznali s pismom. Tim se postiglo, da se mogao narodni život ostavljati prikazan potomstvu, jer je pamćenje različna koljena izdavalo i mnoge se pojave iz života malo po malo izgubile.

U Slovena se opaža pojava, da im prvi počeci književnoga pismenoga rada nisu porasli na domaćem tlu, kako je to u nekih drugih naroda. To je za to, što se u nas nije knjiga razvijala prema potrebama čisto narodnoga života, t. j. ona nije izašla iz usmene tradicije narodne, već ju je izazvala potreba vjerska.

Slovenski su narodi počeli već u VII. i VIII. vijeku primati vjeru kršćansku, no nisu je stalno prihvatili budući da su im je tuđinci narivavali nešto iz vjerskih uzroka, a nešto opet s toga, da nad njima zadobiju vlast. Za to se i opaža, da su u ono doba, kad je bilo zemljište prilično pripravljeno za kršćansku nauku, neki Sloveni potraživali odanle vjesnika kršćanstva, odakle su najmanje mogli očekivati udaraca na svoju ličnu i staru zajedničku slobodu. Bugarski n. pr. knez Boris ne će za se ni za svoj narod krsta iz Carigrada, jer je znao, da tu imade za nj dosta neprijatelja, koji bi mu rado podjarmili kneževinu; on se obraća rimskomu papi i franačkim gospodarima, da mu pošlju kršćanskih učitelja. S druge pak strane odbija moravski knez Rastislav od sebe i od svojega naroda franačke vjesnike vjere, jer bi mu mogla zaprijetiti pogibao za državu, već šalje glasnike u Carigrad i odatle hoće, da se njegovu narodu propovijeda kršćanska nauka.

Oko god. 862. dođoše Rastisavljevi poslanici u Carigrad k caru Mihailu III. i zamoliše ga u ime svoga kneza, da bi poslao u Moravsku ljude, koji će poučiti narod i kneza u

Digitized by Google

vjeri kršćanskoj. Car posla dva čovjeka, što ih je držao najsposobnijima za taj posao, a to su po rodu Solunjani i potonji slovenski apostoli sveta braća Ćirilo i Metodije.

Kad su sveta braća došla među Slovene, započela se novo doba u tih naroda, a rad sv. braće bude izvor potonjemu sjajnomu radu oko knjige i prosvjete svih Slovena za duga vremena.

Život i rad sv. apostola Ćirila i Metodija.

Konstantin (poslije u kaluđerstvu nazvan Ćirilo — rodio se 827.) i Metodije rodiše se u Solunu od bogatih roditelja, koji su po svojem rodu bili Grci. No Solun je u ono doba bio više slovenski grad nego grčki, pa su oni već u ranoj mladosti mogli znati jezik slovenski. Prve su nauke dobili u Solunu. Iza toga uđe Metodije, stariji brat Ćirilov, u vojničku službu, a tad je neko vrijeme upravljao u slovenskoj strani grčkoga carstva, dok napokon ode u manastir i pokaluđeri se na gori Olimpu. Konstantin, najmlađi od sedmero djece uglednoga Grka, ode na nauke u Carigrad, gdje je učio zajedno s carom Mihailom. Tu je stekao veliko znanje, ali se nije htio dati u državnu službu, već je volio u duhovnike, da može što više nauku njegovati. Najprije je bio bibliotekar crkve sv. Sofije, onda ode u manastir, da se opet povrati kao profesor filozofije. Radi svoje učenosti bi prozvan filozofom. Već u dvadeset i četvrtoj godini započe Ćirilo svoj apostolski rad. Car ga je Mihailo slao više puta, da brani nauku kršćansku od pogana ili kakovih krivovjernika, a od svih tih poslanja najodlučnije je ono u Krim ka Kozarima (po svoj prilici narodu turskoga plemena). Ovaj put je išao s Ćirilom i njegov brat Metodije, u to doba već kaluđer, i pobijediše braća u prepirci sa svojim protivnicima. Od toga se vremena nije dijelio Metodije od svoga brata. Kad su se na ime povratili od Kozara u Carigrad, ponesavši sa sobom tijelo mučenika sv. Klementa, rimskoga pape, dođoše u isto doba poslanici Rastisavljevi u Carigrad, a car Mihailo odredi braću Solunjane za Moravsku kao vjesnike vjere. Za njih reče car: »Vi ste Solunjani, a Solunjani svi čisto slovenski govore«, u potpunom uvjerenju, da će moći izvršiti ono, za što ih trebaše Rastislav. Oni u istinu pođu u Moravsku god. 863.

Došavši u Moravsku (čini se da nisu zalazili do bugarskoga kneza Borisa, koji je također želio primiti sv. krst), s velikom ih časti primi Rastislav i dade im učenika, da ih pouče u vjeri kršćanskoj. Uspjeha je bilo bez sumnje mnogo, premda su se imali boriti i s krivovjernicima i s franačkim propovjednicima, koje je narod uvijek gledao kao protivnike svoje, a i nije ih ni razumio. Sveta su braća govorila narodu njegovim jezikom i tumačila riječ božju; uz to su donijeli i pismo, što se razlikovalo od njemačkoga; a najviše je potpunomu pokrštenju bez sumnje pomoglo, što se narodnim jezikom obavljala i sveta misa i sva služba božja.

Za svetu braću nastadoše nove neprilike. Njemački su se svećenici živo protivili slovenskomu jeziku, što su ga apostoli uveli u knjige, koje su preveli za svoj posao. Protivnici su dokazivali, da se Bog može slaviti samo u tri jezika, a to su židovski, grčki i latinski, ali nikako za to nije dopušten i jezik slovenski. Potužiše se i samomu papi Nikoli I. Papa je htio čuti iz njihovih usta, što rade i kako rade, jer je čuo mnogo različnih pripovijedanja, pa ih s toga pozove k sebi u Rim. Ćirilo i Metodije prihvatiše poziv i zaputiše u Rim ponesavši sa sobom moći sv. Klementa i uzevši nekoliko odabranih učenika, koje će dati u Rimu zarediti za svećenike, da se bude mogla nastavljati služba božja u njihovim stopama.

Digitized by Google

Na putu ih lijepo dočeka Kocelj, knez slovenski, kojega je vlast bila oko Blatnoga jezera. Knez odmah uze sam učiti slovenske crkvene knjige, a odredi i nekoliko učenika, da ih sv. braća pouče u knjizi slovenskoj.

Otišavši od Kocelja odoše preko Hrvatske u Italiju. Kad dođoše u Rim, ne nađoše pape Nikole među živima († 867.), već sjedaše na papinskoj stolici Hadrijan II. Novi ih papa s građanstvom lijepo primi. Papa sazove zbor crkveni, da se pred biskupima i papom opravdaju slovenski apostoli. Oni sjajno obraniše svoju nauku. Papa da pokaže, kako odobrava nauku Ćirila i Metodija, dade zarediti njihove učenike za svećenike, i odredi da se pjeva slovenska misa u Rimu. Da se pak uredi i slovenska crkva, posveti Ćirila i Metodija za biskupe. Ćirilo srvan od prevelikoga napora umrije 14. veljače 869. u Rimu, a zakopan bi u bazilici sv. Klementa.

Papa Hadrijan II. iza toga postavi Metodija nadbiskupom crkve Moravske; no jer je i Kocelj molio papu, da mu dade Metodija za pastira, učinio ga glavarom i crkve panonske, kojoj pripadaše i posavska Hrvatska, a stolica joj bješe u Srijemu.

Kocelj i Rastislav dočekaše na povratku lijepo Metodija. Kad su Nijemci poslije izdaje Svetopukove postali gospodari Moravske (870.), stadoše njemački svećenici udarati na Metodija, koji je bio samostalan biskup; pače ga poslaše u Švapsku u progonstvo. Istom ga papa Ivan VIII. oslobodi. Kako njemački svećenici ne prestadoše ni onda raditi protiv Metodija, kad je Svetopuk oslobodio Moravsku od vlasti njemačke, morade biskup Metodije 879. god. opet u Rim, da se pred papom pravda. Metodije dođe onamo, opravda se, a papa javi Svetopuku, da šalje Metodija u Moravsku odobravajući slovenska slova i zapovijedajući, da se na slovenskom jeziku propovijedaju djela Hrista Gospoda, »jer onaj, koji je stvorio prva tri jezika, židovski, grčki i latinski, stvorio je i sve ostale jezike na svoju hvalu i slavu.«

Vrativši se Metodije u svoju biskupiju gledaše, da se prevedu i druge knjige potrebne za službu božju na slovenski jezik. Nijemci su rovali protiv njega i njegove nauke u Rimu. Zloglasni Nijemac Viking ga oblaga kod pape Stjepana VI., te izda pismo Svetopuku, u kojem se osuđuje upotrebljavanje slovenskoga jezika u crkvi, pa k jednu zabranjuje, da toga u napredak više niko ne učini. U tom i umrije Metodije dne 6. travnja 885. u Velegradu u petnaestoj godini nadbiskupske časti, pošto je svojom silnom postojanošću održao mnogo sjajnih pobjeda nad drzovitim napadajima i ličnih neprijatelja i narodnih protivnika. Najsjajnija je sigurno ona pobjeda, — kako Jagić reče — kada svojim vladanjem bez pokora i prigovora uputi samoga papu Ivana VIII., da je napisao one svečane riječi: »Pismena slovenska, što ih je nekad Konstantin filozof iznašao, da se u njima razliježu Bogu dužne hvale, pravom hvalimo i zapovijedamo, da se u istom jeziku propovijedaju slave i djela gospoda našega Hrista«.

Metodije je postavio sebi za nasljednika svojega učenika Gorazda. Iza smrti učiteljeve postadoše navale njemačkoga svećenstva još žešće, a okrutnosti protivničkoj pođe u susret i sam Svetopuk, koji se sasvim odvratio od učenika sv. braće. Gorazd, Klement, Lovrinac, Naum, Anđelar, Sava i drugi učenici moradoše bježati iz Moravske, a mišljahu naći utočišta u Bugarskoj. Moravska brzo propade, a učenici sv. apostola rasijaše se po južnim slovenskim zemljama, gdje su širili nauku božju i knjigu slovensku.

Pismo, kojim su pisala sv. braća.

Tradicija pripovijeda, da je Konstantin-Ćirilo, prolazeći među Moravljane stvorio osobito pismo i kako crnorizac Hrabar veli, stvorio je slova jedna prema grčkim, a drugo prema latinskim pismenima. Za Konstantina ima dovoljno svjedočanstva,

Digitized by Google

da je poznavao osim grčkoga i latinskoga jezika, kojima je izučio nauke, jezik slovenski od djetinjstva, pa po nauci pismena židovska, fenička i nekakva ruška pismena. Za Slovene se zna, da prije no što su primili vjeru kršćansku nisu imali osobitoga pisma, već se spominju »črte« i »rêze« kao neka vrsta pisma iz poganskoga njihova života. U istorijsko pak doba spominju se u općeno kod Slovena dva pisma, i to glagolsko i ćirilsko. Koje je pismo izumio Ćirilo?

Hrvatski su pisci starijega vremena mislili, da je glagolsko pismo izumio sv. Jeronim (346—420). Tako se nahodi kod Rafaela Levakovića franciskana († oko 1650.) i Dalmatinca Mateja Karamana († 1771) potpuna sigurnost u tvrdnji, da je sv. Jeronim to pismo izmislio. I drugi su n. pr. Česi Veleslavin († 1599), Amos Komenski († 1670.), držali, da je sv. Jeronim u istinu glagolsko pismo sastavio i u njem preveo sv. pismo. Hrvati su se dakako ponosili, da mogoše svoje pismo pripisivati tako znamenitu mužu, kako je to bio sv. Jeronim. Sve su se te tvrdnje osnivale na onoj bilješci pape Inocenta IV., kad je u XIII. stoljeću pisao na molbu senjskoga biskupa Filipa, da u Hrvatskoj ima neko pismo, kojim se svećenici senjske biskupije služe kod službe božje, a drže, da ga je izumio sv. Jeronim.

Ta je misao sigurno odatle izašla — kako jasno razlaže Iv. Broz — što su se Hrvati htjeli braniti od navala latinskih svećenika, koji su govorili za slovensko pismo, da ga je sastavio krivovjerac Metodije, i da je on mnogo lažno pisao protiv pravila katoličke crkve. Znalo se na ime, da je sv. Jeronim, rođen u Dalmaciji u Stridonu, učinio latinski prijevod sv. pisma, što ga crkva poslije usvojila kao vulgatu; naši pak stari mišljahu, da to ne mogaše biti u drugom jeziku nego u slovenskom. Budući pak da su Hrvati pristajali uz zapadnu crkvu i imali onamo od XI. vijeka knjige crkvene takove, da su se podudarale s prijevodom Jeronimovim, to je lako moglo nastati mišljenje, da taj posao potječe od svetoga Jeronima. U XVI., XVII. i XVIII. vijeku prijašnja predaja postade potpunom dogmom za hrvatske istraživaoce toga pitanja, a dakako i za Jeronimov izum glagolskoga hrvatskoga pisma. U XVIII. je vijeku Klement Grubišić dokazivao pače, da je glagolica starija od sv. Jeronima — da potječe od kojega Frižanina; Pastrić († 1758.) pak ustvrdi, da je glagolica mlađa od ćirilice, iz koje da se razvila. Čeh Gelazije Dobner († 1790.) poče učiti, da je glagolica starija i da se ćirilica iz nje razvila. Josip Dobrovski († 1829), koji je osnovao nauku o slovenskoj filologiji, uvede pitanje o postanju i starosti glagolice u nauku; sam je pak učio, da glagolica nije starija od XII. vijeka, a stvorili su je hrvatski popovi i kaluđeri izmijenivši oblik ćirilice, ne bi li se svaki trag izvoru zatro i pismo po svojem čudnovatom obliku prikazalo kao nešto veoma staro. Da im posao u otuđivanju Slovena zapadne crkve od onih istočne iziđe što sigurniji, pripisivali su postanje pisma sv. Jeronimu. — Kad je pak god. 1836. Slovenac Bart. Kopitar izdao glagolski spomenik, koji će biti pisan u X. stoljeću, tad je pitanje o glagolici počelo dobivati drugi smjer, dok se istraživanjem slovenskih stručnjaka (Miklošić, Rački, Šafařik, Jagić i dr.) nije došlo do uvjerenja, da je glagolica pismo starije od ćirilskoga i sada to pitanje stoji riješeno za svagda, da je ćirilica mlađa.

Sva starina pripisuje Ćirilu, da je obreo pismo za Slovene. Budući pak da je dosta sigurno utvrđena veća starost glagolskoga pisma od ćirilskoga, to nema sumnje, da Konstantin-Ćirilo nije mogao složiti i jedno i drugo u Slovena običajno pismo, već je složio samo glagolicu. Prema dosadašnjim istraživanjima sva je prilika, da je glagolica složena prema grčkomu kurzivnomu običnomu pismu; a ćirilica prema grčkomu uncijalnomu (ovećemu i svečanijemu) pismu. Za one glasove, što ih imaju slovenski jezici, a nema ih u grčkom pismu, izmislio je Konstantin filozof osobite znakove (n. pr. za glasove **ć, ž, š** itd.). Do duše teško je ući u trag i pojedinim vjerojatnim

Digitized by Google

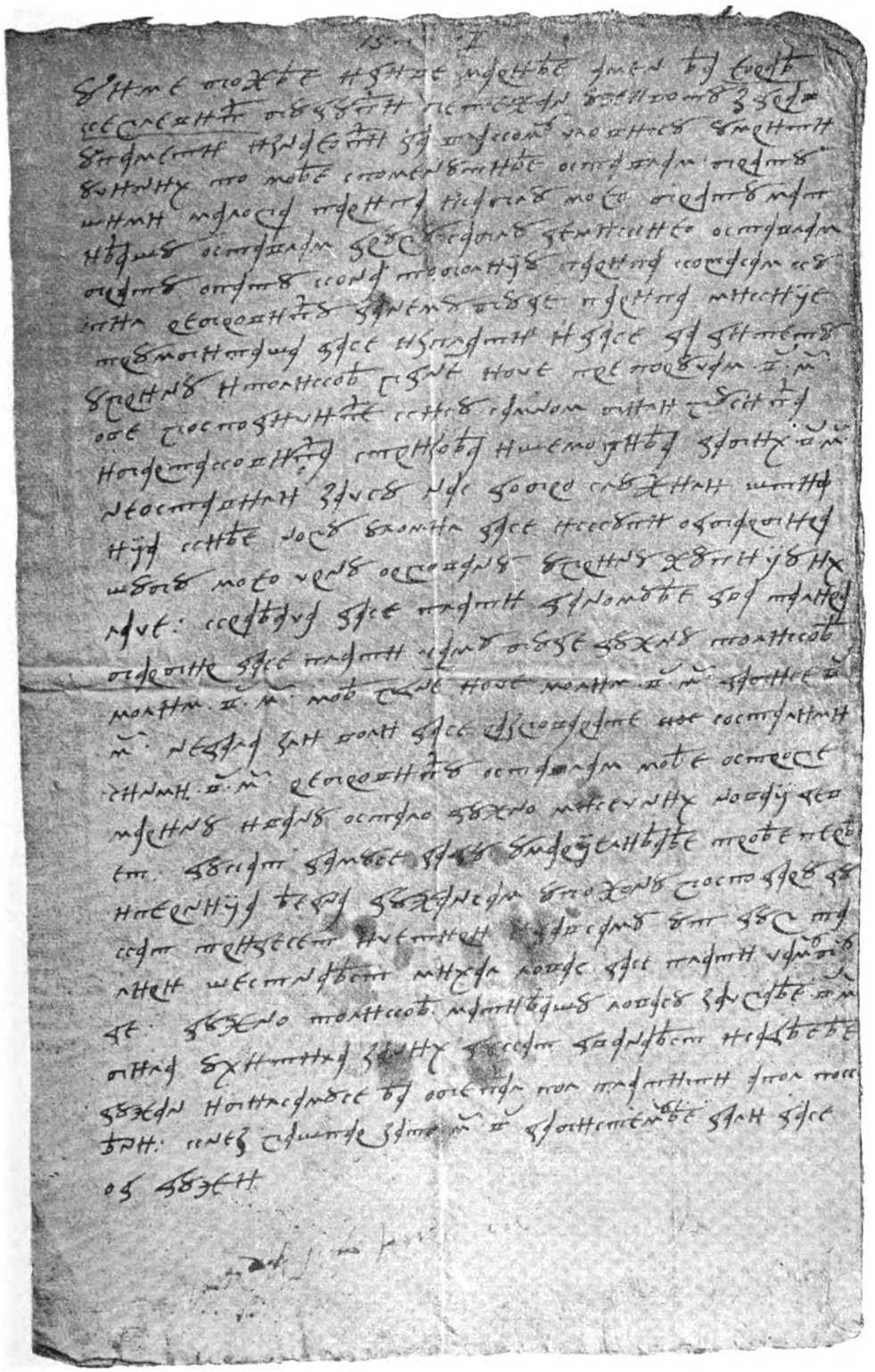

Oporuka Jurja Keglevića iz polovine xvi. vijeka.[1]

Digitized by Google

Digitized by Google

glasovnim znacima glagolice, kad se isporeduju s grčkim pismom, ali se čini dosta sigurno, da je Konstantin imao u sačinjavanju slova izvore u spomenutom grčkom pismu. Naprotiv je ćirilica (za koju misle, da ju je sastavio sv. Klement, biskup velički u Macedoniji, prvih godina X. stoljeća) veoma slična grčkom pismu, a u nekim se znacima oslanja na glagolicu, ako ih nema u grčkom pismu (n. pr. glas ш—š, ж—ž.).

Sv. Klement je bio jedan između onih učenika sv. apostola, koji su se razbježali pred Nijemcima po hrvatskim, srpskim i bugarskim zemljama. Za to nema gotovo nikakove sumnje, da su Hrvati, Srbi i Bugari upotrebljavali iznajprije glagolsko pismo. Tek kad su Bugari po svojem geografijskom položaju bili upućeni na vizantijsko-grčku kulturu, jer je to tražio njihov život javni i privatni, crkveni i državni, tad je zamijenio sv. Klement i pismo, t. j. uzeo grčko uncijalno mjesto prijašnjega kurzivnoga. Tim je načinom postala ćirilica, i to — po mišljenju Jagićevu — već u vrijeme bugarskoga cara Simeona († 927.). Kako je pak velik dio slovenskoga svijeta pristajao uz istočnu crkvu, to nije čudo, da se iz Bugarske ćirilsko pismo raširilo u ruskim krajevima s jedne strane, a na zapadu s druge strane u srpskim zemljama.

Hrvati su pristajali uz zapad, za to se kod njih najbolje održalo glagolsko pismo, koje je u hrvatske pokrajine zavedeno (kako je razložio Jagić) što upravo iz Panonije, što opet iz zapadnih krajeva bugarskih. U hrvatskim je zemljama živjela glagolica svoj najljepši vijek, pa se je tijekom vijekova u obliku razvila nešto drukčije nego li je bila bugarska glagolica; ova je na ime bila više okrugla, i jer se je upotrebljavala u Bugarskoj, zovu je bugarskom glagolicom, dok je hrvatsko pismo postajalo sve više uglasto, pa se radi toga, što su njim pisali Hrvati i zove hrvatska glagolica, a bila je sve do XV. vijeka gotovo jedino narodno hrvatsko pismo, koje se veoma poštivalo.

No kako je iz Bugarske valjada prodirala u hrvatske zemlje glagolica, tako nije čudo, da se već u oblasti hrvatskoj nahodi u XI. stoljeću ćirilice. Ovo je pismo, nešto izmijenjeno u nekim glasovnim znakovima, živjelo kao narodno pismo veoma dugo u onim hrvatskim zemljama, gdje su bile izmiješane crkve istočna i zapadna. Od XII. je stoljeća i to pismo bilo obično u Hrvata (najstariji će spomenik biti iz godine 1185), a poznato je pod imenom bosansko-hrvatske bukvice, te se do naših dana, kako svjedoči Ivan Broz, sačuvalo u porodici begova Čengijića kao porodično pismo, no bit će i drugih starijih ljudi u Bosni i Hercegovini, koji ga još znaju. (Vidi oblik pisma na str. 29).

Jezik, kojim su pisala sv. braća Ćirilo i Metodije.

Dok je pitanje o pismu nekako barem sigurno riješeno, o jeziku, kojim su pisane knjige slovenskih apostola, pišu se i danas rasprave; nauka slovenska nije ni danas na čistu o tom. Postoje sada dvije teorije: jedna veli, da su sv. braća prevela svoje knjige u narječje svojega kraja, to jest pisali su narječjem južno-maćedonskim, koje se govorilo u okolini solunskoj, te ga prema današnjemu jeziku zovu staro-bugarski jezik. Druga pak teorija uči, da su Ćirilo i Metodije pisali onim narječjem, kojim su govorili panonski Sloveni, za koje su knjige bile pisane, a zovu ga jezik panonsko-slovenski ili stari slovenski — prema novomu slovenskomu ili slovenačkomu jeziku, koji se govori u Kranjskoj. Ovaj se novi slovenski jezik nije razvio iz onoga, kojim su pisane knjige sv. braće, premda mu je mnogo srodan. Stari je slovenski jezik — kako će se ovdje zvati poradi istoričkoga nazivanja svoga — prestao živjeti već poslije X. vijeka; no živi još i danas kod onih Slovena, koji pripadaju istočnoj crkvi,

Digitized by Google

u knjigama crkvenim, a od onih Slovena, koji priznaju zapadnu crkvu, najdulje su ga branili i za neke biskupije obranili do dana današnjega Hrvati. Dakako da je i narodni jezik mnogo utjecao na crkvene pisce, poradi čega se javljaju osobine živih jezika u crkvenim knjigama. I u spomenicima starim se već vidi utjecanje narodnoga govora, odakle nastadoše t. zv. recenzije ili redakcije, n. pr. miješanje jezika hrvatskoga i staroga slovenskoga daje recenziju hrvatsko-slovensku; drugdje srpsko-slovensku, rusko-slovensku itd.

Da su svi Sloveni mogli primiti jezik stari slovenski u svoje crkvene knjige uzrok je taj, što se slovenski jezici prije 8—9 vijekova nisu razlikovali među sobom tako, kako se danas razlikuju. Zajednica je bila među njima kako i među braćom, jer ni jedan nije potekao iz drugoga, već su svi iz zajedničkoga praslovenskoga jezika, kojemu je najbliži jezik sigurno stari slovenski, a i najstariji poznati spomenici pisani su tim narječjem. Kakav je bio taj praslovenski jezik, ne zna se nikako; istom po komparativnom istraživanju srodnih indoevropskih jezika u novije doba neki se naučnjaci trude, da izvedu neke oblike praslovenske. — Ovdje je red da se spomenu spomenici, koji su pisani jezikom starim slovenskim.

Književni rad sv. braće.

U Konstantinovu životu se pripovijeda, kako je on na poziv cara Mihaila, da pođe k Slovenima, poslije molitve izumio slova i da je počeo pisati ovo: »U početku bješe riječ, i riječ bješe u Boga i Bog bješe riječ«. Budući da su to početne riječi evanđelja sv. Ivana i budući da su te riječi među izabranim dijelovima, što se iz sv. evanđelja čitaju kod službe božje uz crkvenu godinu, po tom je najprije priredio sv. Ćirilo izborno ili nedjeljno evanđelje u starom slovenskom jeziku. — Kad su sv. braća pošla u Rim 867. god., da opravdaju svoju nauku, gotovo nema sumnje, da su već imala prijevod evanđelja za potrebe crkvene, da su bila priređena čitanja iz djela i poslanica apostolskih, t. zv. apostol; uz to su imali psaltir i službu, u kojoj su bile molitve i pjesme, što se čitaju na jutrenju, časove, večernju, pavečernjicu, tajnu službu i kod krštenja. To je sve bilo uređeno prema obredima i uređenjima istočne crkve, a sve je odobrio i posvetio papa Hadrijan II. i položio na žrtvenik nad grobom sv. Petra, gdje se nad njim pjevala sveta liturgija.

Koliko je sv. Ćirilu pomogao oko toga posla brat mu Metodije, a po svoj prilici i njihovi učenici, ne da se odrediti, no poslije smrti Ćirilove nastavi započeti rad Metodije sa svojim učenicima. U životu se Metodijevu spominje, da je odabrao između svojih učenika dva brzopisca i preveo s grčkoga u slovenski jezik za kratko vrijeme sve knjige staroga zavjeta izuzevši one o Makabejcima, i tako imao u jeziku slovenskom gotovo sve sveto pismo.

Osim toga se čita u životu sv. Metodija, da je preveo nomokanon, zbornik crkvenoga prava, što je vrijedilo za ono vrijeme u istočnoj crkvi, i paterik (ili otačnik), gdje su pobilježeni u kratko životi crkvenih otaca. K tomu se pripovijeda u starim knjigama, da je Metodije preveo s grčkoga na slovenski i osam besjeda svojega brata Konstantina, što ih je ovaj govorio Kozarima braneći vjeru Hristovu od muhamedovaca i jevreja.

Već je spomenuto, kako su poslije smrti Metodijeve bili izagnani učenici svete braće od silovitih Nijemaca iz Moravske i Panonije. Ali tim nije prekinut njihov književni rad; učenici se raziđoše po južnijim slovenskim zemljama, po Hrvatskoj, Srbiji i Bugarskoj i udariše jake temelje prosvjeti potonjih vijekova u ovih naroda.

Digitized by Google

Najviše se u prvo vrijeme za života učenika sv. apostola radilo oko knjige slovenske u Bugarskoj, gdje je za cara Simeuna († 927.) slovenska književnost slavila svoje zlatno doba. Simeun je sam bio vrlo prosvijetljen čovjek, te je podizao sam književnost u svojem narodu i mnogo nastojao oko narodne prosvjete. Za njegova je vijeka radio na književnom polju sv. Klement, rođen Bugarin, ali vjeran i vrstan pomagač slovenskih apostola. Uspomena mu se najviše časti s toga, što se drži, da njemu pripada izum ćirilskoga pisma, koje je podesnije od glagolice. Za Konstantina, bugarskoga prezbitera i episkopa kažu, da je bio učenik Metodijev, a radio je za cara Simeuna. Tako je bilo s Ivanom eksarhom bugarskim, popom Gregorijem i mnogim drugim znamenitim ljudima, a i sam je car radio oko knjige složivši od besjeda Ivana Zlatousnoga knjigu Zlatostruja. Svaje ta književnost strogo crkvena: duhovne besjede, tumačenje štiva evanđelskih i života božjih ugodnika. Nije to sve ni originalna radnja, već su ponajviše ili prijevodi grčkih knjiga ili su izvodi iz njih. Tim se u brzo broj knjiga u Bugarskoj podigao, samo je šteta, da je sva ta knjiga smjera matore književnosti vizantijske.

Ovo je bilo potrebno spomenuti toga radi, što su djela iz prvih vremena književnoga rada među Slovenima poznata samo iz prijepisa, a od tih prijepisa bit će najstariji bez sumnje pisan najranije sto godina poslije djelovanja Ćirila i Metodija. Evo najznatnijih spomenika, za koje se misli, da će biti pisani u X. vijeku, a najbolje se u njima ogleda jezik stari slovenski. Od tih su spomenika jedni pisani glagolicom, a drugi ćirilicom.

Glagolicom su pisani ovi spomenici:

1). Asemanovo ili vatikansko evanđelje, koje će pripadati po svojoj starini X. stoljeću, a bit će pisano negdje u Bugarskoj. Zove se po J. G. Asemanu bibliotekaru, što ga je papa Klement XIII. poslao na istok, gdje je sabirao mnoge rukopise, a sada se čuvaju u Rimu u Vatikanskoj knjižnici, odakle mu ime »vatikansko«; kupio ga pak Aseman u Jerusolimu 1736. god. od jednoga kaluđera grčkoga zakona. To je izborno evanđelje, jer imade čitanje za pojedine nedjelje kroz crkvenu godinu. (Izdanje Račkoga i Črnčića).

2). Zografsko četveroevanđelje nazvano po zografskom manastiru na Sv. Gori. Za taj rukopis drži Jagić, da je pisan na svršetku X. ili u početku XI. vijeka, po svoj prilici u Bugarskoj. U njem su bila sva četiri evanđelja, ali se po vremenu izgubilo nekoliko listova. Prvi je o njem izvijestio Antun Mihanović, koji ga je kao konzul, dok je bio u Carigradu i Solunu, god. 1843. našao u spomenutom manastiru. God. 1860. pokloni ga zografsko bratstvo ruskomu imperatoru Aleksandru II., a on ga preda u carsku biblioteku u Petrogradu, gdje se i sada čuva. (Izdanje Jagićevo u Berlinu god. 1879.).

3). Četveroevanđelje marijinsko. Za nj dozna od konzula austrijanskoga A. Mihanovića na svojem putovanju po balkanskim zemljama (1844.—1845.) ruski učenjak Viktor Grigorović i nađe ga u isposnici sv. Bogorodice (odakle mu ime »marijinsko«) na Atosu. God. 1883. izda ga Jagić u Petrogradu. Rukopis marijinskoga četveroevanđelja, za koji se drži, da je pisan X. vijeka negdje u našim stranama, čuva se u publičnom muzeju Rumjancovskom u Moskvi. Na tri se mjesta nešto od rukopisa izgubilo.

4). Kločev Glagolaš (Glagolita Clozianus) bio je nekad svojina grofa Ivana Frankopana, gospodara otoka Krka, kod kojega je bio okovan u srebro i zlato kao dragocjena starina. Poslije smrti njegove († 1482) skinuše Mlečani sa spomenika i srebro i zlato, a spomenik dođe samo na 12 listova do naših vremena. Glagolaš je bio svojinom Markvarda Breisachera, a dobio ga u Mlecima (između god. 1487. i 1509.). Rukopis se čuvao u tirolskom gradu Maria-Steinu; poslije smrti Breisacherove

Digitized by Google

dođe u ruke grofu Schnurffu, a ovaj doda latinskomu zapisu još ovo na njemačkom jeziku: »Dieses puech hat sanct Jeronimus mit eigener hant geschriben in Crabatischer sprach«. Od potonjega gospodara u Maria-Steinu grofa Parisa Cloza bi dopušteno Slovencu B. Kopitaru, da ga izda, što bi u Beču 1836. god., a onda ga izda god. 1893. u Pragu V. Vondrák. Prijepis je ovoga rukopisa iz X. ili iz početka XI. stoljeća. Sačuvani odlomci jesu 4 besjede, i to sv. Ivana Zlatousnoga i sv. Epifanija, arhiepiskopa na Kipru.

5). Psaltir sinajski je zbornik psalama (do 137), a čuva se u manastiru sv. Katarine na brdu Sinaju. Prvi je o njem izvijestio ruski arhimandrit Porfirije Uspenski (1850.), a priopćio ga tiskom u Zagrebu 1883. god. L. Geitler, koji je 1882. godine priredio i izdao

6). Euhologij (trebnik), zbirku crkvenih molitava. Rukopis je na Sinaju, a pisan je jedan i drugi — po sudu Geitlerovu — u X. stoljeću negdje u Bugarskoj.

Pored ovih većih spomenika imade manjih, od kojih ima dočuvan po koji list, kako je t. zv. Abecenarium bulgaricum; Praški i kijevski fragmenti: Ohridsko evanđelje; Mihanovićev fragmenat; Maćedonski list. Grigorovićev fragmenat i gdje koji drugi odlomak. — Svi ovi odlomci imaju svoju vrijednost za ispitivanje pisma i jezika najstarijih spomenika.

Ćirilicom pisani spomenici:

1). Zbornik suprasaljski je najopsežniji spomenik jezika staroga slovenskoga. U njem su, kako ga danas poznajemo, dvadeset i četiri života svetaca, kojima crkva slavi uspomenu u mjesecu ožujku (od 4.—31.), pa onda dvadeset duhovnih besjeda, kojima se izjašnjuju čitanja evanđelska sv. Ivana Zlatousnoga i po jedna besjeda patrijarka carigradskoga Fotija i sv. Epifanija, kiparskoga arhiepiskopa. Rukopis je pisan najkasnije u XI. vijeku, a ime mu je po manastiru suprasaljskom u Rusiji (u guberniji grodanskoj), gdje se taj spomenik našao. Odande ga je dobio B. Kopitar i prepisao ga, a po njegovoj smrti dođe 118 listova toga rukopisa s ostalim Kopitarovim knjigama u licejsku knjižnicu u Ljubljani. Većina pak preostalih listova dođe u Varšavu, u knjižnicu grofa Zamojskoga. (Izdao ga Fr. Miklošić 1851. god. u Beču).

2). Savina knjiga, a to je najstarije ćirilicom pisano izborno evanđelje iz XI. vijeka. Po jednoj se bilješci mislilo, da ga je pisao neki pop Sava, pa mu odatle i ime. Rukopisu se ne može odrediti kraj, u kojem je pisan; izdao ga god. 1868. u Petrogradu znameniti ruski slavista I. I. Sreznevski, a popravke je dodao V. Jagić.

Godine 1019. pade Bugarska, kad ju je grčki kralj Vasilije Bugarobilac učinio provincijom istočnoga carstva. Sad je odmah popuštala i književna radnja u Bugarskoj, a plodove njezine, što ih je pripravio zlatni vijek bugarske povjesti cara Simeuna, požnješe Rusi, Srbi i Hrvati. Za to se i spominju ovi spomenici kao časni početak književnoga rada kod ovih slovenskih naroda. I s druge su još strane znameniti, jer je iz njih prihvaćen zajednički književni jezik, koji su pojedini narodi u vijekovima i prema svojim potrebama razvijali. Dugo se prema ovim starim slovenskim spomenicima upravljao i smjer književni u Hrvata i Srba, pa oni mnogo dopriniješe, da nam je knjiga, što je je bilo do XV. stoljeća, onakova, kakova će se prikazati u daljnjem razmatranju.

Digitized by Google

Hrvati i Srbi u vremena, iz kojih imade najstarijih starih slovenskih spomenika, uređivahu, pa i prilično urediše svoje vjerske prilike; a ne zaostaše niti u državnom uređenju. Za to im u XI. stoljeću prestaje zajednički književni rad, kako je već prije ova tri stoljeća bio raskinut politički narodni život. Poradi toga se od ovih vremena (XI. vijeka) mora dijeliti hrvatska književnost od srpske, jer svaka ide svojim putem do dana današnjega, premda im je književni jezik u narodnom pogledu bio gotovo svagda isti. Zablude vremena u jezičnom pitanju ne odlučiše sudbinom jezika narodnoga. Državne i političke prilike razdijeliše dva brata, da je svaki pošao svojim putem, a teško ih je sastaviti, premda se to htjelo više puta. To je uzrok, da će se ovdje govoriti napose o hrvatskoj književnosti, a napose o srpskoj, jer svaka imade svoj osobiti značaj prema onome radu, u kojem je nalazila svojih izvora.

Hrvatska se literatura dijeli u ove tri glavne epohe:

1). Od XII. vijeka do kraja XV. stoljeća;

2). Od XVI. stoljeća do početka XIX. vijeka (do 1835. god.);

3). Od god. 1835. do danas.

Srpska literatura ima dva glavna razdoblja:

1). Književnost pisana srpsko-slovenskim jezikom, u kojoj prevlađuje crkveni pravac; počinje se u XII. vijeku, a završuje se u prvoj polovici XVIII. stoljeća;

2). Od XVIII. stoljeća, kad se počela među Srbima u Austriji, pa do naših dana.

I hrvatska i srpska imade omanjih smjerova u tim vremenskim razmacima, a to će se spomenuti u daljem razlaganju.

Digitized by Google

Digitized by Google

I.

HRVATSKA KNJIŽEVNOST

Digitized by Google

Digitized by Google

PRVO DOBA.

Borba Hrvata za glagolicu i slovensku službu.

Pleme se Hrvata naselilo u krajevima među rijekom Bojanom na jugu, Bosnom na istoku, Dunavom i Dravom, rijekom Rašom u Istri i Jadranskim morem na zapadu. Tu su Hrvati stvorili i svoju državu, koju je s jedne strane okružio zapadni svijet, a s druge su joj strane bili susjedi, koji su pristajali uz istok, t. j. uz vizantijsku kulturu i državnu uredbu istočnoga carstva.

Da su Hrvati više pristajati uz zapadni svijet, razumljivo je po tom, ako se spomene, da su ovi zapadni krajevi, što su ih posjeli Hrvati, bili prije njihova dolaska rimske pokrajine, i da je od rimskoga žiteljstva ostalo mnogo zapadne kulture. Da je tomu tako bilo, uvjeravaju nas o tom stari natpisi i građevine, što su se do naših dana održale; pa i to, što su neki rimski carevi dolazili u ove krajeve da u Dalmaciji stanuju. Stara je rimska prosvjeta do duše trgla u nazadak, kad su Hrvati došli u današnju svoju domovinu, ali je bez sumnje bila veća od njihove, pa joj se oni nisu mogli oteti. To se vidi i iz potonjih vremena. Dulje je vremena postojala borba, hoće li ih predobiti za sebe Rim ili Vizantija. Hrvati sami u prva vremena nisu bili odlučni, pa su sad bili uz jednu vlast, sad opet uz drugu. Kad su se posve nastanili, pristali su uz bliže njima carstvo rimsko. Prosvjeta je bila i u istočnom carstvu velika, a kako u životu naroda mnogo odlučuje susjedstvo, to nije nikakovo čudo, da su njihova braća Srbi mogli mirne duše pristati uz Vizantiju, dok su se Hrvati oslonili sasvim na zapad.

Kolika je i kakova je prosvjeta starih Hrvata bila, kad su došli u svoju današnju domovinu, nešto je po ostacima kulturnim i po riječima do danas sačuvanim spomenuto već prije; pisma ili kakovih drugih znakova sličnih pismu poznavali su toliko, koliko i ostali Sloveni. Kad su kao neznabošci stigli u ove krajeve, našli su u nekadanjim provincijama rimskim dubok korijen vjere kršćanske. Kako su s druge strane Hrvati imali otimati gradove od Latina, to su se miješajući s njima bez

Digitized by Google

sumnje po malo prihvatili i vjere kršćanske, jer je sigurno i latinskim svećenicima bilo mnogo do toga, da nadošla varvarska plemena privedu u krilo crkve Hristove. To je bilo jako sredstvo za širenje kršćanstva, ali su Latini teško uzmicali, a gdje su predobili Hrvata za kršćansku vjeru, tu su uvodili latinski jezik, koji je po vremenu postao poradi Rima crkvenim jezikom zapadne crkve, a onda preko crkve i kulturnim jezikom cijeloga zapada. Tim se dakako širila i kultura među narodima zapadne Evrope kroz vijekove.

Kad su u Hrvata širili kršćanstvo učenici sv. apostola slovenskih, dakako da su uvodili i jezik i obrede crkvene, kako su ih upotrebljavali slovenski učitelji. Latini i njihovi svećenici, osobito po gradovima, nelijepo su to gledali, pa nije čudo, da su se dalmatinski gradovi čvrsto opirali, da se hrvatsko-slovenski jezik uvede i u njihovu crkvu. Kršćanstvo je u vrijeme dolaska Hrvata moralo biti jako u Dalmaciji, jer je u Solinu u najranije doba bila osnovana nadbiskupija, kojoj je vlast zahvatala krajeve sve u Panoniju između Drave i Save. To sijelo nadbiskupije u prvo vrijeme nije pripadalo Hrvatima, jer je Solin bio u rukama vizantijske vlasti. U IX. stoljeću već podižu Hrvati svoju biskupiju u Ninu, ne bi li tako ojačali svoju državnu vlast. Ninski je biskup potpadao pod vlast solinskoga nadbiskupa, no radilo se, da bude u svemu što je samo moguće slobodan. Latinski svećenici zajedno s nadbiskupom solinskim prijeko gledahu to nastojanje Hrvata, a sprečavahu ih gdje samo mogahu. Posljedica toj borbi i trvenju jednoga i drugoga plemena bijahu dugotrajne borbe, budući da su latinski svećenici pod svaku cijenu branili i latinski jezik, a hrvatsko je svećenstvo gledalo, da svakako obrani svoj narodni hrvatski jezik i u crkvi i u državi kao znak svoga života.

Do Karla Velikoga, t. j. do početka IX. stoljeća, bili su Hrvati podanici cara u Vizantiji, a poslije su se oslobodili i postali samostalni. Više vijesti, što bi bile sasvim pouzdane, nema ni od kuda, da govore o Hrvatima. Već u IX. stoljeću iz godine 852. dolazi nam prva sigurna vijest, a ta je u ispravi hrvatskoga kneza Trpimira, pisana u Trogiru kod Bišća, da nam javi nešto iz naše prošlosti. Pisana je jezikom latinskim, što je svakako na prvi mah čudno (premda se misli, da je s hrvatskoga prevedena) kad se zna, da je Hrvatska bila u to doba malo ne posve samostalna država i da je narod hrvatski prihvatio vjeru kršćansku. Čudnovato je donekle i to, što nema drugih spomenika iz onoga vremena. No sve postaje razumljivo, kad se pomisli na borbe, što su se u to doba pojavile u Hrvatskoj između Latina i Hrvata za narodni jezik.

Hrvatski je ljetopisac u našoj najstarijoj kronici zabilježio ove znamenite riječi: »I tako sveti muž Konstanc naredi popove i knjigu h r v a c k u, i istumači iz grčkoga hrvacku knjigu i hrvacki istumači evanđelje i sve pištole (epistole-poslanice) crkvene, i tako staroga kako novoga zakona, i učini knjige s papinim dopuščenjem i naredi misu, i utvrdi zemlju u viru Isukrstovu«. Hrvatski eto ljetopisac XII. ili XIII. stoljeća drži kao sigurno, da je sv. Konstantin-Ćirilo radio za Hrvate i pisao hrvatskim jezikom; mišljenje pak to tim je vrednije, što nam posvjedočava, kako se među Hrvatima učvrstila i slovenska služba i slovenski jezik onamo od IX. vijeka, da su rad sv. braće držali, e je bio njima u prvom redu namijenjen. U ostalom i to je ljetopiščevo mnijenje lako razumjeti, kad je poznato, da je posavska Hrvatska pripadala panonskoj nadbiskupiji, kojoj je bilo sjedište u Srijemu, a njom upravljao sv. Metodije.

Još je jedna pojava, po svoj prilici pod kraj IX. stoljeća, vrijedna spomena. Već je rečeno, da su Hrvati podigli svoju biskupiju u Ninu. Slovenska se služba sa slovenskim jezikom širila sa sjevera na jug. Dalo bi se dosta vjerovatno ustvrditi, da su se učenici sv. braće bježeći iz Panonije svratili i u Nin, pa tu nastav-

Digitized by Google

ljali svoj rad. One silne neprilike, što su ih latinski svećenici činili hrvatskima, veoma su slične onim progonima, što su ih poduzimali Nijemci i njemački svećenici protiv Ćirila i Metodija u Moravskoj. Panoniji; budući na ime da su slične posljedice, veoma je lako doći do mišljenja, da su bili po prilici i slični uzroci.

U IX. se vijeku u Dalmaciji radilo oko toga, hoće li Hrvati uzmaknuti ili će nestati Latina. Ovi su dobro znali, da će odmah nestati njihove vlasti, ako se iz crkve odstrani latinski jezik; a i za Hrvate je bilo gotovo jednako pitanje: koji će narod gospodovati u Hrvatskoj. Latinski su svećenici dobro računili: ako se dopusti Hrvatima osobiti crkveni jezik, tad će oni »pribrajajući se k onim velikim narodima, koji slave Boga na svom jeziku« i imajući i onako već svoju biskupiju u Ninu, svakako nastojati, da se sasvim riješe tuđega gospodstva — da se otmu ispod vlasti metropolita latinskoga. Tu bi bio početak. Iz razvijanja državnoga su s druge strane opažali, da će prvo biti oslobođenje ispod vlasti crkvene, a onda će nadoći skoro vrijeme, pa će njihovo utjecanje morati prestati i u državnim poslovima, a Hrvati će mnogo laglje moći braniti svoja osobita prava državna i narodna. Za to treba protiv slovenske liturgije udarati, gdje se uvela, treba je iskorijeniti, zatrti, a s druge strane mora se, što je samo moguće, njezino širenje i uvođenje sprečavati i zabranjivati. Rat je bio očit, no kako nisu sami za to bili dosta jaki, potražili su drugdje veću moć, koja će ih pomagati.

Početkom X. vijeka mnogo se radilo sa strane latinskih svećenika, da ninski biskup ne bude glavar hrvatske crkve, kako je to priznao rimski papa biskupu Teodoziju već god. 880. posvetivši ga u Rimu za nadbiskupa. Bit će po svoj prilici da se slovenska služba raširila i po drugim gradovima dalmatinskim. U isti gotovo mah, kad Hrvata izabiru svoga prvoga kralja Tomislava kao predstavnika samostalne države (924.), papa Ivan X., podgovoren od latinskih svećenika, osuđuje ono, što je već bilo priznano Hrvatima. Papa na ime veli, da je Metodijeva nauka kriva, jer o njem nema spomena u svetim knjigama. Za to treba, da Hrvati kao osobiti sinovi rimske crkve priučavaju svoju djecu za rana latinskom jeziku, jer »tko je tako osobiti sin crkve, kao što ste vi, taj ne će u varvarskom ili slovenskom jeziku prinositi Bogu žrtve«. Neredi, što su ih imali urediti papinski poslanici u hrvatskoj državi, bili su veliki; no i pravda se između spljetskoga nadbiskupa i rimskoga biskupa u velike zaoštrila. To je trebalo urediti; a riješilo se doista na velikom crkvenom saboru u Spljetu 924., gdje su latinski svećenici s hrvatskim velikašima zadali ljutu ranu hrvatskoj stvari.

Na tom spljetskom zboru bili su uz crkvene dostojanstvenike hrvatski kralj i prvaci hrvatske gospode. Tu je bilo više zaključaka, među njima i taj, da je spljetski nadbiskup glava crkve; ali za hrvatsku stvar je odsudan članak deseti, gdje se reklo, da nijedan biskup ne smije promicati jezika slovenskoga u crkvi; tim se jezikom mogu služiti samo niži svećenici i monasi; svećenički se redovi ne smiju podjeljivati onima, koji umiju samo slovenski: tako isto ne smije nijedan biskup dopustiti, da se u njegovoj crkvi čita sv. misa jezikom slovenskim — jedino je dopušteno onda, ako nastane nestašica svećenika; ali onda treba pitati u pape osobito dopuštenje. Rođeni Zadranin, a biskup ninski Grgur Dobre ustade da brani ono, što je rimska stolica odobrila, ističući k jednu, da je u hrvatskom kraljevstvu hrvatski biskup glavar crkve. Na ovu odbranu bude pridan zaključak, da se biskup hrvatski mora pokoravati kako i svaki drugi nadbiskupu spljetskomu. Ninski biskup, koji je bio i kancelar hrvatskoga kralja, postigne toliko, da papa Ivan X. nije potvrdio toga zaključka zbora, jer je bez sumnje bilo, da uz ninskoga biskupa pristajaše sav narod, među kojim se raširila i slovenska služba — a valja da i knjiga makar i strogo crkvena.

Digitized by Google

Latini nisu bili zadovoljni papinom neodlučnošću poradi slovenske službe i hrvatskoga jezika u crkvi; njima se htjelo, da se slovenska služba sasvim zabrani i ukine. Za to bude sazvan ponovno zbor crkveni u Spljet 927.—928. god., gdje pristadoše svi biskupi na prvenstvo spljetskoga nadbiskupa. Biskupu ninskomu odrediše skradinsku biskupiju, jer ukidoše onu u Ninu, budući da nije bila od najstarijih vremena — a u istinu samo za to, da se riješe jedinoga odlučnoga branioca hrvatskoga jezika i slovenske službe. Sve to potvrdi papa Lav VI. osim onoga zaključka o slovenskoj službi.

Hrvatski se velikaši zajedno s kraljem ne htjedoše očito boriti protiv onoga, što je papa želio, da u zborovima crkvenim prođe; ali da nisu zazirali od hrvatskoga jezika, moglo bi se uzeti kao dokaz, da onaj zaključak spljetskoga zbora nije nikada bio proveden: uza sve zabrane i navale latinskih svećenika održa slovensku službu i narodni jezik u crkvi ljubav k toj svetinji, i to je službu sačuvalo do XI. stoljeća, kad se podigla nova olujina na domaću stvar.

God. 1059. okrunio se najmoćniji vladar hrvatski Petar Kresimir Veliki za kralja. Iste godine eto opet zbora crkvenoga u Spljetu, da potvrdi sve ono, što se već 924. god. zaključilo. ali uz dodatak, da se slovenska liturgija ima sasvim ukinuti. Latini su tako daleko išli, te se odredilo, da nijedan Hrvat ne može dobiti svetih redova, ako ne nauči latinski: svećenik pak ako bude nosio bradu, da nema pristupa u crkvu i da se protiv njega postupa po kanoničkim propisima. — Tim bi hrvatsko svećenstvo ljuto uvrijeđeno i rastuženo, a još više, kad je taj zaključak bio potvrđen od pape.

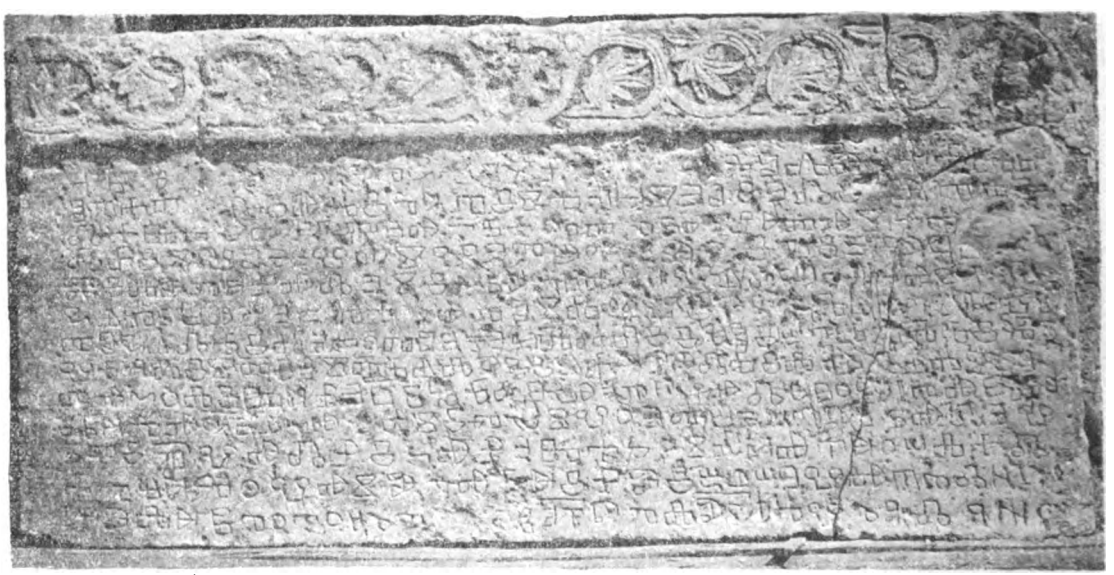

NAJSTARIJI HRVATSKI GLAGOLSKI NAPIS NA KAMENU OD GOD. 1100.[3]

(U crkvi sv. Lucije kod Baške na otoku Krku).

Na ovo se digla očita buna u sjevernim krajevima hrvatskoga kraljevstva jer se znalo, da se tu ne radi o vjeri, nego da je glavna stvar jezik i da se hoće, da jezik latinski prevlada, a narodnomu da se zatre svaki trag. Hrvati htjedoše po svojem poslanstvu kod pape isposlovati, kako se ne bi potvrdili ovi zaključci; no

Digitized by Google

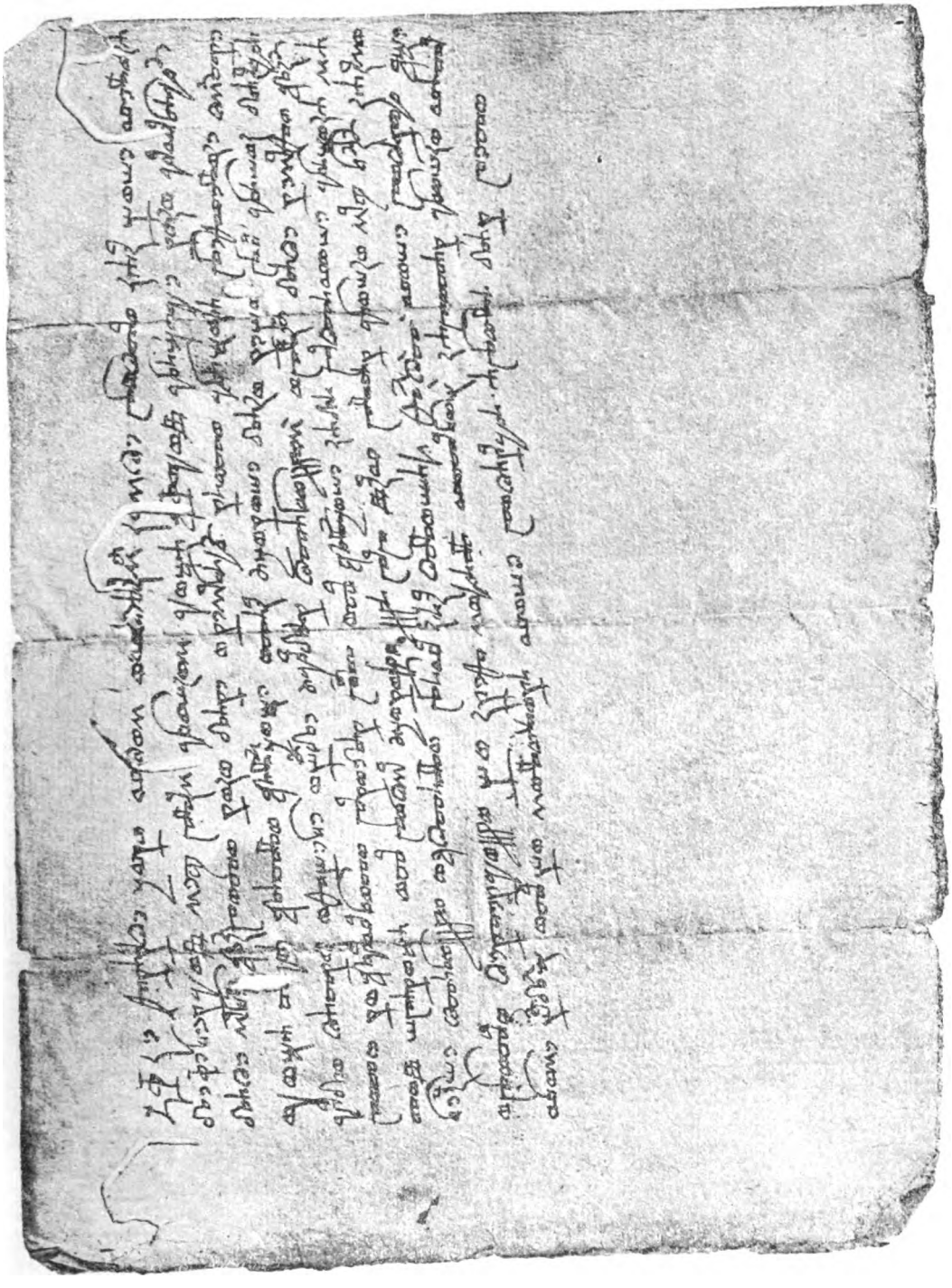

GOD. 1546. RJEŠAVA SE PRAVDA MEĐU PUKOM NOVOGRADSKIM RADI „OFICIJA GRAŠĆINE“.[3]

Digitized by Google

Digitized by Google

kad to ne pomože i kad se poslanici povratiše ne obavivši ništa, puk se prihvati sile i protjera na otoku Krku biskupa latinskoga, a hrvatski je biskup postavljao svoje svećenike, koji su službu božju hrvatskim jezikom obavljali. Na to pošlje 1061. god. papa Aleksandar II. svojega poslanika u Hrvatsku, koji proglasi, da su zaključci spljetskoga zbora potvrđeni, a hrvatskoga biskupa s ostrva Krka dadu zatvoriti kao najvećega buntovnika.

Otpor je sa strane hrvatske ipak prisilio latinske svećenike, da su bili ublaženi prijašnji zaključci. Od ovoga je vremena morao svaki glagolaš znati samo toliko latinski, da za nevolju može razumijevati latinsku službu i sv. pismo; no od polovine XI. stoljeća bude zamijenjeno istočno bogoslužje u hrvatskoj crkvi latinskim obredom — i tako se postiže jedinstvo u tom pogledu. Hrvatski je kralj na to pristajao, jer je htio da svoju svjetovnu vlast učvrsti.

Kako su potonje pape gledale da raskinu crkvu i državu i kako ne bi bilo u crkvi nikakovih svjetovnih vezova, započela se nova borba, u kojoj se malo zaustavi hrvatsko pitanje. Papa Grgur VII. izvede djelo, što ga je zamislio kao savjetnik papa Nikole II. i Aleksandra II. Hrvatski je kralj Petar Kresimir bio u svojoj politici pravi narodni kralj, pa je puštao, neka se pitanje crkveno riješi polagano; a kad je za njim došao na prijestolje Dmitar Zvonimir, nije dospijevao od drugih briga da se miješa u crkvene poslove. Hrvatski su svećenici bili odlučni u borbi i ustrajni, što je pomoglo slovenskoj službi u potonjim vijekovima, gdje su joj hrvatski glagolaši izvojevali sjajnu pobjedu. Mora se spomenuti, da rimska stolica nije nikad proglasila Hrvate odmetnicima, premda se nisu nikad pokorili onim odredbama, što su bile zaključene u saboru spljetskom i što ih je papa potvrdio.

Radilo se drukčije o zatiranju slovenske službe; slali su se latinski svećenici u Dalmaciju, da provedu ono, što nisu mogle provesti odredbe saborske. Postojanost Hrvata i njihova ljubav k slovenskoj službi navede napokon i rimsku stolicu, te papa Inocent IV. na prošnju senjskoga biskupa Filipa god. 1248. dopusti, da se slovenske knjige upotrebljavaju u onim mjestima, gdje su se do toga doba upotrebljavale. I krčkomu biskupu, koji je god. 1252. zatražio dopuštenje za slovensku službu u svojoj biskupiji, dopustio ju je papa s najvećom pripravnošću. Ovo je evo — koliko se do sad znade — papa poslije nekoliko vijekova borbe za narodnu stvar papa prvi put i Hrvatima izrijekom dopustio ono, čega nije dopustio od vremena sv. slovenskih apostola nijednomu narodu slovenskomu.

Ovaj bi preokret u mišljenju i odlukama rimskoga pape bio na prvi mah nerazumljiv, kad se ne bi spomenula nova pojava u vjerskim pitanjima. U XII. stoljeću eno već bogomila, kako se dosta slobodno kreću po Bosni. Bogomili su širili svoju nauku narodnim jezikom, što bi moglo privući i Hrvate u Dalmaciji i Hrvatskoj, da uz njih pristanu; ta i onako su u Spljetu u XII. stoljeću imali svoju osobitu općinu, a jednomislenika im je bilo dosta po Slavoniji, Hrvatskoj i Dalmaciji. Bosanski su banovi pristajali uz novu nauku, uređivali narodnu bosansku crkvu, uz koju je bio sav narod. Da se to ne dogodi i u Dalmaciji i Hrvatskoj, papa eto rado dopušta, da se biskupi služe svojom slovenskom službom.

Dopustivši papa biskupima senjskomu i krčkomu narodni jezik u crkvi završio je borbu između latinskih i hrvatskih svećenika. Narodna je hrvatska stvar dobila sad sasvim drugo lice — mogla se lako širiti narodna knjiga, pa doista vidimo, da je velikim korakom prosvjeta i knjiga pokročila.

Od god. 1248. se mirno razvija glagolska hrvatska književnost. Ako se poprati malo u svojem životu od XIII. vijeka, to je ona zahvatila već u XV. stoljeću gotovo

Digitized by Google

čitavu Dalmaciju, pa i dobar dio Bosne, a na sjever se rasprostranila po Istri i Hrvatskoj između Kupe i mora.

Iz onoga vremena, kad su se hrvatski svećenici imali boriti — što no riječ — za svoj opstanak i kad su latinski svećenici na njih navaljivali svom žestinom, ima dosta malo spomenika. Za onaj spomenik iz god. 852. se misli, da je preveden s hrvatskoga jezika; drugi su spomenici banova i kraljeva pisani latinskim jezikom. Narodu je i svećenicima trebalo ponajviše crkvenih knjiga, a te su bile složene po onima, što su postojale još od vremena sv. apostola slovenskih; velikaši pak, ako su pisali kakovu darovnicu za fratre, pisali su je latinski, jer su i onako podupirali tuđinsko nastojanje, da se zatre slovenska služba. Ako je bilo hrvatskih isprava, izgubile su se, premda se može posve sigurno reći, da se glagolica s hrvatskim jezikom upotrebljavala ne samo za crkvenu potrebu, već i u privatnom životu, gdje je sve više preotimao mah čisti narodni govor. Osobito je to vrijedno istaknuti poradi toga, što su u ono vrijeme bile škole veoma rijetke, a što ih je bilo, bile su za plemiće i gospodu s obukom u latinskom jeziku. Samostani (u nas benediktinski) bili su jedini zavodi, koji su rasađivali knjigu među narod, i sva je sreća, te im nije bilo zabranjeno širiti knjigu u narodnom jeziku i narodnom duhu. (Privatnih je podučavanja bilo, ali su ta išla istim putem, kojim i savremeni život kod gospode). Samostanci su bili dužni knjigu podizati. »Samostani benediktinski — veli Broz — ne mogu se pravo ni pomišljati bez škole i knjižnice. Knjižnice samostanske sastavljali su ponajviše samostanci sami, a umnožavali ih većinom prepisivanjem, koje se držalo za djelo bogougodno. Benediktinci su - kojih je bila puna Dalmacija i ostrva dalmatinska — morali po pravilima svoga reda imati knjižnicu, da braća mogu imati knjiga za čitanje«. Za to su više puta dobivali i na poklon knjiga. Valja i to znati, da je po pravilima benediktinskim trebalo poslanicu, evanđelje i sve, što se u crkvi glasno pjeva u nedjelju i blagdane, pjevati narodnim jezikom, a poslije službe božje morali su narodu govoriti i opet njegovim govorom. Sabor spljetski (god. 924.) dopušta samo samostancima služiti se slovenskim jezikom, a to je pored drugoga veoma jako svjedočanstvo, da našim fratrima nije bila tuđa knjiga glagolska, već da su je oni svim marom širili.

Krasno je tomu svjedočanstvo poziv benediktinskomu redu od češkoga kralja Karla IV., koji zatraži u pape Klementa VI., da bi dopustio čitati misu na slovenskom jeziku u Češkoj. Papa prista god. 1346. i dopusti, da se slovenska služba obavlja samo na jednom mjestu u čitavom njegovu kraljestvu. Godinu dana iza toga uredi Karlo u Pragu samostan na čast svetim zaštitnicima svoga kraljestva. God. 1372. posvetiše samostansku crkvu, a prvi samostanci bijahu hrvatski glagolaši benediktinci u samostanu emauskom. Ovi su Hrvati donijeli sa sobom knjige hrvatsko-slovenske, pa su ih po želji Karlovoj vrlo marljivo prepisivali, a kralj je samostancima određivao za to nagradu. Kad su samostanci emauski pristali s Husovcima, nestade samostana, a dočuvalo nam se kao spomen rada oko slovenskih knjiga u tom emauskom samostanu t. zv. emausko evanđelje, pisano ćirilskim i glagolskim pismenima. To je ono evanđelje, za koje predaja govori, da su se na nj zaklinjali franceski kraljevi kod krunidbe (reimsko evanđelje), a mislili su, da je pisano jezikom grčkim i sirskim, dok nije Petar Veliki prepoznao pisma ćirilskoga (1717.), a Englez Hill (god. 1789.) glagolskoga. Kao Texte du sacre čuva se u reimskoj gradskoj knjižnici.

Iz Praga dovede poljački kralj Vladislav Jagelo i žena mu Jadviga u Krakov glagolaše 1390. god., da u manastiru kod crkve sv. Krsta čitaju misu na hrvatsko-slovenskom jeziku. Još oko god. 1470. bijaše u Krakovu glagolaša; ali kad je nestalo emauskoga samostana, brzo je nestalo slovenske službe i među Poljacima.

Digitized by Google

To su bili plodovi ustrajnosti u borbi hrvatskih glagolaša eto izvan domovine, a što je glavno kod toga, to je ona svečana potvrda, da se s uređenjem katoličke crkve nikako ne kosi nelatinska liturgija. Sto godina eto iza dopuštenja papina Hrvatima, da se mogu služiti svjoim jezikom u crkvi, raširila se na daleko domaća služba, da je zahvatila gotovo svu Dalmaciju, pa onda i Bosnu, i na sjever se rasprostranila po Italiji, a u užu Hrvatsku je prodrla od mora do Kupe. No što je bilo u crkvi svetinja, bilo je i u privatnom životu: hrvatska je glagolska knjiga od XIII. do XV. vijeka cvala u životu crkvenom i svjetskom. Vrhunac je rad glagolaša postigao u XV. stoljeću, za to je XIII. vijek do XV. doba napretka hrvatske glagolske književnosti.

Od kraja XV. vijeka je padanje glagolske književnosti, jer je nadošlo tiskanje knjiga, kojemu nije moglo odolijevati prepisivanje uza svu vještinu, što su je razvili glagolaši u doba cvata svoje knjige. Tiskanju se knjiga pridruži od početka XVI. vijeka i latinsko pismo, koje je po vremenu sve više maha dobivalo i potiskivalo glagolicu u nazadak. U ovo doba propadanja glagolske književnosti radilo se ponajviše oko knjiga za crkvene potrebe, dok se u svjetovnim poslovima uz rijetke izuzetke upotrebljavalo pismo latinsko. No baš u ovo doba kao da su najšire međe glagolskim knjigama i slovenskoj službi. Iz XV. vijeka, a osobito XVI. i XVII. ima mnogo svjedočanstva, da je gotovo po svoj Hrvatskoj bilo poznato glagolsko pismo, a knjiga glagolskih se nalazilo u Zagorju hrvatskom, u Međumurju, južnoj Štajerskoj Kranjskoj, Gorici i Trstu — po svoj prilici poradi toga, što su ih glagolaši bježeći ispred Turaka u te krajeve donosili. Zna se pače, da se god. 1570. i u samom Zagrebu na Duhove pjevala slovenskim jezikom misa u prvostolnoj crkvi.

Budući da slovensko-hrvatska služba božja nije nikad sasvim pretegnula u čitavom hrvatskom narodu poradi prerazličnih zapreka, nije se ni moglo uza sve širenje i ljubav glagolaša zapriječiti, da se ne širi latinska liturgija ne samo u onim krajevima, gdje hrvatska nije bila izrijekom potvrđena i dopuštena, nego ni tamo, gdje su glagolaši svojim ustrajnim nastojanjem izvojevali pobjedu domaćoj liturgiji. Glagolaši nisu nikad mirovali od protivnika, ma da ovi i nisu onako javno i žestoko na njih udarali, kako je to bilo do XII. stoljeća. Glagolaši nisu nigdje imali jakoga zakloništa i sigurne obrane, a po svojem znanju, što su ga sticali ponajviše u samostanima, nisu se mogli natjecati sa svojim protivnicima — latinskim svećenicima, koji su imali sve prilike, da se što više izuče. I to se mora držati na pameti, da su glavari crkveni bili gotovo svagda protivnici slovenskomu jeziku i slovenskoj službi, pa da su i radili svakom prigodom, ne bi li je kako što prije sasvim zatrli. Tomu se vide tragovi u svim vijekovima, jedan put više, drugi put manje. Da nam se dočuvala hrvatska služba do današnjih dana, treba u prvom redu zahvaliti onoj žilavosti i ustrajnosti, što su je u prvim vijekovima razvili naši glagolaši. Ova je ustrajnost nižih svećenika uz slovensku službu spasila i narodni jezik i hrvatsku svijest narodnu, kojoj može biti ne bi bilo traga u nekim krajevima, gdje je bilo mnogo navala sa svake strane. Glagolaši su poradi svoje službe bili prezirani, zametavani i gotovo ni od koga poštovani osim prostoga puka; uz to ih nije gotovo nikad niko pomagao. I baš toga radi, što su ga glagolaši u velikim i očajnim borbama sa svojim i narodnim protivnicima znali i mogli odvratiti i najveće nevolje od hrvatskoga naroda, njihov je rad za Hrvate s tim znamenitiji i vredniji.

Digitized by Google

RAD OKO GLAGOLSKE KNJIŽEVNOSTI.

Prvo doba od IX. do kraja XII. vijeka.

Najstariji glagolski spomenici, koji pokazuju tragove jezika hrvatskoga, jesu već pomenuta dva rukopisa, što pripadaju spomenicima starim slovenskim; to su Kločev Glagolaš i Četveroevanđelje marijinsko. (Vidi naprijed str. 33.). Pored ovih crkvenih spomenika imade do danas sačuvanih čisto hrvatskih književnih radnja dosta malo: što ih se sačuvalo, to su sitniji odlomci djela obrednih i bogoslovskih, a najstariji će pripadati XII. stoljeću. Ostatak su obredne književnosti hrvatske iz vremena, kad se još upotrebljavao i istočni obred, dva lista apostolara Mihanovićeva (Jagić u Radu jugosl. akad. knj. II.) i Grškovićevi odlomci apostolskih djela. Najstarije se djelo glagolicom pisano — jamačno jezikom starim slovenskim kako i druge knjige toga vremena — spominje kod Hrvata Teodorov Psaltir iz IX. vijeka, što ga je poslije god. 1222. prepisao pop Nikola Rabljanin.

Budući da se u ovo doba nije hrvatski jezik mnogo razlikovao od jezika staroga slovenskoga, lako je moći razumjeti, za što se nije drugih spomenika jezika hrvatskoga više dočuvalo: knjige su na ime pisane jezikom starim slovenskim lako zamjenjivale domaće knjige, jer je i broj i značaj i sličnost u radu bila prevelika. To je do duše jedan uzrok, da nema više spomenika, ali su i one borbe s latinskim svećenicima mnogo sprečavale sám rad Hrvata. Kako se pak radilo na prijelazu iz glagolske panonske književnosti u hrvatsku, vrlo nam dobro pokazuju tako zvani Glagolski bečki listovi (izdao Jagić 1890.), u kojima su odlomci misala po obredu rimske crkve, ali jezična strana pokazuje potpunu redakciju hrvatsku. Ovi listići predočuju nam most, koji vodi iz Moravske i Panonije u Hrvatsku. Još su i u tom poučna ova dva lista, jer upućuju u rad svećenika slovenskih, koji su se služili obredom latinskim, pri uređivanju bogoslužnih knjiga: liturgičke molitve i čitanja, što se upotrebljavahu u latinskoj crkvi, prevodili su svećenici do slova vjerno, ali oni dijelovi, što su iz svetoga pisma upleteni, uzeti su iz gotovih već prijevoda grčko-slovenskih. Tako

Digitized by Google

su dugo radili i hrvatski svećenici, dapače se to može naći u brevijarima još iz XIV. vijeka. To nam je vrlo jak dokaz, kako se među Hrvatima na rasulu moravsko-panonske države čvrsto prihvatila slovenska služba.

Glagolica se nije — kako je spomenuto — upotrebljavala samo u crkvi, već je prodrla i u javni život. To nam potvrđuju spomenici iz veoma drevnih vremena svjetovnoga sadržaja. To su najviše isprave, što su ih izdavale općine ili privatni ljudi. Najveći broj ovih starina pripada onomu hrvatskomu kraju, gdje je i u crkvi cvala slovenska služba s glagolskim pismom, a to je hrvatsko Primorje i sjeverna Dalmacija s ostrvima. Taki svjetovni spomenici govore ponajviše o oranicama, vinogradima, mlinovima i mliništima, što su ih privatni ljudi poklanjali ili prodavali ili na smrti ostavljali crkvama i manastirima, pa i privatnim ljudima; neke isprave govore i o sudbenim raspravama i o prepirkama između pojedinih ljudi i općina, po čemu ti spomenici imadu svoju vrijednost za povjest privatnoga prava hrvatskoga budući da su presuđivanja uvijek izrečena prema običaju narodnom.

Do sad se znade, da je glagolicom pisanih hrvatskih isprava bilo već u XI. i u XII. stoljeću. Do naših su dana došle većinom u prijepisima. Paleografičku vrijednost imade — jer se ne može ništa razabrati od sadržine — dobrinjska isprava od god. 1100. Mnogo je jasniji spomenik t. zv. Baščanska ploča (vidi fotografski snimak str. 42) iz istoga vremena, a našli su ga u Bašci na otoku Krku uklesana u kamen. No imade vijesti i o drugim starim spomenicima. U razvodu istranskom, koji potječe iz god. 1275. saznajemo, da je bilo više ovakovih razvoda ili ili određivanja međa. Tako se čita ovo: »i ondi pokazaše komun (općina) golčanski list, ki biše pisan na prvih razvodih na let božih 1125«; barbanska općina imađaše list pisan od 1158; plominske je općine list bio pisan u 1125. god. itd. Ovako su se ove održale vijesti o najstarijim spomenicima i sva je šteta, da su se izgubili. Da nije to zabilježeno u razvodu međa istranskih, ne bi se ni toliko znalo. Iz ovih se razvoda doznaje o lijepom običaju, kako su seljaci uređujući svoje zemlje i određujući njihove međe pozivali se na svoja stara pisma, a nema gotovo nikakove sumnje, da su ta seljačka svjedočanstva bila pisana glagolicom, jer je svako svjedočanstvo bilo pisano u tri jezika: latinskom za općinu, hrvatskom za seljake, njemačkom za za gospodu. To nam svjedoče i one riječi, što se čitaju na jednom mjestu u Kukuljevićevoj zbirci hrvatskih spomenika: »i tako ote (hoće) da se zapiše po trih nodareh, kako su i do sada po deželi pisali«.

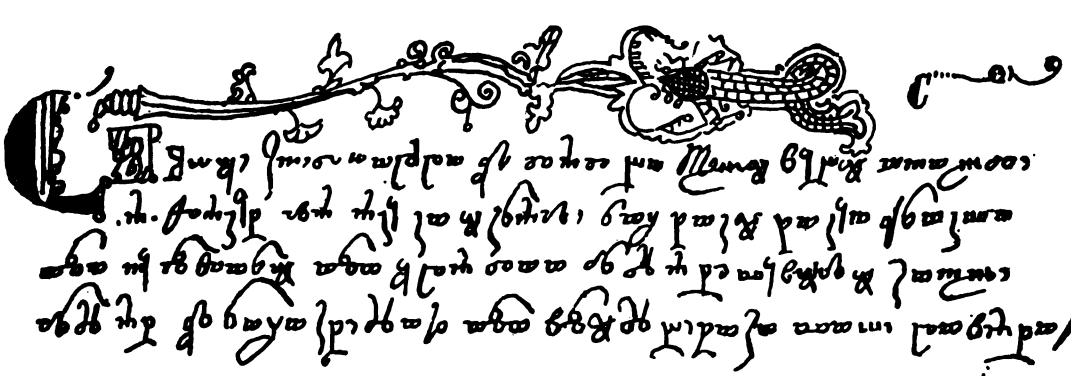

Odlomak vinodolskoga zakona, točka 36.[4]

Kao svjedočanstvo narodne pjesničke književnosti u davnim vremenima ima se držati tako zvana kronika dukljanska, koju su neki držali kao golu povjesnu istinu, dok joj se nije pokazala prava vrijednost. Pisac latinske kronike veli u

Digitized by Google

uvodu, da mu je bio izvor za ovu radnju neka knjiga »libellus Gothorum« i usmena predaja; Marko pak Marulić u svojem prijevodu pripovijeda, kako je od svojega prijatelja Papalića dobio hrvatski spis, što ga on (1510. god.) prevede na latinski. Hrvatski se original Marulićeva prijevoda sačuvao u prijepisu Jeronima Kaletića od god. 1547. Ova se kronika podudara s ljetopisom popa dukljanskoga samo do XIX. glave; od tud dalje do kraja (gl. XLVII.) pripovijeda dukljanski kroničar ponajviše događaje iz oblasti Zahumske i Trebinjske s Dukljom ili crvene Hrvatske. U Marulić-Kaletićevoj kronici pominju se od XIX. glave do kraja (glava XXVIII.) događaji iz krajeva između Velebita i rijeke Cetinje, a to je bila bijela Hrvatska sa sijelom u Saloni. Ti događaji idu samo do svršetka XI. stoljeća (pominje se još i smrt kralja Zvonimira) sa slabom kritičnošću. Sad je pretegnulo mišljenje, da je kronika popa Dukljanina postala negdje pod kraj XII. stoljeća u Duklji, budući da se prilično kritično iznose događaji XII. stoljeća. Za Marulićevu se kroniku drži, da je dosta kasno poslije XII. vijeka prerađena i skraćena kronika dukljanska, jer je više nekritična od svojega izvora. »Libellus Gothorum», što ga spominje dukljanski pisac kao svoj izvor, mniju, da je bila knjiga ili glagolicom ili ćirilicom pisana, a osnovana je na prastarim narodnim pričanjima i pjesmama. I drugi dio kronike dukljanske kako i Marulićeve bit će osnovan na narodnoj tradiciji, samo što u današnjim tekstovima nije više poezije, nego je kompilacija iz narodnih pjesama i pripovijedaka, jer je pisac monah poizvadio imena i neke događaje narodnih junaka prema shvatanju svojega vremena, da sve to onda dovede u genealogijsku svezu. (Izdanje Črnčićevo).

2. Drugo doba od polovine XIII. vijeka do kraja XV. stoljeća.

U to se doba lijepo razvija hrvatska knjiga i u crkvi i u svjetovnom životu, i to od onoga časa, kad je papa dopustio senjskomu biskupu (1248. god.), pa onda krčkomu (1252. god.), da smiju u crkvi upotrebljavati svoj narodni jezik. U taj vijek pada i rad glagolaša u Češkoj, a u samoj Hrvatskoj imade dosta svjedočanstva, da se i u zagrebačkoj biskupiji upotrebljavala glagolica. Po istraživanjima se Ivana Tkalčića znade, da je u XV. vijeku bilo glagolaša u Bosiljevu, Ozlju, Lipniku i drugdje. Provale su ih turske i dalje tjerale u potonjim vijekovima. Iz XIII., XIV. i XV. vijeka imade još i danas spomenika glagolskih svake ruke. No ne samo da ih ima na broj dosta, već su ti spomenici svoje vrste gotovo djela umjetna, jer su svećenici glagolaši u prepisivanju svojih knjiga nastojali, da ih što ljepše izvedu: ima u tim spomenicima književnim, napose što su bili određeni za crkvenu porabu, i krasnih slika (minijatura), koje nam mogu pokazivati umjetnički dar i ukus narodni. Nema sumnje, da se tu nije radilo samo od potrebe. Svećenici su bili gotovo jedini pismeni, a mnogo su se napose bavili oko prepisivanja knjiga samostanci. Svećenici su svjetovnjaci pisali knjige ponajviše za svoje potrebe, a duhovnjaci su ih pisali i po zahtjevima svoga reda; siromašniji su ih glagolaši pisali i za gospodu, da ih mogu dati na dar kakovoj crkvi ili samostanu. Tomu imade potvrda u bilješkama različnih ovakih pisara, a što je znatno u tom prepisivanju, kad su knjige bile skupe, da je najveći dio tih spisatelja iz reda svjetovnjaka svećenika. Za to je svaki prepisivač nastojao, da mu djelo bude što bolje i ljepše, jer je znao, da će uraditi nešto sebi za dušu, a vlasnici će knjigu držati za veliku dragocjenost.

Malo imade u to doba novih knjiga crkvenih, već su gotovo sve prijepisi. Kod prepisivanja se nije mnogo diralo u tekst izvornika; jedine su bile promjene, da su se stariji oblici zamjenjivali novima, a nepoznatije riječi opet poznatijima.

Digitized by Google

Crkvenoj je literaturi bio izvor za slovensko-hrvatske knjige u grčkoj knjizi, a kad je među Hrvatima prevladao obred rimske crkve, dodavalo bi se po latinskom originalu ono, čega nije bilo u grčkom tekstu, dakako da su to bile najviše molitve.

U razmaku od dva i po vijeka radilo se evo oko ovih vrsta književnih.

a) Crkvena književnost. — Djela su crkvene književnosti u prvom redu obredne knjige, t. j. takove, što ih svećenici trebaju u crkvi kod službe božje. Takovih se knjiga do sad razmjerno dosta sačuvalo. Prvo mjesto u crkvi ide knjigu, što se zove misal. Najstariji glagolski misal s godinom ubilježenom jest od god. 1368., što ga je pisao za svoju dušu Novak, knez krbavski, sin Petrov, a vitez kralja ugarskoga. Taj je misal veoma lijepo pisan, a čuva se sad u carskoj dvorskoj knjižnici u Beču. Prije god. 1387. je pisan misal, što je sad u rimskoj knjižnici kod Propagande.

Krčki biskup Nikola zapovjedi god. 1457. svojim glagolašima, da svaki za dvije godine prepiše sebi časlovac (ili brevijar), jer je to knjiga veoma potrebna svećenicima i redovnicima, budući da iz njega mole molitve za svaki dan u godini pored dijelova sv. pisma i života ugodnika božjih. Najstariji za sad poznati s godinom bit će onaj mali brevijar od 1359., što se čuva u Pragu u knjižnici kneza Lobkovica; pisao ga je »žakan« Kirin u Senju. Kod Propagande je u Rimu brevijar pisan iza god. 1389. Na ostrvu su Krku četiri brevijara, od kojih jedan među u XIII. vijek, ostale pak u XV.; jedan ima zabilježenu god. 1391. I u Beču je brevijar pisan 1396. god., što ga je sačinio Vid iz Omišlja. Stariji od ovih časoslova sačuvani su samo u odlomcima.

Kod obreda izvan sv. mise treba mnogo svećenicima knjiga, što se zove trebnik (ili obrednik), a taj će biti najstariji onaj, što se nahodi u časoslovu i misalu pariskom iz XIV. vijeka.

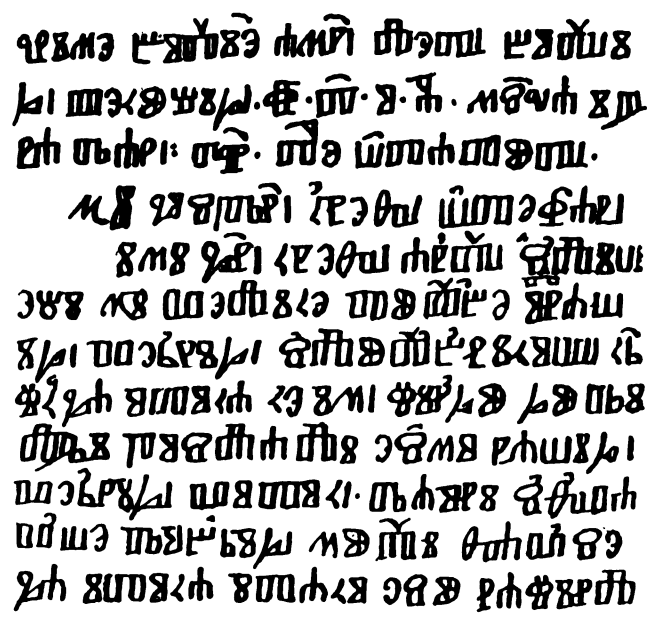

Statut vrbanski od god. 1388.[3]

Da su se glagolaši brinuli najviše za svoje potrebne knjige kod službe božje, posve je lako razabrati odatle, što u svoj glagolskoj literaturi nema prijevoda čitavoga sv. pisma, već su prevođeni samo dijelovi u različnim knjigama crkvenim. Potpunu je bibliju mislio sastaviti Ivan Brčić († 1870.) iz različnih rukopisa, u kojima imade veoma mnogo bilježaka, što vrlo dobro osvjetljuju život glagolice i borbu oko nje.

Iz XV. vijeka imade više spomenika stare crkvene literature, a pominje im se i godina, kad su pisani; tako imade različnih knjiga iz godina 1442., 1456., 1463. 1470., itd. Veoma je lijep iz god. 1407. misal, što je pisan za spljetskoga hercega i vojvodu Hrvoja, a čuva se sada u Carigradu. (Opisao ga V. Jagić 1891. no potpun nije izdan još nigdje). Što imade rukopisa glagolskih misala i brevijara, zabilježeni su u Šafařikovoj knjizi Geschichte der südslav. Lit. str. 171., i u Brčića: Ći-

Digitized by Google

tanka staroslov. jezika (Prag 1864.) i Dvie službe rimskoga obreda za svetkovinu sv. Ćirila i Metuda (Zagreb 1870.).

Za duhovno obrazovanje svećenika imala je služiti ostala bogoslovska književnost. Što o tom radu imade svjedočanstva do danas, to sve pokazuje, da se tu mnogo manje radilo nego u strogo crkvenoj obrednoj literaturi. Razumljivo je, da je malo bilo napretka. Glagolaši svećenici — kako je već spomenuto — bijahu većinom siromasi; zaostajahu u naobrazbi za svojim latinskim drugovima, jer se za njih nije ni od koje strane brinulo, dok se za bogoslovsku nauku radilo sve moguće kako na Istoku tako i na Zapadu. Da je zapuštenost i siromaštvo bilo krivo nenapredovanju bogoslovske literature, rječito nam potvrđuje i to, što je i u doba tiskanja knjiga veoma malo rada u ovoj struci među glagolašima, premda s tiskanim knjigama obrednim idu nekako naprijed. Iz toga je vremena Ivančićev zbornik različnih nabožnih pouka, što su prevedene iz latinskoga jezika, a izdao ih je Ivan Milčetić u Starinama knjiga XXIII; Regule (pravila) sv. Benedikta za manastir rogovski idu ovamo (izdao A. Pavić: Starine VII.), pa pravila reda sv. Franje. U prvoj polovini XV. vijeka je sastavljen zbornik nabožnih i moralnih pripovijedaka, što se čuvaju u Zagrebu; god. 1445. napisa »žakan Luka« u Vrbniku knjigu Zrcalo (speculum). [Vidi Jagić: Glagolitica]. Propovijedi o postu, raspravica o sedam smrtnih grijeha imade rukopis, što ga je god. 1486. prepisao »žakan« Broz Kolunić (izdao ga M. Valjavec, Zagreb 1892). Osim toga učuvalo se malih zbornika, u kojima su su pobilježene mudre rečenice iz sv. pisma i djela sv. otaca, kratka razlaganja o istinama kršćanske vjere i o moralu, nešto propovijedi i uputa u obavljanje obreda crkvenih; sačuvane su neke legende i životi božjih ugodnika. U ovakim je djelima, koja imaju prikazati čitavu nauku bogoslovsku, miješan govor narodni s govorom crkvenim, i to je bilo bez ikakva pravila: kako je ko umio i najbolje znao, tako je radio.

b) Svjetska književnost. — Iz XII. vijeka se znade posve pouzdano, da su Hrvati upotrebljavali glagolsko pismo u svjetskim svjedočanstvima; kad je pak bila u crkvi dopuštena slovenska služba, tad se hrvatsko pismo sve više upotrebljavalo i za domaći život. Drži se, da je već kronika dukljanskoga prezbitera bila na kraju XII. stoljeća pisana glagolicom. No dok se tomu imade naći sigurnih dokaza, da je tako bilo, iz XIII. stoljeća imade veoma znamenitih dokumenata, koji su pisani glagolicom. Tu u prvom redu ide mjesto Zakon vinodolski (vidi str. 53), koji je pisan god. 1288. Do nas je došao glagolski prijepis toga zakona iz XV. ili XVI. vijeka. Taj su zakon u Novom Gradu vinodolskom uredile izabrane starješine svega Vinodola, što su se sabrali opominjući se »dobrih starih iskušenih zakona« svojih otaca, da ih postave na pismo. Ovaj je zakon krasan primjer, kako su stari Hrvati svoje običajno pravo slagali u pisani zakon. (Izdanje: A. Mažuranić u Kolu 1843.; V. Jagić 1880; Fr. Rački 1890; franc. prijevod s bilješkama Jules Preux u Parizu 1897).

Uz ovaj je zakon vrijedno spomenuti, da su seoske općine sastavljale svoje zakone po svojem domaćem običajnom pravu, dok su gradski statuti i zakoni sastavljeni na osnovu tuđih zakona.

Iza zakona vinodolskoga po kronološkom redu dolazi Statut otoka Krka, a bio je sastavljen baš stotinu godina poslije vinodolskoga. No i ovaj krčki statut, koji je u XV. vijeku (god. 1470., 1483., 1484.) bio dopunjivan, došao je do nas samo u prijepisu iz god. 1526. — Na obronku kraskoga gorja, koje se stere od Rječine do Učke i pada prema riječkomu, nekadašnjemu plominskomu zalivu, leže dva mjesta, Kastav i Veprinac. Iz tih mjesta imade štatuta, i to kastavski, kojega je najstariji original pisan god. 1400., a današnji prijepis s dodacima bit će između

Digitized by Google

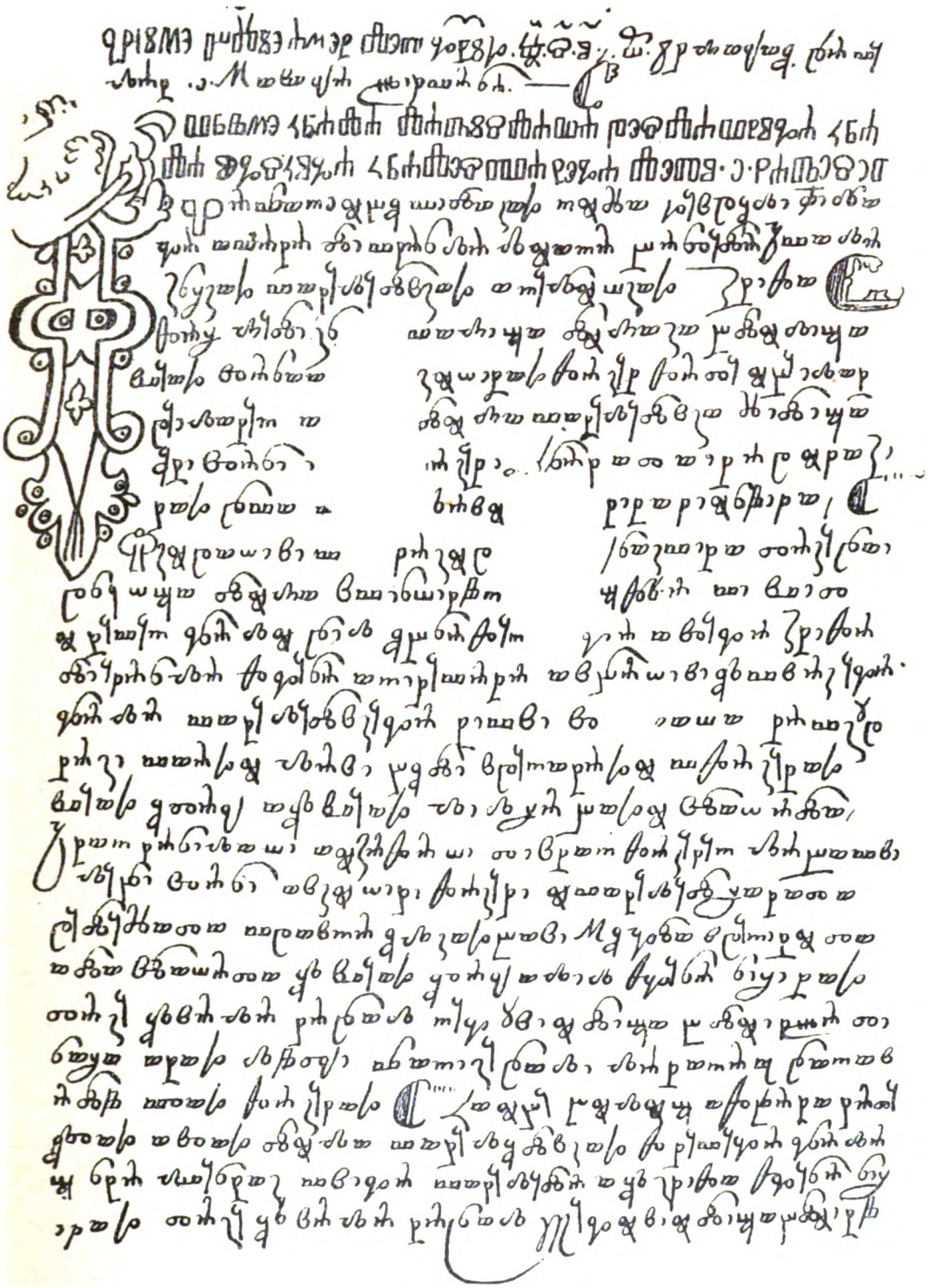

Prvi list zakona vinodolskoga iz XIII. vijeka.[6]

Digitized by Google

Digitized by Google

1471. i 1493. god.; veprinački je statut sastavljen god. 1506. Pored zakona sastavljenih jezikom hrvatskim poznato je do sad glagolskih isprava (listina), a po sudu Črnčićevu u »Radu« knj. XVI. str. 2. bit će jedna od najstarijih od god. 1275. ona iz Dobrinja. Iza toga dolaze druge počevši s 1309. godinom. Zanimljivo je da se spomene, kako je najveći dio tih isprava iz onih krajeva, gdje se i u crkvi upotrebljavala slovenska služba: Senj, Brinj, Crkvenica, Novi, Bakar, Bag, Bribir, Modruš, Bosiljevo, Ozalj, Draganić i druga mjesta imaju najviše ovakih dokumenata. Sve se te isprave tiču ponajviše mjesnih prilika, poradi čega su mnogo vrijedne za povjest pojedinih općina ili obitelji; rješavanje međaških sporova, darovanja zemalja različnim licima i samostanima, oporuke itd. sadržina je tim pismima. Crkveni su spomenici, kako je već rečeno, pisani sad više sad manje narodnim dijalektom; ovi pak svjetovni spomenici bili su pisani uvijek čistim narodnim — ponajviše čakavskim — govorom, kako se govorilo u XIII. do XV. vijeka u hrvatskom i dalmatinskom Primorju i ostrvima, u Istri i Dalmaciji do Neretve. Tako je išlo sve do XVII. vijeka, od kad dolazi tih spomenika svjetskih dosta malo. — Ove je glagolske spomenike izdao god. 1863. Ivan Kukuljević-Sakcinski u knjizi pod imenom »Acta croatica«, a od god. 1898. izdaje ih ponovno popunjene Jugoslavenska akademija ćirilskom transkripcijom. (Za ogled vidi priložene slike).

Iz ovoga se prijegleda vidi, da i u doba najbunijega razvijanja glagolske književnosti nema vele mnogo i vele različnoga rada. No ovi svjetovni spomenici, a osobito zakoni, od veoma velike su nam vrijednosti i mogu donekle nadomjestiti onu oskudicu, što se u hrvatskoj književnosti opaža sve do XVI. stoljeća, jer dokazuju, da je hrvatski narod u svojim općinama znao se opirati i odolijevati prevlasti tuđe kulture, što su je njegovali i njegovi sinovi, držeći da im je ići u zajedničkom kolu s ostalim obrazovanim narodima. Hrvatski je puk pristajao uz svoje svećenike, a kako je u njih poradi nebriga samih predstavnika vlasti bila dosta malena naobrazba, tako je narodu dostajalo, da imade svoje uređene zakone. Za dalju se naobrazbu puka u to doba — a i poslije — nije gotovo nikako brinulo. Svi pak naši zakoni po svojem sadržanju bogato su vrelo staroga hrvatskoga narodnoga prava, koje je zasnovano uz slobodan život na temelju starih narodnih običaja. To su svjedoci jakoj narodnoj svijesti u svim granama javnoga i privatnoga života, budući da nam predočuju stalnu predaju običaja s jednoga koljena na drugo. Da su prema trajnomu utjecanju strane kulture ipak pisani posve na pučkom temelju i čistim narodnim govorom, vrijednost im još i više raste, budući da su oni rijetki primjeri prave narodne proze, pune jezgrovitosti, iz koje izbija narodna iskrenost i jednostavnost, kako je iskren i jednostavan onaj život, što ga oni predočuju.

3. Treće doba od kraja XV. vijeka do kraja XVIII. stoljeća.

Koliko je glagolska crkvena književnost u XIV. i XV. vijeku napredovala, toliko je od XVI. stoljeća do kraja XVIII. nazadovala, dok napokon nije posve propala. Ona pojava, što je podizala druge literature i samo znanje, glagolskoj je crkvenoj knjizi veoma malo koristila. Tiskanje se knjiga čini da je glagolskoj književnosti bilo upravo na štetu. U XVI. se vijeku naši glagolaši užurbali i poradili oko svojega posla, iz čega se vidi, da im je bilo stalo, kako će ići uporedo s drugim radnicima oko prosvjete. Tiskanje je znamenito podiglo latinsku književnost u svakom smjeru, što joj ga je ovo doba dopuštalo; glagolska pak književnost dobiva i od sad isključivo crkvene knjige, koje će podmiriti potrebe kod službe božje u crkvi. Što je god tiskanih knjiga glagolicom od 1483. god. kroz potpuna tri vijeka, ne vidi se ništa

Digitized by Google

drugo da se htjelo učiniti, nego da se podmire prijeke potrebe crkvene. Siromaštvo popova glagolaša nije moglo ići uporedo s drugim radnjama njihovih drugova latinskih — jer su oni većinom i dalje prepisivali svoje knjige, kad nisu mogli tiskanih kupovati poradi siromaštva. Od tiska je po tom bila malena korist glagolašima. Istina je, da pored najpotrebitijih crkvenih knjiga ima nešto i bogoslovskih, ali te radnje daleko zaostaju za savremenim knjigama latinskim, pače i za onim knjigama, što su pisane hrvatskim jezikom, a latinskim pismom.

Književnosti je glagolaškoj bilo na putu i latinsko pismo, koje se počinje upotrebljavati mjesto glagolice i ćirilice pod kraj XV. vijeka. To je pismo u ovo treće doba glagolske literature toliko preotimalo maha s jedne strane, koliko ga je s druge strane gubila glagolica. Prva hrvatska knjiga pisana tim pismom bješe Lekcionarij (poslanice i evanđelja za crkvenu godinu) od Bernardina Spljećanina god. 1495. (Akad. izdanje od godine 1885.).

Tako je u početku obreta tiskarstva. U XVII. se vijeku počelo i opet raditi oko glagolske književnosti, no kako se baš sad mislilo pomoći, tako se udarilo stranputicom, koja je glagolskoj knjizi ozbiljno podrezala krila. XVIII. je stoljeće potonji vijek rada oko glagolske književnosti. Uzahni krug crkveni, u koji je bila radnja glagolaša satjerana, nije mogao podavati mnogo života i napredovanja; za to je i opet razumljivo, za što od god. 1483. nema tiskane ni jedne knjige, koja bi po svojoj namjeni prelaziła potrebe čisto crkvene.

Na dan 12. veljače 1483. bješe dovršeno tiskanje prve glagolske knjige, a to je misal. U Mlecima je bio u to vrijeme na glasu tiskar Kotoranin Andrija Paltašić, pa se misli, da su našu prvu knjigu tu dali tiskati može biti naši glagolaši. Deset godina iza toga (1493.) bio u Mlecima tiskan brevijar kod Andrije Thoresanija de Asula pod nadzorom kanonika senjskoga Blaža Baromića. Ovaj je svećenik imao dijela i kod prvoga tiskanoga djela u Hrvatskoj. Kad je po svoj prilici god. 1493. iz Mletaka bila prenesena tiskara u Senj, tad su u društvu Blaž Baromić, Silvestar Bedričić i djakon Gašpar Turčić priredili i izdali u Senju ponovno misal god. 1494. — Kad su tako glagolicom tiskane dvije najpotrebitije knjige za svećenike, pošlo se i dalje do priručnih knjiga. God. 1496. dade Blaž Baromić otisnuti u Senju Spovid općenu (Confessio generalis). Da li se što još do 1507. godine u Senju tiskalo, nije poznato; no od te godine započinje senjska tiskara i opet ozbiljno svoj rad, najviše s pomoću »arhižakna« i vikara senjskoga Silvestra Bedričića. Kod njega je na ime bio prvi nam poznati glagolski tiskar Grgur Senjanin, koji je izučio tiskarstvo u Mlecima. Plod toga nastojanja oko hrvatske književnosti jest Naručnik plebanušev god. 1507. (Guidonis Manipulus curatorum), hrvatskim jezikom pisani »Transit sv. Jerolima, preveden na hrvacki od Urbana i Tomaša, kanonika senskih«; dalje god. 1508. Korizmenjak fratra Roberta (Quadragesimale fratris Roberti); iza toga je izdan ritual (obrednik) i Mirakuli slavne dive Marije. Ove se dvije potonje knjige ne dočuvaše potpune, no po svem se čini dosta sigurno, da su i one bile tiskane u Senju, gdje je radio u to doba pomenuti Grgur Senjanin. (Sravni Brčić u Radu jugosl. akad. knjiga 59 167; Milčetić, Starine 23,84).

Da li se u Senju još što radilo, o tom se ne zna više ništa, pa se čini, da je tu po svoj prilici za dvadeset godina bio prekinut svaki rad. Istom god. 1528. javljaju se tiskom knjige glagolske u Mlecima. Frančisko Bindoni i Mafi Pasini izdadoše te godine misal, a po zapisu se na tom misalu domišljaju, da ga je dao učiniti član reda sv. Franje Pavao Modruški. Iz te je tiskare valjda potekla i mala knjižica, veoma potrebna za poznavanje staroga jezika, pod imenom Bukvar

Digitized by Google

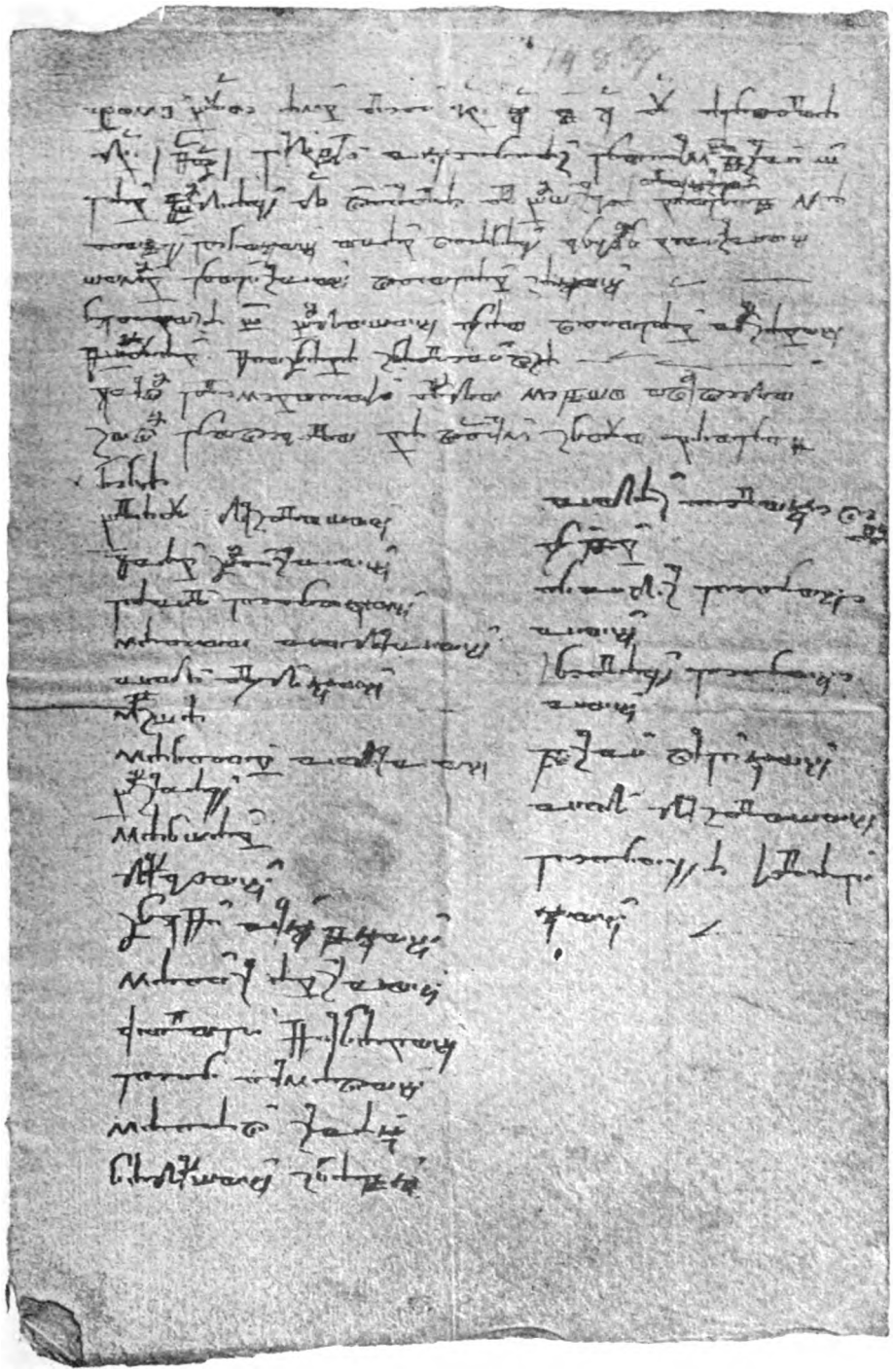

Popis plemenskih međaša iz god. 1487.[1]

Digitized by Google

Digitized by Google

(1528.) ili neka vrsta glagolske čitanke; bit će i to po svoj prilici nastojanjem nekoga iz Modruša izvedeno, jer ima svjedočanstva, da je tu bilo jake zaštite za glagolsku književnost. Šafařik u svojoj povjesti literature južnih Slovena (str. 163.) navodi kao u Senju izdanu knjigu Azbukvidarium glagoliticum.

I modruški biskup, rođen Zadranin, Šimun Kožičić († 1536.) trudio se oko hrvatske glagolske knjige; godine na ime 1530. u njegovoj kući na Rijeci bila je tiskana knjiga Oficii blažene devi Marie, a već 1531. izađe Misal hrvacki preudešen po narodnom govoru. »Od žitija rimskih arhijereov i cesarov od Petra i Julija daže do sadanih Klimenta sedmoga i Karla petoga« izda 1531., pa se tom prilikom tuži vrijedni i rodoljubivi biskup na književni nehaj u Hrvatskoj, da i na način, kojim je što pisano. Ovo je djelo Kožičić posvetio svojemu poznaniku Tomi Nigru, glasovitomu diplomati, vještu govorniku, čuvenu piscu i pouzdaniku hrvatskoga bana Petra Berislavića. U svojem se predgovoru hrvatski rodoljubac biskup jaduje, kako Hrvati imadu malo knjiga (glagolskih), a još manje dobrih, iz kojih bi mogli što dobro naučiti. I one knjige, što ih imaju, tako su iskvarene »lažnimi pisci« i zlim tumačima, da je bila sramota za naš jezik, a i mnogi su se stidjeli njima služiti. Za to se on potrudio, da popravi knjige, jer ga je boljelo, da se »tajanstvenije službi naše veri tujimi ili lažnimi slovesi obvršujut«. Samo od ljubavi prema svojemu narodu dade prirediti neke knjige. Da ih bude još i više i dobrih, moli svojega prijatelja Nigra, neka mu napiše »knjižice od hrvacke zemlje i od hvali njeje«, jer ako i jest pogana ruka Hrvatskoj mogla oteti slobodu, nije joj mogla oteti hvalu i slavu, koja je, kako Toma dobro znade, i obilata i velika,

Već prije Kožičića imade s jezične strane popravaka u glagolskom misalu. Jezika staroga slovenskoga hrvatski glagolaši nisu poznavali, jer ga nisu imali gdje učiti. Za to su već u davna vremena u crkvene knjige unosili osobina čistoga narodnoga govora. Dakako, kad su se počeli zanimati tim jezikom, nisu se dali tako lako naći uzroci, kako je do toga došlo. Jedni su kod toga mislili, da je jezik crkvenih knjiga isti koji i narodni govor, a što imade u tom pokvarenih riječi i oblika, to će biti od nekud pogrješno uneseno. Drugi su pravo držali, da jezik crkvenih knjiga i jezik hrvatski nije isto, već što u jeziku crkvenom imade hrvatskih riječi i oblika, to je došlo provalom narodnoga govora. Kožičić je pripadao među one prve, pa mu se žalilo, da se to dogodilo, jer po njegovu mišljenju nije moguće da prosti puk govori čisto i pravilno, kako bi trebalo da književnici govore. Kožičić je jedan od ozbiljnijih popravljača crkvenih knjiga: on je počeo čistiti glagolske knjige — ali bez ikakove određene osnove. On je trijebio iz knjiga ono, što se njegovu mišljenju činilo da je zastarjelo, što bi moglo biti tuđe i lažno. On je uvodio u knjigu hrvatski jezik narječja čakavskoga držeći se knjiga hrvatsko-slovenskih.

Na ovaj je način doista moguće razumjeti, za što su Kožičićeve knjige slabije od Bedričićevih, ali je to k jednu zanimljiva pojava, kako se nastoji naći pravi jezik crkveni, što potonja dva stoljeća još i više dovodi u nesigurnost.

Zgodno je označio rad Kožičićev Ivan Broz govoreći: »U Kožičića bješe mnogo dobre volje i živa mara za knjigu glagolsku. On joj smisli razmaknuti područje, a to donekle i pokuša svojim Žitijem rimskih arhijerejov i cesarov, koje po sadržanju svome i namjeni svojoj kreće se dakako još jednako u tijesnome krugu crkvene književnosti, ali je opet u njemu nova pojava, koja bi bila jaka i proširiti ga, da je književno nastojanje Kožičićevo našlo nasljednika«.

U XVI. je stoljeću — koliko se pouzdano znade — izdana samo još jedna knjiga glagolska, ali ne u Hrvatskoj. Od god. 1561.—1562. tiskan je u Mlecima Časoslov hrvacki (Breviarium Romanum una cum Missae Canone nec non

Digitized by Google

Missa pro defunctis atque Rituali), što ga je priredio župnik omišaljski Nikola Brozić, a opseže 544 lista.

Ako se baci pogled na ovaj rad i u strogo crkvenoj literaturi, to će se lako vidjeti, da je za 80 godina od prve glagolske tiskane knjige dosta malo učinjeno. Nema sumnje, da to nije dostajalo za toliko godina, ali se sigurno dosta i prepisivalo. I opet je jasna nebriga oko ovoga posla, kad se pomisli, da baš u XVI. vijek padaju radnje protestanata, koji su se trudili, da raširе glagolsku knjigu među prosti puk, kako se najviše moglo. Trubarovi i Ungnadovi učenici upotrebljavaju u svojim knjigama sve vrste pisma, da raširе Luterovu nauku; oni izdaju tiskom i glagolske knjige, u kojima je način pisanja na narodnu po prilici onako, kako je to bilo u XVI. vijeku prije Kožičića u crkvenim glagolskim knjigama; pače su pisali i onako, kako je bilo u pisaca čakavaca, na koje su se ili veoma malo ili se nisu nikako obazirali glagolaši u hrvatskim zemljama. (Rada protestanata u Hrvatskoj ne mećem ovamo za to, što je on sasvim drugoga smjera i jer se nije radilo samo za crkvene potrebe, nego se išlo i za narodnom prosvjetom).

Protestanti su prijetili sve više svojim radom, a crkvenih je glagolskih knjiga ponestalo. Za to oko god. 1624. sabra u Bribiru senjski biskup Ivan Agatić crkveni zbor, u kojem se pored drugoga vijećalo i o izdavanju potrebnih crkvenih knjiga. Trsatski franjevac Franjo Glavinić bude pozvan na zbor (jer je bio poznat sa svojega znanja), i biskup mu senjski povjeri posao oko uređivanja knjiga. Glavinić se prihvati posla hoteći sabrati što više rukopisa — a imala bi se upotrebiti i protestanska izdanja. U samoga će bečkoga cesara Ferdinanda II. sam zamoliti pomoć za taj posao. Po dopuštenju cesarskom dobi u Gracu 24 sandučića slova glagolskih i ćirilskih, što su ih bili zaplijenili od protestanata, koji su nakanili prenijeti svoju tiskaru iz Njemačke u Štajersku ili Kranjsku, da tu izdaju slovenske knjige, jer im ih je iz Njemačke bilo neprilično širiti. Glavinić otpremi ta slova na Rijeku, gdje bi uredio tiskaru. Ivan Tomko Mrnavić čuvši u Rimu za taj cesarski poklon nagovori rimsku gospodu, da mole cesara, neka ne dopusti, da slova ostanu na Rijeci, već da ih treba otpremiti u Rim Propagandi. Kad je u istinu bilo tako određeno, Glavinić se ne htjede dalje baviti tim poslom, već preporuči franjevca Rafaela Levakovića, rodom iz Jastrebarskoga. Sad je rimska Propaganda uzela posao oko glagolskih knjiga u svoje ruke, i u njem proživi gotovo čitav svoj vijek Levaković radeći kod Propagande oko slovenskih crkvenih knjiga.

Tako se prvi put počelo raditi u XVII. stoljeću u Rimu, da se pridigne i održi u životu glagolska crkvena knjiga! Levaković se primi posla kao »napravitelj od knjiga crkvenih jezika slovinskoga« (librorum ecclesiasticorum linguae illyricae), kako ga imenova papa Urban VIII. O trošku Propagande izađe u Rimu glagolski Nauk krstjanski kratak po Bellarminu, a god. 1629. bi izdan Azbukvidnik slavenskij, u kojem imade pored slova glagolskih još i ćirilskih, a dodano je nekoliko psalama, pjesmica i molitvica za djecu. Glavni mu je posao bio oko misala, što ga izda u Rimu godine 1631. kao Misal rimskij va ezik slovenskij sazdan, a izdan je nešto na ponuku Leopolda II., ali više poradi nestatka crkvenih obrednih knjiga po odredbi papinoj. I tako eto ponovno priznaje papa Urban VIII. Hrvatima, da slobodno upotrebljavaju svoj jezik u crkvenim knjigama.

No s Levakovićevim knjigama dolazi osobita novina u hrvatske glagolske knjige. U to je doba boravio u Rimu i ruski biskup Metodije Terlecki sa svojom družinom, jer se nešto radilo oko unije između istočne i zapadne crkve. Papa je za to htio, da budu knjige crkvene za južne Slovene što razumljivije i za one na sjeveru. Levaković je u tom smjeru proučavao stare rukopise. Od najznatnijega je

Digitized by Google

utjecanja po svoj prilici po Levakovićev posao bio rukopis Nikole Rabljanina od 1222. god., što ga je Ivan Tomko Mrnavić donio u Rim i god. 1634. dao Levakoviću na proučavanje. Levaković je ne samo prepisao taj rukopis (prijepis je bio još u prošlom stoljeću kod zadarskoga biskupa Karamana, † 1771. god.), nego iz njega naučio poznavati starije oblike hrvatsko-slovenskoga jezika, te ih upotrebljavao u prijevodu časoslova, što ga je svršio 1635. Taj prevod časoslova, čini se, ne zadovolji baš osobito Propagande, a Levaković, da uzmogne raditi u započetom smjeru — oko popravljanja jezika crkvenih knjiga — uze sad raditi s pomenutim Rusom Terleckim. Započeše s različnim hrvatsko-slovenskim rukopisima i tiskanim djelima, dok ne uzeše u pomoć i rusko-slovenske knjige, a uspjeh im je u tom poslu bio taj, da su izmijenili mnoge hrvatske riječi riječima ruskim. Posao izađe, mjesto popravljen, nagrđen, a naši ga svećenici ne razumješe poradi tuđih neobičnih riječi i oblika. Ta se zbrka najbolje vidi u djelu, što ga je izdao Levaković 1648. god. pod imenom Časoslovъ rimskij slavinskimъ ězikomъ, gdje se javlja mjesto mješavine staroga slovenskoga jezika mješavina slovensko-hrvatsko-ruska po crkvenim knjigama ruskim. Od ovoga je izdanja bolji Budinićev brevijar, što ga je god. 1635. izdao Levaković pod imenom Izpravnik za crei ispovidnici i za pokornih, a slaže se u svem s misalom od 1631. godine, dok je onaj od god. 1648. otisnut drugim pismenima, da se što laglje iskažu sve osobitosti novoga jezika uzete u ove nove crkvene knjige.

Za Levakovića se zna, da je dosta nerado pristajao na one promjene, što mu ih je predlagao Terlecki, a prihvatio je promjene, jer se to htjelo u Rimu. U novom pretiskivanju časoslova od 1648., što ga je nešto popunio i 1688. god. izdao Josip Pastrić, nije bilo mnogo promjena. Pastrić je imao izvesti i novo izdanje Levakovićeva misala, pa ga izda god. 1706. On je već kod izdavanja časoslova mislio, da se pravi čisti crkveni jezik sačuvao samo u ruskim knjigama; za to je radio toliko u dotjerivanju prema ruskom jeziku, koliko nije tražio ni Terlecki, a tim stvar slabu učinio još gorom.

Istom u XVIII. vijeku javljaju se prvi glasovi o osnivanju glagolskoga sjemeništa. Zadarski nadbiskup Vinko Zmajević (1713.—1745) dobi od pape 1729. god. dopuštenje, da može podići o svojem trošku sjemenište za hrvatske svećenike. Kad se taj vrijedni nastojatelj oko slovenske službe potužio u Rimu, da nema knjiga za potrebu crkve, Propaganda pozove Dalmatinca Matiju Karamana, da priredi glagolske knjige. On je ostao vjeran putovima Pastrićevim. Da upozna što bolje jezik rusko-slovenski, misleći da je to pravi jezik stari slovenski, ode na neko vrijeme u Rusiju i tamo proučavaše taj jezik. Kad se povratio iz Rusije u Rim, počeo je raditi oko knjiga glagolskih. God. 1739. izdade Bukvar slavenskih pismenih, a o trošku Propagande 1741. izađe njegov Misal rimski. Jezik tih knjiga posve je jezik rusko-slovenski i za taj bi se misal po govoru jedva moglo reći, da je roda hrvatskoga; njegov posao odgovara na vlas onomu, što se radilo u Srba s crkvenim knjigama u isto doba. Budući da toga misala hrvatski glagolaši nisu razumjeli, podigla se vika na Karamana i njegovu knjigu. Nema sumnje da bi se na ovaj način mogla bila postići sloga među Slovenima, ali koja korist hrvatskomu svećenstvu, kad mu je knjiga bila nerazumljiva. Dubrovčanin svećenik Stjepan Rosa († 1770.) ustade protiv Karamanove knjige; prevedavši na ime sam Novi zavjet posveti ga papi i priloži mu talijansku knjižicu »Annotazioni in ordine alla versione slave del missale Romano« moleći Benedikta XIV., da bi njegov prijevod sv. pisma izdao. Papa odobri god. 1754. posao Karamanov — i hrvatski se glagolaši, premda su imali u rukama za sebe najgoru knjigu, moradoše smiriti.

Digitized by Google

Karaman je bio nasljednik Zmajevićev na nadbiskupskoj stolici u Zadru. On je ono dovršio, što je njegov prethodnik s velikim trudom izvodio: otvorio je na ime zadarsko glagolaško sjemenište 1746. god. Već iz toga se čina (koji je nasljedovao i nadbiskup spljetski P. Biza otvorivši glagolašima sjemenište u Omišlju) jasno razbira, da je imao najbolju nakanu sa svojim izdanjem misala. Karaman umre 1771., sjemenište pak, što ga je Zmajević započeo, a Karaman otvorio, življaše do godine 1827., kad ga zatvori nadbiskup Josip Novak, rodom Čeh; omišaljsko se nije ni tako dugo moglo održati.

U XVIII. su stoljeću izdane Molitvi prežde i poslie mise (Mleci 1766.) i Misse za umrvьše (Rim 1766.), oboje trudom fra Antuna Juranića. Osim toga je Propaganda 1791. izdala Časoslovь, što ga je Karaman sastavio sa svojim prijateljem Matijom Sovićem, a brinuo se za nj valjda rapski biskup Ivan Petar Gocinić, kako i oko djela Čini světiihь.

* * *

Tim bi svršen sav rad oko glagolske crkvene književnosti. No u zadarskom je sjemeništu, kad je bilo kao glagolaško dokinuto, ostala jedna stolica za učitelja glagolaša, dok je drugo bilo sve u rukama latinskih učitelja. Od god. 1855.—1870. bio je učiteljem na toj stolici mnogo zaslužni Ivan Brčić (1824.—1870.), koji je bio jedan od najboljih poznavalaca glagolske literature. Brčić je bio učenik poznatoga i zaslužnoga istraživača slovenske starine Pavla Jos. Šafařika, pa je ugledav se u svojega učitelja mnogo uradio za glagolsku literaturu. Njegova djela (Chrestomathia 1859., Čitanka 1864., Ulomci svetoga pisma 1864.—1871., sve u Pragu) to svjedoče. U potonje je dane mnogo radio, da uredi bogoslužne glagolske knjige, no smrt mu ne dade djela kraju izvesti. — Na ovaj se Brčićev rad prislanja djelo »Misa Svetih. Prilog rimskomu misalu leta 1741.« (Appendix ad missale Romano-slavonicum anni MDCCXLI), što ga izda troškom Propagande god. 1881. kanonik A. Parčić, rođen na ostrvu Krku. To je dio misala Karamanova, a Parčić ga je pročistio od svih ruskih riječi prema glagolskim djelima XIV. do XVI. stoljeća, jer ga je vodila ljubav i revnost za staru hrvatsku svetinju. Po nalogu pak pape Lava XIII. imao se izdati glagolski misal za biskupije barsku i senjsku, i kako je Parčić poznat kao vrstan poznavalac jezika staroga hrvatskoga i staroga slovenskoga. bude njemu povjereno uređivanje toga djela. U prvom se redu pazilo i radilo, da misal bude što je više moguće prema današnjemu poznavanju jezika staroga slovenskog onakav, kakav bi bio u najstarijim hrvatsko-slovenskim spomenicima. Missale Romanum slavonico idiomate izađe na svijet 1893. kao djelo dostojno stolice rimske i slovenske jezične nauke.

Ovo glagolske književnosti, što je pominjano u ovim odsjecima, dobro pokazuje, koliko su u prijašnjim vijekovima radilo, da se sačuva svetinja hrvatska. Ipak se uza svu ustrajnost i rada i truda hrvatskih glagolaša ova knjiga u potonje doba gotovo sasvim napustila. S latinskim se pismom napuštala glagolica i u privatnim poslovima, što nam potvrđuju isprave, kojih imade već u XVII. vijeku tim pismom pisanih dosta malo, a u XVIII. još manje. Za čudo je, da se ne nahodi traga utjecanju onakova rada, što ga razviše naši umjetni pjesnici u Dalmaciji. I to će se morati odbiti na one silne neprilike, što su ih morali podnositi hrvatski glagolaši. Ova književnost, koja je pravim životom živjela četiri vijeka, nema vrijednosti estetične, ali imade veliku znamenitost u povjesti, budući da je ona upravo po-

Digitized by Google

državala narodnu svijest, ma da izuzevši jezik nije bila živi odraz pravoga narodnoga života. Ovo rada glagolaškoga za četiri stoljeća hrvatske knjige nije osobito mnogo primalo iz druge tuđe ruke za sebe života — ali je u svjetovnim stvarima bio smjer ponajviše narodan. Kad se dobro uoči rad kod Hrvata od početka književnoga nastojanja, osobito onaj svjetovnoga smjera, tad je sigurno vrijedan divljenja. Borbe u povjesti hrvatskoj sa svake strane ojačavahu tuđinstvo, ali ono nije moglo za dugo iskorijeniti onoga, što se već s vjerom bilo čvrsto u srce usadilo. Što su se naši velikaši, napose znamenite porodice Zrinjskih i Frankopana služile hrvatskim jezikom, dokaz je, da su osjećali s narodom, koji se ne samo u svojim privatnim poslovima, već i u službenim dokazalima i pred velikom gospodom služio svojim pismom i svojim jezikom. Kad bi bile druge prilike, bilo bi bez sumnje i više uspjeha. U doba najboljega rada eto novoga susjeda Hrvatima, da prekine stare tradicije i da svrne gospodu, što su mislila o svojem narodu, na drugo polje. Što se poslije svjetovnoga rada javlja u hrvatskoj knjizi, ide dugo vremena svojim putem nenarodnim; ali tomu će se naći uzroka u vremenu i obrazovanju samih pisaca, što će pokazati novo doba.

Digitized by Google

DRUGO DOBA.

Umjetna književnost u Hrvata.

U glagolskoj se književnosti vidjelo, da je politička povjest bila od velike smetnje za razvijanje njezino. I potonji su vijekovi nosili na sebi dugo i dugo biljege onih događaja, što su se odigrali na Balkanu u XV. vijeku. S provalama Turaka dobiše južni Sloveni novoga neprijatelja, koji će ih u mnogom smetati u njihovu razvijanju. Turci su god. 1389. skršili vlast Srba na Kosovu. To je predigra onomu, što se dogodilo poslije pada Carigrada, da despotovinu sasvim pretvore u svoj pašaluk (1459.). Susjednu bosansku kraljevinu stiže ista sudbina već 1463. god., a junačka Hercegovina tik pod kraj godine 1482. postade turskom pokrajinom. S jedne strane neprestano vreba na hrvatske zemlje mletački lav, a s druge zadire u njih svaki čas novi susjed — pa koje čudo, da se nije radillo na prosvjetnom polju? Ta zna se, da je Mlečanin prosvijetljeni donosio svoju vlast i svoju kulturu, a protiv Osmanlije je trebalo dugo stražiti, da se očuva ono malo krova nad glavom.

Što je bilo i kakova je bilo književnoga rada među Hrvatima do kraja XV. vijeka, vidjelo se; kako su Srbi razvijali svoju kulturu, izložit će se poslije. Sad se može reći, da se u prvo doba svagdje radilo oko najprečih potreba crkvenih, a malo ili ništa za narodnu obrazovanost. Da se u XV. vijeku pojavila umjetna književnost svjetska kod Hrvata, u prvom je redu hvala onih dalmatinskih gradova, koji su očuvali donekle svoju narodnu svijest, a ne manja hvala ide i sveopćeno ono nastojanje zapadnoga svijeta, s kojim je Dalmacija živjela u svezi, da podigne prosvjetu na svojem narodnom jeziku. Prvo kolo vode dalmatinski gradovi: Spljet, Šibenik, Trogir, Zadar, osobito Dubrovnik, za njima pak hite otoci susjedi. Latinski je živalj poticao na rad i na kulturno nastojanje hrvatski svijet. Samo što se ovdje odigrala doista čudna evolucija. Dalmacija vodi borbu oko slovenske službe, pa sama onda napušta započeti posao i prepušta ga užoj Hrvatskoj; Dalmacija se prva javlja kao voditeljica u umjetnoj literaturi, da poslije prepusti vodstvo i opet užoj Hrvatskoj. Kulturna je pak povjest

Digitized by Google

vezana uz političku, kako nam to kolijevka Hrvata dokazuje. — No da posegnemo malo natrag i razgledamo prilike za razvijanje kulture.

Kako je poznato, već od VII. stoljeća, kad se stalno nastaniše Hrvati u ovim zemljama, prodirahu sve više iz sela u gradove, u kojima su bili od prije nastanjeni Latini. Povjest nas upućuje na sigurnu tvrdnju, da su Hrvati s uspjehom prodirali u latinske gradove, jer ih vidimo, da već za nekolika vijeka u čisto latinskim gradovima prevlađuje sasvim živalj hrvatski nad prvosjedilačkim. To nam rječito potvrđuju i one borbe, pa se može reći i uspjesi, što ih Hrvati izvojevaše za svoje pismo i slovensku službu. Po svoj prilici, da se i dobar dio Latina podavao po vremenu novoj struji, ali je u zamjenu čvrstu stopu otisnuo u život onih, koji su im zatirali političnu vlast, budući da su Latini bili mnogo prosvjetljeniji.

Da je Dalmacija kolijevka hrvatskoj prosvjeti, lako se može razumjeti već iz samoga miješanja dvaju živalja; uoči li se pak sam geografijski položaj zemlje, to je još razumljivije. S jedne se strane dotiče preko mora prosvijetljenih susjeda, a s druge strane prisiljeni su stanovnici te zemlje, da se poradi dosta velike brdovitosti i nerodice tla hvataju posla, što će donositi privreda potrebnih za život. Poradi toga i polazi velik dio naroda u krajeve i mjesta, koja su blizu mora. Budući pak da su primorski krajevi poradi položaja vazda mnogo pristupniji kulturi od onih u nutrašnjosti zemlje i odaljenijih od mora, tad nema sumnje, da se s kulturnim napredovanjem Hrvata morala jedan put javiti i narodna hrvatska knjiga. Dalmatinski su gradovi ponajviše bili uređeni kao gotovo samostalne republike, koje su pod protektoratom (najviše mletačkim) razvijale svoj nutarnji život.

Dalmacija je u opće kao gorovita zemlja upućena na trgovinu. Svoje siromaštvo od prirode uvijek rado ističu općine dalmatinske, a dubrovačka republika osobito, kad joj se god nadala zgoda. Kad su pak Dalmatinci morali biti trgovci, to je cvjetanje njihove trgovine izazivalo kako drugdje, tako i u njih razvijanje kulture, a napose je u tome bio uzrok razvitku literature.

More veže Dalmaciju s Italijom, a to je zemlja, koja je od starine bila na glasu sa svoje kulture. Kako su dalmatinski Hrvati, budući da nije bilo viših učilišta kod kuće, slali svoju djecu na nauke u Italiju, tako su po malo dobivali kod kuće sve više pobuda za književni rad, kad su se izučeni ljudi vratili u domovinu, ugledajući se u svem, pa i u tome u svoj uzor Italiju. Bilo je već rano u Dalmaciji pjesnika, koji su pisali latinskim jezikom, jer je tako bilo ondje, gdje su izučili svoje nauke. Osobito se u tom isticao grad Dubrovnik, koji se pod zaštitom hrvatsko-ugarskih kraljeva (1358.—1526.) digao silno u trgovini i u kulturi. Putujući na ime Dalmatinci po moru u brzo se ne samo upoznaše s plodovima kulture, nego i zavolješe duševni napredak tako, da su nastojali prenesti sve ono u svoju zemlju, što su drugdje našli da je dobro. K tomu je Dalmacija, a osobito Dubrovnik, bila zemlja između dva svijeta, Istoka i Zapada, pa je prilično lako mogla svoje nastojanje oko blagostanja i duševnoga napretka podići na onaj stepen, što ga je dosegla u XVI. i XVII. stoljeću.

U hrvatskim zemljama, gdje su živjeli pripadnici rimske crkve, upotrebljavao se u narodnom životu jezik hrvatski, ali uz njega je od najstarijih vremena u običaju i jezik latinski. Nema sumnje, da je latinski jezik bio u običaju i porabi u nauci i pjesništvu mnogo više i mnogo prije nego jezik hrvatski, jer je poznato, da se i mnogo više upotrebljavao u crkvi latinski. Teško je reći, u kojim se baš granama pisalo kojim od dva jezika, ali bi se moglo reći i pristati uz Kukuljevića, da je u onim krajevima domovine Hrvata, gdje se u crkvi sasvim održao jezik slovenski, pisano sve, što se odnosi na teologiju i u opće na crkvene predmete,

Digitized by Google

ponajvećma jezikom hrvatskim; pored toga narod pjevaše svojim jezikom, a gdje što se pisalo hrvatski o domaćoj povjesti, zakonarstvu i sudstvu u seoskim i gradskim općinama i opće o domaćim kućnim i plemenskim odnošajima. U onim pak krajevima, gdje je latinski jezik istisnuo hrvatski iz crkve, pisalo se nešto za narodni život hrvatskim jezikom; druge su grane znanosti obrađivali u jeziku latinskom kao svjetskom i kulturnom jeziku, a malo u hrvatskom ili talijanskom.

Promatrajući hrvatsku kulturu XV. i XVI. stoljeća može se prilično sigurno reći, da ona nije daleko zaostajala za ostalim kulturnim narodima zapadne Evrope, jer vidimo, da su onako radili i Talijani i Nijemci, kako su radili i Hrvati: pjesme i pobožne knjige pisali su na svojem narodnom jeziku, a sve drugo pisalo se jezikom latinskim. U ovom se slučaju dosta puta dogodilo, te su oni, koji su pisali tuđim jezikom, mnogo više mislili na svoj narod, na narodnu korist i pisali duhom narodnim više nego oni pisci u jeziku svojem materinjem. Svemu je tomu uzrok u duhu vremena i u duhu škole. Talijani su bili učitelji u dalmatinskim gradovima. Škola je hrvatskih bilo malo, a što ih je bilo (samostanskih), zaostajale su za latinskima. Pod kraj XIV. stoljeća živi u Dubrovniku Ivan Ravenski; u XV. stoljeću (1434. god.) dođe onamo Filip de Diversis, a bilo je sigurno i drugih Talijana učitelja, jer se poslije pada Carigrada humaniste raširiše svud s humanističnom naukom, pa ih je bilo i u Dubrovniku. Jagić u Radu jugoslav. akad. IX. str. 210. veli, da latinske poezije, koliko je duha svjetskoga, nije u Dalmaciji niko drugi potakao, nego upravo probuđeni talijanski humanizam. Poezija latinska u dalmatinskim gradovima upravo je onoga smjera, koji se u Italiji pojavio kao učeni klasički pravac, što je prijetio pogiblju talijanskoj literaturi, te je već imala svojega Petrarku, Danta, i Bokača. Zna se, da su se u XIV. i XV. stoljeću natjecali velikaši, da što više podignu učenjake i pjesnike latinske. U Hrvata toga nema, jer su i svjetovna i duhovna gospoda bila ili protivnici hrvatskoj knjizi ili većinom nisu prijatelji narodnom jeziku. Kad su pak Hrvati iz Dalmacije polazili nauke u Italiji, koje čudo, da su voljeli ondje ostati i dobivati nagrade za svoj rad, nego li se vratiti u domovinu, gdje ih to nije čekalo. Dubrovčanin Ilija Crijević, (1464—1520) nazvan Elias Lampridius Cervinus, ljubimac kardinala Aleksandra Farnesa, a potonjega pape Pavla III., bijaše iza Petrarke prvi, kojega je u 18. godini akademija kvirinalska ovjenčala dobitničkim vijencem na rimskom kapitolu za njegove latinske pjesme. To mu raznese slavu svijetom, a kad se vratio kući u Dubrovnik, bijaše poradi svojih latinskih djela odlikovan svim častima. Tako je bilo i u drugim krajevima Dalmacije.

U Šibeniku se rodio Juraj Šižgorić (oko 1440—1490), a izučio je nauke u Padovi. God. 1477. izdade u Mlecima svoje latinske pjesme »Elegiarum et Carminum libri III.,« gdje se opominje tugaljivim glasom i svoje domovine i rana, što joj ih zadavahu Turci svojim navalama. Iz Slavonije je takav latinski pjesnik Ivan Ljudić od Kešinaca (1434—1472). Izučivši u Italiji nauke bijaše uvijek u svezi s mnogim učenim Talijanima svojega vremena i kao biskup pečuhski, a zavede prvi latinsku pjesmu u podunavsku i podravsku Panoniju. Taj je čovjek bio — po svjedočanstvu Kukuljevićevu — duboko obrazovan, a u pjesmama latinskim slobodan i bez ikakovih okova vjerskih izražavaše svoje misli. To ga doista i učini velikim. — Papa je cijenio latinsko djelo u heroičkom stihu od Jakova Bunića, što ga je složio po evanđeljima o životu Hristovu, toliko, da ga je dao prevesti na kaldejski i jermenski jezik. I tako je bilo dosta humanističkih pjesnika među Hrvatima. Duh je vremena svoje tražio, a hrvatski su mu se sinovi rado podavali. Poradi toga nije nikakovo čudo, ako se nađe odličnih ljudi našega naroda, što su radili na latinskom jeziku, a samo kad i kad primiješali koju uspomenu ili uzdah o svojoj

Digitized by Google

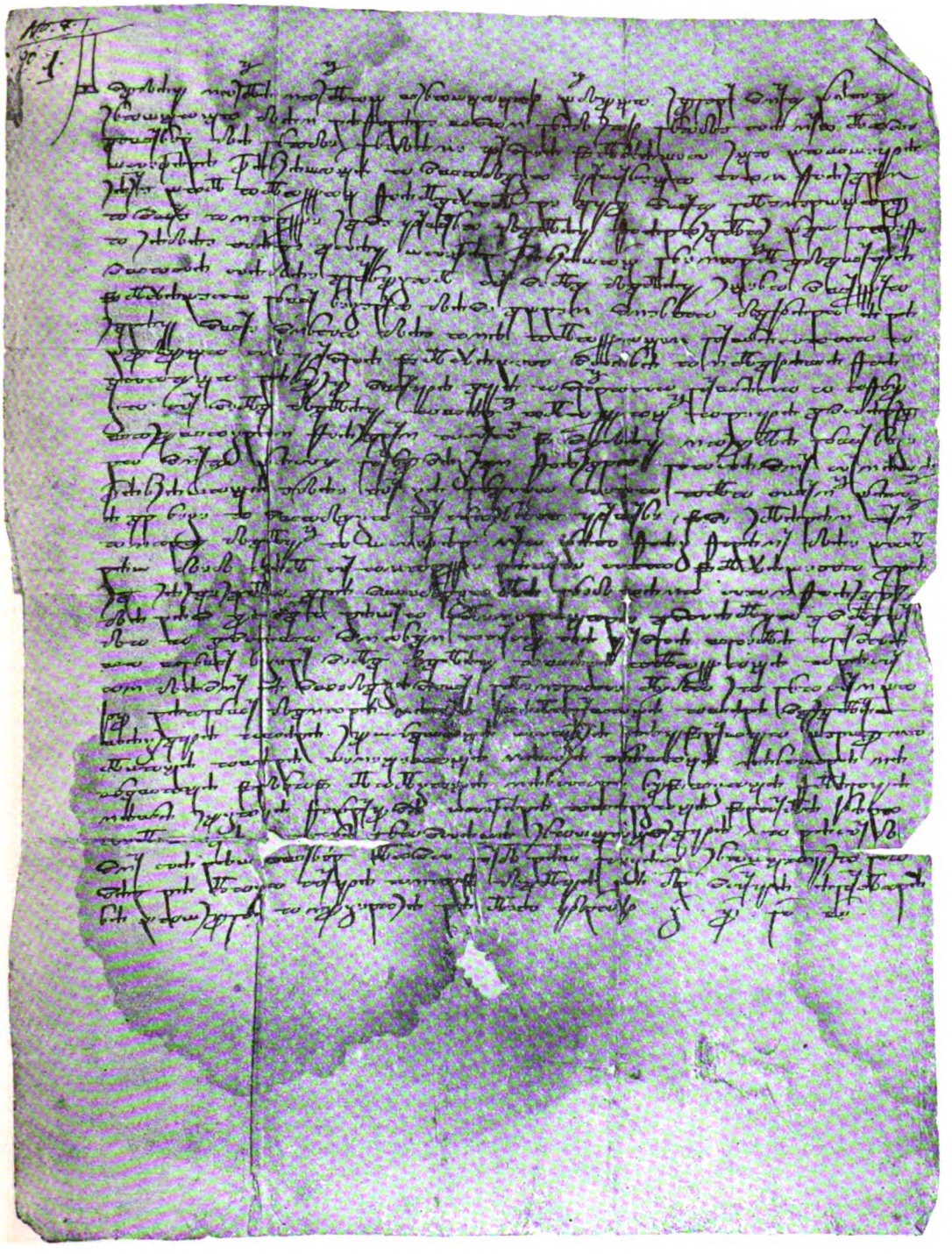

HRVATSKA GLAGOLSKA ISPRAVA IZ GOD. 1493.[8]

Digitized by Google

Digitized by Google

domovini u svoje pjesme. Rad humanista hrvatskih u kratko je ocrtao I. Kukuljević u Starim piscima hrvatskim, knj. I. 1869. str. XXXVII. i dalje, odakle se može svatko uvjeriti, koliko su Hrvati bili u prosvjeti veliki, da su se mogli natjecati s najučenijim i najčuvenijim ljudima u Italiji.

U kršćanskom svijetu porodila se ljubavna poezija na osnovu štovanja žene, a pjesnici su pjevali svoje pjesme u narodnom jeziku. Lirika provansalskih trubadura prokrčila je put narodnim jezicima do svoga prava. Petrarka i sva sila njegovih nasljedovača pjevala je talijanski, a naši lirici prihvativši način petrarkistâ prihvatiše i svoj govor. Još im je to mnogo laglje bilo učiniti, kad su znali, da naš narod pjeva svoje pjesme ljubavne. Svjedočanstva nemamo, da je bilo prije druge polovine XV. stoljeća umjetnih pjesama, ali nam je spomenuti Šibeničanin Juraj Šižgorić ostavio svjedočanstvo, da žene »cantant epithalamia«, a obijesna mladež pjeva »amatorium carmen«, kako ga ne čuše ni Tibulo, ni Propercije ili koji od klasičnih pjesnika. Što se u opće nije prihvatio duh narodne pjesme, koju su bez sumnje pjesnici poznavali, razumljivo je iz smjera njihova pjevanja budući da toga i u drugih naroda nije bilo, jer se svagdje u prosvjetnom svijetu nasljedovala tuđa misao, a ne domaća.

Među gradovima dalmatinskim, koji su prvi prihvatili narodni govor hrvatski, da u njem pišu svoje pjesme i omanja djela, jesu Spljet i Dubrovnik. Ovaj je došao — čini se — u kolo nešto kasnije, ali se izdigao svojim radom nad sve ostale gradove za kratko vrijeme tako moćno, da je postao već u XVI. stoljeću predstavnikom hrvatske književnosti, a i ostao je takav sve do propasti svoje samostalnosti.

Spljetska književnost u XV. i XVI. vijeku.

Grad Spljet ide među najznamenitije gradove u Dalmaciji. Sadašnji Spljet stoji na razvalinama negdašnje veličanstvene palače cara Dioklecijana, gdje je nekada za samostalnoga hrvatskoga kraljestva bilo sijelo i srce čitave kraljevine. Tu je bilo sjedište građanske i crkvene vlasti. U Spljetu bijaše nadbiskup i primas čitave Hrvatske, a nedaleko stanovahu i hrvatski kraljevi. Pod mletačkom upravom prijeđe znamenitost na grad Zadar.

Gradom upravljaše vijeće sa svojim knezom, koji je bio Mlečanin, ali je pučanstvo bilo hrvatsko. Vlastela domaća upravljahu većinom gradom služeći se jezikom latinskim i talijanskim. No znamenito je, da se u javnim sudačkim zapisnicima grada Spljeta u XV. stoljeću mnogo pozivaju na običajno pravo slovinsko (mos slavonicus), a uz to je zanimljivo, da su svaku naredbu izdanu od poglavarstva glasnici proglašivali u jeziku hrvatskom. — Škole su bile slabe. Ko je htio na više nauke, morao je ići u Italiju, kako i iz drugih gradova, ali je znamenito, da su se i tuđinci u XVI. vijeku zanimali jezikom hrvatskim. Škola je bila u Spljetu već u XV. vijeku, a učitelji su bili tuđinci, što nije čudo, jer je tako bilo i u drugim gradovima dalmatinskim. Osim nješto naseljenika stanovnici su grada Spljeta u XV. i XVI. stoljeću bili sami Hrvati, a među vlastelom ih je bilo mnogo, koji su radili oko svoga materinskoga jezika u literarnom pogledu.

Mlečani su se silno srdili, što su gotovo svi Spljećani služili se svojim narodnim govorom, pa su za to, koliko su god mogli i gdje bi im se samo desila prilika, radili i protiv slovenske službe i protiv hrvatskoga jezika. Dosta je spomenuti, da Spljećani nisu smjeli birati svojih knezova i nadbiskupa, nego su ih slali sami Mlečani, a bilo je i odredaba, da nijedan svećenik nije smio tumačiti svetoga pisma

Digitized by Google

na jeziku »slovinskom« osim evanđelja, epistola; da nijedan svećenik glagolaš nije mogao biti član kaptola i svećeničkoga zbora stolne crkve u Spljetu, to se samo po sebi razumije prema gornjoj odredbi za svećenike.

Budući da su se Spljećani bavili trgovinom, nalazili su u raznim zemljama dosta pobuda, da i sami prionu uz rad na domaćem polju, koje im je bilo milo, premda su isti pisci pisali jezikom latinskim i talijanskim. Ima ih i umjetnika i pisaca, a među najstarijim do sad poznatim hrvatskim piscima ističu se Marko Marulić, Jerolim Papalić, Jerolim Martinčić, Nikola Matulić, Placid Grgorijanić. To se mora imati uvijek na pameti, da su naši pjesnici i domaći pisci bili bez čitalačke publike; oni su jedan drugomu slali svoje pjesme i sve svoje hrvatske radove, među sobom ih čitali, hvalili, a dalje se nije išlo. U tom je pogledu razumljiva pojava, da su se od mnogih pisaca sačuvala samo imena, a od nekih opet samo imena pjesama i t. d. Za to je lako shvatiti, poradi čega je ostalo mnogo radnja jednake sadržine i za što se nije napredovalo mnogo u načinu pjevanja. Bit će ovomu uzroka i u tom, što za pjesnike, dok su pjevali latinski i talijanski, nije bilo druge invencije za hrvatske pjesme do jednake onoj za latinsku poeziju. Uski krug čitalaca tomu je doprinosio svoju. Imamo svjedočanstva u pjesničkim listovima tako zvanim poslanicama, da su u jednom gradu poznali pjesnike drugoga grada, ali i to je bilo samo među piscima; širi je svijet slabo za njih mario. Mlađi su se držali starijih, a ovi su određivali uvijek smjer pisanja. To je bilo u svim gradovima jednako za dulje vremena.

U Spljetu je bio prvak — kako nam kažu domaći pisci — među hrvatskim pjesnicima **Marko Marulić**, rođen 1450., a † 1524. Po rodu je pripadao vlasteli, a izučio je nauke po običaju onoga vremena u Padovi. Čovjek veoma učen i klasično obrazovan bavio se knjigom i hrvatskom i latinskom. Od latinskih mu je djela vrijedan Evangelistarium in septem partitum libros, osnovan na kršćanskoj nauci o vjeri, ufanju i ljubavi, a pisan za bogoljuban život. Preveden je na talijanski, a poradi učenosti i poznavanja bogoslovskih nauka mnogo se u svoje vrijeme cijenio. De institutione bene beateque vivendi, 10 puta izdano od 1511.—1609., a prevedeno je na talijanski, franceski, španjolski i njemački jezik. Iz ovoga se djela vidi temeljito poznavanje sv. pisma, grčkih i latinskih pisaca i pisaca crkvenih. To je djelo po Kukuljeviću, koji je sabrao djela Marulićeva u I. knjizi Starih pisaca hrvatskih (1869.), prava enciklopedija naukâ moralnoga života. Osim ovih glavnih djela latinskih ima i drugih moralno-filozofičnih, filozofijskih djela, a k tomu i istorijskih, kao Regum Dalmatiae et Croatiae gesta, što je prijevod hrvatske kronike popa Dukljanina (Vidi str. 48.), Epistola ad Adrianum VI. i t. d. Uz to je pjevao latinske pobožne pjesme.

Pored svoje evropske slave Marulić prvi kao svjetovnjak ne stidi se pomisliti i na svoj puk, hoteći ga poučiti. Djela su mu hrvatska a) pjesme epske: Istorija sv. udovice Judit u versih hrvacki složena (1521.); Historia od Susane; objema je osnov poznata građa iz sv. pisma; b) pjesni poučne i ćudoredne, kamo idu: Urehe duhovne, Dobri nauci, Stumačenje Kata i t. d. Česi između Slovena prvi imaju prevedena Disticha moralia Catonis u stihovima, a odmah onda Hrvati (prozom u glagolskom rukopisu 1468.) od Marulića (Rad jugosl. akad. 74); c) pjesni duhovne i bogoljubne: o Isusu, svrh muke Isusove, od sedam smrtnih grihov i t. d.; d) pjesni pokladnice (pokladne šale) kao: Poklad i korizma, Frotule od buh i t. d. Marulić je prvi ovu vrstu kod Hrvata uveo za zabave u pokladno vrijeme prema talijanskim maskeratama. To su najviše neznatne šale u veoma neznatnom dijalogu bez ikakove radnje; e) prijevodi talijanskih ra-

Digitized by Google

prezentacija (prikazivanja). Budući da imade i s otoka Hvara ovakih reprezentacija, vrijedno je o njima koju spomenuti.

Jedva bi se moglo sumnjati, da već u XIV. i XV. vijeku u Italiji nije bilo raprezentacija, što su ih nazivali »rappresentazioni sacre«. Najstarija prikazivanja bijahu improvizacije, t. j. tekst se nije pisao, jer toga nije trebalo, budući da su prikazivači i onako znali, što će govoriti. Tu je prvi zametak potonjoj vrsti drame, što su je Talijani nazivali »commedia dell' arte«. Bilo je na ime dosta, da je pisac odredio smjer radnje, označio u glavnim potezima sadržinu pojedinih scena, a dijalog prepustio tvoračkoj snazi prikazivača, koji su mnogo puta dodavali krupnih šala. Ta je vrsta drame bila veoma mila u Italiji, a naši su pisci rado prenosili u svoju domovinu, što se najbolje vidi odatle, da se u istom stoljeću pojavljuje u Dalmaciji, kad i u Italiji. Prve pisane raprezentacije (ili kako ih naši pisci zovu »prikazanja«, a i »skazanja«) padaju u Italiji u XV. stoljeće, ponajpače u Rimu i Firenci. Vrijednost su im toliku davali, da su se neke prikazivale sve do kraja XVIII. stoljeća. Ovake su drame pisane u talijanskoj literaturi poprijeko u stihu »ottava rima«, a hrvatskih imade u osmercu i dvanaestercu. Građa im je iz biblijske povjesti o Abrahamu i Izaku, o Josipu, o uskrsnuću Isusovu, o potonjem sudu, o sv. Ivanu Krstitelju; legende, kako n. pr. život sv. Lovrinca itd. Kako u Italiji tako i u hrvatskoj literaturi obrađivahu pisci dugo rado misterije srednjega vijeka; naši su dakako voljeli uzimati iz talijanskoga, pa onda prerađivati ili prevoditi. U prijevodima su znali biti nešto i slobodniji i kad što koju originalnu misao iznijeti. Ovake su se drame prikazivale ponajprije u crkvi, onda pred crkvom, a napokon i daleko od crkve. Imade dapače sačuvanih i nota, na koje su se pjevale. I u Italiji i u Dalmaciji se išlo u prvom redu za moralnim poučavanjem puka. Zanimljivo je i to, da su se takove jednostavne radnje kroz stoljeća rado gledale; jedan rukopis bilježi, da se drama o sv. Lovrincu prikazivala još 1814. godine na otoku Hvaru, kad su i u užoj Hrvatskoj u samome sjemeništu izvodili drame lagljih pisaca stranih literatura svjetovne sadržine.

Od Marulića je ostalo u prozi Od naslidovanja Isukrstova (prijevod), Nauci sv. Bernarda, Život sv. Jerolima.

Sav je Marulićev rad pisan dijalektom čakavskim, kako ga je pisac naučio u svojem rodnom kraju. Upotrebljavao je stih dvanaesterac, koji mu je u mnogom smetao i u izraživanju misli i u slobodi jezičnoj. Danas Marulić imade u hrvatskoj literaturi istorijsku vrijednost, no zanimljiva je pojava u njegovu radu nastojanje odmah oko epskoga načina pjevanja.

Književnost na otoku Hvaru u XVI. stoljeću.

Po prilici u isto doba, kad se pojavila literatura hrvatska u Spljetu, osvanuše i prvi pjesnici na otoku Hvaru. Zna se to po tome, što imade drama, od kojih će neke biti pisane u Spljetu, a neke na Hvaru po svoj prilici pod kraj XV. vijeka; to su hvarska i spljetska prikazanja (raprezentacije). Ta se prikazanja među sobom malo razlikuju, a redovno imaju prolog i epilog, da se u početku pojavi anđeo i navijesti, što će se prikazati, a na kraju izvede nauku moralnu iz prikazanja i zaželi sreću onima, koji su bili kod prikazivanja. (Izdao ih M. Valjavec u Star. pis. hrv. knj. XX.).

Spljetskih i hvarskih prikazanja poznato je do sad oko 20, a po svoj ih je prilici dosta propalo, jer nema sumnje, da je bilo više onih, koji su se zanimali za narodni jezik i htjeli priprostomu narodu pripraviti zabave. Za jedno se od tih

Digitized by Google

prikazanja znade, da ga je sastavio Don Miho Sabić, no ne kaže se kad, a tri je u XVII. vijeku složio Marin Gazarović. Nekako se čini, da su ova prikazanja ili prijevodi s talijanskoga ili prerađeni talijanski komadi.

Da su Spljećani i Hvarani išli istim putem, razumljivo je po tome, što su bile iste prilike u građanskom životu. Samo je Spljet još imao za se lijepu i veliku prošlost. Koje onda čudo, da je među Hvaranima bilo ljudi, koji su išli stopama Spljećana. I Hvar je bio dosta rano pao pod upravu Mletaka (1421. god.). Talijanski jezik i talijanska kultura je dolazila preko škola. Samo je jedna domaća pojava pored svih općeno dalmatinskih prilika bila osobita na Hvaru: između pučana i vlastele bilo je više puta ozbiljnoga trvenja, koja će strana nadvladati. Bune i neprijateljstva bijahu za pojedinca štetna, ali je u tom trvenju izbila ta dobra strana, da se razvijala samosvijest. Od pjesnika s ostrva Hvara poznati su Hanibal Lucić i Petar Hektorović.

Kad se Lucić rodio, nije poznato, a umro je 1553. Bio je rođak Hektoroviću, a oba su iz vlasteoske bogate porodice i ugledni građani. Od njegovih pjesama hrvatskih ostale su pjesme ljubavne (»pisni ljuvene« 22), prijevod Ovidijeve heroide Pariž Eleni, i drama Robinja u tri skazanja s prologom — »Isklad.« Lucićev je prijevod heroide slobodan, a i same su misli gdje što prenačinjene po načinu »stumačenja« ili parafraze. Pjesni ljubavne jesu iz mlađih dana iste vrste, kakova je bila lirska poezija u ono vrijeme u Italiji. Pjesama tih lirskih nema mnogo, ali se i po njima dade odrediti značaj ove poezije. Nešto je slobodniji od savremenih Dubrovčana, a ima u 12. i 15. pjesmici nešto podsjećanja na narodnu poeziju.

U drami Robinji prikazuje se u dijalogu, kako gusari zarobiše kćer bana Vlaška, koji je obranio Biograd od Turaka. Djevojku je prosio ban Derenčin, ali ga ona odbila. Kad Derenčin dozna, da su je ugrabili, pođe u potjeru i dođe u Dubrovnik, gdje je nađe na trgu, kamo se je doveli na prodaju. Ban stupi pred nju kao trgovac, da će je otkupiti, kad se uvjeri iz razgovora, da će ga sada htjeti uzeti, a i prije da ga je ljubila, samo što je tajila ljubav. I sad se ne bi bila odala, da je znala ko je taj trgovac. Kad mu djevojka robinja sve iskreno kaza, očitova se i on njoj; u Dubrovniku će odmah proslaviti pir. Knez dubrovački po tome dođe i darova s gospodom mladi par i pohvali čuveni rod. Pisac je uzeo iz hrvatske povjesti imena i premda u »Robinji« nema radnje, ipak je kao prva drama svjetovne sadržine zanimljiva pojava, kad u njoj vidimo narodnih lica. Iza toga do Palmotića u XVII. vijeku nemamo takove pojave u hrvatskoj literaturi. Vrijedno je i to istaknuti, da u svoj ostaloj dubrovačkoj drami nema nigdje izraženih opreka između kršćanstva i muhamedovstva poradi političkih prilika. Osim toga ima 4 poslanice i nadgrobnica, pjesmu u pohvalu Dubrovnika, a drugoga se ne spominje literarnoga rada. (Stari pisci hrv. knj. VI.).

Petar Hektorović (1487—1572) se brojio kod Dubrovčana među odlične hrvatske pjesnike, jer mu Nalješković 1557. piše: »Molim te togaj rad, nemoj, svi Hrvati da na te plaču sad«. Odlična i bogata roda kako je bio, spadao je među najodličnije po svojem znanju. Navala Turaka na Hvar (1539.) prisili ga, da je morao bježati od kuće. Poslije je imao mnogo posla da popravi za te navale svoj oštećeni dom. Gradio je poslije sebi utočište poput tvrđavice »Tvrdalj«, no ne dovrši ga. Pohodio je i svoje prijatelje Dubrovčane, gdje su ga lijepo dočekali. Bio je odličan patriota. Vješt latinskomu jeziku sastavljao je u njem pjesme. Na hrvatski je preveo Ovidijevo djelo »De remedio amoris«, što je poznato iz Građe za povjest hrv. književnosti I. 1897. str. 1. Pisao je poslanice, a najznatnije mu je djelo Ribanje i ribarsko prigovaranje, što ga je napisao u odmoru izvezavši se na more s dva ribara.

Digitized by Google

To je idilska pjesma, kako je idila i piščev život, a pokazuje kako je bio sklon narodu i njegovoj ćudi. »Ribanje« je razdijeljeno u tri dana. Pjesnik i njegova dva ribara Paskoje i Nikola sjednu u barku, da love ribu. Pjesnik je zadovoljan priprostom zabavom, što mu je priređuju njegovi pomagači priprostim razgovorom i pjesmom. Ribari mu otpjevaju četiri narodne pjesme: tri bugarštice, jednu o Marku Kraljeviću i bratu mu Andrijašu, koja ide među najljepše balade narodne poezije; drugu o Radosavu Siverincu pjevaše Nikola, a treću o Šišmanu otpjevaše obojica zajedno »jedan niže držeć, drugi više pojuć« o djevojci s Dunaja i Šišmanu, četvrta je ženska pjesma na otpijevanje. — I zagonetkama su prikraćivali vrijeme skrećući ponajviše na moral, a razgovarali su i ozbiljno (n. pr. o postanku svijeta). Pjesnik spomenu zgodnom prilikom Spljet i Marulića. Na putu se sretoše s jednom galijom, a Hektorović se na nju popeo, da se pozdravi s prijateljem kapetanom, koji onda pripovijeda svojim putnicima o kaštelu pjesnikovu na tanko. Moral, nauka i uputa u ribarenje završuju pjesmu.

Ovo je prva idila u staroj hrvatskoj literaturi, i kako je god i ona prema talijanskomu rađena (egloga pescatoria), ipak je znatna pojava poradi svoje istinitosti i vjernosti, što pokazuju i one note, koje je Hektorović poslao svojemu prijatelju Mikši Pelegrinoviću Hvaraninu i »kančiliru zadarskomu«, da potvrde vjerno opisivanje.

Od njega misle da je Prikazanje života sv. Lovrinca, što se — kako svjedoči Š. Ljubić — prikazivalo na Hvaru posljednji put dne 16. kolovoza godine 1837.; i pjevalo se u toj drami i to svako lice drugim napjevom. Da li je ta drama od Hektorovića, teško je reći.

Hektorović je mnogo pisao, ali osim 6 poslanica, »Ribanja« i onoga prijevoda sve se izgubilo, a valja da za to, što se mnogo zanimao narodom, a to u ono vrijeme nije bilo u velikoj cijeni, pa se niko za njegova djela nije mnogo brinuo. (Izdanje: Stari pisci hrv. VI. knj.).

Hvar imaše cijelu književničku republiku, jer osim 16 prikazanja, kojima se većinom ne zna za pisce, spominju se još Mikša Pelegrinović (pisao Jeđupku), Jerolim Brtučević i njegov sin Hortenzije (poslanica), Ivan Parožić (pisao poslanicu N. Nalješkoviću u Dubrovnik, nedočuvanu pjesmu »Vlahinju« po svoj prilici prema »Jeđupci«); Nikola Gazarović, od kojega je ostalo samo nekoliko stihova u pohvalu H. Luciću. — Od ovoga je mlađi Marin Gazarović (rođen oko 1580. god.), koji je složio pastirsku dramu Murat gusar, a upleo je u nju korske pjesme, kakovih imade u dubrovačkoj knjizi i u talijanskoj. Od njega je još prikazanje sv. Beatrice, sv. Faustinija i Simplicija, pa Ljubica, pastirsko razgovaranje. — Spominje se i Gracioza Lovrenčević iz toga vremena kao najstarija narodna pjevačica (Ljubić, Ogledalo II. 378.). Poslije XVI. vijeka ne ističe se ni Hvar kao ni Spljet osobitim marom za hrvatsku književnost.

Književnost u Zadru.

Kako je XV. vijek bio bogati vijek talijanske literature, tako su i hrvatski primorski, a napose dalmatinski gradovi nastojali, da pokažu literarnoga života. Pored pomenutih već gradova nije ni Zadar htio da zaostane u književnom pregnuću, pa u XVI. stoljeću eno Šimuna Kožičića, biskupa modruškoga, gdje ozbiljno nastoji oko podizanja crkvene knjige. (Vidi str. 35.). — Kanonik zadarski Šime Budinić izda 1582. Pokorne psalme u Rimu; (Vidi izdanje Kurelčevo), iste godine i Ispravnik za jerei i za pokornici, 1543. Kanizijevu Sumu nauka

Digitized by Google

krstjanskoga i kratku azbukvicu. Budinić je prvi počeo uvoditi u latinsko pismo kod Hrvata dijakritične znakove po češkoj ortografiji, koju je upoznao na koncilu tridentskom.

Među Zadranima se najviše istakao kanonik **Juraj Baraković** (1548.—1628.), od kojega imademo Vilu Slovinku, što ju je složio u 13 pjevanja (petja) u dvanaestercu i osmercu. U osmo je pjevanje upleo jednu narodnu hrvatsku pjesmu bugaršticu »Majka Margarita«. To je djelo složeno u slavu Zadra, Šibenika i u opće u slavu Barakovićevih zemljaka, na koje se tuži u svom domoljublju, da zanemaruju svoj domaći jezik, a idu za tuđim. Njegova je Jarula (lijeha, sanduk, u kojem je posađeno cvijeće) urešena cvitjem od šest vikof svita, izvod iz sv. pisma, a ima 6 pjevanja; Draga Rabska je pjesma u pohvalu o postanku Raba. Sve se pjesme odlikuju patriotičnom mišlju, osobito »Vila«, ali pjesnik, bogat fantazijom, mnogo je morao poradi stiha nategnuti. (Izdanje: Stari pisci hrv. XV.).

Zadranin Bernardo Karnarutić (1553.—1600.) napisa Vazetje Sigeta grada, epsku pjesan od 4 dijela, posvetio je Jurju Zrinjskomu, sinu sigetskoga junaka Nikole. To je prvi junački ep u hrvatskoj literaturi, a opisuje se u njem vjerno junačka borba Hrvata pod Sigetom. Preveo je uz to Ovidijevu metamorfozu Izvrsna ljubav Pirama i Tisbe. —

Glas prvaka spljetskoga zanosio je mnoge književnike dalmatinske, a među njima i franjevca Zadranina **Petra Zoranića** (rođen 1508.), koji piše poput Sannazzarove izmišljene Arkadije svoje Planine u prozi i stihovima, a dolaze kao govornici sami pastiri. Zoranić da se izbavi nesrećne ljubavi putuje po suhu iz Nina u Šibenik, pa se odande vraća k moru. Vile i alegorička mu lica pomažu, da putem vidi pakao, razgovara se s pastirima, koji pjevaju izmjenice ljubavne i komične pjesme pripovijedajući nesrećne zgode zaljubljenih mladića i djevojaka, što se poslije smrti pretvaraju u cvijeće, biljke, izvore i slično; jedni pak žale domovinu, koju haraju Turci (vuci); vidi u snu alegoričku gradinu »Slave«, gdje se sastadoše vile Latinka, Grkinja, Kaldejka i Hrvatica; svaka od tih vila ima zlatnih jabuka u krilu i diči se svojim znamenitim ljudima; Hrvatica ima najmanje jabuka, jer njezini sinovi premda daroviti ne mare za svoj materinji jezik. Među zaslužnijim Hrvatima vidi pisac svoje ime i svoje Planine. Poslije pohoda groba Jele i svečanosti na spomen smrti Jurja Divnića, biskupa iz Šibenika i pjesnikova zaštitnika († 1530.). vraća se kući. To je jedno od najznamenitijih djela hrvatske književnosti, ali je pjesnika duh vremena povukao za sobom, da nije mogao uspješnije raditi. Od Sannazzara se udaljio Zoranić tim, što mjesto bajne Arkadije uzima svoj rodni kraj. Pored tuđih ima i narodnih motiva, a glavna je misao: borba čovjeka s osjetnim zemaljskim svijetom, da dođe do istine. (T. Matić, Archiv für slav. Phil. XIX. 495.).

U Šibeniku je bilo hrvatskih književnika, jer nam je donekle poznato nešto od rada Alojzija Baffa (Kukuljević Pjes. hrv. II. 28.); a spominje se i Petar Divnić.

S otoka Korčule se spominje Ivan Vidali, kojega Nalješković zove »krunom od zlata, kojom se svi Hrvati diče«, jer je poslao Nalješkoviću »pjesni« svoje u Dubrovnik, koji »hrvatskih ter kruna gradov se svih zove«. (Ljubić, Ogledalo II. 383., Stari pisci hrvatski V. 352. Izdanje djela: Stari pisci hrvatski, knj. XVI.).

Književni rad u Dubrovniku.

Dok se, kako se vidjelo, radilo po svim znatnijim mjestima Dalmacije, i Dubrovnik nije mogao ostati bez svojih pisaca. Počevši od kraja XV. vijeka ima u Dubrovniku toliko hrvatskih pisaca, koliko ih nije bilo u svim hrvatskim stranama

Digitized by Google

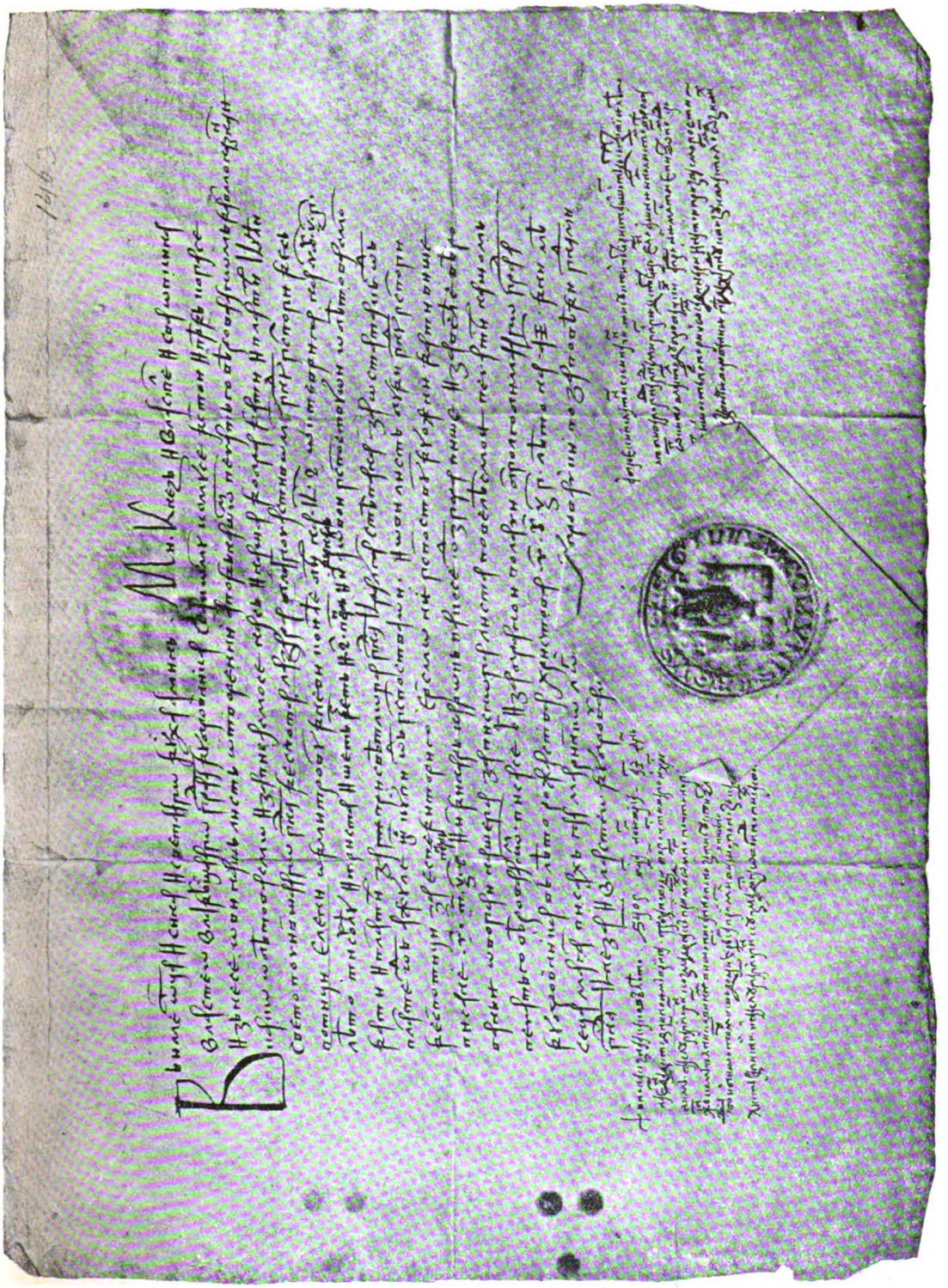

ISPRAVA DUBROVAČKE REPUBLIKE OD GOD. 1463.°

Digitized by Google

Digitized by Google

zajedno u isto doba. No ako su se drugdje pisci povodili za talijanskom literaturom, to su se Dubrovčani povodili u svakom smjeru; ta Dubrovnik se i onako nazivao poradi svojih uredaba republikanskih »mala Venecija«. Za to i vidimo, da u tom slobodnom gradu imade gotovo od početka hrvatske književnosti svake ruke radnje kako i u Italiji. Koliku je premoć imao Dubrovnik nad ostalim dalmatinskim gradovima, najbolje se pokazuje u tome, što je u drugim mjestima sa svršetkom XVI. stoljeća hrvatska knjiga većinom prestala, a u Dubrovniku se upravo u XVII. stoljeću podigla do svoga vrhunca. U drugu ruku nas o prvenstvu Dubrovnika uvjerava i to, što se dosta pisaca po ostaloj Dalmaciji ugledalo na rad Dubrovčana.

Dubrovnik je već u XVI. stoljeću postao središtem duševnoga života u Dalmaciji, a vidjet će se, da je rad Dubrovčana zasegnuo blagotvorno čak i u XIX. vijek u preporod Hrvata. Iz članka u Archivu für slav. Philol. XIX., što ga je napisao K. Jireček, vidimo, da je u Dubrovniku pored latinskoga jezika bio u XV. stoljeću sasvim običan jezik hrvatski. Po toj raspravi padali bi počeci hrvatske umjetne literature u Dubrovniku u prvu polovinu XV. stoljeća, jer se čini, da je bila prije poznatih prvih pjesnika cijela jedna generacija mladih plemića, koji su se bavili pjesmom — dakako u onom smjeru, u kojem se pjevalo u Italiji.

U čemu je bio uzrok, da se Dubrovnik kulturno tako podigao nad ostale gradove, razbira se iz ovoga:

Geografijski položaj i priroda zemljišta upućivaše Dubrovnik na brodarstvo, na trgovinu i one struke obrtnosti — kako reče Jagić u Radu IX, 205 — koje su na vlastitom zemljištu nikle. Zemljište dubrovačko bješe od sebe najvećim dijelom kamenito i pusto, a donošaše najviše masline i najmanje žita. Da se prehrane, morali su se dati na trgovanje. Bez putovanja nije trgovine, a putovanje donosi znanje i cijenjenje viđene drugdje kulture. Kad su Dubrovčani svojom trgovinom stekli toliko, da su bili osigurani za svoj život, tad su nastale i u njih potrebe za kulturni rad. Trgovali su po dalekom moru, najviše s Italijom, kamo su uvozili sirovine iz balkanskih zemalja. Dubrovačka mala republika uređena na mletačku sklapaše ugovor s prekomorskim državama latinskim jezikom, a s balkanskim (ponajviše bosanskim i srpskim) gospodarima u narodnom jeziku. (Vidi takav jedan dokumenat pisan bosansko-hrvatskom ćirilicom na str. 75.)

Dubrovačka su vlastela vazda gledala, da živu u dobru prijateljstvu sa susjedima, da imadu uvijek uz neprestanoga svoga zaštitnika rimskoga papu još i susjednoga moćnoga vladara. Dok su se iskopali ispod vlasti mletačke (1358.), eto ih pod štitništvom hrvatsko-ugarskih kraljeva (1358.—1526.). Kad je nesretni Ljudevit II. pao, dadu se pod okrilje sultana. Ovakova je politika zaštićivala samo njihove interese, u prvom redu trgovačke, koji su donosili blagostanje i mar za kulturu. Nastojanje oko prosvjete, oko uglađenijega života pada pod kraj XIV. i u početak XV. vijeka.

Sredinom XV. stoljeća, da se poslužim Jagićevim crtanjem, bijaše Dubrovnik na glasu sa svoje prosvjete kod svoje istočne braće. Po pripovijedanju Dubrovčanina Cerve posla srpski car Dušan 1351. god. poslanstvo u Dubrovnik, da mu pošlju na dvor 20 mladića, a brzo iza toga posla car svoje najsposobnije mladiće na nauke u Dubrovnik. Ovaj slobodni grad nije bio u to doba ravan u kulturi sa susjedom svojom Italijom. To se dade izvesti iz vijesti mrzovoljastoga humaniste Ivana Ravenjanina, koji se putujući po svijetu kao i drugi retori i gramatici i učeći po gradovima za neko vrijeme nastanio u Dubrovniku. Taj se Ravenjanin mnogo tužio na Dubrovčane XIV. vijeka, jer su se još uvijek služili i svojim jezikom i narodnim običajima, a za klasičnu se nauku malo marilo. »U Dubrovniku se ne bave, njegove su riječi, knjigom; niti su im umovi naukom izglađeni niti obrazovanjem opravljeni,

Digitized by Google

već kako se ko rodio i što je sa sobom donesao«. Glavna je briga i vlastele i bogataša, da steku imetka. — I drugi Talijan Filip de Diversis dođe u Dubrovnik god. 1434., da poučava mladež, kojoj je mnogo odgajanja trebalo. Po njegovu svjedočanstvu Dubrovčani su sagradili dostojnu zgradu za školu, kad ih je samo sjetio glasa, što su ga u vanjskom svijetu imali. U ovo vrijeme, izlazi iz njegova pripovijedanja, cijenili su već učitelje, pa ih dobro plaćali. Tako spominje, kad je koji plemić pir slavio, darivali su druge plemiće, ali i učitelji i liječnici i kancilijeri bi dobivali jednako s vlastelom. (Taj je običaj darivanja spomenuo Lucić u »Robinji«). Petnaesti vijek u Dubrovniku ima sjaja i raskoši u svemu, a u tom se osobito ističu gospoda. Uglađeno ponašanje, dotjerani obrti, sjajno trgovačko brodovlje i pune blagajnice državne novca — to je slika života dubrovačkoga prije narodne knjige.

Spomenuto je, kako su se dubrovački humaniste odlikovali u XV. stoljeću. Ako su radili izvan domovine, kako je tražio vijek napretka u Italiji, koje čudo onda, da je i u pjesnika, što su svoje sile pokušali u pjevanju narodnim jezikom, mnogo pjesama latinskih? »To se vrlo lijepo podudara i s vremenom, kad se ova latinska poezija u nas rodila i s ljudima, koji su je mogli k nama donositi«. Upravo onako je bilo u Dubrovniku i ostalim gradovima dalmatinskim, kako je išlo u Italiji: najprije se silno razmahao humanizam i oduševljenje za rimsko-grčkom klasičnošću, da se po vremenu malo stiša i ponese plodove narodne kulture. Za to se može razumjeti, da s jenjavanjem zanosa za humanizam nahodimo odmah pjesnika, koji počinju raditi oko narodne knjige. Budući pak da su pored vlastele nastojali i pučani, da pridignu ne samo svoje materijalno stanje, već da se pokažu i u naobrazbi, da ne zaostaju za gospodom, eto već u prve početke vlastelina i pučanina, gdje jednako radi oko narodne knjige. (Vidi: Jagić, Trubaduri i najstariji hrvatski lirici. Rad IX., 202 i dalje).

Među najstarije dubrovačke pjesnike ide Marin Krističević, kojega spominje S. Dolci u »Fasti litterario-ragusini« kazujući, da je bio na glasu pjesnik u XV. stoljeću među pjesnicima, i da su neki njegovi epigrami sačuvani među pjesmama Š. Menčetića. U istinu se našla takova pjesma (Stari pisci hrv. II., str. XV. i 519.).

K. Jireček je u Archivu za slov. filologiju XIX. dokazao, da su mladi plemići u Dubrovniku u XV. vijeku pokušavali pisati ćirilicom stihove. Mnogo nam je ostalo pjesama od **Šiška Menčetića-Vlahovića**, koji se rodio 1457. U mladenačke je dane bio živahan i nestašan, za što nije čudo, da je došao koji put u sukob s uredbama mira u gradu. Kao zastupnik trgovačke družine putovaše u Tursku. I u muževnim je godinama znao zaći u kakovu pustolovinu. Na početku XVI. vijeka više puta bijaše član prizivnoga sudišta, a dva puta i odvjetnik općine. Iz god. 1507. ostade sačuvan rukopis pjesama Šiškovih, koje je popisao Nikola Marina Ranjine. Pod kraj god. 1526. razbjesni se strašna kuga u Dubrovniku i od te pošasti umrije 1527. naš pjesnik. Od Menčetića je ostalo 585 lirskih ljubavnih pjesama u duhu trubadurskom, a 11 o Isusu. Čini se posve vjerojatno, da je pored ovih pjesama još koja Menčetićeva u zbirci, gdje se nahode i pjesme

Dore Držića, koji je bio 1494. između upravljača crkve Svih Svetih. Tri godine iza toga izabraše ga upravitelji crkve sv. Marije Anuncijate za opata. Dalje ne zna ništa o njem ni Jireček u svojoj pominjanoj radnji kazati. I ovoga pisca pjesme idu u lirsku poeziju, a ne razlikuju se mnogo od Menčetićevih. Njihove nas pjesme vode u Italiju, gdje ih možemo razumjeti samo po pjevanju Petrarke i njegovih nasljedovača — petrarkista. Budući da je ovakova lirska poezija bila veoma obična kod mnogih pjesnika XVI. stoljeća u Dalmaciji, vrijedno ju je nešto pobliže označiti.

U XI. stoljeću nastade kod kršćanskih naroda doba reakcije, što je izazvalo novi život. Prvi počeci novoj poeziji padaju u Provansu (Provence). U Franceskoj

Digitized by Google

se pod utjecanjem nauke Albigenza razvijao slobodno narodni život. Viteški pjevači, koje su zvali trubadurima (trobador u provansalskom narječju od trobar = izmisliti, ispjevati), pjevahu slavu i ljubav gospođa, a narodni pjevači raznošahu slavu junaka. Gospođe dobiše prema kršćanskoj nauci po štovanju Bogorodice dolično mjesto u ljudskom društvu. Iz toga se razvilo osobito štovanje gospođa, koje se najljepše odsijevalo u pjesmi, što su je držali za plemenitu umjetnost. Knezovi se i velikaši natjecahu s trubadurima za pjesnički vijenac pjevajući ljubav gospođa. Trubadurska je pjesma bila udešena po strogim pravilima, a trubaduri su obilazili po plemićskim dvorovima, pjesmom i pjevanjem dvorili lijepim gospođama slaveći ljepotu, dok ne bi stekli milost gospođe, a onda bi pošli dalje. Ta je ljubav bila ponajviše idejalna — platonička. Gospođe bijahu gotovo uvijek udate, ali trubadurima se ne zamjeravaše njihovo laskanje, jer to bijaše običaj i moda.

Iz južne Franceske se brzo raširi ta poezija po sjevernoj Italiji, a poradi sličnosti jezika pjevahu i talijanski trubaduri provansalskim narječjem. Nije ta poezija bila obična samo u Franceskoj i Italiji, već se brzo odomaćila po sjevernoj i južnoj Evropi. Cvat joj pada u XII. i XIII. stoljeće, kad je bilo najviše u običaju viteštvo. U mnogim se zemljama gledalo na dvorovima samo na vanjski sjaj, dok su u nekim opet pazili više na samo pjevanje i sadržinu pjesme. U Siciliji se miješao i narodni duh s tom poezijom, a bilo je i političnih pjesama. Lirici XIII. i XIV. vijeka u Italiji pokazuju mnogo zajedničkih crta s pjevanjem provansalskim. Iza ovih pjesnika smjera trubadurskoga nadođoše u Italiji učenjaci, koji su se oduševljavali starom pjesmom. Da je pak poezija smjera trubadurskoga živjela sve do XV. vijeka, zasluga je kastilske talijanske lirike, koja je cvjetala na kastilskom dvoru kao baštinica lirike trubadurske. Ova je kastilsko-talijanska lirika svojom sadržinom i tonom posve slična provansalskoj kasnijoj lirici. To je bila poezija konverzacije, što se kretala u krugovima dvorskim. Baš poradi dvorske galanterije nema u njoj gotovo nikakova života, sve je siromašno idejama, a odlikuje se monotonijom. Takova je poezija cvala još na dvoru Alfonza V. (1416—1450), koji življaše u Napulju. Alfonzo je kao prognanik živio i u Milanu, a tu je s njim bilo njegovih vjernih prijatelja i dvorskih pjesnika.

To nam objašnjuje, da je potonji odraz provansalske poezije došao i u Dubrovnik, koji je živio u dobrim prilikama s talijanskim gradovima. Za to je razumljivo, da je lirska poezija dubrovačka u XVI. vijeku strpana u okove, kakovi su joj bili sakovani na dvoru Alfonzovu: u njoj ima vrlo malo srca, a mnogo riječi. U Dubrovniku nije bilo nikad viteštva, a to je već dostatno, da nam se prikaže ova lirika neprirodnom sa svim svojim gotovo obligatnim stepenima. Evo kakova je sadržina zbornika (cancionera) lirskih pjesama (i od kakovih 700 pjesama) u Dubrovniku: Na jedan pogled se zagleda pjesnik u svoju gospođu; a sad mu je sva sreća da je može u pjesmama slaviti i kad i kad je vidjeti. Gospođa mu se uklanja, no on gleda da je zateče gdje na prozoru; ali nesreća je gotova, kad ga ona ugleda i odmah pobjegne. To se pjeva u velikom broju pjesama u istom tonu samo drugim riječima. Svojim pjesmama misli pjesnik, da je toliko ugodio gospođi, te može moliti za jedan ljubazan pogled, da onda nadoveže čitav niz pjesama u pohvalu ljepote svoje obožavane gospođe. Iz svega se toga razvija onda ljubavna boljezan, a pjesnik vene, gine, plače i uzdiše, jer mu gospođa ne će pokazati svoje naklonosti. Dok se u mnogim pjesmama tako najadikovao i natužio, eto i onoga, za čim je pjesnik toliko uzdisao: mio i ljubazan pogled s osmjehom, pitanje za zdravlje, kita cvijeća kao dar, ili drugi kakav znak čini pjesnika srećnim i presrećnim. I kako je god prije silno tužio i cvilio, tako sad od prevelikoga veselja pjeva o silnoj svojoj sreći, koju pripovijeda u dugačkim i prilično dosadnim pjesmama, a više puta i dosta ne-

Digitized by Google

čedno. Iza te na oko prevelike sreće pojavljuju se dosta brzo znaci, da će i tomu biti kraj, dok pod svršetak zbornika ne dođe obligatno kajanje: pjesnik je opet slobodan i veli, da je prava sreća samo u vjeri, a jedina je prava i čista ljubav k Bogorodici i Isusu, koja čini čovjeka srećnim.

Da je to neprirodno pjevanje u Dubrovniku nahodilo posljedovača, ne može se drukčije tumačiti, nego da se posve sigurno drži, da je to samo prema talijanskoj poeziji. Naši su prvi lirici poznavali narodnu poeziju, pače i prepjevali gdjekoju pjesmicu, ali im duh vremena nije dopuštao, da se njezinim tragom zapute. Ali taj duh vremena jasno određuje, da u ovako neprirodnom pjevanju nije moglo biti srca, već da je sam razum slagao riječi, koje u lirskoj poeziji bez osjećanja mnogo ne vrijede. — Sadržina je Menčetićevih pjesama ista, koja i pjesmama Držićevim, samo pjesme ovoga pokazuju više srca, dok Menčetićeve govore samo po razumu. (Isporedi raspravu V. Jagića: Trubaduri i najstariji hrvatski lirici. Rad jugosl. akad. knj. IX. str. 203. i dalje. Izdanje: Stari pisci hrv. knj. II.).

Nekad bijaše vlasteoska porodica, a poslije seljačka ono pleme, iz kojega je potekao **Mavro** (Nikola) **Vetranić** (1482[?.]—1576.). Već kao mladić pokazivaše bogatu fantaziju, što je vidimo u pjesmama od »maškarade«, u satiričkim i šaljivim pjesmama. Dosta rano ode u benediktinski samostan, u kojem je poradi svoga talenta postao ugledan. God. 1517. iđaše on po Italiji; nije mu bilo u to doba dopušteno ni da s braćom redovnicima provede božićne blagdane. Dubrovnik je za nj te godine bio zatvoren, jer ga je prognalo gradsko vijeće poradi toga, što je pobjegao u Italiju ne hoteći zamijeniti lokrumski samostan s onim na ostrvu Mljetu, gdje mu ne bi bilo moguće sastajati se s građanima dubrovačkim. Vetranić je već po prirodnom svojem nagnuću volio razmišljanje, a to mu je progonstvo sigurno još više pritisnulo ćud. U takovu je položaju mogao razmišljati o svijetu i njegovoj sreći, i čemu je svijet. Takovo se duševno stanje jasno očituje i u onoj prilici, kad je ostavivši se opatskoga čina u samostanu na Mljetu pošao na samotni i pusti otočić sv. Andrije, da provede život u pustinji, što je opisao u pjesmi Remeta.

Na Mljetu se nije dao samo na to, da razvija misli svoje o religioznim stvarima. Za nj se zna iz njegovih pjesama, da je imao najviše realnosti i pozitivnosti od svih dubrovačkih pjesnika onoga vremena. Svaka njegova pjesma, što nije namijenjena vjerskomu razmatranju, pokazuje čovjeka, te se zanimao svim, što se u svijetu događalo. To pokazuju »Pjesanca slavi carevoj« (sultanovoj), »Pjesanca Latinom«. On je ljubio svoj rodni grad mnogo, ali gdje je god što bilo za prijekor, prekoravao je oštro i sarkastično (n. pr. pjesme Orlača Riđanka, rečeno u Blatu ribarom [Mlecima]; u »Pjesanci košuti ranjenoj« ruga se modi gospođa i t. d.). U njegovim »pjesmama razlikim« imade glasova o svemu, što se u svijetu događalo, i premda je bio uvjeren, da čovjek na zemlji ne može prave sreće naći, ipak se nije mogao otresti svojega humora u najozbiljnijim svojim prilikama, a tako ni zanimanja svijetom. U njegovih pet knjiga pjesama razlikih imade bogoljubnih, tugaljivih, podrugljivih i drukčijih glasova. Kao šesta mu je knjiga Pelegrin, gdje po načinu Petrarke i drugih pjesnika za svojega lutanja i progonstva u refleksijama prikazuje svijet i njegovu sreću. (Vidi M. Medini u Archivu XVII.). Pelegrin nije dovršeno djelo (4374 dvanaesterca). — Od njega su ostala i 4 dramatska djela: Hekuba, prijevod talijanske drame od Ljud. Dolcija, a ovaj je preradio istoimeno djelo grčkoga pjesnika Evripida. Čista Suzana je po biblijskoj građi izrađena, kako i Posvetilište Abramovo (tu imade osobito živih opisa prirode) i Uskrsnutje Isusovo. Ovo su misteriji, u kojima je nastojao i zbilja dosta uspio u stvaranju značaja, što se kod drugih pjesnika ne opaža; i pravilno se shvatanje situacije u dramama njegovim vidi. Osim toga se odlikuje dosta glatkim jezikom, koji je više narječja štokavskoga

Digitized by Google

nego čakavskoga, kako se to narječje upotrebljava u najstarijih lirika, ali se nije mogao otresti nespretnoga stiha dvanaesterca.

Vetranić je mnogo privrijedio knjizi hrvatskoj i tim, što se odmah znao otresti dosadne one lirike i koliko je god pisao prema talijanskim piscima, ipak njegov rad nije puko prerađivanje, već mu se mora priznati i originalnosti. Njegov su rad cijenili mnogo savremeni pjesnici i opjevali ga poslije smrti što u hrvatskom, što u latinskom i talijanskom jeziku. (Izdanje: Stari pisci hrvatski knj. III. i IV.; o drami: A Pavić, Historija dubrov. drame str. 28. i 29.).

Građanskoga je roda i Nikola Dimitrović, koji je umro oko 1553. god. u Aleksandriji, gdje se bavio trgovinom. Rano je počeo pjevati valjada »pjesme ljuvene« kao i prvi lirici. Poznate su do sad od njega pjesme duhovnoga sadržaja, a Jagić veli, da među savremenicima ide među najrealnije; pisao je poslanica, pričica iz sv. pisma, tumačio »Očenaš« i preveo pokorne psalme. (Stari pisci hrv. V.).

Po svojem su radu donekle slični Stjepan Gučetić i Andrija Čubranović, onaj vlastelin, a ovaj pučanin zlatar. Od Gučetića je Dervišijada, za koju se pripovijeda, da je ovako postala: Kad je pjesnik jedan put bio zatvoren u tamnici kneževa dvora — ne zna se čega radi — silno se u licu promijenio: velike brade, suh, u starim haljinama. Gledajući kroz prozor jedan put opazi ga kneževa kći (ili gospođa) i upita nehotice svoju pratnju: »Tko je taj derviš?« Pjesnik to čuje i kako je bio darovit ispjeva pjesmu pod imenom »Derviš«, koja je puna satiričkoga humora, a malo joj ima ravnih u staroj literaturi. Tu se izmjenjuju turske riječi s hrvatskima, a stih i govor veoma je ugodan.

Po postanju je ovomu slična Čubranovićeva Jeđupka, za koju Cerva (Viri illustres) priča ovaj izvor: Čubranović se zagledao u plemkinju, a nije se mogao s njom sastati, premda je svuda išao za njom. Pristajući jednom za njom, kad je išla sa služavkom, ona ga srdito opsuje i nazove ciganinom. On joj se naumi osvetiti. Prvih poklada složi pjesmu »Jeđupku«, a sam se preobuče kao ciganka (= jeđupka od Aegyptius — jer da cigani dođoše iz Egipta) noseći u naručju dijete. Kad dođe na određeno mjesto, proricaše gospođama sreću i kazivaše život, dok ne dođe šestoj, koja je bila ona, što je za njom pristajao, te joj iskaže veoma vješto svoju ljubav. Jeđupka se govorila 20. VII. 1527. javno u Dubrovniku, gdje je bila vrlo milo primljena. I odlični su pjesnici priznavali joj cijenu uzimajući stihove iz nje (Stari pisci hrv. VIII. str. IX.). Duh se vremena vidi iz druge pjesme u »Jeđupci«, gdje ima putenih i raspuštenih stvari, ali nam ona pokazuje i svijest narodnu razbuđenu. (Ibid. X.). Jeđupke su talijanskoga izvora, složene za poklade.

Ostali pisci Jeđupaka (Pelegrinović Hvaranin, Sabo Mišetić Bobaljević Dubrovčanin i neznani pjesnik Dubrovčanin) ne dostigoše Čubranovića. (Izdanje Stari pisci hrv. VIII.).

Ni u drámi nije zaostao Dubrovnik za Italijom. Talijanska je drama osobito voljela veselu igru, napose komediju. Komedije su najviše bezobzirne i proste. Zastupnika ovakove komedije bijaše u Talijana nekoliko, koji su se znali rugati bezobzirnim i krupnim šalama svojemu vremenu i životu ljudskomu. Njihove su komedije u istinu prikazivale ljude, kakovi su bili. No u tim su se komedijama javljala i stereotipna lica sa stalnim ulogama, kao i u njihovih uzora Plauta i Terencija. — Pored komedije mnogo se njegovala i pastirska igra (pastorali), koja je sa svojom jednostavnošću i prirodnošću privlačila općinstvo. Pastirske su igre vodile do muzične drame ili melodrame, iz koje se razvila po vremenu opera, ali je tragedija bila više manje puka imitacija klasičnih uzora, samo je bilo tu mnogo puta strašnih scena.

Digitized by Google

Svemu je tomu glasna odziva u Dubrovčana. **Nikola Nalješković** († 1587.), po rodu pučanin, pjesnikovaše u XVI. stoljeću po uzorima talijanskim preko 37 godina.

Njegove su pjesme bogoljubne, pjesni ljuvene (u svem 177, sadržaj kao i druge tadašnje savremene lirike), maskerate za poklade, komedije i poslanice (6) s epitafijem Vetraniću. Nalješković je prvak u Dubrovniku u pastirskoj igri i u komediji, od njega su na ime 4 pastirske igre i 3 komedije. Ovi komadi su sastavljeni bili za prikazivanje, a i pjesnik je imao pripadati kazališnoj kojoj družini (akademiji), kojima su bili od članova ponajviše sami ugledni mladići. Građa je njegovim komedijama iz domaćega dubrovačkog života, a razuzdanost baštinjena sa zapada izvrgava se ruglu i smijehu. — U poslanicama visoko cijeni rad svojih uzora Vetranića, Hektorovića, Dimitrovića. Bavio se zvjezdarstvom, pa je bio pozvan pri reformiranju koledara. (Izdanje Stari pisci hrv. V. i VIII.).

Najoriginalniji i najplodniji pisac komedija je **Marin Držić** (rod. oko 1520., † oko 1580.) vlasteoskoga roda, a vele, da je bio svećenik (Kukuljević Pjes. hrv. 2. 72). Ostalo nam je od njega u duhu talijanskih pastirskih igara: Tirena, kojoj je radnja u Dubrovniku, jer se »gizdava dubrava med dvorove uvrgla«, t. j. priređena je pozornica za prikazivanje Tirene pred kneževskim dvorom. Vučeta i Obrad su pastiri; Vučeta priča Obradu sadržinu drame, koju će prikazivati »izabrana gradska mladost«. Sadržina je ove igre: Vilu Tirenu, vjerenicu pastira Ljubmira, ljubi momak Miljenko, starac Radat i »dijete« Dragić, koji se poradi te ljubavi među sobom potuku. Ljubmira je Tirena izgubila varkom prostoga Satira; ali kad ga nađe, dođe među pastire i sad ih izmiri, a igra se svrši plesom. — Isto je tako jednolična sadržina druge pastirske igre: Pripoves od ljubavi Venere prema Adonu. To su pastirske igre u stihovima, kako je složena i Novela od Stanca, pokladna šala, što je izvedoše noćnici dubrovački Miho, Vlaho i na seljačku preobučeni Ivo Pešica. Sa starim vlahom (zagorskim seljakom), koji je pod noć došao na dubrovački trg, da proda sjutradan svoje kozliće i grudu sira, odlučiše učiniti »novelu« (šalu). Kad se seljak spremio da prenoći kod zdenca, pomenuta trojica dođu k njemu i reknu mu, da tamo dolaze vile, koje mogu i njega starca pomladiti. Stanac pristane, da ga pomlade. Kako na to nadođu maškare, noćnici ih nagovore, da se učine vilama i učine Stanca mladim. Obijesne maškare pristanu uz noćnike i učinivši tobože neke čare, namažu starcu lice i obriju ga, svežu ruke i odvedu njegovu trgovinu ostavivši mu novaca, koliko je bila vrijedna trgovina. Stanac se tad dosjeti varci, ali bi prekasno.

Osim ove komedije sastavio je Držić 7 drugih u prozi, od kojih se nije nijedna sačuvala potpuna, a po imenu su poznate Skup, Dundo Maroje, Arkulin, Đuho Krpeta ede Hlad i Pjerin. Za komediju »Skup« kaže sam pjesnik, da ju je sastavio prema Plautovoj »Aululariji« (radi se o škrtici), ali će biti po svoj prilici istina, da se i u drugim komadima ugledao u talijanske pisce. Držić je poznavao savremenu nauku poetike i po njoj dosljedno i dobro provodio značajeve, a osobito je u zapletu radnje bio majstor. Društvene su mu prilike u Dubrovniku podavale dosta građe, da je mogao lijepo razvijati sve pletke, što ih traži komedija. Talijanske su drame imale u svakom gradu tipičnih lica, a Držić se osobito rado podrugivao Kotoranima, po svoj prilici poradi neprijateljstva i takmenja radi soli. U tim se zadjevicama očituje ne samo lijep narodni karakter, već poznavanje domaćega života i govora podaje svu živost Držićevim komedijama. Miješanje dijalekata (dubrovački i kotorski) s talijanskim jezikom (makaronizmi) pobuđuje još više na smijeh. To je sve mnogo vrijedno kao lijepa ostavina daleke nam prošlosti.

Prikazanja su bila posve obična u to doba; pa ih je i on pisao, i to: Porođenje Isusovo, gdje se ističu pastiri svojim priprostim ali veoma značajnim mišljenjem.

Digitized by Google

Osim ovoga je preradio Posvetilište Abramovo, što ga je pisao Vetranić, s čega su Držića bijedili plagijatom, ali je sam Vetranić ustao na obranu protiv toga. Ovo je djelo Vetranićevo samo dobilo po radu Držićevu u svojoj vrijednosti. Bez ljubavnih pjesama nije bilo pjesnika u Dubrovniku, za to ih je i Držić morao pjevati. Osim toga ima i nadgrobnica od njega.

Družine (ili u Italiji akademije) su promicale napredovanje i prikazivanje drama. Iz Držićeva vremena poznate su tri družine, koje su imale smiješna imena kao i u Italiji: zvale su se: Pomet, Njarnasi, Garcarija. Pjesnik je bio u družini takovoj kod prikazivanja drame samo redatelj. (O Skupu vidi od M. Šrepela radnju u Radu jugosl. akad. knj. 99. Izdanje: Stari pisci hrv. VII. O dramama: A. Pavić, Historija dubrovačke drame).

Od drugih dubrovačkih pjesnika spominjemo Marina Burešića, Miha Bunića Babulinova († 1590.), koji je pjevao ljubavne pjesme i slavio Cvijetu Zuzorićevu, udatu 1577. za Firentinca Pescionija. Glavno mu je djelo Jokasta, što je prijevod djela Lj. Dolcija. Pjesmom talijanskom se bave Julija i Speranca Bunićeve. Pučani su bili Maroje i Oracij Mažibradići, koji su sastavili ljubavnih pjesama, a Marin Burešić uz ljubavne pjesme preveo je »Proverbia Catonis«. Fran Lukarević Burina (rođ. oko 1530.), vlastelin dubrovački složi Vjerni pastier po Battisti Guariniju (Pastor fido), a i Atamante je prijevod talijanske tragedije o tebanskom kralju Atamantu. Osim toga ima pjesama »pohvalnica« Ranjini i Dubrovniku. — Po svom radu osobit je Savko Gušetić Bendeviševič († 1603.), od kojega su ostale dvije tragedije prevedene s talijanskoga: Arijadna od Vincencija Giustija, Dalida, tragedija koja je kontaminacija L. Grotove Dalide i Adrijane. Čini se, da se ovakove tragedije nisu sviđale Dubrovčanima, a oni u XVI. stoljeću, koliko znamo iz Držićevih prologa, najviše su voljeli pastirske igre. Tragedije nisu bile mile ni u Italiji.

Dinko Ranjina
r. oko 1540, u. 1607

Bilo je bez sumnje i drugih pisaca, no djela im se nisu sačuvala. Uza sve to možemo prilično dobro razabrati, kakove se sve struje javljaju u XVI. stoljeću: gotovo sve vrste poezije kao i u susjednoj Italiji. Dubrovnik je već u XVI. stoljeću postao literarno središte ne samo poradi toga, što je iz njega najviše (a i najboljih) pisaca bilo, nego što je u jezičnom pogledu stvoreno središte, pa se po malo počelo hrvatsko čakavsko narječje zamjenjivati štokavskim, što ga nalazimo već u Vetranića mnogo ispremiješana s čakavskim govorom. U tom se vidi napredak, da su

Digitized by Google

pisci počeli već u XVI. stoljeću nastojati oko toga, da bude književni govor što ljepši i uglađeniji, a poslije vidimo, da se ugledaju i drugi hrvatski pisci na njih. U izboru najboljih radnja talijanskih za prijesad u hrvatsku literaturu, nastojanje, da po malo odmaknu od svojih uzora, a približavanje domaćemu životu šireći krug svojega znanja u svim izvorima, koje su imali i talijanski književnici, spremio se pravi put k prijelazu u XVII. stoljeće. Što je bilo veoma obično u XVI. vijeku — poslanice — toga nema više ne samo kod dubrovačkih pjesnika, već po malo ne pišu poslanica ni drugi pjesnici. Sa XVI. vijekom se napose Dubrovnik pripravio u svakome pogledu, da se uspne nad druge gradove, jer su mu prilike bile veoma povoljne. Na prijelazu od XVI. na XVII. stoljeće istakoše se svojim radom osobito D. Ranjina i D. Zlatarić; a što je ostalih pjesnika u Dubrovniku, njihov rad ide najviše stopama prijašnjih starijih pisaca.

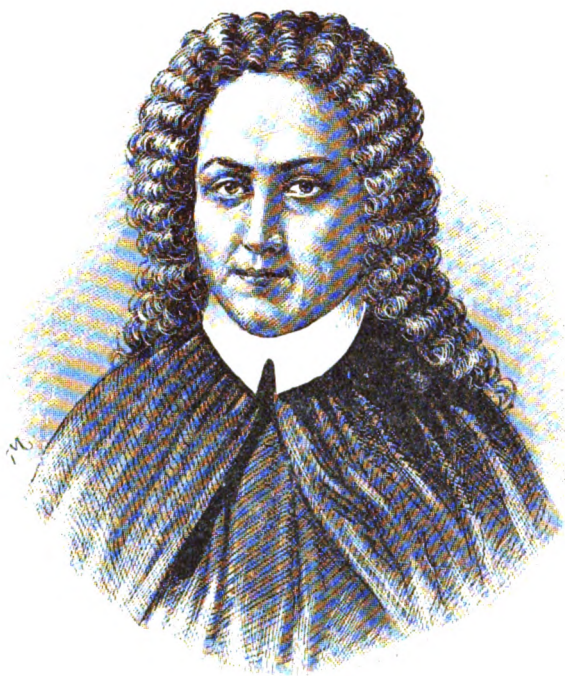

Dinko Zlatarić
r. 1556, u. 1607

Dinko (Dominik) **Ranjina** je vlasteoskoga roda (rođen oko 1540.). U Dubrovniku svrši nauke, a u Mesini se u Italiji imao baviti oko trgovine. Poradi njegove učenosti učini ga Cosmo di Medici u Firenci vitezom. Vrativši se u Dubrovnik bi sedam puta biran za kneza. Njegove su originalne pjesme ponajviše sadržine ljubavne; osim toga imade prevedenih iz latinskih i grčkih pisaca (Tibul, Marcijal, Katul, Teokrit, Mosho i dr. — Vidi u Radu jugosl. akad. knj. 70.), ili ispjevanih prema ovim piscima. Sastavljao je i duhovnih pjesama. Prema svojim uzorima u pjevanju riješio se da napusti kruti dvanaesterac, a mjesto njega uvede u hrvatsku literaturu gotovo sve metričke oblike klasičnih pjesnika. Što je prevodio, to je sve više »tumačenje« (parafraza), nego pravi prijevod: gledao je najviše na smisao, a riječi su bile sporedne. Ranjina je bio poznat s Lukarevićem, Nalješkovićem, Gučetićem, Zlatarićem i drugim piscima, na koje ima od njega poslanica, kako i nadgrobnica na druga lica njegova doba. Umro je u Dubrovniku g. 1607. (Izdanje: Stari pisci hrvatski knjiga XVII.).

Dinko Zlatarić (1556—1607.) je dostojan drug Ranjini. Svršivši nauke u Padovi, u 23. godini bi već rektor padovanskoga sveučilišta. Umirivši bunu između franceskih i talijanskih đaka učini ga mletačka vlada vitezom zlatnoga runa (stola d' ora), a god. 1580. podigoše mu ploču u sveučilištu za spomen toga djela. Ljubić u Ogledalu (2, 394) veli, da je putovao po hrvatskim zemljama, te je bio u Zagrebu i da je putovao po južnim krajevima, kako bi izučio narodni govor. Kad je došao kući, nastani se stalno u Konavlima, a življaše u prijateljstvu s najodličnijim

Digitized by Google

ljudima svojega vremena. Pjesme je bez sumnje počeo pjevati već u Padovi, gdje se upoznao s klasičkom poezijom. I Zlatarić je napustio dvanaesterac s dvostrukom rimom, kako se vidi u prijevodu Tasova Aminta (Ljubmir, pripovies pastirska izd. 1597); osim toga je preveo Sofoklovu Elektru, koju je posvetio hrvatskomu banu Jurju Zrinjskomu, a prevodio ju je može biti iz talijanskog originala, što se naslućuje po tom, da su neka mjesta krivo shvaćena iz originala kao i u talijanskom. Njegov je prijevod Ljubav i smrt Pirama i Tizbe. — U njegovim se originalnim pjesmama opaža, da voli pristajati uz pouku. (Izdanje je priredio Kukuljević u Zagrebu 1853.). —

U kolo pisaca na kraju XVI. stoljeća ide i Antun Sasin (po rodu valjda Nijemac) pučanin, za kojega veli Appendini (Notiz. ist.-crit.), da je pisao mnogo komedija. Po akad. izdanju (Stari pisci hrv. XVI.) od njega je Filide, komedija, u kojoj dolaze sama narodna imena, Flora, gdje u prologu kaže, što će prikazivati. Osim toga imade drugih pjesama, a najvrednije će biti pjesme o turskom ratovanju, ne radi oblika, nego poradi sadržine.

Spomenuta je već Speranca Bunićeva i Julija, da su se odlikovale među ženama, no ni za jednom od pjesnikinja nisu toliko pjesnici čeznuli, koliko za divnom **Cvijetom Zuzorićevom** (Zuzzeri), koja se rodila oko 1555. god. u Dubrovniku. Ona se odlikovala neobičnim znanjem, a osobito je bila vješta pjesmi. Ona je svojom ljepotom (zvali su je »dubrovačka Aspazija«) i svojim duševnim sposobnostima okupljala oko svoga imena mnoge pjesnike, koji su joj se divili i pjevali pjesme. Krasoti se njezinoj dive Dubrovčani, a napose Vid Gučetić, D. Ranjina, D. Zlatarić i Miho Bunić. Zlatarić je slavi još kao djevojku, a kad se udala u Firencu 1577. god. za bogatoga Firentinca Bartolomeja Pescionia, pjeva joj žalostinke. Sama je Cvijeta sastavljala hrvatske i talijanske pjesme prema tomu, da li je živjela u Dubrovniku ili u Italiji. Svojom je ljepotom tako zanijela Torkvata Tasa, da joj je ispjevao dva soneta. U poeziji je osobito voljela epigrame, koji su se odlikovali elegancijom sloga. (Biografiju joj je napisao Ivan Kukuljević u Danici ilirskoj 1864. broj 18—20.).

Cvijeta Zuzorićeva-Pescioni
r. oko 1555.

Pored ovih hrvatskih pisaca bilo je i drugih manje znatnih. Kolika je bila naobrazba i kakovo je bilo kulturno stanje u Dubrovniku u XVI. stoljeću, razbira se i iz djela onih pisaca, koji su pisali talijanskim ili latinskim jezikom. Ovi pisci spadaju u kulturnu povjest, ali je spomena vrijedan između njih Mavro Orbini († 1614.)

Digitized by Google

benediktinac. U hrvatskom (»dubrovačkom«) je jeziku ostalo od njega Zrcalo duhovno, što ga je napisao Angelo Nelli. Najviše je pak Orbini poznat poradi svojega djela talijanskoga »Storia sul regno degli Slavi« (Pesaro 1601.). Ova je njegova povjest toliko znatna pojava, što je njom htio — bez osobite kritike — podati prijegled povjesti o Slovenima i što je to prvi pokušaj za sastavljanje takova djela.

Sedamnaesti vijek u Dubrovniku.

U Italiji se pojavi u XVII. stoljeću reakcija — u prvom redu poradi političkih i vjerskih događaja. Vjerski odnošaji mnogo utjecahu na talijansku knjigu. Poezija izgubi svoj pravi temelj, jer se morala podložiti drugim interesima, a ne pravomu svojemu zvanju. Odatle se porodi pjesma patetičnoga smjera, a afektacija nađe sebi pravo zemljište. Pjesnici nisu pjevali, kako im se pjesma rađala u duši, nego su prebirali načine, kako će misli izraziti, nastojali su se pokazati dostojanstvenicima računeći uvijek u pjesmi na efekat. Raspuštenost prijašnjega vijeka imala se zamijeniti idilom tražeći prirodu, no samo na oko. Glavno je bio oblik, koji je postao konvencionalan manirom, a sadržina je mogla biti kakova mu drago — od nje se nije mnogo tražilo. Napokon se došlo u tome tako daleko, da je lijepa i prazna riječ bila sa svojim zvukom glavna stvar. To je vodilo po malo, da je muzika zauzimala mjesto prave poezije. Da se pjesništvo nekako zamijeni, eto opet nastojanja oko ozbiljne nauke. U poeziji se najviše radilo u lirskim formama. Izuzevši nastojanje oko znanosti naša dobrovačka poezija ide u glavnom istim smjerom, samo se nastoji ponekle skrenuti i na domaće tlo.

U političkoj se istoriji razlikuju XVI. vijek od XVII. i u Dubrovniku. Reformacija je uzdrmala ono vjersko čuvstvo, koje se odražava toliko u literaturama. Uvedenje reda isusovaca imalo je suzbijati navale na katoličku crkvu. Dubrovčani su bili uvijek dobri katolici, a ipak su od 1526. godine pod protektoratom turskoga sultana. Oni su dugo odbijali, da se i u njihovu gradu stalno smjesti red isusovački. To su tražili njihovi državni interesi, jer nisu htjeli, da svećenici dobiju kakovu vlast i utjecanje u upravi državnoj. Budući da uza sve to već u početku XVII. stoljeća imadu isusovci u svojim rukama škole, koje su polazili i najodličniji mladići dubrovački, može se misliti, da će u toj naobrazbi biti udaren donekle i smjer onomu radu, koji se javlja u Dubrovniku, napose da se ne ide više za onom pikanterijom, koju su pisci u komedijama prikazivali. I motreći rad u Dubrovniku možemo reći, da je XV. stoljeće početak, XVI. napredak, a XVII. vršak hrvatske književnosti. Kad pak pogledamo rad u Italiji i rad u Dubrovniku, ostaje nam mnoga i mnoga pojava posve jasna.

Među prvacima ističu već u starini svi **Ivana Gundulića.** Gundulić nije imao svoga biografa u starini, kako ga je imao Junije Palmotić. Što se doznaje o Ivanu Frana Gundulića, to se doznaje ili iz njegovih djela ili pak iz bilježaka, što se nahode u drugih pisaca. Rodio se 1588. od vlasteoske obitelji, a prve je nauke izučio u isusovaca kod kuće. Po tradicijama svoga roda izuči prava, a u državnoj časti vele da je bio i knezom dubrovačkim. Umro je godine 1638.

Njegov prvi rad bio je najviše smjera dramatskoga, a po tome ne možemo drugo nego misliti, da je i on u svojim mladim godinama bio među onakim glumačkim družinama, kakove su prikazivale drame M. Držića u XVI. stoljeću. U posveti na ime od 1. oktobra god. 1620. pred prijevodom pokornih psalama Davidovih veli, da su mu drugi mnogo hvalili »složenja: Gala-

Digitized by Google

teu, Dijanu, Armidu, Posvetilište ljuveno, Proserpinu ugrabljenu, Cereru, Kleopatru, Arijadnu, Adona, Koraljku od Šira s mnogijem i bezbrojnijem pjesnima taštijem i ispraznijem na očitijeh mjestijeh, s velicijem slavam« prikazivana. To može biti siguran znak, da je Gundulić pošao istim putem, kojim i prijašnji pisci. God. 1620. spremao se, da će prevesti još i Tasov Jerusolim oslobođen. Te godine vidimo, što je držao do onih prije pomenutih pjesama, koje su »porod od tmine«, tašte stvari, čega radi ih nije vrijedno iznositi na svijet. Gundulić »krstjanin spjevalac« pjevat će od sad pjesme svete i božanstvene, a onih nekih pjesama nije htio izdati u svijet, poradi čega se dočuvaše samo nekolike, i to tragedija Arijadna (prvi put izdana u Jakinu 1633.) i Poserpina ugrabljena; od Dijane i Armide poznati su samo neznatni odlomci. Melodrama Arijadna je prijevod talijanske Rinucinijeve († 1621.) Ariane, kojoj se radnja kreće u pastirskom svijetu kako i »Proserpina« (Zore u Radu jugosl. akad. 63). Godine 1620. ne spominje Dubravke, koja se 1628. u Dubrovniku prikazivala, a valjda je poslije prijevoda pokornih psalama složena. Kad i kako je nestalo Galateje, Posvetilišta, Cerere, Kleopatre, Adona i Koraljke od Šira (Bonarelli: Filli di Sciro), ne može se kazati.

Dalje imamo od njega Pjesni pokorne kralja Davida, čime je pokazao dobro poznavanje komentara svoga vremena o tom predmetu. Godine 1630. izda Od veličanstva božijeh (u duhu Tasovu); Ljubovnik sramežljiv je kontaminacija Pretovih pjesama (Zore, Rad jugosl. akad. 55); U smrt Marije Kalandrice je lirska pjesma u duhu onoga vremena; lirska je pjesma Ferdinandu II. knezu toskanskomu, kojega je Marin Gundulić učio jeziku hrvatskomu. Prijevod Tasova Jerusolima se nije sačuvao (Vijenac 1873.), a Suzama sina razmetnoga u tri »plača«, u kojima je nasljedovao u pjevanju Talijana Tansilla prema njegovim »Lagrime di San Pietro« (M. Šrepel u Radu jugosl. akad. knj. 127). uzeo je građu o rasipniku sinu iz biblije, te je iskitio na način pjevanja XVII. vijeka kako i druge lirske pjesme. Po retoričkom svojem načinu pjevanja ide ova pjesma među najljepše naše lirske poezije.

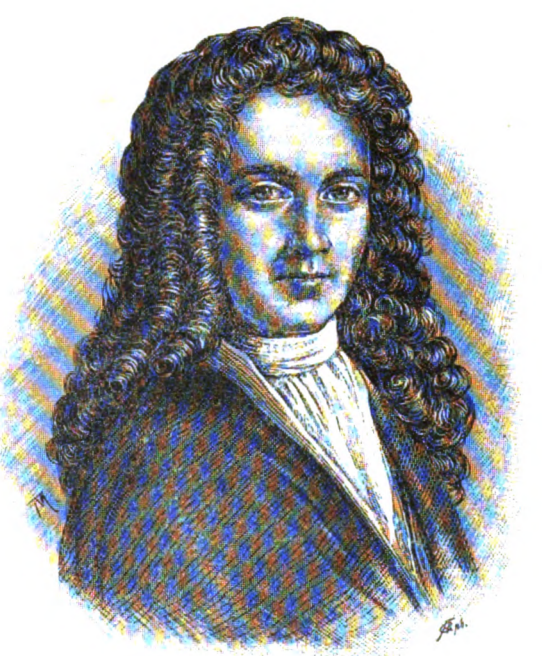

Ivan Gundulić
r. 1588, u. 1638

Već po ovom je radu zaslužio Gundulić, da bude prvi među starim dubrovačkim pjesnicima, ali ponajviše je slave stekao svojim Osmanom, epom zasnovanim u 20 pjevanja. Do Gundulića se nije ni jedan dalmatinski pjesnik dao na pjevanje epa, za to bi već njegov prijevod Tasova Jerusolima bio nešto osobito u

Digitized by Google

dubrovačkoj literaturi. U XVI. se stoljeću vidjelo, da su pjesnici poznavali narodnu poeziju, ali im duh vremena nije dopuštao, da se obrate k tomu domaćemu izvoru, budući da su išli u smjeru savremene talijanske kulture. Dosta je malo neznatnih tragova u staroj literaturi bilo u formi bilo u sadržini, da se išlo stopama narodnim. U Gundulića prvi put nalazimo jasnih tragova, koji podsjećaju narodne poezije i njezine građe. Tomu su tragovi rasijani gdje i gdje u »Osmanu«, kojemu je sujet crpen iz turske povjesti. I po pjesmi Ferdinandu II., knezu toskanskomu, dalo bi se suditi, da su Dubrovčani računili s onim, što se događalo u Evropi, jer su mislili, da će brzo nadoći vrijeme, kad će biti Turčin istjeran iz najbližih im zemalja na Balkanu.

Buna u Carigradu god. 1622. od 20. svibnja, kad je zaglavio od svojih podanika mladi car Osman, bila je događaj, u kojem su mnogi vidjeli brzu propast turstva. Taj nečuveni događaj, a k tomu god. 1621. pobjeda poljačka kod Hoćima, potaknu Gundulića, da u epu opjeva, kako su turski vitezovi nemilosrdni zadali smrt svomu caru. I slavna pobjeda krsta nad nekrstom dala je pobude pjesniku, da taj znameniti čin opjeva u epu. Ova se misao javlja kroz cijeli ep, kako se slava kršćanskoga kraljestva raznesla po svijetu pobjedom nad polumjesecom. Glavni istorijski događaj isprepleten je epizodama u smjeru romantičnom, a izmišljena lica nose karakter iz pjesama epskih drugih romanskih naroda. Pjesnik je ovu građu ovako svrstao u pjevanjima:

Zazvavši muze pošto je istaknuo, kako je sreća nestalna, posvećuje pjesmu kraljeviću Vladislavu, koji je pobijedio Osmana. Mladi car Osman povrativši se kući pobijeđen razmišlja o uzrocima pobjede i svojega sramotnoga poraza. Toj nesreći svojoj vidi uzrok u vojsci, koja je raskalašena i mlitava. To ga žalosti. Da ukroti janjičare, koji su najviše s neposluha krivi porazu, odluči pod izlikom da ide pokloniti se svecu Muhamedu povesti vojsku na istok, tamo sabrati novu i onda udariti na kršćane. Ovu svoju odluku očituje velikomu veziru Dilaveru, hodži i hadumu. (I. pjev.) — U II. pjevanju dolaze ova tri glavna savjetnika, da mu kažu, što bi valjalo učiniti prije polaska u istok, da osigura svoje prijestolje. Dilaver mu kaže, da bi izbačeni car Mustafa s pomoću svoje matere, koja je vještica i žena vragoduha, mogao preoteti prijestolje, dok Osmana ne bude u Carigradu; za to prije nego pođe na put neka smakne Mustafu, mater njegovu i zeta Dauta, pa i svu braću svoju. Hodža mu svjetuje, da se prije polaska oženi kćerju roda gospodskoga, jer će onda moći ostaviti sebi sigurna zamjenika tasta u Carigradu, da upravlja državom. Kizlar-aga hadum nagovara cara, da ne davi roda prije nego sâm dobije svoga poroda, no neka svakako nastoji, da se sklopi mir s Poljacima, jer ako toga ne učini, može mu biti uvijek kruna u pogibli. Car kako je bio ponosit, odluči, da ne će smaknuti svojih rođaka; ali reče, da će poslati Kizlar-agu, koji će mu sakupiti najljepše djevojke, da izabere od njih carice; da će pojačati stražu nad Korevskim, zarobljenim vitezom i vojvodom poljačkim, a uz to da će poslati Alipašu u Poljsku, neka mir skopi s Poljacima. — U III. pjevanju poslanik Alipaša polazi u društvu bogdanskoga vojvode iz Carigrada u Varšavu. Prolazeći kroz različna mjesta dođe do rijeke Marice. gdje je negda slavni Orfej prvi pjevao svoje slatke pjesni, što ih je ostavio svomu narodu »slovinskomu«. Od toga vremena još i danas se pjevaju pjesme o slavnim junacima, među kojima su osobito slavni poljački kralj Šišman i njegov sin Vladislav. Za tim prolazeći kroz druga znamenita mjesta na Balkanu stigne poklisar u polje, gdje je bio boj prošle godine između Turaka i Poljaka. Vojvoda ga bogdanski moli, neka mu kaže, kako se taj boj bio. — U IV. pjevanju pokazuje Alipaša vojvodi mjesta, gdje se utaborila jedna i druga vojska, a kaže mu uz to, koje su vođe bile na jednoj i na drugoj strani ističući tursku vojsku. (To

Digitized by Google

je katalog turske vojske). —(Alipaša u V. spijevu jašući kroz gomile turskih tjelesa još cijelih razgleda sve bojište, na što se silno rastuži. Kod Njestra preda Bogdancima vojvodu, a on s pratnjom na putu sretne Krunoslavu, vjerenicu zasužnjenoga bana Korevskoga, koja se bila podigla, da oslobodi kakim god načinom svoga ljubljenoga vjerenika. Ona se već prošle godine digla u boj s Vladislavom, ne bi li na mejdanu s carom Osmanom mogla osloboditi zaručnika. Mjesto cara izađe Krunoslavi na mejdan zatočnica Osmanova Sokolica, kći kralja mogorskoga, koja kao amazonka sa svojim drugama i sad još robi poljačke pokrajine. Na mejdanu ne dobi ni Sokolica ni Krunoslava, no ova znajući za djela Sokoličina obilazi i traži, da je gdje nađe i da sazna što za svoga Korevskoga. Poslanik joj kaže, da je on Carigradu u tamnici, a ona sama u sebi odlučuje, da će ga ići osloboditi, kako se u VI. pjevanju najadikovala za njim. No kad dobro razmisli, da joj je nemoguće to postići junaštvom, preobuče se kao Ugričić, uzme mnogo zlata i zaputi u Carigrad u nadi, da će moći zlato ono, što ne bi moglo junaštvo.) Car Osman teško čeka glasove o miru s Poljacima, jer želi što prije poći na istok, da tamo sabere novu vojsku, koja će mu učiniti poslušnima Spaholjane i janjičare. Boji se, da mu ne će biti moguće brzo udariti na sav kršćanski svijet, jer još nema nikakova glasa od Alipaše o miru s Poljacima. —(U VII. pjevanju Kizlar-aga je u poslu: kupi za cara djevojke. Obišao je već sve istočno i južne krajeve carstva, traži i otimlje djevojke po otocima Egejskoga mora, po Grčkoj mnogo ih je sabrao. Idući na sjever Livadijom dođe u ravnine od Farsalije i dočuje, da je u Smederevu krasotica Sunčanica, koljena Đurđa despota srpskoga i Jerine. Za to sâm pođe preko Maćedonije u Smederevo. — Kod Smedereva je (u VIII. pjevanju) Ljubdrag, otac Sunčanice, jedini potomak »raških« despota, siromašan kako je, živi na selu. Slijepa ga i nemoćna dvori jedina kći lijepa Sunčanica, od koje željaše vidjeti poroda. No ona se zarekla, da se ne će udati, za to starac zove pastirsku mladost iz susjedstva na igru i pjevanje, ne bi li se Sunčanica u koga zagledala, da je onda uda. Kizlar-aga dozna, da Ljubdrag ne živi u gradu, već na selu, pođe odmah da ga potraži, i baš kad dođe na polje, zateče mladost u igri. Tu vidi Sunčanicu, a od oca joj dozna, kojega je plemena. Kizlar-aga na to otme djevojku i povede je sa sobom u Carigrad. Na putu mu stigne glas od cara, da se požuri s izabranim djevojkama, ali neka pošlje i po Sokolicu, koju hoće car imati uza se na putu u istok. Hadum otpremi crnca k Sokolici, a sam ode u Carigrad.)—(Deveto se pjevanje počinje sa slavom poljačkom radi pobjede, što su je održali nad Turcima prije godine dana. Junaci idu u lov, a gospođe vode »tanac« i pjevaju kraj rijeke Visle. Sokolica i njezine drugarice zateku ih ovako bez obrane, ugrabe svaka po jednu i odvedu ih u gustu dubravu k jezeru. Tu povežu svoje roblje, a Sokolica sa svojim drugama pođu da se kupaju u rijeci. Kraljević se Vladislav namjeri onako loveći, oslobodi roblje, uhvati drugarice Sokoličine, da joj ih za hrabrost opet vrati, a ona njemu obeća kao uzdarje, da ne će harati više po kršćanskim zemljama. Poslanik Kizlar-agin je u tom sretne i pozove, da ide s carom na istok.)— U X. se pjevanju sastajemo s Alipašom, koji je došao u Varšavu po mir. Vladislava ispred grada, gdje je bio u gozbi poradi veselja, što je oslobodio gospođe, pozove otac, neka se prije noći vrati u grad, jer je došao poslanik za mir. Kad se kraljević Vladislav vraćao u grad, pjeva neki gospodičić pjesmu Vladislavu o pobjedi nad Turcima. Carski se poklisar mnogo zadržao na putu; došavši naime do Kamenice poboja se dalje ići, jer bi ga mogla napasti gusarska četa, pa za to zamoli od kralja stražu za sigurnost. Kralj mu dade stražu od Kozaka i dođe do Varšave, gdje pred gradom razape šator i počinu s bogatim darovima. Sjutradan uđe u Varšavu, a ušavši u kraljevski dvor vidi dva reda slika od starih kraljeva poljskih, i pođe pred vijeće. Knez Zborovski će ga

Digitized by Google

zabaviti, dok vijeće odluči o miru. — U XI. smo pjevanju u vijećnici, u palači kraljevoj. Zidovi su opstrti svilom, na kojoj su slike, što prikazuju prošli boj, da je moći svakoga viteza prepoznati. Turčin se čudi tolikoj umjetnosti, pozna svakoga od svojih Turaka, a želi čuti i imena poljačkih vitezova. Zborovski mu pokazuje slike, ali kad Alipaša vidi i svoju sliku među onima, koji bježe, zastidi se i ne će više gledati. U to bude pozvan pred kralja, gdje s velikom rječitosti traži mir, koji i dobije pod uvjet, da Korevski bude pušten na slobodu. Kralj ga Šišman bogato nadari i pošlje u Carigrad, kamo dođe Alipaša u XII. pjevanju s uvjetima mira — Krunoslava trati novac, da nađe Korevskoga, koji je bio pod stražom Rizvanpaše. U ovoga su bile dvije djevojke, kći mu Ljubica i sinovka Kalinka. Od Kalinke sazna Krunoslava preobučena kao mlad ugarski plemić, gdje je Korevski. U razgovoru priča Kalinka, da je Ljubica zaljubljena u Korevskoga, koji joj vraća ljubav. Krunoslava do duše potresena tim glasovima ipak odlučuje spasiti svoga zaručnika. Pođe na to Rizvan-paši i reče, da je brat Korevskoga, te mu ponudi, da će ga zlatom izmjeriti, ako ga dade na otkup. Rizvan obeća u cara nastojati da ga oslobodi, a među tim da su vrata otvorena, pa ako hoće s bratom da se porazgovori, može unići. Krunoslava se prevari, uđe u tamnicu, ali i osta utamničena. — Kralj pakla u XIII. pjevanju drži vijeće, kako bi pomogao Turcima, za koje se boji, da bi mogli izgubiti svoje carstvo. Za to paklena vojska mora ići osujetiti mir s Poljacima. Najlaglje će to postići, ako se raširi glas, da je Korevski poginuo u tamnici. Pjevanja XIV. i XV. nema od Gundulića, a u XVI. se vojska već buni, kad se pročulo, da car ide na istok; bune se pak na doglavnike carske, jer ga zlo svjetuju. — Pod noć u XVII. pjevanju smuti se Osman i zove Dilavera i hodžu, da mu svjetuju, što će činiti. Vijeće je u noći. Dilaver veli, neka ga skine, a postavi Huseina, kojega je prije morao radi kukavičnosti skinuti s velikoga vezirstva. Husein veli, da je prva dužnost cara, da svoju glavu osigura, a ako je potrebno, neka žrtvuje svoje doglavnike, da mu se kruna smiri. Car odluči najprije pojačati stražu kod Dilavera, da mu se ništa ne dogodi, a za sebe je mislio, da mu je dosta carsko ime. U isto doba u noći vijeća Mustafina mati s Dautom, svojim zetom, koji je prava rđa i nelijepim se načinom podigao, jer je mislila, da je sad nadošao čas, da sama zadobije vlast uz nedorasloga Mustafu. Daut prista uz savjet i pođe među vojsku. — Svibanjski dan je u početku XVIII. pjevanja. Janjičari se bune protiv Osmana, dok su se prvi put digli samo na savjetnike. Kad Daut vidi, kamo smjeraju buntovnici, još ih jače podžiže ističući, da je pravi car ne Osman, nego Mustafa. Svjetina udari na dvorove Dilaverove, koji se junački brani, i kad nijesu mogli ništa učiniti, pođu k carskomu dvoru. — U XIX. pjevanju pogiba Dilaver, koji je pošao kao derviš da dozove pomoć Osmanu. Car uplašen šalje glasnike, da nabunjene umire, ali ih ovi sasijeku. U tom upitaju za Mustafu, kojega izvedoše poslije iz tamnice i posadiše na prijestolje. Osman se sakrio u dvoru age janjičarskoga, no kad je ovaj i Husein paša posječen, zateku ga buntovnici i povedu pred cara Mustafu na sud. — Upravo na godišnjicu polaska na Poljake vode Osmana u XX. pjevanju na kljusetu pred Mustafu, koji ga dade odvesti u Jedikulu, gdje ga zadave. S ohološću se počelo pjevanje, pa s ohološću se i svršuje.

Gundulićev Osman izdan je prvi put čitav 1826. u Dubrovniku, (poslije: 1827. u Budimu među sabranim djelima Jefte Popovića ćirilicom, 1844. u Zagrebu 1854., 1877. akademijsko, 1889. u Biogradu ćirilicom, 1887. u Zagrebu) i to s trudom Volantićevim, koji je dugo tražio kamo su dospjela dva izgubljena pjevanja. Budući da se nisu mogla nigdje naći, to je Petar Sorkočević ispjevao XIII. i XIV. pjevanje i tako popunio Osmana, a A. Marković izdao.

Digitized by Google

U Sorkočevića Sunčanicu pušta sultan na slobodu, kad je čuo od nje nevolju oca joj Ljubdraga, Korevskoga i Krunoslavu otprema car sa sjajnim darovima u Poljsku, pošto je čuo od Alipaše, da je sloboda njihova prvi uvjet za mir. Sokolica je došla pred cara, koji je sav radostan proglasi vjerenicom. U to odredi Osman, da se sve pripremi za polazak u istok. — Tako je Sorkočević mislio popuniti onu prazninu između pjevanja XII. i XV. uzevši pjevanje XIII. kao pjevanje XV.

Da Sorkočević nije riješio sasvim dobro svoga zadatka, misli se, da je najbolji dokaz u tome, što se u istom vijeku našao drugi pjesnik, da sasvim drukčije taj posao izvede. Ivan Mažuranić je naime ispjevao XIV. i XV. pjevanje, uzevši da je pjevanje Gundulićevo o buni u paklu XIII. Mažuranić je izveo ovako svoja dva pjevanja. XIV. Osman pita svoga astrologa, što kažu zvijezde o njegovu putu u istok. Stari Čelebi-Mahumet odvraća ga od puta, jer čita iz zvijezda, da caru prijeti pogibao. Car kao da se ne boji, što zvijezde kažu, ali legavši stade se u snu prepadati. Snivao je, kako s prijestolja čita svijetu volju svečevu iz korana, a Muhamed nezadovoljan njime dođe, udari ga u obraz i izbije mu koran. Prenuvši se car vidi pred sobom hodžu i kazuje, što je snivao. Vrag u prilici hodže uči cara, da se svetac na nj razljutio, što se hoće s kaurinom izmiriti. Uza to ga vrag nagovara što prije da ide na put. Vrag Ljubomornost u obliku haduma Bećira poduči Ljubicu, ko je onaj Ugričić, što je s Korevskim u tamnici. Uvrijeđena i prevarena turkinja kaže to svomu ocu Rizvan-paši, koji pošlje ljude u tamnicu. da ubiju Korevskoga i Krunoslavu, što se kaurin usudio ljubiti turkinju.

U XV. pjevanju javlja drugi dan Osman u vijeću, da je s Poljacima sklopio mir, da bude poslije mogao još ljući rat nastaviti. Poljaci ištu slobodu Korevskoga, za to neka Rizvan-paša dovede tamničara. Rizvan-paša pripovjedi, radi čega je dao pogubiti Korevskoga i Krunoslavu, a Ljubica kad začu o smrti Korevskoga, baci se s kule i propade. Nije druge, doda jadni paša, treba mojom zamijeniti glavu Korevskoga, i ode iz vijeća. Turci se svjetuju, bi li ne bi li zamijenili glavu Korevskoga sa pašinom glavom. Dok su vijećali, dođe glas, da se ubio i Rizvan-paša. Eto u to i Kizlar-age s robinjicama. Sunčanicu je izgubio na putu u Jedrenetu, jer ju je oslobodio njezin brat hadum, kojega su Turci poturčili, a mislilo se, da je poginuo. Car pogleda ostale robinjice, ali kad vidi Sokolicu, uzme je sebi za caricu, a uz nju još i kćer Esad-efendijinu te Pertev-pašinu. Napokon car naređuje, da se sve spremi za put, kamo će poći i Sokolica.

Marin Zlatarić popunjao je Osmana sasvim u duhu Sorkočevićevu, a može biti da je i zajedno s njim radio, jer su bili savremenici i sugrađani, koji su živjeli u XIX. stoljeću.

Radi ovakova različna popunjavanja i radi nedostatka onih dvaju pjevanja napisao je A. Pavić u Radu jugosl. akad. knj. 32. raspravu »O kompoziciji Gundulićeva Osmana«, gdje je izvodio, da je Gundulić složio pjevanja 1, 16—20 (»Osman«), a neko drugi pjevanja 2—13 (»Vladislavijada«), dok su drugi (n. pr. Veber-Tkalčević) nagađali, kako su ona dva pjevanja izgubila (XIV. i XV.). L. Zore je protivno dokazivao u »Radu« knj. 39. Priređujući djela Gundulićeva za akademijsko izdanje (Stari pisci hrv. IX.) Pavić je svoje mišljenje ispravio toliko, da ne pomišlja na dva sastavljača današnjega »Osmana«, nego da je to djelo sastavio sam Gundulić, no nije dospio, da posao izvede kraju, jer je najprije zasnovao sam pjesnik pjesmu o događaju od 20. svibnja 1622. (pjev. 1. 16—20), a poslije je mislio opjevati i slavu Vladislava poljačkoga kraljevića i sastaviti ovo nadopjevavanje (2—13) s Osmanovom smrću (1, 16—20) u jednu cjelinu.

Digitized by Google

To je potaklo prof. Fr. Markovića, da je napisao u »Radu« knj. 46, 47, 50. 52 »Estetičku ocjenu Gundulićeva Osmana«. Marković dokazuje podrobnom analizom samoga djela, da je Gundulić odbivši pjevanja XIV. i XV. potpuno izveo svoj posao i da je »Osman« potpuna jedinstvena cjelina. Što imade nedostataka i protivnosti, te se dadu tako opravdati, što ih je Gundulić našao u svojim uzorima, napose u Tasu, na kojega se ponajviše ugledao. Marković je komparacijom stranih romantičnih epa iznio sve sličnosti u »Osmanu« i s estetične strane mnogu stranu razjasnio u Gundulićevu djelu. On se obazreo i na popunitelje Osmana, pa drži (što je i Veber-Tkalčević u izdanju 1854. rekao), da je Mažuranić daleko pretekao Sorkočevića, a u dikciji i formi gotovo prestigao samoga Gundulića, te sa svim ispunio onu prazninu, što je nastala poradi nestatka pjevanja XIV. i XV.

U 55. knjizi »Rada« napisao je Pavić opet raspravu »Gundulićev Vladislav« i tu hoće dokazati svoju misao, da Gundulićev »Osman« nije cjelovita epska pjesma niti poslije Mažuranićeve popune, a to za to, jer se ne može svezati ono, što nema oslona u pjevanjima 16—20. On na ime tvrdo drži — što je u istinu u svem opravdano i čemu se ne da prigovarati — da pjevanja 1, 16—20 čine sama za se potpunu cjelinu, i da se ne će i ne može opaziti, ako se čita poslije pjevanja I. odmah XVI., da su izostavljena pjevanja II—XIII. Po njegovu je mišljenju pjesnik htio stvoriti od istorijske epske pjesme romantičan ep, pa dok je on istorijski događaj, opjevan u pjevanjima 1, 16—20 htio raširiti romantičnim epizodama, zatekla ga je i smrt i tako nije dospio, da sveže pjevanja među sobom i da ispjeva dva pjevanja, gdje bi se pakao imao dati u akciju. Uz to je Paviću u prilog i to, što u pjevanjima 1, 16—10 nema nigdje ni traga kakovoj istorijskoj netačnosti ili pogrješci, a u pjevanjima 2—13 ima hronologijskih i geografijskih nedostataka dosta. K tomu treba imati i to na pameti, da su i glavnija lica iz pjevanja 1, 16—20 kao Korevski, Krunoslava, Sokolica, Sunčanica, Mustafina mati u radnji kod bune ili nikako spomenuta ili samo sporedno, premda nije moguće, da bi n. pr. mogao ostaviti sa svim pasivnu Sokolicu pri smrti Osmanovoj, kad u XIX. pjevanju, da istakne hrabrost Dilaverovu, upotrebljava zgodu i izvodi pred nas Adžamkinju Begum, koju je Dilaver dobio na junaštvu.

U »Osmanu» imade epizoda, koje bi bile na čast svakomu pjesniku. Gundulić se povodio za Tasom najviše, za to Sokolica i Krunoslava i odgovaraju Tasovoj Klorindi i Erminiji. U »Osmanu« nahodimo i tu radosnu pojavu, da pjesnik uz kršćanstvo ističe svoj patriotizam i gledište narodno, jer se on rado spominje svega što je lijepo po slovensku stvar, a gdje može, ističe slobodu i slavu grada Dubrovnika. Taj se momenat lijepo ističe u njegovoj Dubravci (pastirska igra u tri skazanja), kojom je proslavio na osobit način slobodu te male republike. (Vidi: Marković u Radu jugosl. akad. knj. 89.).

»Dubravka« se prikazivala na dan sv. Vlaha (3. veljače), zaštitnika republike. I glavni je čin te pastirske igre udešen za tu slavu: u znak slobode bio je običaj, da se pastiri saberu u slobodnoj »dubravi« i da se vjeri najljepši pastir s najljepšom pastiricom. Najljepši su Miljenko i Dubravka. Ovom zgodom sudije između pastira dadoše se podmititi i mjesto da rade po pravdi, odrede Dubravku ružnomu i bogatomu Grdanu. Kad se imalo obaviti vjenčanje u hramu, dogodi se čudo, jer se potrese crkvica, u kojoj je bio kip boga ljubavi, jer mu nije bilo po volji, da se tako ružno griješi protiv staroga običaja. U to stupi Miljenko u hram, a lice se boga razvedri. Pastiri poprave pogrješku, uzmu Grdanu Dubravku i dadu je Miljenku. Svećenik na to žrtvova s nazočnim pastirima darove slobodi pjevajući joj divnu pjesmu. — Iz razgovora ribara i Radmila pastira razbiramo glavnu tendenciju drame:

Digitized by Google

u Dalmaciji nije bilo slobode, jedini je Dubrovnik pravo njezino mjesto, a ne mogoše mu je oteti nikakove sile.

Iz ovih se djela Gundulićevih vidi, da je dobro poznavao savremenu i staru klasičnu literaturu; no iz »Osmana« se uvjeravamo, da je dobro znao i prilike političke u Evropi. To mu je bilo moguće i po tom, što je Dubrovnik imao svagdje, a osobito po Balkanu svojih ljudi, koji su dojavljivali sve u svoj rodni grad. Tako samo može nam biti razumljivo, da je Gundulić mogao opjevati u pjesmi slavu Vladislava, poljačkoga kraljevića, već godine 1621., premda se boj bio iste godine u rujnu, ako su pouzdane one vijesti, koje govore, da je Gundulić složio »poëma de Vladislavi rebus in bello turcico gestis«, ili kako neki rukopisi imadu za »Osmana« da je složen »godišta 1621.« —

Pjevanjem Gundulićevim i njegovom slavom potaknut počeo je pisati pjesme hrvatskim jezikom **Junije Palmotić**, rođen 1606. iz vlasteoske porodice. Njegov je otac rano umro, a brigu oko njegova odgajanja preuze na se ujak njegov Mihailo Gradić. Palmotić izuči nauke u Dubrovniku kod Isusovaca. Već kao mladić rado se bavio naukom, a osobito se marljivo zanimao pjesništvom. Njega svi hvale kao osobita pjesnika, koji je u mladosti pjevao jezikom latinskim, a poslije je mnogo pjevao jezikom hrvatskim i to tako vješto, da je takovih pjesnika u općeno vrlo malo, a u našoj ih literaturi gotovo i ne nahodimo. Kako je radio, najbolje nam prikazao njegov rođak Stjepan Gradić u biografiji, što ju je napisao pred tekstom »Kristijade«, tiskane 1670. u Rimu. Pod uputom svojih učitelja isusovaca Kamila Gorija (Gorac) i rođaka Ignacija Tudisija, pjevao je ponajprije latinske pjesme, no od tih se pjesama do danas nije ništa sačuvalo. Isto tako se nije sačuvalo ništa od njegovih pjesama u kolu i svatovskih pjesama. Ova bi nam vrsta vrlo dobro došla za poznavanje i stare narodne poezije; ali čini se, da se to izgubilo poradi one malene cijene narodnih umotvorina, što su je u općeno pokazivali naši pjesnici u tome. Nešto ima ostataka pjesama religiozne sadržine, no u njima prevlađuje više manira onoga vremena nego li iskrenost čuvstva. Biograf Palmotićev Gradić veli, da je pjevao i satire, ali samo onda, kad ga je ko uvrijedio. Preostale njegove pjesme dokazuju, da je toliko proniknuo u poeziju i takovom lakoćom sastavljao pjesme, te bi se mogao nazvati nasljednikom Ovidijevim.

To pokazuje njegov religiozni ep Kristijada (Christiade) u 24 pjevanja, gdje je prepjevao Jerolima Vide latinski napisanu Kristijadu u 6 pjevanja. I latinski original, a po njem i hrvatski prijevod drži se strogo pripovijedanja evanđelja. M. Jerolim Vida pada baš u najsjajnije doba humanizma (rođen 1470. u Kremoni), kada su pape i mogućnici podupirali latinsku knjigu. Vida je pod zaštitom pape Lava X. i Klementa VII. izveo svoje djelo, koje mu je pribavilo veliku slavu. Palmotić je raširio svako latinsko pjevanje u četiri, pa su od 6 originalnih pjevanja izišla Palmotiću 24 pjevanja.

U kompoziciji nije ništa mijenjao, a samo je gdje što vjerniji prema sv. pismu u svojim dodacima. Palmotić je sebi uzeo za izgled djelo Vidino i vadio iz njega glavnu građu, jer je u njem našao glavne podatke istorijske, što bi ih inače morao tražiti po knjigama drugih pisaca. Budući da je Palmotić po ovom djelu stekao veliku slavu u starini, to će se ovdje prikazati u kratko glavna sadržina. — Poslije uvoda zaziva pjesnik Duha svetoga, neka mu dade jakosti, da opjeva posljednje dane Spasiteljeve. Isus se vraća iz Fenicije u Jerusolim i pripovijeda svoju muku apostolima. Za tim se sprema na put k Zahariji. Kažu mu u to, da je Lazar umro i mole ga, da bi ga oživio. Satan se napinje svom moći svojom, da mu se sačuva stara njegova vlast. (I. pjevanje). U hramu nađe kupce i prodavače, istjera ih i

Digitized by Google

proriče, kako će se hram razvaliti (II.). Mandalijenu nagovara Isus, neka se pokaje od svojih grijeha; tad oživi Lazara i uniđe slavno u Jerusolim (III.) Suzani otpusti grijehe, za tim ode na brdo Tabor i moli se ocu, da ne uskrati svoje pomoći budućoj kršćanskoj vjeri. Dok se Bogu molio, otvori se nebo i čuje se glas Gospodnji (IV.). Židovske poglavice nagovore Judu, da im izda Isusa (V.). Slava uskršnja je velika, pa silni narod dolazi u Jerusolim; koja su plemena židovska bila, nalazimo ih pobrojena u šestom pjevanju. Posljednja večera (VII.). Isus se moli na brdu Maslinovu, a vojnici dolaze da ga uhvate, jer im je Juda rekao, da je onaj krivac, koga on poljubi (VIII.). Mati Isusova dozna, što se radi s njim, pa pođe s Josipom da se moli za nj. Što je majka Hristova s Josipom radila za spas sina svoga pripovijeda se do XII. pjevanja. Iza toga dolazi Ivan apostol i pripovijeda Pilatu, kakovu je nauku učio Hrist (do kraja XVI. pjevanja). U XVII. i XVIII. pjevanju opisuje se muka Spasiteljeva; u XIX. pjevanju Bog otac sa svojega prijestolja u raju pogleda, što Židovi učiniše od njegova sina. Anđeli se nebeski pobune na tolike nepravde i hoće da pođu u pomoć Spasitelju, ali ih Bog otac jedva svojom moći umiri. (Slično buni vjetara u Vergilija); Marija stoji pod križem, a Isus umire (XX); u XXI. pjevanju silazi duša Isusova u pretpakao; u XXII. ustaje Isus od mrtvih, dok se u XXIII. spijevu pjeva o uzašašću Spasiteljevu na nebo; u XXIV. pjesmi posla Hrist sv. Duha na apostole, koji se onda raziđoše, da propovijedaju po svijetu evanđelje i nauku Hristovu.

Junije Palmotić
r. 1606, u. 1657

Ima svjedočanstva (Rad jugosl. akad. knj. 68.), da je pjesnik svoj posao u prvi mah na brzo svršio, no on ga nije htio izdati odmah na svijet, nego ga je do svoje smrti (1657.) dotjerivao i popravljao. Pjesnik je nastojao, da se što manje odmakne od originala, a k tomu da bude što razumljiviji. Po tom je pak postao više tumačem originalnih misli nego li prevoditeljem. A. Pavić (Rad 68, str. 86.) veli, da je Vida htio svojim radom pripraviti čitaocu estetsko uživanje, a Palmotić je svoj posao namijenio podraživanju religioznoga čuvstva. Naš pjesnik kod situacija, koje mogu čitaoca zanijeti u pobožne misli, mnogo govori. Odatle se najviše oni dodaci prema originalu, koji su više na štetu nego na korist latinskomu originalu. U cijelom su epu najljepši dijelovi stilistični t. j. pravilnost jezika i verza, koja ne zaostaje ni najmanje za Gundulićem. Kristijada je prvi put izdana u Rimu 1670., a izda je po želji pjesnikovoj brat njegov Đorđe; izdanju je pridao Stjepan Gradić svoju radnju De vita, ingenio et studiis auctoris (zadnje izdanje Stari pisci hrv. knjiga XIV. 1884.)

Digitized by Google

Osim ovoga glavnoga djela Palmotićeva u starini ostalo je još nekoliko pjesama duhovnih, kakove su: Pjesan vrhu porođenja Gospodinova, Pjesni od maloga oficija sv. Benedikta, Sv. Katarina od Siene moli Boga, da joj srce ponovi.

Glavna je pjesnikova zasluga za nas u njegovim pjesmama dramatskim. Palmotić je bio osobito vješt u slaganju stihova, pa je za to mogao glumcima kazivati dijalog tako brzo, da su ga oni jedva mogli slijediti i bilježiti, što im je kazivao. U slaganju drama svjetovao bi se s iskusnim ljudima od družina (akademija), koje su prikazivale i njegove drame »prid dvorom« kneževim i u privatnim kućama. Palmotićeve su drame prikazivale družine »Isprazni«, »Orlovi«, i »Smeteni«, a nema sumnje, da je i on sam pripadao tim glumačkim družinama. On je najplodniji dramatik u staroj dubrovačkoj književnosti. Po izvoru su mu drame prema latinskim klasicima, i to po Ovidiju: Atalante (Stari pisci hrv. knj. 19.), Natjecanje Ajača i Ulisa za Ahilovo oružje (Metamorf. XIII.); Došastje Enee k Anhizu po Vergilijevoj Eneidi VI. pjev., a prema pjev. 7—12 složio je Laviniju; Elena ugrabljena (3 čina) po XVI. Ovidijevoj heroidi. — Iz Tasa (VI. pjev.) je građa Armidi, a Alčina (5 činova) je po Ariostu (Orlando fur. VII.)

U ovim se dramama držao dosta vjerno svojih izvora, ali prema komentarima grčkih i rimskih priča, iz kojih je vadio za druge drame građu, bio je mnogo slobodniji. To se vidi u Akilu (3 čina) i Ipsipili (3 čina). Akile je isto što i Dejidamija. Prikazivane su u Dubrovniku ove drame: Atalante 1629., Akile 1637., Natjecanje Ajača i Ulisa 1639., Flena 1640., Alčina 1647., Lavinija 1648.

Palmotić je uveo novu vrstu dramatsku, pa uz jedinu pastirsku igru »Atalante« piše po Gundulićevu uzoru i prema savremenom radu u Italiji melodrame, no uz njih i tragikomedije po uzoru talijanskom, u kojoj se ozbiljan čin svršava sretno. Još se svojim dramatskim radom odlikuje i tim, da je mjesto tuđih imena uveo domaća lica u dramu, a uza to sve smjera patriotičnoga, nad kojim osobito izbija ljubav prema rodnomu gradu Dubrovniku. Građa mu je u patriotskim dramama ili sasvim izmišljena ili pak nešto preudešena, no tako da poznata lica domaće istorije izlaze na pozornicu. U patriotske drame ide Danica (5 činova), prikazana »prid dvorom« 1644. od družine »Orlova«, ispjevana po V. pjevanju Ariostova Orlanda bijesnoga. Pjesnik je pripovijedanje Ariostova epa prenio iz Škotske u Bosnu, a preko dvojice Dubrovčana svezao Dubrovnik s Bosnom. — Pavlimiru (u 3 čina s prologom) je građa uzeta iz stare hrvatske kronike, a donekle i iz legende o sv. Ilariju, hoteći dramatski prikazati postanak Dubrovnika. Pavlimir je prikazan 1632. 2. veljače od družine »Ispraznih«. Pavlimir, glavno lice u drami, dođe na poziv »slovinske« gospode iz Rima i tjeran od bure sretno se spasio u gruškoj luci (kod Dubrovnika). Poslije borbe s vilenjacima pođe mu za rukom, da sagradi grad, a poslanici »Slávâ i Bošnjaka« poklone mu se kao svomu gospodaru. Pavlimir je sličan po svom prekomorskom putu Eneji, koji je podigao rimsku državu. — Captislava (u 5 činova), prikazana 1652. na 15. veljače od družine »Smetenijeh«, i Bisernica (5 činova) jesu drame posve originalne i ova je posljednja nastavak prve. Captislava, kći Krunoslava, kralja epidavarskoga kao od Boga suđena ne polazi za srpskoga kraljevića Vojnislava, nego za ugarskoga kraljevića Gradimira, s kojim je utekla. U to se javljaju vilenjaci i vile, a k tomu polazi Ljubica za Vojnislava, Bisernica za Vladimira, a Lauš uzima Teuku. Vila Snježnica proriče sreću gradu Epidavru, iz koga će nekad postati slavni Dubrovnik. Bisernica sestra Gradimirova će se vjeriti s Vladimirom, no kralj tatarski Oritrijes s Vilozmajem je otmu, ali ih dostigne Captislava na krilatu konju, strmoglavi Vilozmaja u Dunavo. Oritrijes

Digitized by Google

pozvavši na boj cijeli dvor ugarski propadne u bezdno s jednim bratom, a drugoga izranjena puste kući.

Manje su mu dramatske kompozicije: Glas, gdje različne personifikacije razlažu što je slava; Kolombo dijalog, gdje družina Kolumba uvjerava, da će rado s njim ići u daleki svijet samo da raširi kršćanstvo.

Prijevod Edip (po Sofoklu) i Svevija (po Aleksandru Donatu) izgubio se, a valjda se izgubilo ili zametnulo i više drama Palmotićevih, što se sudi odatle, jer kako je lako radio, moralo ih je sigurno više biti.

Od Gundulića je govor u dubrovačkoj knjizi štokavski; za Palmotića se pak izrijekom spominje, da je išao u Bosnu, da izučava tamo dijalekat, a to će biti govor hercegovački, koji je i danas književni jezik svih Hrvata. Palmotić je veoma mnogo držao do elegancije jezika, čega radi znajući da u dubrovačkom dijalektu ima mnogo talijanskih riječi, odluči se za hercegovački. Čini se, da već od Gundulićevih vremena prevlađuje ova struja u Dubrovniku. Gundulić i Palmotić podigoše staru književnost do vrhunca i za to je XVII. stoljeće cvat dubrovačke knjige. (O Palmotiću vidi Rad jugoslavenske akademije knjiga 68. i 70.; izdanje Stari pisci hrvatski knjiga 12, 13, 14, 19.)

S potresom 1667. god. kao da pada literatura; ali još prije potresa imamo Ivana Bunića Vučićevića († 1658.) s njegovim Plandovanjima t. j. lirskim pjesmama, a sretno se oteo staromu obliku u lirskoj poeziji. Lirske su mu pjesme i 5 Razgovora pastirskijeh i 15 pjesama duhovnih. Od njega je Mandalijena pokornica u tri »cvijeljenja« spjevana po sv. pismu (1630.) Bunića u općeno hvale poradi jedrine pjesama, budući da su njegova čuvstva iskreno prikazana, same pjesme po tome zanimljive, a satira mu dobroćudna, koja gdje kad prelazi u epigram. U tome se pogledu dostojno prislanja uz Palmotića i Gundulića završujući tako ono doba prije potresa. (Vidi »Dubrovnik« 1849.).

Oko ovih prvaka u XVII. vijeku pribirahu se i drugi pjesnici i književnici koji s više koji s manje sreće u svojem radu. Tu se spominje Paskoje Primojević († 1640.), od kojega je ostala tragikomedija Euridice (Mleci 1617.), prijevod djela istoga imena u talijanskoj literaturi, a napisao ga Ottavio Rinuccini. Po Sanazzaru je složio pjesan u 6 pjevanja »O upućenju riječi vječne i djevičanskomu porodu«; među »Razlikim pjesmama duhovnim« pribrani su gotovo svi psalmi crkveni i nekoliki Davidovi; Pjesni špotne (šaljive) se ističu poradi »Dvogovora Korčulanina i Dubrovčanina« i »Odgovor Korčulanina Tripeti«. (Ljubić, Ogledalo 2, 400.) — Ovamo ide Vice Pucić Soltanović sa svojim dramama Sofronijom i Olintom (po II. pjev. Tasova epa), te Ljubicom prema Palmotićevoj Captislavi. — Ivan Gučetić, koji je poginuo za velikoga potresa god 1667., preveo je sam svoju talijansku tragikomediju Io (1652.), a tragedijom Leon filozof (talijanski original od Giattinija, kojemu je posvetio hrvatski prijevod) htjede podati domaćemu svijetu dramu za čitanje.

Duh Ivana Gundulića očitovao se nekoliko i u radu njegova sina i unuka. Sina mu Šiška († 1628.) hvale Cerva i Dolci kao dobroga pjesnika, a do sad je poznata njegova drama u 5 činova pod imenom Sunčanica, koja je slaba imitacija Palmotićevih drama, a prikazivala se »prid dvorom« na 15. listopada 1673. god. (Pavić, Histor. dubr. drame 177). — Stopama svojega slavnoga djeda pošao je Ivan Šiškov Gundulić (1677—1721.). Za nj kažu, da je svršivši nauke išao za tim, da podigne domaću knjigu, koja je poslije potresa znatno zastala. U Dubrovniku su ga zapale i najveće časti u republici. Od njega su ostale ove radnje: idila Suze i tužbe Radmilove u 10 pjesama (tiskano u »Kolu« knj. IX.). Pastir Radmilo pjeva i plače

Digitized by Google

ljubavnu tugu, što ga muči za lijepom pastiricom Raklom. Iz ove se pjesme pojavljuje nježnost, no mogla bi biti i znak svojega doba. Pored toga je ostavio tragediju Oton u 3 čina, koja se prikazivala 1707, i prijevod Tasova L' Aminte ili Radmio, prikazivan je u Dubrovniku 1700. (Vidi: Pavić, Histor. dubrovačke drame). U rukopisima imade i ljubavnih pjesama. — Savremenika ovim pjesnicima ima i više; tako se među njima ističe Vladislav Menčetić († 1666.) sa svojom Trubljom slovinskom, što ju je god. 1665. tiskao u Jakinu za proslavu junaka Nikole Zrinjskoga. Još se više hvali njegova pastirska pjesan Zorka i Radonja; k tomu je pisao različne pjesni i poslanice, a po Ljubiću (Ogledalo II. 404.) ostao mu je igrokaz »S. Justina mučenica« nedovršen. — Bartol Bettera bijaše pučanin dubrovački, koji se pored trgovine bavio i narodnom literaturom. Kako se poslije dao na javnu službu, za potresa je radio mnogo oko općenoga dobra. Umro je 1712. On je prvi opjevao potres ispjevavši Pjesan o trešnji Dubrovnika (Jakin 1667.); mimo to je preveo Oronta iz Cipra spjevanje (1699.) s talijanskoga; od njega su još »Ćutjenja bogoljubna vrhu sedam pjesnij od pokore Davidove« (1702.); »Bogoljubne ljubežnivosti« (1705) s latinskoga; »Razmišljanje sv. Augustina« (1701.) i pjesni razlike. — Njegova kći Marija, udata za Dmitrića, ostavi ćudorednih i pobožnih pjesmica, a s talijanskoga prevede Jer. Torrellija Sedam pjesanca o poglavitieh sedam blazieh dnevieh Pričiste Bogorodice. Od Pavle, kćeri Betterine, rodio se slavni matematik Ruđer Bošković.

Gundulić je imao u svom rodu nasljednika, koji su pjevali jezikom hrvatskim; no to nije osamljen pojav, kako smo već do sad vidjeli. Ivan Bunić Vučićević imao je dva sina, koji su se bavili pjesništvom, no nijedan nije dostigao oca svoga. Nikica Bunić još mlad bio je u častima u Dubrovniku. Za trešnje steče velikih zasluga po grad, a kad je kao poslanik grada Dubrovnika branio pred velikim vezirom Kara-Mustafom prava svoje domovine, bačen bi u tamnicu i umre u Silistriji 1678. godine. Napisao je Herodijadu u tri pjevanja pjevajući o smrti Ivana Krstitelja, različne pjesme i Grad Dubrovnik vlastelom u trešnji (Jakin 1667. god. Danica Ilirska 1841. broj 14.). U svim tim djelima nema osobita pjesničkoga poleta, a vele, da su njegova latinska djela vrednija. Saro Bunić († 1721.) drugi sin Ivanov, pisao je pjesme duhovne. Inače je poznat po latinskim djelima, n. pr. De origine et incremento urbis Ragusinae (u Dubrovniku god. 1790. izda A. Sorgo), pak Praxis judiciaria juxta stilum curiae Ragusanae. Njegov sin Ivan Bunić (1662—1712.) bio je vješt glazbi, pjevanju, plesanju i pravoznanstvu, što je dokazao u sporu među dubrovačkim dominikancima i arcibiskupom Andrijom de Robertis, gdje se pokazao vrlo vještim u apologiji. Akademija »Otiosorum« (besposlica) povjeri njemu s Ivom Alethis i Jurjem Mattejem, da sastavi »slovinski« rječnik (Arkiv za povj. jugosl. V.). Ostavio je u prijevodu neke komedije s franceskoga, pjesama hrvatskih i talijanskih, a među njima se hvali prijevod psalma »Miserere«. Spominju, da je nešto preveo iz Martijala. (Arkiv V.) — Od roda Palmotića nalazimo Đorđa Palmotića, brata Junijeva, od kojega je nježna pjesan Aci i Galatea, gdje vila Ero plače nad umrlim Leandrom. Krasnom pjesmom latinskom posveti bratovu Kristijadu kardinalu Barberinu, što ga odaje kao čovjeka obrazovana. (Ljubić: Ogledalo II. 402.).

U hrvatskoj je literaturi od ovoga poznatiji **Jaketa Palmotić** (Dionorić) († 1680.), rodak Junijev. Kao poslanik dubrovački bio je više puta u Carigradu, pa i za vrijeme potresa 1667. (izgubio je tom zgodom ženu i četvero djece) bio je u poslanstvu, koje je imalo braniti republiku, kad su joj Turci htjeli udariti veći danak. Svoj put u Carigrad, a napose trešnju, prikaza u pjesmi Dubrovnik ponovljen (izdan

Digitized by Google

u Dubrovniku kod Pretnera u narodnoj bibl.) u 20 pjevanja, no pjevanje posljednje nije dovršeno. Pjesnik ponajprije pripovijeda, kako su se Dubrovčani malo pridigli od silnoga straha i užasa i kako su i od koga su dobivali pomoći. No polakomi se turski car za Dubrovnikom, pa zapovjedi paši bosanskomu, da grad osvoji. Dubrovčani pošlju poslanstvo caru, da ga umire; poslanici su Nikola Bunić i Palmotić. Poslije toga u pjevanjima VI.—VII. pripovijeda o putu poslanika, koji idu kroz Bosnu, Srbiju (u Pazaru čuju pjesmu o Milošu Obiliću, kosovskom junaku, i nalaze Dubrovčane trgovce); u Bugarskoj otmu gusarima neke djevojke i pođu preko Sofije u Drinopolje. Tu su bili pozvani u lov, kojim se sultan zabavljao. U XIII. pjesmi pripovijedaju o potresu, ali to cara ne gane, već on dade baciti poslanike u tamnicu. U to bosanski paša udari na Konavle, gdje ga nadbije nepoznati vojvoda. Dubrovčani šalju po pomoć, a Jelinda zaručnica Palmotićeva plače. — U načinu pjevanja se ugleda u Gundulića pokazujući dosta vještine u odabiranju znamenitijih događaja. Pjesma je dobar putokaz za stanje Dubrovnika i balkanskih odnošaja, osobito trgovačkih. Po Vergilijevoj Enejidi (pjevanje IV.) sastavio je i dramu Dido (Eneja), u kojoj se dramatski prikazuje, kako je Eneja ostavio Didonu, a ona se spalila na lomači. (Izdanje od Pretnera u Dubrovniku u narodnoj bibl.).

Cerva spominje Antuna Gleđevića kao pisca velikoga broja drama. Gleđević se rodio 26. studenoga 1659., po rodu je bio pučanin, a u mladosti se podao sasvim poeziji pjevajući i prepisujući starije dubrovačke pjesnike. Pjevao je ljubavne i dosta nelijepe erotične pjesme, te idile. Radi raspuštenosti u erotičnim pjesmama i radi uvreda u pjesmama satiričnim bio je više puta kažnjen tamnicom. Od njega nam se dočuvalo Porođenje Gospodinovo, pastirski razgovor; drame: Damira, Ermijona, Olimpija, Zorislava, početak Belizarija; erotična pjesma Ljuvezni noćne, »Razgovor Selimira i Radmila više vjere«, tri podulje satiričke pjesme: Avdijenca gospodina Tovarkanti (razgovor), Prskanja, Prodece kavalijera Mandislava i nekoliko kraćih, osobito satiričnih pjesama. »Zorislavu« je prikazivala družina »Hrabrenijeh«, a prikazivano je i »Porođenje Gospodinovo«. Cerva spominje, da se Gleđevićeva djela nisu mnogo sviđala dubrovačkom općinstvu, jedine drame da su se rado gledale. Smjer je dramama donekle u duhu Palmotićevu, a »Olimpija« je prema Ariostovu Orlandu, dok Ermijona mnogo podsjeća španjolskih drama, a »Damira« talijanske melodrame. (Izdanje: Stari pisci hrv. 15.) Umro je 1728. — Okolo polovice XVII. stoljeća napisali su Anton Kastratović »Stihovi suproć svjetovnoj ljubavi« i A. Krivonosić dramu Sud Paridov. — Petar Bogašinović mogao bi se zvati hrvatskim Hans Sachsom, da je imao pravoga dara pjesničkoga; bio je neko vrijeme »kancelar« na ostrvu Lastovu. Sastavio je pjesan »Beča grada okruženje od Kara-Mustafe velikoga vezira« (izdano u Lincu 1648., Padovi 1685., Mleci 1703.); mimo to je izdao nekoliko molitvenih knjiga i preveo »sedam psalmi Davidovih« (izdano u Padovi 1686.). — Ljubić spominje u Ogledalu 2, 415 Viska Petrovića (1677—1754.) i veli, da je pisao pjesni, a pored toga preveo čitav Tasov Oslobođeni Jerusolim. — Od Ignjata Gradića († 1728.) je »Plam sjeverski« (u Zabavniku dubr. štionice god. 1867.) i »Skladanja«. — Pored ovih pisaca bilo je i drugih u XVII. stoljeću u Dubrovniku, no njihova su nam djela do sad većinom nepoznata, jer nisu rukopisi tiskani.

Doba padanja dubrovačke literature pod kraj XVII. i u XVIII. vijeku.

Već se iz ovoga, što je do sad navedeno, može lako razabrati, da je hrvatska knjiga u drugoj polovini XVII. vijeka trgla u nazadak. Pisci pored sve želje za radom ne mogu naći novih pobuda, nego se rado griju na suncu svojih

Digitized by Google

slavnih predaka. Nešto je bilo tako u susjedstvu, a nešto su i druge prilike tomu doprinijele. Zanimljiva je pojava, da se uz tolike pjesme idilske pojavljuje i prepjevavanje psalama Davidovih. I u Italiji su tako radili, jer su mislili parafrazama tih veličanstvenih pjesama odvratiti od pastirske poezije i pokazati veličanstvenost hebrejske pjesme. Lirska je poezija postala prazna, a sudeći po godinama zabilježenim na pojedinim rukopisima drama, što su se prikazivale, dubrovačko je općinstvo voljelo vesele igre iz pastirskoga života, nego li ozbiljne tragedije. Još jedna pojava jasno izbija na svjetlo. Ko je u sebi i malo osjećao dara pjesničkoga, zanosio se velikom slavom Gundulića, poradi čega su pjesnici nastojali, da bilo kako steku sebi zasluga i slave u jednakom radu. Odatle se dobro vidi, da je bilo u pjesnika više volje nego dara. Budući da u Italiji nije bilo mnogo bolje, mogli su se naši pjesnici tješiti jednakom sudbinom, jer se Dubrovnik u ovo vrijeme držao rado uređenja talijanskih gradova.

Ne smije se smetnuti s pažnje i ona velika nesreća, što je snašla grad Dubrovnik 1667., kad je od potresa velik dio grada i dobar dio građana s njihovim imetkom propao. Iza te strašne svoje nesreće Dubrovnik se nije nikad više onako pridigao ni u kojem pogledu, kako je prije potresa stojao. Dobro je, da je bilo i imitatora prvim pjesnicima, kad je Dubrovnik bio gotovo jedino pravo sijelo hrvatske, ako i ne narodne literature.

Sa svojim se radom u prijelazu od XVII. na XVIII. stoljeće među savremenicima ističe osobito **Ignjat Đorđić**. Rodio se u Dubrovniku god. 1675. na 8. siječnja od oca Bernarda i Terezije Zlatarićeve, kojima je bio jedini sin, a na krstu dobio ime Nikola Marija. Prirođenom se živošću i bistrim umom odlikovao već u početku nauka. Gramatiku i retoriku je učio u isusovaca kod kuće, a u filozofiji mu je bio i učiteljem Luka Kordić Hercegovac iz Mostara. Iz sklonosti prema pjesništvu rano prouči staroklasičnu poeziju i talijansku literaturu, pa počne i sam pjevati latinski i hrvatski s takovom lakoćom, da mu se po pjesmama može suditi, kako je od velike koristi za nj bilo to proučavanje, budući da je samo odatle mogao steći onu uglađenost i formalnu eleganciju u pjevanju, što mu je odaju pjesme. U najranije doba svoje mladosti pjevao je pjesni ljubavne i satirične. Tu je više puta vatrena ćud i narav mladića kad i kad predaleko zanesla, ali se mora priznati, da su njegove lirske pjesme od srca, upravo pune mladenačke obijesti, kako je nalazimo i u Ovidija, za koga kaže sam pjesnik, du mu je bio učitelj u pjevanju. Svojim se satiričnim pjesmama mnogima zamjerio, poradi čega se čini, da je imao i većih neprilika. U 22. godini otiđe u Rim i stupi u red isusovaca, koji ga brzo iza toga odrediše za učitelja retorike u gradu Askoli. Bit će sigurno, da se u njega probudila velika ljubav k znanju, jer se znanošću od tad silno zanimao. Poslije sedam godina napusti red isusovaca i povrati se kući u Dubrovnik; za što je to učinio, ne zna se, ali svi misle, da je ponajprije poradi zdravlja. Vrativši se kući življaše kao svjetovni svećenik neko vrijeme, no već god. 1706. uđe u red sv. Benedikta na ostrvu Mljetu, gdje promijeni svoje ime Nikola u Ignjat. Družba je benediktovaca bila onda na glasu sa svojega života i rada. Ne dugo iza toga postade upraviteljem samostana, a kasnije i opatom. Budući da je bio vrstan poznavalac teologije, što svjedoče njegove teologijske rasprave, izabra ga dubrovačko vijeće svojim savjetnikom i bogoslovcem, a njegovi učenici iz Italije bijahu i sad s njim u neprestanoj korespondenciji.

Tu se počinje drugo doba njegova opsežnoga rada, a osobito prione uz znanost i umjetnost. God. 1712. predavaše u Napulju retoriku s velikim uspjehom. Tu se bavio obilno i istraživanjima arheologijskim. Znanost mu je bila glavno zani-

Digitized by Google

manje, pa je sabirao za svoje radnje građu u Mlecima i Padovi. Kod kuće u Dubrovniku bijaše predsjednik akademičara »Otiosorum« (danguba). — Onomu njegovu izletu u Napulj vele, da je mnogo pripomogla neka prepirka između dubrovačke republike i njegova reda; kad je on pristao na pravo svojega reda, prognaše ga iz domovine, pa se istom na papin zagovor smio povratiti. Vrativši se kući bavio se samo oko nauke, što mu daleko pronese slavu tako, da je bio određen za profesora u Padovi; no toga ne doživje, jer ga zateče prije poziva smrt na 21. siječnja 1737. godine.

Ignjat Đorđić.
r. 1675, u. 1737

Appendini pripovijeda, da je bio šaljiv i vanredno bistar u shvatanju različnih pitanja. Od njegovih šala vele, da su mnoge dugo živjele u narodu poslije njegove smrti. (Vidi: Šafařik, Gesch. der südslav. Lit. II. 54—57).

Đorđić je dobro poznavao klasične jezike i talijansku knjigu, ali ga osobito zanosila želja, da se podigne njegov materinski jezik i narodna knjiga. Tu je svoju misao jasno i glasno propovijedao pišući: »O utinam nostrates docti viri meis vestigiis insistant, ut nativo sermone altiora studia ac scientias pertractando aditum Illyriciannae dialecto in literatorum rempublicam patefaciant«. Ta je očita ljubav prema narodu istom u XIX. stoljeću zadobila pobjedu, kad se svaka nauka počela pisati hrvatskim jezikom.

Iz mladenačkih dana ostalo je njegovih ljubavnih pjesama, što su nastale prije njegova polaska u red isusovački (izdanje od Lj. Gaja pod imenom: Razlike pjesme. Zagreb 1855.). Po ovim svojim pjesmama može se Đorđić s punim pravom zvati pravim lirikom. Tu imade pjesničke duše, tu se odrazuje prava pjesnička originalnost, a u toj originalnosti on je više puta pustopašan, pače kad i kad dosta raspojas. Ta je njegova poezija od srca, samo joj smeta igranje riječima, što je bilo u duhu onoga vremena. Sam priznaje, da mu se u potonjim godinama nisu te pjesme sviđale, poradi čega ih je htio spaliti, ali kako su ih njegovi prijatelji čuvali, tako su neke došle i do naših dana, te po njima razbiramo, da mu je u doba mladenaštva bio izgledom Ovidije, jednako prpošni pjesnik kao i njegov nasljedovač Đorđić. Što je te poezije ostalo, pribrana je u onom Gajevu izdanju, odakle se vidi, da je pjevao punim srcem o ljubavi, o krasoti svoje drage koliko tjelesnoj toliko i duševnoj ljepoti, koje je uživanje u njezinoj milosti biti i t. d. Ako i pokazuju ove pjesme, kako je padao ukus u literaturi, ipak nema u njima one jednoličnosti i dosade, što je gotovo dva vijeka prevladivala u staroj dubrovačkoj literaturi. To baš i daje pjesniku osobitu cijenu, da se znao otresti okova svojega vremena.

Digitized by Google

Njegova »špotna« pjesan Marunko jasno pokazuje, da je u njega bilo dosta šale. Priprosti Mljećanin naivno se očituje svojoj ljubovci Pavici »babopoljskoj djevičini« hvaleći svoju imovinu, koja je dosta neznatna; kad ga pak djevojka odbije, zagrozi joj se osvetom. Stanovnici ostrva Mljeta vrlo su dobro prikazani, jer je pjesnik tu iznio sve njihove osobitosti i mnogo ostataka starine u govoru: mljećanske stare priče i nespretnost da budu šaljivi, kad tomu nije prilike — sve se to tu ogleda. — Njegove Ekloge iliti razgovori pastijerski pokazuju, kako je u idili nastojao duh narodni s duhom klasičnim dovesti u sklad. U njima imade lijepih pjesničkih strana, osobito druženje s vilama, samo ih gdje i gdje kvari epigramatična šala. U toj pjesničkoj vrsti imade imitacija i po Vergiliju i Katulu, a može biti i po drugim klasičnim pjesnicima. — Nekoliko se podsjeća na narodni duh i u pjesnima pirnim (svadbenim), a devet pjesama, koje je nazvao Razlike zgode nesrećne ljubavi, dovode nas na pjevanje balade, koju bi vrstu on prvi počeo uvoditi u dubrovačku literaturu.

Što je njegovih prijevoda iz Vergilijeve Enejide, Ovidijevih Metamorfoza, bit će iz drugoga doba njegova književnoga rada, kad je sigurno prevodio i s talijanskoga. Preveo je dvanaest Babrijevih basana. Po svoj će prilici u drugo doba ići i one pjesme sadržine moralne i nabožne, ako ih nije napisao u potonje godine svojega vijeka.

Kao svećenik bavio se pjesništvom nabožnim, što ga nalazimo u istom djelu s Uzdasima Mandalijene pokornice, što ju je god. 1728. sam tiskom izdao. Mandalijena je sastavljena u 8 »uzdisanja«, a strofe su od šest stihova; posvećena je zadarskomu arcibiskupu Vincencu Zmajeviću. U toj je pjesmi obrađena legenda, koja pripovijeda, kako je poslije smrti Isusove Mandalijena otišla u spilju od Marsilje, da tamo u kajanju za svoje grijehe provede pokornički život. U toj lirskoj pjesmi razmatra Đorđić stid, ljepotu, vrijeme, muku Isusovu, milost božju, ljubav prema Bogu i Boga samoga. U svem se drži točno nauka katoličke crkve; pjesnik je te nauke samo proširio i pjesnički iskitio. Pored Gundulićevih »Suza sina razmetnoga« spada Mandalijena među najljepše retorički iskićene pjesme bogoljubne u hrvatskoj literaturi. (Vidi: Nastavni Vjesnik V. str. 1—14). U predgovoru »štiocu« govori o pravopisu i opravdava svoju pjesmu, pa onda veli: »Moje književno nastojanje, zasve o drugijeh naucijeh zabavljeno, uzdržalo je sveđ osobitu ljubav svomu rodnomu jeziku i adrijansko-slovinskoj pokrajini, koju držim srčano i dobrohoćno sveđ pred očima, i sve što pišem, da nju gleda, da nju utišti, da nju hvali i uznaša u plemenitoj scijeni i svijetlu imenovanju pred svijetom«.

Potpuni prijevod psalama prvi put nalazimo u Saltijeru slovinskom (izdan u Mlecima 1724., 1729. i u Zagrebu 1851. Kukuljević, Bibliografija. Vidi o tom u »Nastavnom Vjesniku« V. str. 105—110.). I taj je prijevod onakav, kakovi su i drugi prijevodi dubrovačkih pjesnika, t. j. tumačenje po mislima. Jagić o tom djelu veli: Glavna je njegova težnja bila, da dostigne polet i zanos misli svetoga pjesnika ne hoteći prevoditi pukih riječi, već u lijepim i glatkim stihovima podati lijepe i uzvišene misli. Da je bio pjesnik u potpunom smislu, to se vidi iz ovoga prijevoda, jer se sam umio zanesti predmetom i jer u istinu nije samo prevodio, nego i sam pjevao. Ljepota psalama osjeća se i u Đorđićevu prijevodu. Prije prijevoda dodao je »Život slavnoga proroka i kralja Davida«, što ga je učinio po različnim knjigama.

Za života Đorđićeva nije bilo izdano djelom prozom pisano Život i djela preblaženoga ćaćka Benedikta. (Dubrovnik 1784. 1801.). Pred »Mandalijenom« spominje: »Ne propustih ni u razdriješeno i prosto govorenje štogodi slovinski upisati, i među ostalo život preblaženoga ćaćka Benedikta«. Tu je opisao život začet-

Digitized by Google

nika reda benediktinskoga (r. 480., † 543.), koji je mnogo uradio ne samo za crkvu, nego i za kulturu pojedinih naroda. Pisac je pokazao obilno poznavanje crkvene literature, koju je upotrebljavao. Razdijelio je posao u četiri dijela: u 1. govori o životu Benediktovu, u 2. o njegovim krepostima, u 3. o njegovoj moći, i u 4. o njegovoj brizi za ljude u općenosti, a za njegov red napose. Dodatak je svemu tomu o pjesmama, što se pjevaju u crkvi na čast svecu. Mnoge je stvari priopćio po svom viđenju, a iz djela se vidi, da je poznavao i Gundulićeva »Osmana«. Najveća mu je zasluga u tom djelu, što je prvi pokušao hrvatskim jezikom napisati znanstveno djelo i što je kao početnik u prozi pisao veoma vješto. (Nastavni Vjesnik V. str. 101—105.). U tom spisu ima dosta vijesti o kršćanstvu i Evropi onoga vremena, što dokazuje njegovo dobro poznavanje prilika. Znamenita su mu bila i latinska pisana djela za poznavanje starine i bogoslovlja poznata pod imenom Rerum illyricarum seu Illyrici historia, pa danas još zanimljivo djelo Viri illustres patria Rhacusini ex Patavinis monumentis.

XVIII. stoljeće. — S Đorđićem se pravi dubrovački vijek gotovo završio. Ostalo je do duše nešto više preko pol stoljeća Dubrovniku, da se i dalje razvija kao slobodna republika, ali se nije u to doba mnogo ozbiljno radilo. Đorđić je radio na prijelazu XVII. i XVIII. stoljeća; drugi ne će da nastavljaju ni njegov rad, već se posve podaju smjeru iz Italije, koja je u to doba napustila svoje prvenaštvo u literarnom radu predavši ga svojoj posestrimi Franceskoj. Italija se sa svojom knjigom spremala na one istorijske događaje, što su se odigravali u drugoj polovini XVIII. vijeka. Kad su nadolazili prevratni ratovi, i Dubrovniku nije bilo najugodnije, jer je bio češće smetan u trgovini, koja je bila jedino i pravo vrelo njegova života. Zar je onda čudo, da se u takovu životu ide onamo i u literarnom radu, odakle je Italija crpala svoju duševnu snagu? Naši nisu nastavljali ni domaćega rada, već su se zadovoljavali pukim imitacijama i preradbama starijih djela. Života pravoga nije bilo ni za jednu vrstu poezije drugdje, pa ga nije moglo biti ni u nas. I tako se negda slavnomu Dubrovniku primakao čas, da izgubi svoju slobodu i prvenstvo. Dubrovačka republika prestade 1806., a u književnom je pogledu umirao sigurno od pol vijeka prije.

Među piscima iz ovoga vremena vredniji su spomena: Od roda Boškovića Petar Bošković (1705—1727.), koji je sebi stekao slavu kao filolog i matematik, a ostavio je mladenačkih hrvatskih pjesama. Preveo je dvije Ovidijeve heroide, izdao bogoljubne pjesme, prevodio Corneillovu dramu Cid. — Njegova sestra Ana Boškovićeva (1714—1804.) ostavi Razgovor pastirski vrhu porođenja Gospodinova (Mleci 1758., Dubrovnik 1852.), Razgovor o Isukrstovu na križu propetju i dr. pjesama bogoljubnih i čudorednih. Odlikovala se u opće bogoljubnošću znanjem i jezicima i drugim vještinama, a zadnji je potomak toga slavnoga dubrovačkoga roda. — Poslije ove neka se spomene i Lukrecija Bogašinovićeva (Budmani), koja se odlikovala svojom naobrazbom, a umrla je 1800. Složila je u stihove zgode iz života različnih svetaca, kao Život sv. Tobije i njegova sina, Posluh Abramov, Život Josefa patrijarke, pa Razgovor pastirski o Božiću, što se misli, da bi moglo biti i od Ane Boškovićeve. — Od Nikole Marčija († 1806.) ostade nam »Život i pokora sv. Marije egipatske; složeni u šes pjesni jezika slovinskoga« (izdano u Dubrovniku 1791.). — Josip Betondić († 1754.) živio je na svom imanju pri Stonu i bavio se u dokolici poezijom. Preveo je 13 heroida Ovidijevih (od 2—14., a prva je od P. Boškovića), što je tiskano u »Dubrovniku« 1849.; dalje je prevodio osim iz Ovidija i iz Vergilija, a Ljubić spominje i prijevod nekolikih crkvenih pjesama i psalama (Veni sancte; Lauda

Digitized by Google

Sion itd.); uz to je sastavio idilu »Razgovor pastira« i preveo dramu Isukrst sudac (Christus judex) od isusovca St. Tuccija. U Ljubića (Ogledalo II. 420) se spominje, da je zabilježio 18 narodnih pjesama, koje će biti kao rukopis u knjižnici kaptola zagrebačkoga. Znatan pravnik i istraživač domaće pravne starine bio je Ivan Franatica Sorkočević (1706—1771). Talijanski istumači Duh zakona od Montesquieua. Više je puta bio poslanik na izvanjskim dvorovima. Appendini spominje 10 svezaka njegovih pravničkih djela. Ali nije zaboravio ni svoj hrvatski narod, nego je pisao i njegovim jezikom. Rad mu opseže prijevode i izvorna djela; preveo je dramu isusovca N. Ptolomeja Zazivanje sv. Alojsija Gonzage; prijevodi su djela Metastazijevih: Demetrije, Artažers, Kralj pastir i Didone; od Molièra: Psike; od Maffea: Merope tragedija; nešto je prevodio iz Tasova Jerusolima, Ovidijevih heroida, nekoliko psalama i crkvenih pjesama; preveo pobožna razmišljanja isusovca O. Spinole: Devetina pred svetkovinom sv. Mandaline, i t. d. Sastavio je i nekoliko manjih originalnih pjesama, a dvije su među njima heroičko-komične: Vijeće i Poklad lastovski. Koja je cijena ovijeh djela, nije poznato, a zna se, da u prijevodima, kojih imade i iz Goldonija, nije bio osobito spretan; za najbolji prijevod drže Maffejevo djelo Merope. Ljubić veli, da je pjevao u pohvalu princa Eugena, pa pisao epitalamije.

Iz ovoga se vrlo dobro vidi, u kojem su smjeru radili Dubrovčani XVIII. stoljeća: oni su najvoljeli prevoditi ono, što je bilo milo u Italiji, a to je ona literatura, napose dramatska, koja se u franceskoj literaturi uzdigla u XVII. stoljeću, odakle se raširila i na sjever i na jug u Italiju.

Za dubrovačko je kazalište u XVIII. stoljeću znamenita pojava odlični patricij **Marin Tudisi,** koji je umro prije XIX. vijeka. Njegova je zadaća bila, da podigne i onako napušteno prikazivanje u svojem očinskom mjestu. Da to postigne, mislio je, kad nije bilo originalnih radnja, da će najbolje biti, kad bi se prerađivale Molièrove komedije i udešavale prema duhu mjesta i njegovu značaju. Ta su prerađivanja bila primana s velikim oduševljenjem, samo su neki na samu prigovarali, što je unosio šala priprostih mjesto finih franceskoga pisca. Kad bi njegovim tragom pošli drugi pisci, dubrovačko bi kazalište dostiglo do znamenite visine; ali to su na žalost bili samo posljednji zraci od onoga mnogoličnoga rada, što ga je Dubrovnik razvijao nekoliko stoljeća. Kad je umro taj potonji zastupnik i odlični prikazivač, nestalo je kazališta i zanimanja za nj. (Šafařik, Gesch. der südsl. Lit. II., 179). — Za Tudisija kažu, da je bio dobar pravnik, no njegova djela nisu ni u kojem pogledu ispitana, a ne zna im se pravo ni za ime.

Uza svoj pravnički rad pokazao je i ljubavi k hrvatskomu pjesništvu, koje je silno padalo. Dubrovčanin Luka Miha Bunića († 1778.), koji se po Ljubićevu mišljenju približuje u načinu pisanja Sorkočeviću. Preveo je četvrtu knjigu Enejide, 4 satire Horacijeve, mnoge anakreontične pjesme, a sa španjolskoga prevede, kako je Orfej išao za Euridikom; slobodno je prerađena metamorfoza Aretuze i Ariona. — Zadnjim zastupnicima slobodne dubrovačke republike u literaturi hrvatskoj pripadaju Juraj Ferić (1739 1820.), Petar Sorkočević (1749—1826.), Martin Zlatarić (1752. rođen), Josip Ilija. — Ferić je bio isusovac, a kad je taj red ukinut, bio je učiteljem u Dubrovniku i poslije prepozit i biskupski vikar. Bio je vješt jeziku latinskomu, a nešto manje hrvatskomu, jer nije bilo škola, gdje bi se narodni govor učio. Po narodu je sabirao spomenike, običaje, pjesme i drugo narodno blago, da tim obogati domaću povjest. Na latinski je prevodio narodne pjesme, pa tumačio priče i poslovice. (Fabulae ab illyricis adagiis desumptae, 1794.). Godine 1798. napisao je poslanicu Ivanu Mülleru, njemačkomu istoriku, koji ga je

Digitized by Google

molio, da mu prevede narodnih pjesama, što on i učini i prevede 37 pjesama na latinski u klasičnom metru. Ne samo da je ovim metrom zatro trag narodnoj pjesmi, on je ugrezao i u drugu bludnju, što nije samo narodnih pjesama prevodio, nego i druge. Na hrvatskom jeziku ostavi Fedra, Augustova odsužnjika; Pričice Esopove, u pjesni slovinske prinešene. (Dubrovnik 1813. i Dalm. Magazin 1851.); Uzetje Očakova (»Kolo« II. sv. 1842.); razlike pjesni i poslanice. U rukopisu je ostavio: Prorječja jezika slovinskoga pričicam istomačena u 6 knjiga razdijeljena. — Petar Sorkočević je bio poznat kao povjesničar i kao teolog, no u hrvatskoj literaturi se najviše ističe svojim dopunjivanjem Gundulićeva »Osmana« ispjevavši po uputi Volantićevoj XIII. i XIV. pjevanje. Ako nam i godi po pjesničkoj invenciji rad Iv. Mažuranića više od Sorkočevića, te možemo sigurno reći, da je Mažuranić veći pjesnik od Sorkočevića, ipak se čini, da tradicija onoga načina pjevanja, što se nalazi u prvih predstavnika stare dubrovačke knjige Gundulića i Palmotića, više i jače je istaknuta u pjevanjima Sorkočevićevim nego u Mažuranićevim. (Vidi str. 87.). — I Marin je Zlatarić († 1826.) u duhu Sorkočevićevu nadopunjao Osmana (Vidi »Vienac« g. 1890.), a preveo je Pjesni Gesnerove i ispjevao (po Ljubiću) pjesmica, među kojima imade nježnih i šaljivih. — Josip Hiđa (1753—1833.), doktor liječništva, kao književnik poznat je po prijevodima klasičkih pisaca, osobito rimskih, Horacija i Vergilija, te je onoga preveo čitavu lirsku poeziju. Prevodio je i iz Katula, Tibula i Propercija. Prijevod Horacija (Quinta Horacia Flaka Piesni liričke) izdan je u Dubrovniku 1849.

Svojim je radom pretekao savremenike Marko Bruerević ili Bruère Dérivaux po rodu Francez iz Bambina. Mlad dođe u Dubrovnik god. 1774., gdje mu je otac bio franceski konzul. Marku se svidio hrvatski jezik, pa ga je naučio i postao boljim Hrvatom nego mnogi rođeni hrvatski sin. Bio je i sam franceskim konzulom u Dubrovniku, poslije u Travniku, u Sarajevu, Skadru i u Tripolisu. Poslan za poslanika u Alepo umre na putu na ostrvu Cipru godine 1823. Kako smo vidjeli, pjesničkoga je duha prilično nestalo iz Dubrovnika, a Marko da ga oživi, upućivaše na klasike dubrovačke, prema kojima je i on sam svoje hrvatske pjesme slagao. U Dubrovniku se čuvao dugo stari patrijarhalni domaći život, a on vidjevši »koleđane« u oči božićnih svetkovina, gdje kolendaju, poče ovu narodnu vrstu pjevanja oplemenjivati i ispjeva 4 kolede (u zabavniku »Dubrovnik« godine 1852. izdao M. Pucić), gdje šaljivim načinom pjeva hvalu i čestitke znancima. Po tom vidimo, da isusovcima nije uspjelo polatiniti i potalijančiti mladež dubrovačku, kad su se čuvali različni domaći običaji iz naroda. Dubrovačka je mladost podržala i kolendanje, koje je bilo u tome, da se mladež sabrala pod prozore kojega znanca, ispjevala mu kakovu pjesmicu, više puta tipičnu; tad bi gospodar pozvao koleđane, da se s njim provesele. Zanimljive su njegove poslanice (9 na broj), u kojima se lijepo očituje narodni duh, lijepa čuvstva i dosjetljivost; satira je jedna u heksametrima, pa mu se duh satire vidi u pjesmama Čupe i Spravljenice (izdano 1839.) i u komediji Vjera nenadana. U duhu svoga vremena mnogo je prevodio iz klasika rimskih: Horacija, Propercija, Katula, Marijala, a ima nešto i iz Plauta.

Po svojem književnom radu ne ide u hrvatsku književnost Dubrovčanin franjevac Sebastijan Dolci, koji se zvao kod kuće Sladić (1699—1777.), ali njegov rad zasijeca i u područje hrvatskoga jezika i književne povjesti, poradi čega ga je i ovdje vrijedno spomenuti. Bio je izvrstan propovjednik, i dobar latinski pjesnik. U hrvatskom je jeziku sastavljao samo propovijedi. Pamćenje mu je osobito slu-

Digitized by Google

žilo, a uz to ga je potpomagala svestrana naobrazba. Pisao je mnogo latinskih i talijanskih djela. Za hrvatsku je stvar od zanimljivosti djelo: De illyricae linguae vetustate et amplitudine (Mleci 1754.) i Fasti literario-ragusini (Mleci 1764.). Ovo je potonje djelo poslužilo kao pomagalo za literarnu istoriju mnogima, a osobito se njim koristovao Frano Marija Appendini, član reda pijarista. Po rodu Talijanac dođe u Dubrovnik 1702. godine i tu s velikom ljubavlju prigrli narodni govor, te kao gramatičar i povjesničar steče velikih zasluga za hrvatsku hnjigu. Još godine 1832. bješe ravnatelj gimnazija u Dubrovniku. U Stulijevu rječniku imade njegovih priloga, ali ga za nas učiniše veoma zaslužnim njegove Notizie istorico-critiche, izdane u Dubrovniku 1801—1803. u dvije sveske, gdje je sabrao mnoge podatke iz povjesti i literature. To je neka vrsta riznice za istraživanja o starijim piscima. Njegovo djelo »Varro illyricus, sive de originibus linguae illyricae eiusque cognatione cum graeco, latino et teutonico sermone« iznosi etimologiju i istoriju hrvatskoga jezika. Osim toga je sastavio u talijanskom jeziku djelo pod imenom Grammatica della lingua Illyrica (1808.). — Bilo je i drugih učenih ljudi u to vrijeme u Dubrovniku, ali ne spadaju ovamo.

* * *

Iz ovoga se prijegleda vidi, da se dubrovačka knjiga kao sama za sebe može uzeti, jer je jedno stoljeće vezano na drugo, i u Dubrovniku mogu se odrediti tri doba računajući cvat u XVII. stoljeću, a dalje propadanje. S preporodom hrvatskim (od god. 1835.) nastaje novo doba u hrvatskoj literaturi u općeno, a Dubrovnik je izgubio onu svoju prijašnju znamenitost već i prije, a u četrdesetim se godinama sve više prislanjao na rad u Zagrebu. Za to će se o tom govoriti poslije. Jer sva hrvatska literatura do početka XIX. stoljeća ima ponajviše svoj provincijalni karakter, treba da se prikaže njezin razvoj, koji će nas dovesti ili do zajednice sa središtem u Hrvatskoj, ili će pokazati, kako se literatura morala pred novim pojavama nakrenuti u drugi smjer.

Književnost u ostaloj Dalmaciji XVII. i XVIII. vijeka.

U Dalmaciji izvan Dubrovnika bilo je u XVII. i XVIII. stoljeću književnika, koji su što u duhu dubrovačkih pisaca, što u novom smjeru poradili za svoj narod. Između ovih je jedan od najplodnijih Korčulanin Petar Kanavelović, rođ. 1631. On je još kao mladić pohodio Dubrovnik, te upoznao i zavolio hrvatsku narodnu knjigu, oženio se Dubrovčankom odlična roda i u tom gradu proboravio veći dio svoga života. Umro je god. 1719. Njegov se rad dade podijeliti na izvorne radnje i na prijevode, a obuhvata sve vrste poezije. U lirsku poeziju idu njegove Pjesni razlike, gdje se uz bogoljubne pjesme nahodi pjesama ozbiljno ljubavnih, pa i šaljivih. Drame su mu: u pučkom dubrovačkom govoru sastavljena komedija Andro Štitikeca; po Guarinu sastavljen je Vjerni pastir prikazan od »Nedobitnih« god. 1684.; u Korčuli je prikazana god. 1663. njegova Muka Gospodina našega Jezusa. Ta je drama posvećena braći Bunićima. Po Appendinijevu svjedočanstvu ispjevao je Pjesan vrhu trešnje Dubrovnika bolje nego Bunić i Bettera. Ta je pjesma tiskana u Jakinu 1667. zajedno s Bunićevom »Trešnjom«, a god. 1843. u Danici; epska pjesan je Dubrovnik oslobođen od harača 1685. (tiskana u Zori Dalmatinskoj 1846.); dalje Oslobođenje Beča od Turčina (tiskano god. 1850. u Dubrovniku). Glavno mu je djelo Život sv. Ivana biskupa tro-

Digitized by Google

girskoga, epos u 24 pjesme izdan troškom J. J. Štrosmajera god. 1858. u Osijeku. Glavni je predmet ovomu djelu vojna ugarskoga kralja Kolomana na Dalmaciju god. 1105., a naročito podsjedanje grada Zadra: uz to dolaze čudotvorna djela sv. Ivana za te vojne, kako ih je našao popisana od arhidjakona trogirskoga Treguana iz 1203 god. To je religizno-romantična epopeja, u kojoj se izmjenjuje legenda, povjest i romantika, ponajviše u radnji izmišljenih vitezova u Kolomanovoj vojsci. Kanavelović se u svom epu držao životopisa Treguanova tako, da i u sitnicama nije ništa mijenjao izuzevši govore sv. Ivana i neke molitve, koje nisu originalne. Poznavao je rad Gundulićev i njegova »Osmana«, a valjda je tim djelom ponukan napisao ovu ogromnu pjesmu. I. Scherzer u Nastav. Vjesniku IV. dokazuje, da imade u ovom djelu interpolacija, koje su poslije smrti pjesnikove umetnute. — Ljubav obraćena u omrazu (l' amore convertito in odio), pa Trstenko pastir i život Jobov, što spominje Jagić, nije poznato. Njegova pjesma »Dubrovnik« tiskana je zajedno s Bunićevom »Trešnjom« god. 1667. — »Dubrovnik oslobođen od harača« je pjesan priopćena u »Zori dalmatinskoj« 1846. god., a u Dubrovniku 1850. izdana je zbirka pjesama »Ivan Sobijeski, kralj poljski i oslobodilelj Beča«. Rad mu ima više istorijsku vrijednost nego pjesničku.

U Spljetu je u isto vrijeme živio i pjesnikovao Jerolim Kavanjin (1640—1714), kojega su pjesme poradi nekih osobitih pojava vrijedne spomena. U Spljetu je bio biskupovim odvjetnikom, a u gradskom vijeću sudac, jer je slovio kao vješt pravnik. Stare dane probavi osamljen (jer su mu djeca što pomrla, što otišla od kuće) živeći u svom zaseoku baveći se naukom i pjesmom. U njega je bilo dosta duševnih sila, ali još više dobre volje, što se mora držati na umu kod procjenjivanja njegova rada. Glavno mu je djelo Povist vangjelska bogatoga a nesrećna Epulouna, i ubogoga a čestita Lazara iliti od štete bogatstva a koristi uboštva. velepjesan u triest pjevanja (tiskano u Zagrebu 1861.). Tu je opjevao junake i kraljeve hrvatske, spomenuo sve zaslužnije ljude svoga roda koreći svoje sunarodnike, da se više drže tuđega, nego svoga. Pjesnički dar nije osobit, a ni stihovi nisu svagda pravilni, kojih imade 32658. Ima tu mitologije uz kršćanstvo kao i drugih stranih stvari prikazanih. Vrijednost će biti toga djela u prvom redu za jezik. — Iz Spljeta je i kanonik Ivan Dražić, koji napisa Proslavljenje sv. Dujma prvoga arcibiskupa solinskoga. (Mleci 1706.), pa Lipost duše, pjesan u 10 pjevanja, posvećena dubrovačkomu vijeću i Molitva principa Eugenia od Sabaudije (tiskano u Pragu 1715.). Atanasije Grgičević (Georgiceo), r. 1590. a umro oko 1650. u Zagrebu; bio je poslanik cara Ferdinanda II. kralju poljskomu i ruskomu velikomu knezu. Njegovo je pjesničko djelo: Tome Kempisa od naslidovanja Isukrstova. (Beč 1629): Ljubić veli, da će to biti valjda najbolji prijevod hrvatski Kempisova djela. Od njega ima i drugih nabožnih djela kao »Prilike i promišljenja sarca človičanskoga«, »Nastojanja duhovna«, »Pjesme za blagdane«, Naslidovanja duhovna«. (Kukuljević: Književnici u Hrvata. 49.). Osim ovih pisaca bilo je u Spljetu i drugih, koji su pisali djela u nabožnom smjeru po uzoru boljih pisaca, ali se o pravom književnom radu pravo ne može govoriti, jedina je volja vrijedna spomena. — U ovim se već radnjama posve dobro razbira, da su Spljećani išli stopama Dubrovčana. Sva je samo šteta, veli Jagić, da se nije dočuvalo više veselih pjesama, kakove su Jeđupka i Dervišijada dubrovačkih pjesnika.

Među humoriste ide Vlaho Squadri iz Koločepa, koji je postao poznatiji kao tajnik biskupa dubrovačkoga. (Ljubić, Ogledalo II. 407.). Od njega se spominju šaljive pjesme: Mačuš i Cavalice, (Đavolica — Šafařik), pripovijest kaločepska; pak Kaločepske nevjestice i Cvijetje primaljetja.

Digitized by Google

Na Braču je rođen Ivan Ivanišević (Giovannizio) god. 1608, čovjek mnogo učen, a u časti je dostigao do kanonika i generalnoga vikara na ostrvu Hvaru; † 1665. Sačuvalo nam se od njega Kita cvitja razlikoga razdijeljena na devet cvitova u Mlecima 1642. i 1703. Prva su 4 dijela razmatranja bogoslovna, peti je dio prijevod psalma 108; šesti govori o prijevari i o zloj naravi ženskoj; u sedmom opisuje hrvatski parnas; osmi je dio plač nad gubitkom prijatelja; u devetom su knjige, t. j. poslanice i nadgrobnice. Ima u pojedinim dijelovima i molitava u prozi. »Kitu cvitja« slavili su neki domaći pisci n. pr. Gospodnetić, Koviljanić i t. d.

Ovo je djelo bilo uzrok, da je Jakov Armolušić, rođen u Šibeniku, dao u Padovi 1643. tiskati knjigu Slava ženska i protivni odgovor cvitu šestomu Iv. Ivaniševića, da njim obrani žene od prigovora. Ljubić veli, da je od Armolušića ostalo i drugih pjesama u rukopisima. Armolušić je pisao narječjem čakavskim. — S otoka Paga se spominje Ivan Mrsić (Mersić) vojvoda sa svojim djelom Pismi od ljubavi (tiskano u Mlecima 1647.), među kojima se po Appendijevim bilješkama nalazi dosta velik broj pjesama šaljivih i dosta dobrih.

U 4 pjevanja napisao je svećenik Petar Vuletić (između 1650—1705.) iz Kastela: Josip pravedni t. j. skazanje kako sinovi Jakova patrijarke prodaše Josipa brata svoga (Mleci 1700 i poslije više puta).

Svojim radom pjesničkim u duhu bogoljubnom istakao se Andrija Vitaljić iz Komiže na Visu. Živio je između 1653. i 1737., a umro je kao župnik na otoku Visu. Do sad su nam poznata njegova djela Istumačenje pisni Davidovih u spivanja slovinska složeno s pridgovorom i s nadodanjem svrh svake pisni itd. (Mleci 1703. i 1713.). Vitaljićev je stih gladak, jezik mio i uglađen, a čini se, da je on kao bogoslov shvatio dobro misli Davidove i lijepo ih preveo. Glavno mu je djelo Ostan božje ljubavi ili uzbuđenje i ljubeznivo poticanje k ljubavi božjoj u slovinske pisni sastavljeno. (Mleci 1712. Dubrovnik kod Pretnera u narodnoj biblioteci). Pjesnik je ovim djelom namjeravao, kako sam kaže u predgovoru, da kršćane potakne na ljubav k Bogu. Za to je u djelu htio sabrati sve nauke, koje potiču ljude, da ljube svoga stvoritelja i da se čuvaju od grijeha. Djelo je razdijeljeno u 10 pjevanja. Uz opis života Isusova ima u prvom pjevanju refleksija, kojima hoće prikazati ljubav Boga prema čovjeku, ne bi li ovomu pokazao put, koji ga vodi do spasenja. U drugom pjevanju govori o ljubavi božjoj, koja se ponajbolje očituje u životu Spasa svijeta, koji je došao samo iz ljubavi na svijet. U trećem pjevanju pozvavši Isusa u pomoć, da mu pomogne ispripovjediti njegovu muku, opisuje stradanje Hristovo od ulaska u vrt getsemanski sve do izdaje Judine i žalost majke božje. U IV. pjevanju ide pripovijedanje do zatajivanja Petrova; U V. se pripovijeda osuda Pilatova; VI. je put s Kalvarije i sastanak matere s Isusom; VII. pjevanje je Isusu na križu; VIII. i IX. čudesa i djela Isusova prije smrti, a u X. je pjevanju smrt Isusova i promjene u prirodi, koje su uz smrt Isusovu nadošle. — Iz ovoga se razbira, da imamo pred sobom religiozni ep, kojemu je sva građa uzeta iz sv. pisma, a pjesnik ga je kao i svi njegovi savremenici upotrebljavao što je mogao vjernije.

Što je ostalih književnika hrvatskih iz Dalmacije prije devetnaestoga stoljeća, njihov je rad većinom nabožnoga smjera, pa ako i ima koja radnja u prozi, bit će ponajviše takova, da radi o događajima ili iz povjesti ili iz života božjih ugodnika, a ostalo su neznatniji prijevodi klasika. Malo je bilo u istinu pisaca, koji su pravo shvatali zadatak književnosti i radili oko toga, da i narodni duh dođe do svojih prava u književnosti, da knjigu čita i puk, a ne samo književnici od zanimanja.

Digitized by Google

Spomenuto je, da je Dubrovnik bio kao vođa u hrvatskoj literaturi, za kojim su išli ostali dalmatinski gradovi. Iz ovoga nacrta, što nam ga pokazuje knjiga dalmatinskih pisaca jasno se to vidi od XVI. sve do XIX. stoljeća u onim mjestima, gdje je bilo književnoga rada i iz djela pisaca, u koliko se javljaju u opće. U općeno se pak opaža, da je dosta malo prema prijašnjem vijeku brige za knjigu hrvatsku u ono vrijeme, kad je Dubrovnik počeo padati No svojim je putem nekako udario prema svim ostalim književnicima fratar **Andrija Kačić-Miošić,** koji je — čini se — prvi pravo upoznao, da je i puku potrebna knjiga, ali toj knjizi treba uzeti građu iz naroda. Kačić je prvi od hrvatskih književnika. premda je dobro poznavao latinsku i talijansku literaturu. posegao u čisto narodno polje i podao prvu čisto narodnu knjigu. Rodio se godine po svoj prilici 1702. (vidi Živaljević u Letopisu Matice srpske knj. 172.) u Bristu, selu primorja makarskoga, od porodice starih knezova Kačića makarskih. Fra Luka Tomašević. njegov ujak, učio ga u samostanu u Zaostrogu. Budući da je nakanio posvetiti se redovničkomu stališu bio je u Budimu na naukama, a poslije je kao učitelj filozofije živio u samostanu makarskom. Tu je napisao latinsko djelo Elementa peripathetica juxta mentem subtilissimi doctoris Joannis Duns Scoti (tiskano 1752.). Iza toga pozvan bi u Šibenik u samostan sv. Lovre, da bude učiteljem bogoslovije. Tu je ostao 10 godina, ali je već tad izašao na glas kao pučki pjesnik. Kad je mogao od svoga zvanja i posla, zalazio je među prosti narod, poučavao ga i pitao za stare vitezove, istraživao pisma i stare događaje; obilazio je s guslama u ruci po krajevima «od Skadra do Zadra, od Mostara do Kotara«. Tako nastade njegovo djelo hrvatskim jezikom pisano Razgovor ugodni naroda slovinskoga, koji se obično zove »Pismarica«. Kačić nije kupio narodnih pjesama, nego je sabirao samo događaje, koji se tiču povjesti naroda »slovinskoga«, opjevao ih u narodnom duhu, a što je manje vrijedno bilo, to je spomenuo samo u prozi. To je mogao učiniti za to, jer je poznavao ne samo sabrane spomenike na putovanju, nego i za to, što je on poznavao i povjest. Mavra Orbinija, pa Vramčevu i Vitezovićevu kroniku uz djela nekih drugih istoričara mletačkih, osobito istoriju »Memorie storiche di monarchi ottomani di Giovanni Sagredo« (Mleci 1673.).

Andrija Kačić-Miošić
r. 1702, u 1760

Znajući Kačić kako naš narod čuva svoju istoriju u pjesmama, što spominju junake različnih vijekova i vremena, te čuvaju narod u nekim krajevima od potpune propasti, zamisli mjesto prozaične povjesti sastaviti za priprosti puk pjesme o do-

Digitized by Google

gađajima, koji nisu narodu poznati. Puk je odabrao — kako je poznato — samo neke od svojih predstavnika za pjesmu, a Kačić je htio u ruhu pučkom prikazati čitaocu prošlost »slovinsku«. Narodnih pjesama nije htio bilježiti, već je vadio događaje »iz različitih istorija«, a samo neke je zabilježio, »koje općenito pivaju Dalmatini, Bošnjaci, Ličani i ostali od slovinskoga jezika narodi«. Pjesnik »Razgovora ugodnoga« polazi s gledišta istorijske istine, a toga ne nalažaše u narodnim pjesmama, što se vidi iz bilješke u pjesmama o Sibinjaninu Janku, koje »su lipe slušati, ako i nije moguće, da su posve istinite«. On je dakle tražio istinu, a to je vrijedno znati, jer se tim ulazi u trag, za što u njegovim pjesmama nema pripovijetke, što je ipak svagdje potrebno za pjesnika. U traženju istine je došlo do toga, da Kačić ne zaboravi ni jednoga viteza i junaka i bana hoteći »svitu prikazati, ko je junak bio, je li glave turske odsicao i koliko je koji odsikao«.

Komu su god i nekako poznate narodne pjesme, taj će odmah vidjeti i sličnost i različnost između njih i između Kačićevih pjesama. Nema sumnje, da je Kačić uzimao iz narodne poezije, jer nam to potvrđuju mnogi počeci pjesama; ali u onom, što je narodnoj pjesmi glavno — pripovijetka, opisivanje oružja i u općeno odijevanje junaka, Kačić se razlikuje. U njega nema mnogo figura, u njega poprijeko nema mnogo volje za drugo, već za istinu. Odatle i postaje na mnogim mjestima jednoličan, jer miješanje mita i upotrebljavanje pjesničkih figura za nj ne odgovaraše istini. Prispodoba je mila narodnomu govoru, pa je rado upotrebljava i Kačić.

Kačićeve su pjesme podijeljene u strofe, koje su obično od četiri stiha s rimom; ali ima strofa i od pet stihova ili od tri stiha, a u pjesmi »Od slavne Bosne« samo dva stiha čine strofu, što biva običnije na završetku pjesama. U rimi nije išao tragom narodne pjesme, već je po svoj prilici slijedio dubrovačke pjesnike, osobito Gundulića, provedavši svuda ponajviše žensku rimu. To rimovanje nije ni pravilno ni ugodno, već je mnogo puta upravo štetno za samu pjesmu. Zanimljiva je uz to ona pojava, što ju je Danilo A. Živaljević istaknuo (u Letopisu Matice srpske knj. 174.), da je u početku same pjesme rima rijetka, a to za to, što su ti stihovi kojima se počinje pjesma, uzeti iz narodne poezije.

Kačić veli samo za dvije pjesme da su narodne; ali imade u njega pjesama, u kojima je pretežnija romantika nego istorija. Poradi toga Danilo A. Živaljević u svojoj raspravi o Kačiću (Letopis Matice srpske, knj. 174.) misli, da bi još nekoliko drugih pjesama (Kako Kotarci isikoše Turke rata bečkoga; Od Močivune Vuka; od Muje Duratovića i Kotarca Stipurovića; Kako Janković razbi Ormuš-pašu na Grahovu; Od Dujasah Babića; Od Marka Ćukovića; Od Plavše harambaše: Od Jurišе Senjanina i od silnoga junaka Ožegovića) moglo poteći iz naroda, samo ih je »starac Milovan« (kako sebe pjesnik rado zove) nešto preudesio ili ispravio. U nekim pjesmama (oko 20 ih) je Kačić pokazao svoju pravu pjesničku snagu, jer je u njih unio fantastičnih momenata. Takova je pjesma n. pr. »Pisma od grada Šibenika«, »Pisma od grada Splita«, »Pisma od Sinja i njegovih vitezova« itd.

U Kačićevu se djelu mogu u glavnom razlikovati dva dijela: Prvi dio pjeva o događajima i istoriji »slovinskih« junaka do pada Carigrada (god. 1453.), a drugi dalje ponajviše o junacima i bojevima s Turcima. »Pismarica« se počinje s Aleksandrom Velikim, koji je bio Kačiću »slovinski« kralj, jer mu se država prostirala od Rusije do Aleksandrije preko naših zemalja. Iza toga dolazi nabrajanje prozom kraljeva iliričkih (od Ilirika do Teute); i gotske vladare broji među »slovinske«. Nakon toga pjeva o kraljevima i vladarima hrvatskim i srpskim, a našlo se tu mjesta ponajviše u prozi za careve rimske i vizantijske kao »Slovinjane«; i papa ima kao svetaca spomenutih. (Pjesme su o Konstantinu i Jeleni Križarici; o četiri

Digitized by Google

sveta imenjaka; o Radoslavu: Pavlimiru, kralju Vladimiru i dr.). — U drugom dijelu priča se počinje s Jurom Kastriotićem Skenderbegom, junakom arbanskim, jer je njegova država bila »slovinska«. U prvom je dijelu nekako jednako upotrebljavao prozu i pjesmu: u drugom pak ima više pjesama. Već sam početak drugoga dijela pokazuje, da je i ovamo uzeto tuđih junaka, ali je ipak tu glavno pjevanje o bojevima s Turcima u XVI. i XVII. vijeku. Oko pojedinih junaka redaju se istorijski događaji vjerno, jer su sad junaci iz Bosne, Hercegovine, Primorja i Hrvatske zapremili njihovo mjesto: oni pobjeđuju i odvraćaju pogibao od svojega doma. Osobito se ističu mjesta u Primorju, gdje se u svakom nahodi junaka, koji su izvodili sjajna djela. Sve je to Kačić povadio iz knjiga, ljetopisa, pohvalnica, dukala, spomenica i narodnoga pripovijedanja. Tu je lijepa pjesma o sigetskom junaku, o junacima pojedinih porodica, kao što su Frankopanovići, Ivanovići, Nakovići, Tomaševići, Ljubibratići, Kačići i dr. Viđeniji junaci iz ovih porodica nalaze slave svojim djelima, ali se u kratko kaže podrijetlo same porodice i spominju se junaci na bojnom polju. Po izbor junaci kotarski, šibenički, kninski, drniški, zagorski, senjski, kašteIanski, poljički, imotski, vrgorski, makarski i drugi spominju se iza toga gotovo svi jednako: rijetko gdje umeće što iz istorije, a sve, o čemu pjeva, odnosi se na junačko ratovanje. Kačić ne ističe odnošaja među junacima i drugim zemljama, ali nije zaboravio spomenuti odnošaja — kao ni narodna pjesma — među primorskim uskocima i mletačkom gospodom, kojoj su junaci služili, samo da mogu suzbiti Turčina. I odlične žene imaju hvale za svoja djela, kakova je n. pr. Marula »divojka«. Gdje je junaštva u Turaka, pravedno je bilo, da je i njemu Kačić dao poštu. — Kako je Kačić spominjao sve, što je bilo junačko djelo, tako je spomenuo i ratovanje »prisvitle gospode dubrovačke«, »od vitezova ungarskih i hrvatskih« (prikazavši je »gospodi zagrebačkoj«). »Razgovor ugodni«, za pravo bi se završio pjesmom Bosni i njezinu zaštitniku sv. Jurju: njemu iz Bosne potekoše gotovo svi »slovinski« junaci i vitezovi. Tim je pjesmama dodao »Najposlidnji razgovor starca Milovana s bratom štiocem«.

Prikazavši ovako u kratku prijegledu o čemu »piva« taj pučki pjesnik, lasno je naći potvrda onomu, da je Kačić i pjesnik i istorijski pisac; ovo mu je potonje samo toliko zadatak, da poda knjigu, iz koje »se sadašnji i potonji vitezovi mogu ogledati kano u zrcalo u hrabrenita vojevanja i glasovita junaštva svojih dida i šukundida, da ih slobodno i veselo mogu naslidovati, i s obćenitim neprijateljem boj biti«. On je pisao svoj Razgovor ne za »ljude, koji latinski i talijanski posiduju, jer oni znadu iste i puno veće stvari, nego sam ih ja u moje knjige postavio: samo dakle ovo učinio jesam za službu onih ljudi, koji izvan slovinski drugim jezikom govoriti ne znadu, niti ne mislim radi toga slaviti pod imenom historika«: njegovo je djelo sastavljeno »za siromahe i čobane, koji latinski ne znadu«. Dakako da se služio istorijskim piscima (Orbinijem, Sagredom, Lučićem, Vitezovićem i dr.) kako u prozaičnom pripovijedanju tako i u pjesmama, koje su »svrhu tvrdoga temelja od istine ziđane stinam naravnim od dubokih jama«.

Puk je lijepo primio »Pismaricu«; sam Kačić je priredio tri izdanja (1759.) i to poradi toga, što su njegove pjesme onakove, kakove su i narodne, te ih je dosta teško razlikovati. U jednim i drugim ima jednakih stihova, ima jednakih epiteta: u pučkoj je pjesmi ostalo spomena o narodnoj heraldici, ali i u Kačića; narodna pjesma pjeva rijetko kad čitavu bitku, već obično ističe boj među glavnim junacima; vila i pobratimstvo veoma je znamenita crta u pučkoj pjesmi, ali ih i Kačić rado zove u pomoć. Ta je sličnost po tome razumljiva, što je Kačić sabirao pjesme i kad bi ih Kačić sakupljao, da ih izda, bio bi učinio ono — kako reče Jagić — sto

Digitized by Google

godina prije, što je poslije sto godina izveo Vuk. — Narodu nije smetalo, da prigrli Kačićeve pjesme, što se one u nečemu razlikuju od njegovih pjesama: takovih razlika ne opaža priprosti seljak. Te najglavnije razlike jesu: pučka pjesma pjeva o jednom predmetu; vrlo rijetko zalazi u epizode, već jedan predmet razvija do kraja. Ima li više događaja, tad ih narodni pjevači pjevaju u odjelitim pjesmama. Pučka pjesma — kako je već razloženo — ne ide za istorijskom istinom. U Kačića se pjeva u jednoj pjesmi više događaja; to pak izaziva drugu protivnost narodnoj pjesmi, da se pjeva i o više junaka, čega narodni pučki pjevač nikad ne učini. U narodnoj se pjesmi ne pazi na mjesto, a Kačić pazi ne samo na geografijsku vjernost, već više puta uplete u pjesmu i godinu, kad se što dogodilo; ima li različnosti u mišljenju za koji čin, »Milovan« to navodi.

Godine 1746. tiskao je u Mlecima fratar Filip Grabovac knjižicu Cvit Razgovora naroda i jezika Iliričkoga aliti Arvackoga, kojom je hrabrio svoj narod u borbi i u pjesmi i u prozi. Njega su Mlečani mučili radi rodoljubja, pa je od muka i umro dne 20. travnja 1750. Napisao je i »Historiju naroda iliričkoga (izdana 1745). D. Živaljević misli, da je taj fratar sa svojim djelom utjecao na Kačića, koji da je po njemu uzeo i naziv svojemu »Razgovoru«. No ako je tomu tako, svakako je hvalu zaslužio taj fratar, a nama je milo, da je lako pokazati, kako je Kačićevo djelo utjecalo na preporoditelje i Hrvata i Srba, pa na odličnoga predstavnika hrvatske knjige Preradovića, što on jasno ispovijeda u »Poslanici Andriji Kačiću-Miošiću«. Iz ovoga se vidi, da je Kačićevo djelo bilo ognjište, s kojega se raznosila vatra ne samo među priprosti puk, već i među prvake knjige narodne.

Što nam je starija knjiga iz Dalmacije manje poznata, pored drugih uzroka bit će jedan i to veoma znatan taj, da se pjesnici nisu obazirali na narod i njegovu poeziju. Kačića je narod zavolio, a izdanje hrvatskih narodnih pjesama (pored drugoga) dokazuje, kako je po koji put prosti puk motive Kačićeve uzimao za predmet svojemu pjevanju. U novije vrijeme (1894.) poveo se za Kačićem Juraj Kapić, koji je događaje naših dana izdao u »Pučkim pismama«, a narod ih primio kao i Kačićeve pjesme vrlo rado. God. 1898, razglasio je u duhu Kačićevu Bogdan Krčmarić staru povjest hrvatsku u knjizi »Novi razgovor ugodni ili hrvatski guslar«, izabravši znamenitije događaje iz doba od dolaska Hrvata do smrti Petra Zrinjskoga (1671).

U Budimu god. 1764. izašla je latinska knjiga franjevca Emerika Pavića pod imenom »Descriptio soluta et rytmica regum, banorum caeterorumque heroum slavinorum seu illyricorum, Ab. A. R. P. Andrea Cacics. In Vernacula lingua illirica proposita, recenter perbrevi compilatione in Latinum traducta«. Iz proze je Kačićeve Pavić pouzimao znatnije zgode i kratko ih latinski razložio; tako je i jezgra iz dvanaest pjesama prevedena u stihovima na latinski. Pavić je kušao i da popuni Kačića u djelu: »Nadodanje glavnih događaja Razgovoru ugodnomu naroda slovinskoga« (Budim 1768.) — Alberto Fortis u djelu »Viaggio in Dalmazia« i »Osservazioni sull' isole di Cherso ed Ossero« ima odlomaka ili čitavih pjesama Kačićevih. I tako ova dva čovjeka upoznaše strani svijet s Kačićevim pjesmama, ali ih tuđinci primiše kao narodne pjesme. Pavićevo i Fortisovo djelo uvede »starca Milovana« u njemačku literaturu. U ovom je vijeku bilo prijevoda i na talijanski jezik.

Pjesnik »Razgovora« poradi pjesama imađaše i protivnika Senjanina Ivana Lovrića, kojemu nije bilo pravo, da je Kačić ovako pjevao. No i sam se pjesnik branio, a branili su ga i drugi (G. Vinjalić, o. G. Deribak = o. F. Radman i P. Kersino).

Kačić je napisao u prozi djelo pod imenom: »Korabljica pisma svetoga i svih vikovah svita događajih poglavitih«, a opseže jedan dio, kako pisac veli sam

Digitized by Google

u napisu knjige, »od početka svita do porođenja Isusova«; drugi pak dio ide do godine 1760. Djelo je sastavljeno »iz knjigah latinskih, talijanskih i iz kronikah Pavla Vitezovića«. Štiocu kaže, za što je taj svoj trud nazvao »Korabljica«, govoreći: »kako u korablji (lađi) Noevoj biše od svake vrsti živućega — —, tako se u mojim knjižicam ovim nahodi od svake vrste stvarih i događajah«. Prvi je dio sastavio strogo po sv. pismu staroga zavjeta, a drugi bi se dio — kako veli zgodno D. Živaljević — mogao nazvati ljetopisom naroda »slovinskoga«; prvi dio je u izvodu sv. pismo, drugi se počinje s porodom Kristovim, a nastavlja se s apostolima, da prijeđe na govor o »ereticima oliti zašlacima«; poslije piše o različnim svetima, ređa knezove i vlastelu i »poglavite junake od naroda slovinskoga«. Mnogo je uzimao iz »Razgovora ugodnoga«. I ovo je djelo pisano, kako i »Razgovor«, da narodu prikaže njegovu slavu i junake dodajući i religiozne pouke.

Starac je Milovan u svojim djelima imao srca za sve junake »slovinske«, jer je držao mnoge, koji nisu bili »Slovinjani«, da pripadaju tomu plemenu. Sarmacija, Bosna, Dalmacija »ilirička« je bila država; »Moskovija, Polonija, Boemija, Ungarija, sva bogata Slavonija i viteška Bulgarija, slovinske su to države«; Ligonija, Alanija, ravna Lika i Krbava, još i lipa Arbanija ilirička jest država. Plodna zemlja Pomeranska i Gorica još suviše, Banovina, a i Kranjska slavnog puka vazda biše. Njihova je didovina srpska zemlja i Rusija, u istinu još starina Tatarija i Prusija«. To su Kačiću zemlje »slovinske«. Njegova je misao isticala slovenstvo, a »Razgovor« je po tome svojem širokom krugu u istinu postao prava zabava (= razgovor).

O Kačiću, njegovim izdanjima i piscima, koji su o njem pisali, može se sve naći u raspravi Dan. Živaljevića, Letopis Matice srpske, knjiga 171 do 174. Kačićev je »Razgovor« do sad doživio 26 različnih izdanja.

Već su pokazani vezovi, što ih se nalazi u hrvatskoj književnosti s Kačićevim »Razgovorom«. Nema valjda starijega pisca, koji bi i prije hrvatskoga preporoda bio više poznat od Kačića ne samo u puku, već i kod književnika. Što je pjesnik pučke pjesmarice započeo, kao da se ne prekida, kao da su sami pisci, koji su mislili o narodnoj knjizi, bili uvjereni, da bi u takovu radu mogao biti najbolji temelj za narodnu prosvjetu. Odjeka je bilo s više strâna Kačiću odmah iza njegove smrti, a što je Kačić bio u hrvatskoj novijoj knjizi, to će se pokazati poslije. Osim nekih Dubrovčana malobraćanin Kačić u XVIII. stoljeću je znamenita pojava, ali mi se čini i potonji pravi pjesnik iz Dalmacije, jer s Napoleonovim vojnama gotovo da prestaje rad u Dalmaciji, a hrvatski preporod zavede je po malo u svoje kolo, dok na kraju ne prestade sasvim nekadašnji provincijalni značaj te kolijevke Hrvata.

Književni rad u Bosni.

U Bosni se javljaju dosta rano tragovi književnoga rada. Onako, kako u Hrvatskoj imade domaćih spomenika prije pravoga umjetničkoga rada, imade i u Bosni spomenika, koji nam pričaju najviše o životu, manje o političkim prilikama te zemlje. Eno iz godine 1189. lista Kulina bana, kojim sklapa ugovor sa slobodnom dubrovačkom republikom. Državni je život u Bosni bio doista povoljan, da se pored dokazala političnoga i trgovačkoga rada sačuva i drugih radnja, što su se razvile na osobitim temeljima za koje stoljeće, te pružile potomstvu dokazalo volje i mara, e bi se u povoljnim uvjetima išlo i dalje. Vjerske su prilike bile od velikoga zamašaja za razvijanje književnosti svakom zgodom u prijašnjim vijekovima, pa je tako bilo i u Bosni.

Digitized by Google

Bugarska je književnost trgla u nazadak poslije vijeka velikoga cara Simeuna (893—927.). Petar, car bugarski (927—968.), bijaše dosta slab, a u životu se pojavi nova struja: živjeti samo Bogu, brinuti se oko spasenja svoje duše, to je prvo i posljednje pravilo vijeka Petrova. Duhovni život, samoću, borbu s rodom čovječjim traže pustinici i popovi mjesto da nastavljaju rad, što ga je bio razvio učenik slovenskih apostola biskup Klement. Predstavnik takova života bijaše sv. Ivan, rilski isposnik. U takovu nehaju za svijet nije nikakovo čudo, da se nova krivovjerska nauka bogomilska mogla širiti po svojoj volji. Iza Simeunova vijeka se nauka krivovjerja potajno uvlačila među narod, ali u X. vijeku mogla se mirno širiti. Zametak nauke popa Bogomila nije u kršćansvu, već u smjesi sirskih, perzijanskih i grčkih filozofičnih i vjerskih nauka sa zasadama vjere kršćanske, kojima se pop Bogomil nastojao što više približiti.

Bogovi i bijesovi javljaju se i danas još u našem pučkom vjerovanju. Nauka bogomilska prihvata dva bića: dobro i zlo, a narod, koji je jedva pristao uz vjeru kršćansku, rado slušaše tu nauku i pristajaše uz nju. Priprost i jednostavan život, slobodno naučanje i tumačenje vjere godilo je svakomu. Kad se ukorijenilo bogomilstvo u Bugarskoj, počelo se prostirati u sve krajeve. Ono se javlja na Balkanu, odakle se širilo u Italiji, u Franceskoj i Njemačkoj. To su sekte manihejaca, patarena, katara, albigenza, a svud su se zvali »kršćani«. U XIII. vijeku bilo je veoma mnogo sljedbenika bogomilske nauke. Razumije se, da su susjedi Bugarske prvi bili, koji su tu novu vjeru primali.

Na početku XI. vijeka javljaju se u kneževini dukljanskoj (današnja Crna Gora i Boka, dio južne Hercegovine i sjeverne Albanije). Iz Bugarske su ih gonili, a u nas ih primali. U oblasti raškoj ima bogomila na kraju XII. vijeka. Stjepan ih je Nemanja strašno gonio i mučio, a oni bježe iz srpske države u Bosnu. Tu je narod »grnuo gomilama« za njihovom naukom, a za Kulina bana (1180—1224.) se zna, da je i on uz njih pristao. Kad se to dogodilo, naroda do 10.000 povede se za svojim banom. Susjedna Dalmacija, Hrvatska, Slavonija ne ostaše pošteđene. U XV. vijeku u Bosni je bogomilstvo na svojem vrhuncu, jer njegovi sljedbenici imaju sva prava kao i druge vjere. Bogomilstvo je postalo u Bosni narodnom vjerom. Gonili su ih do duše kad i kad, ako bi pritijesnilo državnoj samostalnosti, ali to nije moglo pomoći, jer joj je uvijek i među velikom gospodom bilo pristaša. Za navala turskih bijahu bogomili uz Turke, a poslije propasti samostalne kraljevine sva ih se sila isturčila — kako je bilo i u Bugarskoj poslije propasti, jer se od god. 1393. više o njima u toj njihovoj kolijevci ništa ne čuje. U Brozovim Crticama čitamo, da pripovijedaju, kako još i »danas ima u Bosni nešto potajnih bogomila u nekoliko kuća oko Kreševa, koji dolaze k misi i kršćavaju se po zakonu rimskome, ali još jednako ne ostavljaju nade, da će doći vrijeme, kad će slobodna na javu izići i njihova nauka, koju kazuje svagda starješina svome nasljedniku. I kod Neretve negdje vele da će biti bogumila, koji se sami upravljaju, pa ne trebaju ni fratra ni popa ni hodže«.

Nauka bogomilska, kako je živjela u Bosni, može se ovako u kratko zabilježiti: Dva su najviša bića, jedno dobro, od kojega je sve nevidljivo i duhovno; a drugo je zlo, što je stvorilo sve tjelesno i vidljivo. Svijet vidljivi stvori nečastivi; po tome je li čovjeka stvorio od zemlje, koju je pomiješao s vodom i svojim dahom zadahnuo sazdano tijelo. Bosanski su bogomili učili, da su anđeli duše čovječje, a Bog ih je odbacivši satjerao u tijelo, da čine pokoru. Bilo je i takovih bogomila, koji su držali, da je Lucifer s neba pozvao anđele na zemlju, a kad su pošli za njim, zatvorio je svakoga po u jedno tijelo. U stari zakon nisu vjerovali; od velikoga pak ropstva, što je

Digitized by Google

svijet snašlo, riješio je ljudstvo Hrist, koji je ostavio svoju nauku crkvi, što je čine bogomili, te oni jedini imadu pravo da se zovu »kršćani«. Ko nije bio u njihovoj crkvi, bio je nečist; da se očisti, trebalo je posta i molitve, a i krštenja, koje se nije obavljalo vodom. Da je bilo redova i u njihovoj crkvi, čini se, da potvrđuju imena, kojima su se nazivali bosanski bogomili: krstijani, dobri Bošnjani, dobri ljudi, svršitelji. U poglavarstvu crkvenom su bili djed — kao biskup; njegovi su zamjenici gost i starac, a to su bili učitelji. Hramova nisu imali, jer je to (po njihovu) bio običaj poganski. Isto tako nisu imali slika, premda su ih trpjeli. Sastajali su se, gdje bi kad bilo najzgodnije, a svagdje je bilo evanđelje. Očenaš im je sva služba i molitva, a ispovijedali su se javno. Uz to su klanjali i postili. Samo nesavršeni su smjeli sticati blaga, dok su savršeni morali prezirati sve tjelesno. Bilo je i mnogo drugih odredaba u njihovu životu, kako se može vidjeti iz rasprava Fr. Račkoga u Radu jugoslav. akad. knj. VIII, IX, X.

Bogumili su se služili narodnim jezikom i tako širili svoju vjeru. Bosanski su bogomili upotrebljavali sveto pismo u onakovu prijevodu, kakovim su služila njihova braća zapadne i istočne crkve. Knjige su krivovjeraca zatirali svagda i svagdje, poradi čega nam je ostalo dosta malo spomenika bogomilske knjige. Najstariji takav spomenik bit će Stankov rukopis, u kojem se sačuvao svršetak Ivanova evanđelja. Taj se odlomak čuva u imperatorskoj publičnoj biblioteci u Petrogradu, napravljen god. 1394. »od tepačije Batala« i njegova »dijaka« Stanka Kromirijanina. Jedan brat Batalov bješe ban hrvatski, kako je potonja ruka zabilježila na istom rukopisu. — Hval »krstjanin« složi »napočtenije slavnomu gospodinu Hrvoju, hercegu splêtskomu« g. 1404. prijevod čitavoga Novoga zavjeta, a iz Staroga zavjeta zahvati psalme i neke sitnice. Taj se rukopis čuva u knjižnici bolonjskoga sveučilišta, te ga zovu Hvalov rukopis. (Izdao ga Đ. Daničić u Starinama knj. III.). Od Hvala je poteklo i t. zv. nikoljsko evanđelje (našlo se u manastiru Nikolji u Srbiji, odakle mu ime. Izdao ga Đ. Daničić u Biogradu 1864.). — Pisac bogomilski bijaše i Radosav, koji je prepisao Otkrivenje Ivanovo u vrijeme kralja Tomaša (1444—1461.). U tom rukopisu imade glagolskih pripisa, a pisan je kao i svi prijašnji bosansko-hrvatskom ćirilicom. Po tome bi se dalo reći, da je u bogomila bilo obično najprije pismo glagolsko, a onda je poslije pretegnula ćirilica.

Apokrifi. — Bogomili nisu u svete knjige nigdje dirali i prevodili su ih onako, kakovi su originali, za to se i ne razlikuju ni u čemu od kršćanskih prijevoda; izopačivanja nisu poznavali. Novi su zavjet sav prihvatili, a samo po koji dio Staroga zavjeta. Za popunjavanje svoje nauke služili su se svagda krivovjerci apokrifnima ili lažnim knjigama. Za bogomile u Bosni zna se, da su imali apokrifa ne samo knjiga staroga zavjeta, nego je bilo i novozavjetnih lažnih knjiga. Takove su knjige sastavljali i kršćani bilo poradi nauke bilo poradi zabave.

Srednji je vijek imao veoma mnogo apokrifa svake ruke, jer je to bilo i zabavno štivo tadašnjem općinstvu. Apokrifi su se mnogo prevodili u različne narodne jezike. Iz izvanjske su literature preko staroga slovenskog jezika prelazile lažne knjige u druge slovenske krajeve, napose bugarske, srpske i hrvatske, pa im nalazimo tragova u staroj glagolskoj književnosti, dok ih imade mnogo u srpskoj i bogomilskoj literaturi. (Mnogo ih je izneseno iz rukopisa u Starinama, Glasnicima srpskog učenog društva i u Spomenicima srpske kralj. akademije).

Starozavjetnih apokrifa ima i takovih, koji su povjesni; takovi su n. pr. Život Asenete kćeri Pentefrijeve, koju je uzeo prekrasni Josip za ženu; Povjest o Jovu (Jobu) itd. — Novozavjetnih ima više, a ima ih istorijskih, proročkih i poslanica. Istorijski su oni, što pripovijedaju o Hristu, kao: Evanđelje Jakobovo, Evan-

Digitized by Google

đelje Nikodemovo, Mladost Isusa Hrista, Kako se Isus Hrist prepirao s đavolom itd.; o Bogorodici i Obraz i uzrast presvete gospođe naše Bogorodice itd. Među proročkima nahodimo Otkrivenje Ivana bogoslova, O Antikristu, Čitanje sv. Marije o mukama itd.

No nisu bili dostatni samo ovi apokrifi. Imade ih na ime i takovih, za koje drže, da ih je sastavio pop Jeremija, kojega su poslije prozvali Bogomilom, a živio je u X. stoljeću i započeo bogomilsku nauku. Među njegovim se knjigama spominju bajke: O krsnom drvetu; O Gospodu našem Isusu Hristu kako ga zapopiše: Kako je Hrist plugom orao; O tresavicama itd. — Da ove knjige nisu bile mile samo bogomilima, poznaje se po tome, što o njima znaju i glagolaši. Mnogo je puta teško odrediti, što je krivovjersko, što kršćansko u tim apokrifima. — Vračanja i prerazlične molitve protiv svakovrsnih zala nalaze se zabilježene u rukopisima glagolskim i ćirilskim, srpskim i hrvatskim. Bogomili su bez sumnje mnogo radili u stvaranju takovih poslova i tim ga pospješivali. (Isporedi: Jagić, Historija književnosti knj. I.; Broz, Crtice knj. II.).

Budući da je te sve apokrife stvarala fantazija, narod je rado primao takove spise, jer mu je priča godila. U srednjem su vijeku veoma različni apokrifi nadomještali današnju zabavnu književnost, a svijet željan duševne hrane zavolio je apokrife više nego ikakovu drugu knjigu. U Bosni se i Hercegovini do sad našlo malo takova rada, a bit će tomu uzroka sigurno i u prilikama, što su nastupile već u XIII. stoljeću, kad je tamo uveden red franjevaca, koji su imali braniti i zaštićivati vjeru katoličku. S provalama Turaka u XV. vijeku, čini se, prestao je u Bosni svaki književni rad; umjetna u nekom pogledu knjiga javlja se i opet samo od vjerske potrebe.

Književnost od XVI. vijeka dalje. — Da nije bilo katoličkih fratara franjevaca po Bosni, teško bi se moglo reći, da bi se i pod kraj XVI. i u početku XVII. vijeka moglo što govoriti o književnosti.

Bit će da je bosanske franjevce potaknula na rad ona ista pojava, što se javila u Rimu, kad su ponovo počeli raditi oko toga, da podignu slovensku službu među Hrvatima protiv napredovanja i širenja protestantizma, što ga je promicala narodna književnost. Bosanski su se franjevci imali boriti i s propovjednicima nove nauke i s nevjernicima. Najbolja zapreka širenju nove vjere mogle su biti knjige u narodnom jeziku. Franjevci su to dobro znali, pa su počeli i pisati knjige. Njihove knjige udešene prema narodnomu shvatanju, postale su mile zapuštenomu narodu, kojemu su bile jedina utjeha, što se vidi iz izdanja tih knjiga. Ako i jesu franjevci pisali u duhu nabožnom, ipak se njihove knjige razlikuju od prijašnjih spomenika narodu pristupnih, za to i pripadaju u literaturu, koja nije čisto poučna, ali ni sasvim zabavna, a ne spadaju u literaturu strogo crkvenu. Lijepe književnosti ili poezije nema, poradi čega se i ne može s estitične strane govoriti o njoj; no ova franjevačka književnost ima u tome svoju vrijednost, što predočuje čisti narodni govor kao najbolja hrvatska proza u XVII. stoljeću; znamenita je ta literatura i za kulturnu povjest, budući da se obazire na narodne potrebe i njegove pogrješke, i što se udešavala prema narodnim potrebama, a narod njezinu nauku mnogo puta primao i dalje je obrađenu širio. Knjige su pisane t. zv. bosanskom ćirilicom, koja se u nekim glasovima razlikuje od srpske ćirilice; od XVIII. stoljeća preteže latinsko pismo, koje je u XIX. vijeku sasvim pretegnulo kod Hrvata, a kod Srba ćirilica.

Kao najstariji pisac spominje se **Matija Divković**, rođen u selu Jelaškama blizu manastira Sutjeske godine 1563. Misli se, da otišao u manastir u Olovu, a nauke je bez sumnje polazio u Italiji, gdje je naučio dobro latinski i talijanski. Bio je

Digitized by Google

kapelan u Sarajevu, a poslije živio u Kreševu i Olovu, dok ga ne zateče smrt na 21. VIII. 1631. u Olovu. Od njega nam je ostao: Nauk krstjanski za narod slovinski, izdan u Mlecima 1611. a poslije više puta. Taj je Nauk preveden s latinskoga jezika »u jezik slovinski i slovi srpskiemi« (t. j. ćirilskimi). Zanimljivo je, da je Divković sam morao dati lijevati slova u Mlecima za tiskanje ove knjige. Drugo mu je djelo Sto čudesa aliti zlamenija blažene i slavne bogorodice divice Marije. Mleci 1611. Godine 1616. priredio je iz latinskoga Besjede svrhu evanđelja nedjeljnijeh priko svega godišta. Posljednje njegovo djelo je Nauk krstjanski s mnoziemi stvari duhovniemi, složen po Belarminu i Ledezmovu, a izašao 1616. Sadržina mu je raznovrsna, u prozi i u stihovima. Poradi raznovrsnosti sadržine imalo je ovo djelo najviše čitalaca, jer ima ponajviše izdanja, pa i rukopisnih prijepisa što glagolicom što latinicom. U »Glasu« srpske kralj. akademije knj. LII. i LIII. raspravljao je dr. Đ. S. Đorđević o djelima Divkovićevim. U knjizi LIII. pisac se zabavio oko izvora Divkovićevim knjigama, odakle izlazi, da je bosanski fratar poznavao mnoge prerade i prijevode onih dijelova, što dolaze u njegovim knjigama. Tako je konstatovano sličnosti između »Plača« i rukopisa Klemenovićeva, koji je sto godina prije pisao isto tako »Plač« blažene djevice Marije. U »Veršima prilike Isukrstove«, misli Đorđević, možemo lako naći pozajmica dubrovačko-dalmatinske literature. — Kako se radilo, da narodu omili knjiga, dokazuje nam »Sto čudesa«, gdje se u obliku priča iznose čudesa djevice Marije. Takovih čudesa ima i u glagolskoj literaturi, ali ih je Divković sam prevodio. »Beside« i »Nauk« jesu kompilacije, no i u njima ima priča, koje ili upućuju na narodni izvor, ili ih je opet narod primio iz knjiga i usmenih propovijedi drugih franjevaca, koji su poslije Divkovića radili. U tome nam i jesu ova djela mnogo vrijedna u pogledu narodnom.

Od franjevca Stjepana Matijevića, koji je 6 godina bio kapelan u Sarajevu, imamo na ponuku Rafaela Levakovića izdano djelo Ispovjedaonik, što je izašlo u Rimu kod Propagande 1630. Djelo je prijevod s latinskog, što ga je napisao Jeronim Panormitan.

Uz Divkovića je bio najznamenitiji pisac XVII. stoljeća u Bosni **Pavao Posilović** rodom iz Glamoča, bosanski franjevac, a poslije biskup skradinski u Dalmaciji († 28. veljače 1651.). U Mlecima je izdao 1639. Naslađenje duhovno, koje je tiskano još 1682., a posvećena je knjiga Mihi Bogetiću. Drugo je njegovo djelo Cvijet od kriposti, s latinskoga preveden »u jezik ilirički aliti slovinski«, izdano u Mlecima 1647., 1701. i 1712. latinicom.

Dosta je pisao Stjepan Margitić, rodom Jajčanin, franjevac. Jukić pripovijeda, da je bio u više mjesta župnik, no najdulje u svojem rodnom mjestu Jajcu. Prva je njegova knjiga Ispovid krstijanska (u Mlecima 1701., 1704., 1707. i t. d a izdana je i latinskim pismom 1799. i 1842. u Spljetu). Iz predgovora ćemo spomenuti, što veli, za što je to djelo pisao; on kaže, da je pisao iz težnje za kreposnim životom. K tomu veli, da je bilo mnogo duhovnih djela pisanih i tiskanih u jeziku »bosanskom«, no sve pisanih pismom latinskim, kojega veći dio naroda ne zna, a ćirilsko bosansko pismo znadu i pastiri čitati ne samo u Bosni i Hercegovini i Dalmaciji, već i po Ugarskoj i mnogim drugim mjestima. Jagić kaže, da se slično tuži i u drugom svom spisu »Fala od sveti, aliti govorenja od svetkovina zabilježeni priko godišta«, što ga je složio iz različnih knjiga latinskih, u jezik »ilirički«, a izdan je god. 1708. u Mlecima, i 1778. Ne zna se, je li od njega molitvena knjiga, što se u Bosni zvala Stepanuša, no njegove su Propovijedi izašle u Mlecima god. 1705. ili 1708. Po Jukiću bi njemu pripadao i rukopis, u kojem su Homilije.

Digitized by Google

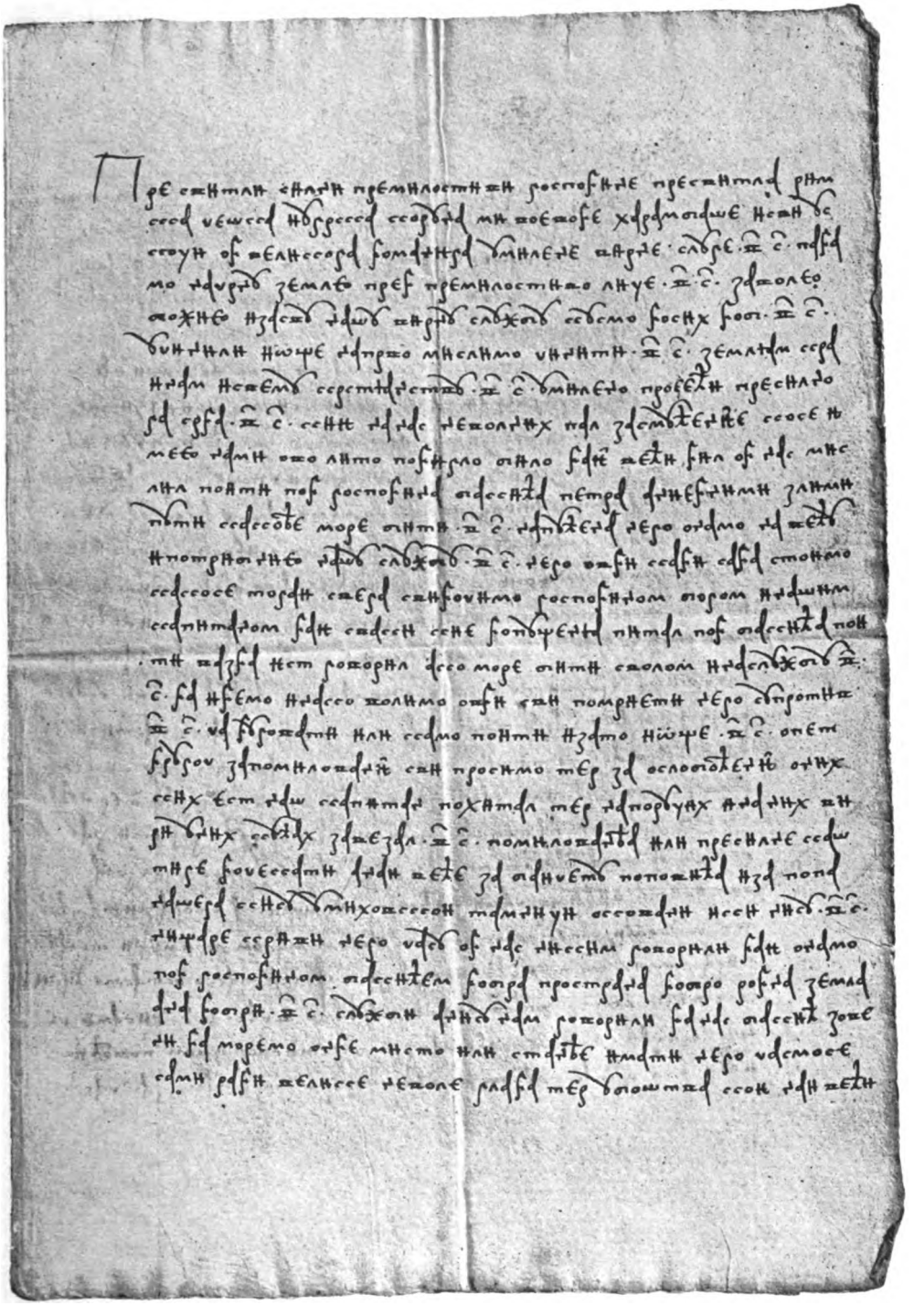

MOLBA SENJSKIH USKOKA NA CARA U XVI. VIJEKU (BOSANSKOM ĆIR.)[10]

Digitized by Google

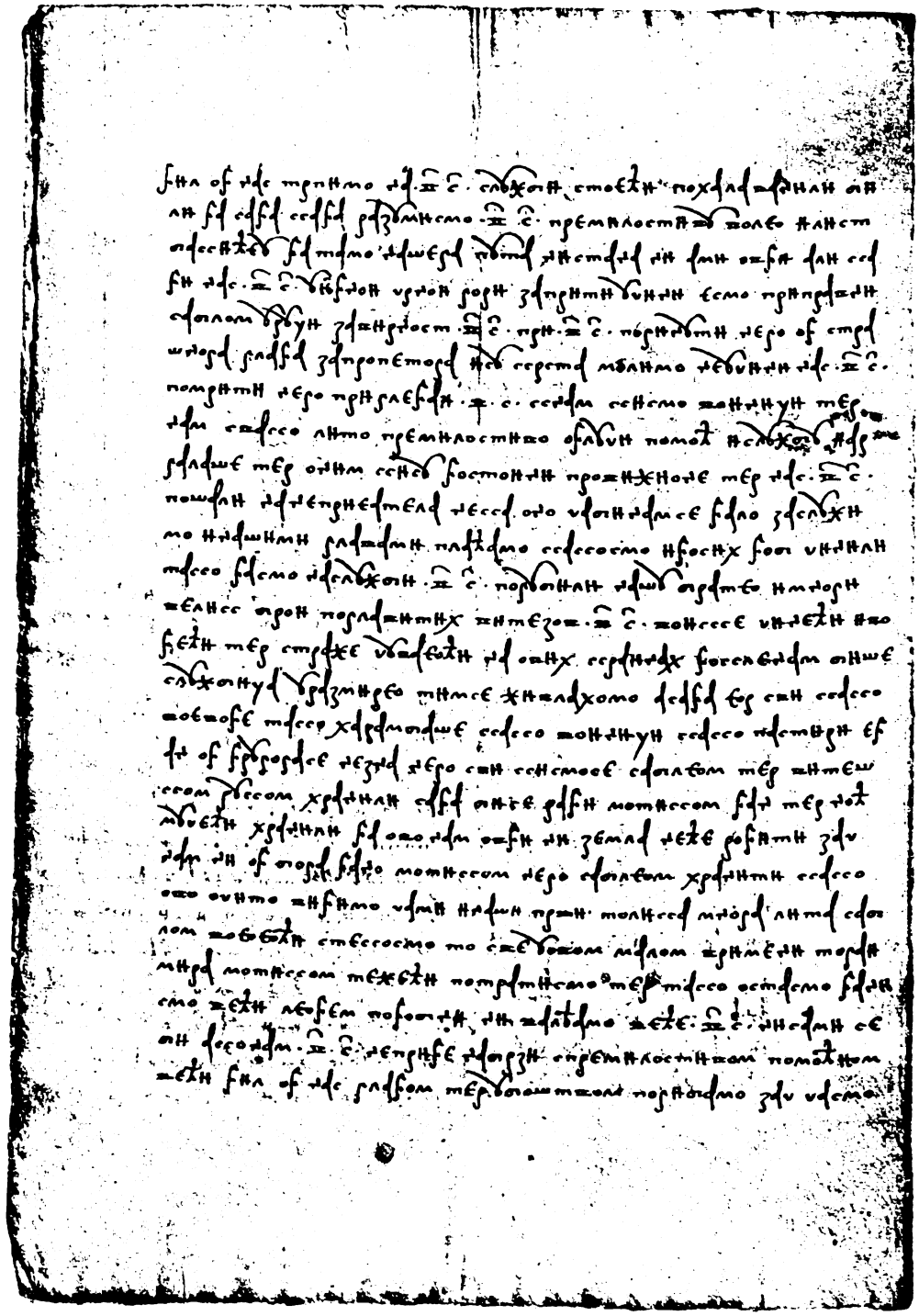

MOLBA SENJSKIH USKOKA NA CARA U XVI. VIJEKU (BOSANSKOM ĆIR.)[16]

Digitized by Google

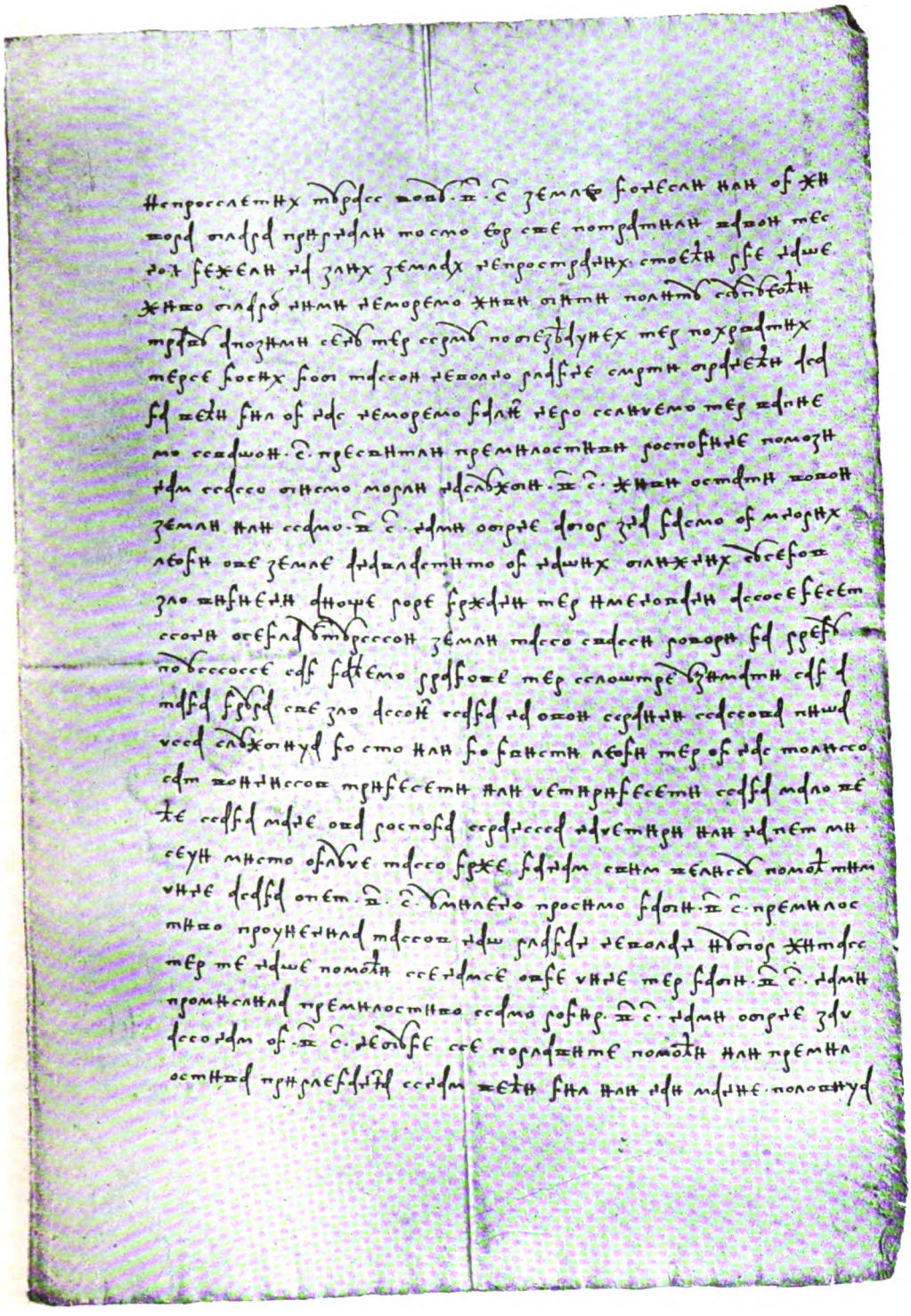

Molba senjskih uskoka na cara u XVI. vijeku (bosanskom ćir.)[10]

Digitized by Google

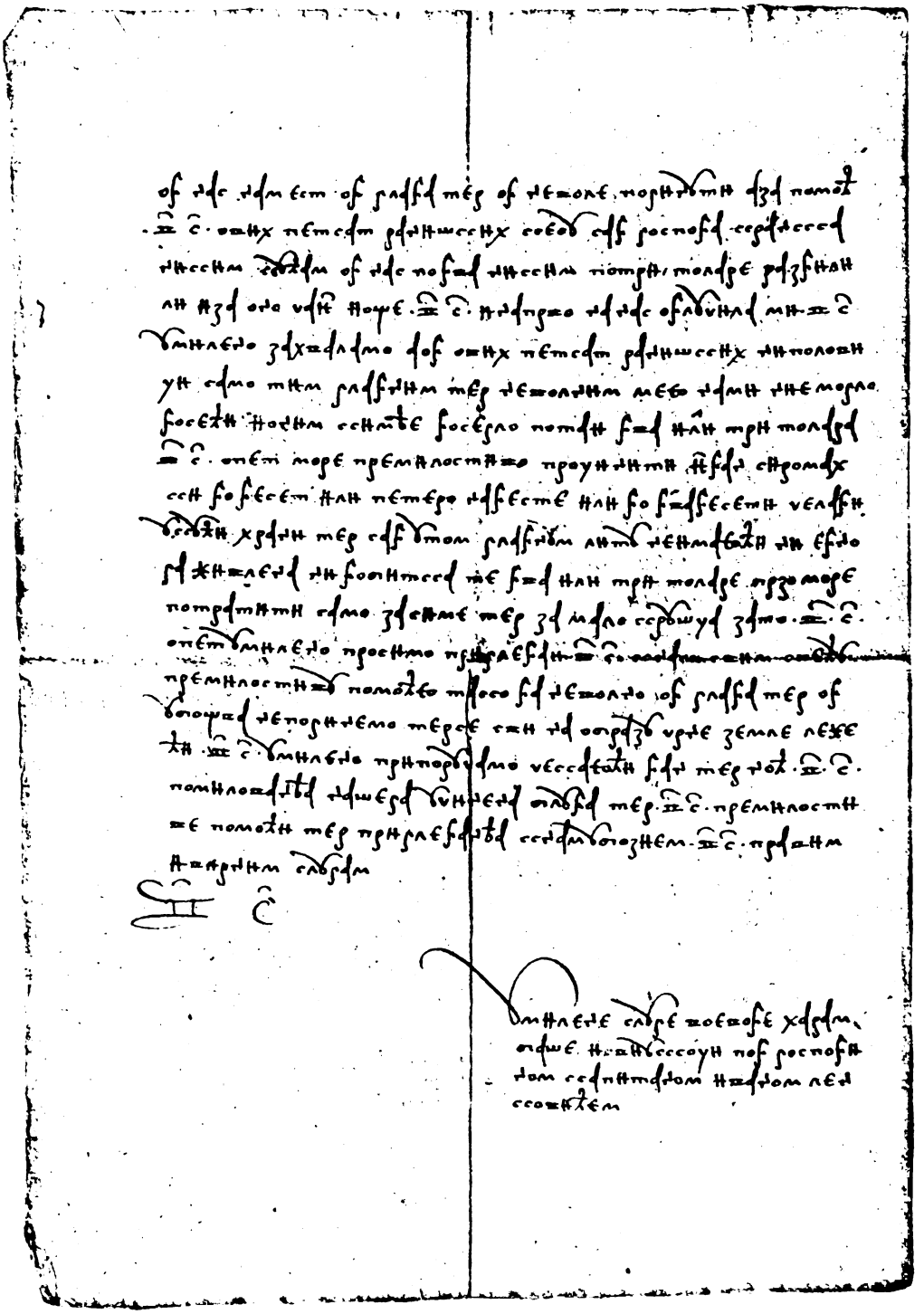

Molba senjskih uskoka na cara u XVI. vijeku (bosanskom ćir.)[10]

Digitized by Google

Sigurno je, da u Rimu nisu gledali pisma ćirilskoga onako milo, kako su glagolsko, jer vidimo, da osim ovih spomenutih pisaca nema više ni u posljednja vremena, koji bi se služili tim pismom. U drugu pak ruku vidimo, da imade pisaca po rodu Bošnjaka, koji pišu latinskim pismom, jer je ono nekako bilo vez katolika među sobom. Ipak se mora spomenuti, da su se katolički fratri, ti jedini reprezentanti kulture u Bosni, u prijašnjim vijekovima kod kuće u svojoj domaćoj potrebi služili svojom ćirilicom, dok jezik zovu »slovinski«, »ilirički«, a najobičnije provincijalnim imenom »bosanski«. Narodu je bez iznimke bilo poznato samo pismo ćirilsko, dok ga nije od prošloga stoljeća počela istiskivati latinica, te u početku ovoga vijeka među katolicima i muhamedancima sasvim istisnula.

Između onih Bošnjaka, koji su pisali latinicom vrijedan je spomena franjevac Ivan Bandulović, rodom iz Skoplja u Bosni; njegove su Pištole i evanđelja izašle prvi put u Mlecima 1613., i od toga su vremena doživjele još devet izdanja do 1773. I on je pisao narodnim govorom, pa se razlikuje od Divkovića može biti samo u tome, što u Bandulovića imade starijih gramatičnih oblika. Ako se pak gleda na pisanje u Dalmaciji, to je Bandulović ljepše pisao, jer je njegov govor mnogo čišći od govora dalmatinskih pisaca, koji su u svakom pogledu dosta miješali iz talijanskoga jezika. — Spomenuti se mora i Ivan Ančić, rodom iz Lipe kod Duvna u Bosni, koji je 1678. izdao knjigu »Vrata nebeska i život vični«, onda »Ogledalo misničko« (u Jakinu 1681.).

Po svojem rodu je zanimljiv Lovro Sitović (Ljubuški), rodom iz Ljubuškoga. Njegov je otac bio muhamedovac, a u vrijeme, kad je bio uzet u vojsku, i otac ga htio otkupiti, nauči on čitati i pisati od fra Ilije Mamića; a budući da nije htio biti i dalje muhamedovac, pobjegao je od oca, dao se krstiti i ušao u red franjevački. Kao franjevac je svojom učenošću izašao na glas i šest godina je bio učitelj u Šibeniku, a poslije i u nadbiskupskom sjemeništu. Umro je 1729. Od njega imamo Pismu od pakla (Mleci 1727.), što ju je složio po sv. pismu »u harvatski jezik«, a posvetio biskupu Zmajeviću. Osim toga ostavio je djelo pod imenom Gramatica latino-illyrica (izdana u Mlecima 1742.) i Nauk krstjanski. — Franjevac iz Velima, koji je bio dugo župnik u Skradinu, Tomo Babić, ostavio nam je Cvit razlika mirisa duhovnoga (Izdano prvi put u Mlecima 1726.), u kojem ima proze i pjesama. Poslije je tomu djelu dodana Istina među crkvom istočnom i zapadnom od Stjepana Badrića, a Gargo (Grgur Zečević), franjevac i bosanski biskup, rodom iz Vareša, nadoda Četiri govorenja ćudoredna. To je sve onda popunjeno djelom »Muka gospodina našega Isukrsta« i »Plač matere njegove« od Petra Kneževića iz Knina, te dodatkom »Josip pravedni« od popa Petra Vuletića iz Kaštela završuje se dubrovačko izdanje djela Babićeva od god. 1829. — Osim ovih pisaca radili su u istom smjeru, no ponajviše duhovnom, Marijan Lekušić iz Mostara, Nikola Kesić, Stjepan Vilov (Razgovor prijateljski među krstjaninom i ristjaninom. Budim 1736.), Filip Lastrić (umro oko 1776.) iz Očevja, Jeronim Filipović i Marko Dobretić. (Vidi: Ljubić, Ogledalo II. knj.).

Tako se radilo, kako se vidi, u jednom smjeru od početka literature u Bosni pa sve do hrvatskoga preporoda u ovom stoljeću, koji je sa sobom povukao u novu struju i pisce iz Bosne, da su napustili smjer duhovni i onda pristali uz svjetovni literarni rad, što će se poslije čuti, te pristupili u kolo Hrvata.

Književni rad u Slavoniji.

U Slavoniji nema spomenika književnomu radu prije navale Turaka u XVI. stoljeću; a kad su Turci Slavoniju pod svoje gospodstvo skučili (1524.), bilo je tamo

Digitized by Google

još i gore nego u Bosni, jer su kroz XVI. i XVII. stoljeće turske vojske prelazile preko ove zemlje dalje na sjever, a obrane nije bilo ni od kud. Gospodstvo je tursko sve zatiralo, a tako je trajalo sve do karlovačkoga mira god. 1699. Do početka XVIII. stoljeća nema ni traga hrvatskim spomenicima u Slavoniji. U Bosni su bar fratri radili, jer je bila i veća potreba, budući da su katolici u Bosni bili u mnogo većoj neprilici i kušnji od onih u Slavoniji. Katolička je vjera u Slavoniji duboko uhvatila korijen, a bez sumnje je bila i slovenska služba nekad u običaju, pa se duhovnici nisu toliko brinuli za svoje stado učeći ga knjizi. Nauka reformatora nije se mogla održati niti u Hrvatskoj, a još manje doprijeti u Slavoniju. Kako se rašira i je li se što širila ta vjera s istoka, teško je odrediti. Po tome se već vidi, da su prilike bile takove, uz koje se nikako nije moglo raditi oko prosvjete. Istom od 1700. godine, kad su se Turci maknuli iz Slavonije, počelo se misliti i na duševne potrebe i duševno uzgajanje. Sigurno je, da su duhovnici za gospodstva turskoga tješili narod, poučavali ga u najvažnijim istinama vjere, ali dalje se nije išlo. Kad tako ne bi bilo, ne bi se mogao pravo razumjeti onaj smjer u književnosti, koji se javlja u XVIII. stoljeću; usmeno naučanje bilo je ipak nekakova priprava, kad je počela i carska vlada raditi oko toga, da se podigne kultura i gospodarstvo u tom zapuštenom kraju. Susjedna je Bosna svojim knjigama namirivala potrebe slavonskim svećenicima (jer su bili franjevci, koji su činili provinciju »Bosnae Argentinae«), kad oni nisu mogli doći do toga, da sami sebi priređuju knjige. Narod nije trebao knjiga, jer osim duhovnika nisu ni mnoga gospoda graničarska znala čitati, a narod je živio koje kuda sakrit po šumama, nemajući uređenih sela i velikih svojih seoskih zajednica. —

Pisci iz Slavonije i u XVIII. stoljeću bili su većinom duhovnici, fratri, rjeđe koji svećenik svjetovni, a veoma su rijetki ljudi svjetovnjaci. Poradi ovoga nije nam teško odrediti, kakav će biti smjer te literature: ona je vrlo nalik na onu u Bosni, t. j. ponajviše poučna: estetična vrijednost joj nije velika, pa i pjesme, kojih je prilično broj, sve su ponajviše poučne. Ima mnogo pjesama prigodnih, ali nemaju gotovo nikakove vrijednosti; u tim se pjesmama pjevalo o savremenim događajima, o bojevima krajišnika. Preko redova, kojima su pripadali pisci, poznali su literaturu ne samo bosansku, nego i dubrovačku, kako će se poslije vidjeti. Uz duhovnu poeziju razvijala se odmah i proza, a dakako da je sve pisano u provincijalnom govoru.

Među najstarijim, a i najvrednijim piscima, rođenim u Slavoniji, svakako je **Antun Kanižlić**, koji se rodio 1700. u Požegi, a umro 1777. Od njega imamo djela u stihovima i u prozi. U stihovima je sastavljena Sveta Rožalija panormitanska divica (izdana 1730. u Beču, i u Požegi 1863.). Pjesnik je opjevao, kako je djevica Rozalija iz Panorma (na Siciliji) otišla u samoću, kad je imala poći za muža, da tamo čini pokoru. »Rožalija« je napisana prema Đorđićevim »Uzdasima Mandalijene pokornice«, samo je drugi predmet pjesmi i drugo narječje, a gdje što je u Kanižlića i narodnoga duha. (I. Scherzer, Nastavni Vjesnik knj. III.). Vrijednost je djela i u tom, što se njim pokazuje sveza između dubrovačkih isusovaca i onih u Slavoniji. — Druga je znatna knjiga za ono vrijeme, pisana prozom, Kamen pravi smutnje velike (u Osijeku 1780.), u kojoj raspravlja, za što se odijelila istočna crkva od zapadne, a to je odgovor na knjigu biskupa Ilije Menijata († 1704.) pod naslovom Πέτρα σκανδάλου (1752.). Za školu je Mala bogoslovica, te narodu namijenjena Bogoljubnost molitvena.

Među prigodnim pjesmama neka je spomenuto Opivanje sličnoričnо groba J. A. Čolnića, biskupa đakovačkoga, napisano od nekoga svećenika (Ivanošića), a slično je pjevanju Kanižlićevu. Velika je množina moralno poučnih

Digitized by Google

pjesama, kamo ide Aždaja sedmoglava. (U Zagrebu 1768., 1792. i 1863.) od Vida Došena, koji se rodio u Gospiću, a bio je župnik dubovički. U toj knjizi govori o sedam glavnih grijeha, te lakim načinom u lijepom narodnom govoru stihovima izlaže njihovu rugobu. Drugo Došenovo pjesničko djelo Jeka planine (Zagreb 1767. i 1780.), napisano je u obranu Reljkovićeva Satira. S »Aždajom« je slična knjiga, što ju je preveo župnik u Kamenici Josip Antun Vlašić, koji je tiskao djelo Inocenta III.: »Contemptus mundi«, t. j. Preziranje svijeta (Osijek 1785.).

Najpoznatniji je po svojem pjevanju **Matija Antun Reljković**, po starini iz Bosne, a sam rođen u Svinjaru (sadašnjem Davor-selu) 1732. Prve je nauke dobio u samostanu cerničkom; poslije ga dade otac u Ugarsku, da tamo uči; no jer ga je trebao kod kuće, budući da sam nije znao pisati, uzme ga kući, da mu pomaže u upravi. 1748. godine uđe u vojsku. Borio se u sedmogodišnjem ratu kod Kolina i Vratislave, gdje bude zarobljen i odveden u Frankfurt na Odri. Tu je učio franceski i bavio se knjigom. Pušten na slobodu junački se borio i opet, a kad dođe u Dražđane, napiše djelo pod imenom Satir (u stihovima). On je upoznao u Njemačkoj, kako je njegov narod zapušten i daleko zaostao za drugim narodima u svakom pogledu, pa da ga pouči, kako bi se mogao pridići, napiše svoje djelo. Koliko je to djelo došlo u volju narodu, kojemu je pjevao u narodnom desetercu, vidi se po tome, što je u dvije godine 1500 primjeraka rasprodao. No ako je svijet i primio lijepo to djelo, ipak se našlo ljudi, kojima nije bilo po ćudi, da vojnik pača u književne poslove. Za to je on donekle promijenio drugo izdanje »Satira«, odgovorivši kudiocima na njihove prigovore. Djelo je sada podijeljeno u dva dijela, od kojih prvi crta, kakav je Slavonac sa svima svojim pogrješkama, a drugi dio kaže, kakav bi imao biti.

Matija Antun Reljković
r. 1732, u. 1798.

U prvom je izdanju prvi dio sastavljen od 13 pjesama, u narodnom desetercu s rimom, i u njima »Satir piva u verže Slavoncem« o »lipoti ležaja Slavonije«, koju je — kako su kronike pripovijedale — Aleksandar Veliki tako nazvao; a prije toga je bila zemlja »Slovinaca«, iz koje potekoše sva slovenska plemena. »Porušenje Slavonije kroz česte rate i bojeve« je lijepo ocrtano, ali treba da nadođe i »popravljanje posli istiranog Turčina«. Da Slavonija ne napreduje, kako bi trebalo, krive su pogrješke, kojih se Slavonac ne će da ostavi: zlo odgajanje djece, krađa, nepažnja na vladanje, pa kolo, sijelo, divan, čaranje od različnih zgoda jesu dobre »škule«, što ih ostaviše Slavoncu Turci. Uputom u gospodarstvo i kućevni život završi djelo.

Digitized by Google

— Taj je dio ostao nepromijenjen u drugom izdanju (1777.), no dodan je predgovor, gdje se razlaže, za što je uzeo ime »Satir iliti divji čovjek«, a onda odgovarajući onima, koji su bili nezadovoljni djelom. Dalje otpijeva Slavonac Satiru, da ga je poslušao i da mu je dom u boljem stanju. Satir ga za to hvali i upućuje, kako bi još mnogo bolje mogao raditi, a Reljković je kod te zgode uvrstio i jednu narodnu pjesmu o braći Jakšićima.

Na »Satira« su navaljivali »Momus«, koji prigovori Reljkoviću, kako se on drznuo pisati satire, a »Nesmir Kudilović« ili drukčije »tamburaš slavonski« — sigurno koji svećenik — za što je vadio rečenica iz sv. pisma. I Katančić je prigovarao Reljkoviću, jer je mislio, da nisu Turci ni seosko kolo krivi, već gospodske zabave, što je u narodu dosta pokvarenosti. »Satira« je branio Došen »Jekom planine», onda Krčelić i A. T. Blagoević. — »Satir iliti divji čovik u nauku kršćanskom ubavistit, uputit, naučit i pokrstit od Đure Rapića (1712—1777.)«, jest slaba imitacija Reljkovića, u kojem fratar odgovara »divjemu čoviku« na pitanja o kršćanskoj istini.

Osim ovoga glavnoga djela pisao je i drugih, kao što je Nova slavonska i nimačka gramatika (1767.), Postanak narodne pravice (1794.), koja je namijenjena školi, a prevedena je s lat. originala, koji glasi Institutio elementorum iuris naturalis. Njegova je knjižica: Nek je svašta ili sabranje pametnih riječi (Osijek 1795. i 1805.), uz to prijevod franceske popularne knjige Čudoredne pripovitke Pilpaj-bramine. God. 1804. poslije njegove smrti, izdane su Esopove basne. Za gospodarstvo je napisao knjigu Prava i pomljivo ispisana ovčarnica (izdana 1776.). Za svoje je zasluge bio odlikovan plemstvom (von Ehrendorf), a umro je 1798. kao kapetan.

I njegov je sin Josip Stjepan Reljković, koji je kano župnik i profesor umro u Vinkovcima 1801., nastojao oko napretka svoga naroda. God. 1794. izdao prvi put, a 1796. u Osijeku i drugi put gospodarima namijenjeno djelo Kućnik sastavljeno u stihovima narodnim. Tu se upućuju gospodari, što imadu raditi svakoga mjeseca preko godine u svojem gospodarstvu; za to je prema mjesecima razdijeljena knjiga u 12 dijelova. U predgovoru raspravlja o pismu, akcentu i o rimi pjesme. Po svoj prilici da to nije originalna njegova radnja.

Kao pjesnici drame poznati su franjevac Ivan Velikanović iz Broda (r. 1723., † 1803), koji je preveo s talijanskoga dramu Sveta Susana divica i mučenica dalmatinska (u Budimu 1783.) i Sv. Terezija (1803. u Osijeku), a u prozi ostavio je Prikazanje raspuštene kćeri, velike poslije pokornice sv. Margarete iz Kortone (Osijek 1780.). Osim ovoga napisao je više knjiga nabožnoga sadržaja, kao »Razmišljanja sv. Bonaventure«, »Muka Isusova« itd. — U prikazivanju se povodio čisto za duhom narodnim Grgur Čevapović (r. 1786, † u Budimu 1830.) u svojem Josipu sinu Jakoba Patrijarke, što se prikazivao 1819, a izdan je 1820. Istoga je imena i sadržaja drama franjevca Aleksandra Tomikovića (r. u Osijeku 1735. † 1829.), od koga imamo s talijanskoga preveden Život Petra Velikoga i propovijedi (1787). — Među drugim piscima prvo će mjesto poradi učenosti ići Matiju Petra Katančića iz Valpova, a r. 1750. Kao franjevac bio je profesor na gimnaziji u Osijeku, Zagrebu, poslije u budimskom sveučilištu, a napokon se u mirnom životu ostavivši profesuru, bavio znanošću sve do smrti 1825. Najviše se bavio arheologijom i numizmatikom (dakako to je pisao jezikom latinskim); od hrvatskih njegovih djela izađe 1788. u Osijeku Poskočnica Pana i Talije, a 1794. u Zagrebu Fructus auctumnales, razdijeljeni u pjesme latinske i hrvatske. On se ugledao u klasičnu i narodnu poeziju, a hrvatskim

Digitized by Google

pjesmama hoće uvesti rimski metar, osobito pak heksametar i distih, dopuštajući hijat i priznajući kvantitetu i duljinu po položaju. U prozi će mu biti najznamenitije hrvatsko djelo prijevod sv. pisma staroga i novoga zavjeta. (Vidi Maixner u Radu jugoslav. akad. knj. 65). — Od prigodnih pjesnika pored drugih bili su osim Antuna Ivanošića, župnika, koji je opjevao Uzeće turske Gradiške 1789. i viteška djela obrstara ogulinskoga, još i dva brata Mihalići, Antun je bio doktor bogoslovlja i župnik u Petrovaradinu († 1847.), a Josip župnik u biskupiji djakovačkoj († 1848); oba su pjevali prigodne pjesme, ponajviše ode u slavu biskupa Rafaja, bana Vlašića itd. Od Josipa Krmpotića, rodom iz Like, dvorskoga kapelana imamo pjesmu Joso Malenica, Katarine II. i Jose II. put u Krim (Beč 1788.), pjesmu Crnogorcima i vojvodama austrijskim (1789). Krmpotić je sigurno poznavao dubrovačke pjesnike, ali sam nije bio pjesnik. On je bio u onoj komisiji, što ju je Josip II. sazvao u Beč 1782, da uredi hrvatski pravopis latinskoga pisma. Uz njega je bio Stulli Dalmatinac, Lanosović pisac gramatike iz Slavonije, a predsjednik komisiji đakovački biskup Mandić.

Mnogo je radio franjevac Emerik Pavić rođen u Budimu 1716. Mnogo je pisao djela bogoslovnih, a za nas je najviše ovdje spomena vrijedan, što je u stihovima ono opisao, što je Kačić u Razgovoru ispripovjedio prozom, i to u knjizi Nadodanje glavnih događaja k Razgovoru ugodnomu (u Pešti 1768.). Karlo Pavić, kanonik đakovački, pisao je mnoge prigodne pjesme, a Adam Filipović od Heldenthala opjevao je život M. A. Reljkovića i napisao druge prigodne knjige.

Hrvatski pisci kajkavci poznavali su rad pisaca iz Slavonije, koji su bili ponajviše ime »iliričko« u svoja djela uveli, budući da su vjerovali, da su Hrvati potomci starih Ilira. Kad se u Hrvatskoj pojavio pokret s imenom ilirskim, pristali su Slavonci uz Hrvate, za to se od 1834. godine izgubio sasvim karakter provincijalne literature slavonske (Forko: Crtice iz slavonske književnosti Osijek. 1884. i dalje).

Književni rad u Hrvatskoj.

U prvo je doba književnosti hrvatske spomenuto, koliko imade starih dokumenata, da nam rastumače, što su naši djedovi radili. Duh je vremena mnogo dulje ovdje u užoj Hrvatskoj gospodovao, nego li u drugim stranama hrvatskim. Domaći narodni život nam je sačuvao silu hrvatskih spomenika, a umjetna je književnost bila latinska — ako se gdje što pojavilo.

U užoj Hrvatskoj, koja se zvala Slavonija od XIV. stoljeća, počeo se pravi književni rad u XVI. vijeku s reformacijom. Hrvatska ili »Slavonia superior« bila je donekle odijeljena od Dalmacije kajkavskim govorom; ali to sigurno ne bi smetalo literarnoga rada, da nije bilo neprestanih ratova s Turcima, koji su bili padom Bosne najbliži susjedi, ali i najljući neprijatelji Hrvatskoj. U Hrvatskoj nije bilo narodnih škola, kako ni drugdje, a što se učilo, učilo se samo jezikom latinskim, za to je ovaj jezik bio prevladao i u društvenom i u javnom životu. Poslije bitke mohačke (1526.) spala je Hrvatska na križevačku, varaždinsku i zagrebačku županiju, gdje se i danas govori kajkavskim narječjem, koje su neki sasvim neopravdano držali jezikom slovenskim (slovenačkim), čemu su nalazili potvrda u tom. što su pisci zvali svoj jezik imenom »slovenski jezik«. Kakova literarnoga života prije XVI. stoljeća u Hrvatskoj nema, premda znademo, da se u nekih porodica hrvatskih velikaša govorilo i pisalo, što je domaćemu životu namijenjeno bilo, je-

Digitized by Google

zikom narodnim. U provincijalu se je u XVI. vijeku dosta upotrebljavala glagolica, a valjda radi napretka reformacije pjevala se čak i u zagrebačkoj metropolitanskoj crkvi godine 1570. slovenska misa. Što imade spomenika, svi su takove sadržine, koja ne zasijeca u politički život; ali ima mnogo i takovih spomenika, što su pravne sadržine, osobito oni roda Frankopana, te su darivali svojim podložnicima različna zemljišta i sloboštine. (Vidi str. 50 i dalje).

Kako se s jedne strane zatirala narodna knjiga, tako je s druge strane svaka nova vjerska nauka išla u prilog narodnoj književnosti. Protestantstvo je s novom naukom uvodilo u crkvu i u književnost narodni jezik upravo onako, kako i bogomilstvo u Bosni. Hrvatima nije nikad pomanjkalo ljudi obrazovanih i vještih različnim znanostima. Za to je i razumljivo, da se nova nauka duboko usadila po narodu, kad i najodličniji ljudi kao grof Juraj Zrinjski podupirahu protestante — ne može biti toliko poradi same nauke, koliko poradi toga, što je svakomu bilo dopušteno, da upotrebljava svoj jezik, gdje i kako je htio. Među plemićima imadu protestanti pristalica u Jankovićima, Patačićima, Stančićima, Matkovićima i Zrinjskima. Juraj Zrinjski, sin sigetskoga junaka, podigne na svojem imanju u Nedelišću tiskaru za tiskanje protestantskih knjiga, pisanih narječjem kajkavskim, a one ljude, koji su bili progonjeni radi vjere, rado je primao i podupirao. U Tübingenu (Urahu) podigne već prije tiskaru barun Ivan Ungnad »vrhovni kapetan dolnjoaustrijskih, slovenskih i hrvatskih zemalja«, koji je već 1557. morao ostaviti nasljedne zemlje i nastaniti se u Njemačkoj poradi svojega pristajanja uz protestante. Odatle su knjige tiskane glagolicom, ćirilicom i latinicom sadržine duhovne dolazile među Hrvate (1561—1564.). Hrvatske prijevode priređivahu Stjepan Istrijanin Konzul, Antun Dalmatin, Juraj Dalmatin, uskočki pop Ivan, a svoju pomoć obreče tomu pothvatu i najučeniji branilac Lutherove nauke Matija Franković (Flaccus Illyricus) iz Labina (1530—1575.), koji je bio otišao u Njemačku, da uči bogoslovlje, ali je i ostao tamo. —

U Hrvatskoj su se digli ponajviše biskupi protiv nove nauke, ali je Juraj Zrinjski na ponuku hrvatskoga plemića Mihaila Bučića, župnika na Belici u Međumurju, oko 1573. izdao katekizam ili kršćanski nauk; neki kažu, da je preveo i Novi zavjet. Do sad se vrlo malo zna, kojim jezikom i kakim su narječjem svi ovi pisci pisali, budući da se traga njihovim knjigama vrlo malo sačuvalo, jer pripovijedaju, da je njihove knjige uništila inkvizicija, koja ih je dala sabirati i paliti. Zna se na ime, da su postupali protiv odmetnika vrlo nesmiljeno, a njihove spise palili. Bučića je biskup zagrebački pozivao više puta, da bi se ostavio svoje nauke, što on nikad ne učini. Kukuljević spominje, da se u Nedelišću tiskala Bučićeva latinska knjiga Contra praesentiam Corporis et Sanguinis Christi Domini in Sacramento Eucharistiae; a da je bilo sigurno i drugih knjiga iz te tiskare, može se dosta sigurno držati. Do sad znamo za ove knjige protestantske: Tabla za decu i artikuli ili članci ove prave stare krstjanske vere (1561.); Azbukvar (Urah 1561.); Katekizmus (1561. i 1564.), posvećen caru Maksimilijanu (predgovor su potpisali Primus Truber, Antun Dalmatin i Stjepan Istrijanin Konzul); Prvi del novoga teštamenta (1562.); Drugi del novoga teštamenta (1563. Prvi dio su potpisali Dalmatin i Istrijanin, a drugi i Juraj Juričić); Postila (propovijedi), koje je prvi dio izašao god. 1562., a drugi 1563. s predgovorom od Primusa Trubera, Antuna Dalmatina i Stjepana Istrijanina; Loci communes (1562); Predike od tuče (1662.); Govoreně vele prudno (Trattato utilissimo dell Beneficio di Giesu Chr., 1563.); Red crkveni, što su ga sastavili Dalmatin, Istrijanin i Juričić (1564.); Artikuli (konfesije augsburške 1562.); Bramba augustanske spovedi (1564);

Digitized by Google

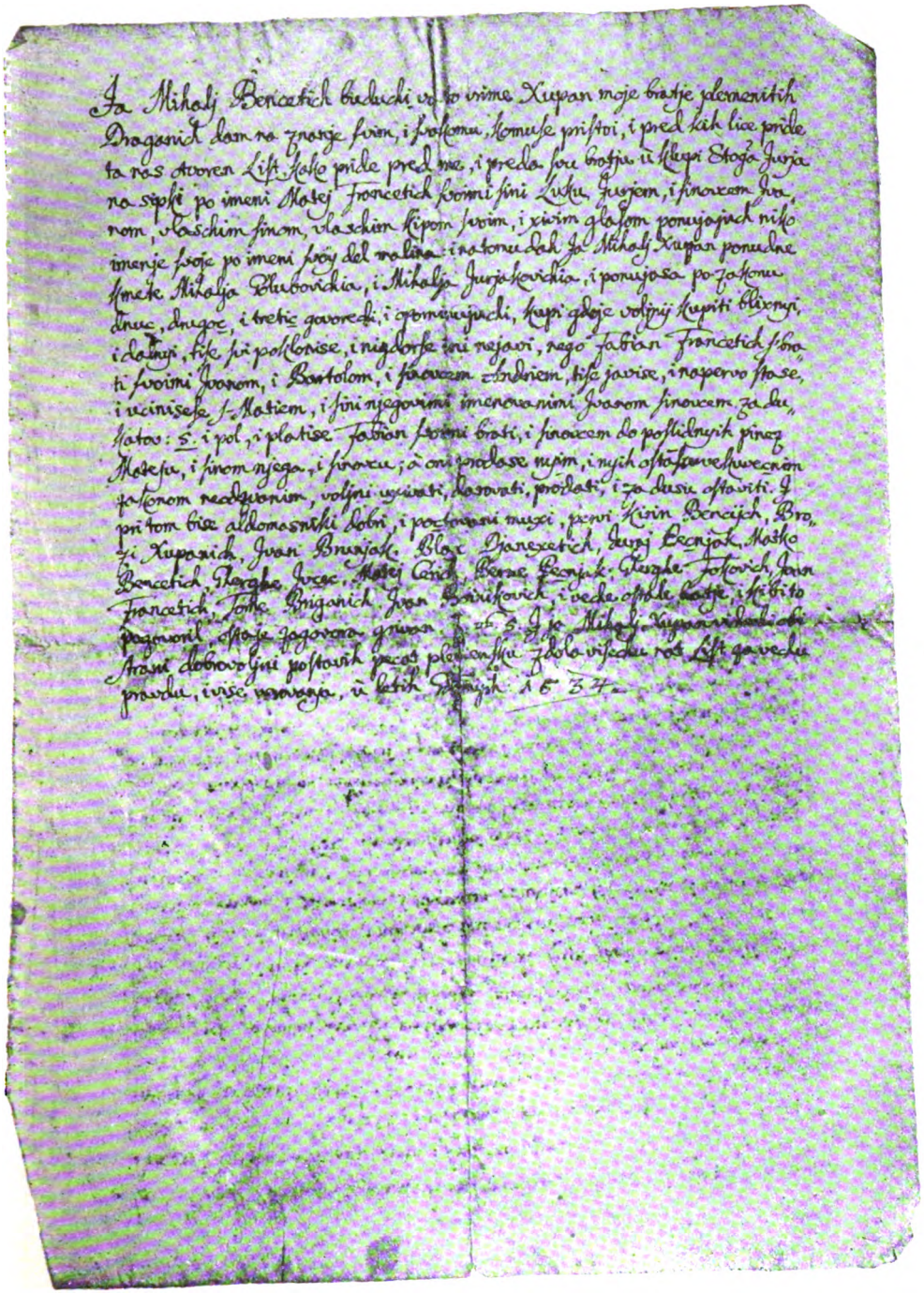

Latinicom pisani spomenik 1534. u Draganiću.[11]

Digitized by Google

Digitized by Google

Spovid i spoznanĕ prave karstiĕnske vire (1564.). Te su knjige tiskane ćirilicom, kako vidimo iz Kukuljevićeve Bibliografije iz godine 1860.

Do sad je najbolje poznata knjiga prijevod Verbecijeva Ugarskoga zakonika — knjiga, koju je na hrvatski preveo Ivan Pergošić 1574. Taj je prijevod u kajkavskom govoru, koji se razlikuje od onoga jezika, kojim su pisali poslije pisci u XVII. i XVIII. stoljeću. Ne znamo — kaže Jagić — kako je dugo radila tiskara u Nedelišću, jer se javlja tiskara u Varaždinu, koja je po svoj prilici preuzela poslove iz Nedelišća. U Varaždinu je neko vrijeme ravnao tiskarom Ivan Manlius, rodom Slovenac. U varaždinskoj je tiskari izašlo djelo Pergošićevo, koji sebe u predgovoru naziva: sedis hujus comitatus judiciariae et Varasd. civitatis notarius: Praefationes et epistolae desiderii Erasmi Rotterdami in quattuor evangelistas (1587.).

Kako je lat. jezik bio u porabi kod Hrvata, tako nalazimo još jednu knjigu latinsku, tiskanu u Varaždinu: De agno paschali, autore Blasio literato Schryniarich (Škrinjarić), gdje se nahodi zanimljivi predgovor, koji spominje spis Antuna Vramca, što je izdao prije te godine Prodečtva. Vramec je bio doktor mudroslovlja, kapelan sv. Jeronima u Rimu, začasni kanonik zagrebački i župnik u Varaždinu, napokon župnik sv. Marka u Zagrebu. Kukuljević (Bibliografija hrvatska 1860., str. 178) misli, da je djelo, što ga spominje i Ljubić (Ogledalo 2,517) o evanđeljima za nedjelje i praznike sumnjivo, jer ga spominje pod Postila (conciones) svetih naslanjajući se na Bedekovića. No Prodečtva su djelo Vramčevo, štampano u Varaždinu 1586. zajedno s Postilom, jer prvi dio »Prodečtva« ima naslov: Postilla veszda s novich zpravlena szlovenskim ieszikom . . . po Ant. Vramczu. (Jagić, Književnik 3,306; Glaser, Zgodovina slov. slovstva 1,126), Ovo bi se drugo izdanje Vramčevo moglo može biti naslanjati na onu postilu, što su je priredili Antun Dalmatin i St. Konzul god. 1568. kao prijevod postile od Brenza: Prvi deil Posztile evanyeliov koi se vszaku nedellu po obitsayu etc., od koje se izvod čuva u Regensburgu? (Letopis Matice Slovenske za leto 1894. str. 203.). Od Vramca je još sačuvana Kronika kratka szlovenzkim jezikom zpravliena v Lublane 1578, gdje je iste godine ponovno otisnuta. Tu je kroniku poslije gotovo doslovno upotrebljavao Vitezović, a Krčelić piše, da je Drašković pomagao Vramcu, da je izda na svijet. Kronika je poznata po prvom i drugom izdanju, koja se ne razlikuju ni po čem drugom, nego samo po tom, što je Vramec, valjda na tužbu zagrebačkih građana, u II. izd. uz god. 1235. pišući: »Kralj Bela zidati i načiniti učini varoš slobodni Grčku goricu v Zagrebe i da onem purgarom velike i dobre pravice« izostavio ove riječi: »Ali vezda je ljudctvo vu nem nesložno, malo imajući, gizdavi, učenim i mudrim ludem nepriateli i protivnici jesu«. Mjesto ovih posljednjih riječi ima drugo izdanje »i privilegiome i slobodu, kemi pravicami i vezda onoga varoša slobodnoga purgari živu i stoje«.

I to je sve, što je ostalo iz XVI. stoljeća hrvatske kajkavske literature! Bez sumnje bi bila hrvatska knjiga još dalje napredovala, da se nisu na protestante digle sve sile, a poznate su one riječi, što ih je ban Tomaš Erdödy na breslavskom saboru rekao 1607. trgnuvši mač: »Hoc ferro, si aliter fieri non potuerit, sectam istam a nobis eliminabimus, tresque nobis adsunt fluvii: Dravus, Savus et Colapis, e quibus unum istis novis hospitibus sorbendum dabimus«. Da se protestantizmu stane na kraj, koji se bio već uvukao i među vojnike, Hrvati »za dobro domovine svoje složnim glasom svega kraljevstva na obranu prave stare svoje vjere« dozvaše u grad Zagreb isusovce, koji će u svojim rukama imati uzgoj mladeži i paziti na vjeru. S isusovcima dođe i drugi smjer u

Digitized by Google

literaturu, a već smo vidjeli, kako se upravo pod novim nastavnicima promijenio smjer duševnoga rada i u Dubrovniku. Razlika je samo ta, da su oni ovdje s voljom gospode radili za latinski jezik, a u Dubrovniku nisu mogli spriječiti narodnoga rada. Po tome nam biva razumljivo, za što u XVII. stoljeću imademo smjer nabožni u hrvatskoj literaturi, a trebalo je gotovo više od 50 godina, da se pojavi knjiga među kajkavcima pisana narodnim jezikom, od kako je bio zapeo rad protestanata.

Ima pisaca, kako se vidi iz Kukuljevićeva djela »Književnici u Hrvata iz prve polovine XVII. vijeka s ove strane Velebita«, no ponajviše je rada u latinskom jeziku. Od domaćih pisaca hrvatskim jezikom jedni su nastojali pribaviti narodu knjižica za pobožnost, drugi su opet pjevali pjesme ponajviše nabožnoga sadržaja. Ovamo ide Nikola Krajačević, nazvan Sartorius, rođen u Sisku 1582. Bio je isusovac i živio u Zagrebu, Trnavi i Požunu, gdje je god. 1639. izdao Ručne knjižice za bratovšćine (Manuale sodalitatis), a 1640. Molitvene knjižice vsem Kristuševem vernem slovenskoga jezika pristojne i hasnovite. U predgovoru razlaže, za što je preveo ovu knjižicu, a u V. dijelu govori o pjesmama, što ih je knjižici dodao, i preporuča, da ih puk mjesto »nečisteh i sramotno ljubezlivih« pjeva. Zanimljiva je knjiga Putni tovaruš napisan 1640. u Ozlju gradu, a izdan u Mlecima 1641., koji je napisala grofica Katarina Frankopan, udata za Petra Zrinjskoga, sina Jurja, koji je osnovao tiskaru u Nedelišću. Katarina, kći Vuka Frankopana, rodi se prije 1625. god., a bi odgojena sasvim u duhu narodnom, kako je to bio običaj u tom rodu. Uz hrvatski jezik znala je njemački, a valjda i talijanski: bila je na glasu ljepotica, a i osobito duhovita, što se vidjelo i u političnom radu njezina muža Petra Zrinjskoga, kojemu je ona bila desna ruka. Ona je samo iz ljubavi za hrvatski jezik napisala onu svoju knjižicu, jer je boli, što se gotovo između svih jezika »najmanje hervackoga ovo doba štampanih knig nahodi«. No narod nije shvatio njezine želje, ako smijemo suditi po priči, koju još i sad pripovijedaju, da je ona izdala svoga muža i brata, pa u zdvojnosti da se bacila s prozora s grada Ozlja u Kupu. Obrazovaniji joj se Hrvati onoga vremena pače rugahu, jer ima pjesama hrvatskih, što govore o njoj s prijezirom. Umrla je u Gracu na 16. studenoga 1673., gdje je bila utamničena, a duh joj je od boli i nevolja potamnio.

Za svoje je doba radio mnogo Juraj Habdelić, rođen u starim Čičama u Turopolju 1609., a umro u Zagrebu 1678. Bio je isusovac i učitelj, pa upravitelj isusovačkoga kolegija. Kao učitelj upozna oskudicu hrvatskih knjiga, te odluči napisati rječnik, iz kojega će se latinski jezik lako moći učiti; u kajkavskom narječju sastavi Dictionar, gdje hrvatske riječi tumači latinskim jezikom. (Tiskan u Gracu 1670. god.). Osim rječnika izda Prvi oca našega Adama greh (tiskano u Gracu 1674. god.), što ga je posvetio zagrebačkomu biskupu Martinu Borkoviću. Ova moralno-poučna knjiga, koja je osnovana na svetom pismu, spada među najbolje knjige kajkavskoga narječja. Zanimljiv je predgovor toliko, što se vidi, da je i on već poznavao narječja i veli: »Ništar menje, komu se horvatski hoće govoriti, neka reče mesto lehko — lahko, mesto osem — osam, mesto nesem — nisam etc.« Tu priznaje štokavski govor hrvatskim, ali on nije htio tako pisati, već onim govorom, kojim se govorilo, gdje je on živio. Godine 1674. izišao je njegov Kršćanski navuk s dogođaji sv. pisma, a još 1662. Zrcalo Marijansko. Od Gabrijela Jurjevića, kontrolora u Varaždinu, ostala su u tri dijela Listi heroov, to je velikeh na glasu ljudi (u Beču 1625.), a posvetio je te pjesme Adamu grofu Zrinjskomu. U tim se listima pjeva o činima svetaca i nekih slavnih Rimljana, careva, papa i dr., uz i to ćudoredne nauke. Ima živih opisa, a Kukuljević

Digitized by Google

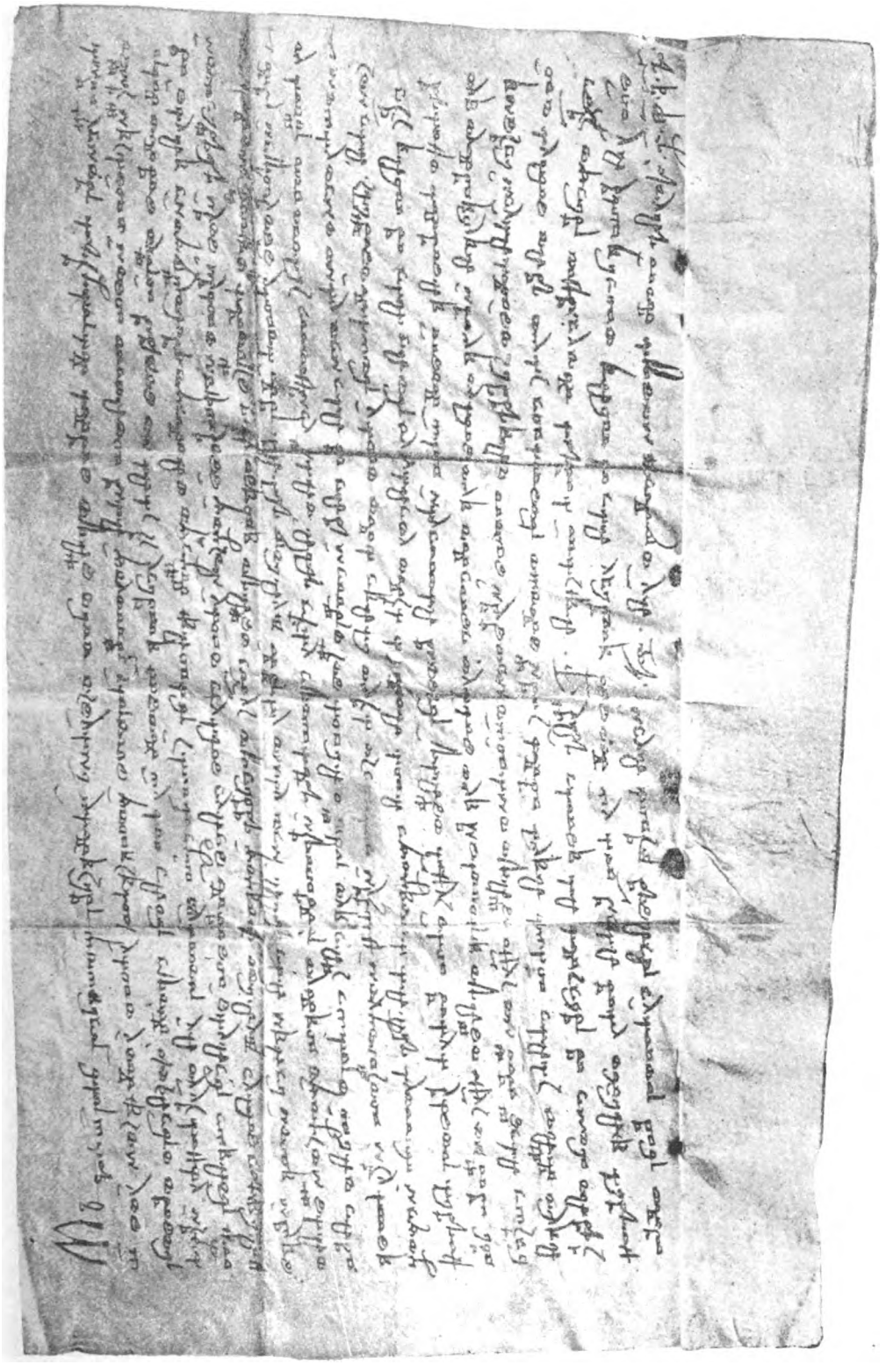

LIST PORKULABA RMANSKOGA IZ GOD. 1484.[12]

Digitized by Google

Digitized by Google

spominje opis Rima za pape Urbana VIII., koji se opis tako ističe, e bi se moglo misliti, da je pisac tamo polazio nauke. Spominje, kako se mogu pjevati pjesme njegove na notu: »Premilo tužita dva Vugra viteza«, a to je narodna pjesma. — Poradi načina pisanja zanimljiva je knjiga »Zvončac iliti Premišljanja zvrhu četirih poslednjih človeka« od Matijaša Magdalenića, koja je izašla 1670. On se ugledao u Opsidu, djelo Petra Zrinjskoga, jer nije poznavao knjige dalmatinske, a kako je ratovao s Turcima, poznavao je i govor štokavski, te je sam, premda rođeni kajkavac, pisao »niti zavsima pravo hrvatski, niti zavsima slovinski, nego sclavonico-croatice«. Iz njegova se djela upoznaje duh svjetovnjaka, ako i jest uzimao predmet svojim pjesmama iz sv. pisma, a dobro je poznavao svoj narod, među kojim je živio. Pisao je prilično na narodnu, više nego drugi pisci njegova doba, osobito svećenici. — Po izgledu grofice Katarine Frankopanove izdala je u Zagrebu grofica Magdalena Nadaždy, udova po Ivanu Draškoviću, prijevod madžarskoga djela palatina Pavla Esterhazija Sobotni kinč B. D. Marie (1696.) — Mnogo se sa svoje jezične ljepote hvali djelo Petra Petretića (rođ. 1604.), biskupa zagrebačkoga, a i nadbiskupa kološkoga, koji je umro u Zagrebu 1667. Od hrvatskih djela spominju se Sveti evangeliomi (izdanje u Gracu 1651. i 1694. u Trnavi), premda se ne može sigurno reći, da je to djelo od njega, ili je on samo dao komu da ga izradi. U predgovoru govori o tom, što ga je potaknulo, da izda ovakovo djelo: ugledao se u primjer jednoga ugarskoga nadbiskupa, koji je u svojem jeziku izdao propovijedi, a on odmah na početku svoga biskupovanja (1648.) »včinil ne sam po sebe, nego po drugeh gluboko vučeneh i visoko mudreh redovneh ljudeh i pastireh crkveneh najprvlje: Reči sveteh evangeliomov, ki su vu slovenskom orsage okolu godišča obični i navadni, iz dijačkoga te vugarskoga tekstuša na naše pravo slovensko zagrebačko slovo, pravdeno, poleg moje štime (mišljenja) prenesti od reči do reči, gdje je bilo moguče, te je slovenščina prepustila. Za to, pokeh dob pred tem toga né bilo videti u našem slovenskom orsage slovenskem ezikom dostojno štampaneh evangeliomov, ja gledeči na občinsko dobro — — da bi naši cirkveni pastiri i prodekatori slovenski svete evangeliome iz knjig slovenskeh pred ljudstvom čteli, poleg običaja i navade prodekatorov vugarskeh, nemških, češkeh i kranjskeh.« Tim evanđeljima je »včinil pridati jednoga novoga katekizmuša, to je to Navuk duhovni krščanski«, i dodao je neke molitve i pjesme duhovne, koje bi se imale pjevati po napjevima narodnih pjesama, što ih je ovakim načinom mislio zatirati. Pisao je svojim novim pravopisom, pa da ga opravda, dodao je na kraju evanđelistaru Appendix ad declarandam editionem hujus libelli Ortographicam. — Zagrebački kanonik Juraj Ratkaj izašao je na glas svojim istorijskim spisom Memoria regum et banorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae, (1652.) na što ga je potakao Ivan Drašković. S latinskoga prevede Kriposti Ferdinanda II. (1640. u Beču), a posveti prijevod Ivanu Draškoviću. Po riječima se iz predgovora vidi, koliko mu je stalo, da se što više uzradi u književnosti na narodnom jeziku, pa veli: »sami naši Slovinci tako nemarni gnjiju« u neradinosti, dok se drugi narodi trse, da što bolje podignu svoje znanje.

Najznatniji je u ovo doba svakako hrvatski ban grof **Petar Zrinjski**, rođen 6. lipnja 1621. u Vrbovcu, a pogubljen 30. travnja 1671. u Novom Bečkom Mjestu. On je pisao u latinskom jeziku o latinskim riječima, a u svoje je gradove sabrao velike biblioteke i umjetnička djela. Na srcu mu je bila i narodna knjiga, što nam dokazuje Adrianskoga mora Sirena. Izdao je to djelo u Mlecima 1660. sa četiri slike. U toj je knjizi Petar preveo s madžarskoga jezika djelo svoga brata Nikole koje je izašlo u Beču 1659. Petar je preveo to djelo samo s toga, što ga na to, poticala velika ljubav prema hrvatskomu narodu, a posvetio je prijevod »virnim i prid-

Digitized by Google

nim junakom vse Harvacke i primorske krajine hrabrenim vitezovom«, i preveo je to za to, »da svit vidi kakove sini i viteze ov naš orsag (hrvatski) zdrži«; »da se mi u slavna ova dila kako u zrcalo nagljedajući poznati moremo, kim i kakovim načinom nastojat imamo polag vere kršćanske, polag doma našega i polag vernosti gospodina žitak naš i krv našu ne šparati izlijati«; »da se sa mnom diče i raduju ostanki onih (Hrvata), koji su s Nikolom Zrinjskim poginuli«. Ta je knjiga sastavljena iz različnih dijelova; u početku su dvije lirske pjesme, jedna ima 56, a druga 36 strofa, po tom ide Obsida Sigetska u 15 pjesama, a na kraju ima pjesama iz grčke i rimske mitologije. Ovaj posao Zrinjskoga može se prije zvati parafrazom nego li prijevodom, jer na mnogo mjesta ide svojim samostalnim putem slaveći djela junaka sigetskoga. Petar je mnogo ljepše izrekao svoju nakanu u predgovoru, nego li brat mu Nikola u madžarskom; onaj je posve skroman, ne će se takmiti o slavu s bratom Nikolom, koji nekako dosta smjelo izriče svoje misli; Petar se ponosi svojim patriotizmom, čega u Nikole nikako nema; Petrova je pjesma smjera hrvatskoga, namijenjena narodu hrvatskomu, da mu u uspomeni sačuva slavu na borioce pod Sigetom. Petar je po gdje što izostavljao iz madžarskoga originala, a gdje što opet i dodavao od svoga i prerađivao original. No pored svega toga nije ovo djelo od velike vrijednosti ni po nutarnjem sastavu ni po vanjskom obliku, pa tako i pada hvala, što je Madžari daju djelu Nikole Zrinjskoga. (Književnik III.). Jezik u Zrinjskoga je čakavski pomiješan s kajkavskim.

Grof Petar Zrinjski
r. 1621, pogub. 1671

S Petrom Zrinjskim pogibe na stratištu i njegov šurjak Franjo Krsto Frankopan, koji je ostavio u rukopisu Gartlic (vrtić) za čas kratiti. Ovo je zbirka pjesama najviše ispjevanih u tamnici u različnom metru; ima ih velik dio originalnih, a neke su prema talijanskim pjesmama, što ih je nadvojvoda Leopold Vilim, sin cara Ferdinanda II., tiskao u Bruselju 1656. Frankopanove su pjesme ponajviše lake ljubavne, i šaljive, ali ima i ozbiljnih razmatranja, u kojima se ističe turobno osjećanje mlada utamničena junaka. Ima tu pjesmica lijepih, a sve odaju čovjeka naobražena, vedre duše i topla srca. Pribrane su i nekolike narodne pjesme. (Izdanje od godine 1871.).

Najodličnije je svoje doba zastupao **Pavao Ritter Vitezović,** koji se rodio u Senju oko 1650. Bio je odgajan u Belgiji; kad se otud povratio, dade se na javnu službu kod kuće. God. 1681. bude poslan na šoprunski sabor kao zastupnik svoga rodnoga grada, koji ga godinu dana poslije posla na carski dvor, gdje je

Digitized by Google

kao pjesnik stekao carsku milost i naklonost velikaša svojim latinskim pjesmama, što ih je njima na čast pjevao. Iza toga boravka nastani se u Zagrebu, pa 1687. postade vitezom zlatne ostruge, za tim kraljevskim savjetnikom, barunom i god. 1691. podžupanom ličkim i krbavskim. Živeći u Zagrebu naumi podignuti tiskaru, kojom će se promicati narodna književnost; no među svećenicima nađe se sva sila protivnika, jer su isusovci bili odgojitelji, pa su svakako gušili ono, što je narodno. Tiskaru je osnovao, ali je radi nje imao vrlo mnogo neprilika, pa kako je car Leopold I. umro, ocrne ga isusovci na dvoru u Beču, a on izgubi ne samo imanje nego i sve časti. Kad je pošao u Beč, da dokaže svoju nevinost, stigne ga u Beču smrt 17. prosinca 1713. godine.

Vitezović je dobro shvatio, da narod treba buditi iz mrtvila poznavanjem njegove domaće povjesti, za to je najviše i radio oko te grane znanja, premda je drugim svojim poslom u istinu počeo ono, što se istom poslije sto godina moglo izvršiti. Njegova se hrvatska djela bave pitanjima jezičnim, povješću i poezijom. Filologično mu je djelo Lexicon latino-illyricum u rukopisu (u kaptolskoj zagreb. knjižnici), a vrijedan je spomena, što je tu provedena nova ortografija i što je svakoj riječi zabilježen akcenat. Vitezović je ponovno (prvi put Budinić) htio uvesti u hrvatsku knjigu češke dijakritične znakove u ortografiju i sam je njom pisao rukopise, no tiskalo se njom nije poradi velike skupoće u nabavljanju slova. Već on uvodi sve gotovo one znakove, što ih danas upotrebljava jugoslav. akademija. Njegova je Grammatica croatica (od koje danas znamo samo nacrt kakova bi bila) imala je pokazati, kako treba oblike pisati. On je ovim radnjama nakanio hrvatskomu narodu dati jedan književni jezik, a tiskara bi u Zagrebu imala stvoriti jedno književno središte svih Hrvata. — Pjesničkih radova tiskanih nema mnogo, a najvažnije mu je Odilenje sigetsko (izdano 1684. u Beču, onda 1685. i u Zagrebu 1836.), gdje se pjeva o slavnom junaku sigetskom Nikoli Zrinjskom, ne bi li pokazao Hrvatima, što može hrabrost, junaštvo i stalna volja, a time u svojih nehajnih Hrvata pobudio interes za domaću svoju narodnost. Djelo je razdijeljeno u 4 dijela. Prvi dio je sastavljen od tri pjesme: Siget hrvatskim gospođama sam kaže, što se dogodilo s njihovim gospodarima; ban poučava sina u najvećoj svojoj brizi, kako ima ostati na životu, ali ga sin za uzvrat mnogo moli, da bi smio s njim poći u boj i umrijeti. Drugi dio je sastavljen od 15 pjesama, koje su kao poslanice u duhu lirskom, u kom ima i tona elegičnoga. Tako piše: ban caru, car banu, ban orsagu (državi), orsag banu (lijepa pjesma), ban Sigetu, Siget banu i t. d., a ističu se pjesme: Siget banu i vojnicima (gdje se opraštaju i zahvaljuju na obrani), vila Hrvatkinja nad Sigetom, gospodična Sofija i oral (što bi moglo opominjati narodne pjesme o Kosovki djevojci). Treći dio ima natpis: Putnik i jeka, gdje se putnik razgovara s jekom, o događajima pod Sigetom. Četvrti dio su epitafiji (nadgrobnice) pojedinim junacima kršćanskim i turskim, n. pr. caru Sulejmanu, Nikoli Zrinjskomu i t. d. Svojim se patriotizmom najviše ističe drugi dio. Najveći je dio ovih pjesama ispjevan u dvanaestercu po načinu dubrovačkom; no zanimljivo je, da je Vitezović u nadgrobnicama upotrebljavao i heksametar, što se čini da će biti prva imitacija klasičnoga metra u hrvatskoj literaturi. Stihovi su mu dosta pravilno građeni prema čakavskom izgovoru, premda u cijeloj pjesmi ne možemo tražiti osobita poleta fantazije; mora se ipak istaknuti, da je jednu jedinstvenu misao sretno proveo čitavim djelom hoteći prikazati zasluge bana Zrinjskoga i slavu naroda hrvatskoga. Budući da je u to doba hrvatskim narodom, a još više inteligentnijim slojevima, prevladao silni indiferentizam za narodnu stvar na korist latinskoga jezika, mislio je on pjesmama barem u nekih probuditi svijest, jer je znao, da samo pjesma o tako slavnom događaju može potaknuti koga na razmišljanje. No prevari

Digitized by Google

se. Prvo izdanje nije potpuno; drugo je izašlo napose u Beču 1685., a treće u Zagrebu s uvodom od Slovaka prof. Stjepana Moyzesa 1836. Vitezović je ostavio pjesama u rukopisu ispjevanih u slavu Petra Velikoga, cara ruskoga. Po tom možemo držati, da je i on bio poznat s onom književnom slovenskom zajednicom, kojoj je prije njega bio veliki propagator Hrvat pop Juraj Križanić.

Među istorijskim spisima ide na prvo mjesto Kronika aliti spomen svega svijeta vikov. (Izdana u Zagrebu 1696.). Izdana po drugi put u Zagrebu, popunjena je od Stjepana Rafaja (1744.); a do god. 1771. popunio ju — po Šafariku — Nikola Lovrenčić, isusovac, ali tako, da je od izdanja 1744. otkinuo naslovni i posvetni list, dodao svoje od 1744—1771. i izdao pod svojim imenom posvetivši je zagrebačkomu biskupu Tausu i izdao 1772. Vitezović je — kako sam veli u predgovoru — nastavio kroniku Vramčevu, no s tom razlikom, da je ono, što Vitezović pripovijeda o događajima XVII. stoljeća gotovo najviše povjest hrvatska, dok Vramčeva kronika jedva šest događaja u svem pripovijeda o Hrvatskoj. Vitezović mnogo pripovijeda o bojevima s Turcima, pa može imati u tom pogledu i naučne vrijednosti. Upotrebljavali su je Kačić i Srbin Rajić. Što pripovijeda o vojevanju krajišnika, to je najviše pisao u štokavskom govoru Kao nastavak kronike mislim da se ima držati sada nepoznati spis, koji se spominje pod imenom Novljančica. (Nast. Vjesnik V.). Vitezović je izdao pod imenom Ljubmir Zelenlugović u Zagrebu 1695. godine Kalendarium aliti misečnik hrvatski. To će biti drugi koledar u hrvatskoj literaturi, pisan sigurno za prosvjetu prostomu narodu. Piričnik aliti razlike mudrosti cvetje (izd. u Zagrebu 1703.) je zbirka gnoma i narodnih poslovica u stihovima, što je otisnuto u »Danici« za godinu 1835. Ne zna se kada je izdao Lado horvatski iliti Sibilla zvrhu mnenja dojdućih pripećenj (događaja) na devet vil razlučena. U posljednjim izdanjima je prerađena u govoru kajkavskom. Vitezović je mnogo više radio i pisao jezikom latinskim, i to pjesama i povjesnih radnja, a taj mu je posao daleko raznio glas ne samo u domovini, nego i drugdje. (Lopašić, Građa za povjest književ. hrv. I, 50). Da osvoji za svoja nastojanja domaće plemstvo, sabirao je podatke o grbovima i 1703. godine izdao djelo Stemmatographia sive armorum illyricorum delineatio, descriptio et restitutio. Znatna je i Banologia u rukopisu. Pjesme kao Croatia rediviva regnante Leopoldo Magno, Plorantis Croatiae saecula duo (1703.), Bosna captiva i t. d. svraćale su na se pozornost samoga cara. Vitezovićev je rad za hrvatsku bio onda bez uspjeha, jer ga zavist ili neznanje nije htjelo razumjeti, a sigurno i njegovo veliko znanje za ono doba nije bilo mnogima po ćudi, pa ga za požrtvovni rad upravo domaći ljudi strovališe u propast. (Vidi: Građa za književnu povjest god. 1897.)

Senjanin je i Mateša Antun pl. Kuhačević (r. 1697., † 1772. u Zagrebu), koji je bio poradi nekakove bune odsuđen na doživotnu tamnicu. Od njega ima 8 listova, što ih pisao je u stihovima rođacima i znancima iz tamnice; onda su pjesme nabožne i pjesme prigodnice, koje su pisane prema različnim događajima istorijskim njegova vremena. Djela su izdana u Senju 1878.

U početku XVIII. stoljeća nije se mnogo radilo među Hrvatima kajkavcima, budući da je malo bilo potpore za književnost. Što je knjiga, većinom su sadržaja nabožnoga ili poučnoga. U drugoj polovini nešto je bolje, jer su nadošle nove prilike, koje su bile od koristi narodnomu jeziku. Tu je već bilo knjiga namijenjenih ne samo pouci, nego i zabavi, premda je općinstvo, čini se, najviše marilo za dramatska prikazivanja, — čemu mnogo doprinese i ćud. Među plodnije pisce ide Štefan, po svom rodnom mjestu nazvan Zagrebec († 1742.), koji je bio kapucin.

Digitized by Google

Od njega Hrana duhovna (Pabulum spirituale), to jest propovijedi, koje su izlazile od god 1715—1734 u 5 dijelova, a za cijelu godinu. 1723. god. izdao je Zadnja volja. — Josip Bedeković je plemenitoga roda, a stupio je rano u red pavlina, te je poznat kao povjesničar po svom djelu Natale solum s. Hieronymi (1752), u 2 sveska. Preveo je Adama Koločanija Manuale s latinskoga jezika za potrebu pavlinskih lajika (u Gracu 1744). Isusovac Ivan Mihalj Sotner izda 1734. »Put u nebo«. Svojim latinskim spisima se proslavio Adam Baltazar Krčelić (rođ. 1715.) kanonik zagrebački. († 1778.). On je u svojim radnjama istorijskim upotrebljavao rukopise i djela Vitezovićeva, Levakovićeva itd., a s jezične je strane dotjerivao kroniku Vitezovićevu, koja je bila pisana više čakavski nego kajkavski. Na hrvatskom je jeziku ostavio dvije nadgrobne riječi, jednu na smrt bana Bužana 1767., a drugu na smrt grofa Petra Troilla Sermagea 1772., a uz to još »Blaženoga Augustina Gazotti, negda biškupa zagrebečkoga, življenje«, (Zagreb 1747. bez svoga imena). Hilarion Gašparoti (1712—1762.) reda pavlinskoga napisao u četiri knjige Cvet sveteh ali življenje i čini svetcev (1752—1761. dijelom u Gracu, dijelom u Beču). Isusovac Ljudevit Jakobili izdao je u Zagrebu 1762. »Zavjetek žitka sv. Felicijana biskupa«, što je preveo s latinskoga. Dosta je pisao Juraj Mulih isusovac i apostolski misionar, a izdavao je knjige duhovne sadržine: živote svetih, kršćanski nauk, molitvene knjižice, od kojih su neke bile vrlo dugo gotovo jedine knjige za Hrvate kajkavce. Zanimljiva je ona knjižica (Zrcalo pravedno 1742.), gdje nastoji dokazati, za što su se istočnjaci odcijepili od zapadnjaka u vjerskim stvarima, a s time će biti spojeno i to, da je pisao nešto drukčijim narječjem od onoga drugih pisaca kajkavskih svoga vremena: u njega je jezik po prilici sličan onomu, što su ga prvi Iliri (od god. 1835.) upotrebljavali, jer je svoje knjige namjenjivao i širemu krugu od onoga Hrvata kajkavca. — Mlađi od ovoga je Ivan Mulih († 1798.). isto tako isusovac, koji je napisao dva dijela propovijedi iz god. 1782. i 1794. — Petar Berke izdao je Kinč osebujni slavnoga orsaga horvatskoga (1765. i 1775), gdje se pripovijedaju čudesne zgode, što su ih doživjeli oni, koji dolaze na zagovor u Bistricu k majci božjoj. Zanimljiv je spis Prokopa Svobode pod naslovom »Preporođeni Čeh, aliti svetost sv. Prokopa vu domovini Čeha«. (Zagreb 1765). Po rodu Čeh (1728—1767.) ode u franjevce, a kako je u Krapini čuo priču o Čehu, Lehu i Mehu, upotrebio ju je za svoj spis koji druge osobite vrijednosti nema. Juraj Res († 1767.), kanonik zagrebački, kako Šafařik pripovijeda, imao je velik dio ostavine Rafaela Levakovića u svojim rukama, što ju je poslije predao Krčeliću; preveo je s latinskoga propovijedi i izdao ih 1764. pod imenom »Pet kamenov preče Davidove«. Josip Arnošt Matijević iz Ivanića (1742—1808) spada među plodnije pisce hrvatske literature. Bio je kateketa i altarista u Zagrebu, a izdao »Pomum granatum oder der wahre Kern der deutschen Sprache kroatisch explicirt«, onda tumačenje katekizma, Prodečtva, Genofeva (1808.). Ovo je sve slagao najviše po njemačkom. Nikola Plantić (1777.), svećenik zagrebačke biskupije, otide kasnije kao misionar u Paraguay, gdje je mnogo proživio, dok nije napokon bio izabran za kralja. Izdao je 1775. »Pobožna i kratka premišljavanja«. Poradi čistoće jezične hvale Bartola Kocijančića, kanonika zagrebačkoga († 1806.), koji je izdao u Zagrebu 1774. »Filotea sv. Franje Saleziuša« u prijevodu. Kanonik kaptola čazmanskoga i župnik sv. Marije u Zagrebu Baltazar Mataković izdao je »Naučnu knjižicu navuka krščanskoga« (1770.) i iste godine »Sermones morales Joannis Campadelli ex Italico in Croaticum vulgare traducti. Pars prima«. Isusovac Mikula Lovrenčić nastavio je Vitezovićevu kroniku. Jedina je među spisateljicama u hrvatskoj literaturi XVIII. stoljeća Jozefa grofica Oršić rođena Zichy, a udata za grofa Krištofa Oršića. Napisala je »Betegujuće živine

Digitized by Google

vračitelj« (Zagreb 1772.). Kanonik zagrebački grof Franjo Oršić izda »Vračitelj bete-gujuće živine«, a isusovac Ivan Vitković ostavi u rukopisu hrvatsku gramatiku za Nijemce. Kapucin Gregur imao je raznih prilika za propovijedanje, a osim toga sastavi Nagovaranje soldatov na vojevanje proti Turčinu, opisivao ratovanje od god. 1788., 1790. i 1791. Slično je radio Josip Gorščak, župnik u Petrinji, izdavši »Govorenja zarad srečnoga Mantue zarobljenja, dan 25. Augusta 1799.«, o čemu je iste godine nešto pisao Mihalj Sinković.

Ima i drugih knjiga poučnoga smjera u kajkavskoj literaturi XVIII. stoljeća. Tako je Karlo Solengi, c. kr. inspektor sađenja dudova izdao Kratek navuk ili uputjenje, kak dudovo belo drevo zasadjati . . . . se mora (1768.), pa onda Potvrđeni načini za pomoći ljude u vodi utopljene (1780). Ovim je knjižicama slična knjižica od Antuna Romani-ja u Varaždinu 1774. Vaclav Paul izda u prijevodu 1771. »Razgovori i navuk od držanja i hranjenja ovac, za tem od obdjelavanja duhana« kao prijevod. — Ni liječenje ljudi nije posve zanemareno, jer imamo od Ivana Lalangue-a (koji je po rodu iz Belgije, ali u službi kao fizik varaždinske županije pisao i sam hrv. knjige) Medicina ruralis ili vračtva ladanjska (prijevod od fratra Eugenija Klimpachera) 1777., onda Izpisavanja vračtvenih vod, pa o sađenju jabuka itd. Belostenec (1595—1675.) i Jambrešić se ističu kao radnici u gramatici i filologiji, a sigurno je to, da su oba, prvi pavlin, a drugi isusovac, radili oko toga posla najviše radi nauke i škole. Od Belostenca ima i Šest pesmih od sv. Pavla prvoga pušćenika. Jambrešić je dovršio djelo isusovca Franje Sušnika i 1742. izdao Lexicon Latinum interpretatione Illyrica, Germanica et Hungarica locuples.

Bilo je bez sumnje i više radnika oko hrvatske knjige u XVIII. vijeku, ali je sigurno mnogo djelo moralo ostati u rukopisu, jer nije bilo toliko mára i nastojanja za domaću knjigu, da bi se mogle sve, pa i narodu namijenjene knjige, izdavati. Ako su već literarne neprilike dosta velike, to ćemo naći još jače istaknut smjer u radu pisaca po njihovu zanimanju. Gotovo sve su to sami duhovnici, koji rade u svojem smjeru; ali nigdje ni traga ne vidimo, da bi se oslanjali na savremenu literaturu u Dalmaciji, koja se bila vrlo lijepo podigla. Vidi se, da je bio duh kroz cijelo XVIII. stoljeće onaj isti, što je i Vitezovića sprečavao u njegovu radu. Nešto je bolje pri kraju XVIII. stoljeća za hrvatsku kajkavsku literaturu; s jedne strane političke prilike i reforme u državi, a s druge strane odbijanja Madžara, koji su htjeli uvesti u sve urede i škole u Hrvatskoj svoj jezik, potaknulo je Hrvate kajkavce, da što više prionu uz svoj jezik i da podignu književnost. Jagić ovako crta to doba: Madžari su po svojoj snazi htjeli, da se njihov jezik i književnost uvede mjesto latinskoga u urede i škole. Hrvati su na požunskom saboru branili od neke potrebe jezik latinski ne znajući, što bi im pravo trebalo. S druge su strane dobro uviđali, što ih čeka, ako se uvede madžarski jezik u njihove urede i škole; ako se to zbude, mogli bi Hrvati od slobodnih saveznika pretrpjeti štete za svoju individualnost; k tomu je to bila pomoć onim narodima, što su se u Ugarskoj opirali nastojanju sabora ugarskoga. Samo tako možemo razumjeti, za što su neki kajkavski pisci upotrebljavali u početku ovoga stoljeća sve, samo da bi se našlo i među prostim narodom što više čitalaca hrvatskih knjiga. Dok su se za gospodu pisale knjige latinske, trebalo je za građane, koji su bili dosta odcijepljeni od narodnoga duha, pribrati takova štiva, da se vidi, kako se mogu pisati u hrvatskom jeziku knjige i zabavne, a ne samo poučne, i to one za prosti narod, kako se do tad radilo. Ako to sve dobro uzmemo na um, to ćemo laglje moći razumjeti, odakle već u osam-

Digitized by Google

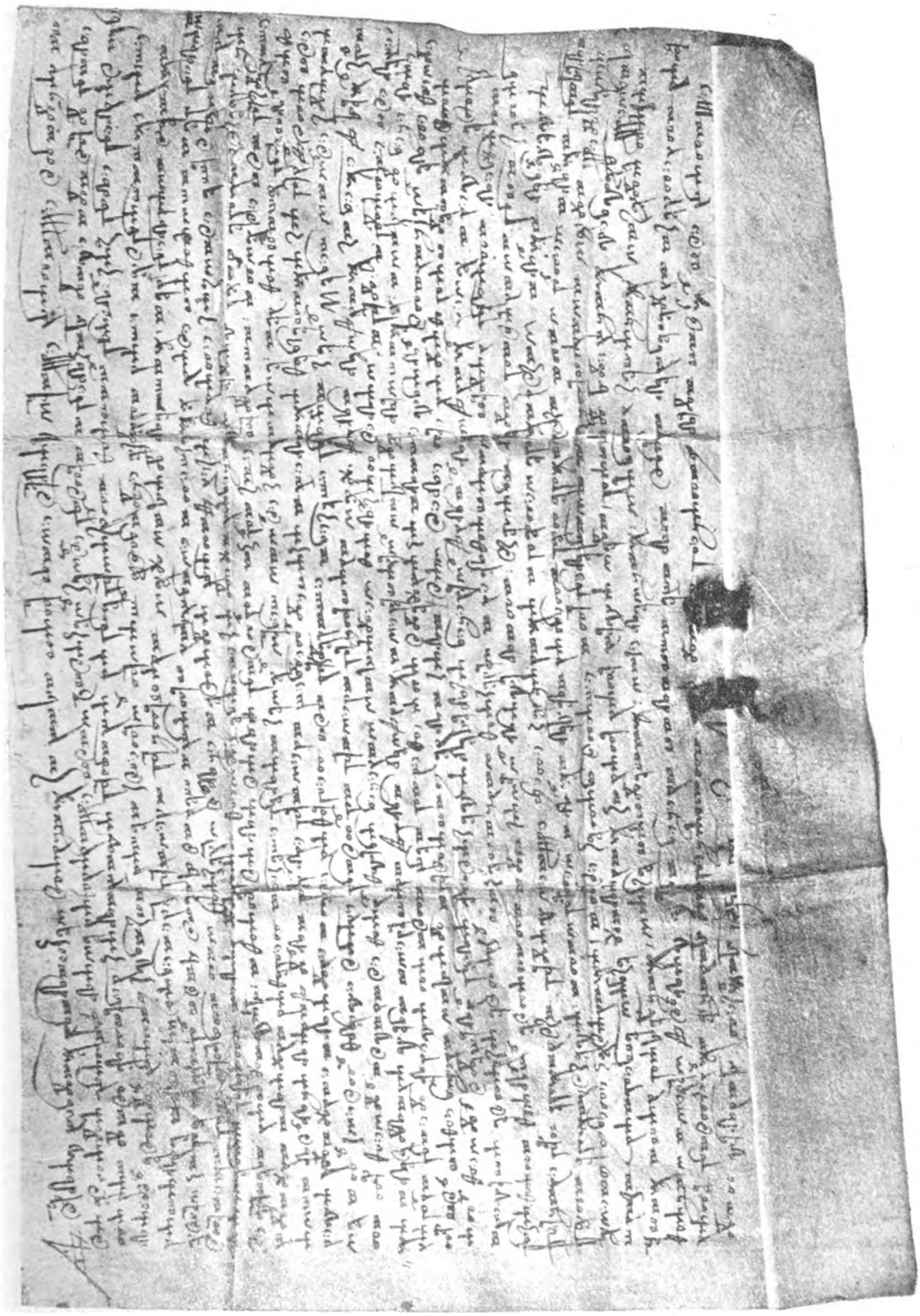

SUDBENA GLAGOLSKA ISPRAVA IZ XVI. STOLJEĆA.[13]

Digitized by Google

Digitized by Google

desetim godinama (a poslije još više) ono nastojanje, da što više drama bude i prevođeno i prikazivano među kajkavcima. Ovim se piscima ima zahvaliti, da se toliko ojačao duh narodni u nekih ljudi, te su na tom temelju mogli poslije probuditi u svim slojevima zanimanja i ljubavi k narodnom jeziku.

U borbi za latinski jezik s Ugarskom samo su veći umovi, kao n. pr. biskup Maksimilijan Vrhovac pravo poznali, da se i kod Hrvata mora mrtvi jezik zamijeniti živim narodnim govorom. Gospoda su branila latinski jezik i išla protiv narodnoga, jer su mislili, da će po tom jeziku sačuvati svoja stara prava. Jedino niže svećenstvo, može se reći, bilo je u neprestanom doticanju s prostim narodom, pa kako je već u XVIII. stoljeću počelo misliti i raditi, koliko je moglo, za narodnu stvar, tako je i u novim prilikama, koje su nastale s vojnama Napoleonovim, počelo još ozbiljnije raditi oko podizanja narodnoga života. Još je to i više moglo, kad je na kraju XVIII. stoljeća sjeo na biskupsku stolicu u Zagrebu **Maksimilijan Vrhovac** (r. u Karlovcu 1752. † u Zagrebu 1827.), koji je radio, da se narodni jezik podigne do kulturnoga govora. On se mnogo zanimao sudbinom hrvatskoga jezika, u onoj smjesi narječja radio je oko njegova jedinstva, jer je on već 1796. izdavajući crkvenu knjigu (Rituale Romano-Zagrabiense) uzeo tekst na narječju štokavskom i kajkavskom. Koliko je radio oko narodnoga buđenja, vidi se najbolje iz njegova poziva na svećenstvo od god. 1813. (26. lipnja), što ga je napisao latinskim jezikom, gdje poziva svećenstvo svoje biskupije i traži, da se saberu narodne umotvorine, riječi, atributi i u opće sve, što jedan jezik čini jezikom — dakle da to sabiranje bude potpuna slika narodnoga govora. Svaki, koji uzradi oko toga, veli biskup, poradit će oko napretka svojega materinskoga jezika. Sve to, što se po narodu pokupi, neka se šalje njemu, a on se nada, da će sve tiskati. (Tiskana poslanica u »Danici Ilirskoj« 1837. god. br. 57. i u »Kolu« IX.). Biskup nije našao nikakova gotovo odziva, a to je bio znak, da su još sami svećenici malo, a drugi još manje marili ne samo za narodne umotvorine, nego i za narodnu stvar. Budući da je biskup ponukavao svećenstvo, da sabere i ono, što se nalazi u starijim knjigama za narodni život, to je on upravo pokazao Hrvatima, da nije dosta sabirati i paziti na sadašnjost, već da treba i na prošlost nadovezati novi rad. I sam je napisao nekoliko hrvatskih knjiga i to molitvenih, pjesama, propovijedi. No osim toga se mnogo brinuo, da uredi biblioteku, pa kaptolska biblioteka može njega brojiti u istinu među svoje najveće dobrotvore.

Za hrvatsku stvar je bio zauzet i biskup Aleksandar Alagović, nasljednik Vrhovčev, što će se i poslije vidjeti, a 1831. godine izdao je na hrvatskom jeziku Čtejenja i evangeliumi.

U radu oko izdavanja što boljih knjiga hrvatskih prije preporoda, velika zasluga ide **Tomu Mikloušića,** koji se rodio u Jastrebarskom 1767. Nauke je svršio u Pešti u sjemeništu. Kao svećenik bio je profesor na akademiji zagrebačkoj, za tim župnik u Pušći, Stenjevcu i u svojem rodnom mjestu, gdje je 1833. umro. Premda njegovo znanje nije bilo svestrano, ipak je njegova ljubav k narodnomu jeziku mnoge nevolje i neprilike znala svladati i učiniti mnogo, da se kako tako uzdrži narodni duh i narodna svijest. On je bio po svoj prilici jedini izmedju svećenika, koji su se odazvali pozivu biskupa Vrhovca te sabirao narodno blago, od čega su u Kristijanovićevoj Danici (koledaru) od 1835—1840. god. tiskane narodne poslovice. Njegov je rad vrlo različan: on je sam mnogo pisao, a još više izdavao djela onih književnika, koji to mogli nisu sami, hoteći time podati što više knjiga hrvatskomu općinstvu. Od njega ima spisa o narodnom gospodarstvu, o medicini (kako se liječe bijesne životinje), više knjiga duhovne i moralne sadržine. Kad je bio

Digitized by Google

župnik u Stenjevcu, bavio se i astronomijom. Njegovo djelo Izbor dugovanj vsakovrstneh (izašlo 1821. u Zagrebu) sastavlja neku vrstu narodne enciklopedije. Tu je u kratko razložio povjest Slovena, a napose Hrvata, a k tomu prislanja i kratak prijegled hrvatske literature (poznaje i Gundulićeva »Osmana«); drugi je dio o knjigotiskarama, a treći o gospodarstvu i narodnim potrebama. Za povjest je upotrebljavao njemu poznate knjige o Slovenima, a pisao ju je kako i drugi njegovi savremenici. Da je Mikloušić mogao tako raditi, mnogo mu je pomagala biblioteka učenoga kanonika rođaka Adama Baričevića, koji je poradi svoje učenosti bio članom peterburgske, napuljske i turinske akademije, a dopisivao je s mnogim učenim ljudima svoga vremena. Mikloušić je Pavlu Šafariku pomogao, da je doznavao o mnogim hrvatskim piscima, što ih spominje u svojem djelu Geschichte der südslav. Literatur.

U Hrvatskoj u to doba nije bilo kazališta hrvatskoga, za to se u opće nije ni osjećala potreba pisanja drama. Što se prikazivalo i što ima drama — ponajviše prijevoda — sve je to pisano za prikazivanje klerika u sjemeništu, koji su u vrijeme poklada izvodili drame pred općinstvo, gdje je najviše prijevoda s njemačkoga. Dakako da je tu bilo najviše drama, iz kojih se mogla izvesti dobra moralna pouka, na što su uvijek podsjećali i »proslovi« prije prikazivanja. — Kad je onaj dio preko Save bio opet pripojen Hrvatskoj godine 1822., proslavilo se to među Hrvatima, a za tu je zgodu bila napisana njemačkim jezikom primitivna drama, koju je Mikloušić preveo pod imenom Huta pri Savi (1822.) Tu se zahvaljuju Hrvati caru Franji i njegovu namjesniku grofu Majlatu za sjedinjenje u primitivnom dijalogu. Osim toga je izdao Jandrićevo prevedeno djelo Diogeneš ili sluga dveh zgubljeneh bratov. (Zagreb 1823.), Sibeneggov prijevod latinske tragedije od K. Rue Lizimakuš (prvi put u Gracu 1768., i 1823. u Varaždinu), prijevod s madžarskoga Pripećenja Zrinji Miklouša horvatskog orsaga bana i Judite Iljefalvi (1833.) i druge drame. Vrlo je dobro u nekim svojim predgovorima ocrtao tužno književno stanje u Hrvatskoj. Od nabožnih knjiga napisao je Evangelistar (Zagreb 1821.), Podučavanje vu najpoglaviteših vere istinah (Zagreb 1822.) itd.

Uz Miklouśića bilo je i drugih, koji su radili u istom smislu, što se javlja kod njega. Taki je bio Tito Brezovački, pavlin, koji je poslije ukinuća reda pavlinskoga bio prebendar kod sv. Marka u Zagrebu (1754—1805). I on se bavio veselim igrama, a pisao i pjesama. Osobito je vrijedno istaknuti, da je 1804. napisao pjesmu u slavu novoga reda braće milosrdnika čistim štokavskim govorom u duhu Kačićevu (deseterac s rimom i strofe). Od njega će biti dosta manjih stvari u koledarima, a ostalo je više toga i u rukopisima n. pr. šaljiva pjesma Kovač krapinski. Njegov je Matijaš Grabancijaš dijak komedija u tri čina (1780), u kojoj se jednostavnim načinom crta duh građanskoga života zagrebačkoga evo ovako: Čitava je komedija osnovana na pučkom vjerovanju, da imade đaka, što su svršili trinaest škola, gdje su izučili sve načine čaranja i gatanja. Brezovački je upotrebio to vjerovanje, da može preko grabancijaša Matijaša prikazati poroke i nevaljane čine zagrebačkih građana i obrtnika svojega vremena. Zanatnicima se kazuje, da ne rade onako pravo, kako bi trebalo, jer hoće da uz jednak trud, što su ga ulagali njihovi predi, žive gospodski. K tomu su ti građani lake vjere, pa misle, da je moći naći zakopano blago. Kod kopanja blaga Grabancijaš silno izmlati šoštara Smolka; krznara izbije u vreći, kamo se dao strpati vjerujući, da ga ne mogu vidjeti, kad bude držao travu pod jezikom; gospodskoga sina, koji je živio kao mladić vrlo neuredno, a kao činovnik vršio svoje dužnosti nesavjesno, izgrdi,

Digitized by Google

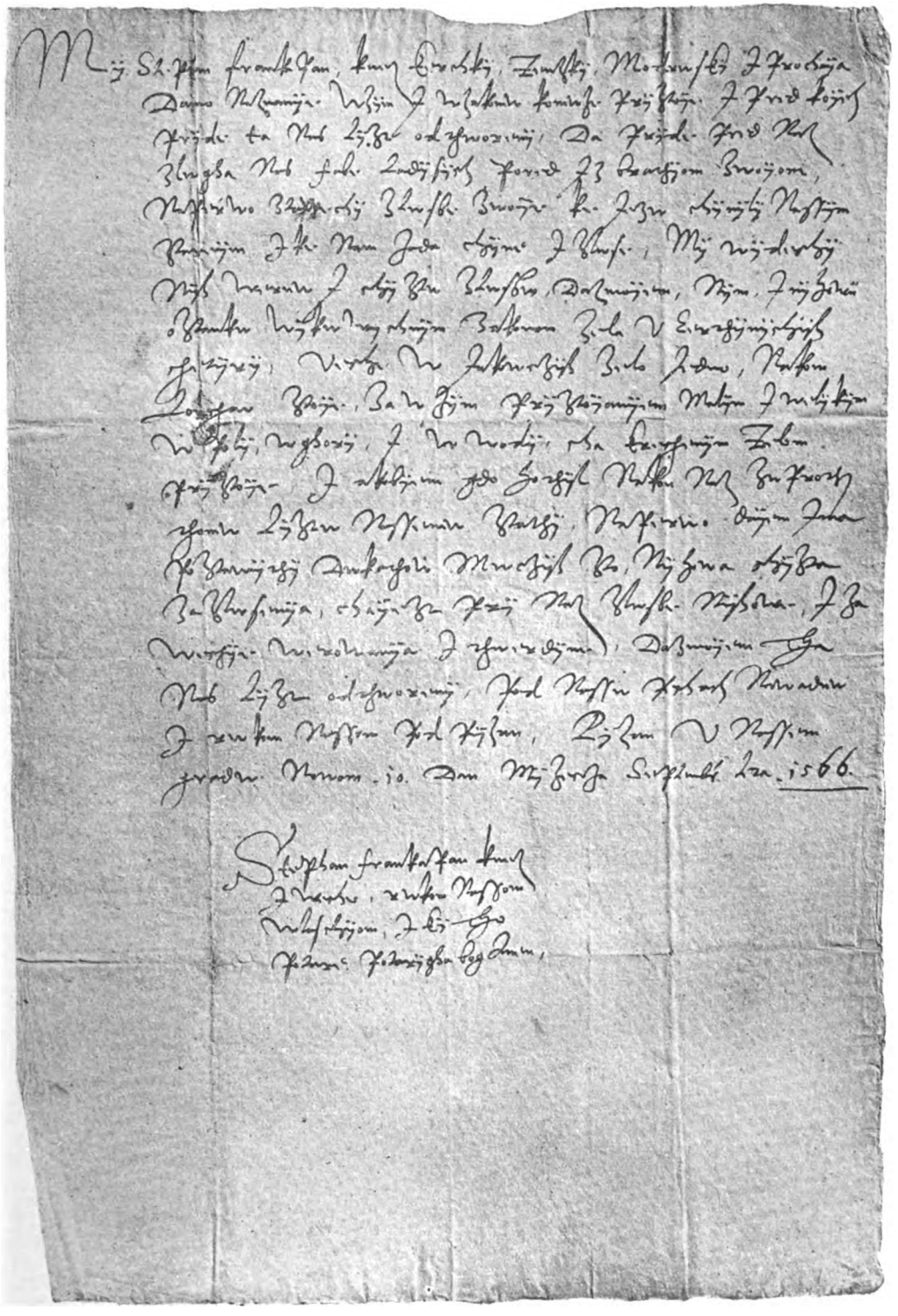

List Stjepana Frankopana od 10. rujna 1566.[14]

Digitized by Google

Digitized by Google

jer hoće da se okrpi blagom bogatoga krznara, kad bi dobio njegovu kćer. Dangube kartaše oguli u gostionici, novce dobivene dade siromasima, a kartašima nataknu jednomu magareću glavu, drugomu svinjsku itd. Kad se svi dosjete, da ih je Matijaš izvarao i osramotio, udare na nj, no on se izbavi nekako i očita im lekciju, da treba raditi, kako dolikuje poštenomu čovjeku, a njima se otkrije rekavši, da je Grabancijaš đak. — Radnje velike ovdje nema, ali ima komičnih scena, koje je priprosto građansko općinstvo bez sumnje rado gledalo, kad su ih — po svoj prilici — prikazivali klerici u sjemeništu, što je bilo obično za poklada.

Mikloušić je u izdanju 1821. načinio od tri »dogoda« četiri »speljavanja«, a i ispravio govor prema gramatici latinskoj, kako je učio gramatičar Rožić. Sveti Aleksij (u Zagrebu 1786.), komedija u 4 čina, bit će njegov prijevod, a obrađuje se život i djela toga sveca, što je nekako prešlo i u narod.

Župnik u Crkveni Matija Jandrić († 1828.) bio je čovjek dosta učen, a preveo je Goldonijevu komediju »Il vero amico« pod naslovom Ljubomirović ili pravi prijatelj, što ga je izdao 1821. Mikloušić. Goldonijeva drama obrađuje sujet o škrtici, a Jandrić je poznavao talijansku dramu, budući da je kao vojnički kapelan živio u Italiji; ali je pored toga znao, da će ugoditi domaćoj publici, prikaže li joj kakovu radnju na domaćem tlu. Za to je radnju prenio u Zagreb i u Varaždin, a u nekim scenama zgodnom preradnjom povećao komični efekat (n. pr. kad škrtica mjeri jaja). — Njegov će biti i Diogeneš ili sluga dveh zgubljeneh bratov; no po svoj prilici je i to prijevod, jer se u domaćem hrvatskom životu ne bi mogla onakova romantična građa zamisliti. Pisao je i nešta o gospodarstvu.

Uz Mikloušića je bio vrijedan radnik oko prosvjete **Jakov Lovrenčić,** rodom iz Zagreba (rođen god. 1787.). Bio je činovnik u službi kaptola, grofa Draškovića i Patačića, a poslije živio u miru u Varaždinu, gdje je i umro 1842. Iz predgovora njegovih nekih djela razbiramo, da je bio vrlo zauzet za narodnu stvar i gdje je god mogao, poticao je Hrvate na rad. Čini se, da je dosta njegova rada ostalo u rukopisu, a kad ga je zatekao »ilirski pokret«, po svoj prilici da je napustio književnost, premda ga je i duga bolest priječila u radu zadnjih godina života. U njega nije prevladao duh vremena, već je pisao čistim kajkavskim govorom kako nijedan njegovih savremenika. Pisao je ode, moralne spise i prevodio različna djela s njemačkoga. Prijevodi su mu drama Rodbinstvo (Varaždin 1822.); drugi je prijevod Predsud zvrhu stališa i roda, igrokaz u tri čina, a to je prijevod djela Ekartshausenova (1830.). Njemu nije bilo do radnje drame, već do morala. To vidimo i po djelu Kratka dobreh držanj pripovedanja (Varaždin 1824.), no i tomu će biti izvor u njemačkoj literaturi, a u Ekartshausenovoj knjizi »Die zehn Gebothe des Herrn« nalazimo izvor moralnoj knjizi Kratka deset zapovedih božjeh pripovedanja (u Varaždinu 1825.). On veli, da piše za to ovake knjige, što mu je stalo, da hrvatska djeca budu dobra, poštena i radina. Od toga je djela izašao samo jedan svezak, jer se nije gotovo nitko odazivao hrvatskim piscima kupovanjem knjiga. God. 1833. izda knjižicu Adolf ili kakvi su ljudi. To će biti jedina neke vrste novela u svoj starijoj hrvatskoj literaturi. Posljednje je njegovo djelo Petrica Kerempuh (Varaždin 1834.), koji je više puta izdan, ali poslije pokvaren. Tu je složena njemačka priča o Till Eulenspiegelu s hrvatskim narodnim pripovijedanjem. Zanimljivi su njegovi predgovori, jer jasno govore o nehaju domaćem za hrvatsku knjigu, a on se sam čudi, da ima i toliko ljudi, koji hoće ipak nešto raditi.

Josip Vračan (r. 1786. u Zagrebu), preveo je s latinskoga jezika dramu Sv. Bernard (1815.), osim toga propovijedi i razlaganja sv. evanđelja. — Antun Vranić († 1820.) preveo je Robinzona mlajšega (1796.); od njega je potpun

Digitized by Google

prijevod u rukopisu psalama pod imenom Arfa Davidova (1820.). — Domin Imbrih, doktor prava i profesor na pravoslovnoj akademiji, sastavi velikim trudom više juridičkih knjiga: Navučanje vu pravicah (1821—1830. u 5 svezaka), Dogodospis pravic samosvojneh vugerskeh (1819.) i Predznanja pravic samosvojneh vugerskeh (1818.). Ovo su najznamenitija djela u kajkavskoj literaturi XIX. stoljeća. — Kajkavski je pisac prije preporoda Ivan Krizmanić, župnik u Bistrici († 1852), koji je u kajkavski govor preokrenuo Mrnavićevu Osmanšćicu (1829.) (u rukopisu), no najznatnije će biti djelo u rukopisu prijevod Miltonova Raja izgubljenoga i to u prozi. — U rukopisu je ostao i prijevod Frana Koritića (r. 1771.) Voltairove Henrijade, koji je tom zgodom progovorio nešto o pravopisu. (Vijenac godine 1894.)

Bilo je i drugih pisaca ovoga vremena, no njihov se rad ničim osobitim ne odlikuje; napose je bilo dosta takovih, koji su pisali ponajprije kajkavskim narječjem, a kad ih je zatekao preporod, odmah su uza nj pristali, zamijenili svoj govor štokavskim, pa će doći u odsjeku kod preporoda. U XIX. vijek pada ipak jedan pisac, koji je pisao kajkavskim govorom sve do svoje smrti, premda je štokavsko narječje bilo već sasvim iz književnosti istisnulo kajkavski govor. To je bio kanonik zagrebački Ignjat Kristijanović (rodio se 1796., a umro godine 1884.), koji je tako radio po nagovoru B. Kopitara. Jedino je popustio u pravopisu, no tu dosta kasno, ali se uvijek držao kajkavskoga narječja. Mimo različne dijelove sv. pisma, pohvale i životopise svetih osobito je radio oko uređenja koledara, što je poznat pod imenom »Danica zagrebečka« od god. 1834—1850., a izilazio je svake godine. — Od njega nam je ostala gramatika kajkavskoga narječja 1837. god. izdana. (Sličnu je knjigu izdavao 1825., 1826., 1828. u Pešti Josip Đurkovečki). Kako je bilo potrebno knjiga za škole, osobito za pučke, mnogo su ex officio izdavane u Budimu u kajkavskom narječju, jer su bile određene za kajkavce. Tu je on mnogo radio. To obično nisu bile originalne radnje, već prerađivanja ponajviše sličnih madžarskih knjiga, kojima se htjelo raditi oko narodne prosvjete. Za što je bio protivnik novijemu napretku hrvatskomu, spomenut će se poslije. Spomenuti se mora, da u Danici imade po narodu pokupljena blaga od Miklošića, od kojega je Kristijanović i biblioteku dobio.

Do sad nismo spominjali školskih knjiga, koje su u prvom redu dužni sastavljati učitelji. Gramatike i druge stvari za više škole pisali su isusovci, a drugih je knjiga malo trebalo — jer ponajviše bile su škole vrlo rijetke, a i malo je ljudi znalo čitati. Za to knjige nisu imale velike cijene. Među drugim piscima spomenut ćemo Josipa Severa (r. 1795.), svećenika i profesora gramatike na gimnaziji u Varaždinu, koji je napisao Kratek zavjetek historie kraljestva Vugerskoga (u Varaždinu 1824.). On Hrvat piše knjigu za Hrvate, ali govori na više mjesta o njima kao o »puntarih« (rebelantima)! I Ant. Rožić napisao je Pripovest naroda horvatskoga, što je ostalo u rukopisu. — Toma Košćak († 1831.), nadzornik narodnih škola, mnogo je ispravljao školske knjige hrvatske kakove su bile različne čitanke, početnice i t. d.

Novo se doba spremalo, kako nam pokazuje ovaj rad, kroz čitavih trideset godina. Znamenitija je bila ona pojava, što je vidimo, da je od Hrvata kajkavaca prvi htio uvesti među kajkavce XIX. stoljeća dubrovačku književnost čovjek pun znanja i naobrazbe. To je bio Antun Mihanović (rođ. 1796., umro 1862.), koji je u Mlecima našao rukopis Gundulićeva »Osmana« i 1818. god. nakanio ga tiskati. No kad je izdao poziv na pretplatu, malo se odazvalo ljudi i djelo ne izađe. Vele, da je krivnja i u tome, da se malo prijavilo predbrojnika, što sâm nije potpisao poziva. Isto je tako prošao i sa svojim novinama, što ih je nakanio godine 1818.

Digitized by Google

izdavati pod imenom Oglasnik ilirski. Kako se radilo oko narodnoga jezika, koji bi imao istisnuti jezik latinski, vidi se i iz Mihanovićeva djela Reč domovini od hasnovitosti pisanja u domorodnom jeziku, što ga je izdao 1825. (?), gdje on diže svoj glas protiv latinskoga jezika tumačeći, da su se jezici latinski i grčki razvili samo poradi toga, što su ti narodi cijenili svoj govor. On je dobro shvatio, da latinski jezik nije dostatan za savremeni život Hrvata, a njegov protest protiv latinskoga jezika odražava se i u tome, što hvali one, koji pišu narodnim govorom, jer se prava prosvjeta može samo na narodnom govoru osnivati, kako se to vidi u onih naroda, koji su se digli u kulturi visoko, a samo poradi upotrebljavanja svoga jezika u literaturi. Mihanović je kao konzul vrlo dobro shvatio značenje starine, pa je sabirao rukopise, koji se odnose na južne Slovene, a sad se čuvaju u jugoslavenskoj akademiji u Zagrebu. Kad se ilirski pokret pojavio, bio je Mihanović među prvima, koji su uza nj pristali, pa iz toga vremena ima i nekoliko pjesama od njega. (Vidi Vijenac god. 1896.).

Oni Hrvati, što su raseljeni po Ugarskoj, a govore najviše kajkavskim narječjem, po svojem književnom radu, koliko ga je bilo u prijašnjim stoljećima idu najzgodnije ovamo. Za njih se u općeno malo brinulo; kako nemaju drugih vezova do jezika s braćom u Hrvatskoj, njihova je književnost slabo napredovala, a i danas se u svojem narodnom pogledu malo razvijaju. Što je bilo najprečih potreba duševnih, namirivali su ih ili knjigama iz Hrvatske ili su ih duhovnici njihovi sastavljali. Tuđi ih svijet okružuje, a oni sami sebi prepušteni nisu mogli da razviju osobitu knjigu. Njihov govor nije čist, jer s jedne strane Slovenci, s druge pak Slovaci daju dosta prilika, da se govor miješa. Nešto se rada pokazuje u XVIII. stoljeću. Tu se javlja Lovre Bogović, franjevac iz varmeđe šoprunske, s knjigom molitvenom Hiža zlata (1755., 1772., 1778. i 1813. izdana), te Marijansko cvijeće (1757.) — Franjevac Godofrid Palković izda u Rabu 1760. knjižicu »Kitica duhovna«, a u Šoprunu Šimun Knefac god. 1798. »Lapat evangeliumski« i 1806. knjižicu »Vrata nebeska«. God. 1763. izađe u Šoprunu oveći spis pod imenom »Četverovrstni duhovni prsten« (četiri posljednje stvari), što ga je napisao Eberhard Kragel. U predgovoru veli pisac, da se ta njegova knjiga ne drži u mnogim stvarima hrvatskih knjiga. Mimo to Jagić veli, da se opaža, kao da je

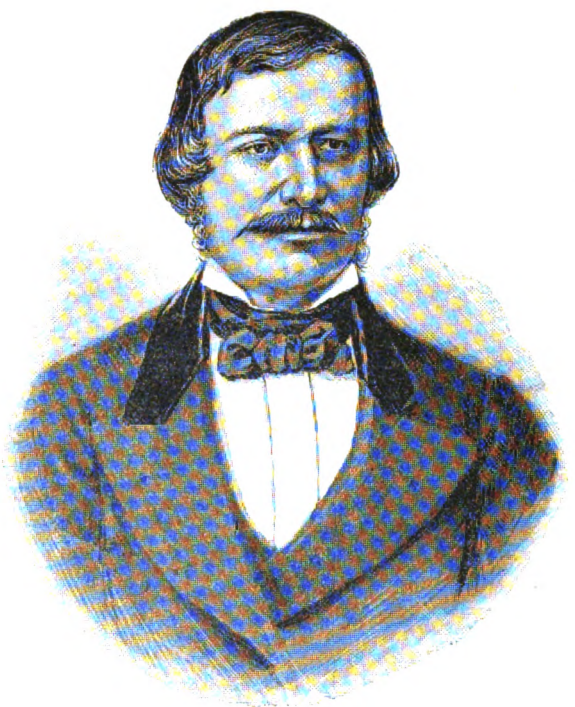

Antun Mihanović
r. 1796, u. 1862.

Digitized by Google

pisac više naginjao govoru dalmatinskih Hrvata nego li pravomu kajkavskomu narječju. U Kisegu je Mihalj Galović izdao 1804. (1811², 1840.³) »Duhovne knjižice«, a 1814. ugleda svjetlo »Kratka suma velikoga občinskoga katekizmuša za učnju mlaže družine gornjih ugarskih Horvatov« od Matije Laba, novoselskoga »farnika« u šoprunskoj županiji. On je izdao »za gornje ugarske Hrvate« veliki katekizam. U vrijeme hrvatskoga pokreta pisaše nabožne pučke knjige župnik Ficko u Priseki, u šoprunskoj županiji; Stipan Grdenić i Kaliksto Ambruž. — Svi su pisci u Ugarskoj htjeli podati narodu knjigu za bogoljuban život, pa to nastojanje, ako i nema vrijednosti literarne, ima vrijednost s te strane, što je onaj puk dobivao knjiga na svojem materinskom jeziku i bio vezan s Hrvatima, budući da u tom pogledu još i danas pripadaju nadbiskupiji zagrebačkoj. U najnovije su vrijeme pokrenuli i neke novine, kao Subotičke novine, a izdaje se i beletristički časopis Neven u Subotici od god. 1883. U svojim spisima drže se više manje svoga domaćega narječja, ali pravopis su prihvatili onakav, kakav se upotrebljava u hrvatskim knjigama.

* * *

Duh rada književnoga među kajkavcima (osobito onima pod kraj XVIII. i u početku XIX. stoljeća) čisto je hrvatski, čisto narodan. Radnja ima malo, koje bi bile originalne, no iz prijevoda i prerađivanja tuđih djela jasno se vidi, gdje ima doticanja s kojom literaturom. Franceska uprava u nekim krajevima hrvatskim ponukala je gdje kojega radnika, da prenese što iz franceskoga bogatoga vrta; i talijansku su literaturu neki poznavali, da i ne spominjemo njemačke. Zadovoljavali su se djelima srednje cijene, jer lako štivo najbolje je odgovaralo vremenu i životu u Hrvatskoj, koja je bila posve zaostala u prosvjetnom kolu prema drugim kulturnim zemljama. Bez sumnje bi se i više radilo, kad bi bilo jedno književno središte, jedan književni jezik i jedan pravopis. No gotovo svaki pisac piše na svoju, a niko ih ne potpomaže, u čemu i leži uzrok, da nisu mogli napredovati. Sav je rad bio namijenjen ili priprostim »purgarima« ili pak svećenicima za pouku u moralu i vjeri. Dakako da tu nije moglo biti prevelikoga izbora u pjesničkim djelima. Ode, himne i druge vrste pjevale su se ponajviše u čast gospodi, ili kakav panegirik, kad je koji kanonik ili biskup umro — za građanina (a još manje za seljanina) nije se marilo. Takovo stanje, k tomu još dosta stegnuto po teritoritoriju (na tri županije), čudo da je i toliko plodova moglo donijeti; ali se mora priznati, da su upravo ovi kajkavci ponajbolje utirali put onomu, što se javilo u četvrtoj desetini ovoga stoljeća kod Hrvata, što nas dovodi do vremena, kojemu pripada

Digitized by Google

TREĆE DOBA.

Kako se razvio književni rad u Hrvatskoj od godine 1835. do današnjih dana, mogu se u glavnom razlikovati pojedini odsjeci sa svojim karakteristikama ovako:

a) Rad oko preporoda — »ilirsko doba« od 1835. god. do 1849.

b) Rad u književnosti od 1850—1867.

c) Književnost od 1867. do današnjih dana.

a) Doba ilirskoga pokreta.

Iz dosadašnjega se prijegleda vidjelo, da je u početku ovoga stoljeća hrvatska literatura nekako počela padati u svim krajevima. U Dalmaciji kao da se Dubrovnik spremao u literarnom pogledu, da se složi s onim političkim životom, koji ga je stigao god. 1806., kad je Napoleon ukinuo slobodnu dubrovačku republiku. U ostalim dalmatinskim gradovima i prije Napoleona nije bilo takova nastojanja oko literature, da se ne bi lako moglo prekinuti, kad je nadošla nova politička struja. Bosna je u XVIII. stoljeću podmirivala svoje duhovne potrebe što starijim nabožnim knjižicama, što opet izdavanjem nove koje, ali u starom duhu; u Slavoniji se radilo prilično u XVIII. stoljeću, a XIX. je vijek — kako i drugdje — donosio mnogo manje književnoga rada. Samo se uža Hrvatska odupirila u početku ovoga stoljeća jače nego igda, i to baš u književnosti. Premda nema ni tu osobitih djela ni znanstvenih ni onih lijepe literature, ipak se i po sačuvanom nam radu dade lako vidjeti, da su pisci kajkavci dobro shvatili, što se radi kod drugih naroda i kako će se oni najlaglje moći odrvati navalama tuđinskim pobuđujući narod, neka čuva svoj jezik. U tome su imali učitelja kod susjednih naroda, a osobito među Nijemcima, Česima i Madžarima. Zajedničkomu nazadovanju Hrvata sigurno je mnogo krivo bilo, što jedni za druge nisu znali, ili koliko su znali, toliko su svaki za sebe radili, pa su ih različne prilike dijelile. Već samo nazivanje jezika »dubrovački«, »dalmatinski«, »bosanski«, »hrvatski«, »slavonski«, dokazuje pocjepkanost. Ako je tako bilo među ljudima obrazovanim, priprosti narod nije imao ni o čem pojma. Imena »slovinski«, »ilirički« jezik pokazuju, da se pomišljalo na jedinstvo,

Digitized by Google

no nije se ni moglo ni znalo provesti. Bez jednoga zajedničkoga književnoga jezika nije se moglo doći nikako do jedinstva narodnoga. Bilo je pojava za to, da se uredi nekakova sveza, jer vidimo. da je već Šporer (Matić) u svom almanaku »ilirskom« za godinu 1823. tražio, da bude jedan književni jezik za sve južne Slovene, a i došao je do takova uvjerenja, da se narodna obrazovanost može suditi pravo samo po jeziku i literaturi. Tim se htjelo ujedno reći, da nije dosta, da samo pisci među sobom poznaju svoja djela, nego da i širemu općinstvu treba da su duševni plodovi pisaca poznati. U duhu starom se nije moglo dalje, jer većinom nije mnogo puta ni bio narodan; dakle je trebalo novi smjer pokazati, kojim će se do uspjeha doći, ako se želi narodni duh i osobitost očuvati. Ovomu su išli i svjetski događaji u prilog, jer se od franceskoga prevrata počelo sve gibati, pa ako se jednomu htjelo slobode, nije ni drugi dopuštao, da se njegova sloboda ruši. Novi je vijek zamijenio srednji tako, da je ideja narodnosti i narodnoga jedinstva došla mjesto ideje vjerske. Južni su Sloveni u opće prihvatili one misli, koje su se širile iz Franceske ratovanjem po Evropi. Kad je vlada Napoleonova stvorila ilirsko kraljevstvo od zemalja južnih Slovena, podigla k tomu škole, u kojima se učilo i narodnim jezikom; kad je ista vlada u Zadru izdavala službene novine Kraljski Dalmatin, počeli su mladi Hrvati, među njima Šporer i Mihanović, pomišljati, da izdaju novine onako, kako su ih već izdavali Srbi Davidović i Frušić, a od 1812. kako je izdavao Hromadko u Beču češke »Videnské Noviny«. No ako Hrvati i južni Sloveni nisu iz prve ruke crpali nauke za svoj rad, to su je našli dovoljno u Nijemaca i Čeha.

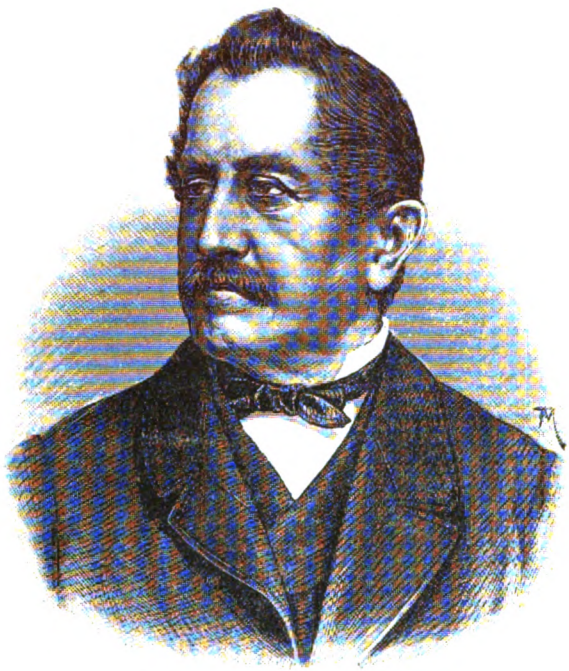

Dr. Ljudevit Gaj

r. 1809, u. 1872

Iz Beča su se širile narodne patriotične misli Nijemaca, koji su počeli u romantičnoj struji proučavati narodnu svoju osobitost i starinu, tako, da su zalazile među sve Slovene. Česi su se već od sedamdesetih godina prošloga stoljeća borili za svoju narodnost i svoj jezik osnovavši dobrovoljačko narodno kazalište; kad su dobili stolicu u sveučilištu praškom za češki jezik, bio je udaren temelj, na kojem su gradili svi ostali Sloveni. U Slovenaca vidimo već 1810. god. gdje se osniva Societas slovenica u Gracu, kojim je društvom I. Primic poticao gradačke bogoslove na proučavanje narodnoga jezika i na sabiranje narodnih pjesama slovenačkih. Ti su mladi Slovenci dolazili u doticanje s Hrvatima, koji su bili na sveučilišnim naukama, i sigurno je, da je mnoga pomisao ondje našla svoj početak u radu za Hrvatsku. Sama ona okružnica biskupa M. Vrhovca od 1813. za sabiranje narodnoga

Digitized by Google

blaga, bila je za svoje doba vrlo karakteristična. Tu prije Vukova sabiranja — koji je bio pravi romantik u svojem radu — valja da po dogovoru s mladim Slovencem Kopitarom, upućuje plemeniti biskup na cijenu svoje narodnosti. Prikazivanja pak drama u katoličkom sjemeništu na izmjenu sad u hrvatskom sad u njemačkom jeziku, sasvim odgovaraju onomu duhu, što ga vidimo i kod Čeha još u dvadesetim godinama ovoga stoljeća. (Murko: Deutsche Einflüsse auf die Anfänge der slav. Romantik 1. 14). Madžari su s druge strane dizali svoj narodni jezik od godine 1790., ali kad su htjeli, da njihov jezik bude i u Hrvatskoj priznat kao službeni jezik. Hrvati su se borili za jezik latinski, budući da su u hrvatskom saboru u Zagrebu bili sami velikaši, koji su radili oko toga, kako će svoja stara prava obraniti. Na ovaj se način sastajao politični život s književnim u Zagrebu, koji je postao tako središte života naroda hrvatskoga, budući da su tu bile škole, državna i crkvena najviša oblast. Što uza sav mar i nastojanje oko buđenja knjige hrvatske nisu književnici mogli uspjeti, uzrok je taj, jer njihova nastojanja nisu imala pravoga temelja i pravca, koji bi literaturi podao jedinstvo ne samo u jeziku, nego i u pravopisu. Bilo je u istinu i prije ljudi, koji su htjeli provesti jedinstvo u literaturi i koji su se obazirali na ostale slovenske narode, kao n. pr. Križanić, Vitezović, no za njih nisu mnogo marili, a valjda ni znali. Kad su Česi počeli njegovati svoju knjigu, kad je otac slavistike Josip Dobrovsky (1753—1829.) počeo raspravljati o svim slovenskim jezicima i pokazivao, da su među sobom više manje kao narječja, a u istinu samo jedan jezik, nije to moglo ostati bez znamenitosti ni za Hrvate, koji su bili u pogibli, da će morati zamijeniti svoj jezik kojim tuđinskim. Za to su se mladi branioci hrvatskoga naroda i jezika počeli sabirati u skupine, osobito na visokim školama, da zajedničkim radom (kako su činile i njemačke skupine) obrane svomu narodu jezik i podignu literaturu. Dakako da je poznavanje južnih Slovena u općeno bilo veoma neznatno, pa ni sami slovenski korifeji u znanosti kao Dobrovsky, Šafařik, Kopitar nisu mogli pružiti osobitih podataka o njima. Plodovi rada pristaša smjera romantičnoga u Hrvatskoj bili su u početku veoma neznatni, premda je n. pr. A. Mihanović htio izdavati i Gundulića i novine — jer je svijest i u naroda i u inteligencije bila za narodnost gotovo nikakova, kako nam to u svojim predgovorima veoma živo crtaju ondašnji najbolji predstavnici hrvatske knjige Mikloušić i Lovrenčić tužeći se, da u dvadesetim godinama ovoga stoljeća ne mogahu za dulje vremena prodati ni tri stotine hrvatskih knjiga.

Bi li se tako dalje radilo, kad bi politički smjer bio jednak prijašnjemu, teško je reći; no mora se priznati, da su se Hrvati (barem oni u Beču) mogli ugledati u Srbe, koji su imali svoje novine već od 1791. Političke su ih prilike silile, da razmišljaju i o svome narodu. Madžari su god. 1825. osnovali svoju akademiju, kojoj je prvi zadatak bio, da proučava domaću narodnu povjest i jezik. Patriote madžarski radili su svom snagom, da pridignu vrijednost svoje narodnosti, svoga jezika i literature. Uz to su išli i dalje. Na saboru god. 1825. zatraže oni, da Hrvati s njima imaju jedan zajednički jezik, i to narodni mjesto mrtvoga latinskoga. Jezik je to madžarski, uz koji Hrvati nisu nikako htjeli pristati, premda su uviđali, da im je potreban, budući da su im Madžari govorili, da bez toga ne će moći nigdje u državne službe. Ipak su se ovaj put hrvatski poslanici odrvali; ali nikoga nije bilo, da kaže put, kojim bi se imalo poći. O saboru od god. 1830. Hrvati su bili opet sigurni, da će biti navala na njihov jezik. Da im se temelji ne potresu, u ime hrvatskih stališa napisa plemić Josip Kušević uputu hrvatskim oratorima na požunskom saboru u knjižici De municipalibus juribus et statutis regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae, da pokaže, kako su opravdani zahtjevi Hrvata, jer se osnivaju na priznatim pravima od svih kraljeva hrvatsko-

Digitized by Google

ugarskih. S ovim se djelom počinje javljati i u državnom životu hrvatskom prvi put čuvstvo narodno, koje brani svoju narodnost. Kao odjek tomu Kuševićevu djelu, koje brani jezik latinski, nalazimo u pjesmi mladoga rodoljuba Pavla Stoosa Kip domovine vu početku leta 1831., u kojoj crta bez ikakove poezije pravo stanje u Hrvatskoj vatrenim patriotizmom pružajuć svojim pisanjem znamenit istorijski dokumenat o Hrvatskoj za ono doba. Spomene li se k tomu, da su i neke županije svojim poslanicima dale upute, da traže uvedenje madžarskoga jezika, tad je razumljiva briga rodoljuba, kojoj odzvanja Derkosova prozaična knjižica Genius patriae super dormientibus filiis (prevedena 1897. na hrvatski).

Grof Janko Drašković
r. 1770, u. 1856.

Upravo u ove po Hrvatsku tužne dane pojavi se jedna knjižica, kojoj je bio zadatak, da provede jedinstvo u — pravopisu. To je knjižica Ljudevita Gaja, koja jo izašla u Budimu 1830. god. pod imenom »Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisaña, poleg mudrol'úbneh, narodneh i pri gospodarneh temel'ov i zrokov, ot L. o. G. — Kurzer Entwurf einer kroatisch-slavischen Orthographie nach philosophischen, nazionälen und ökonomischen Grundsetzen. Von L. o. G. vu Budimu«, a napisana jezikom hrvatskim (kajkavskim narječjem) i njemačkim. To već dosta karakteriše doba početka Gajeva rada; no za šest godina bili su svi Hrvati, osim nekih Dalmatinaca, uz njegovu malo promijenjenu osnovu.

Hrvatska je mladež polazila visoke škole po tuđim sveučilištima, pa se sabirala onako, kako je vidjela, da su radili đaci drugih naroda. Bečko i gradačko sveučilište bijahu dva glavna stjecišta hrvatske omladine. Gaj (rođen 8. srpnja 1809. umro 1872.) pođe na sveučilišne nauke u Gradac 1827. Tu se mnogo sastajao s povjesničarom Adalbertom Muharom i arhivarom I. Wartingerom, koji su toliko na nj utjecali, da je u joanejskoj knjižnici sabrao gradiva za povjest Hrvatske kraljevine i htio to izdati. Muhar ga odvrati, jer Gajev posao nije bio bez prigovora. S toga ostade djelo u rukopisu. Budući pak da gradačka knjižnica nije mogla zadovoljiti Gaja, koji se svom odanošću bavio oko povjesti hrvatske, za to se on preseli iz Graca u Peštu, gdje je znao, da ima velik broj rukopisa, koji se tiču Hrvata, u knjižnicama sveučilišnoj, muzejskoj, kamo su dospjeli iza isusovaca i pavlina iz Lepoglave. U Pešti proučavajući prava, upozna ne samo veliko književno blago svoje domovine, već se upozna i s Janom Kollárom, ocem slovenske uzajemnosti. Kollár je uputio Gaja u pravopis, u vrijednost novina i u druge narodne poslove,

Digitized by Google

pa se tu porodila misao za nacrt pravopisa, a i želja, da se probudi hrvatski narod na novi život duševni. Gaj preporuča pravopis po načinu češkom, t. j. dijakritične znakove, kako ih je zavodio već Vitezović. Tim je on udarivši temelje pravopisu Hrvata i Slovenaca po primjeru češkoga pravopisa, potakao među južnim Slovenima prvi očitu ideju književne zajednice među svim Slovenima u opće. Gaj je naučio preko Kollára poznavati, što je narodni jezik za sam narod; naučio je, kako se samo po narodnom jeziku može podići i kulturno i materijalno narod; za to je odlučio privesti Hrvate k toj spoznaji, da traže za svoj jezik slobodu i u crkvi i u školi i u uredu. Na taj ga je posao potisnulo to, što je sada pravo shvatio značenje neke sveze među svim slovenskim plemenima, a osobito uspjeh Čeha, koji su imali odličnih borilaca za narodnu stvar. Nema sumje, da je ovoga mladoga čovjeka osobito zanijela Kollárova »Slavy Dcera«, gdje je bilo prikazano silno i moćno slovenstvo.

Kad se povratio poslije 1830. u Hrvatsku, nešto su se promijenile i prilike političke. Godine 1832. one iste županije, koje su prije dvije godine bile za madžarski jezik da se uvede u Hrvatskoj, podupru Gajevu molbu, da smije izdavati novine u hrvatskom jeziku. Županije su se slagale s Gajem i s plemenitim grofom Jankom Draškovićem, koji je te godine, poznajući dobro političku situaciju u Hrvatskoj, Ugarskoj i u drugim zemljama Evrope, izdao knjigu Disertatia iliti Razgovor darovan poklisarom kraljevina naših za buduću dietu odaslanim. (U Karlovcu 1832.). Grof Drašković traži od hrvatskih poslanika u požunskom saboru, da na svaki način nastoje obraniti svoj jezik i tražiti. da narodni hrvatski jezik dobije ista prava, što ih je već dobio madžarski jezik. Županije su poduprle Gajevu molbu za novine, jer su željele, da se podigne uz narodni jezik i prosvjeta hoteći da Hrvati idu uporedo sa svim naobraženim narodima Evrope. To će biti moguće postići samo preko novina — pravo su županije mislile — koje budu pisane u jeziku narodu poznatom — jeziku hrvatskom — budući da mnogi ne znaju drugoga kojega jezika.

Ovo domišljanje je bilo sasvim u duhu Gajevu, koji je dobro shvatio, da se samo preko novina može najlakše podizati i buditi u narodu svijest, jer one najprije zadobiju čitalaca. Koliko je ovo vrijeme promjena donesło u život Hrvata, vidi se odatle, što je Matija Smodek (1807—1881.), jurista, god. 1832. počeo prvi put u općeno predavati hrvatski jezik u pravoslovnoj akademiji u Zagrebu. Do toga se vremena nije nikad nigdje predavao niti učio hrvatski jezik u školi. K tomu se i u hrvatskom duhu počelo raditi u politici, jer su mladići nalazili mnogo pobuda u spisima Draškovićevim, a stariji su ljudi uz njih vidjeli, da bi se mogao za Hrvatsku obraniti i sačuvati latinski jezik. U takovoj situaciji zatraži Gaj dopuštenje za izdavanje novina, jer se bio oko njega i grofa Draškovića sabrao lijep broj mladih ljudi, zanesenih i domovinskom ljubavlju i mišlju na sve slovenstvo. No nije odmah dobio dopuštenja, jer su se u Ugarskoj tomu opirali. Kad je bio odbijen, sav zadahnut idejom rodoljublja, ispjeva 1833. prema poljskoj pjesmi »Jeszcze Polska nie zginela, poki my žijemy« svoju popijevku, koja je imala sve sokoliti na rad, poznatu Još Hrvatska ni propala, dok mi živimo, koja se pjevala u zagrebačkom kazalištu prvi put za njemačke predstave 1835. dne 7. siječnja.

Što nije dobio od ugarsko-hrvatskoga konzilija, to odluči sam izmoliti u cara. Znali su na ime, ako se ne budu novine izdavale, da će ostati sve pri starom, a opet je bilo sve uvjereno, da su novine ona čudnovata iskra, koja će rasplamtjeti već dosta pripravljenu građu. Za to ode u Beč. S pomoću češkoga grofa Franje Kolovrata, koji je bio onda ministar nutarnjih poslova, u privatnoj audijenciji dopusti Gaju car Franjo I. izdavanje novina u jeziku hrvatskom.

Digitized by Google

Na 20. listopada god. 1834. izda Gaj svoj prvi proglas, kojim je pokrenuo duhove na novi život, a napisao ga u kajkavskom i štokavskom narječju. Zadaća je bila toga proglasa, da se pokaže smjer političnih novina i naznači pravac i zadatak književno-zabavnoga časopisa. God. 1835. na 6. siječnja izađu u Zagrebu Horvatsko-Slavonzko-Dalmatinzke Novine, a 10. siječnja izađe i nedjeljni prilog tim novinama Danicza Horvatzka, Slavonzka y Dalmatinzka, koja je imala donositi zabavu. Deviza je bila Gaju narodna riječ: »Narod brez narodnosti je telo bez kosti«, a on je htio, da u Hrvatskoj tako ne bude.

Pisalo se u početku starim pravopisom uza sve to, što je već 1830. godine izašla ona knjižica Gajeva o ortografiji; govor je kajkavski; no već prvi broj Danice imade pored pjesme kajkavske od Rakovca i pjesmu u štokavskom narječju od Vjekoslava Babukića, štokavca iz Slavonije. Malo po malo se i više pisalo u štokavskom narječju, a već u 10. broju »Danice« nalazimo i novim pravopisom tiskanu sadašnju himnu hrvatsku, pjesmu A. Mihanovića »Liepa naša domovina.« Gaj se odlučio za popravljanje svoga pravopisa i od 10. broja dalje pisao o tom raspravu, a piscima je bilo na volju, da pišu pravopisom i narječjem kojim je ko htio. Za to i vidimo, da u prvoj godini »Danice« ima štokavskih i kajkavskih sastavaka pisanih i po novom i po starom pravopisu. Da su se oba dijalekta primala, uzrok je taj, što se s kajkavskim nije htjelo odmah prekinuti, da se ne odbiju kajkavci, a za štokavski je to govorilo, što se njim kao raširenijim govorom htjelo privući u isto kolo Slavonce, Bošnjake i Dalmatince, pa njim govore i Srbi, s kojima se htjelo ući u zajednicu. Što se godina 1835. više primicala svojemu svršetku, to su se više i pisci rođeni kajkavci, kao Dragutin Rakovac, Pavao Stoos, Ljudevit Farkaš-Vukotinović, Janko Drašković, Tomo Blažek, Josip Marić, Aleksandar Zdenčaj i dr., nastojali pisati štokavskim narječjem onako, kako su pisali štokavci Babukić, Mihanović, Mato Topalović, Ignjat Brlić, Jure Tordinac i Slovenac Stanko Vraz. Odlučili su se po vremenu za hercegovačko narječje, premda su pisci u početku pisali svaki svojim domaćim govorom.

Gaj je svoj pravopis opravdavao poradi nejednakosti pisanja ovako: »Ovaj nesložnosti kip vnogi povekšali tu vu novešeh vremenah s kojekakvemi novoskovanemi kvakami, na mesto da su izabrana nekoja pisma starih piscev poiskali, i poleg njih lastovitost latinske abecede zaderžavši. nju razložnim načinom k sjedinjenju obstojećih načinov prilagodili. Med starinskemi pismi vu znamenitoj knjižnici Njih. Exc. gosp. biskupa Zagrebačkoga nahadjaju se med ostalemi takova, koja nam obilno dokazuju, da su vre zmed predjev někoji, najmre pako glasoviti i najvučenéši domaći pisec baron Pavel Vitezović, podžupan i kraljevski tolnačnik, jako dober i prikladen pravopis imali, kojega vendar občinskim učiniti ondašnje temne okolnosti nisu dopuščale. Nam anda nikaj drugo nije treba, nego da taj starinski pravopis pretresemo, odobrimo i ponovimo«. Već je Budinić (u XVI. stoljeću) prihvatio neke znakove iz češke ortografije, poslije još više Vitezović, a sad je Gaj imao još više uzroka, da to učini, budući da je htio provesti što bližu svezu svih Hrvata, koji pišu latinskim pismom, s ostalim Slovenima. Što se poziva na Vitezovića, tim je lako mogao odbiti prigovore onih Hrvata, koji su njegovoj reformi bili protivni pokazavši jednostavno na hrvatsku starinu. Novi pravopis nije bio nepoznat jer je već god. 1800. jedan svećenik u svojim rukopisima upotrebljavao dijakritične znakove, valjda prema Vitezoviću.

Evo kako je Gaj 1850. u svojoj autobiografiji pisao: »Knjižica, koju sam god. 1830. o utemeljenju glasovnoga našega pravopisa hrvatskoga u tiskarnici budimskoga sveučilišta na sviet izdao, medju srbskom omladinom, koja je već tada

Digitized by Google

za narodnost svoju plamtjela, pribavi mi mnoge istine i srdčane prijatelje«. A Fran Kurelac u »Slovu nad grobom dr. Lj. Gaja 1872.« svjedoči, da je to učinio i među hrvatskom mladeži, kad piše: »Odonuda (iz Pešte) se vrativ Gaj, vsa je društva, vse sastanke mladih ljudij okadio učenostju toga Slovaka — Kollara — te ugrijane slovinske duše, a najpače čudesi divne mu i pročuvene pěsni: Slávy Dcery. Nam je bilo, kao da nam je usta medom namazao, i bolje smo k tomu pridisali nego li k ljiljanu i čeminu. To je bila prva kitica iz golemoga vrta Slovinstva« Gaj je pomišljao već 1830. godine na šire granice svojega rada, jer se njegova prava ideja vrlo dobro ogledá u ovim riječima: vsaki izobraženi Čeh i Leh — Vseslavenstvo (to jest goruća žel'a, da vsa narječja velikoga našega naroda, kuliko moguče je, jedno k drugomu približiju se) glibše čuti, neg da se mi za stanovito ufati ne bi smjeli, da sledňa dobra, z' ovem pravopisaňem na svetlo dana horvatska kniga tulikajše vu Čehski i Lehski zeml'i čtela se bude. A kulika nam stopram (istom) onda hasen i korist pristupa, ako se bližňi brati naši Šlavonci, Dalmatinci, Štajerci i Korušci . . . s nami sjedinili budu«. I u knjižici latinskim jezikom pisanoj od Ivana Derkosa (Genius patriae super dormientibus filiis seu folium patrioticum . . .) ima god. 1832. jasno izraženih osnovnih zasada za preporod, jer on traži, razloživši o stanju slovenskih literatura: »da se sva podnarječja u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji slože« »u jedan jezik, ne pučki već viši književni, kojim bi se pisala znanost, spisi periodični, u kojem bi se i pjesništvo uzgajalo«. U tom je eto prvi početak onomu, do čega se godine 1836. u istinu došlo. Budući pak da je to bilo od veoma velike znamenitosti za potonju književnost hrvatsku, ne će biti na štetu, ako se pokažu i načini, kojima su tu svoju misao htjeli provesti. — Derkos veli, da bi se iz dalmatinskoga narječja izbacile talijanske riječi, a iz slavonskoga turske; kajkavsko se narječje ima zamijeniti onim govorom, što ga govore Hrvati u Dalmaciji i Gornjoj Krajini. »Kad se uzme na um, kako su dijalekti njemački raznoliki, kako se luče od književnoga jednoga jezika, onda će se tim laglje i onaj, koji se govori u civilnoj Hrvatskoj, priljubiti onomu jeziku, koji govori većina naroda. Po ovom bi se dostiglo 1. da bi se složile sile naroda, pak bi se laglje snosili i tereti; 2. i velika djela mogla bi se štampati, jer bi se pisalo za milijune, a tim bi se ispunila očekivanja braće Slavena; sama rasprodaja u množini mnogo je laglja: 3. naša bi muza dobila od druguda pomoći«. (Smičiklas, Rad jugosl. akad. knj. 80. str. 43). Da bi se to postiglo, završuje Derkos, »dovest ću nam revne učenike Srbe iz Ugarske, a ne će se ni turska Srbija sustezati po vremenu, da s nama bude u savezu, jer se njezin jezik, kako prije spomenusmo, ne će razlikovati od ovoga skupnoga triju kraljevina«.

U ovakovoj dispoziciji prema novomu radu, u ovakovu shvatanju realnih prilika, ne samo da se moglo pouzdano očekivati, e će biti uspjeha, već se odmah počelo i raditi oko toga, što nam pokazuje rad mladoga jurata Matije Smodeka. Da bude što više uspjeha, eno poslije od god. 1835. novoga nastojanja oko jedinstva. Vjekoslav Babukić u prvom broju »Danice« od 1835. god. u tom smjeru pjeva (pišući starim pravopisom):

Lipo ti je Daničino lice,
Još je lipše njeno dobro srdce,
Koje ljubi vse stare Horvate,
Srblje, Bosnu, Hercegovce brate,
Ljubi ono drage još Slavonce,
Štajerce i Kranjce, Gorotance,
Jer su ovo bratja od starine,
Sini jedne drage domovine.
Svi su ovo Horvatjani bili.
Zdravi bili, rujno vince pili!

U prvoj već godini, kako su počele novine izilaziti, upućuje se po malo svijet hrvatski na starinsku svezu sa starim Ilirima. Od polovine godine 1835. sve se više

Digitized by Google

piše novom ortografijom, pače je po novom i natpis novina, a u jeziku se dotjeruje sve prema štokavskomu govoru. Kako je Gaj svojim osobitim darom govora znao osvojiti za svoje ideje slušaoce, nije mu bilo teško izvesti nove promjene u svemu i poradi toga, što su neki mladi pisci tražili izrijekom reformu pravopisa i jezika, a neki je učitelji uvodili i u škole. Sa svim tim je Gaj mislio, da će nova ortografija postati općenom slovenskom (vidi naprijed), po čemu će se najlaglje doći do književnoga jedinstva među Ilirima, Česima, Poljacima i Rusima. Tim je Gajevim poslom bio utrt put onomu Proglasu, što ga je napisao u »Danici« god. 1835. broj 48., gdje se govori o uvedenju ilirskoga imena s toga uzroka, da ne bi bilo kakove prepirke i nesuglasja, kad bi se uvelo koje narodno ime: pod tim imenom mogla su se naći sva braća južni Sloveni na zajedničkom književnom radu. Gaj je proglasio, da će se od nove godine tiskati sve novim pravopisom; novine će se od te godine zvati »Narodne ilirske novine«, a »Danica« će se promijeniti u »Danicu ilirsku«. Dobro su bez sumnje preporoditelji hrvatski mislili, da će se samo pod općenitim kojim imenom moći u krug zajednice potegnuti Sloveni iz Koruške, Gorice, Istre, Kranjske, Štajerske, Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, Dubrovnika, Bosne, Hercegovine, Srbije i južne Ugarske, pa i Bugarske, jer po tadašnjoj nauci ovi svi krajevi imaju jedan jezik, koji se razlikuje samo u svojim narječjima. Taj jezik neka svi zovu ilirski, da ne bude nikomu krivo; združiti se treba u literaturi, jer će zajedno moći svi ići brže k prosvjeti i općenomu napretku. U drugom, osim književnosti, može svatko biti što i do sad: u političnom i u generičnom smislu ostaju Hrvati Hrvatima, Srbi Srbima i t. d., a ne smije ih dijeliti pismo, jer ako uz njemačko može biti i latinsko pismo, poradi čega ne bi moglo biti ćirilsko uz latinsko? Svi naobraženi Srbi poznaju latinska slova, a Hrvati će učiti slova ćirilska. Prema evropskim narodima sva ta južna slovenska plemena bit će Iliri.

To je ime bilo poznato svima: u Dalmaciji su ga upotrebljavali, tako i u Bosni, a Slavonci su tim imenom ponajčešće nazivali svoj jezik i u samoj »Danici« prije Gajeva proglašena ilirstva. I Srbima nije bilo nepoznato; Slovenci i dio Hrvata dobro su za nj znali od Napoleonovih »Provinces illyriennes«, kojima je Slovenac Vodnik ispjevao pjesmu »Ilirija oživljena«. Ilirsko je ime od starine, jer su držali, da je neki dio starih Ilira, stanovnika Ilirika među Dunavom, Jadranskim i Crnim morem, bio roda slovenskoga, a današnji stanovnici tih pokrajina pravi su potomci tih rimskih Ilira. U srednjem su i novom vijeku i strani i domaći pisci najviše nazivali te narode Ilirima, a njihov jezik »ilirski«, osobito u XVIII. stoljeću (Appendini Jambrešić, Katančić, Sava Tekelija), kad su i sami Srbi zvali tako svoj jezik, a srpski istorik Rajić poznaje Iliriju, kamo je brojio Dalmaciju, Hrvatsku, Slavoniju, Bosnu, Srbiju i Bugarsku.

Na što se pripravljalo cijelu godinu, to je sasvim provedeno 1836. god., kad su počele izlaziti novine ilirske s prilogom zabavno-poučnim »Danicom ilirskom«. Od toga se vremena započinje pravi ilirski pokret, kojim se radilo oko potpunoga preporoda među Hrvatima. To je veoma znamenit momenat u hrvatskoj literaturi, jer se njim stvorio jedan književni jezik narječja štokavskoga, a kajkavskomu su govoru tad za uvijek zatvorena vrata u književnost; osim toga postao je Zagreb jedino književno središte za sve one južne Slovene, koji pišu latinskim pismom, a uveden je i jedan pravopis.

Ako se pogleda, koji su prvi i glavni pomagači Gajevi, to su velikom većinom ljudi svjetovnjaci, rjeđi su duhovnici, po čemu je sada književnost postala općenitom, a nije u rukama samo svećenika, kako je ponajviše — izuzevši dubrovačku

Digitized by Google

— do tad bila. Među ovim piscima nove ilirske literature bili su neki poznati već prije u kajkavskoj književnosti po svojem radu, kao n. pr. Vukotinović, Rakovac, Gaj, Stoos, Drašković. Ovi mladi Iliri imali su neprijatelja ne samo kod kuće, nego i izvan Hrvatske, no oni su išli u prvom redu za tim, da podignu općenu kulturu, da osnuju takove institucije, koje će potpomagati njihovu ideju. Najveću su potporu našli u svećenstvu, koje je gotovo bez iznimke pristalo uz njih počevši od biskupa Alagovića. Od god. 1833. postojalo je u sjemeništu zagrebačkom »kolo mladih rodoljuba«, što se uredilo nastojanjem Stoosovim. Ti su mladi ljudi svim žarom prigrlili ideje Kollárove o »sveslavjanstvu«, pa su počeli učiti slovenske jezike, napose češki. S izmjenom narječja kajkavskoga u literaturi s onim štokavskim javila se potreba za kajkavce, da imadu uputu u govor štokavaca. Godine 1836. počela je izlaziti u »Danici« od Vjekoslava Babukića Osnova slovnice slavjanske narječja Ilirskoga, koju je poslije izdao kao samostalno djelo.

Budući da su i tiskarske prilike bile dosta nepovoljne, pa da se tomu doskoči, Gaj je osnovao g. 1837. o svojem trošku po dopuštenju cara Ferdinanda Narodnu tiskaru, gdje će izlaziti svi spisi ilirski. U to su se svake godine prikupljali oko Gaja novi spisatelji, među kojima se i poslije istakoše Ivan Trnski, Ivan Kukuljević, Dubrovčanin Antun Kaznačić, Dimitrija Demeter, i dr. Zagreb je bio središte svega rada, za to da bi nova literatura imala što čvršću podlogu, nastojali su mladi rodoljubi, da i sa strane države bude pomoći. U tom su pogledu toliko uspjeli, da se god. 1836. zaključilo u saboru hrvatskom osobitim člankom, kako se ima osnovati narodno Društvo prijatelja narodne izobraženosti ilirske po primjeru akademije madžarske. Kad Hrvati nisu toga mogli izvesti poradi pomanjkanja novaca, da se više krugovi, koji su bili zadojeni latinskim i njemačkim duhom, pritegnu u narodno kolo, to se pod predsjedništvom grofa Janka Draškovića u Zagrebu kao središtu ilirskih rodoljuba uredila Narodna čitaonica god. 1838.

Očiti uspjesi mladih Ilira obradovali su sve prijatelje Slovena, a najbolji pisci slovenski onoga vremena pohvalno govore o hrvatskom pokretu. Šafařik, Kollár, Jungmann, Palacky, Pogodin, Maciejowski i dr. živo prate i savjetom potpomažu Gaja s njegovim prijateljima. Šafařik n. pr. Gaju pomaže kod samoga početka novina svjetujući, da se sjedine narječja hrvatsko, dalmatinsko i slovenačko u jedan jezik. God. 1838. izvješćuje Šafařik o Gajevu nastojanju u časopisu »Ost und West«, a govoreći o njegovu pravopisu drži, da je najpotpuniji ne samo među slovenskim pravopisima, već i među novim evropskim. Protivnike Gajeva nastojanja zvaše »slaboumni, koji su otupili u sebeljublju, prazni i lukavi sofiste«; put kojim se u Hrvatskoj pošlo, za Šafařika je jedini pravi put k napretku. (Kulakovski, Illirizmъ, str. 192 i dalje.) Mora se znati, da su ovi plemeniti ljudi u slovenskom svijetu davali duševni smjer ilirskomu pokretu, odakle je razumljivo, da u svem vidimo analogiju u radu s onim, što se događalo ili već provelo kod drugih slovenskih naroda, u prvom redu kod Čeha. Rodoljubi su hrvatski nastojali i izvan Zagreba proširiti svoje ideje, pa prije čitaonice zagrebačke već su takove družbe osnovane u Varaždinu i u Karlovcu. Iliri su htjeli za svoju stvar predobiti i žene, za to je grof Drašković napisao u njemačkom jeziku — koji je tada bio u običaju — knjižicu pod imenom: Ein Wort an Illiriens hochherzige Töchter über die ältere Geschichte und neueste literarische Regeneration ihres Vaterlandes (Zagreb 1838)., gdje »veledušne kćeri Ilirije« poziva da pristanu uz narodne svetinje. — U čitaonicama su se pretresala dnevna literarna pitanja: iz njih su se raširivale sve misli, ali se govorilo i o političkom životu. Iliri su mislili, da im je najprije osnovati čvrste kulturne temelje, a onda će poći u život politički. Gaj je jošte kao đak

Digitized by Google

u Gracu i Pešti sabirao pravila o različitim društvima i pomišljao na osnivanje narodnoga muzeja, knjižnice, narodnoga arhiva, učenoga društva i t. d. Kad je ono prodro u saboru s prijedlogom o učenom društvu 1836. godine, imao je na umu dvojaku zadaću takova društva: tu bi se imala njegovati znanost u svima svojim granama izuzevši bogoslovlje i politiku — jezikom ilirskim; u drugu bi ruku to društvo sabiralo knjige i rukopise, što se odnose kako mu drago prema ilirskomu narodu, a dobro bi došlo i sve, što bi se našlo od starine, jer bi se po tom osnovao lako muzej i knjižnica. Ban Vlašić i biskup Alagović rekoše, da su spremni primiti pod svoje okrilje to društvo. Metel Ožegović sastavi o tome predmetu spomenicu 1837. godine, a sabor je zagrebački 1839. ponovio svoj zaključak od 1836. Kad se s tim učenim društvom otezalo, Gaj je otvorio »Narodnu Tiskarnu« a tim je pomogao literaturi, jer su se od toga doba knjige tiskale u Zagrebu novom ortografijom. Čitaonica zagrebačka već 1839. raspisuje tri natječaja za knjige sadržine gospodarstvene i obrtne i to je početak izdavanja knjiga ilirskih; čitaonica predlaže, da se mjesto onoga društva od 1836. »Društvo prijatelja izobraženosti ilirske« uredi Društvo za jezik i slovesnost ili »Matica ilirska« (1839); između članova čitaonice izlaze prijedlozi o ilirskom kazalištu, koje je imalo zamijeniti njemačko kazalište, gdje su se uz njemačko prikazivanje pjevale kad i kad hrvatske pjesme. Da su njemačke družine morale popuštati u kazalištu narodnom ilirskomu duhu. možemo već po tome suditi, što je grof Janko Drašković uradio s velikašima. On, potpuni demokrata, a velikaš, sabirao je u svojoj kući hrvatsku gospodu, upoznavao je s mladim ilirskim pokretačima, zahtijevao, da se govori samo »ilirski« i da se pjevaju ilirske pjesme. Što je Drašković radio na svojem domu, to su radili drugi mladići po čitavom Zagrebu među građanstvom, što je sve dovelo do čistoga »ilirskoga« narodnoga duha. Već 1839. u Sisku prikazuje dobrovoljačka družina kazališna Kukuljevićevu dramu Juran i Sofija ili Turci kod Siska, čim se postiglo to, da se 1840. dne 10. srpnja prikazivala kao prva ilirska drama od novosadske družine u novosagrađenom pozorištu, što ga je podigao zagrebački građanin Stanković. Kad je općinstvo silno bilo zaneseno tom predstavom, pojavljivale su se u različnim mjestima iza toga dobrovoljačke družine, da prikazuju i domaće i prevedene drame. God. 1841. dobiše Iliri i Gospodarsko društvo, koje postoji i danas, a glavni mu je pokretač bio biskup Haulik; ali zamisao o tome društvu poteče iz Citaonice. Gajev je rad nosio dobar plod i protivnici napretka Hrvatske nisu gledali mirnim okom, što se tu sve radilo. Već se htjelo, da se god. 1837. svećenstvu zabrani podupirati Ilire i širiti domorodne ideje, budući da su Ilirima učitelji najviše protestanti; a htjelo se, da se zabrani i novi pravopis, koji bi se imao zamijeniti starim. No svećenstvo uz svoga patriotičnoga biskupa Alagovića još više prione uz Ilire, a kad je 1839. god. Gaj za svoje zasluge od cara dobio briljantan prsten, bilo je nastojanje Ilira s najvišega mjesta odobreno. Protivna je stranka počela raditi protiv ilirstva, kad su se »domorodci« umiješali i u politiku.

S godinom 1841. počinje se borba Ilira s konzervativnim elementom, koji je htio, da samo u Hrvatskoj ostane sve, kako je prije bilo, bez ikakove promjene. Narodni muzej bio je već osnovan (1839.), a i knjižnica, osnovana od zagrebačke čitaonice, lijepo je napredovala, jer su sa svih krajeva slali prinose tim narodnim zavodima. Učeno društvo nije dobilo dugo potvrde, ali su Iliri ipak osnovali književno društvo, koje živi od 1842. do 1874. pod imenom Matica ilirska, a od 1874. kao Matica hrvatska. Ovo je društvo osnovano prema »Matici srpskoj« i »Matici češkoj«, gdje se imala njegovati književnost i jezik.

Već su i prije Iliri posezali za starijom literaturom, pa je u »Danici« pored domoljubnih pjesama prigodnica i prijevoda bilo i pjesama starijih pjesnika — Kačića,

Digitized by Google

Vitezovića, Petra Zrinjskoga, Gundulića, Lucića, Reljkovića, Ranjine; uz to i narodnih pjesama uz umjetnu poeziju. Da se osnuje »Matica«, jer nije bilo potvrde za učeno društvo, počeo je sabirati odbor dobrovoljne prinose, u kojem se poslu najviše istaknuo Gaj i prvi tajnik »Matice« Vjekoslav Babukić. Kao dobrotvori »Matice« najviše učiniše đakovački biskup Josip Kuković (400 for.) i srpski knez Miloš Obrenović (100 dukata), a drugi se upisaše kao utemeljitelji. »Matica« zaključi 1842. za svoj rad to, da će u prvom redu izdavati stare dubrovačke klasike, a onda i druge knjige. No i drugo se književno djelo zasnova iste godine. Vraz, Rakovac i Vukotinović pokrenuše časopis »Kolo, članci za literaturu, umjetnost i narodni život« prema »Časopisu češkoga muzeja«. Potreba je toga časopisa bila očita, jer sama Gajeva »Danica« nije za sve dostajala. U prvoj godini života časopisa »Kola« izdadoše dvije knjige, a radili su tu ljudi iz različnih slovenskih plemena. Vraz je dobro vidio, da bi trebalo što pokrenuti za ozbiljan napredak literature, pa je uveo kritiku u tom svojem časopisu. To nije bilo poćudno mnogima, a neki su se pobojali, da je to protiv »Danice«, za to se do 1845. nije ni mogla izdati treća knjiga. U vrijeme, kad je »Kolo« moralo počivati, radila je »Matica«. Po pravilima je bilo, da se počne rad s najboljim pjesnikom starine, a to je bio Ivan Gundulić i za Ilire. God. 1838. proslavili su Iliri dvjesta-godišnjicu smrti Gundulićeve, a godine 1844. izdadoše Osmana s dva pjevanja od I. Mažuranića; rječnik i tumač izradi Ivan sa svojim bratom Antunom Mažuranićem. U brzo izađe i Demeterova Teuta. Godine 1847. preuze »Matica« »Kolo«, kojega do 1853. izađe u svem devet svezaka pod redakcijom Vraza, Bogovića i Brlića.

Dok je »Matica« započela svoj rad, počinje se od nova javljati literatura i u Dalmaciji, izazvana radom zagrebačkih Ilira. Antun Kuzmanić poče izdavati časopis »Zora dalmatinska«, kojoj je bila zadaća da podiže literaturu, ali urednik i pisci nisu upotrebljavali pravopisa ilirskoga, nego su pisali svojim starim. Ovako osim Slovenaca iz Štajerske i nešto iz Koruške spala je sva ona zanosna misao književnoga jedinstva na Hrvatsku, Slavoniju i neke pisce mlađe iz Bosne, kamo je Gajev rad oko jedinstva dopro već 1837. Premda je bilo u Dalmaciji pristaša Gajevih, n. pr. Petar Bona-Luković, knez Orsat Pucić, Kaznačić, ali Kuzmanić i Šime Starčević na svaki su način rugali se i odbijali pravopis i jezik zagrebačkih Ilira. Srba je pak malen broj pozdravio ilirstvo. Vladika Petar Petrović Njeguš II., Sava Tököly, Dimitrije Tirol može se reći, da su pristajali s uvjerenjem uz Gaja; ali je za to mnogo više bilo protivnika, među kojima se ističu Teodor Pavlović iz Novoga Sada, P. Ars. Popović, Vas. Subotić i dr., koji su u Pavlovićevim »Srbskim narodnim novinama« pobijali ilirstvo.

Prije raskola dalmatinskoga zatekla je nova neprilika ilirski rad. Od kad su ono počele i političke stvari nekako smjerati na put narodni, razvijala se i politična borba između Ilira i »starih Horvata«. God. 1843. bude službeno zabranjeno ime ilirsko, kad su novine Gajeve postale Narodne Novine, a »Danica« se promijenila u Danicu hrvatsko-slavonsku i dalmatinsku, kakova je izlazila neprekidno do 1849., a poslije kao Danica ilirska, ali neuredno. Uza sve to su Hrvati u kratko vrijeme toliko postigli, da je god. 1839. sabor zaključio, da se na svakoj gimnaziji podigne stolica za hrvatski jezik, a baš godine 1843. na prijedlog grofa Draškovića određuje se, da se u sve škole uvede hrvatski jezik. Kralj iza velikih napora i nastojanja Ilira dopusti (1845.), da se na pravoslovnoj akademiji u Zagrebu predaje hrvatski jezik, a prvi je profesor bio Vjekoslav Babukić. Kad je zabranjeno ime ilirsko, iste godine prvi put se čuje hrvatska riječ u saboru zagrebačkom na usta Ivana Kukuljevića. S literaturom rasli su zahtjevi politični, a borbe s pristašama Madžara kod županijskih izbora (restauracija) bile su žestoke,

Digitized by Google

pa je došlo i do ljuta kreševa 1845., gdje je bilo mrtvih. God. 1847. 23. listopada, na prijedlog Ivana Kukuljevića napokon bi u saboru zagrebačkom zaključeno, da se po primjeru Madžara uvede hrvatski jezik u sve urede. Mora se priznati, da su se Hrvati istom poslije zabrane imena ilirskoga trgnuli oda sna, vidjevši, da Srbi ne će nikako s njima i da u svoj onoj velikoj slovenskoj literarnoj zajednici vrlo malo realnoga dobra za njih ima. Od tada se prihvataju svojega prava i hrvatske misli nešto više nego prije, no pravi je duh došao istom iza 1850. godine. U ovo vrijeme borbe političke pristali su uz Gaja i neki odličnici, n. pr. grofovi Đuro Oršić, Sermage, Bakač, Festetić, Pejačević, barun Kulmer, Nikola Zdenčaj, podžupan križevački, Mirko Lentulaj, podžupan zagrebački, biskup Haulik i dr. Ovako sastavljena četa mladih boraca za narodnu stvar ponajprije u literaturi, a onda i u političnom životu, slavila je pravo slavlje u god. 1848.

Gajevom je zaslugom došlo do toga, da su na čas i Srbi iz Vojvodine ušli u kolo Hrvata. Patrijarha Rajačić priznao je tu zaslugu Gaju, a javno se očitovala sloga, kad je patrijarha 1848. uveo Jelačića na bansku stolicu u Zagrebu. Banovanje Josipa Jelačića, deputacija pred cara, što ju je u Beč vodio Ljudevit Gaj, bili su posljednji čini, kojima je ilirstvo posvjedočavalo svoju visinu. Borbe Hrvata godine 1848. i 1849. kao da su prenapele sile malene Hrvatske, a k tomu doba apsolutizma, što je zavladalo u austrijskom carstvu, dovršiše ilirstvo i narodnu borbu: vođa se Ilira, koji ih je stvorio, preporodivši literaturu i narodnost hrvatsku počeo povlačiti s narodnoga borilišta. Hrvatski je narod stvorio od godine 1835. do 1848. s Gajem na čelu to, da se prvi put sabrala inteligencija u jedno kolo, da je u kulturi započelo jedinstvo svih Hrvata; da se poslije kulturnoga jedinstva brao sav narod od najviših do najnižih slojeva oko bana Jelačića, gdje se prvi put jasno svuda odsijeva narodna jedinstvena sveza; napokon da je Hrvatska postala odlučnom zastupnicom slovenskoga juga.

Taj odraz narodne jakosti i života u tako kratko vrijeme bio je gotovo neprirodan, pa za to, kad je zavladao Bachov apsolutizam, nije čudo, da su Hrvati duhom klonuli vidjevši, kako su njihovi visoki idejali postali neispunjeni. Dapače razabraše, odbivši probuđeni književni mar, da je za sav taj veliki rad Hrvatska dobila ono, što je revolucija donijela drugima. Iz toga je onda razumljivo, što je i zavladalo opet sasvim prirodno mrtvilo, koji će se iza kratkoga počinka od nekoliko godina probuditi na nov život i novu izazvati struju, budući da je u narod ilirskim radom bila bačena klica duševnoga i političkoga jedinstva. Mnogi su išli uvijek uz Gaja, ali se već kod prvoga udarca na ilirstvo opaža, kako su neki počeli misliti više o sebi, t. j. o jedinicama naroda nego o svojem narodu, pa morala trpjeti što i ideja o zajednici svih južnih Slovena. Ideja hrvatska nije ni onda odmah došla na red, kad je jedan put za uvijek nestalo ilirstva i zanosa preporoditelja u životu hrvatskoga naroda. (O ilirstvu sa svom literaturom može se mnogo lijepa čitati u knjizi od Kulakovskoga: Illirizmъ. Varšava. 1894).

Budući da se književni rad mnogih pisaca ilirskoga vremena ne steže samo na ove godine 1835. do 1849., nego teče i dalje, za to nije druge, nego nastaviti razvijanje kulturno i istorijsko, a poslije će se u tim fazama istaknuti i sami pisci — jer se i u hrvatskoj literaturi opaža najbolji odraz svoga vremena sve do najnovijih vremena, gdje prodire kozmopolitska struja ne obaziruć se na narodne potrebe.

Digitized by Google

b) Doba apsolutizma do osnivanja akademije 1850—1867.

Kad su se pod apsolutizmom, koji je uveo njemački jezik ne samo u urede, već i u škole srednje i gradske, duhovi sasvim primirili i mnogi se prije oduševljeni radnici povukli u tihi život, drugi počeše raditi ozbiljnije, i to više oko nauke, koja je u prvom redu sad bila zvana, da se književnost preporodi na nov život. Koji su se u to doba dali na književni rad, shvaćali su ga mnogo ozbiljnije, nego u doba ilirstva. Već ozbiljnost vremena i budućih potreba tražila je više spremnosti, poradi čega je nestajalo sve više diletanata i u literaturi, a tim su opet spremao novi duh za novo vrijeme. Brzo se došlo do uvjerenja, da stari Iliri nisu bili pređi Hrvata i Srba. Tim se morala napustiti ideja ilirstva; ali jer se htjela ipak očuvati neka bliža sveza između južnih Slovena: za to se sad pojavilo ime jugoslavensko, koje je imalo prvenstvo pred imenom hrvatskim baš poradi zajednice i krvne srodnosti prijašnjih »Ilira«. Ivan Kukuljević uredi već god. 1850. Historičko društvo, kojemu je bio organ Arkiv za jugoslavensku povjestnicu, a počeo je izlaziti 1851. Od ilirskih vremena ognjište svega rada »Čitaonica« propade 1850., ali je za to »Matica ilirska« postala društvo, koje je imalo ravnati narodnom knjigom, jer joj je u ovo vrijeme zadatak promicanje »opće korisnih knjiga«. »Historičko društvo« utrlo je put strogomu znanstvenomu istraživanju domaće hrvatske povjesti, jer pored samoga urednika Kukuljevića počeli su se pribirati u to kolo i drugi mlađi radnici, koji se nisu obazirali samo na povjest, nego i na druge njezine pomoćne grane. Tu je Šime Ljubić prvi počeo pokazivati na numizmatiku slovenskoga juga, a poslije su Fr. Rački, M. Mesić i dr. utirali svojim radnjama put publikacijama akademije, koja je poslije (1875) preuzela zadaću istoričkoga društva i njegova organa. Političke novine, što su izlazile prije apsolutizma, kao n. pr. Slavenski Jug, bile su zabranjene, a Gajeve su »Narodne Novine« postale 1850. službenim organom. Jedini se do danas od god. 1849. osnovani Katolički list održao, koji je u prijašnjim godištima — kad nije bilo drugih svjetovnih listova — donosio uz pouku i zabavnih članaka. Nastojanjem »Matice ilirske« pokrenuo se novi list mjesto »Danice«, a to je »Neven, zabavni i poučni list« od 1852. do 1858. godine.

Kako je u političkom životu moralo biti mrtvilo, tako je bilo i u kulturnom; književnici se kupe oko časopisa, koji su se imali boriti s velikim teškoćama, ali se može reći, da u književnih ljudi nije još bilo pravog ozbiljnoga rada. S promijenjenim se političkim prilikama od god. 1860. mijenja donekle smjer literarni, pa se s tom godinom kao da počinje i novo doba za hrvatsku literaturu, ali ne tako izrazito, da bi se tim književnim radom moglo započeti novo razdoblje. Na ideji ilirstva osnovano jedinstvo Srba i Hrvata poslije je tako daleko dospjelo, te se držalo, da su Hrvati i Srbi jedan narod, koji je razdijeljen političkim svojim životom, a upotrebljava različno pismo i različne je vjere; ali vez mu je jedan govor s različnim narječjima, i jednaki narodni običaji. Nema sumnje, da i u tim zajedničkim vezovima treba računati sa susjednim narodima, od kojih je poprimljeno i običaja i riječi, čega ima u svakom narodu.

Literarni rad od hrvatskoga pokreta do 1850. godine.

Od onih pisaca, koji su se pravo istaknuli u kolu ilirskom, neki su bili poznati sa svojih djela već prije 1835., ali su pisali narječjem kajkavskim. Među takove ljude spada grof Drašković, pa i glava samoga ilirskoga pokreta **Ljudevit Gaj**, u kojem su poslije Hrvati našli središte svemu svojemu radu. Za to je potrebno reći

Digitized by Google

o Gaju, što je uradio na literarnom polju. Taj je njegov rad vezan s onim na polju kulturnom. Gaj je pravo zamislio svoj rad o preporođenju Hrvata u Pešti, kad je po savjetu Jana Kollára izdao 1830. svoj pravopis. Od toga su vremena sve se više sastajali prijatelji s njim, a on im tumačio svoje ideje, što ih je zadobivao po vremenu i od Kollára i Šafařika i Palackoga. Tim je on postajao središte, iz kojega su se širile osnove za kulturni preporod Hrvata. Gaj i njegovi mladi prijatelji morali su se baviti svačim: oni su bili književnici, novinari, knjižari, a i politični agitatori, jer je svako polje bilo sasvim pusto. Odatle i dolazi, da su se ovi ljudi morali obazirati na sve narodne potrebe, poradi čega nije ni bilo strukovnoga rada. U takovu se poslu nije pitalo, je li tko za što izučen, već se tražilo rada, što je sve dovodilo do diletantizma i u književnom i u praktičnom radu, jer se sve gubi ponajviše u zanosnim idejalima i apstrakcijama. Kako je romantika rodila Gajeve učitelje Kollára, Palackoga i Šafařika, kad je za svakoga vrijedilo, hoće li biti patriota, mora biti i pisac, tad nije ni čudo, da je u Hrvatskoj u to doba bilo toliko pjesnika i pisaca, koliko ih je pristalo uz Gaja, pače i među onima, koji su poslije vidjeli, da to nije njihov posao. I Gaj je pisao pjesme prije pokreta u zagrebačkoj Luni, a i poslije 1830. Poslije 1837. god. čini se, da nije više pisao pjesama. U »Danici« je kao redaktor napisao raspravu o pravopisu kajkavskim govorom. U »Danici« ima od njega članaka o istoriji (n. pr. članak: Tko su bili stari Iliri), no mora se priznati, da se to može jedva nazvati pravom istorijom. On je od onoga vremena, kad je uveo ilirstvo u literaturi, radio samo za nj; on je zamislio Društvo prijatelja narodne izobraženosti ilirske (1836.) i stvorio čitaonicu. Od 1837. tište novine i »Danicu« u svojoj tiskari, piše za njih članke, ali ih ne potpisuje. God. 1840. išao je po Njemačkoj, Poljačkoj i Rusiji, a godinu iza toga pohodi hrvatsko Primorje, Dalmaciju i Crnu Goru, gdje je našao mnogo domaćih spomenika i knjiga. God. 1846. bio je i u Srbiji, gdje ga lijepo dočekaše. Sve je to poduzimao, da što više raširi svoje znanje, a i da među Slovenima uzradi što o duševnoj kakovoj pomoći. Spominje se, da je pisao o povjesti velike Ilirije, jer je od toga nešto tiskano u »Danici«, ali cijelo djelo nije nikad tiskano. Pisao je raspravu u »Danici« Banologija iliti o hrvatskih banovih, što će biti u svezi s Vitezovićevom Banologijom. U Dalmaciji je sabrao dosta starih rukopisa i starijih knjiga, te je poslije u pedesetim godinama uz pomoć drugih izdavao djela Hanibala Lucića, Dinka Ranjine, Ignjata Đorđića. Početak Gajeva rada nije bio realan, nego idejalan, no iz idejalnosti je po samim prilikama u Hrvatskoj bio prisiljen sve više priklanjati se realnosti. To se vidi iz njegova života.

Ljudevit Gaj bijaše rođen u Krapini, zagorskom gradiću, s kojim je usko vezana poznata priča o braći Čehu Lehu i Mehu. U svojoj biografiji pripovijeda sam Gaj, da je od mladosti rado slušao priče i domaća pripovijedanja, koja su već rano u njega pobudila zanimanja za narod i narodne predaje. I domaće je uzgajanje bilo u Gaja takovo, da se u njem od djetinjstva probuđivala ljubav k priprostomu narodu. Otac mu je imao mnogo posla s ljudima, a mati je sinu u veče znala govoriti o seljacima, kad su išli bosi od rada, što su ga morali činiti gospodi, budući da je sve uređenje tadašnje u Hrvatskoj bilo aristokratično. Nevolju je narodnu kao dijete poznavao, jer je vidio, kako mu je majka znala hraniti u veče gladne, a uz to mu pripovijedala, odakle dolazi bijeda narodna, što su je stvarala gospoda. Do devete svoje godine nije učio drugoga jezika do materinskoga, no brzo je iza toga upoznao, kolika je to moć znati i tuđe jezike, kad je počeo učiti latinski. Došavši u škole u Varaždin, dobi neke poljske i češke kronike u ruke, i pročitavši ih, priredi svoju knjižicu latinsku: »Brevis descriptio loci Krapinae«, što ju je htio izdati, no zagrebački cenzor isusovac zabrani tiskanje toga spisa, jer

Digitized by Google

petnaestgodišnji mladić treba da uči, a ne da piše knjige — kako je isusovac dodao svojoj zabrani. Franjevac A. Hoermann, učitelj Gajev u Karlovcu i u to doba cenzor knjiga, svjetova gimnazijalcu Gaju, da prevede svoj latinski spis na njemački, pa onda da ga izda. I tako sedamnaestgodišnji mladić izda prvo svoje djelo: »Die Schlösser bei Krapina sammt einem Anhange von der dortigen Gegend in botanischer Hinsicht von Ludwig Gay, Hörer der zweiten Humanitätsclasse. Karlstadt. 1856.« Ta mala knjižica (36 strana) ima dva dijela: prvi obuhvata opisivanje Krapine, a u drugom je podao nomenklaturu bilina i rašća oko Krapine. Već ova knjižica pokazuje, da je Gaj poznavao Mavra Orbinija i druge neke pisce povjesti hrvatske, a njegova se slovenska duša tu jasno odsijeva zagrijevajući se slovenskom starinom. — U Karlovcu je slušao i drugo narječje hrvatskoga jezika — štokavsko — a kad je pročitao u novom izdanju (1826.) Kačićev »Razgovor ugodni«, upozna pravu »sladost i dostojanstvo ilirskoga jezika«.

Kad je ova prva radnja Gajeva izašla, pojavi se i prvi časopis u Hrvatskoj njemačkim jezikom, što ga je izdavao Štauduar pod imenom L u n a, a to je bio prilog najstarijih zagrebačkih novina »Agramer Zeitung«. Prvi je broj »Lune« izašao 1. srpnja 1826. s odom T. Mikloušića. U broju 11. izađe u akrostihu odgonetljaj (»razgadka«) Gajev na »zagadku« Romualda Kvaternika. Gaj pripovijeda u svojoj biografiji, da redaktor nije htio u prvi mah primiti njegove hrvatske pjesme, ali mu se on zagrozio izdavanjem hrvatskoga lista i tim ga prisilio, da je primio i druge hrvatske pjesme. Još nekoliko imade pjesama Gajevih, što ih bijaše otisnuto u »Luni«, a sve te pjesme ne pokazuju osobite vrijednosti, ali dokazuju — kako veli Kulakovski — da je njihov sastavljač bio na čistu o narodnom hrvatskom pitanju.

Kačićev »Razgovor« pobudi u Gaja pored ljubavi k narodu i ljubav za povjest južnih Slovena, koja ga je zanimala od prije. Za to ode u Beč, da uči filozofiju. No za kratko vrijeme opazi, da njemu tamo nema mjesta, pa prijeđe na gradačko sveučilište, gdje je bilo Hrvata, Srba i Slovenaca. Tu se u njega porodi želja, da uredi pravopis hrvatski po načinu češkom, kojim je na njegovu ponuku Slovenac Murko 1828. izdao »Slovenski slovar«. Gaj je i svoje drugove poticao u Gracu na ljubav k narodnosti, pa je po tome njegovo gradačko đakovanje bilo od koristi za hrvatsku stvar. Tu se upoznao preko Mojsija Baltića i s ćirilskim pismom i s narodnim pjesmama, što ih je izdavao Vuk. Čitajući Farlattija, Valvasora i polazeći marljivo knjižnicu, da pribilježi što više podataka o južnim Slovenima, tako je daleko došao, da je nakanio u svijet otpremiti istoriju hrvatskoga naroda. I bio bi to učinio, da ga nije odvratio profesor Muhar, jer je znao, da hrvatska povjest nije bila gotovo nikako ispitana, da Hrvati nisu imali ni jezika književnoga, a ni književnosti; u Gaja pak, držaše profesor, nije bilo za to potrebne nauke. Ponukom Muharovom zaželi poraditi oko preporoda književnosti. U Gracu bijaše Gaj na čistu s potonjim hrvatskim književnim jezikom, a u društvu s Demeterom, koji je tad bio u Gracu, uvjeri se, da će moći stvoriti narodnu literaturu, pa počne odmah zamišljati osnivanje narodnoga muzeja. Kad je došao u Peštu, da nađe u sveučilišnoj knjižnici rukopisa i knjiga, što govore o Hrvatskoj, nešto probuđena mađarska mladež, a još više apostol slovenske zajednice Jan Kollár, u njega usadi ljubav k slovenskoj zajednici. Tomu je mnogo doprinosio i Šafařik svojim spisima. U godinama 1827—1828 sabirao poslovice i narodne hrvatske priče, što su ostale u rukopisu i bile pisane starim pravopisom; od god. 1830. je rukopis »Ueber die Vereinigung der in altilirischen Districten wohnenden Slaven zu einer Büchersprache«. God. 1831. svrši Gaj nauke i od toga je vremena on pravo odlučio, da provede ideje o buđenju narodne hrvatske svijesti. Njegova je osnova o pravopisu (1830.) bila poznata u Hrvatskoj, a mladi Hrvati su se sabirali i pristajali uz Gaja

Digitized by Google

u slovenskoj zajednici. U Zagrebu je bio tijesni krug njegovih prijatelja, što su ga polazili Babukić, Derkos, Marić, Antun Mažuranić, Rakovac i Smodek. Tu je prvi zametak predavanju hrvatskoga jezika, što ga je započeo 1832. Matija Smodek. Babukić je već 1833. sastavio svoju gramatiku hrvatskoga jezika, 1832. izdavao grof Janko Drašković svoju brošuru u potpunom novom duhu »Dissertatio iliti Razgovor«. Tim je Gaj sa svojim mladim drugovima pripravio šire krugove za godinu 1835. Što je radio od 1835., to je spomenuto; poslije 1850. pade njegov ugled, pa ga po malo zaboraviše. U šezdesetim godinama smanji mu se i imetak, a on življaše sve do 1872. gledajući, kako se na njegovu trudu podizala mlada generacija sa svojim zahtjevima.

Među prvim pomagačima Gajevim bio je Dragutin Rakovac (1813—1854), koji je već kao pravnik pisao kajkavskim narječjem pjesme. Do preporoda bio je kod suda, no ideje ilirske tako ga zanesoše, da je napustio službu i radio s Gajem. Već prvi broj »Danice« nosi njegovu pjesmu »Danica«, gdje poziva sve na posao za korist naroda. On je svim silama pomagao oko novina i »Danice« Gaju, a kad se osnovalo gospodarsko društvo, postao je njegovim tajnikom i urednikom »Mjesečnoga lista«; kad je pak taj list zamijenjen »Gospodarskim novinama«, i njih je uređivao do svoje smrti. Rakovac je mislio sabirati građu potrebnu za izučavanje prirode i ekonomije; sabirao je sa svojim drugovima i predmete za muzej. Za prostiji narod pisao je Mali katekizam za velike ljude (1843.), u kom razlaže o zahtjevima Ilira; za seljake je u tri sveske napisao Predavanja za seljaka, gdje razlaže o koristi seljačkoga gospodarstva. Po primjeru Bleiweisa u Ljubljani izdavao je koledar (1847—1850.) za narodnu uputu. God. 1842. izdao je Pjesmaricu, gdje su sabrane poznatije pjesme ilirskoga vremena. Iste je godine s Vrazom počeo izdavati Kolo, što je imao biti časopis, koji se obazire na sve slovenstvo. Uredio je još narodni dom i njegov muzej s Mijom Sabljarom i Ljudevitom Vukotinovićem. Za centralizacije nije se isticao ničim, a umro je onda, kad je već vidio, gdje je propao ne samo politični ilirizam, nego i književni (1854.).

Propovjednik hrvatske narodne misli prije Gaja bio je mladi klerik Pavao Stoos (1806—1862.), koji je već 1830. ocrtao u živoj slici stanje Hrvatske kajkavskom pjesmom Kip domovine vu početku leta 1831. Njegove su se pjesme odlikovale patriotičnim duhom, a sve su otkrivale put k narodnoj samospoznaji. Kao pisac kajkavski napisao je 1831. god. Nut novo leto kao čestitku Josipu Kuševiću, Moć horvatske zemlje, oda na smrt bana Đulaja i dr., a svagdje ističe svoju patriotičnu misao. Za »Danicu« je radio veoma mnogo. God. 1839. držao je Govor prigodom dvěstolětne uspomene najglasovitiega ilirskoga pěsnika Ivana Gundulića. Njegova knjiga O poboljšanju čudorednosti svećenstva (Zagreb 1848.) obratila je pozornost svećenstva na se, jer se u to vrijeme radilo u Hrvatskoj među nižim svećenstvom o popravljanju morala; ali to nije bilo po ćudi tadašnjemu biskupu, poradi čega je piscu mnogo škodila. U 12 pjevanja složio je pjesmu Soko hrvatski i slavska mati (Zagreb 1849.); uz to je ostavio pjesama u slavu bana Jelačića i Kitice crkvenih pjesama s napjevi za razne prigode (1858.). Svoju je ogorčenost nad sudbinom svoga roda i svojom izrekao pred smrt svoju u pjesmi, što je tiskana u »Naše gore listu« 1862.

I Ljudevit Farkaš Vukotinović (1813—1893.) spada među one pisce, koji su prije pisali kajkavski, a poslije pristali uz Gaja. U kajkavskom narječju preveo je i preradio dvije drame, i to pod imenom Golub u 4 čina (Zagreb 1832.) i prema Seidlovoj baladi složeni Prvi i zadnji kip u 1 činu (u Požunu 1833.). Odmah prione uz ilirstvo i napisa mnogo pjesama u »Danici«, od kojih su neke postale popularnima, a izdao ih je 1838. i 1840. pod imenom Pěsme i pripovědke, po čem je on postao prvi ilirski beletrista, jer je prvi počeo pisati pripovijetke u

Digitized by Google

u duhu ilirskom. God. 1842. izdao je novu zbirku pjesama Ruže i trnje, a 1847. zbirku Pěsme, gdje se nalaze njegove lirske poezije Moslavanke. Motive svojim baladama najviše je vadio iz ilirske povjesti. Istoričke je novele izdao 1844. pod nazivom Prošastnost ugarsko-horvatska, gdje se u prvom dijelu nalazi Štitonoša, a radi o vremenu Ljudevita II., i boju kod Mohača; drugi dio Novi vojvoda pripovijeda o odnošajima Hrvata i Dalmatinaca u XIV. stoljeću. I u almanaku Iskri (1846.) napisao u pismima pripovijetku iz koje kako i iz drugih proizlazi, da opći interesi imaju biti čovjeku mnogo viši od osobnih interesa. U Kolu, što ga je izdavao s Vrazom i Rakovcem, knjiga II. napisao, je Ilirizam i kroatizam, o čem je pisao po više puta u novinama, a u pripovijetkama uvijek je isticao hrvatstvo. Među političkim njegovim brošurama znatnija je Regni Slavoniae erga Hungariam legalis correlatio (1845.), što prinosi istorijska svjedočanstva o nezavisnosti trojednoga kraljestva. Od 1850. proučavao je više prirodne znanosti, nego li se bavio lijepom literaturom. Ipak je 1859—1861. izdavao almanak Leptir po uzoru Havličkove Iskre, gdje je tiskao nekolike stvari ćirilicom. Od 1856—1858. bio je urednik Gospodarskoga lista, ali je pisao i u druge listove. 1862. izdao je svoje lirske pjesme Trnule. Najviše se zanimao prirodom, o čem je napisao kao član jugoslavenske akademije mnogo rasprava u Radu. Poslije dualizma u Austriji bavio se uz to politikom sve do svoje smrti 1893. god. Znamenito je njegovo djelo, što ga je izradio sa Šloserom. a izdao uz pripomoć jugoslav. akademije: Flora croatica.

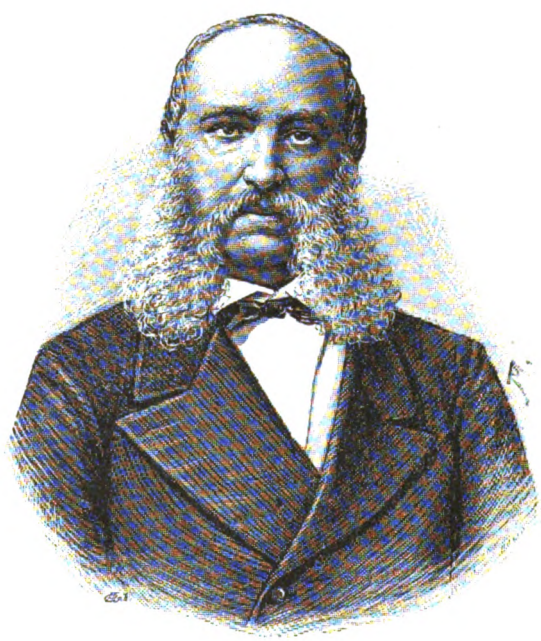

Ivan Mažuranić
r. 1814, u. 1890.

Već god. 1835. javlja se u Gajevoj »Danici« pjesma Primorac Danici, što ju je ispjevao mladi pjesnik **Ivan Mažuranić** (rođ. 1814., a † u Zagrebu 1890. god.) Počeo je pjevati kao gimnazijalac u svojem čakavskom narječju po načinu Kačićevu. Kad je svršio gimnaziju, živo se radilo oko Danice i Novina, da se osnuju. Pri tom je bio i njegov stariji brat Antun. 1835. povratio se s nauka iz Ugarske i pristupio k »Danici«. Već iz Subotišta pisao je bratu šaljući pjesme za »Danicu«, da ilirski stihotvorci ne znaju, što je potrebno za poeziju, jer nisu pazili na pravilnost stiha, niti na naglas. Za to je sam počeo pisati u »Danici« Misli, gdje iznosi mišljenje o potrebi pisanja narodnim jezikom, da se ne treba stidjeti svoga narodnoga jezika, kako treba razvijati narodni jezik, jer će se samo tako razviti narodna obrazovanost i t. d. U to vrijeme pada njegova pjesma Ilir po uzoru starih klasičnih pjesnika, jer je mislio, da je hrvatski jezik osobito zgodan za takovo pjevanje. Iz god. 1835. ima najviše pjesama sve u

Digitized by Google

duhu klasičnom. Vrazu nije bilo pravo, da se Iliri ne povode za narodnom pjesmom, pa je Mažuranića nagovarao, da proučava narodnu poeziju. Na tom osnovu izašla je 1836. njegova pjesma Nenadović Rado, gdje je već narodno pjevanje podignuto do umjetnoga shvatanja. Poslije se dao na proučavanje dubrovačke literature, koju je s drugim piscima držao klasičnom. Po načinu te hrvatske literature ispjevao je Danica Ilirom, danku i vladatelju, u kojoj govori o svim Ilirima. U pjesmi Věkovi Ilirije (1838.) dijeli doba ilirskoga života u tri razdoblja: zlatni je vijek mira i sveopće ljubavi, drugo je doba borbe s neprijateljima, a trećemu je vijeku sad došlo doba, gdje treba da vlada sloga. Iz ovoga se vidi, da je Mažuranić radio u duhu klasičnom, u narodnom i dubrovačkom. Malo ima lirskih pjesama, što moramo odbiti i na strogu cenzuru brata mu Antuna. Pjevao je još samo nekoliko pjesama prigodnica, jer je u svojem zanimanju imao dosta posla. God. 1842. izda s Užarevićem Njemačko-ilirski slovar.

Kad se osnovala »Matica ilirska« i nakanila izdavati Gundulićeva Osmana, ponudi Mažuraniću, koji je bio poznat kao izvrstan poznavalac dubrovačke literature, a i kao jedan od najboljih ilirskih pjesnika, da ispjeva dva pjevanja, što ih od Gundulića nema, jer Sorkočevićevim pjevanjima Iliri nisu bili zadovoljni. Mažuranić se prihvati posla i 1844. izađe Osman s XIV. i XV. pjevanjem Mažuranićevim. Tu je svoju zadaću tako riješio, da su bili svi tim zadovoljni. Pjesnik je tako pronikao u Gundulićevo pjevanje, da ne zaostaje ni u čem za pjesnikom »Osmana«, a po mislima je mnogo zbijeniji i jači od svoga uzora. No još više se pronese glas Mažuranićev, kad je u Havličkovoj Iskri 1846. izašao s djelom Smrt Čengić-age (poslije Smrt Smail-age Čengijića). Tim je djelom pokazao, da je u njega pravi pjesnički genij, koji je mogao stvoriti veličanstveni ep, da u njem obuhvati borbu krsta s nekrstom za četiri stoljeća i da njim proslavi bojeve južnih Slovena. To je djelo bilo tiskano i ćirilicom (od Subotića u Cvietniku srbske slovesnosti, od Majkova u Istoriji srbskago jazyka, od Tkalca) nekoliko puta, a posljednji put latinicom u Pjesmama Ivana Mažuranića, što ih je izdao njegov sin Vladimir Mažuranić u Zagrebu 1895. Djelo je prevedeno gotovo u sve znatnije evropske jezike (češki od Josipa Kolára u Časopisu Čes. Mus. 1860). Pjesma je osnovana na istorijskom događaju iz g. 1840, kad je Smail-aga Čengijić iz glasovite porodice, poznate po svoj Bosni i Hercegovini, pošao u Drobnjake, da kupi harač. Drobnjaci su vrlo znameniti poradi svoje hrabrosti, a nisu htjeli, da se pokoravaju Turcima. K tomu ih je nagovorio gospodar Crne Gore vladika Petrović, da dočekaju Smail-agu, koji se borio god. 1836. na Grahovu sa Crnogorcima, kad su oni pod vodstvom vladičina brata došli Grahovljanima u pomoć. Čengijić udari upravo na Crnogorce, natjera ih u klanac i sasiječe sve ne poštedivši ni brata vladičina. Pogibija Smail-age 1840. god. na Gackom polju nije drugo, nego osveta crnogorska. Drobnjaci su udarili na agu s 300 Crnogoraca, a na čelu s Novicom Cerovićem, pobili njegovu družinu, druga Čengijićeva potjerali u bijeg, a samoga agu ubili. O tom događaju odmah je postala narodna pjesma, pa u četvrtoj knjizi narodnih pjesama, što ih je izdao Vuk Karadžić, nalaze se tri pjesme, koje pjevaju o tom, svaka sa svoga gledišta, ali u glavnom jednako. Mažuranić nije znao za te pjesme, a kako dr. Imbro Tkalac (Vijenac 1893. br. 19) piše, pjesnik je svoju građu dobio iz pripovijedanja jednoga Crnogorca, koji je o tom pripovijedao u Karlovcu. Izdavač Pjesama Mažuranićevih, sin mu Vladimir, tvrdi, da pjesnik nije poznavao nikakove narodne pjesme. Poslije je pokazano (u Vijencu 1895. br. 22), da je lako mogao poznavati pjesmu, koja je bila tiskana u srpsko-dalmatinskom Magazinu 1845. godine.

U ostalom znao ne znao za narodnu pjesmu, Mažuranić je stvorio djelo, koje

Digitized by Google

vadi građu iz života, ali ne pjeva kao narod, nego u najvišem stupnju oplemenjuje narodnu poeziju. Kako je u opće bio čovjek kratkorjek, promišlja sve točno, što će reći, te je štedio svim, a ponajviše ekonomijom u svojoj pjesmi izričući i najuzvišenije misli kratko. Epske opširnosti u njega nema, premda se povodi za narodnom poezijom, jer je on već posve moderan pjesnik uzgojen duhom klasičnih i modernih pisaca. Srbi su neki dokazivali, da je Mažuranić uzeo djelo vladike Petra II. Petrovića Njeguša, jer da Mažuranić nije mogao poznavati tako dobro odnošaja crnogorskih i muka kršćanskih. Ovo samo po sebi otpada, kad se kaže, da su Hrvati dobro poznavali prilike Bosne i Hercegovine, i da su braća Ivana Mažuranića, Antun, koji je 1841. pohodio Crnu Goru s Gajem, i Matija, koji je dugo živio u Bosni, sigurno pripovijedali o životu tamošnjem. Uz to je bilo dopisa u Gajevim novinama iz Bosne i Hercegovine o stanju pod turskom vlasti; k tomu se u pjesnikovu rukopisu našao opis puta po Bosni i Hercegovini iz g. 1843—1844 u hrvatskom i njemačkom jeziku. Njemački rukopis ima napis: An die Monarchen Europa's, a opisuju se živim bojama nasilja Turaka za sabiranja harača. Već je s druge strane pokazao ruski profesor P. A. Lavrov u svojem djelu o Petru Petroviću, da se ne može govoriti o plagijatu, jer je jasno, da je velika razlika u opće u pjesmama crnogorskoga pjesnika i Mažuranićevim, budući da epu Čengijić-agi jasno izbija duh obrazovan klasički, a i dobar poznavalac stare hrvatske dubrovačke literature, čega nema nikako u djelima Petrovićevim. Kad je Smičiklas u »Spomen-knjizi« Matice hrvatske 1892. priložio snimak autografa Mažuranićeva, čini se, da je ova pravda ozbiljno za uvijek završena.

Velebna pjesma o Čengijić-agi razdijeljena je u pet dijelova, koji su tako sastavljeni, da imamo razvoj isti kao u kakovoj klasičnoj tragediji. Svaki dio imade svoju osobitu karakteristiku, koja je motivacija drugomu pjevanju. Evo sadržine te pjesme. Prvi dio Agovanje pripovijeda o pogibiji Moračana, što ih je dao Čengijić posmicati. U tom je uvodu pjesnik prikazao crnogorske junake takovom objektivnošću, kakovu pokazivahu Crnogorci svagda ne bojeći se smrti i znajući, da njihova krv ne će ostati neosvećena. Objektivnost je takova u narodnoj pjesmi, gdje pjevač pripovijeda kao da se njega ništa ne tiče sam čin. Stihovi: »Boj se onoga, tko je viko bez golema mrijet jada«, odaje čitav smjer cijeloga pjevanja. — Drugi dio pjesme Noćnik opisuje veoma krasnim, a i vjernim načinom, kako Novica ide na Cetinje, da nađe osvetnika krvniku svojega oca Duraka; no on ne ide samo za to, već hoće, kako bilo, da se strašnomu krvniku, koji na sva svoja nedjela živi, učini kraj. Čitavu je situaciju putnika pjesnik koncentrisao u stihovima: »Vidi mu se, mrijet mu se ne će, a jest nešto, što ga naprijed kreće«.

Kako u tragediji tako je i ovdje vrhunac prikazivanja treća pjesma Četa, koja bez sumnje ide među najljepše pjesme našega naroda, ali je i najljepši dio čitavoga epa. Ne da se pravo prozaičnim riječima izreći ono, što je pjesnik zasnovao i divno proveo. U najvećoj zbijenosti i kratkoći ocrtao je značaj Crnogoraca, tih predstavnika borbe krsta s nekrstom, koji su se sami od sebe podigli u boj protiv nekrstu »za krst časni i slobodu zlatnu«. Pjesnik se tu poslužio narodnim riječima, koje su izjava čvrste volje, a nisu plod kakova diplomatskoga umovanja; ove su riječi tako moćna opomena, da lete »ko tajni glas duhova, kojiem zbore višnji dusi«, te kao »šapat tamni Gorom Crnom s jedne strane drugoj prhnu«, a ljudi niču, kao da kamen prima život. Sve ide onako, kako bi samo mogli željeti Crnogorci; sama se priroda njima podaje. Pod njihovim se koracima ne čuje zvuk, oni ne razgovaraju, jer su im misli svima svrnute na ono, što se ima dogoditi, budući da teška pravda čeka onoga, koji ju je izazvao. Četa se po danu sabrala i otpočinula kod Morače. Pod noć zove pastir svoje stado. No evo i drugoga pastira, koji pri-

Digitized by Google

stupa hrabroj četi noseći joj darove svevišnjega Gospodara. Divne su riječi ovoga duhovnika starca, kad priprema hrabre bojovnike, da se pomire s Bogom. Starčeve riječi kažu junacima njihovu čitavu povjest borbe, a nekako ih proročkim krijepi glasom. Koliko li je pak istine u onim riječima, kad im kaže: »Ah da vide svijeta puci ostali iz nizina, odkud vida nema, krst ov slavni, nepobijeđen, vrh Lovćena što se k nebu diže; pak da znadu, kako neman turska, grdniem ždrielom progutat ga radeć, o te krši zub svoj zaman krši, ne bi trome prekrstili ruke, dok vi za krst podnosite muke, nit bi za to barbarim ve zvali, što vi mroste, dok su oni spali«. Pravo se ističe, da su ove riječi zlato suho, a morao bi ih svaki Sloven duboko upisati u svoje srce, jer se u njima s jedne strane izriče tužba na ostali kršćanski svijet, a s druge se strane ističe uvjerenje o svojoj jakosti. U ovom je najljepši dio cijeloga epa. Dok se četa spremila na pokajanje, evo ti Novice, da joj kaže, poradi čega je došao k svojim dosadanjim neprijateljima. Starac pokrsti Novicu, okrijepi četu hranom nebeskom uz svjedočanstvo sa zapada sunca.

Četvrti je dio peripetija s napisom H a r a č, a prikazuje ponajprije tužnu sliku bijedne raje, od koje silnik Turčin Smail-aga traži harač. Nezasitni Turčin muči raju, da iz nje istisne posljednju suzu, a raja već na pola mrtva i ne govori i ne tuži se ništa; kontrast okrutnosti i nezasitnosti turske s jedne strane, a s druge opet na smrt raje izmučene prikazan je u potpunoj savršenosti. Kamen bi proplakao kod slike tužne raje na ove riječi (a svijet drugi ipak zove raju i Slovena južnog barbarinom), kad Turčin vikne: Harač! Pjesnik s najvećim pravom na taj poklik Turčina pita: »Odkud raji harač? Odkud zlato, koji krova ne ima, mirna krova, da ukloni glavu? Odkud zlato, koji njive ne ima, nego tursku svojiem znojem topi? Odkud zlato, koji stoke ne ima, no za tuđom po brdieh se bije? Odkud zlato, koji ruha ne ima? Odkud zlato, koji kruha ne ima?« i na to odmah crta stanje raje riječima: »Glad, golota, gospodaru! Ah, pričekaj pet šest dana, dok ti žuđen harač isprosimo!« No pravo pjesnik veli, da nije moguće opisati muka rajinih. Da se malo otrese i ne gleda neprestano jada, prikazat će čador Smail-agin. U njegovu se šatoru u noći haračlije Turci otpočivaju i spremaju nova mučila, a agu ima zabaviti pjevanjem uz gusle Bauk, jer »Ne boje se Slovinkinje vile, uz šestoper da će poginuti; pače znadi, da gdje njega nije, tu ni pjesan slovinska ne zrije«. Kad se Bauk pjesmom narugao Smail-agi, udari četa Crnogoraca na Turke: kako je bio nenadan napadaj, Turci se prestraše, ali ubojita zrna biju; pade Čengijić, padoše i drugi njegovi junaci, a pade i Novica (koji u istinu nije bio nikad Turčin, a umro je istom 1895).

K o b je svršetak te najkrasnije epske pjesme u literaturi južnih Slovena, a pripovijeda o sudbini mrtvoga Čengijića, koji se klanja i savija ruke na pozdrav, kad tko udari nogom o pod, na kom on, obučen u najkrasnije odijelo, stoji.

Po tom svojem djelu spada Mažuranić među prve i najbolje pjesnike svojega naroda i da više ništa nije pisao, slava bi mu bila trajna. Poslije toga ispjevao je tri prigodne pjesme od 1847—1858, a preveo je jednu pjesmu s češkoga, te 1855. Manzonijev »Il cinqe maggio«. U ona burna vremena (1847—1849) bio se dao gotovo sasvim na polje političko, pa je 1848. izdao brošuru H r v a t i M a g j a r o m, u kojoj s principa slobode, jednakosti i bratinstva razlaže krasnom prozom, slažući se s događajima u Francuskoj, što Hrvati traže od Madžara, po čemu će biti najviše koristi za čitavu državu. God. 1848. i 1849. imao je važan zadatak u različnim komisijama i deputacijama. 1860., bijaše predsjednik dvorske hrvatske kancelarije, ali se poslije, kako je nastupio dualizam (1867), odrekao državne službe. God. 1873.—1880. bješe ban hrvatski, a umro je 4. kolovoza 1890. (Vidi, Smičiklas, S p o m e n — k n j i g a; I Pasarić, Program zagreb. gimnazije 1888. i 1889).

Digitized by Google

Stariji brat Ivana Mažuranića, Antun (r. 1805. † 1888.), već se 1830. upoznao s Gajem i Babukićem, a kod Novina bio je jedan od glavnih pomagača ispravljajući jezik pisaca. Prvi je on kao profesor u zagrebačkoj gimnaziji počeo predavati o dubrovačkoj literaturi i to hrvatskim jezikom. U Vrazovu »Kolu« izda tzv. Zakon vinodolski (1844.) (Vidi str. 52). Radio je oko Drobnićeva rječnika, pomagao oko izdavanja starih pisaca. Kad je 1848. i 1849. bio u Primorju, da suzbija razdraživanja u narodu, a sam čakavac, proučio je govor čakavaca tako, da je 1859. u svojoj gramatici prvi podao jasne upute o tom narječju, koje se u akcentu podudara s ruskim jezikom S Mesićem i Veberom izdao je prvu hrvatsku hrestomatiju, gdje je s primjerima bila prikazana povjest stare literature.

Živahno je ocrtano stanje u Bosni i Hercegovini u knjizi trećega brata Matije Mažuranića, koja ima napis Pogled u Bosnu (1842).

Odmah u početku rada oko probuđivanja naroda i narodne svijesti počeo je raditi i Vjekoslav Babukić (1812—1875) rodom iz Požege, koji je bio prvi učitelj mladih Ilira za štokavski govor. O tom je on najviše i radio pišući u «Danici« različne stvari, gdje je već 1836. izdavao gramatiku pod imenom: »Osnova slovnice slavjanske narječja ilirskoga«. On je kao tajnik Čitaonice, i poslije Matice, najviše radio, da se šire knjige ilirske, koje je slao ne samo po Hrvatskoj, nego i svojim prijateljima Šafariku, Hanki, Kollaru, Ljudevitu Šturu i dr.; pače i među Srbima je našao pomoćnika za širenje ilirskih knjiga. Kao tada najbolji poznavalac ilirskoga jezika bude izabran za prvoga profesora toga jezika u zagrebačkoj akademiji, što je bilo pravo slavlje za sve Ilire. Poslije je bio profesor na zagrebačkoj gimnaziji. Drobnićevu ilirskomu rječniku napisao je kratku gramatiku ilirsku, koju je proširio i izdao 1854, ali je vlada nije prihvatila kao školsku knjigu. Izmučen težinom svoga skromnoga rada umre 1875., a Smičiklas mu postavi dostojan spomenik u programu zagreb. gimnazije 1876. i u Spomenknjizi Matice hrvatske 1892.

Prvih godina rada oko hrvatskoga preporoda javlja se u kolu Ilira mladi Slovenac **Stanko Vraz**, koji se rodio 1810. u Cerovcu, u kraju štajerskom. Vraz je učio pravo, ali ga nije doučio, jer ga je vukla želja, da upozna što više jezika poradi literature. I doista on je poznavao glavnije slovenske jezike, a osim toga franceski, engleski, talijanski, španjolski, njemački, a iz škola klasične jezike. Po tom nijedan ilirski pisac nije bio toliko spreman za književni rad, koliko baš Vraz. Na naukama u Gracu upoznao se s Hrvatima, a prvi put dođe u Hrvatsku 1835, kad je priopćio i prvu svoju pjesmu u »Danici«. God. 1838. preselio se sasvim u Hrvatsku i dao se posvema samo na literaturu. Jedino je bio neko vrijeme tajnik »Matice ilirske«. God. 1837. počele su izlaziti u »Danici« njegove pjesme pod imenom Đulabije, a izdao ih u dva dijela 1840. opjevavši svoje dvije idejalne ljube u krasnim sonetima, jednu ljubu slavljenu ljepoticu i drugu ljubu domovinu, osobito svoj štajersko-slovenski kraj. On Slovenac u tim pjesmama obuhvata i Hrvatsku i Sloveniju, jer mu je mila jedna i druga. Poslije je sastavio još treći i četvrti dio pjevajući o tuzi, što mu se ljuba udala, a i njezinu smrt uvijajući cviječe majci domovini. God. 1841. izda književno djelo Glasi iz dubrave Žeravinske. To su priopćene do tad romance i balade, u kojima se izriče želja za slogom hrvatsko-slovenskom i pjeva ljubav k rodnomu kraju. Romancu je i baladu prvi Vraz uveo u mladu literaturu u Hrvatskoj. U društvu s Rakovcem i Vukotinovićem poče Vraz na osvitku Matice izdavati Kolo, časopis za literaturu, umjetnost i narodni život, a Vraz je bio i začetnik i urednik toga časopisa. Zadaća »Kolu« bijaše »spojiti ideju ilirštine s idejom književne sveslavjanštine, t. j. dignuti našu

Digitized by Google

književnost približujući je ukusu i duhu ostale braće slavenske, koja evropskoj naobraženosti bliže stoje«. Vraz je tu prvi put uveo u hrvatsku literaturu osim literarnih vijesti iz svih slovenskih krajeva i kritiku, no koliko je ona prijala tadašnjemu vremenu, vidi se po tome, što je prva sveska »Kola« imala do 700 predbrojnika, a druga samo 200! Vraz se ovdje usprotivio jasno nasljedovanju starih Dubrovčana, jer je on bio učenik romantičnoga smjera, koji je mnogo više cijenio izvorni rad nego li nasljedovanje klasika. Taj je romantični smjer Vraza potaknuo, da je već god. 1839. izdao narodne slovenske pjesme, što ih je sabrao, idući tako opet stopama romantike, gdje su se tražili izvori poeziji u narodnim pjesmama i pučkoj predaji — a u tom je on nalazio i obrane protiv Nijemaca. U pismu Čelakovskomu sam ispovijeda, da su njegove pjesme postale prema narodnim pjesmama. Uz njegove »Đulabije« broji se Vienac soneta, što ga je počeo izdavati 1845. god., u najljepšu ljubavnu poeziju hrvatske literature. Ova posljednja zbirka je ispjevana modrookoj krasotici zagrebačkoj, koju je pjesnik zavolio. U Pragu izda 1845. Gusle i tambure (t. j. epske i lirske pjesme), gdje imade krasnih balada; ali odmah valja spomenuti, da čistih epskih pjesama od njega nema. Ova je zbirka razdijeljena na 4 dijela; prvi Prvo lišće (slovenski, a poslije prevedeno na »ilirštinu«) iznosi prve glasove njegove muze; drugi Cviećе i voće; treći Iza mora, prikazan sestri Ani, a opseže pjesme prevedene iz različnih evropskih jezika; četvrti ima dvije pjesme: Grob izdajice i Hajduk i vezir.

Stanko Vraz
r. 1810, u. 1851.

U različnim pjesmama, koje su izdane poslije njegove smrti, nalazi se znatna zbirčica refleksivne poezije sadržaja satiričnoga, što se odnosi i na literaturu i na politiku (n. pr. Komari i obadovi), pa je u toj vrsti prvak hrvatske literature. Mimo to imade od Vraza mnogo prijevoda sa slovenskoga, češkoga (pjesme Erbenove, komadi kraljodvorskoga rukopisa i t. d.), ruskoga, poljskoga i engleskoga. Prozom je napisao za »Iskru« Put u gornje strane, a pored toga u »Kolu« dosta kritika i rasprava o jeziku i pravopisu. Svojim zdravim sudom stao je na kraj diletantima u novijoj hrvatskoj književnosti, a pisma različnim ličnostima imaju svoju sigurnu kulturnu vrijednost. U politiku se nije miješao, ma da ga je zanimao javni život. God. 1848. bio je na srpskom kongresu, gdje je izabran Rajačić patrijarhom; iste je godine pošao u Prag na »slavenski kongres« kao zastupnik naroda hrvatskoga, ali kad je nastala buna, pobježe kući u Zagreb, gdje je neko vrijeme služio kao gardista u narodnoj vojsci.

Digitized by Google

Da nije taj pravi književnik više pisao, kriva je bila dugotrajna bolest, koja ga je uz narodnu nevolju još jače pritisla 1850., dok ga nije 24. svibnja 1851. i u grob satjerala. (Vidi: Marković, Izabrane pjesme St. Vraza 1880.). »Matica« je izdala sva njegova djela i nema sumnje, da Vraz ide među ponajbolje pjesnike hrvatske, kojega se pjesme i danas rado čitaju, što se vidi u književnosti.

Veoma je povoljna bila pojava za hrvatski preporod, što odmah u početku rada uz mlade pokretače bijaše i velikaš hrvatski grof **Janko Drašković** (slika str. 152), koji se nije mnogo isticao književnim radom, ali je mnogo pomagao savjetom i svojim utjecanjem kod gospode. Drašković se rodio 1770. u Zagrebu. Izučivši pravo stupio je u vojničku službu, koju je morao napustiti, jer je nekom zgodom slomio nogu. Iza toga je živio u Parizu. Otud je dopisivao sa slovenskim aristokratima, koji su živjeli u Franceskoj. To je bilo poslije 1806, što je vrijedno znati, jer se već tada mnogo zanimao narodnom poezijom i svim, što je narodno; kažu pače, da je on u Parizu imao orkestar u odijelu hrvatskom, koji mu je za zabava izvodio hrvatske pjesme; a kad je 1818. car Franjo došao u Zagreb, priredi on s biskupom Vrhovcem narodno hrvatsko kolo, što je pjevalo pjesmu »Zaspal Janko pod Jablankom«. To je u ostalom bila samo originalna zabava gospode, pred kojom je Drašković bio u tom napredniji, što je volio knjigu, poznavajući gotovo sve slovenske, a i sve znatnije evropske jezike. U početku tridesetih godina nastani se u Zagrebu, gdje se oko njega sabiralo sve, što je disalo narodnim duhom. Kao aristokrata privuče i neke druge velikaše u svoje kolo. God. 1832. izda političku brošuru Disertatia iliti Razgovor, gdje je sabran i predočen »čitav program hrvatskoga naroda do godine 1848«. Knjižica je pisana narječjem kajkavskim s primjesama govora štokavskoga. On je tu stvorio »veliku Iliriju«, kamo je ubrojio Hrvatsku, Slavoniju, Dalmaciju, Bosnu, Hercegovinu, Štajersku, Koruško i Kranjsku. »Disertatia« je bila uputa za hrvatske poslanike na požunskom saboru (1832—1836), gdje se imalo tražiti sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom; hrvatski jezik morao bi biti službeni jezik mjesto latinskoga, pa da se podigne kultura, trebalo je tražiti škola i učitelja. Ovo je njegova radnja popunjena na neki način brošurom Derkosovom: Genius patriae super dormientibus filiis. »Ein Wort an Illyriens hochherzige Töchter« je knjižica, u kojoj je prikazao i razložio nastojanja Ilira.

Grofa Janka Draškovića ide pored Gaja najodličnije mjesto u hrvatskom preporodu, jer je on prisvajao i širio među gospodom ideje ilirske. Koliko je bio zauzet za narodni jezik, vidi se odatle, što je i sam pisao pjesama u »Danicu«, gdje je, premda sam nepjesnik, pobuđivao na ljubav domovine. Tako »Poskočnica« poziva u jedno kolo sve Ilire; »Pěsma domorodca« pjeva o ljubavi otadžbine; »Napitnica ilirskog domorodca« je kletva na odmetnike; »Mladeži ilirskoj« pjevaše »deputat«, da se prihvati svega, što vodi do napretka domovine. — Sve su te pjesme bile popularne, kako je bio i njegov život i rad popularan. Kad su nadošli dani godina pedesetih, plemeniti je grof vrlo žalio sudbinu svojega naroda. Umro je u Radgoni 14. siječnja 1856.

Čitaonica, Matica i druga neka uređenja ilirskih vremena u prvom su redu osnovana poticanjem grofa Janka Draškovića. On je, veli, vodio svoj dnevnik ćirilicom, a to je znak, da je ozbiljno i bez varke pomišljao o pravoj zajednici svih južnih Slovena. Što je Gaj izvodio u narodu, Drašković je ponajviše zamišljao i kao otac prema svojoj djeci savjetom i vodstvom k cilju dovodio mlade svoje prijatelje, potonje Ilire. (Vidi: Smičiklas, Spomen-knjiga »Matice« 1892).

Jedinstveno kolo braće ilirske ne razlikuje nikako jezika ni kraja u općenitosti; to je pak i podiglo vrijednost Gajeve veoma važne namisli o zajednici južnih

Digitized by Google

Slovena. Iz Slavonije se rano javljaju pisci, koji nisu živjeli u Zagrebu. Među prvima su bili svećenici, a među ovima prvi Mato Topalović († 1862.), koji je u Osijeku zasnovao društvo, što je uredilo svoju tipografiju. On se u prvoj godini javio u »Danici« pišući štokavski o potrebi jedinstva u pravopisu. 1842. godine izdao je u Osijeku zbornik svojih pjesama Odziv rodoljubivog srca, a iste je godine izašao i zbornik narodnih pjesama s običajima opisanim pod imenom Tamburaši ilirski, o kojima je progovorio u »Kolu« Vraz. Topalović je umro kao rimski kanonik. Po zanimanju nije bio pravi pjesnik, ali iz onih stihova kao i drugoga rada dobro se vidi duh patriotični, koji je zauzet za sve ono, što je narodno. — I svećenik Jure Tordinac spadaše među gorljive pristaše Gajeva ilirstva kao i fra Stipan Marijanović iz Broda, koji je 1838. i 1840. izdao 7 knjižica svojih sabranih pjesama, što su proniknute duhom ilirskim, a imade i nešto igrokaza, sve pod imenom Vitie i igrokazi. Drame su većinom prijevodi, između kojih je napose spomena vrijedan Körnerov Zrinyi.

Ivan Kukuljević Sakcinski
r. 1816, u. 1889

Svojim su se književnim radom uzdigli mnogi oni pisci, koji nisu bili u prvi mah pri stvaranju čitavoga pokreta. Među ovima ide jedno od prvih mjesta **Ivana Kukuljevića Sakcinskoga** (1816—1889.), toga neutrudenoga sabirača hrvatske starine u opće, a napose velikoga ljubitelja književnosti. An Kroatien prva je njegova pjesma od 1834. Kad je polazio kao vojnik ocu, koji se zadržavao u Požunu na zajedničkom saboru, upozna se s biskupom Mirkom Ožegovićem, grofom Jankom Draškovićem i sa svima drugim ljudima, koji su radili oko narodne stvari. Sve do 1837. god. pisao je njemački, a tad napisa prvu hrvatsku pripovijetku Bugarin. Iza toga je pisao silnom brzinom pripovijetke, koje je poslije sastavio u Različitim djelima. Značajno je, da je u početku pisao njemački, a onda ta svoja djela prevodio na hrvatski; tako je on i svoju prvu dramu Juran i Sofija ili Turci kod Siska 1837. najprije napisao u njemačkom jeziku, a onda preveo na hrvatski; štampana je 1839. god. Znamenita je ta drama po kulturnu istoriju, što je to prva drama hrvatska, koja se u Zagrebu 1840. god. prikazivala i što je svojom tendencijom pokazivala na slogu Hrvata i Slovenaca, koji su sjedinjenim silama udarali na Turčina. Kao vojnik mnogo je učio u Beču, a kad je bio premješten u Italiju u Milan, tu je bogatim umjetninama podmirivao svoju bolnu dušu, a s druge strane privlačio Petra Preradovića u kolo hrvatskih pjesnika. Smirio se nije u vojničtvu, ter ga ostavi

Digitized by Google

1842. i povrati se u Hrvatsku. Od toga se vremena svaki čas javljao u »Danici« bilo pjesmom, povjesnim člankom ili putopisom.

U onim burnim četrdesetim godinama stvorio je on sebi program, po kojem su Hrvati imali tražiti svoju samostalnu vladu. Na 2. svibnja 1843. izreče on prvi govor hrvatskim jezikom na saboru u Zagrebu. God. 1845. uspio je u saboru, te se prihvatio njegov prijedlog, da se uvede samostalna vlada i narodni jezik u škole kao obligatan predmet. To bi činom 1847. Već je 1845. ispjevao Slavjanke, ali ih nije mogao radi cenzure izdati do 1848., kad ih pošlje u svijet bez imena. Te pjesme opijevaju zanosno rijeke i gore i slavna djela djedova spominjući i neprijatelje Slovena. Pjesme ove postadoše brzo budnice (davorije) hrvatske mladeži. Od toga vremena ne zapjeva više lirske pjesme, jer od tad je njegov literarni rad namijenjen ponajviše kulturnoj i političnoj povjesti hrvatskoj, a tek rjeđe lijepoj literaturi. U godinama 1847.—1849. živo se bavio politikom, a vrijedno je spomenuti, da je bio na čelu pokreta 1848. god., kad je buknula revolucija u Beču, i da je on s Gajem i Ambrozom Vranicanijem proglasio Jelačića banom hrvatskim, te išao u deputaciji u Beč, da je na brzo za tim predložio slavenski kongres, koji se imao sastati u Pragu ili gdje drugdje, a poslije je bio u Pragu. Osim toga je obavljao različna poslanstva, a napokon ga postavi ban arhivarom i predstojnikom banske vlade za prosvjetu. Kao arhivar primio je u Budimu zaklade i pisma, koja su u komorski arhiv odnesena za Josipa II. iz Hrvatske iz samostana.

Već je prije zasnovao rad oko hrvatske povjesti napisavši radnju o Juliju Kloviju i Plemeg rofova Oršića. I izdavanje starih pjesnika započe s Menčetićevom »Trubljom Slovinskom«. (1844). Godine 1850. napusti politiku, da se bavi naukom. Osnuje Društvo za povjestnicu jugoslavensku, oko kojega je sabirao sve ljude od nauke u Hrvatskoj, a i tražio sveze sa stranim sličnim društvima. To mu je pošlo za rukom, jer je gotovo u svih naroda našao pomagača i prijatelja društvenomu organu Arkivu za povjestnicu jugoslavensku (1851—1875), koji je iz svih hrvatskih krajeva privukao k sebi mlade sile, što vide u Kukuljeviću, glavnom uredniku organa, svoga vođu. On sabra u to vrijeme svu silu knjiga, rukopisa i listina hrvatskih, iz čega je složio Monumenta Slavorum Meridionalium i to: Acta croatica, spomenike hrvatske od najstarijih vremena do 1599; pomagali su mu Mat. Sabljar, Mat. Mesić, Ivan Tkalčić. Poslije toga prikaza povjesni razvitak hrvatskoga državnoga prava u 6 svezaka u djelu pod imenom: Jura Regni Croatiae Dalmatiae Slavoniae; onda izda prvi dio jugoslavenske bibliografije u Bibliografiji hrvatskoj (1860. do 1862.) Tri sveske Starih pjesnika hrvatskih sa prvim boljim biografijama: Djela Dinka Zlatarića, i Kavanjinovo Bogatstvo i uboštvo svjedoče, koliko mu je stalo bilo, da predoči Hrvatima njihovu kulturnu moć u prijašnjim stoljećima. Nedovršeno mu je monumentalno djelo, što ga je zasnovao pod imenom Slovnik umjetnika jugoslavenskih (1858—1860), od kojega je svršio pet svezaka, a prikazao u njem živote risara i slikara, kipara i rezbara, pisara i tiskara, glazbara i pjevača u svim zemljama od Triglava do Carigrada.

Kao neki nastavak tomu djelu može se smatrati knjiga Glasoviti Hrvati (1886), gdje govori u općeno o znamenitim ljudima, koji su se odlikovali u različnim granama. Monografije Događaji Medvedgrada (1854), Varaždin, i sl. bile su pripreme za veće djelo, u kojem bi se opisali svi gradovi i gradine u Hrvatskoj i Slavoniji.

Kad se povratilo ustavno doba, Kukuljević i opet ide u političku struju kako i prije. 1861. god. postane velikim županom: 1862. izlazi njegova rasprava Borba

Digitized by Google

Hrvata s Tatari i Mongoli. U Tisućnici sabra 1863. sve znamenitije književnike hrvatske, da proslave tisućgodišnjicu slovenskih apostola Ćirila i Metodija. U politici je ustrajao u uzajemnoj svezi sa svim Slovenima i onda, kad su drugi prestali na to misliti. Godine 1867. on je jedini pisao u »Arkiv«, gdje je izašla poslije napose izdana rasprava Književnici u Hrvata s ove strane Velebita, živivši u prvoj polovini XVII. vieka. Tu je prvi put sistematski obrađena literarna radnja Hrvata kajkavaca.

Znamenit je njegov Codex diplomaticus (1874—1875) u dvije knjige kao nastavak »Monumentima«. Sve je to ponajviše njegov trud, kako je i s velikim trudom sastavio djelo Nadpisi sredovječni i novovjeki u Hrvatskoj i Slavoniji, koje je izašlo poslije njegove smrti.

Kad je akademija odredila izdavanje starih pisaca hrvatskih, Kukuljević je prvi spremio uvod za najstarijega pisca Marulića, no tako, da je podao potpunu kulturnu sliku onoga vremena u kulturnom pogledu. Od mnogih njegovih monografija o hrv. povjesti vrijedno je još spomenuti Zrin grad i njegovi gospodari: Prvovjenčani kraljevi Bugara, Hrvata i Srba; Hrvati u tridesetgodišnjem ratu i t. d. Znamenita su njegova Regesta za XIII. vijek, a izašla su 1896. I u liepoj je literaturi ponešto radio. Već 1841. izašla je druga njegova drama Stjepko Šubić, kojom predočuje, kako su Hrvati lijepo dočekali kralja Belu IV. kad je bježao pred Tatarima. S koje strane bije zlo prave rodoljube, a ujedno da prikaže nevolje u Hercegovini, napisao je 1867. dramu Poturica, koja crta nedjela poturčenjaka. Uz manje pokuse u drami ostala nam je drama Marula, koja se jedan put prikazivala, ali nije tiskana. Njegove Povjestne pjesme (1874.) slikaju mu život i osjećanje, a nisu drugo nego ponovljene Slavjanke s dodanim pjesmama o znamenitijim ljudima i glavnijim junacima iz povjesti hrvatske ne izostavljajući ni žrtava od god. 1845. i 1848; sve je to metnuo pod zajedničko ime Grobovi hrvatski. Neke od njegovih pripovijedaka još iz Gajeve »Danice« dadu se i sad dosta lako čitati, kao n. pr. što su Braća, Marta Posadnica i t. d.

Ilirsko je doba u njem usplamtjelo ljubav k svemu slovenstvu, pa on je tu ljubav očuvao do svoje smrti 1889, kad se vrlo malo spominjalo ime ilirsko. Svaku je stvar korisnu za Hrvatsku rado prihvatao, kako vidimo i kod preuređenja »Matice«, kojoj je od 1874. kao »Matici hrvatskoj« bio predsjednik sve do smrti. On spada među prve ljude novijega hrvatskoga doba, jer je on mnogo učinio, da su Hrvati dobili Preradovića, što su rano počeli raditi u kolu njegovi poslije vrijedni istraživači i pomagači u povjesti hrvatskoj kao Matija Mesić, Šime Ljubić, Franjo Rački, Ivan Tkalčić. (Vidi: Smičiklas u Radu jugoslavenske akad. knj. 110.) U zaslugu mu se mora brojiti, da je god. 1847. na 23. oktobra uz veliko slavlje na njegov prijedlog hrvatski jezik proglašen u opće službenim jezikom.

Među najstarijim reprezentantima i Gajevim pomagačima ističe se svojim radom Dr. **Dimitrija Demeter** (1811—1872.), koji se osobito istaknuo kao pisac drama i prema tomu njega i Mažuranića ide glavna zasluga oko uređenja i osnivanja ilirskoga kazališta. Već u Gracu i u Beču pristade uz hrvatsku omladinu, budući da mu je po rodu Grku iz Maćedonije godilo, da se Hrvati dižu, jer baš u ono doba pada ratovanje Grka za slobodu. On je već u svojoj šesnaestoj godini pjevao grčki, a kako je u Hrvatskoj našao drugu svoju domovinu, to je, nadaren pjesničkim darom, a i prema duhu onoga vremena, počeo pjevati s mladim Ilirima. God. 1836. vraćajući se kući (kad je svršio nauke) iz Padove posjeti hrvatsko Primorje i znamenitija mjesta. Tom se zgodom u njega rodi misao, da opjeva onaj znameniti boj Hrvata s Tatarima u XIII. stoljeću, gdje su Tatari na Grobničkom polju bili pobi-

Digitized by Google

jeđeni. Svoju osnovu izvede a svijetu je preda istom god. 1842. izdavši u prvoj svesci »Kola« pjesmu Grobničko polje, u koju je upleo u ilirsko doba vrlo poznatu pjesmu »Prosto zrakom ptica leti«.

Našavši se u Zagrebu s poznatim već od prije ljudima, koji su ozbiljno počeli raditi oko prosvjete svoga naroda, pristade i on odmah uz njih. Marljivo je počeo učiti dubrovačke klasike, jer su Dubrovčani tad bili u velikoj cijeni u Zagrebu, i plod toga izučavanja bila su već god. 1838. njegova Dramatička pokušenja dio prvi, gdje su tiskane dvije njegove drame, i to Ljubav i dužnost u 3 čina, složena po Gleđevićevoj drami »Zorislavi«, pa Krvna osveta u 3 čina prema Iv. Š. Gundulića »Sunčanici«; obje drame sastavljene su u duhu ilirskom — za jedinstvo i bratsku slogu, a pisane su prema duhu dubrovačkom u XVII. stoljeću. Iste se godine Demeter upoznao prvi put nešto više sa slavnim Gundulićem i napisao o njem članak u »Danici« prigodom dvjestagodišnjice smrti slavnoga Dubrovčanina.

Kad je osnovano ilirsko kazalište u Zagrebu, bio mu je on ne samo glavnim posrednikom, nego i recenzentom. Da se namaknu komadi za prikazivanje, jer ih nije bilo dosta, počeo je Demeter prevoditi s tuđih jezika; ali da bude posao što uspješniji, nagovorio je za taj posao i Užarevića, Kukuljevića, Trstenjaka, Rakovca, Brlića. Od tih prijevoda izašli su neki u zbirci »Izbor igrokaza ilirskoga kazališta« (Zagreb 1841. do 1842. u 10 svezaka). Zanimljivo, ali i pravedno je bilo njegovo razlaganje u »Danici« 1842., kad je tražio i svjetovao, da jezik u kazalištu bude čisti narodni govor bez ikakovih primjesa, budući da je kazalištu širiti i njegovati u prvom redu i čistoću književnoga jezika. Vrlo je opet karakterističan članak u »Danici« od god. 1843. Misli o našem književnom jeziku, gdje traži dva stila: jedan za poeziju, a drugi za prozu — ovaj mora biti jasan, a onaj blagozvučan i raznoličan, jer je tomu nalazio traga i kod Dubrovčana.

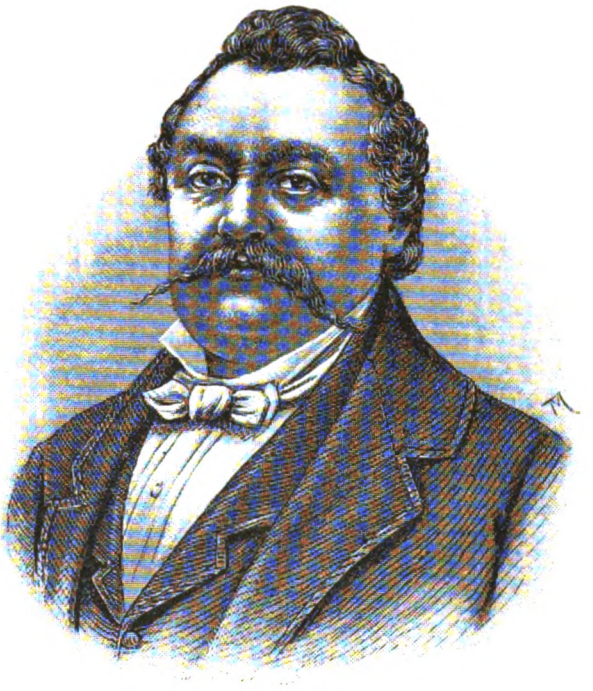

Dr. Dimitrija Demeter

r. 1811, u. 1872.

U »Iskri«, koju je izdavao s Havličkom, izašle su njegove prve pripovijetke, kao Ivo i Nada, Otac i sin i t. d. pune patriotičnoga duha i ljubavi k domovini. 1844. god. izašlo je njegovo najbolje djelo u Beču u Dramatičkim pokušenjima, II. dio, što ih je sada izdavala »Matica ilirska«, tragedija Teuta u 5 činova. Demeter je u toj drami obradio povjest o ilirskoj kraljici po pripovijedanju Polibijevu, a sama je drama najbolji dokumenat ilirskoga zanosa i duševna koncentracija prošlosti s mišljenjem o stanju hrvatskoga ilirstva. Iliri su se borili s Rimljanima, a jednako se bore Hrvati za svoju samostalnost; pozivanje svih

Digitized by Google

Ilira u slogu nije drugo, nego želja za slogom svih južnih Slovena; propadanje nesložnih Ilira pod Teutom ima pokazati, da bi se to i južnim Slovenima moglo dogoditi, ako se ne slože u jedno kolo. Time je mislio neslogu i tuđenje Srba, koji su u to doba zapodjeli oštru borbu proti hrvatskoga ilirstva. Koliko ide Demetera zasluga za kazalište u opće, toliko se njemu ima zahvaliti, da su Hrvati imali u ono vrijeme, čega u drugih naroda u opće za preporoda nema — i svoju operu. Za ilirskoga skladatelja Vatroslava Lisinskoga (Vidi Fr. Kuhač: Vatroslav Lisinski i njegovo doba. 1887. god.) složi libreto, koji se 1846. s velikim uspjehom pjevao u zagrebačkom kazalištu kao opera pod imenom Ljubav i zloba. Demeter je složio i za drugu operu Lisinskoga libreto, a to je Porin, koja se istom 1897. pjevala prvi put kod proslave pedesetgodišnjice proglašenja službenog hrvatskog jezika.

Ovim pojavama bili su i protivnici Ilira suzbiti, jer su vidjeli, da se mladi budioci narodne svijesti prihvatiše u svakom pogledu posla, koji je na kraju morao donijeti dobrih plodova. Demeter je pak od toga vremena potaknut uspjesima radio u prvom redu za kazalište. Poslije je radio u komisiji za pravnu terminologiju hrvatsku, a 1850. bio je činovnik kod bana Jelačića; no uza sve to nije prestao raditi oko kazališta. 1849. preveo je za »Danicu« Jelačićeve pjesme. Od 1856. bio je nekolike godine urednik službenih »Narodnih Novina«. U »Leptiru« Vukotinovićevu je tiskao odlomak prijevoda iz Goetheova Fausta, a u šezdesetim je godinama bio upravitelj kazališta. God. 1870. počeo je uređivati list Hrvatski Sokol, no u brzo oboli i 1872. umre iza duge bolesti. Poslije zanosa ilirskoga glavni mu je bio posao oko priređivanja komada za kazalište, što se vidi i odatle, da je preveo različnih komada oko 45, koji su ostali u rukopisu. (Marković u Radu knjiga 80. i u Matičinu izdanju Teute.)

Izmedju drugih pisaca i pomagača Gajevih, koji su radili na književnom polju, ističe se vrijednošću svojega rada **Antun Njemčić** Gostovinski. Odlikovao se lirskim i patriotičnim pjesmama, no velika mu je zasluga, što je on prvi lakim načinom u prozi napisao 1845. svoje Putositnice opisujući svoj put po Italiji Rodio se 1813. u Ugarskoj, ali je u Hrvatskoj proživio sve svoje djetinjstvo. Svršivši nauke juridične služio je u sudačkoj struci u različnim mjestima, a umro je kao bilježnik županije u Križevcima 1849. U svojoj je dokolici izučavao stare klasične pjesnike, a uz to marljivo proučavao francesku i njemačku literaturu. Gundulić, Đorđić i Dositej Obradović bili su mu najmiliji stariji »ilirski« pisci. Godine 1839. pojavio se lirskom pjesmom u »Danici«. Njegova se poezija osniva na iskrenom realnom čuvstvu, budući da ga je u tom pratila nedaća, kojoj je on u pjesmama htio naći zamjene i oduška. Njegove Putositnice (1845.) jasno, lako, živahno i u patriotičnom duhu sastavljene, prikazuju njegova opažanja na putu po Italiji i nekim hrvatskim mjestima. Ovo je prvi pokušaj u toj vrsti književnoga rada u ilirskoj literaturi, a pisac je njim pokazao, da poznaje dobro način pisanja putopisa i evropsku literaturu. Poslije smrti izdao mu je Bogović Pjesme (1851.), od kojih su neke rodoljubne (Naše gore lišće n. pr. Gori nebo visoko), neke lirske, među kojima se ističu Turice svojom iskrenošću čuvstva, Lepiri dotjeranošću oblika i stiha. On je prvi zasnovao pisati roman i počeo izrađivati zamislivši ga pod imenom Udes ljudski, no ne dovrši ga (odlomak tiskan u Nevenu 1854.), a to je vrsta dramatska, koje do njega nije bilo u mladoj ilirskoj literaturi.

U prvoj godini »Danice« javi se jedan od znamenitijih političkih pjesnika Tomo Blažek (1807—1846). Njegove je Političke pjesme (1848.) izdao drug mu Njemčić. Blažek je već kao klerik u sjemeništu pisao latinske satirične pjesme, u kojima se šibaju strasti za pisanje stihova. U njegovim se nekim pjesmama vidi

Digitized by Google

da je bio sklon pouci i satiri (n. pr. u pjesmama Slepari i Moj stan). Patriotične u ilirskom smjeru jesu pjesme kao Davorija, Domorodac i t. d., u kojima se govori, da je prava slava u slobodi, koja je narodu potrebna, a stiče se samo energijom i smjelošću (Rieč domorodca). Za patriotu je prava nagrada trud i borba za narodnost. Pjesnik se ograničio samo na interese ideje ilirske, a nije zalazio u krajeve općenoga panslavizma. Njegove pjesme, kojih nema mnogo, zauzimlju među prvim pjesničkim tvorovima svoje mjesto poradi jezgrovitosti i krepčine.

U četrdesetim je godinama odlučnim radom ušao u kolo Ilira **Mirko Bogović** (1816—1893.). Kad je bio na naucima u Subotištu, upoznao se s barunom Dragutinom Kušlanom, koji se poslije odlikovao kao Ilir. Vojništvo je Bogovića u Zagrebu zanijelo i on napustiv svoje juridične nauke prijeđe u vojsku. Kad mu je kao i Kukuljeviću dogrdila vojnička služba, pripravljaše se za pravničku službu. Kao vojnik čitao je već Gajeve novine, a bivši slobodan sasvim prione uz Gaja i njegove ideje. Upoznavši se s Njemčićem počeo je izučavati dubrovačku literaturu, pa da se izvježba u hrvatskom jeziku, prevodio je na njemački Vrazove pjesme za zagrebačke novine Croazia. God. 1841. preselio se iz Križevaca u Zagreb, gdje se sastao sa Sreznjevskim. Od te godine piše on u »Danicu«, a prva mu je pjesma Bjegunac. On i barun Kušlan bili su već 1842. žestoki protivnici neprijatelja ilirske stranke. U svojem članku Narodnost i njezini uvjeti, osim koristi i znamenitosti pisanja u narodnom jeziku predlaže i to, da se osnuje fond za domaće pisce. U to položi odvjetnički ispit i postade kod županije križevačke prisjednikom sudbenoga stola. 1844. godine izađu njegove pjesme Ljubice (posvećene Ljuboslavi), a pokazuju više ton didaktični, nego lirsku žicu. Godine 1845. bi ranjen u Zagrebu prigodom županijske restauracije. To ga na kratko vrijeme odvede u Ugarsku, gdje se bavio do 1846. god. pjevajući pjesmice koje su izašle 1847. pod napisom Smilje i kovilje; ova zbirka pjesama, sastavljena od pjesama ispjevanih od 1841—1846., u četiri dijela, podsjeća romantične njemačke škole; među ovim pjesmama ima ih i lijepih. Godine 1848. izda Domorodne glase, gdje govori kao pravi rodoljub ilirski ističući slovensku uzajemnost i odrješito ište pravo za svoj hrvatski narod i sve Slovene, ali poštujući uvijek i tuđa prava. U doba apsolutizma (1850—1860.) ustaje na obranu narodnih prava pišući već od prije u Slavenski Jug 1849. godine, u Jugoslavenske Novine 1850. i u Südslavische Zeitung, te u praški list »Union«. God. 1851. htjede pokrenuti politički list

Mirko Bogović
r. 1816, u. 1893.

Digitized by Google

»Domobran«, ali ne dobi dopuštenja za izdavanje. 1852. poče izilaziti uz pripomoć »Matice ilirske« pod uredništvom Bogovićevim Neven, jedini beletristični list u doba apsolutizma. Tu je Bogović postao prvak i kolovođa lijepe literature, kako je Kukuljević bio za povjest, a Vukotinović za prirodne nauke. »Neven« je uređivao prema češkomu časopisu »Lumiru«. Bogović je urednik i pisac; tu je on započeo novelu u novoj hrvatskoj literaturi napisavši novele: Grad Gotalovac, Hajduk Gojko, Crnogorska osveta. Uz to donosi dosta narodnih umotvorina, jer je mislio, da je potrebno izučavati narodno blago. Radi pjesme Ivana Filipovića u »Nevenu« (»Domorodna utjeha«) bio je osuđen na tamnicu; no prije toga još svrši devetu svesku »Kola« i napiše neke članke. U tamnici sastavi dramu Stjepan, posljednji kralj bosanski (izdao 1857.) u 5 činova i k tomu dvije novele. »Neven« 1854. preuze »Matica«, a uređivao ga Praus. Ovaj beletristični list je uveo u kolo književničko uz Tombora, Mijata Stojanovića i Janka Jurkovića, Adolfa Vebera-Tkalčevića, Ferdu Filipovića i Luku Botića. Od Bogovića izlazi 1856. Frankopan, tragedija u 5 činova, a poslije je izdao (1859.) Matiju Gubca, kralja seljačkog, najbolju svoju tragediju u 5 činova, da prikaže borbu hrvatskoga seljaka za svoja prava u XVI. stoljeću. Njegove drame, upravo kako i novele, pokazuju, da je želio narodu prikazati u laku ruhu prošlost, da ga utješi u sadašnjosti; ali njegove drame pored toga dokazuju, da je mario i za narodno kazalište već od ranih početaka svojega književnoga rada. U doba apsolutizma bio je Bogović gotovo jedini predstavnik hrvatske lijepe literature, a svojim agilnim duhom znao je i druge na rad potaknuti. Osvrt na doba apsolutistično prikazao je Bogović u njemačkoj knjižici Politische Rückblicke in Bezug auf Kroatien (1861). U to isto doba poče izdavati svoje Vinjage, kojih su od 1861. do 1863. izašle tri sveske, a 1878. četvrta; njima slavi lakom žicom vino, ljubav, prijateljstvo i domovinu. God. 1867. postade velikim županom, a 1871. savjetnikom hrvatskoga ministarstva u Budimpešti, i u to doba nije u književnosti ništa radio.

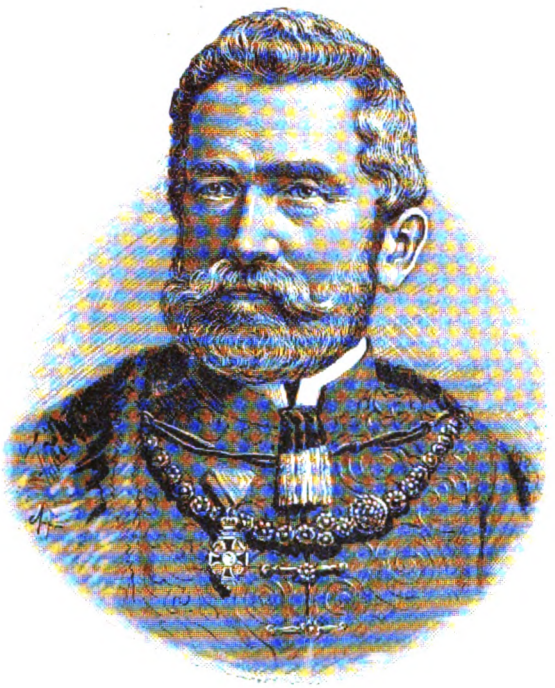

Ognjeslav Utješenović Ostrožinski
r. 1817., u. 1890.

Kad je stupio u mir (1875.), opet je počeo raditi na književnom polju. 1878. godine izašle su Slike i prilike, gdje promatra prirodu; a k tomu izda još Strjelice, tona ponajviše pesimističkoga u stihu sastavljene sentencije. U ostavini se našao odlomak Grabancijaša đaka, filozofijsko-satirične pjesme, gdje se ruga nedostacima i slabim stranama svojih savremenika, a uspoređuje ih s tamnim stranama starijega hrvatskoga života. Osim toga napisao je tri brošure

Digitized by Google

njemačkim jezikom o političnim događajima u Hrvatskoj. Umro je u Zagrebu 4. svibnja 1893. godine.

Izdavač njegovih djela M. Šrepel 1895. piše o njem (u Pjesničkim djelima III. sv.) ovako: »U ono doba narodnoga sutona, kadno je klonula ne samo volja nego i savjest mnogih i mnogih sinova hrvatske domovine, Bogović se ponio junački, s nekolicinom svojih drugova oprovrgao je narodnu riječ, koja veli: u snijegu ne cvatu ružice, jer je svojim obilatim književničkim radom pokazao, da i uz najgore političke prilike pravi patriotizam može naći područje svojemu dobromu djelovanju«.

Godine 1842. javlja se **Ognjeslav Utješenović Ostrožinski** (1817—1890.) pjesmom pod napisom Jeka od Balkana, koja je izašla u hrvatskom i njemačkom jeziku i u »Augsburger Allgemeine Zeitung« (br. 19), a nacrtao je u jasnim bojama nevolje kršćana u Bosni i Hercegovini pod gospodstvom Turaka, pozivajući svijet na zaštitu naroda. Ta je pjesma zanesla Kollára tako, da je stavio pjesnika u »Slávy dcera« uz Homjakova. Vila Ostrožinska (1845. popravljena i prerađena 1871.) sastavljena je od pjesama, što su izlazile u »Danici«, a dodatak su toj zbirci pjesama Osnove estetike. 1848. izda politički spis O konstituiranju Austrije po načelima narodne ravnopravnosti, što je poslije izašlo i u njemačkom prijevodu, a predlagao je, da se Austrija uredi prema ravnopravnosti svih narodnosti. Poznata je bila njegova rasprava o zadrugama Die Haus-Communionen der Südslaven (1859.) God. 1852. prevede Slovo o polku Igorevě (Neven), a ćirilicom je pisao djelo Nedjeljko (1860. i 1888.), složeno kao epopeja, u kojoj se na način narodnoga pjevanja iznosi večernje, bdenije i služba pravoslavne crkve primijenjena na junački život i stradanja Srba. U drugom je izdanju djelo dotjeranije prema prvoj namjeri pjesnikovoj. U narodnom je metru preveo Davidove psalme (1868.), po čem se vidi, da je u opće naginjao u svojem radu duhu narodnomu. Za literarnu povjest ima vrijednost brošura izdana u Biogradu 1869. pod napisom Misli o važnosti, pravcu i sredstvima unapređivanja književnosti srpsko-hrvatske. U »Radu« jugoslav. akad. g. 1880. napisao je Život kardinala Đurđa Utješenovića (Vijenac 1894. god.)

Ivan Trnski
r. 1819.

Ivan Trnski rodio se 1819. god. u Rači. Danica, Neven, Naše gore list, Vijenac, Prosvjeta i Nada, pokazuju, da je radio u tri doba hrvatske literature. Kao gimnazijalac se upoznao u doba ilirsko s Rakovcem, Gajem i Vrazom, koji su u njem upoznali darovitoga mladića i zaveli ga u svoje kolo, dajući mu knjige starih du-

Digitized by Google

brovačkih pisaca, a on je za to kao dobar poznavalac štokavskoga govora od kuće ispravljao članke za »Novine«. God. 1837. izađe pred svijet svojom pjesmom caru Ferdinandu pjevajući o svezi slovenskoj. U vrijeme svojih nauka u Zagrebu počeo je po želji svoje matere prevoditi crkvene pjesme, koje su se poslije raširile po molitvenim knjigama u narodu. U Gracu je marljivo čitao i prevodio njemačke pjesnike kao Grüna, Bürgera, Schillera i dr. Tu je preveo i Schillerovu pjesmu »Zvono« (u »Danici« 1839.), što je poslije popravljao. Iste je godine (1839.) išao u Dalmaciju i ondje propovijedao Gajeve ideje; na tom se putu upoznao s dalmatinskim patriotama, a u Kotoru se sastao s crnogorskim vladikom Petrom II. Petrovićem Njegušem. Njegove pjesme, što ih je do tad napisao, izađoše 1842. god. sabrane u jednoj knjižici. Pjesmom Ljubimo te, naša diko raširio je popularnost potonjega hrvatskoga bana Josipa Jelačića, s kojim se u vojničkoj službi u Petrinji 1842. upoznao. Njegove su pjesme lijepo primljene, jer je lirički ton u lijepom liričkom obliku lakoćom i nježnošću svojom natkriljivao gotovo sve pjesnike svojega vremena. God. 1844. izdade satiričku pjesmu pod imenom Zvekan opet na svietu, gdje se oštroumnim načinom podruguje slabim stranama savremenoga hrvatskoga života ističući se domoljubom i prekoravajući nasljedovanje tuđih uzora, a zanemarivanje domaćih običaja; dakako da tu Zvekan, koji je ustao iz groba, u 7 pjesama šiba u prvom redu više društvene razrede, ali se zgodno osvrće i na savremenu noviju literaturu i lutanje njezino. To djelo ima vrijednost ne samo kao prva satira i kao lijepa pjesma, nego i kao dobra slika tadašnjega života. Kako je čovjek otvoren i iskren, nije mu bilo lako u vojničkoj službi, poradi čega je dosta puta mijenjao službovno mjesto. Ta se seoba opaža i u njegovu radu književnom, i budući da se nije nigdje dugo bavio, nije se mogao ni posve odlučiti na veći rad.

Mnogo je prevodio. Izvorne su mu pjesme Kriesnice, koje su izašle 1862., a drugi dio 1865. Te su pjesme posvećene »trim sestram, Hrvaticam, Srpkinjam i Slovenkam«. Najviše je tih pjesama izlazilo u Glasonoši, što ga je izdavao karlovački trgovac A. Lukšić. Nježnost u izražavanju i lakoća stiha jesu ponajglavnija obilježja ovih pjesama. Ljubav i krasota provejava iz vesela srca, što opet u lirskoj poeziji hrvatskoj čini neku osobitost, budući da je u prijašnjih pjesnika bila najobičnija žica elegična. Doda li se tomu i patriotično čuvstvo, lako je razumjeti, za što je Preradović mnogo nastojao, da pronađe »Krijesničara«. Ponovno je sabrao svoje pjesme i izdao ih 1881—82. u zbirci Svakolika djela.

Kad je živio u Zagrebu 1867., radio je oko svakoga književnoga pokreta, koliko je to bilo potrebno i koliko je mogao. Pisao je mnogo u hrvatskim časopisima, napose u Vijencu, kojemu je i on dobro kumovao kod osnivanja 1869. god. Neko je vrijeme bio velikim županom u Bjelovaru, poslije je opet službovao kod glavnoga štopa u Zagrebu, gdje od 1885. živi u miru.

Trnski se ističe svojim prigodnim pjesmama, pa nema znamenitije narodne zgode, koje on nije opjevao. Među znatnije takove pjesme idu 1863. god. napisana »Sveta priča o solunskoj braći, slovjenskim apostolima sv. Cirilu i Metodu« za Kukuljevićevu Tisućnicu, razloživ život i rad slovenskih apostola. Tako su prigodice postale pjesme »Plitvička jezera« (1893). Prigodna će biti pjesma Ivo i Jovo, a napisana je kao utuk onim Srbima, koji u Trnskomu vide svoga protivnika. Od epskih pjesama imamo u 4 pjevanja napisanu Nikola Zrinjski ili Sigetsko junakovanje u proslavu tristagodišnjice Nikole Zrinjskoga (1866.). Kako je 1630. izdala žena svoje suplemenike Turcima, opjevao je po narodnoj predaji u pjesmi Ana Lovićeva (1890.), a 1896. izašao je Ban Berislavić i pjesmice Jezerkinje, koje su za preporuku Plitvica pisane.

Digitized by Google

I u pripovijeci se okušao, te je u izdanju društva sv. Jeronima izašla pripovijetka Učitelj Dobrašin (1871.), a druge su mu (kao Hrvati u Istri, Krajiški Horacijevac, Prepokraćena domaća haljina, Prieki liek, Čuvida na glasu, Šaljivac Roko i t. d.) izlazile u časopisima, ponajviše u »Vijencu«, kojemu je prvih godina (od 1869.) bio glavni suradnik. Od prijevoda su znatniji Eugenij Ognjenin, gdje se držao originalnoga metra, poradi čega nije uspio; Čuvidski ples, Otelo, Kraljodvorski rukopis (1854.) i dr. osobito s ruskoga i drugih slovenskih jezika. Trnski je pjesnički realista, kojemu je stalo do napretka narodnoga, za to u njegovim pjesmama i pripovijetkama preteže uvijek narodno-patriotični duh. Najnovije pjesme Trnskoga ne odgovaraju smjeru mlade generacije, koja se gotovo sasvim odbila od prijašnje patriotične tendencije, što se sasvim prirodno mora kositi s nazorima pjesnika, te je proživio tri generacije literature (Vijenac 1887.).

Na radu Ilira, a napose po njihovim putokazima počeo je svoj književni rad u ono doba, kad je ime ilirsko bilo zabranjeno, jedan od najboljih hrvatskih pjesnika, koji se odlikovao dubinom svojih misli, potonji general **Petar Preradović**, rođen 1818. god. u Grabrovnici, u đurđevačkoj pukovniji hrvatskoj. Počeo je pjevati već 1834. god., ali njemačkim jezikom, kojim je pjevao sve do 1843., kad ga je nagovaranjem Kukuljevićevim i svojim zauzimanjem za narodnu stvar sklonuo Špiro Dimitrović, te je propjevao hrvatskim jezikom. No Preradović nije ni poslije zanemario njemačke pjesme, jer u »Građi za povjest književnosti hrvatske« knj. I. (1897.) imade priopćenih njegovih njemačkih pjesama, koje idu i u muževno doba, a dokazuju, da je Preradović bio u njemačkom pjevanju majstor kao i hrvatskom.

Petar Preradović
r. 1818, u. 1872.

Preradović je spjevao Dimitroviću poslanicu i poslao je u Zadar, kako se bio obećao. Kad je za tim Ante Kuzmanić osnovao u Zadru Zoru dalmatinsku, nagovori Preradovića, koji je bio sa svojom regimentom tamo premješten, da mu ispjeva pjesmu, i on napiše za pravo prvu svoju hrvatsku pjesmu Zora puca bit će dana za prvi broj god. 1844. Jer je pjesma sa svim odobravanjem na svakom mjestu primljena, nije više Preradović prestao misliti na narodnu knjigu, a pjevao je sve do svoje smrti god. 1872.

U prvoj godini svojega rada (1844) napisao je dvije znamenite pjesme, od kojih u Putniku prikazuje svoje dotadašnje lutanje po tuđini, a u Braći se obazire na svađu, što se bila razvila među Srbima i Hrvatima. Kuzmanić je htio po uzoru zagrebačkih časopisa uređivati »Zoru«, ali nije htio prihvatiti zagrebačkoga pravo-

Digitized by Google

pisa; više se držao provincijalnoga govora i načina pisanja. To je boljelo Preradovića, a Kuzmanić je morao brzo ostaviti redakciju dalmatinskoga lista. Kad je Ante Kaznačić primio uredništvo mjesto Kuzmanića, a već i prije, bila je »Zora« u glavnom na leđima Preradovićevim, te je on i urednikovao i privodio list u kolo ilirsko. U Zadru se zagleda u kćer jednoga činovnika, kojoj je ispjevao lijepih ljubavnih pjesama. Na to bude premješten u Peštu 1846; tad su svjetlo ugledali njegovi Prvijenci. U to je doba bio već poznat dobro u hrvatskoj literaturi, jer je slao Vrazu za »Kolo« pjesama, a i s nekim viđenim ljudima je dopisivao. Idući iz Pešte jedan put u Zadar, navrati se u Zagreb, gdje se još bolje upozna s književnim prilikama. G. 1849. dođe u Zagreb, a ban Jelačić postavi ga za svoga pobočnika.

Kad su se nade hrvatskih Ilira izjalovile poslije ratovanja 1849. i pomalo prevlađivao apsolutizam, podade se Preradović spiritizmu, što se odražava i u njegovim pjesmama, kojih nema osobito mnogo. Njega su uvijek zanimale prilike i razvijanje događaja u domovini, kako se vidi iz pisama, od kako se upoznao s Kukuljevićem, pa se bolno kosnulo njegove duše, kad je vidio, gdje mjesto nagrade dolazi apsolutizam. To se vrlo dobro vidi n. pr. u pjesmi Duh slavjanski (1851). Pjesma Na Grobniku odaje pjesnika slavenofila, koji u svojoj gorčini Zapad prekorava poradi darova danih Slovenima, od kojih će doći novi život trulosti njegovoj. Gotovo sve svoje pjesmice ispjevane izda god. 1851. prozvavši ih Nove pjesme, a posvetio ih je biskupu Štrosmajeru.

Tu prestaje prvo doba njegova rada. U to doba do 1852. god. pada i početak dramatizovana epa Marko Kraljević, što ga je priopćio u »Nevenu« 1852. U njem se pojavljuje misao, da ratarstvo ima biti temelj narodnoj južno-slovenskoj naobrazbi, a narodno vjerovanje, da će Marko Kraljević iz groba ustati, imade poticati svijet na taj realni pokret. U pedesete godine pada i libreto Vladimir i Kosara u 4 čina, što ga je po narodnom pripovijedanju i po Kačićevoj pjesmi složio. Zamislio je i romantičan ep Lopudska sirotica, koji je i počeo raditi, ali ga nije dovršio, po svoj prilici, jer nije bio epski pjesnik. U vremenu od 1856.—1860. ispjevao je odu Smrt i Zemaljski raj. Poslije za ustavnoga doba diše pomlađenim životom, za to je u to doba najviše stvarao, i tad se javljaju njegove rodoljubne pjesme kao Rodu o jeziku, Jezik roda moga. Po njegovoj pjesmi Zvanje Slavjanstva stvorio je Bog Slovene, da čuvaju ljubav na zemlji. Svaka radost i žalost narodna odzvanja u njegovoj duši. Pjesmu Molitva šalje Bogu, da mu ojači rod u borbi, a svetkovina Kačićeva probudila je u njem veselje i on pjeva tomu prvomu pjesniku, što ga je osvijestio, Pjesmu poslanicu. Hrvati Dalmatinom poručuju za slogu, kad su Dalmatinci imali doći u hrvatski sabor.

Alegorija Starac klesar prikazuje mišljenje pjesnikovo, a religioznim epom Prvi ljudi, proslavi ljubav u metafizičnom smislu. Tu je idealizovao narodnu priču o postanju čovjeka vrlo malo se oslanjajući na Miltona. To je optimistična propovijed o spiritističnoj etici, poradi čega se pjesnik i nije htio osvrtati na prvi grijeh praroditelja čovječanstva. Pjesma je razdijeljena u 4 djela: prvi dio je stvaranje prvoga čovjeka, kojega stvori Zemljozor, čuvar zemlje, prolivši jednu kaplju iz čaše života; drugi dio prikazuje Adama u raju sretna, dok nije došao do jezera, tamo vidio svoj lik, upoznao, što mu manjka i zamolio Boga, da mu dade slično biće. Od tuge padne mu prva suza na zemlju i prvi čovjek padne u san. Treći dio prikazuje snivanje Adamovo, kako u snu vidi sav svoj porod i budućnost ljudstva, u kojem će se jedan put zasjati krst i sjediniti narode. Iz biser-suze Adamove u četvrtom pjevanju stvara Zemljozor Evu, u kojoj Adam prepozna ono biće, što ga je od Boga tražio. Zemljozor ih blagoslovi i kaže, kako imadu živjeti, a oni

Digitized by Google

istom sad spoznaju, u kakovu su položaju. Ep je u desetercima, koji se razlikuju od narodnih, ali nije sasvim dovršen. — U pedesetim je godinama zasnovao pjesnik romantični ep »Lopudska sirotica«, ali ga nije dovršio. Po preostalim se dijelovima vidi, da je pjesnik u prvom dijelu opjevao sastanak sirote Zorke, sestre braće Dragića, s mladim Milovanom, kojemu su roditelji plemići zabranili, da polazi sirotu djevojku; Zorkina braća zabranišе sestri, da ne smije dočekivati dragoga. Draga s dragim hoće da odu na otok Mljet, a odatle u Italiju, pa zapute noću na more. Za njihovom lađicom poleti druga; pri obali sv. Andrije ču se prasak — a u zoru dođoše braća Dragići kući s bratom najmlađim mrtvim. U drugom se dijelu sabrala svjetina oko mrtvoga Dragića i navaljivala na sestru sramotnicu. Braća joj pokažu put, da ide u svijet, i kad je sestra na polasku, eto poglavara samostana sv. Benka, koji djevojku uzima pod svoje okrilje. Epske plastike ima obilje, a čuvstva lirskoga na pretek. — Jednako je nedovršen ep »Pustinjak«, gdje se po ulomku i riječima: »kako s božjom to se pravdom slaže, opačini da uspjeh pomaže, a da krepost njoj se pokorava« može nagađati, da bi to bila epopeja religiozno-filozofična, gdje bi se opravdala pravičnost božje pravde. (Marković misli, da bi tu bio pokazan Bog u povjesti ljudskoj).

U pjesmama toga vremena pjesnik je vrlo idejalan: ljubav, koja ne mari za sjaj i prolaznu ljepotu, traži, da se pokazuje u dobrim djelima. To se vidi u pjesmama »Ljubav«, »Bogu«, »Slavjanstvu«, koje je ključar neba na zemlji. Politički život Hrvata pratio je, i svaki bi put u njegovu srcu narodna radost ili tuga našla živoga saučešća. Od 1865. god. ima najljepših i najveličanstvenijih oda, u kojima preteže refleksivna patriotična tendencija. Tako u pjesmi »Nikoli Zrinjskomu«, »Spomenik Jelačića bana«, »Pjesma Strossmayeru« i dr.; među ove se uplela divna oda »Bogu«. Krasan je vijenac soneta Milim pokojnikom ispjevanih tridesetorici rodoljuba obuhvatajući Hrvate i Srbe, a u svakom sonetu ističe kratko pokojnikove zasluge, uvijek na drugi način. U spomen Jelačića bana je posljednja njegova oda »Dvadeseti svibnja« po koncepciji prema Manzonijevoj »Il cinque maggio«, što ju je i preveo.

Preradović je lirik idejalista, u kojega ima vrlo malo humora; k tomu je oz biljan i blag, i neprestano mu je nastojanje, da ide za idejalima, poradi čega u njega sve, što promatra, više smjera na budućnost, nego na realnost. Lirika je njegovo polje, za to i nije dovršio onih epskih kompozicija. Pjevao je i krasne njemačke pjesme (Linna-Lieder u Građi za povjest hrv. knjiž. I.) (O Preradoviću vidi u izdanju njegovih pjesama 1873. od Fr. Markovića: Pjesnička djela P. P. i 1890. Izabrane pjesme uvodom od M. Šrepela).

Bosna i njezini franjevci jesu nerazdijeljeni drugovi; sve što je literature do osamdesetih godina ovoga stoljeća u Bosni, pada na franjevce, koji su jedini znali i mogli baviti se knjigom. Kad su Turci sasvim prevladali Bosnom, komu je trebalo, učio je turski i arapski, a za druge nije bila knjiga. Hrvatski je pokret našao pristaša u Bosni i Hercegovini u starijih književnika franjevaca, koji su za domaće potrebe dočuvali bukvicu ili bosansko-hrvatsku ćirilicu. Bošnjaci, koji su htjeli biti franjevci, dolazili su u Zagreb na nauke u sjemenište i tu su upoznavali duh, što se počeo razvijati u Hrvatskoj onamo od 1830. god. Za smutnja i nemira 1836. i 1837. god. u Bosni bilo je tu dosta odziva Hrvatima. Gaj i njegovi drugovi poticali su svoju braću na otpor protiv Osmanlija, a sami su imali svoje izvjestitelje o tamošnjim odnošajima. Kad je već uspjeh Hrvata u Bosni bio takav, da su i neki odličniji muhamedovci pristajali uz katolike, potuži se bosanski paša Vedži-paša

Digitized by Google

banu Vlašiću na Gaja kao glavu pokreta. God. 1841. radilo se već u Bosni oko osnivanja čitaonice po primjeru zagrebačkom, a uz rad oko umnoga razvijanja narodnoga imala bi ta čitaonica u narodnom jeziku izdavati i knjige i novine. Različni nemiri i turska premoć to zapriječi. Sve je to bilo osnovano na idejama primljenim u zagrebačkom sjemeništu, a rasijanim po Hrvatskoj.

Glavni pokretač tomu bio je potonji pisac fra Franjo Ivan Jukić (*1818. † 1857.) iz Banjaluke. God. 1841. upozna se u Dubrovniku sa starom literaturom, a izučio je nauke u Zagrebu. Radio je poslije mnogo oko podizanja škola u Bosni. Putujući po svojem kraju sabirao je narodne pjesme, poslovice, zagonetke, što je izlazilo u »Kolu«, »Danici«. »Srbsko-dalm. Magazinu«. Kukuljeviću je davao podataka za hrvatsku bibliografiju pisaca bosanskih. Uz to je svuda širio svim žarom ideje ilirske. Po uzoru zagrebačkoga »Kola« zasnovao je časopis Bosanski prijatelj, od kojega je sam izdao 1851. prvu, a 1853. drugu svesku; treću svesku je izdala po smrti njegovoj »Matica ilirska« 1862. U tom je časopisu priopćivao narodne pjesme, statistički prijegled turskoga carstva, bosanske starine, životopise i t. d. Pod pseudonimom »Slavoljub« izdao u Zagrebu 1851. Zemljopis i poviestnicu Bosne. Što je sabrao narodnih pjesama, izdao ih je neki dio 1858. u Osijeku fra Filip Kunić. Uz vrlo velike zapreke mnogo je uradio, jer za vremena Omerpaše bio je poslan u ropstvo u Carigrad, odakle ga oslobodiše, pa je svoje posljednje godine proživio izvan domovine u Rimu, nešto u Đakovu, a umro je u Beču 1857.

U duhu je ilirskom radio Martin Nedić (1810—1895), franjevac, rođen u bosanskoj Posavini. I on je učio u Zagrebu, pa i on svojim pjesmama priopćenim u »Danici« zove k sjedinjenju sve Ilire. Kako su svi ovi pisci iz Bosne odrasli u narodu i od djetinjstva slušali narodnu poeziju, tako je i njihov rad bio sasvim u narodnom duhu. Tako od Nedića imamo već iz 1840. god. Prigovor između vila, a 1851. u Carigradu izda »Pokret g. 1848. i 1849. Narodna spevanja« sasvim na narodnu. Ispjevao je uz te još pjesmu veoma zaslužnomu po narodnu knjigu potonjemu biskupu Šunjiću, a i Pjesmu Nj. Veličanstvu Franji Josipu I., kad je 1852. prolazilo kroz hrvatske strane. (Vijenac 1885. br. 28—29.)

Za narodnu su stvar, kako se do sad vidjelo, zaslužni veoma mnogo svećenici, u Bosni napose franjevci, ali uz podizanje narodne svijesti na polju kulturnom daleko se nad drugima podigao fra **Grga Martić** iz Posušja u Hercegovini (rođen 1822.), po čem se i potpisivao u Gajevoj »Danici« Ljubomir Hercegovac. I on je kako i drugi bio probuđen i zanesen idejama ilirskim, pa je i poradio u tom smjeru. No kod njega pored toga dolazi još i vanredno poznavanje narodnih pjesama. Jagić za nj već 1864. reče, da je narodni pjesnik; to mu je moguće bilo postati, budući da je odrastao u onom kraju, gdje se najbolje sačuvala narodna poezija, koju je on s mlijekom materinjim usisao, a k tomu ju je po svojoj naobrazbi znao dosta oplemeniti. Dobro Jagić reče: Kad bi bio ubogi slijepac, bio bi u istinu prvak među narodnim pjevačima, ali, kad je postao učevnim čovjekom, znade on spajati svojstva narodne poezije sa svim vještinama umjetnika pjesnika.

Što god ima od njega do danas poezije, gotovo je sva u duhu narodnom, pače u onim je prilikama najveći, gdje je odabrao predmet svojemu pjevanju dostojan, da ga i narodna pjesma junačka opjeva. Za to se dobro reklo, da je njegove pjesme dosta teško razlikovati od narodnih. Komu su poznate njegove pjesme Plač Bosne u »Kolu«, (knjiga II.), Poziv u kolo bratinsko ili divna osmrtnica Tužni glas o smrti njegova druga fra Jukića, s kojim je sabirao narodne pjesme, pa i Prvo poznanstvo, taj će lako razabrati, kako se u duhu narodnom može lijepo i plemenito pjevati, kad se doda malo uglađenosti, što je nemaju i ne mogu

Digitized by Google

imati priprosti pjevači pučki. No sve to bi jedva pronijelo glas Martićev, da nije napisao svojih Osvetnika. Sabiranje narodnih pjesama dade mu pravi smjer za pjevanje, a on gledajući i poznavajući od djetinjstva jade one siromašne raje, zapjeva onako, kako nije nikad ni jedan Bošnjak pjevao. Ako se divimo Mažuranićevu Čengić-agi, gdje su prikazani jadi nesretne raje, a ono se moramo diviti i »Osvetnicima«, u kojima je Martić prikazao ne davno doba, nego heroični život savremenih svojih bližih zemljaka Hercegovaca, a onda sve one raje.

U pedesetim godinama kao da se prevršila mjera svih onih zuluma, što su ih Osmanlije počinjale u našim južnim krajevima. God. 1850. postade fra Grga župnikom u Sarajevu, a gospodar Bosni bijaše Omer-paša Latas (1850—1852.), poturčeni Ogulinac Mihailo Latas. Taj je Latas počinio trista jada muhamedovcima i kršćanima. Što su učinili oko prosvjete Jukić i Martić, bješe nekako trn u oku Latasu. Za to progna Jukića, a na oko uze Martića. No kako je Omer-paša morao otići, fra Grgo se spasi i ostade u Sarajevu. Kad je principal Pašalić pošao u nekoj misiji u Bugarsku, povede sa sobom Martića, a on prešavši neki dio Vlaške i Bugarske, napisa u »Katoličkom listu« članke: Katolici u Vlaškoj, Bugarskoj i Hercegovini. Kao profesor u Kreševu složi prvi dio »Osvetnika« pod imenom »Obrenov«.

God. 1860. premješten na župu kod Novoga Šehra nastavi »Osvetnike«. Učeći franceski prevede Racinivu Ifigeniju, složi u pjesmu naivnu pripovijetku Chateaubriandovu René, i poče prevoditi Vergilijevu Enejidu. Kako su bili tužni dani njegova pjesnikovanja, jedva dođe te se u šezdesetim godinama tiskala prva dva dijela »Osvetnika«, i to: »Obrenov«, u kojem nam se predočuje događaj, što se desio u Hercegovini. Opisavši majstorskom vještinom prirodnu krasotu brda, ulazi u one događaje, što su smetali razvijanju sirotinje, koja je od njih mnogu muku prepatila. Silno su zlo bili nečovječni bašibozuci. Ovi su silnici oplijenili Obrenovu kuću, oskvrnuli njegovu snahu, a Šahin-aga odveo sina Obrenova u kulu na Trebinje. Kad je munja udarila u kulu, uteče Drago, sakupi četu osvetnicu i pođe na svojega krvnika. Drago ubije Šahinagu, drugovi njegovi zapale krvnikovu kulu, gdje izgibe cvijet Turaka, jer se nisu htjeli predati. — Dok nas ovo pjesničko pripovijedanje potresa, zadivljuje nas i ljepotom i junaštvom pjesma u drugom dijelu »Osvetnika«, gdje se pjeva o groznom boju na Grahovcu iz godine 1858. s glavnim junakom i odmetnikom hajdukom Lukom Vukalovićem, po kojem se i zove ovaj dio pjesničkoga vijenca Luka Vukalović. Ovaj junak ne mogaše podnositi svih

Fra Grga Martić
r. 1822 † 1905.

Digitized by Google

zuluma turskih, pa da ili pogine ili oslobodi sebe i svoje seljane, odmetnu se u hajduke. Ali prije nego će se sasvim odmetnuti, ispovjedi se igumnu ostroškoga manastira Milutinu. Kad su Turci dočuli, da se Luka odmetnuo, dadoše se u potjeru; no sramotno moradoše bježati. Luka znajući bijes Turaka i sluteći zlo, pođe na Zupce, gdje ohrabri raju za rat, na koji su se spremali Turci. U pravo doba dođe Luka sa svojom četom na Grahovo, udari sa svojom malom četom i odluči strašnu borbu, što su je zapodjeli Crnogorci sa silnom turskom vojskom. Iza boja prolazi u noći strašna prikaza smrti po razbojištu i kupi svoje žrtve. Napokon je spomena o roblju. — Kao u dramatskom obliku razvija se užas toga ratovanja pred našim očima. Ako se Mažuraniću dive svi poradi crtanja borbe u vijekovima, Martić je zavrijedio divljenja ovakovim nizanjem događaja jednoga boja. Martiću je bio u prvim odjelima »Osvetnika« Mažuranić učiteljem, samo je ovdje više epskoga načina, dok je u »Čengić-agi« kao drama izvedena u epskom obliku. Martić je ovom pjesmom postigao vrhunac svojega pjesničkoga stvaranja ističući dosta puta, kako se bratska krv lijala poradi neznanja istokrvne braće.

S »Lukom Vukalovićem« pada Martićeva poezija. Ostalih pet dijelova (Boj turski i crnogorski god. 1862.; Kiko Zelić, događaj iz god. 1832. opisuje hajdukovanje; Ustanak u Bosni i Hercegovini 1876—1878; Hadži Lojina Krajina; Podsjednuće Bosne i Hercegovine po cesaro-kraljevskoj vojsci god. 1878.) jesu slabije pjesničke vrijednosti, premda se čovjek mora diviti pjesniku, kako je mogao u stotinama i hiljadama stihova na isti način, ali ipak da ne dosadi pjevati o svim znamenitijim događajima svojega doma i roda. Te pjesme nisu jednostavno pjevanje poput narodnih pjevača; ima tu i tamo afaktacije, ali se može posve pravo suditi, da je Martić među ponajboljim pjesnicima, koji su kušali narodnu poeziju oplemeniti. Martić je — kako zgodno veli izdavač Osvetnika od god. 1893. u sarajevskom izdanju — zvonki narodni stih nakitio bujnim bojama svoje bogate fantazije, pa lakoćom i dostojnom elegancijom očituje i najnježnija čuvstva i najburnije strasti.

Martić je do 1878. živio u Sarajevu, a od okupacije ovamo povukao se u samostan Kreševo, gdje se bavi pjesmom. Od njegovih većih radova neka bude spomenut niz pjesama narodnih, što ih je on po uputi prof. A. Pavića složio u epopeju pod imenom: »Narodne pjesme o boju na Kosovu god. 1389«. (Zagreb, Hartman 1886.); prijevod: Pjesničke kitice svetoga Franje Asiskoga po A. T. Ozanamu; »Spomenica« Kačiću; »Obrana Biograda god. 1456.;« »Krštenik«, spjevan u trinaest glava po pripovijetci grofa L. Tolstoja« i dr. Prigodnih omanjih pjesama ima rasturenih po različnim časopisima.

Martić se donekle može isporediti s Kačićem: jedan je i drugi radio oko osvješćivanja narodnoga; starac je Milovan pjevao junaštva pređa, a Radovan (Martić) patnje rajine uzdajući se, da će i njima biti kraja. Komu je mila narodna poezija, znat će cijeniti djela ovoga našega Homera, kojega su uzgajala ilirska vremena. (»Osvetnici« su izdani u Sarajevu 1893. po drugi put; o piscu isparedi samo izdanje, pa »Novu Zetu« 1889., »Iskru« 1893.).

U kolo su ilirsko pristali i neki pisci iz Dalmacije. Dubrovčanin Juraj Ferić, koji se već 1836. javio u »Danici« piše poslije među Ilirima. Drevni je radnik na polju hrvatske knjige Antun Kaznačić, od kojega ima Pjesnički vienac (1839), Pjesan banu Jelačiću 1848., kad je ispjevao i više drugih pjesama. I njegov sin Ivan August (1817—1883) spoznavši se s Petrom Preradovićem dosta je radio oko književnosti; markez Pero Bona preveo je Babukićevu Osnovu na talijanski jezik (1846).; pa i knez Orsat Pucić pojavi se u literaturi. Božidar Petranović je 1839. izdao spis Njekoliko rieči dalmatinskim Ilirima, a vrijedno

Digitized by Google

je spomenuti, da je već 1836. zasnovao neke vrste smotru, koja se poslije zvala Magazin srbsko-dalmatinski, a do 1873. izašlo ga je 30 svezaka. Najviše je bilo neprilika u Dalmaciji s pravopisom, jer se sve do 1844. tu pisalo prema talijanskom pravopisu; od ove pak godine neki pristaju uz Gaja, a drugi ostaju pri starome; bosanski franjevac Jukić prvi štampa u Spljetu Vicićevu († 1796.) knjižicu Pisme razlike 1844. ilirskim pravopisom, a Zora dalmatinska morala je početi izlaziti starim pravopisom; poslije je to zamijenio Kaznačić i Valentić, ali kad je »Zora« opet došla u ruke Kuzmaniću, koji je je bio najveći protivnik Gajeva pravopisa, krene sve po starom, radi čega je list propao za tri godine. Njemu se pridružio Šime Starčević († 1858.), župnik u Karlobagu.

Među starije pisce iz Dalmacije ide Stjepan Ivičević, koji je pisao dosta za »Zoru«, a osim toga popularno pjevao prigodne pjesme; u rukopisu je ostalo Vladimir i Kosara, Vladislav, Muhamed od Voltaira i Vitorellove Anakreontiche. —

Već u ilirsko doba pada rad Hvaranina Šime Ljubića (1822—1896), koji je pisao u Zoru dalmatinsku od prvoga početka ponajviše članke literarno-istoričke; god. 1846. izda u Zadru Narodni običaji kod Morlaka i Hektorovićevo Ribanje; izda Staro dalmatinsko pjenezoslovje; god. 1859. Studi archeologice sulla Dalmazia, 1856. Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia i t. d. Kad je bio profesor na Rijeci, izda svoje Ogledalo književne povjesti jugoslavenske za podučavanje mladeži (1864). Poslije bude postavljen kao akademik 1871. prvim čuvarom narodnoga muzeja u Zagrebu. Tu je u akademiji izdavao silnu onu građu, što ju je pribrao u mletačkom arhivu. On je uredio hrvatski muzej, uređivao njegov organ Viestnik hrv. arkeol. družtva i učinio toliko za povjest i arheologiju, da se moraš diviti njegovoj silnoj marljivosti. Njegov je rad priopćen najvećim dijelom u publikacijama jugosl. akademije. Umro je na otoku Hvaru 19. X. 1896. (Popis rada u »Obzoru« 1896. broj 241).

I knez Medo Pucić (1821—1882) ide u onu malenu četu Dubrovčana, koja se sastala, da nastavi djelo starih svojih pređa. On je počeo svoju karijeru pjesničku 1840. god. Pod dojmom misli, što ih je našao u Italiji, pisao je u tršćanski list la Favilla članke Studi sugli Slavi prikazujući život Slovena. Prevede na talijanski Kraljodvorski rukopis, odlomke Mickiewicza i Gundulićevu Osmanidu. Godine 1844. izda u Beču antologiju iz pjesama starijih dubrovačkih pjesnika. Radio je dosta za »Zoru dalmatinsku« i Gajevu »Danicu«. U epu Karađorđević u tri pjevanja u duhu narodnom opjeva oslobođenje Srba od jarma turskoga. Od 1846.—1852. ispjeva Talijanke, ponajviše soneti. U isto doba zamišlja prijevod Odiseje u narodnom desetercu, od čega ima rasturenih pjevanja po različnim časopisima, a neka su pjevanja u starom petnaestercu (pjev. IX—XII). Prevodio je iz Zaleskoga, Puškina, Berangera. Da prikaže propast dubrovačke republike, napisao je epsku pjesan Cvijeta (1856). 1858. izdao je Spomenike srpske od 1395—1423. U zabavniku »Dubrovnik« 1889. izdao pjesme J. Bunića Vučićevića († 1658) Dubrovčanina, uredio Zakone ostrova Mljeta od god. 1343, a 1858. preveo je Platonov pir ili razgovori o ljubavi. Njegove su pjesme izašle 1879. u Pančevu, a ocjenu na djela izveo Fr. Marković u Radu jugosl. akad. knj. 66.

Plodan je pisac Matija Ban, koji je u početku bio s ilirstvom, a poslije živeći u Srbiji pisao najviše drame, o čem će biti govora u srpskoj literaturi. — P. Antun Kazali ide među bolje pjesnike iz Dalmacije, a počeo je svoj rad u »Zori dalmatinskoj«; g. 1856. izdao Zlatku, pjesancu; prevodio je dijelove Homerove

Digitized by Google

Ilijade, 1857. u Zadru je tiskao Trista vica udovica, pa onda pjesmu Grobnik. — Među većim pristašama ilirskoga rada bio je Špiro Dimitrović, koji je mnogo prevodio na hrvatski jezik, a poznat je po drugovanju s Preradovićem. Njegovi su prijevodi Rusan i Ludmila, Vilim Tell, Razbojnici, Onjegin, Julij Cezar i dr. — U Hrvata je dobro poznat poradi svojih Iskrica (1844) Nikola Tommaseo (rođ. u Šibeniku 1802, a † 1874. u Turinu). Kako je živio u Italiji, pisao je najviše talijanskim jezikom, ali ga je zanimalo, što se radi u njegovoj domovini. U »Iskricama« je iznio pravu poeziju u prozi pišući o hrvatskoj vlasti, narodnosti i jeziku. (Izdanje Matice hrv. 1888).

Rijetki su bili ljudi za ilirskoga preporoda, koji su radili oko literature, a nisu pjevali. Među takove najznamenitije i najgorljivije pristaše ilirskoga doba ide Bogoslav Šulek, koji je po rodu Slovak (r. 1816. u Subotištu, a † u Zagrebu 1895). God. 1838. dođe k bratu u Brod na Savi, a 1839. stupi u Zagrebu u Županovu tiskaru, da bude slagar. Tu se upozna s mnogim poslije odličnim rodoljubima, a kako je bio čovjek pun znanja, povjeri mu Gaj 1843. svoju Danicu ilirsku. U isto je doba uređivao i novine Branislav, koje su radi stroge cenzure izlazile u Biogradu. 1846. preuze i Gajeve novine uređivati, gdje se s osobitom vještinom bavio politikom i davao smjerove radu Hrvata. Slavenski Jug (1848 i 1849) u politici pod njegovim urednikovanjem oštro se opiraše protunarodnim težnjama; kad je taj list 1850. zabranjen, uređivao je kratko vrijeme Jugoslavenske novine. U tim je listovima pisao ne samo političke članke, nego literarno-istoričke, kritične i bibliografske. 1844. god. izda političku brošuru Što namjeravaju Iliri. Pisao je mnogo za časopis »Neven« priređujući uz to i neke školske knjige (Biljarstvo 1856 i 1859, Prirodopis), jer je mislio, da će tako najbolje moći koristiti hrvatskoj stvari. God. 1850. izađe Naputak za one, koji uče čitati, a 1852. Sto malih pripoviedaka. U svojim je školskim knjigama prvi počeo obrađivati prirodne znanosti, čime je stekao silnih zasluga za terminologiju. Od 1858. do 1865. uređivao uzorno Gospodarski list. Silnih je zasluga stekao priredivši Njemačko-hrvatski rječnik (1860) u dva sveska. S ustavom se opet vraća k politici. Eto već 1860. piše popularnu knjigu Hrvatsko-ugarski ustav, a u »Pozoru«, kojemu je 1865. bio urednikom, piše političke članke u hrvatskom duhu. Poslije izađoše Naše pravice kao knjiga, gdje je sabrao zakone i sve povelje znamenite za državno pravo Hrvatske od 1102—1868. Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenog nazivlja (1874—1875.) djelo je njegovo kao i Popularna fizika (1873—1876) u tri sveska. U »Matici« izašla je Lučba za svakoga ili popularna kemija; 1883. izlazi Hrvatski ustav ili konstitucija, da prikaže politični život hrvatski od 1868—1882. Od 1872., kad se osnovala akademija, mnogo je radio za nju pišući prirodoslovne i filozofske rasprave. U političkim je novinama pisao toliko članaka, da bi se jedva mogli pobrojiti. Koliko je radio za hrvatsku stvar u vrijeme ilirstva, toliko je uvijek ostao odlučan za sve, što je hrvatsko radeći do smrti za korist svoje nove domovine.

Bilo je i drugih pisaca, ponajviše onih, koji su živjeli u Hrvatskoj, a spomena su vrijedni ne toliko po svom radu, koliko po svojem cilju, da pomognu narodnoj stvari i knjizi. Ovamo ide Stjepan Moyses, rodom Slovak, potonji biskup u Banjskoj Bistrici, te izda 1836. god. u Zagrebu Pavla Vitezovića »Odiljenje sigetsko« s istorijskim uvodom. Dragutin Galac priredi Buturicu igrokaza ilirskoga kazališta, gdje je najviše slabih njemačkih prijevoda; Radoslav Razlag izdavao 1851. i 1852. almanah Zora jugoslavenska, i priredio 1852. Zvězdice; od Jurja Zorca su Čudnovate dipli rešetarov i t. d.

Digitized by Google

Doba od 1849. do osnivanja akademije.

Iz prijašnjega se prijegleda vidi, kako je književni rad od ilirskih vremena presegnuo i u doba apsolutizma, a duh ilirski ostao ponajviše i u djelima potonjih godina. U početku je bilo malo čitalačke publike, jer su se preporoditelji imali boriti s najvećim zaprekama, što smetaju narodnomu razvijanju. Za to su htjeli imati svoj zabavnik ili almanak, ne bi li se tim i ženski svijet prihvatio čitanja narodnih knjiga. Među zabavnicima prva je Havličkova Iskra, u koju su prvaci ilirski pisali. Zagrebački je knjižar Župan izdavao Zabavnu čitaonicu, da namakne potrebno domaće štivo; tu je prevedena Elizabeta ili prognani u Sibiriju od Cottina s franceskoga, Wakefieldski župnik s engleskoga od O. Goldsmitha, Pan Podstolis poljskoga od Krasickoga, u prijevodu Veber-Tkalčevića, Zlatotvorno selo od Zschokka; tiskano je Kačićevih pjesama i sl., a za mladež izdaju »mladi rodoljubi« u nadbiskupskom sjemeništu u prijevodu Šmidove pripovijetke. Doda li se nešto kolendara i još po koji prijevod moralne kakove pripovijetke, u glavnom je sve rečeno, što pripada osim časopisa novoj ilirskoj literaturi do apsolutizma. Napose se mora spomenuti učitelj Mijat Stojanović, koji je još u doba ilirsko radio oko prosvjete narodne. Bachov sistem podreže svemu krila, a i sile su biše prenapete, pa hrvatski stariji literati više manje puštaju mlađe na bojište. »Matica ilirska« jedva je životarila te nekako osnovala 1852. jedini beletristički list Neven, što ga je uređivao M. Bogović. Gajeva »Danica« 1850. prestaje, a »Narodne Novine« postaju službeni list i gube svoju vrijednost, dok ih nije podigao Demeter (1857—1859.) s podlistkom zabavnim i poučnim. Crkvene potrebe zastupa Katolički list, a gospodarstvo Gospodarstveni list (Rakovac 1850—3., Vukotinović 1853—57. i B. Šulek 1858—59.). U Zadru izlazi Pravdonoša, ali samo 1851—1852. god.; Bogoviću Domobrana ne daju izdavati, a Pravnik Mrazovićev jedva proživi godinu 1853.; poslije se javi iza apsolutizma 1861. isti list pod redakcijom M. Derenčina. U Zadru je izilazio politički časopis Glasnik dalmatinski, komu je do god. 1854. urednik Kuzmanić, a od 1855—59. Kazali: u Beču je izlazio Državno-zakonski list, što ga je uređivao dr. Užarević za apsolutističke vlade.

Rad je podijeljen, a uzme li se na um i to, da su glavni zastupnici hrvatske knjige svaki sebi odabranim putem udarili, to se vidi, da osnivaju tvrdi temelj daljemu poslu. »Matica ilirska« izdavaše stare dubrovačke klasike: Palmotićevu Kristijadu, pak Đorđićev Saltijer i dr.; no i tu nema pravoga života; sve je lijepe literature na »Nevenu« i »Katoličkom listu«! — Zanimljive su ipak dvije pojave: u »Nevenu« se javljaju pripovjedači, čega gotovo nema u ilirsko doba; ali se javlja i borba za jezik, odakle su se razvile dvie škole, zagrebačka i riječka ili Kurelčeva, koji je bio sasvim zauzet za stare oblike radi formalnoga bogatstva. Čudnovata je pojava, da se baš u vrijeme apsolutizma pojavljuje borba između tako zvane zagrebačke i riječke škole, od kojih jedna hoće novim putem da ide, a riječka s Kurelcem na čelu da se upotrebljavaju dijalekti i stari oblici, kojima su se služili pisci starih vijekova. Glavni zastupnik zagrebačke škole bio je Adolf Veber (Tkalčević). U doba od 1850—1860. javljaju se pored školskih knjiga i drugi spisi, a znamenitija je pojava u napretku istorijskom, pripovijedalačkom i prirodopisnom. Ondje pored Kukuljevića rade Matija Mesić, i malo poslije Franjo Rački, koji su pokazali, da umiju procjenjivati izvore i raditi za povjest svoga naroda. Uz njih pišu za Kukuljevićev »Arkiv« M. Stojanović, koji se odlikovao svojim pučkim spisima, Ilija Okrugić, a poslije Ivan Tkalčić, pisac prve Povjesti hrvatske (1862.),

Digitized by Google

i dr. Pripovijetke i pjesme pišu osim Bogovića u »Nevenu« Vladimir Nikolić, Đuro Rajković, Ivan Filipović († 1895.), Janko Tombor, Dragoila Jarnevićeva, Janko Jurković i dr.

Tim je prilično bio pripravljen put za doba, koje je nadošlo oktobarskom diplomom (20. X. 1860.), kad je hrvatski jezik opet uveden kao službeni jezik. Sa slobodnijim političkim kretanjem počelo se i slobodnije misliti i obrađivati po narodnim potrebama polje za razvijanje svijesti i života. Narodne Novine Gajeve bile su službeni list, a u ustavno doba eto liberalnoga Pozora; mjesto propaloga »Nevena« poče izlaziti Krešićev Naše gore list (do 1866.), a Abel Lukšić izdaje Glasonošu više kao politički list, ali imade i literarnih priloga.

Važna je pojava Naše gore list, koji je izlazio od 1861—1866. godine s potpunim hrvatskim smjerom, kakav se javljao i u političnom životu Hrvatske, premda je već od prije bilo mjesto ilirskoga imena obično »jugoslavjansko« ime. Stariji su književnici ili sasvim prestali raditi ili su se rijetko javljali; jedini Trnski, Preradović i donekle Bogović rade više oko lijepe literature u šezdesetim godinama; drugi su se dali opet u smjer naučni. Od mlađih se književnika u šezdesetim godinama javljaju J. E. Tomić, Vladislav Nikolić († 1866.), Đuro Deželić, Veber-Tkalčević sa svojim putopisima, Luka Botić, Janko Jurković, Jovan Sundečić, August Šenoa, Blaž Lorković i neki drugi. Većina se ovih pisaca razvila do svoje visine u potonje godine, no već je prvim počecima pokazano, da se radilo ozbiljno i da je nova hrvatska književnost pošla pravim narodnim smjerom ostavivši se one eksaltacije, što je u prijašnje ilirsko doba prevlađivala. Kad je hrvatski mecena, đakovački biskup Josip Juraj Strossmayer pokazao prvi na to, da treba u Zagrebu osnovati akademiju (1861.), sabrali su se priznati već književnici Franjo Rački, Vatroslav Jagić i Josip Torbar, da izdaju časopis, koji će spremiti i pripraviti književnike za radnje akademije. God. 1864. počeše izdavati pomenuta trojica znanstveni časopis Književnik, a izdavali su ga do otvorenja akademije 1867. god. uz potporu »Matice ilirske«.

Ako su se već do akademije morali razdjeljivati pisci po svojem radu i rastavljati posve naučni rad od zabavnoga, kad su se sile koncentrirale oko akademije, da prikažu znanstvenu snagu hrvatskoga naroda, trebalo je naći i drugo središte, koje će dizati lijepu književnost. I Lukšićev »Glasonoša« i Krešićev »Naše gore list« moradoše prestati; zabavni je časopis bio, ali i rano prestao to biti Deželićev »Dragoljub«. Matica bi ilirska imala početi novi život, jer je do 1867. jedva nekako izdala dva dijela »Osvetnika« Martićevih i »Djela Stanka Vraza«; do drugoga rada nije dospjela.

Godine 1850—1860. bile su u jednu ruku povoljne, a u drugu nepovoljne za kulturni život u Hrvatskoj: u to doba pada — ako se smije tako reći — kristalizacija u književnom i političkom smjeru. Doba ustavnosti pokazivaše nove putove, kojima će se iza zanosnih, a onda tužnih dana moći ići k sigurnoj meti, da se zavrgne domaća knjiga, da odgovara vremenu i da se na valjanim i čvrstim osnovama podigne zgrada dolična naroda i njegovih književnih trudbenika.

Književni rad od 1849. do osnivanja akademije.

Na čistom krilu romantike, što je ispremiješana narodnim duhom, uzrastao je **Luka Botić** (1830—1863.) Spljećanin. Godine 1854. izađe u »Nevenu« njegova pripovijetka Dilber Hasan; smjer je u njoj romantičan. Na glas je izašao istom svojim romantičnim epima, među kojima se ističe kao ponajljepši Pobratimstvo

Digitized by Google

(iz god. 1854.) u pet pjevanja. Događaj je osnovan na pobratimstvu junaka Draganića i Radmilovića, koji su Turcima dodijali svojim junakovanjem. Radmilović pozove u svatove Turke, ali oni u svatovima zametnuše kavgu i stvoriše pokolj, gdje pade Draganić sa svojom vjerenicom Cvijetom, a Radmilovića zasužnji skadarski paša. Tu zavoli kćerka Alagić-paše Radmilovića i s njim uskoči u planinu. Paša od osvete popali Trebinje i za požara pogine mati i sestra Radmilovićeva, s kojim se Turčin sastao na Raskršćima, gdje je poginuo Draganić. U sukobu pada Alagić od Radmilovića, a Ajku, kćer svoju ubije paša na samrtnom času poradi nevjere. U čitavoj je toj pjesmi provedena i motivirana radnja, po čem izlazi kao lijepa i potpuna jedna cjelina.

Romantična je žica i u Bijednoj Mari (1861.), koja je »historička pripovijest iz narodnoga života u Dalmaciji u drugoj polovici XVI. vijeka«. Ova je pjesma izrađena u šest pjevanja, a građa joj je ljubav među mladim trgovcem Adelom iz Klisa po vjeri muhamedovcem, i lijepom Spljećankom Marom Vornićevom. Bijedna Mara postade nesrećna s te čiste ljubavi, jer ju je otac prokleo, što je htjela da pođe za muslomana; onda pođe u samostan i tamo u tuzi uginu, premda je prave zapreke nestalo, budući da je Adel htio pokrstiti se. Adel je najprije ožalio siroticu, a onda se vjenčao s nekadanjom vjernom drúgôm Marinom, ali muslimkom, koja mu je postala mila kao i prva ljubav. Da je pjesnik mislio na slavu rodnoga grada, jasno je više puta iz pjesme, koja u samoj kompoziciji zaostaje za »Pobratimstvom«. — Romantična ljubav pučanina Petra Bačića prema vlasteoskoj djevojci Jelici Albertijevoj opjevana je u epskoj pjesmi Petar Bačić, koja je izašla 1862., a složena je od devet pjevanja. Bačić je oteo djevojku, ali rođaci nisu mogli podnijeti takove sramote, digli se na nj i junak pjesme zaglavi u sukobu. Spljet i njegova okolica mnogo zanimaše pjesnika, čemu je on dao oduška slaveći svoj rodni grad. — Botić je svoju romantiku vadio iz naroda, prema kojega je poeziji slagao svoje epopeje. U njegovo doba je bilo mnogo izaći s ovakim djelima pred svijet, i hrvatska je literatura šezdesetih godina mogla biti ponosna, da je imala pjesnika Botića. Puk mu je bio mnogo srcu prirastao, a osobito mu bilo žao onih nevolja u Bosni i Hercegovini, poradi čega njegove pjesme zasežu u ljubav kršćana i muslomana hoteći prikazati tužni život djece jedne majke, koja se među sobom nikako ne pažahu. (Njegove je pjesme ocijenio F. Marković u Matičinu izdanju od godine 1885.).

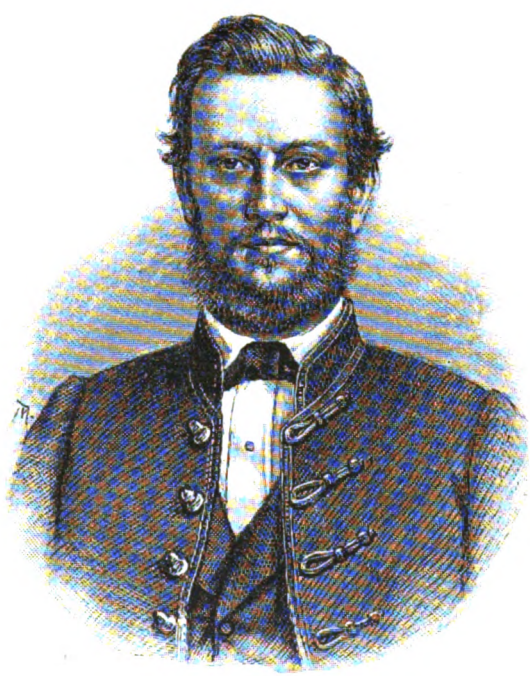

Luka Botić
r. 1830, u. 1863.

Digitized by Google

Još je godine 1848. počeo s prijevodima svoj književni rad **Janko Jurković** (rođen 1827. u Požegi, a umro 1889. u Zagrebu). U kolu rodoljubne mladeži ilirske u zagrebačkom sjemeništu, kamo je Jurković došao 1844., bijaše najveće zanimanje za narodnu stvar, jer je tu bila odlična četa Gajeve vojske. Jurković već 1845. ispjeva poveliku refleksivnu pjesmu u narodnom desetercu; kao bilježnik zbora u sjemeništu sastavi krasne poslanice na drugove u sjemeništima đakovačkom, senjskom i zadarskom, da i oni zađu u kolo narodno osnivanjem društva poput onoga zagrebačkih klerika. Neko je vrijeme godine 1849. radio oko istom zasnovanoga »Katoličkog lista«, dok 1849. ne prijeđe Gajevim novinama, budući da je ostavio svećeničko zvanje. Godine 1853. vođaše poslove oko ponovo podignute Gajeve »Danice«; tu je izašlo nekoliko njegovih pjesama, a počeo je raditi i oko izvorne pripovijetke napisavši: »Nesuđeno — neoteto«. Kad se spremao u Beču za ispit profesorski, šiljaše priloga »Katol. listu« i »Nevenu«, gdje 1855. izađe čuvena njegova humoristična pripovijetka Pavao Čuturić pod tadašnjim naslovom: »Ulomci iz lomna i kršovita života starovjerskoga pučkoga života«. Kao učitelj i poslije odsječni savjetnik radio je oko koristi i napretka hrvatskoga naroda bilo u lijepoj knjizi bilo u školstvu.

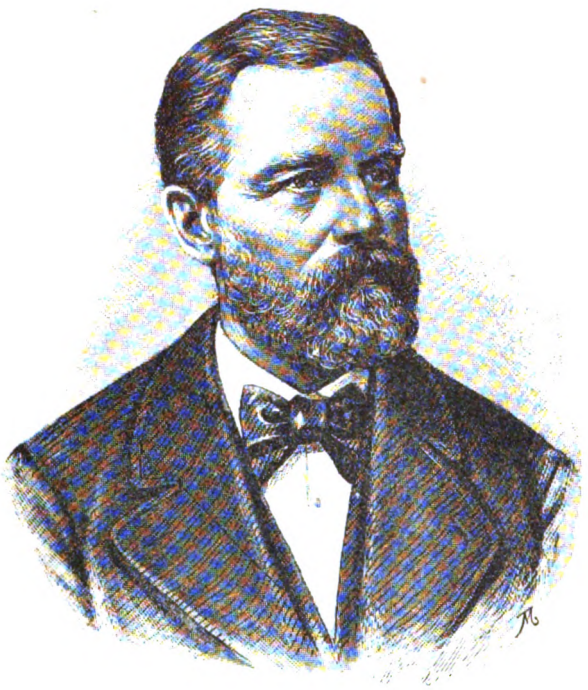

Janko Jurković
r. 1827, u. 1889.

U »Nevenu« 1856. izađe njegova humoristična pripovijetka iz gradskoga života u Slavoniji pod imenom: »Ima i tomu lijeka«. Pored manjih radnja izda 1860. svoje humoristične crtice Tuskulanijade. Kad je Mijo Krešić počeo izdavati »Naše gore list«, Jurković mu dade svoju humoresku Petakinja vina, a pored toga i nekih prijevoda. Godine 1862. namisli izdavati svoja »Izabrana djela«, gdje u prvoj i jedinoj svesci pored pomenutih pripovijedaka doda još »komičku epopeju« pod imenom: »Kako su se zavadili psi, mačke i miševi« (u narodnom desetercu) i igrokaz u četiri čina: Zatečenici. (Slika neprilika iz Bachova apsolutizma, gdje se iznose tipična lica staroga domoroca i njegove porodice, prevrtljiv činovnik — narodno mrtvilo pod tuđom policijskom vladom.) Osim toga je prevodio za »Pozorov« listak i za »Narodne Novine«. Novi list, što se pojavio 1869. pod imenom »Vienac«, privuče odmah i Jurkovića u svoje kolo, a on mu poda svoju humoresku »Sudbina jarac«, »Memoari stare grešlje«, poslije »karakterne crtice«: »Razoreni ideal« i »Timotija Patkov«. — Matica hrvatska 1878. izdade prvu svesku Jurkovićevih »Dramatičnih djela«, kamo je smještena žalosna igra iz pučkoga zagorskog života Smiljana (četiri čina) i vesela igra iz gospodskoga života Čarobna bilježnica (četiri čina);

Digitized by Google

u drugoj svesci 1879. ugleda svjetlo istorijska drama u pet činova Posljednja noć (za Josipa II. raspust pavlina) i vesela igra u dva čina Pradjedova slika, te vesela igra u tri čina Kumovanje; onda Imenjaci i Novi red. Sabravši prije sastavljane pripovijetke za »Matičino« izdanje u »Sabranim pripovijestima« (1880. i 1881.), izađoše i neke novine, od kojih je podulja »Seoski mecenati«.

Jurković je sastavljao svoje radnje na realnom životu, t. j. na istinitim događajima i živim licima, što ih je sam poznavao ili po pripovijedanju drugih. U njega svagdje uz realni osnov preteže neka poučna plemenita cijel. U akademiji je svojim radnjama (»O narodnom komusu«, »O ženskih karakterih u naših narodnih pjesmah«, »O metafori našega jezika«) vojevao za literarni smjer, kojemu bi bio osnov narodni, ali dakako oplemenjen, što se vidi i iz njegovih drama i pripovijedaka. (Isporedi: Fr. Marković u Spomen-knjizi Matice.)

Kolo »mladih rodoljuba« u zagrebačkom sjemeništu, koje je njegovalo i prije preporoda hrvatsku knjigu, među svojim radnicima bilježi i potonjega kanonika zagrebačkog Adolfa Veber-Tkalčevića (1825—1889). Premda svećenik, ipak se dao na nauku i dugo živio kao gimnazijski profesor i ravnatelj (1861. do 1867. godine) u Zagrebu. Već u prvim se njegovim radnjama (1847. godine) opažaju ovi smjerovi: putopisni, filologijski i didaktični, a uz to još politični i beletristični, no poezije u njega nije bilo, premda je pisao po koju pjesmu i pripovijetku. Prevodio je s njemačkoga i poljskoga (Krasicki, Kraszewski, Mickiewicz), te talijanskoga (de Amicis) i latinskoga jezika (Cicerona i Salustija). Kao učitelj na zagreb. gimnaziji zasnova t. zv. »zagrebačku školu« oštro ističući razlike između prostonarodnoga govora i književnoga jezika, ali i držeći se etimologijkoga pravopisa. God. 1852. u zagreb. gimn. programu napisa Korist i način predavanja latinskih klasika, gdje je razvio program svoje škole o hrv. literaturi sve do osamdesetih godina. Ustroj ilirskoga jezika (1856.) jest radnja, kojom je pobuđivao ljubav k narodnomu govoru. Mnogo se bavio metrikom i tražio, da pored naglaska ima i dužina svoje pravo. Najbolje su se njegovih pravila držali Preradović i Ilijašević, poradi čega nam i jest više puta teže čitati Preradovića. Od njegovih putopisa znatniji su Putopis po Dalmaciji (1878), Listovi iz Italije (1861), Put na Plitvice (1861) i 1886. Put u Carigrad. Veber je do nedavnoga vremena bio pisac gramatika za školu, i to hrvatske i latinske. Osim toga pisao mnogo rasprava u akad. publikacijama i drukčije. (Vidi biografiju u sabranim djelima, što ju je sam napisao, pa u Spomen-knjizi Matice hrv. god. 1892.)

Po svojem beletrističnom radu nije toliko znamenit, koliko po nastojanju oko čistoće hrvatskoga jezika Fran Kurelac iz Bruvna (r. 1810, † 1874.). On je imao prilike, da nauči mnogo jezika, a s nauka se vratio u domovinu istom 1848. Bio je učitelj na gimnaziji riječkoj, gdje je živio samo za hrvatsku knjigu i za mladež. Godine 1849. izda neke prijevode latinskih pisaca. Poslije je bio otpušten iz službe, jer se nije mogao složiti s političkim prilikama. Baveći se samo knjigom izda 1860. Recimo koju, gdje razloži svoje misli o hrvatskom jeziku. Fluminensia (1862.) imadu različnih sastavaka. On prikaza 1861. u predgovoru Budinićevih psalama toga hrvatskoga pisca XVI. stoljeća; poslije izda Runje i pahuljice (1868.), gdje je sabrao šaljive pjesme starih dalmatinskih pjesnika. Kad mu je akademija otvorila svoja vrata, pisao je »Radu« njezinu dosta rasprava hoteći primjerima starih pisaca očistiti pisanje hrvatskih književnika i pokazati, kako Hrvati ne moraju slijediti tuđinstva. Za frazeologiju je stekao silnih zasluga. Da pak približi hrvatski jezik drugim slovenskim jezicima, nije prihvatio čistoga štokavskog narječja, nego je miješao dijalekte pišući uz to najtvrđom etimologijom. Putujući mnogo po narodu, zađe i među ugarske Hrvate, sabere mnogo ženskih pjesama i izda ih pod

Digitized by Google

imenom Jačke (1871.). Bilješke svoje iz naroda o životinjama priopći u djelu Imena vlastita i splošna domaćih životinj. Njegov prijevod Kempisova djela pod imenom »Stope Kristove« odlikuje se kako i svi drugi spisi čistoćom jezika. On je osnovao t. zv. riječku školu, kojoj danas nema sljedbenika, jer je mlađa generacija pristala uz zagrebačku školu, kojoj je bio Veber pravi zaštitnik Novije doba skreće sasvim na smjer narodni. (O Kurelcu vidi u Radu, knj. 29).

Još po koji od pisaca novijega vremena zaseže onamo u ilirsko doba. Među ovima je Stjepan Ilijašević (r. 1814. u Oriovcu), koji ide među najobrazovanije svećenike zagrebačke biskupije. 1849. postade savjetnik za crkvene poslove u banskom vijeću, a poslije bude školski savjetnik sve do 1857. god., kad postade kanonikom čazmanskoga kaptola u Varaždinu, gdje i sada živi. Budući da je živio za školu, to mu je i rad namijenjen njoj u prvom početku, pa je priredio nekolike školske knjige (Pismovnik itd.). Premda je živio i pjevao još u ilirsko doba, ipak su mu Izabrane pjesme izašle tek 1876. Poslije je 1884. izdao Nove pjesme, kojima je sadržina ponajviše poučna, a pjeva o dosta neznatnim stvarima; vrijednost ovim pjesmama podaje najviše čistoća jezika. Prilična je, a u svojoj vrsti osobita zbirka, Šala i satira (1892). Pjesme mu pjevaju ljubav prema Bogu, domovini i čovječanstvu u opće. Počeo je pjevati latinskim jezikom, odakle onda biva razumljivo, da se povodi i u hrvatskim pjesmama za latinskim uzorima.

Već u »Zori dalmatinskoj« javljao se Vladislav Vežić iz Selina u Dalmaciji (1825—1894). Kad je izučio prava, dođe u Zagreb (1847.) kao perovođa banskoga vijeća, a poslije življaše u Varaždinu kao javni bilježnik. Budući da je znao više jezika, bijaše mu briga, da hrvatskoj literaturi poda najljepše tuđe radove, pa 1852. izda Vijenac franceskoga i španjolskoga zabavnoga književestva. Osim toga je prevodio s ruskoga (Lermontova) i s njemačkoga (Goethe: Egmont, Ifigenija, Herman i Doroteja). Na glas je izašao već 1866., kad je za proslavu hrvatskoga junaka Nikole Zrinjskoga napisao epsku pjesan, koju je nešto poslije preradio, pod imenom Sigetski junak Nikola Zrinjski u 5 dijelova. (Tom je prigodom napisao istorijsku radnju o Zrinjskome Matija Mesić »Zrinjska zviezda« i izdao je uz pomoć Matice ilirske.) U Vežića preteže lirski momenat, kako se to vidi iz ove epske pjesni; no to je još većma posvjedočeno njegovom zbirkom Milovanka, što je izašla poslije njegove smrti 1896. godine s uvodom Iv. Milčetića, koji o njezinu postanju pripovijeda ovo: »Otkrivanje Kačićeva spomenika u Makarskoj potaknulo je Vežića, da stvori veće pjesničko djelo oponašajući i raširujući osnovu Kačićeva »Razgovora Ugodnog«, posvećeno Milovanu«. To raširivanje djela stoji u tom, da je Vežić gledao najviše kulturne momente da istakne i da ih preda narodu, po čemu njegova »Milovanka« imade značaj više pučke knjige. »Milovanka« nosi ime po starcu Milovanu, a u omanjim pjesmama obuhvata sve znatnije kulturno-istorijske pojave Hrvata i Srba. (Vidi: Milčetić u Vijencu 1883. i 1894.)

Književnost od poslije 1868. godine.

Što je do sad spomenuto pisaca, vidjelo se, da je rad nekih zasegnuo daleko preko ovih međa, što ih određuje ovaj napis. Drukčije nije ni moguće. Mnogi počeše raditi od rane mladosti, a kad nadođoše nova vremena, ne baciše koplja, već htjedoše i dalje da idu uporedo s mlađima. Neki su ostajali kod svojih pogleda iz mlađih dana, a neki se priklonište novijoj struji bilo po svojem razvijanju, bilo opet od nevolje. Istina je, da su u akademiju ulagali velike nade, jer da će ona pokrenuti novi život. Već je to moglo biti svakomu Hrvatu na ponos, što je poslije

Digitized by Google

trideset godina doista mučna naprezanja došlo tako daleko, da se mogao podići čisto znanstveni zavod, koji bi imao okupljati izbrušene i vrle duhove u svoje krilo. Što se očekivalo, to je i nadošlo — može biti ne u onoj mjeri, što su je rodoljubi već prije bili odmjerili, no to je ipak bio znatan napredak.

Pored akademije, kojoj su pravila potvrđena 1866., ostala je lijepa knjiga bez pravoga zakloništa. Matica se ilirska preživjela, jer na ilirstvo nije niko više ni mislio. Pa Matica i nije radila onako, kako bi bila morala raditi pored akademije; došlo je pače tako daleko, da je »Matica« zaključila, te hoće da preda sve svoje djelovanje književno akademiji, koja je Matičin posao mogla izvoditi po volji ne odgovarajući nikomu ni za što. Beletristika je bila sirotica, koju su zaklanjale političke novine u svojim stupcima, jer su svi beletristični listovi po malo pogibali. Za to su oni morali misliti i na ovu granu književnosti, da je podignu, koji su se okupili, kako će što bolje raditi u znanosti. Prvo im je bilo, da osnuju književničko središte, te bi primalo radova lijepe literature od starijih književnika, ali bi k jednu imalo odgajati i podizati mladi naraštaj. Akademiji je prvi posao bio, da na ime »Matice« i njezinih prihoda osigura dobro uređen beletristični list. Tako postade »V i e n a c«, što ga je od imovine Matičine zasnovala akademija god. 1868., a počela izdavati 1869. »Oko »Vienca« stali se skupljati svi književnici, koji su stajali izvan akademije. U »Vincu« su se rodili svi pjesnici i pisci novijega doba. I stari se oglasuju, od kojih već duže vremena nije bilo glasa. Dosta je spomenuti Petra Preradovića. Vienac je stao davati redovite nagrade za svaki i najmanji prinos, da može održati dobre pisce za sebe i da uzmogne birati gradivo. Vienac je cvao u svojem proljeću tako milo i lijepo, da je mogao i morao mamiti mlade sile na književno polje«. To su riječi, kojima T. Smičiklas crta u Matičinoj Spomen-knjizi novo razdoblje kulturnoga nastojanja Hrvata. Na drugom mjestu piše isti pisac: »Matica ilirska bila je Hrvatima družtvo jedino za izdavanje knjiga kroz desetak godina. Ona je pretraživala stare rukopise, da izdaje stare klasike, što ima drugdje da radi akademija znanosti. Ona je bila zvana da izdaje »Književnik«, da put prokrči akademiji. Akademija je među tim sretno stupila u život 1867., da tu zadaću nastavlja. Matica ilirska morala je preuzeti i izdavanje knjige za puk. Ovu zadaću preuze društvo sv. Jeronima god. 1868.« Napokon je Matica svojom potporom malo po malo postigla i to, da su počeli privatnici izdržavati beletristični list, koji je mogao sa svojim predbrojnicima namirivati potrebne troškove. To je sve bilo znamenito i odlučno za dalje razvijanje hrvatske književnosti, koja je od sedamdesetih godina počela živjeti novim životom, i koja se prema prijašnjim vremenima razvijala onako, kako je to najbolje moguće kod malenih naroda, gdje općinstvo još nije bilo viklo nalaziti dobrih knjiga u svojem jeziku.

Zasnivanje i ojačavanje kulturnih društava, priznat će se bez sumnje svagdje bijaše dobra utrenica, da se počne ozbiljno raditi. Akademija je dobila ime »Jugoslavenska akademija«, što se držalo još od vremena »jugoslavenskih«, kad se pod tim imenom htjelo prikupiti ono, što sastavlja južne Slovene. No zanimljivo je, da baš od onoga doba, kad je otvorena akademija, u literaturi i u politici svakim danom preotimaše sve više ime čisto narodno — ime hrvatsko, jer su se razbile sve nade o snivanom nekad jedinstvu. I »Matica« je promijenila svoje ime; mjesto »Matica ilirska« nazvala se »Matica hrvatska« 1874., jer je »sav narod ime ilirsko pokopao«, a ime je hrvatsko »jače, ono zove Hrvata pod narodnu zastavu, ono promiče svu svijest narodnu, ono se glasno javlja svakim dahom narodnim«. Kad je »Matica« zamijenila svoje ime, postala je rasadnicom prave hrvatske knjige, i može se reći, da je već preko dvadeset godina pravi putokaz, koji nam tumači, u kojim

Digitized by Google

nam se smjerovima kreće domaća knjiga. No i njezino čedo »Vienac« velika je riznica kulturnoga takmenja u životu hrvatskom za čitavih trideset godina.

Kad se god. 1874. otvorilo u Zagrebu sveučilište s tri fakulteta, nadošla je i nova pomoć literaturi. Tim se znamenito podigla i kultura i literatura, jer su od toga časa hrvatski sinovi mogli na domaćem ognjištu proučavati sve, što zasijeca u najbliži narodni život.

August Šenoa
r. 1838, u. 1881.

Pod takim eto auspicijama poče se najnovije doba književnosti hrvatske. U razmaku po prilici od dvanaest godina kolebalo se i ovamo i onamo: duh romantike je pretezao: uspomene preporoditelja bile su još mnogo moćne, a patriotična je struja svuda pretezala. Do duše diletantima je bilo sve manje mjesta u literaturi, ali je bilo još dosta takovih pojava, koje nisu pokazivale dostatne stvaralačke snage: pisanje pjesama u duhu Vrazovu bilo je dosta obično; u pripovijeci se pojavljivale crtice, po koja zanimljivija novelistična radnja, ali to nije dostajalo, da se literatura podigne do one visine, te bi mogla znatno utjecati na dosta apatično općinstvo. Dvanaest godina u pripovijeci i pravom romanu pripada za pravo jednomu piscu, koji je ne samo pisao, već i uzgajao mladu generaciju svojim savjetom, a to je najznamenitiji pisac pripovijetke i romana, odličan pjesnik lirički-epski

August Šenoa (1838—1881.). Njega su kao i druge hrvatske pisce ponajviše odgajali časopisi: »Naše gore list«, »Glasonoša« s političkim časopisom »Pozorom«. Vijenac ga diže među prvake hrvatske lijepe književnosti. Šenoa se rodio u Zagrebu, gdje je izučio gimnaziju i dva godišta prava; 1859. ode u Prag na nauke, gdje je dobro upoznao rad braće Čeha oko književnosti. Iz druženja s muževima ilirskoga vremena, napose s Gajem, razvijala se u njem mnoga lijepa crta, koju je u Pragu dotjerivao. Iz Praga je slao »Pozoru« i »Naše gore listu« svoje radnje, a u »Pozor« napose svoje Dopise iz Zlatnoga Praga, kojima se počinje feljeton u mladoj hrvatskoj literaturi (1862.). U općeno je počeo u ovo vrijeme razvijati živahnu djelatnost u literarnom radu. God. 1862. izlazi u pomenutom političkom listu njegova satira na prevrtljivost onoga vremena pod imenom Vječni žid u Zagrebu i humoreska iz đačkoga života Duša Lumirova. U Naše gore listu piše pjesme pod pseudonimom kao Veljko Rabačević, gdje je savio i pjesnički vijenac Hrvatulje namijenjen domovini i ljubavi, a isprepleten sad tonom humorističnim, sad opet ozbiljnim. Lukšićev se »Glasnoša« u tom preselio iz Hrvatske u Beč, i od 1865. godine ga je uređivao Šenoa, ali je uređivao i njemački list

Digitized by Google

Lukšićev »Slavische Blätter«. U isto doba dovrši svoju satiričnu komediju iz zagrebačkoga života Ljubicu, koja je bila napisana malo u drastičnom tonu. U »Glasonoši« priopći prvu svoju povjesticu (povjesnu pjesmu) Zlatni krst i prvu novelu Turopoljski top.

U Pragu se sastajao sa svim znamenitijim Česima, a to je bilo od utjecanja na njegov rad, jer je prihvatio osobit pravac, kojim se do onda među Hrvatima nije išlo. Kako je u Pragu radio za češke novine i upoznavao Čehe s Hrvatima, tako je u Beču kao urednik u njemačkom listu pisao o Hrvatima. No uza sav taj posao još je dospijevao i do toga, da prevodi Fedru (1865.) Racinovu. Kad je »Glasonoša« prestao 1865., neko je vrijeme radio oko »Slavische Blätter«, ali radi ekonomijskih neprilika dođe 1866. u Zagreb, gdje postane »Pozorov« urednik podlista i kazališni referenat.

U to doba se već toliko podigla književnost, da je pitanje o akademiji bilo riješeno, jer je 1867. svečano otvorena. Sad se mislilo i na druge kulturne zavode, koje je trebalo ozbiljno svratiti u pravu kolotečinu. Šenoa se bavio oko kazališta, a kao kazališni izvjestitelj tada najboljih novina u Hrvatskoj zgodno je raspreo pitanje O hrvatskom kazalištu, gdje je pokazao, što bi sve trebalo učiniti, ističući prednost franceske drame pred njemačkom romantičnom, kojoj je volio dramaturg Demeter. To ga je dovelo, da je poslije postao artističkim ravnateljem i dramaturgom narodnoga kazališta. Uz ovaj posao započe 1866. u »Pozoru« svoje Zagrebulje, u kojima sad ozbiljno, sad humoristično-satiričnim prikazivanjem crta sav život zagrebački. God. 1868. bude izabran za gradskoga bilježnika, poslije opet, kad su nastale prijatnije prilike, za gradskoga senatora, što je ostao do smrti 1881. god. Uz to je bio kazališni dramaturg od 1870—1873., gdje je podigao kazališni repertoar i glumačku vještinu i sam upućujući glumce i prevodeći i prirađujući komade za prikazivanje. Njegovom je ponukom pozvan u Zagreb 1870. godine Ivan Zajc, da uredi hrvatsku operu. Sam je složio izvorni libreto Lazaroni, a preveo mnogo tuđih libreta za potrebe kazališne.

Od 1869. god., kad je osnovan »Vienac«, časopis za zabavu i pouku, radio je Šenoa za taj list i za »Maticu hrvatsku«. Taj list (koji je uređivao najprije Đ. Deželić, onda Iv. Perkovac, a poslije drugi) donosio je povjesne pjesničke priče hrvatske, koje je Šenoa majstorski obrađivao i s obzirom na građu i na stih i na osobitu podesnost za deklamovanje. U »Vijencu« izlaze povjestice Kugina kuća, Kakvu Hrvati djecu jedu, Kameni svatovi i druge slične pjesme, a pripovijetka Dusi narodne straže crta zgode hrvatske garde iz 1848. Prvim se većim djelom u prozi pojavi god. 1872., a to je roman Zlatarovo zlato, pun pravoga patriotizma i ljubavi za rodni grad Zagreb. Djelo je osnovano na povjesti XVI. stoljeća (1574—1590), a prikazuje borbu građana i gospode u obilju prizora iz svih stališa. U tom je romanu prikazana tragična ljubav mladoga velikaša Pavla Gregorijanca i Dore, kćeri zagrebačkoga zlatara građanina Krupića. U tu se romantičnu zgodu umiješao Stjepko Gregorijanec, otac Pavlov, kojemu je zgodno oruđe protiv sina zagrebački brijač Čokolin, jer je bio sam ljubomoran, a i Klara Grubarica, gospodarica grada Samobora. Ova poslije neuspjelih pokusa dade, da rastavi milo i drago, Doru otrovati, a Pavao Gregorijanec, lišen svoje ljubavi, srtaše u boj i pogibe u ratu s Turcima. U tu okosnicu ljubavnih zgoda upleteno je mnogo vještačkih epizoda duha patriotičnoga, gdje se osobito ističu borbe s jedne strane protiv tuđinstva, a s druge strane opet domaća neprijateljstva između građanstva i gospode. »Roman je zadahnut žarkim patriotizmom i odanom, živom ljubavlju prama rodnom pjesnikovu gradu, Zagrebu; ta ljubav nadahnjuje pjesniku na koncu

Digitized by Google

romana krasnu zaglavnu apostrofu na zagrebačku goru, na ruševinu medvedgradsku, na novi grad Zagreb, koji se podno gore diže kao mlad junak«. (Marković).

Iste godine izađe u »Viencu« njegova izvorna alegorična balada »Gvozden div«, koja je osnovana na savremenim događajima, o silniku, što držaše djevojku u sužanjstvu; no silnik zamamljen pohlepom za zlatom, propade u jezero, a djevojka se izbavi. U ovo doba padaju elegija »Na Ozlju gradu« kao tuga za lijepom prošlosti, i popijevka »Zagreb«. Slijedeće je godine uglédalo u »Viencu« i opet dosta njegovih pjesama, među kojima neka budu spomenute: »Vir«, povjesna crtica o Trenkovim pandurima »Junaci gologlavci« i poznata i puna patriotičnoga zanosa popijevka »Hrvatska pjesma«, kojom je proslavio silu i snagu hrvatske pjesme ratoborne, mornarske i ljubavne. Tad izađe i njegova novela Prijan Lovro, gdje je prikazao duševno razvijanje i tragični svršetak svojega nekadanjega druga u Pragu, Slovenca Mahnića, seljačkoga sina. — Ovom se zgodom vrijedno spomenuti ovih riječi pjesnikovih: »upravo okvir naše malešnosti, koja često sapinje smjelu dušu i žarko srce, rodi toliko borbe, toliko sukoba, da će dušu silno potresti, i poviest ljudskoga srca u nas je tako raznolika, tako živa, da našim piscem ne treba drugdje tražiti predmeta«. Iz tih se riječi vidi — kako dobro spomenu Marković, da je pjesnik ovom novelom htio pokazati, da imade i u domaćem životu dosta građe za romane i novele, samo je treba znati izabrati. — Spomene li se k tomu, da je pored drugih što većih što manjih radova izdao i prvu antologiju pod imenom »Vienac hrvatskih i srbskih pjesama«, bio bi za pravo opet jedan nov odsjek Šenoina rada u kratko spomenut.

»Vienac« je postajao sve više središtem čitave novije hrvatske literature, pa se može gotovo reći, da je sa Šenionim urednikovanjem nastupilo i novo doba za hrvatsku knjigu. Ne samo da su se prikupljali stari književnici oko »Vijenca«, već »Vienčev« urednik od 1873. pisaše i sam mnogo za list i od 1874. nagovaraše i poticaše mlađe ljude, da pristupe, u kolo napretka — gdje je dakako vidio, da malo poticanja može uvesti dobru silu među duševne radnike. Velika većina novijih pisaca započe svoj rad u »Viencu«, a baš i ponajbolji mogu se podičiti, da im je Šenoa otvorio vrata u literarne krugove. »Vienac« je beletristrički list, gdje su se javljali oni, kojima nije bilo još mjesta ni u »Matici« ni u akademiji, no taj je list pod vještim urednikom i starijim književnicima rado otvorio svoje stranice, ako se samo radilo koristi narodnoj. — To je potrebno spomenuti upravo kod Šenoe, koji je već u vrijeme otvorenja akademije (1867) bio među prvim pjesnicima hrvatskim svojega vremena, a nekako i stvarao novo doba u literaturi, kad se razvijala akademija, kad se novu životu privodila »Matica«, a 1874. napokon se otvorilo sveučilište, čim se narodnoj knjizi i narodnomu životu zadahnuo novi duh, novi pravac.

God. 1874. postade urednikom »Vienca«, gdje je razvijao sav svoj vještački i umni rad sve do smrti. Tu je on sam pisao preveliko obilje različnih članaka, nastojeći podignuti hrvatsku literaturu u svakom smjeru. Kao gradski senator dosta je imao prilike, da upozna gradski i seljački svijet. Mnoge pjesme patriotičnoga i drugoga sadržaja izlaze iz njegova pera; tad izađe prva njegova novela iz seljačkoga života Barun Ivica, kojom predočuje život seljaka kraj Zagreba miješajući sa zbiljom i šalu. Barun Ivica je bio pometač zagrebački. Osim toga ima prijevoda i putopisa. Njegove su pjesme postajale pod dnevnim prilikama: svuda je patriotičan, svuda zauzet za dobro i korist narodnu. To pokazuje pjesma iz ovog vremena: »Zadnji kordunaši«, gdje prikazuje starca kapetana, koji je dugo vojevao na kordunu, kad raspušta svoju četu, jer je krajina prestajala biti pod vojničkom upravom. Njegova se divna istorična povjestica »Prokleta kliet« bavi patnjama seljaka

Digitized by Google

za gospodovanja susjedgradskoga silnika Franje Tahoga, ali i aludira na ono doba, kad se stavljaju uz kletvu na Tahoga seljaku u usta riječi proricanja:

I poslije kina, poslije muka — Osvanuti će sin iz puka,
Osvanuti će bolji dan, — Da bude našoj zemlji ban.

Mladi gospodin (1875) je kapelan i dobrotvor svoga naroda. U tu je novelu upleo upravo četiri omanje pripovijetke iz života posavskih seljaka, iz života hrvatske aristokracije, onda prikazivanja aristokrata i građana (1820—1850) i posljednji dani mladoga gospodina. Spor senjskih uskoka sa carskim generalom Rabatom ispričao je u noveli Čuvaj se senjske ruke (1875). Za »Danicu« društva sv. Jeronima napisao je pučku pripovijetku: »Kako došlo, tako prošlo«. Novela Ilijina oporuka (1876) izvedena je po zagrebačkom životu u početku 19. vijeka, gdje se pripovijeda, kako je Dalmatinac Ilija došao u Zagreb s trgovinom, tu se oženio kćerju svojega potonjega druga, ali mu žena pošla po zlu i protepla imetak u zlu društvu. Kad joj nije bilo druge pomoći, okrade i svoju kćer, što ju je rodila s Ilijom. Nevaljao život, rđava smrt. Ilijini dobri znanci spasiše mu od propasti kćer. — Put po Italiji i promatranje kolijevke naobrazbe zadahnu mu divne povjesne pjesme kao Propast Venecije, Veliki petak u Pizi i dr. Iza »Zlatarova zlata« liepo mjesto pored drugih pripovijedaka ide Seljačku bunu (1877), istorijski roman, da se pokaže uzrok, postanak i tečaj seljačke bune pod vodstvom Matije Gupca u XVI. stoljeću. Pisac je prikazao »velikom vještinom u kompoziciji i slogu obilje događaja od desetak godina, veoma opsežnu glavnu radnju s množtvom epizoda«; poslužio se i epskom opsežnošću i dramatskom kračinom, kako je trebalo provesti bilo postajanje bune bilo opet njezinu provalu. Budući da je tu ispripovijedan istorijski život u Hrvatskoj za to doba (1564—1574.), u epizodama imade izvedenih značajeva iz seljačkoga, velikaškoga i ratnoga života.

Njegov feljeton Zagrebulje javlja se i opet u »Vijencu«, u kojem udara na njemčarenje u Zagrebu i na protivnike hrvatske opere. Diogenes mu je istorijska novela iz XVIII. stoljeća, gdje je glavna radnja osnovana na intrigui, a protagonista je izmišljena osoba. Patriota hrvatski Janković nadbija sve zamke tuđinaca. Karamfil sa pjesnikova groba je novelistična slika duševnoga preporoda pjesnikova i njegova druga Slovenca Alberta što ih je zanijela Prešernova poezija. Doba novelici pada u doba apsolutizma. Pruski kralj je crtica iz građanskoga života zagrebačkoga. Turci idu prikazuje časničke tipove iz Krajine. U akvarij je ljubavna pripovijetka iz štajerskoga kupališta, a izmjenjuje se u njoj kao i prvim ovima manjim radnjama tendencija patriotična, humoristična, satirična u crtanju i značaja i života. Noveli Vladimir je građa uzeta iz hrvatskoga plemićskoga života za narodne borbe u doba ilirsko i dolazi do vrhunca svoga u god. 1848, ali prikazuje ne samo narodnu borbu, nego i društveni život. Po ideji, sastavu i karakterizaciji je jedna od najboljih piščevih novela. Pripovijetku iz seoskoga života Prosjak Luka izda 1879., a jezgra joj je prikazivanje svađe i pomirbe dviju seoskih porodica. Tu se vidi snaga piščeva u svemu, a izlazi na to, da je ljubav blagoslov, a mržnja prokletstvo. U »Vijencu« je izašla pripovijetka Kanarinčeva ljubovca; Zvonar topčija je šaljiva crta, a romanu Kletvi je građa iz velikoga pokreta u hrvatskoj povjesti XIV. vijeka. Taj je roman ostao piscu nedovršen; no J. E. Tomić privede ga kraju nešto po nacrtu samoga pisca, a nešto dodavši sam. Posljednje je Šenoino dovršeno djelo novela u pismima Branka. Mlada učiteljica na selu piše pisma svojoj prijateljici u Zagreb, a vodi je ljubav k prosvjeti puka.

To je glavni rad ovoga hrvatskoga pisca. Kad se uzme na oko, da je mlad umro, toliko toga izveo, što je više manje od trajne vrijednosti, a onda

Digitized by Google

uz mnogobrojne pjesme (ponajviše pjesničke pripovijesti) oni silni članci svakojaki što u političnim novinama, što opet u »Viencu«, tad mu se moraju priznati prevelike zasluge za hrvatsku literaturu. On je u svojim djelima iznosio više idejalizovane ljude, ali je zahvatao iz svih stališa, po čem i jest ugodan svima, da mu se lako i rado svi podaju. Napose je njegova osobita zasluga, da je u pripovijetkama podao hrvatskomu narodu njegovu povjest u različnim povjesnim prigodama. Smjer idejalno-romantični uz dramatičnu živahnost pripovijedanja osvajao je čitalačko općinstvo. Kako je ušao u volju domaćemu svijetu, tako su i njegovi drugovi pisci mislili ugoditi čitaocima, pa su se dosta dugo povodili za njegovim radovima. Premda je danas i u Hrvatskoj druga struja prilično preotela maha, ipak onaj lijepi patriotični duh, kojega je u nas trebalo, onda dramatično i ugodno opisivanje i vještačko osvjetljavanje značaja u Šenoinim djelima ima veliku privlačivu snagu, te je uz drugo i to potaklo »Maticu«, da izdaje njegove sabrane pripovijetke. Poslije Šenoine smrti nije dugo ostao kao jedini smjer pisanja onaj, kojim je on pisao, akoprem ima starijih pisaca još i danas, koji idu njegovim stopama. (O Šenoi vidi u »Spomen-knjizi« Matice hrvatske od Franje Markovića).

Među patriotičnim pjesnicima lijepo mjesto ide Lavoslava Vukelića (1840—1879) iz Kosinja, koji je bio najprije časnik, a onda podžupanijski činovnik. Pisao je pjesme, crtice i pripovijetke. U pjesmama mu preteže patriotizam, a pripovijetkama je vadio građu iz prostonarodnoga života. Njegov Hajduk Rade jest risanje turskih zuluma, a Krvava dioba je slika nezdrave vojničke uprave u Krajini. Uz to je dosta i lijepo prevodio s poljskoga (Mickiewicz, Czajkovski: Kir džali, s ruskoga i talijanskoga). (Vidi: Književno cviće L. V. 1882.; »Vienac« 1882.). — U mlađim je danima pjevao Napoleon Špun-Strižić. (r. 1839) iz Požege i još 1865. izdao zbirku Iz mladih ljeta, gdje imade lijepih lirskih i epskih pjesama. Poslije je dosta malo pisao. — Još u doba apsolutizma počeo je pisati Đuro S. Deželić (r. 1838. u Ivaniću), sad gradski vijećnik u Zagrebu. Pjevao je pjesme, pisao pripovijetke i različne članke. I praktičnu je knjigu izdavao, kao Pjesmaricu, Rječnik njemačko-hrvatski i hrvatsko-njemački, a dugo već izlazi njegov koledar Dragoljub (od 1863.), u kojem imade različnih priloga. Znatnije su mu radnje: Burzanci (1885), pripovijetka iz zagrebačkoga života, i Zulejka (1890.), pripovijetka iz bosanskoga života. Iz godine 1866. od njega izašla pripovijetka »Viška bitka«. Njegovih članaka imade rasturenih po različnim časopisima, koji su izlazili od 1857. godine, od kojih mnogi zasijecaju u literarnu istoriju.

Kurelčevo je budno oko nastojalo u mladosti pobuditi žar domovinske ljubavi. Među njegovim riječkim učenicima bio je i potonji hrvatski pisac i marljivi liječnik Ivan Dežman (1841—1873.). Već u prvoj svojoj ovećoj epskoj pjesmi Smrt grofa Josipa Rabate (u »Naše gore listu« 1861) podsjećaše čitaoca po diobi u 5 pjevanja i dikciji »Čengić-age«. Tu prikazuje kapetana senjskoga Rabatu, kako je dao pogubiti prvake ustaša senjskih, jer su gusarili po moru. Njegova drama Varadinka Mara ispjevana je u narodnom desetercu, a prikazuje junakinju, koja je pomogla porazu Turaka 1716. god. pod Petrovaradinom. U Zagrebu je 1865. izdao glavno svoje djelo Smiljan i Koviljka, romantični ep u 12 pjevanja. Duh je narodne pjesme mnogo slijedio, ali ne samo po vanjskom obliku, već mu zasegnuo i u sadržaj pjevajući o ljubavi lijepe Dilbere (Koviljke) sa Smiljanom tako, da tu imade vila i drugih osobitih bića, kojima obiluje i narodna pjesma i Ariostov Orlando furioso. Milije su pjesme u zbirci Poletar (1868), gdje imade tridesetak izvornih pjesama patriotično-alegoričnih, legendarnih, balada, romanca i sličnih pjesmica. Iz te se zbirke vidi, da je na nj utjecao Vraz sa svojim

Digitized by Google

»povjesticama«, kako ga je on valjda putio na romancu i baladu. Zrinski je zbirka od 24 pjesme, u kojima na način Kačićeva pjevanja prikazuje kronologijskim redom život i slavna djela Nikole Zrinjskoga, hoteći tako i u ustima naroda održati slavnu uspomenu na toga hrvatskoga junaka. Od njega su u Vijencu izašle 4 pripovijetke, koje se ističu rodoljubljem kako i njegove pjesme. Pored toga sastavi prvo djelo svoje ruke Rječnik liječničkoga nazivlja 1868, a Čovjek prema ljepoti i zdravlju je zbirka njegovih popularnih poučnih članaka. (Vidi: Marković »Dežman: »Sabrani spisi«).

Među piscima, koji su radili u ovo doba oko hrvatske knjige, zaslužuje svakako spomena dubrovački biskup Mato Vodopić (1846—1893.), rođen u Dubrovniku. Još kao gimnazijalac bavio se knjigom pišući pjesme, ali na talijanskom jeziku. Hrvatske je pjesme počeo skladati u zadarskom sjemeništu, a to su popijevke ili satire. Potonjih njegovih pjesama ima razasutih po koledarima »Matice dalmatinske«, u »Dubrovniku«, »Biseru«, »Slovincu«; no te mu pjesme nisu mnogo vrijedne. Najvrednije su one, gdje je slijedio duh narodne poezije. U zabavniku »Dubrovnik« god. 1868. izašla je njegova pripovijetka prozom pisana pod imenom Tužna Jele, gdje je prikazan idilički obiteljski život pomoraca, a osobito dubrovačkih. Slika je iz života Jele, koja je imala dva sina, a oba na moru poginula. U tuzi nemaše nikoga, da je tješi, a muž joj Jozo Baldov na moru. Prijatelji ga pozivali kući, a on ne mogao doći. Kad je Jela legla od bolesti u postelju, da više ne ustane, dođe Jozo, i tako joj se ispuni potonja želja, da ga vidi prije smrti. Pripovijetka je omiljela silno narodu poradi prirodnoga opisivanja, kojim se odlikuju pisci, što slikaju pravi život. — God. 1875., kad se pobunila raja u Hercegovini i Bosni protiv zuluma, izda lijepu pjesničku priču o turskim nasiljima pod imenom Robinjica, složenu u desetercima. Ljuti Asanaga oteo i odveo u Stolac u kulu djevojče (Robinjica), da mu služi i robuje. To djevojče oslobodiše gorski hajduci, među kojima je i njezin brat. Uz epski elemenat javlja se i lirska žica, koja se najviše izdigla, gdje se pjeva o domovinskoj ljubavi. — Pripovijetka je istorijska Na Doborskijem razvalinama, a radi o udesu kršćanske obitelji Vraničića u svezi sa životom poturice Čorića. Tu je provedena misao, da je Bosna po svemu svojem životu upravljena na pravi napredak istom u svezi s Hrvatskom, kamo su se Vraničići odselili. — U djelu Marija Konavoka prikazan je istinit događaj, što ga je pisac doživio kao župnik u Konavlima. Pripovijetka je smjera moralnoga

Mihovil Pavlinović
r. 1834, u. 1887.

Digitized by Google

s tendencijom opisivanja života konavoskoga naroda iz vremena prije zapreme Bosne i Hercegovine. Povodio se za Manzonijem. Bavio se i prirodnim naukama, pa je 1880. popisao pučka imena ptica, životinja i trava. — Sav njegov rad imade biljege pravoga hrvatskoga patriote, kakovi su bili stariji Dubrovčani. (Vidi: Marcel Kušar u izdanju »Marije Konavoke«. 1893. god.)

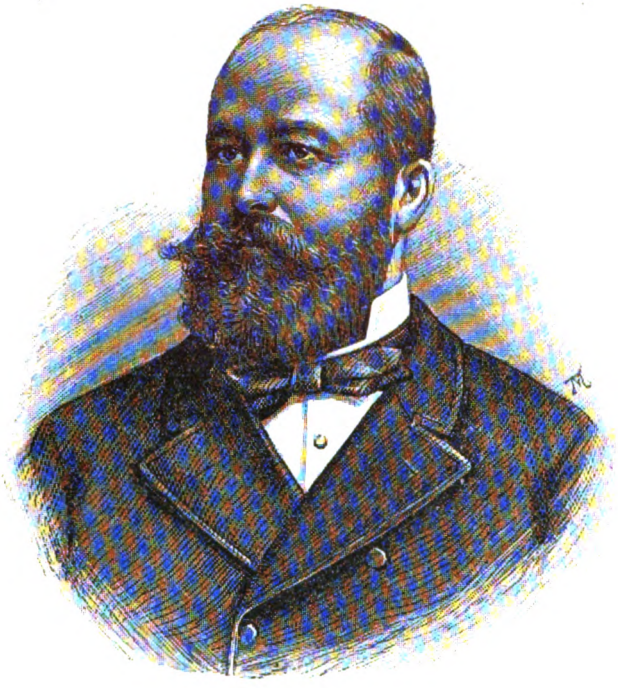

Josip Eugen Tomić

r. 1843. + 1906.

Svoje je duševne sile prikazao Bogu, rodu i svijetu katolički svećenik, a od 1866. bivši ravnatelj učiteljske škole u Arbanasima kod Zadra Stjepan Buzolić iz Obrovca u Dalmaciji (r. 1830., a † 1894.). Njegovo mišljenje pokazuje zbirka pjesama, koja je prvi put izašla 1871., a drugi put poslije njegove smrti pod imenom Dom, rod i svijet. Uz osobitu vještinu u pjevanju pokazao se kao vrstan prevodilac, i u tome poslu je vrijedan spomena prijevod Danteove Božanske komedije. (Petar Kuničić: Spomen-knjiga 1895.).

Vanredno je bistrim pogledom motrio, a jasno prikazivao i odlučno radio za hrvatsku stvar bilo kao zastupnik bilo kao pisac **Mihovil Pavlinović** (r. 1834., a † 1887.) iz Podgore kod Makarske, gdje je bio župnik. U pjesmama se povodio za talijanskim pjesnikom Leopardijem, a u govorništvu je išao za franceskim govornicima svojega vremena. U pismu je bio pravi Hrvat i po govoru i po misli. Njegovi Razni spisi jesu velikim dijelom novinarski članci, a Pučki spisi sastavljeni su od radnja u koledarima »Matice dalmatinske«, gdje imade povjesnih i polemičnih članaka o narodnom pitanju u duhu hrvatskom. U istom pravcu idu i članci u zbirci Hrvatski razgovori, a sadržajem, slogom i jezikom odlikuje se po Smilesu izrađena knjiga Radišu Bog pomaže, gdje imade podataka i primjera iz hrvatske povjesti za uputu narodu. Polet mašte i jedrinu misli pokazuju mu Pjesme i besjede, što ih je složio od 1860—1872. Od njega su još narodno-politični spisi Hrvatski razmišljaji, Misao hrvatska i misao srpska u Dalmaciji, Kotari, a putopisne su mu crte Puti (1877.), gdje govori o putovanju svojem iz Slavonije u Bosnu, te živo opisuje narodni život spajajući svoja opažanja s prošlošću hrvatskih zemalja. Tu imade upravo dramatično opisanih zgoda. Velik mu je dio rada bio namijenjen političkomu listu »Narodnomu listu« u Zadru, osobito u prva vremena. Za dalmatinsku je Maticu uredio narodnu pjesmaricu, a Matici je hrvatskoj ostavio veliku zbirku sabranih narodnih pjesama iz različnih južnih krajeva. Kako je nikao u narodu, tako mu je sav politični i književni rad bio namijenjen koristi priprostoga puka. (Vijenac 1873. godine, M. Sabić u »Iskri« 1886. godine).

Digitized by Google

I Ivan je Despot (rođen 1851. u Zaostrogu, a † 1886. u Spljetu) radio oko jedinstva narodnoga u svojim spisima. On je kao franjevac pisao po časopisima, od čega je nešto izašlo u jednoj knjizi pod imenom Malo zrnja (1885.), a prve su mu pjesme izašle kao Prve iskre (1881.). Lijepe su njegove oveće pjesme Oporuka Pavla Šubića Bribirskoga i Put u Lovćen. Uz to je preveo od Cantu-a Zdrav razum i pošteno srce, a u »Viencu« je izišao njegov prijevod Alfierijeve Virginije (1882.). U zadarskoj »Iskri« (1886.) tiskane su njegove dvije pripovijetke: »Pokojni stari Ključe« i »Mladi primorac«. — U Despotovoj poeziji više preteže čuvstvo nego refleksija; svuda se vidi idejalna poletna duša, u kojoj se kad i kad pojavljuje patos i humor. (Vidi zadarsku »Iskru« 1893.).

Još u doba apsolutne vlade ide rad Josipa Freudenreicha (1827—1881.), koji se kao glumac isticao vještim prikazivanjem, a osobito poučavanjem mlađega naraštaja za narodno pozorište. Sam je za domaće kazalište napisao neke drame, od kojih su najstariji Graničari (1856.), poznati svuda, gdje zalaze glumačke družine, poradi svojega prirodnoga crtanja života iz nekadašnjih »graničarskih« vremena. Osim toga njegove su drame: Prokletstvo na Medvedgradu ili Crna kraljica (1858.), Magjari u Hrvatskoj (1860.) i Udmanić ili zlo rodi zlo (1873). Iz ovoga se vidi, da je zahvatao prilično u savremeni domaći život hoteći u duhu svojega vremena podati općinstvu domaćih drama za prikazivanje (Vijenac 1881.).

Od onih pisaca, koji su započeli svoj književni rad još prije osnovanja akademije i Vijenca, vrijedno je spomenuti Ivana Zahara (†1845.), koji je pjevao lirske pjesme, a napose romance i balade, te patriotične prigodnice. Napisao je i neke novele u Vijencu (1869—1872.) i članke o kulturnim prilikama svoga vremena. Pjesme je izdao 1880. U novije se vrijeme bavi politikom, pa je priznat kao vrstan publicista. Oko lijepe literature sad više ne radi. — Ilija Okrugić (†1827—1897.) svećenik, premda je radio nešto poslije ilirskoga vremena, ipak mu glavni rad pada u potonje dane, a među ostalim vrijedno je spomenuti njegovu dramu Šokica, koja je pisana s tendencijom pomirnom za slogu Hrvata i Srba. Od njega je oveća epska pjesma Sv. Ivan Kapistran, pučki ep u 17 pjevanja, a priča o pobjedi nad Turcima kod Biograda 1456. god. (izašlo u Novom Sadu 1892.). — U prvim godištima Vijenca javljao se nježnim pjesmicama Franjo Ciraki, a napose su mu vrijedne spomena u elegijskom distihu ispjevane pjesme, pune refleksija, pod imenom Florentinske elegije. Pisao je i neke crtice u prozi.

Još u posljednje dane apsolutističnoga vladanja padaju prve radnje u polju književnom Požežanina **Josipa Eugena Tomića** (r. 1843.). God. 1863. preuze uređivanje Glasonoše u Karlovcu. U Zagrebu je izučio nauke na pravoslovnoj akademiji i dao se u državnu službu, gdje dotjerao do vladina savjetnika. Prvi mu je rad po časopisima »Naše gore listu«, »Slavoncu«, što ga je od 1863—1865, izdavao Miroslav Kraljević u Požegi, a poslije i u Deželićevu »Dragoljubu«. U Slavoncu izda prvu svoju pripovijetku, kojoj je građa iz XVI. stoljeća, a već 1865. izađoše njegove prve pjesme pod imenom Ljeljinke. Iza toga je radio ponajviše kao pripovjedač pišući novele i romane, a okušao je svoje sile i u drami. U pripovijetkama razvija ili povjesne zgode ili obrađuje građu iz svagdašnjega života, u čem bolje uspijeva, jer se u povjesnim pripovijetkama ponajviše drži prestrogo same povjesti, a manje daje poleta svojoj maštи. Njegove su pripovijetke izlazile ponajviše u »Vijencu« kao Zatečeni ženik, Pelivanka, Krivi zubi (1870.), Opančareva kći (1871.), Pokćerka, Izigrana (1872.), Prijateljice, Suparnici (1873.), Zamrla ljubav (1884.), Pretorijanac (1890. pretiskano kao prvi dio: Za kralja — za dom, pripovijetka iz XVIII. stoljeća), Udovica (1891.); među najboljim će

Digitized by Google

biti Zmaj od Bosne (1879.), u kojoj lijepo crta život i povjest Bosne u novije doba, a tako i Emin-agina ljuba (1888.). Uz ove se može prislanjati i Kapitanova kći (1884.). Vrijedan je spomena i njegov rad oko dovršivanja Šenoina romana Kletve. Tomić je mnogo bolji pisac novela, nego li romana. I humora imade u njega, kako se vidi iz Pošurica (1887.) i njegovih komedija među, kojima su veće vrijednosti vesele igre: Bračne ponude i Zatečeni ženik po njegovoj istoga imena pripovijeci. (Sabrane komedije u izdanju »Matice hrv.« 1878. i 1882.). Pučki mu je igrokaz Barun Franjo Trenk (u 4 čina) i Pastorak iz slavonskoga života (u 4 čina). U »Hrvatskoj Vili« 1884. napisao je i tragediju u 5 činova pod imenom Uriel Acosta. Osim toga imade u političnim dnevnicima njegovih radnja, koje su smjera, kakav mu se javlja i u ostalim djelima, idejalističnoga; za kazalište je i političke novine veoma mnogo prevodio iz stranih literatura. Tomić ide među plodnije pisce hrvatske i neko je vrijeme pored Šenoe bio gotovo jedini pisac novela. (Vijenac 1884.). Pored toga napisao libreto za Zajčevu Lizinku, pa libreto Pan Twardowski.

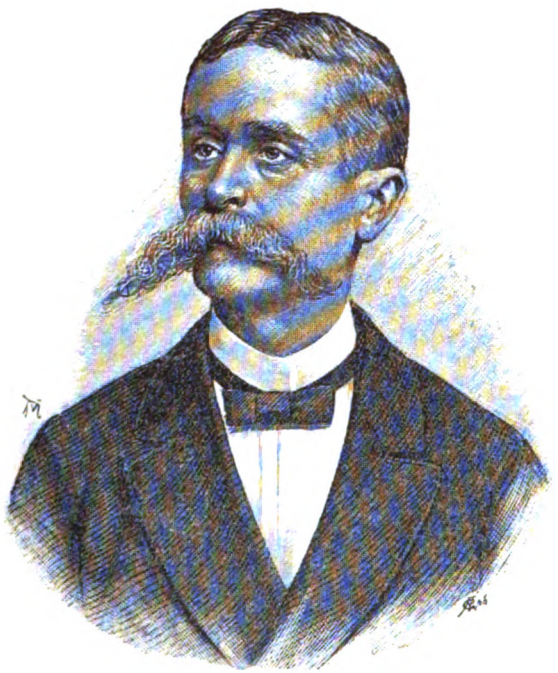

Ferdo Becić
r. 1844.

Onoj mladosti, koja je radila poslije šezdesetih godina u našim dosta oskudnim beletrističnim listovima, pridružio se i **Ferdo Becić** (Fedor Brestov), rod. 1844. u Galiciji, gdje mu je otac služio kao časnik. I on se dao u vojnike, no 1872. napusti tu svoju službu i prijeđe u civilnu. Već »Glasonoša« i »Naše gore list« donose njegovih pjesama. Poslije je pisao samo pripovijetke, od kojih su neke prave novele, a i roman mu u dva dijela Kletva nevjere bude rado primljen od publike. Od njega su osim toga u Vijencu izašle ove pripovijetke: Slučaj ili sudbina, Montechi i Capuleti, Persa (1876.), Hajdukova draga (1871.), Kapetan Katinić (1880.), Lajtmanuška deputacija (1881.) i iz kordunaškoga života Vukićev most (1883.). Kako ove, tako su i Prokleta kuća i Zavjet (1882.) pripovijetke iz krajiškoga života. Prema svojoj pripovijeci sastavi i tragediju Persa. Godine 1880. izašao je u »Obzoru« njegov San spasitelj. Becić u svojim novelama i romanima promatra život, osobito onaj krajiški, ali ga u pripovijedanju vodi smjer idejalan. (Vijenac 1884.).

U šezdesete godine padaju i prvi radovi dra **Franje Markovića** (rođen 1845. u Križevcima), sadanjega profesora filozofije u zagrebačkom sveučilištu. Godine 1868., kad je već bio poznat po svojim nekim lirsko-refleksivnim pjesmama, izađe njegov romantični ep Kohan i Vlasta, kojemu je građa uzeta iz tužne povjesti polapskih Slovena u borbi s Nijemcima. Negova pjesnička duša zanijela se u davninu i iz

Digitized by Google

prijevare njemačke zamislila ljubavnu svezu između Kohana i Vlaste, koji bi imali kao braća njemačku varku posvetiti. Markoviću je u opće godilo, da se zanosi za sudbinu Slovena, pa njegova pjema »Zadnja zdravica« lijepo upućuje, da i u lirskoj i epskoj poeziji romantiku rado zaokružuje rodoljubnom i slovenskom tendencijom.

Zna se, da je naša drama cvala u patriotičnoj tendenciji od ilirskih vremena, i onaj zanos, što se javlja u njoj za tri decenija, vukao ju je u kolotečinu narodnu, jer su narodne pjesme bile uzori, prema kojima su nastojali mnogi i mnogi raditi. Za to je i stih bio veoma običan u umjetnim dramama, što ga upotrebljava narodni pjevač, deseterac. U Markovićevim dramama se javlja prvi put u hrvatskoj literaturi moderni stih, a to je jamb, što ga je upotrebljavao u svojoj istorijskoj tragediji Karlo Drački. Tu je obrađena istorija nesretnoga kralja Karla Dračkoga, koji je zaglavio tražeći krunu hrvatsku i ugarsku. Marković je tu za pravo pokazao, kako bi se imale sastavljati istorijske tragedije. Osim ove drame od njega je tragedija Benko Bot, a poslije je obradio u dramskom obliku istoriju hrvatskoga kralja pod imenom Zvonimir, kralj hrvatski. Koliko je njegova zasluga, da je u dramama pokušavao pisati klasičnu vrstu, toliko je opet ovim ozbiljnim istorijskim predmetima za potpuni uspjeh smetalo i jampski stih, koji ne odgovara duhu hrvatskoga jezika.

Dok je još bio gimnazijski profesor, učinio je mnogo za lijepu hrvatsku knjigu, jer je njegovim zanosom i poticanjem mnogi mladi književnik potaknut na rad za procvat književnosti. Kad je dobio stolicu filozofijskih nauka u sveučilištu zagrebačkom, prestajaše po malo raditi oko lijepe knjige, no za to se zabavljaše mnogo kritikom: nešto kazališnim prilikama, a mnogo više estetičnim ocjenjivanjem pojedinih pisaca (Preradović, Vraz, Mažuranić, Gundulić, Šenoa, Dežman i dr.), pa je tim svojim radom za pravo podavao slike iz hrvatskoga književnoga života i osnivao pored Šenoe pravu kritiku.

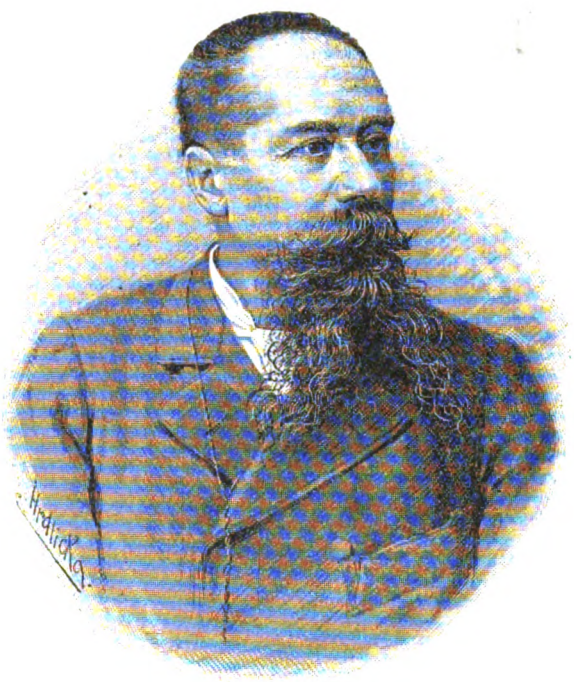

Franjo Marković
r. 1845.

God. 1884. izdala je Matica hrvatska zbirku njegovih pjesama Iz mladih dana, gdje je pored lirskih refleksivnih pjesama tiskan i njegov idilski ep Dom i svijet s građom iz vremena nedavne prošlosti. To je najbolji ep ove vrste u našoj knjizi.

Donekle svojim osobitim putem ide od prvih početaka, kad se 1873. pojavio u Vijencu pjesmom, **Duro Arnold** (rođen 21. IV. 1851. u Ivancu), profesor u sveučilištu zagrebačkom. O Arnoldu se najmanje govorilo u hrvatskoj knjizi, ali sigurno ne za to, što ne bi njegove poezije zaslužívale pažnje, već što je jedan od onih

Digitized by Google

rijetkih i mlađih i starijih pjesnika, kojih pjesme nisu sabrane u jednu cjelinu i izdane kao osobita zbirka. Arnold je nježni lirski pjesnik, pa se za nj ne može kazati, da pripada u opće kakovoj školi. Njegove se i najmanje pjesme lirske odlikuju uz nježnost oblika nekom refleksijom, kojoj je čuvstvo redovno nešto nujno, elegično. Tu svoju poeziju sam pjesnik najbolje ovako izriče:

Đuro Arnold
r. 1851.

Ja ne pjevam, da ugodim svijetu,
Niti pjevam, da sakupim zlata;
Već ja pjevam, da ublažim sjetu,
Sa prostote ljudi što me hvata.

S tog ne marim, da l' me itko sluša,
Niti da li povlađuje mi se —
Ja tek hoću, da se moja duša
Pjesmom digne u nebeske vise.

Tu u moru zvjezdanijeh zraka
Okupa se čisto nalik čedu...
Pa kad side — iznova je jaka:
Snosit za čas tu zemaljsku bijedu.

(Vijenac 1896.).

Ova pjesma je pravi tumač idejalnoga lirskoga pjesnika, koji posmatra svijet oko sebe s dubokim pogledom, ali ne će da se u svijetu izgubi, već gleda naći ondje utjehe, odakle je svijet u istinu može primiti. On ne drži zemlje paklom, lako će se s njom rastati, samo za jednom će grudom uvijek čeznuti, »a to ti si, moja otačbino!« Eto uz refleksije o svijetu jedna je strana zapeta i za domovinu. — Osim toga ima od Arnolda i nekoliko pjesama značaja epskoga, to su najviše balade, kamo među najljepše ide 1885. ispjevana »Damjan Juda, knez dubrovački«. Krasna je njegova didaktična pjesma »Domovina« (Vijenac 1888.). — Godine 1880. izašla je Arnoldova mala crtica: »Samo četvrt sata« u Vijencu, gdje se nalaze gotovo sve njegove pjesme.

U sedamdesete godine ide rad književni **Huga Badalića** (rodio se 1851. u Brodu na Savi). God. 1875. izađe u »Hrvatskoj lipi« njegova novelistička radnja »Paukove mreže«, a u đačkom listu »Velebit« lijepo raspravljaše o »Osmanu« i njegovim popunjivačima. Pravo ga je uveo u lijepu knjigu August Šenoa, koji je kao urednik »Vijenca« god. 1874. počeo tiskati njegove pjesme. Njegova poezija mlađih dana nosi biljegu čiste lirike, ali pored toga imade i refleksija, a nekolike su mu pjesme i epskoga značaja. Tu bi se mogla među najljepšima spomenuti krasna balada »Braća — nebraća« (1886.), koja je oplemenjena duhom narodnim. Već u trećoj godini književnoga rada složi Badalić libreto u tri čina, što ga je uglazbio Iv. Zajc i stvorio veliku domaću operu, koja se još uvijek s uspjehom pjeva, a poznata je pod imenom Nikola Šubić Zrinjski.

Iz izabranih se Badalićevih pjesama (izdanje Matice hrvatske od 1896. god.) vidi, da je išao stopama svojih savremenika, a vodila ga je, kako i druge naše

Digitized by Google

pjesnike, u prvom redu ljubav prema domovini na stvaranje pjesničko. Za to je razumljivo, za što je u muževno doba svakom prigodom, gdje se radilo o kakovu znatnijem činu, propjevao i podao hrvatskoj knjizi dobrih prigodnica. — Pored toga je vještak u prevođenju sa stranih jezika, a osobito klasičnih, od znatnijih prijevoda neka bude spomenut prijevod Goetheova Fausta i Shakespearova »Koriolana«. Lijepo je sastavljena »Antologija hrvatska«, u koju je ušlo pjesama umjetnih starijega i novijega doba. (Izdanje Matice hrv. 1892).

Lijepo se je istakao svojom umiljatom poezijom **Jovan Hranilović**, rođen 1855. u Kričkama u Dalmaciji. Hranilović je bio učenik profesora Smičiklasa i Markovića, koji su učinili, da se mnogi prihvatio literature. U Beču je slušao uz bogosloviju predavanja Miklošićeva i Brentanova. God. 1878. postade tajnikom biskupa križevačkoga, a od 1889. je župnik grčko-katolički u Novom Sadu. Svoj je rad započeo već 1873. kao gimnazijalac, pa od toga vremena veoma mnogo radio pišući pjesme i prozaične radove u časopisima, napose u Vijencu. Između pjesama se njegovih ističu Svakidanke (Letopis Matice srpske 1890.) i Žumberačke elegije. Glavni motiv njegovoj poeziji jest patriotično idejalno čuvstvo; tuga uz nadu u bolja vremena jest glavna crta njegove idejalne duše. Njegove mlađe pjesme nisu imale određena pravca (n. pr. »Plata ljubavi«, »Prikaza«, »Čudna priča«, »Vladislav«), no malo po malo razvila se ona žica, koja govori o tuzi. Po nježnosti i vrelosti čuvstva mnogo podsjeća na Lamartina, premda bi se moglo reći, da su mu i drugi pjesnici romantike poznati i mili. Pjesma, kakova je Kod Plevne (1882.), a slavi pobjedu kršćanstva, napose slovenstva, nad polumjesecom, pa ona Otmica (1884.) govori s refleksijama o bosanskom životu i o budućnosti Bosne; Pozdrav na ujedinjenoj Bugarskoj (1885.) puna je vatre i žara u naviještanju ljepših dana Hrvatima, kad pružaju desnicu Bugarima. Ta pjesma uz njegove potonje pjesme pokazuje, da Hranilović ide uporedo s dnevnim prilikama, a osobito mu je milo slovenstvo i njegove sveze. Pjesme mu je izabrane izdala Matica hrv. 1893. — U prve je godine svojega rada pisao i pripovijetke i manje crtice (Lucieta, Jedna noć, Reformatori, Doktor Mikroskop), no toga se sad posve okanio prihvativši se više puta osvjetljavanja novijih pojava književnih u literaturi hrvatskoj. Tu imade literarnih studija, kao što su: »O teoriji novele« (Hrv. Vila, 1882); »O pjesmama Andrije Palmovića«, gdje je razvijao teoriju svih vrsta poezije (Balkan 1886); o pjesmama V. Ilijća i t. d. Osim toga je dosta prevodio

Hugo Badalić
r. 1851

Digitized by Google

sa stranih poezija (Lamartin, Homjakov, Moore, Theuriet i t. d.). (Vidi: Javor 1889. i Vijenac 1891).

Više je bio epski nego lirski pjesnik **Andrija Palmović** (r. 1847., umro 1882.) Onaj smjer, koji je tolikih pokreta izveo u hvatskom životu, smjer domoljubni, najviše se odsijeva u pjesmama Palmovićevim. Za to on i pjevaše predmete, koji mogu biti uzvišeni, a k tomu privijaše žice patriotične zatomljujući svoja subjektivna čuvstva prema zanosnim i veličajnim svojim motivima. Već godine 1871. pojavio se u Vijencu sa svojom pjesmom Osmo čudo, gdje pita stare mudrace, neka mu rastumače »jedno čudo, veće od svih sedam«, kako to, da jedan pogled ljubljene djevojke može zanijeti čovjeka, pa što je »njegova narav, što u sebi sila ta mu, ka ni starom ne oprosti nekada Pergamu?« Njegov sonetni vijenac pjesama Domovini, koji je izašao u almanaku »Velebitu«, pokaza ga kao vrsna pjesnika i dobra mislioca. One 64 izvorne pjesme, što ih je za svoga vijeka ispjevao, učiniše ga poznatim u hrvatskoj knjizi. Romance i balade pjevaše s uspjehom (Prevjes, Zimin prosilac), a lijepe su mu i »Zagorske elegije«. Svoje je sile pokušao i u čistoj epskoj poeziji ispjevavši pjesmu Vladislava Nelepićeva.

Jovan Hranilović
r. 1855.

Palmović se rodio u Rasinji, a bio je poslije župnik u Komarevu. Njegova nas poezija po svojem vanjskom obliku ponešto sjeća Preradovića, a koliko je god bio refleksivan pjesnik, nema sumnje, da je više puta i sama metrika bila dosta kriva, te mu se pjesme, pune iskrena čuvstva i zanosa teže čitaju, nego drugih pjesnika, koji su počeli pjevati, od kako je Trnski lijepo razložio pravu nauku o metrici oslanjajući je na zahtjeve akcentuacije i kvantitete hrvatskoga jezika. — Sabrane pjesme Andrije Palmovića izdao je F. Folnegović, a ocijenio ih u »Balkanu« Jovan Hranilović god. 1886.

August Harambašić (rođen 1861.) javio se u književnosti već 1876. kao đače. Njegovo je polje lirska poezija, te imade veliko množtvo pjesmica u toj vrsti ispjevanih. Među tim pjesmama kao patriotične najznatnije su Slobodarke, a ljubavne su mu poznate pod imenom Ružmarinke, te su doživjele četiri izdanja, što je u hrvatskoj književnosti rijetkost. Te je pjesničke pripovijesti izdala Matica hrvatska, i dobro je negdje spomenuto, da su to bijedne slike iz današnjega svijeta, koje jasno govore o gorkom životnom iskustvu, samo je šteta, da u njima ima dosta jednoličnosti. Kakove su pjesme Harambašićeve »Tugomilke«, pokazuje samo ime, a pjesnik u njima pjeva i tuguje radi smrti svoje Tugomile;

Digitized by Google

isto takova su tugaljiva kova i »Nevenke«, gdje se pjeva o ljubavi s različnim refleksijama. Što udara u oči, Harambašić je ponajviše ne samo pjesnik tugaljivih pjesama, već on u svojoj lirici ostaje mnogo puta bez nade — što je razumljivo, jer je u ljubavi više trpio, a i drukčije u životu dosta stradao. Njegovu poeziju vrlo dobro karakteriše Pjesma: sve, što je u svijetu, ona obuhvata, ali onako, kako jest, samo ga boli, što na zemlji ne može biti pravoga zadovoljstva, jer se ljubav ljubavlju ne vraća. Njegova je poezija u svoje vrijeme mnogo zanosila, osobito mlađi svijet, jer se odlikuje uvijek živom riječju i lakim stihom, čista hrvatska rodoljubna tendencija podavala joj je još više privlačne sile. — God. 1886. ispjeva u »Balkanu«, kojemu je bio urednik, oveću pjesmu epskoga značaja pod imenom Rob, iz pučkoga života, a pjeva se o bosanskim savremenim događajima. Pored toga je sastavio libreto za operu Zlatku, a u društvu je sa Stj. pl. Miletićem složio komičnu operu u jednom činu Kraljev hir. — Uz svoj originalni rad dosta je i prevodio, a napose mu je vrijedan spomena prijevod pjesničkih pripovijesti Ševčenkovih, što ih je izdala »Matica« (1887.).

Prijevodima ruskih djela na hrvatski jezik, oko čega je stekao dobrih zasluga Josip Miškatović, utirao se put ruskomu smjeru u hrvatsku literaturu. Novije doba rada prosvjetnoga u Hrvatskoj može pokazati na pregršti prijevoda svake ruke i iz svih književnosti modernih naroda. Hrvatska književna originalna produkcija nije ni prije bila dovoljna, da namakne potrebe, što ih je imalo i ono malo općinstva, koje je voljelo domaću knjigu. Poradi toga se opaža, da su već u šezdesetim godinama književnici prevodili neka djela, ne bi li kako tako priučili hrvatski svijet, da voli svoje više od tuđega. Da je i to moglo biti i pospješivati književni rad, razumije se, trebalo je imati knjižara nakladnika. U sedamdesetim su godinama srednje ruke podizali privatni nakladnici knjigu; što je bilo bolje, izlazilo je u »Matici«, a pojedini su se tek pisci rjeđe odlučivali, da izdaju knjige — osobito one, što ih broje u lijepu literaturu. Od osamdesetih se godina književstvo više podizalo; hrvatska je svijest bila sve jača, ljudi su sve više marili za narod i štivo narodno, za to se može prilično sigurno reći, da je od toga doba i književstvo počelo dizati pisce. Sad se još i više pojavljivalo prijevoda u lijepoj knjizi, a to je bez sumnje ne samo proširivalo ukus književnika i poticalo ih na što ozbiljnije izučavanje stranih literatura, već je podavalo i općinstvu izbora u štivu, pa je i čisto

Andrija Palmović
r. 1847, u. 1882.

Digitized by Google

hrvatskim štivom (bilo originalima bilo prijevodima) uzgajano za bolji ukus. Tu leže uzroci — u toj trgovačko-literarnoj pojavi, da u najnovije doba pored smjera patriotičnoga ima radnja, koje stoje na posve modernom svjetskom stanovištu. Franceska i ruska knjiga privlači hrvatske pisce; neki pak nalaze uzora u talijanskoj literaturi (to su ponajviše oni pisci, koji su rođeni u Dalmaciji). I prije su se povodili naši pisci za tuđim uzorima; no bez sumnje je to, da je najnovije doba u tome mnogo dalje pošlo od prijašnjih decenija. Tim se izazvala dosta znatna literarna produkcija, koja je različne struje izazivala.

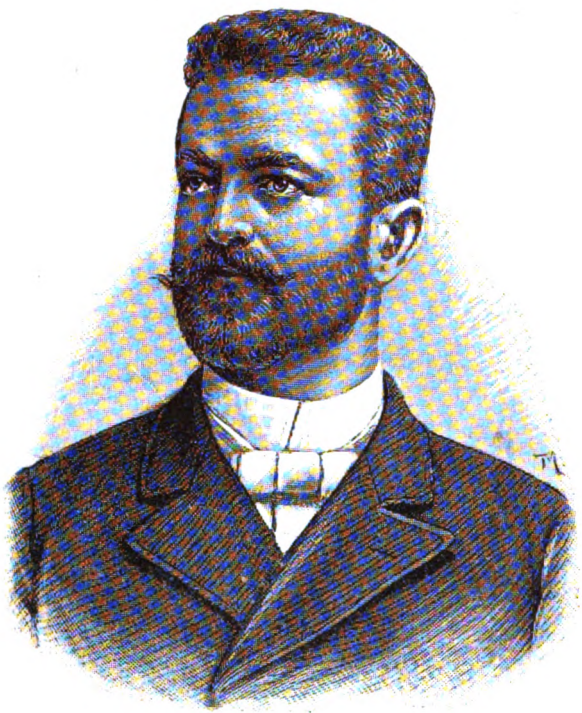

August Harambašić

r. 1861.

U glavnom bi se mogao dosadašnji rad ovamo od osamdesetih godina po svojim smjerovima označiti ovako: jedni polaze (to su oni, koji su počeli raditi prijašnjih decenija) starom stazom miješajući u svoje radove romantičnu struju s modernijom; drugi idu novom strujom, koja se razvila u modernijih naroda; treći se bave pitanjima narodnim i iznose domaći život različnih slojeva društvenih u prilično vjernim crtama. To osobito vrijedi za pripovijetku. U drami je prilična nedaća. Do duše imade pojava, koje odgovaraju zahtjevima estetičnim i zahtjevima vremena, ali svuda u evropskim literaturama valjana je drama zastupana samo nekolikim vrsnim piscima, s čega nije nikakovo čudo, da hrvatska književnost u tom osobito ne napreduje. Lirska poezija imade svojih dobrih zastupnika i među najmladim književnicima, samo joj se gubi u ovoj grupi ono podnožje, što ga imaše prijašnja generacija. Najnovija je poezija lirska više mistična, pa kao da ne nahodi pravih idejala. Najljepši dani za epsku umjetnu poeziju ponajradije zahvataju u epski život, što ga pružaju oni krajevi, koji su do nedavno živjeli epski svoj vijek.

Valja spomenuti i to, da se u najnovije vrijeme pisci obično bave pojedinim granama poezije. Za to se ovdje i mogu spomenuti samo glavni zastupnici pojedinih vrsta.

Prijazno je bio dočekan od domaće kritike pripovjedač **Eugen Kumičić** (Jenio Sisolski, rođen 1850. u Berseči u Istri), kad se je pojavio na polju književnosti svojom pripovijetkom Slučaj (1879). Kao novajlija nije išao u ovom prvijencu novim putem prema prijašnjim pripovjedačima; no njegov roman, koji se je pojavio 1881. god. pod imenom Olga i Lina jasno pokazivaše putove, kojima je pošao Kumičić. Franceski smjer pisanja naturalističnoga povuče za sobom i našega pisca, pa on htjede onu prijašnju, milu romantiku zamijeniti ovakim romanima. Novela Jelkin bosiljak (1881) i neke potonje, kao što su Neobični ljudi (1882), Pri-

Digitized by Google

morci (1882), Začuđeni svatovi (1883.) kreću se po primorskom kraju, koji je Kumičić znao dobro prikazivati i crtati ondješnji život ljudi, a po tome i postao mio hrvatskomu općinstvu. Ove mu se radnje mogu brojiti među bolje, budući da idu za tim, kako će prikazati život svojih primoraca, koji su ljudi čestiti, valjani, a neprestana im je borba za vratom; rodoljubna tendencija davaše piscu zgode, da se zanese i lijepo opiše primorsko-istarske krajeve. U romanu Gospođa Sabina, koji je izašao 1884. među Matičinim izdanjima, raspreda život jedne zagrebačke gospođe. Tu se pruža žalosna slika postepenoga ubijstva moralnoga i propadanja jedne više činovničke obitelji, koja poseže mnogo dalje, nego li joj sredstva dopuštaju, poradi čega se mora prihvatati nedopuštenih poslova i prijevara. Sabina, žena Ilije Lozara, silno je raskošna i rastrošna, a k tomu puna pohlepe za gospodstvom. Da tomu zadovolji, morala je ići nepoštenim putem i postati preljubnicom i varalicom. U tome je duhu mati uzgojila svoju kćer Zorku, pa ona da bude mogla sakrivati nedjela svoje matere i podupirati njezine sablažnjive čine, traži bogata muža. — Iz ovoga se vidi, kaki je pravac vodio pisca, ali se mora priznati, da to crtanje obiteljskoga života ne zadovoljavaše hrvatskoga svijeta, koji je bio vičan gledati zlo, ali mu je bilo milo vidjeti, gdje se nevaljalu i rastrošnu životu može naći lijeka. — Pripovijetka Pod puškom (1886) priča piščeve doživljaje iz vojničkoga života. Iza toga izađoše još neke njegove pripovijetke: Preko mora (1889), Teodora (1889), Saveznice (1889), Otrovana srca (1890), Mladost ludost (1891) i Pobijeljeni grobovi (1896) s političkom tendencijom. Hrvatski svijet rado se zanosi rodoljubnim djelima, što dokazuje istorijski roman Kumičićev Urota Zrinjsko-Frankopanska, koji je doživio u dosta kratko vrijeme dva izdanja. Djelo je s više strana zanimljivo, a pisac je nastojao, da pokaže prema istorijskim izvorima u lijepu ruhu tragičnu smrt te dvojice glasovitih Hrvata.

Eugen Kumičić (Jenio Sisolski)
r. 1850. † 1904

Kumičić je napisao i dvije drame: Sestre (1890) iz socijalnoga života, što je god. 1898. prikazivano u prerađenu obliku u hrvatskom kazalištu pod imenom »Poslovi«. Druga mu je drama: Obiteljska tajna iz god. 1891.

Osim ovih originalnih radnja, od kojih su novele s najviše uspjeha izrađene, Kumičić dosta prevodi sa stranih jezika, napose romanskih: franceskoga (n. pr. »Tajne grada Pariza«), talijanskoga i sa španjolskoga. (Vidi: Prosvjeta od god. 1893).

Šenoa je u svoje vrijeme vodio kolo u pripovijeci. Njegov je smjer patriotični u romanima vodio i općinstvo i pisce. No mlađa se generacija odvajala od njega.

Digitized by Google

U osamdesetim je godinama on gospodovao, ali se ne dugo iza njegove smrti (poslije 1881) počela pojavljivati nova struja, koja je u hrvatsku književnost uvedena od drugud. Škola psihologa podala je hrvatskoj knjizi **Ljubomira Babića** (Šandora Đalskoga), koji je prvi put izišao pred općinstvo god. 1884.

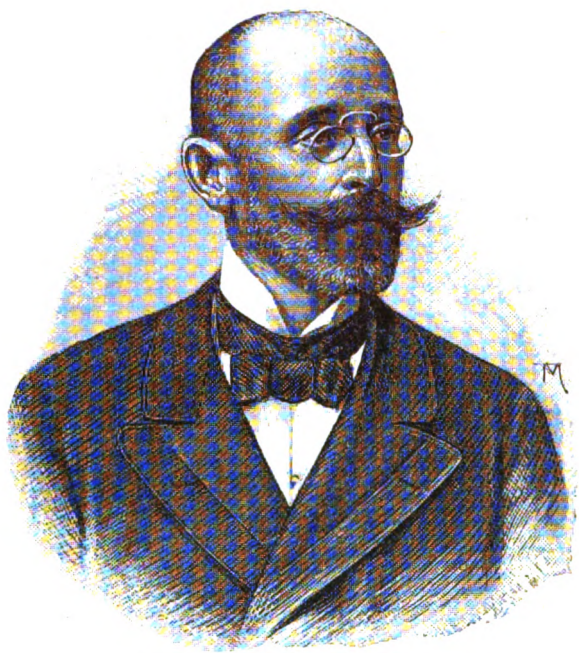

Ljubomir Babić (Đalski)
r. 1854.

Babić se rodio 1854. na 26. listopada u Gredicama, gdje je bilo imanje njegovih roditelja. Kad je svršio pravne nauke, od 1876. življaše u roditeljskom domu u Gredicama, da se pripravi za državni ispit. »Ovo vrijeme bilo je za mene odlučno (veli sâm u svojoj autobiografiji), jer sad sam probavljao život na selu, i u staroj svojoj kući, s više još razumijevanja nego li prvo. Turgenjevljevo gledanje sela učilo me promatrati, u drugu pak ruku učilo me, da još više i bolje znadem uživati u krasotama seoske prirode. Osim toga donio sam iz Beča novog znanca u literaturi. Bio to Karl Emil Franzos. Njegove »Bilder aus Halbasien« poznavao sam iz feljtona nove Presse, a našao sam još knjigu: »Die Juden von Barnow«. Pod tim dojmom uzeo sam pero u ruke i napisao prvu crticu o Batoriću«. To je ona crtica, što je istom god. 1884. izašla kao Illustrissimus Battorych s imenom piščeva djeda po materi.

Babić je bio činovnik, koji je imao dosta posla, ali uza sve to od god. 1884. nije pustio pera iz ruku. Vrijedno je priopćiti njegovo još jedno priznanje, koje nam jasno otkriva Babićev pripovjedački način pisanja. Kad je izašla pomenuta prva njegova crtica, »izčezli su netragom savjeti najmilijega mi tada već i danas još filozofa Schoppenhauera«. On se klanjao »Turgenjevu, Daudet-u, Zoli, Balzac-u, Flaubert-u«, ali nije nikad prezirao one ljepote, što se nahodi u pisaca romantike. Babić drži umjetnost nastavkom prirode, pa za to ne misli, da bi se umjetnost mogla vezati o kakove smjerove ili pravila. »I naivnost bajke i priče i klasična pravilnost, i bujnost romanticizma, i istina realizma i tajinstvenost misticizma, sve joj može i mora služiti, da stvara ljepotu i dobrotu, pa da tako pripomaže ljudskoj duši, da se razvija sve višim i višim ciljevima«.

Babić je realista, što on i sam ispovijeda, budući da to njegovoj ćudi, kako veli, najviše odgovara. Svoje ciljeve i nazore o svijetu i njegovim različnim pitanjima on sam ovako izvodi. U Maričonu (1884) provodio je tendenciju, ali dosta sakrivenu, dok joj je pustio slobodne ruke U novom dvoru (1885), gdje je sporedno htio prikazati domaću hrvatsku aristokraciju. Godine 1886. izašla je njegova knjiga Pod starimi krovovi kao zapisci, crtice, da pokaže »i originalnost naše

Digitized by Google

stare hrvatske kurije i opet da naslika onu nježnu poeziju, što lebdi nad dragim zagorskim krajem, također pak da prikaže hrvatsku dušu«. Ti su mu zapisci pribavili imena, jer je u njima iznio hrvatski život sa svojim lijepim prikazivanjima. Evo, kako pisac shvata život i različne životne odnose. »Uvijek isto, uvijek isto kolo — iste ludorije, isti poroci, iste slabosti — tek forma se mijenja. Vrijeme gradi i razgrađuje kule, ali ljude ostavlja netaknute. I sve naše slabosti, naši grijesi, naša svojstva gledaju i stoje kao i sfinge u nilskim pustarama, isto tako strašno kameno, ukočeno bez micanja, stalno ustaljeno u jadnoj našoj sredini. Za to je sve jednako, da li gledam ljude žive oko sebe ili ljude iz varmeđinskih dana. — U suštoj klici — isti su ljudi s istim strastima, istim porocima«. Đalski nalazi lijeka porocima »in caritate«, a drži, da su stara vremena bila bolja poradi toga, »jer se onda nijesmo još naučili, da je egoizam krepost i da je borba za bitak neograničeno na sve ovlaštena«. Po tome izlazi neka vrsta nauke Tolstojeve, koja se podudara s naukom evanđeoskom.

Janko Borislavić (1887) iznosi borbu među idejalnim i realnim svijetom; to je problem Faustovski. Tri pripovijesti bez naslova (1887) prikazuju život hrvatski u doba apsolutizma. God. 1888. napisa Naju, a godinu dana iza toga izađe Đurđica Agićeva; jedna drugu nekako popunja, jer se u prvoj pripovijeci osvrće na narodne potrebe, a u drugoj slika seosku učiteljicu, koja je bijedna poradi jezika svojih susjeda. Njegov Nesretnik (1889), što je izašao u srpskom beletrističnom časopisu »Kolu«, jest slika iz seoskoga života. Od većih djela spomenuti nam je još novelu, što je izašla 1890; to je Na rođenoj grudi, gdje je razvijao misao, što je ispovijeda i u svojem životopisu: domaja i rođena gruda je lijepa, ladanjske ljepote i uživanja moraju odbijati čovjeka, da se ne dade u državnu službu.

Da Babić nije stalan u provođenju svojih ideja; da on koleba ovamo i onamo; da ga mnogo puta vuku same pojave za sobom, a on im dade samo lijepi oblik, to dokazuje njegova simbolizacija smrti u noveli Mors, što je izašla u Vijencu 1897. Njegov roman Radmilović pun je pesimizma, što su ga izazvale književničke prilike u Hrvatskoj, premda je motreći život u Hrvatskoj postajao pesimista crtajući već značaj Blinjevićev u noveli »Na rođenoj grudi«.

Babić se nije bavio, kako već iz ovoga postaje jasno, jedinstvenim pitanjima; ako je pisao o domaćim prilikama, bavio se oko onoga doba, koje je hrvatskomu narodu odlučivalo sudbinom. Njegov Osvit nije drugo, nego razjašnjivanje i osvjetljavanje zanosnih ilirskih vremena. I roman U noći (1886) je prikazivanje političkoga života. Da u njega imade humora, to pokazuju najviše djela smjera patriotičnoga, što se vidi i iz Životopisa jedne Ekscelencije (1898); no svuda je taj humor gorak, pa ako ga pisac iznosi, uvijek u njega preteže ona žica, kakove nalazimo u Legendi iz dvorišta kbr. 15.; njemu je humor više bol duše, što se vidi iz Radnilovića. Kad piše patriotične stvari, podaje se rado romantici, premda se i tu primiješa više puta ona crta, koja se odsijeva u njegovim djelima, što rišu život. Po ovim potonjim svojim djelima on se upravo i razlikuje od drugih pisaca hrvatskih, koji su prije njega radili te su ostali u onom pravcu, vadeći svojim pripovijetkama građu iz priprostoga naroda. Đalski se i tim razlikuje od drugih pisaca, što ne ide za tim, da crta živote i ljude iz hrvatskoga naroda. U njegovoj je duši neprestana borba, on traži ono, što bi moglo dovesti do pobjede; on pripovijeda jednostavno, ganutljivo prikazujući ili sam svoju nutrašnjost ili rišući svoje odnose prema ljudskomu društvu. Kad raspravlja — jer se tako moraju shvatiti njegove pripovijetke — o sebi i o svojim duševnostima, raspravlja sasvim u smjeru modernom rišući psihologijske momente, što utječu na ljudsku dušu (isporedi samo Notturno, Na

Digitized by Google

veliki petak, San doktora Mišića). Za to i nema u njega dramatičnosti. Đalski u psihologijskim razmatranjima imade samilosti prema patnicima; sućut prema bijedi dovela ga je do oštroga kritikovanja društvenih pojava. Budući pak da se nisu našli oni idejali, za kojima je išao u prvim svojim djelima, postajaše od idejaliste sve više realista — istaknuvši sad ovu sad onu stranicu domaćega života, dok nije zapao u neku vrstu melankolije, koja je odlična crta njegova temperamenta.

Babić je čovjek vrlo čuvstven, a to se mnogo puta odražava u njegovim djelima. To ga je i dovodilo do različnih promjena u shvatanju svega, što se oko njega dešavalo. On sam u svojoj biografiji pripovijeda, da ga je silno potreslo, kad je izgubio roditelje. Za njega je kao književnika bilo to od utjecanja, »jer sam se povodom toga svim žarom bacio bio na izučavanje okultizma, samo da nađem odgovora pitanjima duše, jesam li ih (roditelje) za uvijek izgubio«. Eto odatle dolazi ono, što se u piščevim djelima vidi, da je iz njih moći proučavati život; ali Đalski nije sam sa sobom na čistu, kojemu bi se carstvu privolio.

Zasluga je bez sumnje Babićeva, da se u hrvatskoj literaturi počela pribirati kita mlađih pisaca, koji su pošli sad s većim sad s manjim uspjehom za njegovim stopama, te nam hoće da stvaraju tako zvani socijalni roman ili novelu. (O Babić-Đalskome isporedi: Vijenac 1886., 1890., 1893.; Letopis Matice srpske, knjiga 175; »Mladost« br. 6 i dr.).

U duhu Turgenevljevu bio bi se razvio vrstan pripovjedač u Rikardu Jorgovaniću (1853—1880.), koji se pokazao i dobrim lirskim pjesnikom. Neke su njegove pripovijetke prave novele, pisane duhom svojega doba u hrvatskoj literaturi. Pričanje iz okoline zagrebačke prikazano je u noveli »Mlinarova djeca«. Poslije ove druge su mu pripovijetke kao što je: »Divlja djevojka« (1874.), »Crne niti«, »Žena i ljubovca«, »Za jedan časak radosti« i neke druge. Dosta se podavao romantici. Od njega imade i dobrih pjesama u Vijencu i Hrvatskom domu. (Isporedi: Sabrani spisi, knjiga I. Vijenac 1880.) — Među pripovjedačima bez sumnje bi lijepo mjesto zapalo i Antuna Kovačića († 1889.), koji se već 1875. pojavio s pjesmom u Vijencu, gdje su izašle njegove pripovijetke: »Baruničina ljubav« (1877.), »Smetanje posjeda«. God. 1882. izašao je njegov roman Fiškal, a god. 1886. u »Balkanu« pripovijetka »Među žabari«, i 1888. roman U registraturi. — Njegova djela po prilici pokazuju onakove mijene, kakove se vide u Đalskoga: ponajprije smjer romantičan, u duhu Šenoinu, a poslije se sve više odmicao od idejalizma. Pjesme od god. 1882. poznate su mu s imenom »Pod Klekom«. — Samo 1885. se pojavio u Vijencu s Lišćem mladi pisac Fran Mažuranić. — Dobra je glasa uživao sa svojim manjim crticama Nikola Kokotović (r. u Kosinju 1859.), koji je u listovima podavao zanimljivih crtica, ali se sad ne bavi lijepom knjigom kao ni Mažuranić.

Osim ovih pripovjedača bilo je dosta drugih, koji su po časopisima sad s većim sad s manjim uspjesima radili onamo od osamdesetih godina, no većina ih ne ostavi znatnoga utjecanja i ne izda svojih pripovijedaka kao djelâ, poradi čega se i ne spominju ovdje.

Novoga je smjera prema svemu ovome radu književničko nastojanje **Josipa Kozarca** (r. 1858. u Vinkovcima). On vještim svojim posmatralačkim okom zaviruje u narodne rane, jer im želi naći ozbiljna lijeka. »Čovjek da unaprijedi svoj narod, treba da bude sluga svoje zemlje. — Sluga svoje zemlje krilata je riječ — ali kod nas još nepoznata i malo cijenjena, i dokle god je ne upoznamo svi: od orača, koji ju ore, do dostojanstvenika, koji njome ravnaju, dotle ćemo tumarati po ovoj polutmini; istom sa spoznajom te krilate riječi koraknut ćemo mi u ono svjetlo, koje davno već odsijeva sa naprednijih naroda.« To su riječi, a može

Digitized by Google

se reći i geslo piščevo, kojim otkriva rane narodne u Slavoniji već u prvom svojem djelu »Mrtvi kapitali«, a onda i u noveli »Među svjetlom i tminom«. I u »Teni« (1894.) je pisac posegao za zlom i tamnim stranama života u Slavoniji hoteći prikazati — kako i drugdje — da zlo rađa samo zlo. Kako je Slavonac duboko zagrezao u »slabu svijest o dopuštenoj i nedopuštenoj ljubavi«, vrlo nam jasno iznosi dobar poznavalac slavonskoga života. U »Prosvjeti« je Kozarac posegnuo u svoju dušu napisavši Tri ljubavi iz mladenačkih uspomena. Tu nam pisac govori o tri svoje mladenačke ljubavi: prve su dvije ljubavi obične — pa su one izazvale u pripovjedača pjesama, kojima se pojavljivao u osamdesetim godinama u hrvatskim listovima. I tu on izlazi zatočnikom onim svojim temama, što ih je prije rješavao govoreći o Slavoniji i slavonskom propadanju. Pisac se bavio duševnom analizom lica gdje više, gdje manje u svojim djelima, a u »Tri ljubavi« tumači pojavu Vjerinu.

Onim je, odmah u početku navedenim riječima, prikazana jasna tendencija pripovijetke »Među svjetlom i tminom«; u glavnom i prvom većem djelu Kozarčevu Mrtvi kapitali provodi se tendencija, da je valjano gospodarstvo jedini valjani uvjet materijalnomu blagostanju. Istaknuto je negdje dobro, da je »Među svjetlom i tminom« samo nastavak »Mrtvih kapitala«, budući da po piščevu mišljenju tek na razboritom gospodarstvu može se osnivati čestit duševni život kako i pojedinca čovjeka tako i čitavoga naroda. Kozarac rado prikazuje rđave strane života, ali nas ne ostavlja pustima, jer uz zlo imade u njega dobra, koje imade čitaoca uputiti u ono, što je etika njegovu pripovijedanju.

Josip Kozarac
r. 1858. † 1906.

Kozarčeve su, kritikom iznesene zasade ovakove: treba se dobro čuvati hiperprodukcije činovničke, jer treba ići za podizanjem narodnoga gospodarstva i vratiti se k onomu, s čim se sastajemo u Babićevu djelu »Na rođenoj grudi«, a davno prije još u Markovićevu »Domu i svijetu« i još dalje u Preradovićevu »Marku Kraljeviću«. — Kozarac je god. 1887. počeo pisati pripovijetke, od kojih je najveći dio danas još sahranjen u časopisima. »Biser Kata«, »Naš Filip« jesu manje crtice (Vijenac 1887.); »Proletarci« jesu »slike iz slavonskog života«, pa i »Kapetan Gašo« (Vijenac 1888.); »Mrtvi kapitali« izidoše 1889. u Vijencu i tim pisac steče ime. Druge su mu pripovijetke više kao slike: Donna Ines (1890.), Ljudi, koji svašta trebaju (1891), Moj djed (1892); Mira Kodolićeva (Prosvjeta 1895.), Tena (1894), Krčelići ne će ljepote (Dom i svijet 1888). Njegova je glavna snaga u pripovijedanju, ali od 1878. do 1889. pjevao je pjesama u domaćim časopisima.

Digitized by Google

Nešto se bavio i oko drame, kako nam pokazuje komedija »Tunja benavilo«. Kozarac je svršio šumarske nauke i pisao u stručnim listovima.

Sličan je rad pripovjedački u Josipa Lovretića, koji se svojim crticama sad većim sad manjim bavi opisivanjem života u Slavoniji. Njegovi se radovi mnogo razlikuju od Kozarčevih tim, što ovaj imade tu tendenciju, da se izvede popravak u onome, što ne valja, a Lovretić nam prikazuje onakav život, kakav jest bez daljega psihološkoga promatranja i provođenja kakove tendencije. — Takav je po prilici bio rad Nikole Tordinca, kojega su u tom smjeru poznate crtice i pripovijetke iz izdanja Matičina od god. 1890., a odlikuje se ponajviše lijepim lakim narodnim pripovijedanjem, kako se u toj vještini lijepo ističe i Lovretićevo pisanje

Lijep je glas stekao svojim pripovijetkama ne samo po vrijednosti već i po njihovu broju **Vjenceslav Novak**, rođen u Senju 1859. god. U književnosti se pojavio 1881. u »Hrvatskoj Vili«; god. 1883. uđe od njegova rada u Vijenac »Baba Marta« i od toga se vremena može reći, da se svim marom podao lijepoj pripovjedačkoj knjizi. Novaka su uzgojili kao gotovo i sve druge hrvatske književnike časopisi, u kojima je najviše rasijana njegova rada. Novak je osim pripovijedaka spjevao i nekolike pjesmice lirske, a kao učitelj glazbe u učiteljskoj školi sastavljao i glazbenih pomoćnih i školskih knjiga. U prvim se radovima pripovjedačkim povodio za drugim piscima ističući najviše same događaje, a dosta se malo obazirući na psihične momente, koji odlučuju u ljudskom životu. Po vremenu se i on podavao na crtanje karaktera, a može se reći, da u nekim svojim novelama ide posve modernim pravcem. Ovaj se pisac u svojim crticama i u novelama veoma mnogo bavio svojim domaćim krajem, odakle je iznosio pred općinstvo mnogo različnih tipova, što ih se može naći u malogradskom životu; rjeđe zahvata općenito u život. Matica je hrvatska tiskala god. 1888. njegovu pripovijetku Pavao Šegota; poslije je (1889) izdala »Podgorske pripovijetke«. Premda su drugi dobro bili pokazali put, da se i na domaćem tlu može naći dosta građe ne samo za pripovijedanje događaja, već i za promatranje psihologijskih stranica životnih, Novak se još nije dao na taj put; on je volio ostati u primorskim krajevima i izdati u Matičinu izdanju Pod Nehajem (1892.), a 1894 Podgorku. Mlađa generacija iđaše u to doba svojim putem, koji se razlikuje od onoga smjera osamdesetih godina. Za to eto i Novaka s novelom Nikola Baretić (1896), koja zasijeca pravo u sam život. Takove su mu i Dvije pripovijesti (1897). U pučkom je duhu napisan za društvo sv. Jeronima Majstor Adam, a samo ime novele Informator pokazuje, o čemu se u pripovijeci radi. Ostale njegove radnje što veće što manje nose časopisi: Vijenac, Balkan, Hrvatska Vila, Danica (društva svetojeronimskoga), Prosvjeta, Nada i Dom i svijet.

Od većih pripovijedaka neka budu ovdje samo neke spomenute: »Berta« (1885), »Seoska ljepotica« (1886), »Fiškalova ispovijed« (1886), »Pobratim Mirko«, »Podgorska lutrijašica« (1889), »Pod prijekim sudom«; osim ovih imade drugih manjih velik broj. (Vijenac 1898.).

Dok se pripovijetka lijepo razvijala i dobila odličnih svojih predstavnika ovamo već do devedesetih godina, dotle je drama prilično bila u zastoju. Da prije nije bilo mnogo uspjeha u drami, lako je razumjeti, jer tomu nije bilo ni osobito povoljnih uvjeta. Kazalište je glavna stvar, oko koje se kreće čitavo razvijanje u obrađivanju drama. Kritike je bilo od vremena Šenoinih, no onda se svijet zadovoljavao dobrim prikazivanjem stranih djela, a sredstva nisu dopuštala, da se veća domaća djela dostojno izvedu pred općinstvo. Iz toga se vidi, da nije bilo dovoljne ponuke za tu vrstu rada. Zadnje godine pokazuju i u tome napretka. Intendant hrvatskoga novoga kazališta Stjepan Miletić poticaše mlade pisce prika-

Digitized by Google

zivanjem njihovih djela na rad. To je u potonjim godištima izazvalo malo žurbe u dramskim radnjama. Koliko je rada bilo od prilike — premda se sve nije prikazivalo, a niti tiskalo — spomenut će se ovdje bez kakova komentara. — Među dramatskim piscima u sedamdesetim godinama pojavio se Ivan Vončina, kojega su »Tri prosca« (šaljiva igra u 3 čina) izašli 1878. Njegove je sve radnje, među kojima imade i kraćih pripovijedaka, izdao u sabranim spisima Iv. Milčetić. Nekim člancima, koji se ističu lakoćom svojom, počeo je rad svoj Vladimir Mažuranić. Od njega je u Vijencu 1884. izašla šaljiva igra u 1 činu Anarhiste, a 1883. izda »Matica« igrokaz u 5 činova pod imenom Grof Ivan. Mažuranić je napisao nekolike pjesme, izdao pjesme svoga oca Ivana, i opisao život D. Demetera. — Vješti govornik i veliki kriminalista Marijan Derenčin, koji je priredio i neke zakone, pokušao je svoje sile i u drami, napose u komediji, koja zahvata u život, pa su neke uspjele kod prikazivanja poradi svoje komike. Njegova je komedija u pet činova Tri braka (tiskano u Hrvatskoj Vili 1883.); Slijepčeva ljubav predočuje tragičnu zgodu slijepca, koji kazni nevjeru svoje žene, pa ubija ljubavnika, ali i svoga prijatelja; komedija je iz zagrebačkog života Primadona s tim ciljem, da treba odgajati dobre Hrvatice i domaćice, a ne smije se ići za tim, kako će se tuđemu svijetu pribaviti pjevačica. Ladanjska (seoska) opozicija, komedija u 3 čina (1896), ima građu iz savremenoga političkoga života u Hrvatskoj. — U »Vijencu« je 1881. izašao igrokaz u 4 čina »Kamen smutnje« od Franje Arnolda, koji dalje nije radio u književnosti. — Sadašnji intendant hrvatskoga zemaljskog kazališta Stjepan pl. Miletić izradio po Šenoinu romanu Diogenes istorijsku glumu u 6 tableauxa; poslije je izradio lakrdiju u 1 činu Diletanti, proverbe je u 1 činu Zabašurene karijere, dramatička pjesan Zaboravljeni ljudi; komedija mu je Crni biser (3 čina); drama socijalna Grof Paližna (Vijenac 1892.), a tragedija mu je Boleslav (ibid. 1894.). Za otvoranje novoga kazališta, kojemu je bio od 1894. intendantom, napisao je alegoriju dramatsku Slava umjetnosti; uz to je preveo Byronova Manfreda; ogledao se i u lirskoj poeziji. Drame su mu ponajviše u stihovima. — Crtice, pripovijetke i drame pisao je Ivo Vojnović Dubrovčanin (*1857); glume su mu »Psyche« i »Ekvinocij« (iz dubrovačkog života); zbirka mu je crtica »Perom i olovkom« i pripovijetka iz dubrovačkoga građanskoga života »Ksanta«. — Osim toga je pisao Higin Dragošić fantaziju u 5 činova Posljednji Zrinjski, koja se održala na pozornici; Julije Rorauer, od kojega su drame Maja (4 čina), Olinta. Milan Šenoa (*1869) složio je komediju Kako vam drago (u 3 čina) iz književničkoga dubrovačkoga života XVI. vijeka; njegova je i tragedija iz hrvatske prošlosti »Kneginja Dora«. — Krsto Pavletić (P. Krstinić) složio ozbiljne glume »Pribina« i »Tiberius Gracchus«; pisao je i epskih pjesama (Ivaniš ban na stratištu i dr.). Od Hermine Tomićke je ozbiljna gluma »Zabluda matere« i vesela igra »Kita cvijeća« te »Ljubav i sjaj«. Antun Tresić-Pavičić bavi se oko istorijske tragedije, a Isa Velikanović će rado posegnuti za komedijom (Posvatovci, Tulumović udaje kćer). — Pored ovoga bile su nekolike drame izvođene u kazalištu, a bave se društvenim životom, kako ga prikazuju svjetski dramski pisci.

Isporedi li se novelistika s poezijom — odbivši dramu — čini se, da je mlađa hrvatska lirska i epska poezija naprednija. Jakša Čedomil, koji se mnogo bavi novim pojavama hrvatske literature, u svojoj raspravici »Mlađi naraštaj u književnosti« veli, da u današnjem romanu nema uz Đalskoga nego »sama dva umjetnika, i to najprije Borothu, pa Leskovara. Borota će teško naprijed, ostane li pri psihološko-analističko-ljubavnom romanu. — Leskovar se nije do sad pokazao onakovim umjetnikom, kao što je Borotha, ali je odabrao bolji put«, jer se Borotha drži Bourgeta.

Digitized by Google

»U poeziji ja viđam — kaže Jakša — bolji uspjeh«.

»Kad mislim na poeziju hrvatsku pred deset godina, ja se samo sjećam Hranilovića, i još nekoliko lijepih pjesama Cirakoga, Arnolda i Badalića; i to je sve«. »Dok su mladi hrvatski pripovjedači imali u Đalskomu čovjeka, koji im je prokrčio put a donekle bio vođom i učiteljem, to u pjesmi mi ne nalazimo ni jednoga, koji bi bio odnjihao mlađe pjesnike u vilinom čarobnom svijetu«. »Rodoljubne pjesme, i ako zanosne i preveć nadute, imale su smisla za ilirske dobe, ali ludo je bilo htjeti uvijek držati ih pri jednakom zanosu i entuzijazmu«. »Mlađi pjesnici su posvetili više pažnje i obliku, njegovali formu, a pjevali ne samo legende i balade i svoje zlato, već zašli i u šire polje, u svijet misli, u svijet čuvstva. Što muči u naše doba umove savjesti i srca, čežnje i težnje umnika i bijednika; smrt i život, dobro i zlo, prošlost i budućnost, to sve zanima naše mlade pjesnike. — Stečevine suvremene kulture, naprezaji suvremene poezije ne ostali im nepoznati«.

Silvije Strahimir Kranjčević
r. 1865. + 1908

»Ugledali se u tuđe velikane, učili njih, dok su upoznali sebe i našli u sebi dosta sile i snage, da po sebi žive i rade, te tako i uspjeli, da podadu originalni karakter svome radu.«

Među ovim mlađim lirskim pjesnicima svojom refleksijom ističe se **Silvije Strahimir Kranjčević** (rođ. 1865. u Senju), učitelj na preparandiji u Sarajevu i glavni suradnik sarajevskoga beletrističnog lista »Nade«. S pjesmom se pojavio god. 1883. u »Hrvatskoj Vili«, i ta prva njegova pjesma nosi biljeg kopije prema Horacijevoj »Dulce est pro patria mori«. Poslije se sve više raskrštavao s imitacijom, dok se nije razvio do potpuno samostalnoga pjesničkoga promatrača svijeta. Kad su u spljetskoj »Nadi« počele izlaziti 1885. njegove Bugarkinje, već se jasno pokazivao način njegova pjevanja; žica elegična, čuvstvo žarko s primjesom patriotičnom; uz to se pojavljuje i čuvstvo tragičnosti. Kranjčević se u svojim pjesmama rado služi plastičnošću, kojoj češće pridolazi nerazumljivost. Njegove su pjesme razasute po hrvatskim časopisima i to u Vijencu, Prosvjeti, Nadi i drugdje, pa su slabo i poznate općinstvu. Skupina ih je Uskočke elegije, što bi bio odziv Hranilovićevim »Žumberačkim elegijama«, i kako je ovaj jadovao nad Žumberkom, tako Kranjčević jadikovaše nad nekadašnjim uskočkim krajevima. Drukčije su mu pjesme pune idejalnih pogleda; iz njega govori srce i čuvstvo, jer »treba srca, da se u ljudi providi srce!« Kako on promatra svijet, uči nas njegova pjesma »Ljudske misli«: »U mračnoj noći lutanja našeg — drške pred ljudskim očima

Digitized by Google

slabim — tek jedna zvijezda sebične strasti. — A klica svega pa zla al dobra — opet je samo sebičnost naša — i to je naše prirode zakon! I takvo krilo narode vitla — po krvnom polju, tamo od Kajna — tamo do nove propasti svega; borba za hljebac, prevlast i časti, e to je prosto povjesti priča!«

Evo kako je samo neke od onih ideja, koje Kranjčevića zanimaju, pjesnik u svojoj duši zamišljao. Kranjčevićeva »Misao svijeta« jasno očituje njegovo vjerovanje: »Ima vječna zvijezda zlatna — za oblacim ona trepti, Ne vidje je smrtno oko, samo srce za njom hlepti. Srce samo zvijezdu sluti — ideja je vječna sama, Adamovo teži pleme k njojzi krvlju i suzama«. On tu dičnu zvijezdu nalazi u svetoj bašči getsemanskoj i u svetoj vodi od Kedrona, jer »Po njima su suze pale na iskrene oči dvije«, da se njima posvjedoči ljudska bijeda i nevolja. Za tom divnom zvijezdom — pravdom — dizale se oči »na podnožju akropole, na proplanku Kapitola, posred dima barikada zvalo se je njeno ime, tražio ju staklen pogled ispod noža guilotine«. Razmotrivši sve to, pita se pjesnik: »Il su lažni idejali, ili laže ovo doba. Zlatna zvijezdo, gdje si, gdje si s ovu stranu našeg groba?« — U Kranjčevićevim pjesmama nema prave sreće u svijetu — u tome nas podsjeća pjesama Arnoldovih i Preradovićevih; za sebe veli »u nestalnoj mijeni — ja osjećam, da je uslov mira — tek u tebi, Stožeru svemira«. »Imade l' — pita — krova za pjesnika u dvoru sreće?... Ta ima — svak će naći u miru blagoslova, tko cijelo srce preda nj meće«. No pravi pjesnik ne može u dvor sreće, jer u njega je tek pola srca! — S kakvim pogledom motri svijet, vidi se iz njegove pjesme »Davne želje«, gdje s najvećim rugom veli u ime jednoga duha, koji se nije mogao odlučiti za svoju sudbinu uz slobodnu volju, kad mu je valjalo poći u svijet poslije dvije hiljade godinica, »Ne znam, što je bolje biti — ili uman ili sretan; sreća ima svoje jade, a glupo je bit pametan«, pa završuje, da je duh poželio biti psić u krilu »kakve stare gospođice«. Da se više ne dogode takove budalaštine, ukide nebo slobodnu volju, jer »da nije mudro nebo te slobode ukinulo, o moj Bože, kakve li bi danas lude želje čulo!«

Bez spomena je ostala njegova alegorija u tri dijela Prvi grijeh (Vijenac 1893.), koja u dijalogu raspreda pad prvih ljudi s nastavkom rada potonjih pokoljenja, kojima »u radu je plemstvo i slast — i ljudske vam odlike cvijet«. Za to pjesnik kliče:

Za zvijezdom, što svijeti od ljudskijeh suza;
O k njoj, dok zadnja teče kap!
Tu naša moć, tu naša vlast.
Krepkom nogom, muškom rukom
Dizat pravdu, rušit laž!
O naprijed, o naprijed!

I kad znoj nam skvasi čelo,
Dižimo ga svijesno, smjelo;
To nam budi slast!
Naše suze krst su svijetu,
Novom vijeku i poletu
Budućnost i — čast!

Kakova je Kranjčevićeva duša, kad se bavi realnim svijetom, pokazuje mu nedovršena satira Efeta, od koje su neki dijelovi otisnuti u Vijencu. Kranjčević se u devedesetim godinama istom pravo razvio, te je svojim novim radom i po dubljini čuvstva i po snazi promatranja svijeta i njegovih prilika u istinu zaslužio, da ga drže jednim od najboljih pjesnika novije hrvatske lirike.

U jednoličnosti pjesama prijašnjih decenija ima se tražiti napredak hrvatske literature. »Bilo je doba, kad je Carduccievo ime raznašalo se i van Italije, i kad je ruska književnost proslavljena u Francuskoj širila se po svem svijetu«. »Mladež se povela za naturalizmom, sipala mnoštvo novela i crtica iz pučkog života, a sve to bijaše bez ikakove vrijednosti. I ako je što boljega bilo, to bijaše u Dalmaciji, gdje su mlađi ljudi sa Šimićem na čelu znali više puta povađati se za Vergom

Digitized by Google

Ciàmpoliem i Capranom ne žrtvujuć pri tom izvorni kolorit niti osebujnosti našega naroda«. Pjesnici iz Dalmacije rado su posezali za talijanskim pjesnicima. »Kod nekih Carducci, kod drugih na žalost Stecchetti, a kod trećih čak i Ada Negri ostavili su traga za sobom«. (Jakša Čedomil).

ANTUN TRESIĆ-PAVIČIĆ
r. 1867.

Na klasičnoj brazdi je uzorana poljana uz ugledanje na Carduccija za **Antuna Tresić-Pavičića,** koji nam najbolje karakteriše onu struju književnoga rada, što dolazi iz Italije. Tresiću je bio uzorom Horacije, što se najbolje vidi iz prve knjige njegovih pjesama, što izađoše kao Glasovi s mora Jadranskoga, gdje su sabrane pjesme iz prvih godina njegova pjesnikovanja. Iza toga izađoše Nove pjesme (1894), koje se čine da po malo napuštaju onaj prvi duh, ili se barem onako ne vežu na klasičan oblik. Najnovija zbirka njegovih pjesama, što je počela izlaziti u sarajevskoj »Nadi« pod imenom »Iz đula i sumbula«, a nastavlja se u časopisu, što ga sam izdaje kao »Novi viek«, svrnula je na domaće tlo, miriše sasvim vonjem pučke lirske dotjerane poezije. Vijenac, Prosvjeta, Nada i Novi vijek nose njegove pjesme iz potonjih vremena. Tresić je lirski pjesnik, što se priznalo i istaknulo i kod njegovih istorijskih tragedija, koje su poznate iz izdanja Matičinih, a to su Ljutovid Posavski (u pet činova s glavnom tendencijom: otpor protiv Franaka), i tragedija iz bugarske povjesti, koja radi o Simeonu Velikom (1897). U ovoj se tragediji pjesnik držao naputaka profesora Fr. Markovića. Tresić je počeo ogledati svoje sile i u prozi, napisavši roman Izgubljeni ljudi, no čini se, da u toj vrsti ne će biti osobito napredan, jer je u njega ponajviše lirskoga dara. U njegovu putopisu Po moru vidi se ugodan pripovjedač, koji se znade opisima kao pjesnik zanijeti i zapaziti veličanstvene pojave, što ih pruža priroda i njezine ljepote. Tresić kao poznavalac talijanske literature, kojoj se utjecanje vidi u njegovim dosadašnjim radovima, s uspjehom je prevodio s talijanskoga, i prema talijanskim izvorima pjevao pjesme; od prijevoda pak napose je vrijedno spomena ono, što je izašlo u Vijencu iz Danteove Božanske komedije, gdje je dodavao tumač. Šteta, da neke pjesme imadu odviše strančarski karakter.

Od devedesetih godina imade priličan broj pjesnika bilo onih, koji pišu u prozi, bilo opet onih, koji pišu u stihovima. No kako su to ponajviše mladi ljudi, koji se tek razvijaju u svojem stvaranju, ne može se sad o njima reći pravo,

Digitized by Google

kamo će se privoljeti, za to se ovim dosadašnjim razlaganjem svršuje povjest lijepe književnosti. No uz lijepu je literaturu potrebno nešto spomenuti u glavnim crtama i radova u naučnoj književnosti, o kojoj nije moglo biti pravoga govora prije, nego li je osnovana akademija.

Hrvati idu u lijepoj literaturi svojim putem, kako se vidjelo iz dosadašnjega razlaganja. Oni momenti, što razdjeljuju Hrvate i Srbe, u lijepoj literaturi novijega doba rijetko kad izlaze na vidik poradi toga, što se posve učvrstila ideja narodnosti, budući da se uvidjelo, kako se ne može ni sada zasnovati kakova zajednica u životu među južnim Slovenima. U naučnoj literaturi postoje još uvijek nade na sveze između jednokrvne braće, osobito u onim granama znanosti, koja može biti, a i jest, zajednička južnim Slovenima. U tome pogledu najviše je radila akademija, kojoj je od njezina početka (1867.) pa do svoje smrti (1894.) bio najodličnijim predstavnikom

Dr. **Franjo Rački** (1829—1894.), rođen u Fužinama. Rački je učio nauke početne u svojoj domovini, a bogoslovne u Beču. Godine 1852. postade svećenikom i profesorom crkvene povjesti i crkvenoga prava, pa se već u pedesetim godinama odlikova znamenitim istraživanjima, osobito pitanjima i njihovim rješavanjima oko crkvene domaće povjesti. Đakovački biskup J. J. Strosmajer posla ga 1857. u Rim, gdje je on proboravio nekolike godine kao kanonik »iliričkoga« kaptola (St. Girolamo dei Schiavoni). Znajući dobro, koje je blago sakriveno u riznicama talijanskih knjižnica, napose u vatikanskoj, živo se prihvati posla ispisujući i istražujući povjest hrvatsku. Njegovi omanji članci ponajviše istorički, priopćivani su u Kukuljevićevu »Arkivu«, »Nevenu«, »Katoličkom listu« i u »Narodnim Novinama«, a prvi se put pojavi ovećom radnjom u samostalnoj knjizi »Viek i djelovanje sv. Cyrilla i Methoda slovjenskih apostolov« (I. 1857. II. 1859.), kad je pitanje o slovenskom pismu i djelovanju slovenskih apostola bilo na redu. Iza toga se pojavio čitav niz radova, koji zasijecaju u slovensku i hrvatsku starinu. God. 1861. izda Pismo slovjensko, pa: »Odlomci iz državnoga prava hrvatskoga«. U »Pozoru« je bilo mnogo njegovih istoričko-političkih članaka; s Jagićem u društvu priredi izdanje znamenitoga staroga slovenskog spomenika Asemanova evanđelistara. Kad se imao urediti časopis za znanstvena istraživanja, uz Torbara, Jagića eno Račkoga, da zastupa smjer istorijski u »Književniku«. Pored mnogobrojnih što manjih što većih članaka u »Književniku« izađe tu njegova radnja: »Ocjena starijih izvora za hrvatsku

Dr. Franjo Rački
r. 1829, u. 1894.

Digitized by Google

i srbsku poviest srednjega vijeka«. U tom su se časopisu skupljali prvaci književnika hrvatskih i srpskih, pa će po svoj prilici biti, da je ta sloga bila na pameti osnivačima akademije, među kojima je Rački zauzimao odlično i gotovo prvo mjesto, te je ne okrstiše čistim imenom narodnim.

Rački je do akademije bio osvojio takovo mjesto među istraživačima hrvatske starine i povjesti, da njega zapada mjesto odmah iza Kukuljevića, koji je prvi pravo počeo raditi oko sabiranja građe domaćih prilika u starini. U akademiji je Rački razvio potpunu svoju djelatnost. Ne samo da je od 1866. godine vodio akademiju i smjer njezina rada za dvadeset godina, što joj je bio predsjednik, već je on u publikacijama akademijinim koncentrirao sav svoj rad napisavši veoma mnogo rasprava, koje osvjetljuju hrvatsku prošlost. Po tim svojim radovima postade Rački učenjakom prvoga reda, i nema sumnje, da za staru hrvatsku povjest nije niko toliko uradio, koliko Rački pretražujući u jednu ruku sam, što o prošlosti hrvatskoj govore izvori, a u drugu ruku opet izdajući dokumente i prerazlične spomenike. — Prvom većom radnjom inaugira smjer svojega rada. Prve knjige akademijskoga periodičnog časopisa donošahu njegovu u svojoj istorijskoj i kulturnoj vrijednosti znamenitu radnju: »Pokret na slavenskom jugu koncem XIV. i početkom XV. stoljeća«, da se onda vrati na ono polje, koje je i hrvatskoj knjizi podavalo u svoje vrijeme osobitih radnja, a to je rasprava: »Bogomili i Patareni«. Rasprava: »Borba južnih Slovena za državnu neodvisnost u XI. vieku«, koja je izlazila u nekoliko knjiga Rada, privede Račkoga, da je sabrao toliko dokumenata o hrvatskoj najstarijoj povjesti, te je mogao izdati čitavu knjigu pod imenom: »Documenta historiae croaticae periodum antiquam illustrantia« (1877), što je prava riznica za najstariju povjest našu. Na ovoj su knjizi osnovane dalje rasprave Račkoga, koje su ispitavale sve pojave državne u Hrvatskoj, jer je u njima govora o opsegu zemljišnom i o narodu, o nutarnjem stanju Hrvatske prije XII. stoljeća: društvo, crkva, vrhovna državna vlast i njezin odnošaj prema crkvi; državno uređenje o vladaocu i njegovoj vlasti, o župi i gradu; kakovi su bili imovni i gospodarstveni odnošaji; obuka i pismenost, pa umjetnost i obrt nađoše u toj velikoj radnji svoga tumača, koji je bio tim poslom zabavljen do svoje smrti.

Rački je bio duša akademije, pa je on radio ne samo oko istorije, nego i oko kulturne povjesti pišući rasprave i nekrologe mnogim zaslužnim domaćim i stranim ljudima; priredio je i jednu knjigu starih hrvatskih pisaca. Akademijske »Starine« pune su njegovih prinosa, a napose je vrijedna »Građa za povjest hrvatsko-slovenske seljačke bune god. 1573.« i isprave o uroti Zrinjskoga i Frankopana. U svim je radnjama vodila Račkoga misao, da pretražujući starinu i život hrvatski u drevnim vremenima oživi tu drevnost. Rački je bio upravo toliko zauzet za slovenski napredak, koliko je svojoj domovini želio dobra. Sav njegov rad nosi na sebi te izrazite crte. Rački je umro kao kanonik zagrebačkoga kaptola 1894. u Zagrebu. (Vidi: Smičiklas, Život i djela Franje Račkoga).

Već je u ovoj knjizi mnogo puta spomenuto ime Vatroslava Jagića (rođen 1838), koji je stekao velikih zasluga i za hrvatsku književnost i u općeno za nauku o slovenskim jezicima i starini. Jagić je već kao gimnazijski profesor ozbiljno počeo proučavati jezik, starinu i literaturu hrvatsku. U »Književniku« je već svojim svakovrsnim radnjama pokazivao, da treba hrvatskoj knjizi ići ozbiljnim putem. Tu imade rasprava, koje bi odgovarale zahtjevima akademijskih publikacija. God. 1867. izda uz pomoć akademije svoju znamenitu knjigu »Historija književnosti naroda hrvatskoga i srpskoga. I. dio«, a već je prije za Riegerov češki Slovnik naučni u kratkim crtama prikazao hrvatsku i srpsku literaturu od najstarijih vremena do 1864.

Digitized by Google

Na »Historiju« se prislanjaju »Prilozi«. Dok je živio u Hrvatskoj, radio je mnogo za »Rad« akademijin, i trudio se oko izdavanja starih pisaca, a poslije otišavši iz Odese — gdje je bio profesor — u Berlin za sveučilišnoga profesora, osnova glasoviti za slovensku filologiju časopis: »Archiv für slav. Philologie« (1875). Taj je časopis uređivao i kao profesor u Petrogradu, a uređuje ga i sada iz Beča, kamo je došao kao nasljednik Franje Miklošića. Za Jagića se može reći, da mu je rad koncentriran u Arhivu, gdje je opisao mnoge rukopise, pisao kritike, istraživao narodnu poeziju i bavio se drugim pitanjima. Ruska carska akademija, »Spomenici« srpske akademije, publikacije bečke i hrvatske akademije sabraše svu silu Jagićevih radnja, koje rade o slovenskim jezicima. (Biografiju i bibliografiju Jagićevu vidi u Ottovu češkom Slovniku naučnom s. v. Jagić).

Akademija je sabrala u svoje kolo i domaćih i stranih ljudi, koji se bave naukom. Od domaćih neka se spomene: V. Bogišić, Bogoslav Šulek, Š. Ljubić, Adolf Veber-Tkalčević, Josip Torbar, Matija Mesić, Ivan Tkalčić, izdavač spomenika grada Zagreba (do sad 4 knjige), Tadija Smičiklas, Vjekoslav Klaić, Pero Budmani, koji je udario temelje metrici, Armin Pavić, Tomislav Maretić, Milivoj Šrepel, Franjo Marković, Fran Vrbanić, Ivan Broz i mnogi drugi, kojih se radovi kreću oko jezika, povjesti književnosti, povjesti, arheologije, geografije, matematike, prirodnih znanosti; a u najnovije doba imade pojava, koje će moći koristiti narodu, jer se počela akademija baviti i folklorističnim ispitivanjima i prikazivanja života narodnoga. Sve su naučne radnje sabrane u akademijinim izdanjima, a to su: Rad (134 knjige), Monumenta historico-juridica i Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium (32 knjige); Starine (28 knjiga); Zbornik za narodni život i običaje; Ljetopis (11 knjiga); Stari pisci (22 knjige); Građa za povjest hrvatske književnosti i posebna djela, među kojima neka budu spomenute samo ove knjige: Zbornik sadašnjih pravnih običaja južnih Slovena od V. Bogišića (1874.); Psalterium od Geitlera; Historija dubrovačke drame od A. Pavića (1871.); Fauna kornjaša trojedne kraljevine (I. II. III.) od Schlosser-Klekovskoga i dr. sl. Osobito je djelo, što ga je začeo Đuro Daničić, te ga poslije njegove smrti nastavlja osobitom vještinom profesor Pero Budmani, a to je »Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika«, koji prikazuje svu povjest hrvatskoga jezika od najstarijih vremena do danas (od god. 1881.).

Digitized by Google

Digitized by Google

II.

SRPSKA KNJIŽEVNOST.

Digitized by Google

Digitized by Google

PRVO DOBA.

Stara srpska književnost.

Početak književne radnje među Srbima javlja se istom onda, kad se narodni život razvio toliko, da je mogao osnovati državu sa stalnim temeljima na slovenskom jugu. To je bilo u XII. vijeku, kad je moć Bugarske države preživjela svoje zlatno doba; istom iz vremena Nemanjina poznati su nam ćirilski spomenici. I Hrvati i Srbi utvrđeni su u kršćanskoj vjeri od vremena svetih apostola slovenskih, od kojih se učenika i počinje knjiga među južnim Slovenima. Hrvati prihvatiše — kako vidjesmo — glagolicu kao svoje pismo i počeše njom pisati u svojim potrebama; za glagolicu se bore protiv Latina, dok napokon ne izvojevaše pobjedu. U Srba se u to vrijeme ne radi ništa — ili barem mi o tom radu ništa ne znamo — jer im i narodni život nije u tom pogledu osjećao potreba. No premda se konac XII. vijeka mora prema poznatim spomenicima uzeti za pravi početak književnoga rada ćirilskim pismom, ipak nam najstariji spomenici s punim pravom daju pomišljati, da je i prije Savinih vremena bilo knjige među Srbima. Valja znati, da je i u vrijeme Nemanjino još, pa i poslije dugo, sva snaga srpske države naginjala k Jadranskomu moru, k današnjoj Crnoj Gori, gdje su Hrvati bili njihovi najbliži susjedi ne razlikujući se jedni od drugih vjerom. U ovim se pak krajevima nađoše prvi poznati spomenici pisani ćirilicom.

Da su Srbi, koji su se od najstarijih vremena služili ćirilicom, imali od utvrđenja u kršćanskoj vjeri knjige slovenske, o tom će se jedva moći i sumnjati, no ne zna se samo, da li su upotrebljavali knjige glagolske, ili su se već rano služili ćirilskim knjigama. Dok su živjeli u porodicama napose, sigurno bi se moglo reći, da su upotrebljavali glagolicu, jer je ona bila pismo s jedne strane Bugara, a s druge Hrvata, među kojima su Srbi živjeli; k tomu je i bugarska vlast dosezala po srpskim krajevima sve do Dunava i Drave. Od vremena najstarijih spomenika među Srbima javlja se ćirilsko pismo, premda je to dosta kasno. Političko uređenje nije dopuštalo, da se prije XII. vijeka uzmože što raditi. Državno ujedinjenje počinje se s Nemanjom; no bez sumnje su knjige staroga slovenskog jezika došle mnogo prije u

Digitized by Google

Srbiju, a s njima se počela razvijati ona narodna vjera, kojoj je svršetak u bogomilstvu. Nemanja pak da istrijebi krivu nauku, upotrebljavaše silu i pri tom spali »mnogo krivovjernih knjiga«. Iz toga se lasno dolazi do mišljenja, da je i knjiga bogomilska uz nauku religioznu uhvatila korijena u narodu.

Stari nam srpski spomenici jasno pokazuju, gdje je izvor i početak prvomu književnom radu: knjiga bugarska rodi uz druge književnosti i srpsku. Budući pak da je smjer bugarske književnosti bio duhovan, nije nikakovo čudo, da je takav bio i srpski. Osim knjiga sv. pisma ima mnoštvo spomenika za moralne nauke, ćudoredno vladanje, za dogmatiku i legendu, gdje je bilo obilne građe za moralni život. No kako je bugarska knjiga bila u tijesnoj svezi s vizantijskom, tako se prema ovoj nalazi svih onih momenata, što ih je vizantijska književnost potonjih stoljeća svojega života pokazivala. Za rusku se knjigu zna, da je zahvatala iz istoga vrela, ali pokazuje napretka u tome, što se tamo javljahu rano i ljetopisi, kojih u početku nije bilo kod Srba. Vizantijska je književnost bila bogata kojekakim radovima, a srpska, koja je bila asketično-monaška, preuzimala je iz nje prijevodima i svjetovnih spisa. Po tome može biti jasno, za što u staroj srpskoj literaturi ima dosta i svjetovnih spomenika: jer ih je bilo u vizantijskoj i grčkoj kršćanskoj knjizi. Srpska literatura srednjega vijeka jest odlomak velike crkveno-slovenske knjige. Jezik srpske literature bijaše jezik crkveno-slovenskih knjiga, samo se u starim i nejasnim oblicima i riječima približavao narodnomu govoru. Taj je jezik bio usko spojen s crkvenim knjigama. U XIII. i XIV. se vijeku do duše održao značaj crkvenoga slovenskog jezika, ali je mnogo više preoteo mah narodni govor; a to je ostalo dugo u knjizi, kad su već i Turci zagospodovali srpskim krajevima. Da je tako moglo biti, tumači nam se samim spisima i njihovim piscima: monasi i rijetki njima blizi lajici pisahu knjige, a ti se nisu mogli otresti onoga, čim se počelo raditi u prva vremena. Ovi su se ljudi čuvali, da ne unesu u svoj narod knjiga, kakove su se širile po evropskom zapadu u pripovijetkama i romanima, što je prijalo bogomilima. Jagić ne osuđuje u »Spomeniku« XIII. (1892.) toga smjera, već veli s potpunim pravom: ko prigovara, što se do kraja XVIII. stoljeća upotrebljavao mjesto čisto narodnoga govora crkveno-slovenski u književnosti, taj mora voditi i o tome računa, što bi se bilo moglo dogoditi, kad slovenski svijet, stupajući u kolo kršćanskih naroda u X. vijeku, ne bi već u početku imao svojega književnoga jezika, koji je bio ogled njegova crkvenoga i kulturnoga života. On misli, da je taj rad bio sasvim dobar, jer bi inače naša prošlost bila više grčka i latinska nego li slovenska. Jedan bi i drugi pravac odista mnogo škodio onim osobitostima, koje se lijepo ističu u našem tipu. Kad se ne bi slovenski svijet postavio na svoje noge, šteta bi bila velika, a srpska bi se kultura, koja je dugo stojala na međi Istoka i Zapada, bila sasvim izrodila. Zapad bi bio i Srbe i Hrvate i u opće sve Slovene povukao u onu kolotečinu, u koju je dospjela zapadna Evropa. Protivnosti s Vizantijom su smetale, da se nije ni njezino utjecanje toliko širilo među Srbima. Jagić spominje i blagosloveni rad, što ga pokazuje i srpska i ruska literatura, gdje u ovoj ima znamenitih istoriografija u srednjem vijeku, a u Srba toliko listina, koliko ih nema ni u naroda, kojima su bile mnogo bolje prilike. Koliko je smetao Zapad samo Hrvatima! Kako se mogao slovenski svijet u srednjem vijeku odbijati od valova, koji bi mu mogli zapljuskati lađicu, tako je taj otpor svakako lijep zalog boljoj budućnosti Slovena.

Spomenuto je, da su glavni književnici bili većinom duhovnici kaluđeri. Ovi su u svojim manastirima mnogo radili; Studenica, Žiča, Mileševa, Peć, Dečani bila su mjesta srpskoga rada, a kaluđeri čuvari ne samo knjige, nego i narodne predaje i uspomena na stara i slobodnija vremena.

Digitized by Google

Kad se ogledaju prvi spomenici ćirilicom pisani (isprava Kulina bana od god. 1189., list sv. Save od 1193., Nemanjina od 1199., tipik sv. Save 1199. općine popovske u Hercegovini), vide se tragovi rada, koji se morao već od prije nekako u jednom smjeru razvijati: velik dio pokazuje slabe tragove originala. Tu imade životopisa svetaca, crkvenih ustava i službi, ljetopisa i nešto pripovijedaka i apokrifa. U obliku žitija prikazani su srpski župani i kraljevi. Posegne li se u tu čitavu literaturu, i opet se mogu, kako i kod glagolske književnosti, odrediti tri doba ili tri vijeka: prvo doba ide od najstarijih spomenika do tiskanja knjiga u drugoj polovini XV. stoljeća; drugo je doba XV. i XVI. vijek, a treće doba obuhvata za pravo XVII. i polovinu XVIII. vijeka, premda je književnost istom u ovom stoljeću pravo pošla narodnom stazom i počela se služiti narodnim jezikom.

I. Prvo doba od XII. do XV. stoljeća.

Potrebe crkvene tražile su mnogo rada, da bi se mogla dobro obavljati crkvena služba. Za to je ovo doba i dobilo najpotrebitije knjige za crkvu: evanđelja, apostoli i ulomci staroga zavjeta bile su najobičnije knjige.

Prvi i pravi začetnik srpske literature bijaše sv. **Sava,** najmlađi sin Nemanjin, koji se zvao Rastko (Rastislav) Nemanjić. Rodio se 1169., a umro je oko god. 1236. Kako njegovi biografi pripovijedaju, bio je već kao dijete vrlo nabožan. Oko god. 1186. pobjegne Rastko s nekim ruskim kaluđerom, koji je kupio milostinju za jedan manastir na Sv. Gori. U tom ruskom manastiru ne ostane dugo, već ode u glasoviti manastir Vatoped. Kad je na svojem putovanju upoznao pustinički život na Sv. Gori, zaželio je i sam da postane kakim isposnikom — sasvim u duhu, koji je u ono vrijeme na Istoku prevladao. No to mu ne dopusti starješina da učini. God. 1198. dođe i njegov otac Nemanja kao kaluđer Simeon na Sv. Goru i izmoli sa sinom u starješine svetogorskoga, te im dade pusti manastir Hilendar (Vilindar), koji oni sasvim poprave, prikupe za nj zemalja i osnuju u njem središte srpske prosvjete i književnosti.

Godine 1199. umre Stevan Nemanja, a sin mu ode u samoću ostavivši Hilendaru igumna; kupio je na ime u Kareji mjesto, sagradio crkvicu i ćeliju i tu ostao godinu dana. Brzo iza toga bude jeromonah, a 1201. arhimandrit. God. 1207. dođe na molbu svoje braće u Srbiju i donese moći očeve, koje položi u Studenicu, kad je nad njima izmirio zavađenu svoju braću Vukana i Stevana. Ovaj namoli brata, te ostade u Srbiji sa svim kaluđerima, što dođoše s njim sa Sv. Gore. Sava je propovijedao po zemlji i poučavao narod i podizao crkve, od kojih je glasovita ona u Žiči. Oko 1217.—1218. ode i opet u Sv. Goru, pa u to doba isposlova, da je vaselenski patrijarha dopustio srpskoj zemlji arhiepiskopa da ima, da joj bude poglavar i da može s ostalim episkopima u dogovoru postaviti sebi nasljednika. Prvi arhiepiskop bude sam Sava, a tim i samostalnost srpske crkve priznata. Došavši iza toga u Srbiju, življaše neko vrijeme u Studenici poučavajući narod u vjeri. Kad je to sve bilo gotovo, sazove sabor naroda i monaha, da objasni pravu vjeru i da prokune krivovjerce — bogomile, kojih je bilo dosta u Srbiji.

Sava izbere od učenika svojih bogorazumne ljude i postavi ih protopopima — eksarsima — i pošlje ih na sve strane, da nevjenčane vjenčaju, nekrštene krste i t. d. Ovo je bilo potrebno, jer je bila sva sila ljudi nekrštenih, pa i staraca od 80 godina. Kad su se u srpskim zemljama prilike nekoliko smirile, dade se on i opet na rad oko crkava i manastira i poučavanja naroda. Kad je vjenčao kraljevskim vijencem Vladislava, ostavi g. 1233. svoju vlast, ode na put u Istok, gdje ga zateče i smrt.

Digitized by Google

Sava je već tim zaslužio veliku hvalu u Srba, što im je osnovao samostalnu crkvu i što je podigao mnoge zadužbine u manastirima, te tako unapređivao srpsku književnost. Ali i on sam nije kod toga rada ostao, već se bavio knjigom, i postao prvim po imenu poznatim književnikom srpskim; dakako da su to sve radnje smjera duhovnoga. Tu ide tipik (ustav) za ćeliju karejsku, od kojega se dočuvao autograf Savin (1199). Kako je njegov otac Simeon bio godinu dana iza svoje smrti proglašen svetim, napisa Sava Službu sv. Simeunu; djelo je danas nepoznato. Oko god. 1207. postade tako zvani Tipik hilendarski, t. j. pravila za manastir Hilendar, a napisao ga je prije svoga polaska u Srbiju. Značajno je, da u tom djelu ima nazalnih glasova kao i u starim slovenskim spomenicima, čega u drugim Savinim djelima nema. Po svoj je prilici to od kakova prepisivača. (Vidi sliku, str. 231: potonje izdanje u »Spomeniku« srp. akad. knj. 31). Savin je otac podigao studenički manastir, za koji je Sava napisao tipik, izloživši u njem kratko život osnivačev; po tome se gotovo i razlikuje od tipika hilendarskoga. (Glasnik uč. dr. XL.).

Najznamenitije je djelo Savino »Život sv. Simeuna« — Nemanje. Sava je pisao ovu biografiju za bratstvo manastira studeničkoga, a namjera mu je bila, da opiše život monaha Simeuna; ali se dotakao i očeve viade, ali dakako sve pripovijedajući, kako je sam vidio i čuo. S. Vulović držaše ovo djelo Savino najboljim djelom ove vrste u svoj staroj srpskoj literaturi, jer je pisano srdačno i nježno, a ništa prisiljeno i neprirodno. Čudna je pojava, da u tom životopisu nema nijednoga čuda ni legendarne priče, čega ima u svim ostalim žitijama.

Književnomu se radu Savinu pridružio i prvi ovjenčani kralj Stefan Prvovjenčani, brat Savin. On je bio obrazovan čovjek, a poznavao je stari slovenski jezik i grčki, te je na grčkom mogao pisati i raspravljati o crkvenim pitanjima. Glavno i jedino njegovo književno djelo, koje je poznato, jest »Žitje i žizнь svetago Otьca našego Symeona«, što ga je kralj napisao između 1215. i 1220. godine. Ovo se opisivanje života dočuvalo u prijepisu XIV. ili XV. vijeka, a rukopis je u narodnoj biblioteci u Parizu. (Izdanje Šafařikovo u »Pamatkama«, gdje je tiskan i životopis Nemanjin od Save). Stefan se razlikuje u pisanju od Save, jer priča o svjetskim stvarima i o vladaru Nemanji pominjući neke oblasti Nemanjine i neka mjesta, što ih je Nemanja dobio od Grka. Na kraju djela pripovijeda Stefan i o svojem radu i o razmirici s ugarskim kraljem Andrijom. Stefanova biografija ima legendaran ton i upotrebljava čudesa i čudesne događaje; Stefan se rado služio i bogoslovnim dodacima, s kojima se više puta nateže ne znajući ih zgodno upotrebiti.

Zanimljiva je pojava u staroj srpskoj književnosti poradi svojega pisanja Domentijan, za kojega misle, da se rodio negdje oko god. 1213. I on je bio kaluđer u Žiči, a poslije došao u ćeliju karejsku, i poslije za Uroša I. prešao u Pirg Preobraženski, što ga je podigao kralj Uroš u gori više manastira hilendarskoga. U zapisima, što se čitaju u njegovim djelima, naziva sebe »posljednjim učenikom sv. Save«. Kako izlazi iz Šafařikova pripovijedanja (Gesch. der südslav. Lit. II. 206), bijaše čovjek pobožan, učen, plemenit, ali i slobodouman. Njegov učenik Teodor Gramatik spominje ga u svojem Šestodnevu, djelu filozofično-bogoslovnom o stvaranju svijeta, kao jeromonaha i pravoga knjigoljupca i dobroga poznavaoca svetih knjiga. — Domentijan je napisao dvije biografije, i to: Život sv. Save i Život sv. Simeuna. Po Savinoj je biografiji opisao život sv. Simeuna, a prema njoj je sastavljao i različne legende i složio priču, kako je Sava pobjegao u kaluđere. U izmišljanju priča pretekao je Domentijan Stefana Prvovjenčanoga, te je doista zapao u silu čudesa. Retorske, biblijske i bogoslovske fraze svaki čas su mu pod perom, te mu poradi toga postade djelo teško i dosta nerazumljivo. U

Digitized by Google

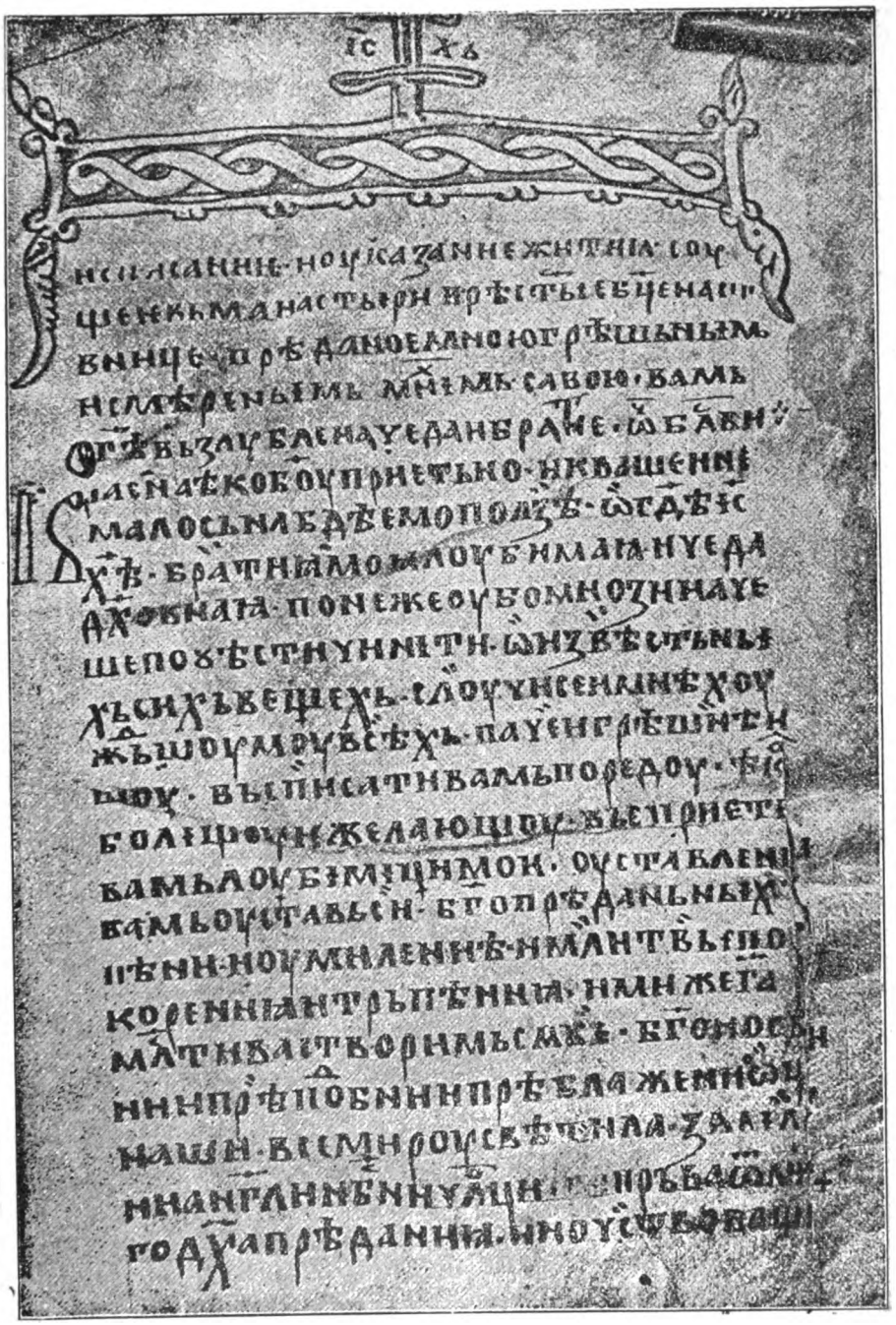

Iz Savina tipika.[18]

Digitized by Google

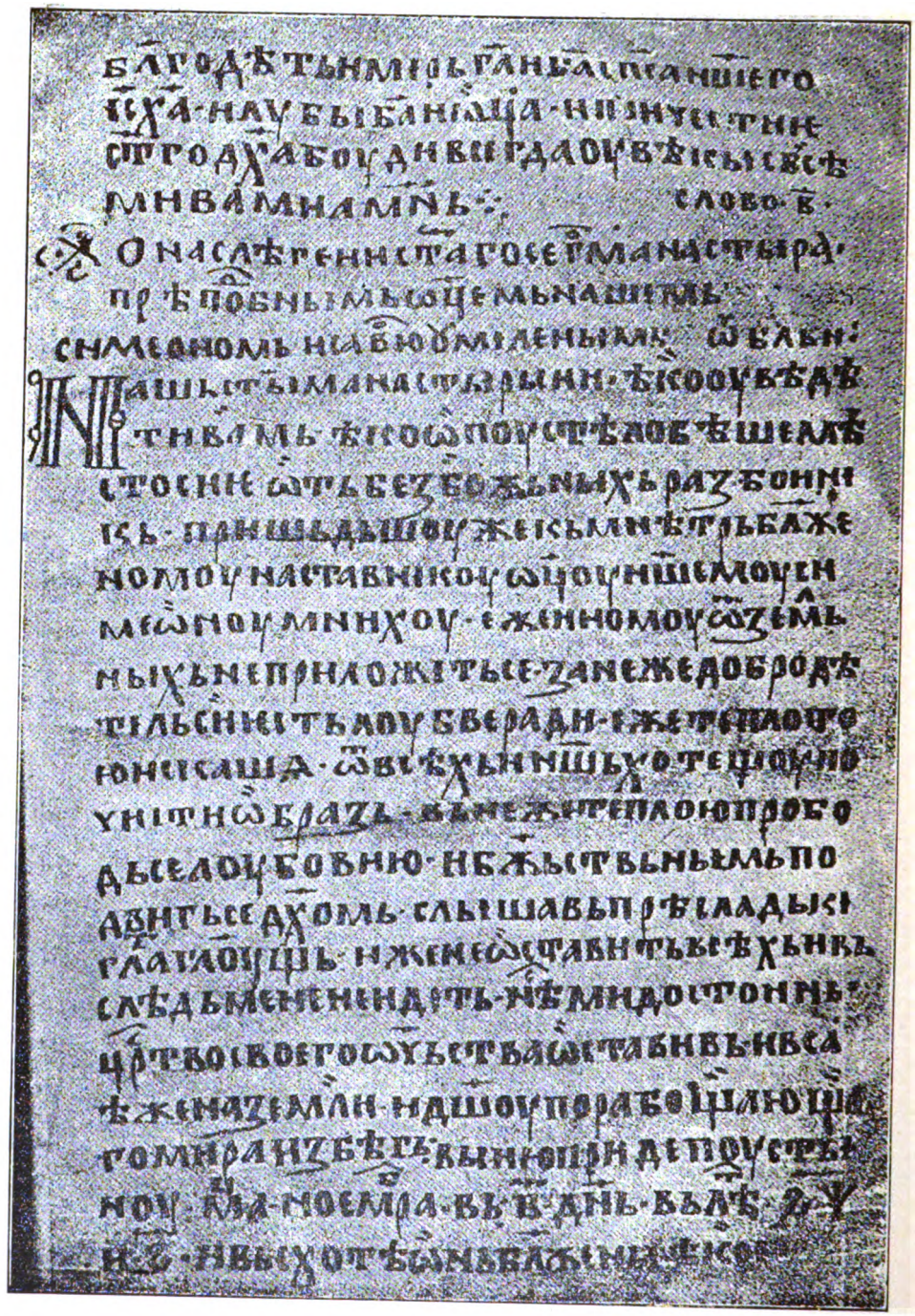

Iz Savina tipika.[16]

Digitized by Google

izrađivanju te biografije bijaše dosta samostalan. Vulović je držaše boljom od prve dvije biografije, jer pripovijeda o životu Savinu od rođenja, pa i prije njegova rođenja spominje nešto, što je mislio da je vrijedno spomenuti. Njegovo je djelo vrijedan spomenik srpske književnosti, jer se ne opaža, da je išao za izvrtanjem istine i jer je kao savremenik Savin dosta objektivan. Ta je Savina biografija dovršena 1253. godine. — »Život svetoga Simeuna« je mnogo neznatnija knjiga od prijašnje, ali je opsežnija od Stefanove. Zanimljivo je ono pripovijedanje u njoj, gdje veli, da su ljudi za odlaska Savina u kaluđere pjevali tužne pjesme; inače nema ništa novo, što se ne bi našlo u Stefanovu životopisu. (Izdanje je priredio Daničić.)

Biografiju sv. Save pisao je još neki Teodozije, za koga misle, da bi mogao biti i Teodor Gramatik, a živio je krajem XIII. ili početkom XIV. stoljeća. Njegov životopis je prerada Domentijanova spisa, a pisao ga je romantično i pjesnički, te odaje čovjeka vješta romantičnim pričama i uveličavanju. Za to je i godio potonjim ljetopiscima srpskim, premda je manje pouzdan od Domentijana; to se djelo dosta prepisivalo, jer je godilo ljudima onoga vremena. (Izdanje Daničićevo).

Četrnaesto je stoljeće imalo samo dva pisca života; jedan od njih jest arhiepiskop Danilo II., koji se istaknuo svojim biografskim djelom Životi kraljeva i arhiepiskopa srpskih (izdanje od Đ. Daničića). Danilovi su roditelji bili vlastela, pa htjedoše da im sin bude vojnik i državnik, te da ne ide na nauke. Za to ga roditelji dadu za paža na dvoru kralja Milutina, ali on ode, bivši jednom na putu s kraljem, noću u manastir Končul i tu se pokaluđeri. Po naredbi kraljevoj prijeđe poslije u Žiču, gdje bude iguman, i tu se vrlo odlikovao. Kad je između 1310.—12. izmirio kralja Milutina i kralja Dragutina, postavi ga Milutin poslije za vladiku banjskoga. U Hilendaru je prije već započeo pisati živote, pa ih poslije nastavio. Poslije arhiepiskopa Nikodima (1324) postade arhiepiskopom i ostade do svoje smrti 1338. — Njegov »rodoslov« ili »carostavnik« — kako se obično zovu ove biografije kod starih pisaca — počinje se s Urošem I. i dolazi do Dušanovih vremena (1337). Ovi životi kraljeva nisu potpuni, ali su za to potpuniji životi arhiepiskopa srpskih, koji se počinju s Arsenijem I. i idu do Danila II. Istorijska mu vrijednost pripada, premda i on piše ono, što je godilo tadašnjemu duhu pobožnosti hvaleći i govoreći o kraljevima i arhiepiskopima samo u pravcu bogoduhom. Učenici su njegovi poslije dodavali i poljepšavali pripovijedanje učiteljevo.

Drugi je biograf XIV. stoljeća Grigorije Camblak, po rodu Bugarin, koji je učio u Trnovu. Bio je iguman u srpskom manastiru u Visokim Dečanima. Početkom XV. vijeka ode u Rusiju; tu postade mitropolitom kijevskim, a umro je 1419. Kao književnik pripada srpskoj, bugarskoj i ruskoj književnosti. U srpsku knjigu uđe poradi toga, što je opisao život Stefana Dečanskoga. Za Camblaka misle, da je pisao već pod utjecajima narodne tradicije, jer se u njegovu pisanju nahodi nešto suprotnosti protiv cara Dušana. Učenik je Danilov opisao život Dušanov, i taj najveći srpski gospodar nije našao domaćega životopisca! Lako je to shvatiti: kaluđeri svetogorski bili su pisci; car Dušan je od carigradskoga patrijarhe sasvim otkinuo srpsku crkvu, pače i bio proklet radi toga od patrijarhe. Svetogorci su mislili, da je onim zlima, što nadođoše poslije Dušana (provala Turaka, bitka na Marici, anarhija i druge nesreće), bio kriv Dušan, poradi čega i nisu govorili o njem onako, kako bi trebalo; od Dušana do Kosova malo je vijesti od kaluđera. Istom je knez Lazar došao u volju monasima, jer se istom u njegovo doba poravnao nekako spor između srpske i carigradske crkve. O Lazaru ima ovdje ondje vijesti, ali potpunoga života njegova do sad ne nađoše.

Posljednji srpski biograf ovoga doba bijaše u XV. stoljeću Konstantin Kostenski filozof. Za nj misle, da je bio na čelu nekoj čitavoj školi resavskih

Digitized by Google

manastira, a osobito Manasije, za vlade despota Stefana († 1427.), koji je bio čovjek uman, rodoljuban i pokretao kao vladar srpsku knjigu. Nastojanju je Stefanovu dobro dolazila i emigracija učenih ljudi iz Bugarske, koji su bježali pred Turcima u Srbiju. Među takovim doseljenicima došao je i ovaj Konstantin filozof iz Kostenca (Kystendil). Kad je Bugarska pala, dođe on u Srbiju k despotu Stefanu, koji ga lijepo primi u svoj dvor, gdje je i najviše vremena proveo. Vele ljetopisi srpski, da je dosta radio u Bugarskoj, a i sam se na jednom mjestu zove »Prevodnik Kostadin«. Život despota Stevana napisao je Konstantin u godinama 1431.—1432. po zapovijedi tadašnjega srpskoga patrijarhe Nikona. Po ovome djelu se vidi, da je ukus književni u ovo vrijeme pao: stil taman, rečenice kitnjaste, sintaksa grčka, nerazumljiva i nerazgovijetna. S druge je strane dostojniji vjere od drugih života, jer nije toliko izmišljao i dodavao legendarnih priča, koliko drugi životopisi. Jireček kaže, da je to najbolje djelo stare srpske književnosti, jer imade rodoslovlje Nemanjića, geografijski opis Srbije, a sudbinu despotovu pripovijeda sa sudbinom narodnom u svezi; ali ne zaboravlja ni drugih naroda. (Izdanje od Jagića u Glasniku, knj. 42.). — Konstantin se zove i »Gramatik«, jer je napisao u duhu grčkom raspravu o pravopisu i gramatici. (Daničić, Starine I. Vidi: Stanojević u Jagićevu »Archivu« XVIII.).

Srpske se istorije dotiču ponešto i životi nekih svetaca, koji su se dočuvali u srpskim rukopisima, a napisali su ih bugarski autori, osobito bugarski patrijarha u Trnovu Eutimije. Taki su životi sv. Paraskeve (Petke), sv. Jovana Rilskoga, sv. Ilarija Mongleskoga, i sam život Eutimijev, što ga je sastavio Grigorije Camblak. Jagić drži za najbolje djelo sve stare srpske literature u drugoj polovini XIV. vijeka život Jovana Rilskoga.

Koliko se iz ovoga prijegleda vidi, pisci su gotovo bez iznimke kaluđeri, a svoj su rad svraćali uvijek na neku moralno-asketičnu podlogu. No nije samo bio njihov rad oko života znamenitih ljudi; ima tu dosta djela, koja su bila za bogoslovske potrebe, a djela su originalna. Srbi su bili odani crkvi i kršćanskoj prosvjeti, a crkva im je vladaoce i znamenite ljude uvrstila među svece. Koji su bili proglašeni svecima, dobijali su svoj dan u godini, kad ih je crkva spominjala. Za to su bile potrebne službe svecima. Sava, Domentijan i Teodozije pisali su službu za sv. Simeuna (Stefana Nemanju); Domentijan je napisao po svoj prilici službu sv. Savi, a preradio ju je Teodozije; Camblak je složio službu Stefanu Dečanskomu i t. d. Ko je pisao čiju biografiju, obično je složio i službu. Takovih panegiričnih služaba imade u minejima (τὰ μηναῖα), t. j. knjigama, gdje imade pjesama na svetkovine, sastavljene stalnim redom koledarskim. V. Jagić, Služebnyja mineji za sentjabrь, oktjabrь i nojabrь. 1886.).

Ove nas radnje dovode do djela samo za crkvene potrebe, t. j. do djela obredne crkvene književnosti. Tu imade psaltira i pojedinih dijelova biblije. Čitava se biblija nije još nigdje našla, kako ni u hrvatskoj književnosti. Od knjiga za službu u crkvi ima najviše služabnika (liturgijara), trebnika, časlovaca, osmoglasnika, trioda, psaltira, mineja i t. d. Tih je knjiga najviše trebalo, za to ih je najviše i dočuvano.

Najznatnija djela bogoslovne obredne književnosti jesu: Miroslavljevo evanđelje iz XII. stoljeća nazvano tako, što je pisano za kneza Miroslava, sina Zavidina, a pisao ga »Gligorije dijak«. Ovo je najstariji do sad poznati veći spomenik srpske književnosti, pa se u istinu i vide drevni tragovi srpskoga pisanja. Tu se nahode stari slovenski nazalni glasovi, jer se srpska književnost još nije potpuno odijelila od jezika i pisanja starih slovenskih spomenika. Ovo je evanđelje izdano troškom srpskoga kralja Aleksandra I. u Biogradu 1897. u potpunoj slici rukopisa po fotografijskim snimcima, a priredio ga je Ljub. Stojanović. (Vidi str. 235.)

Digitized by Google

Naslovni list Mirosavljeva evanđelja.[1]

Digitized by Google

Digitized by Google

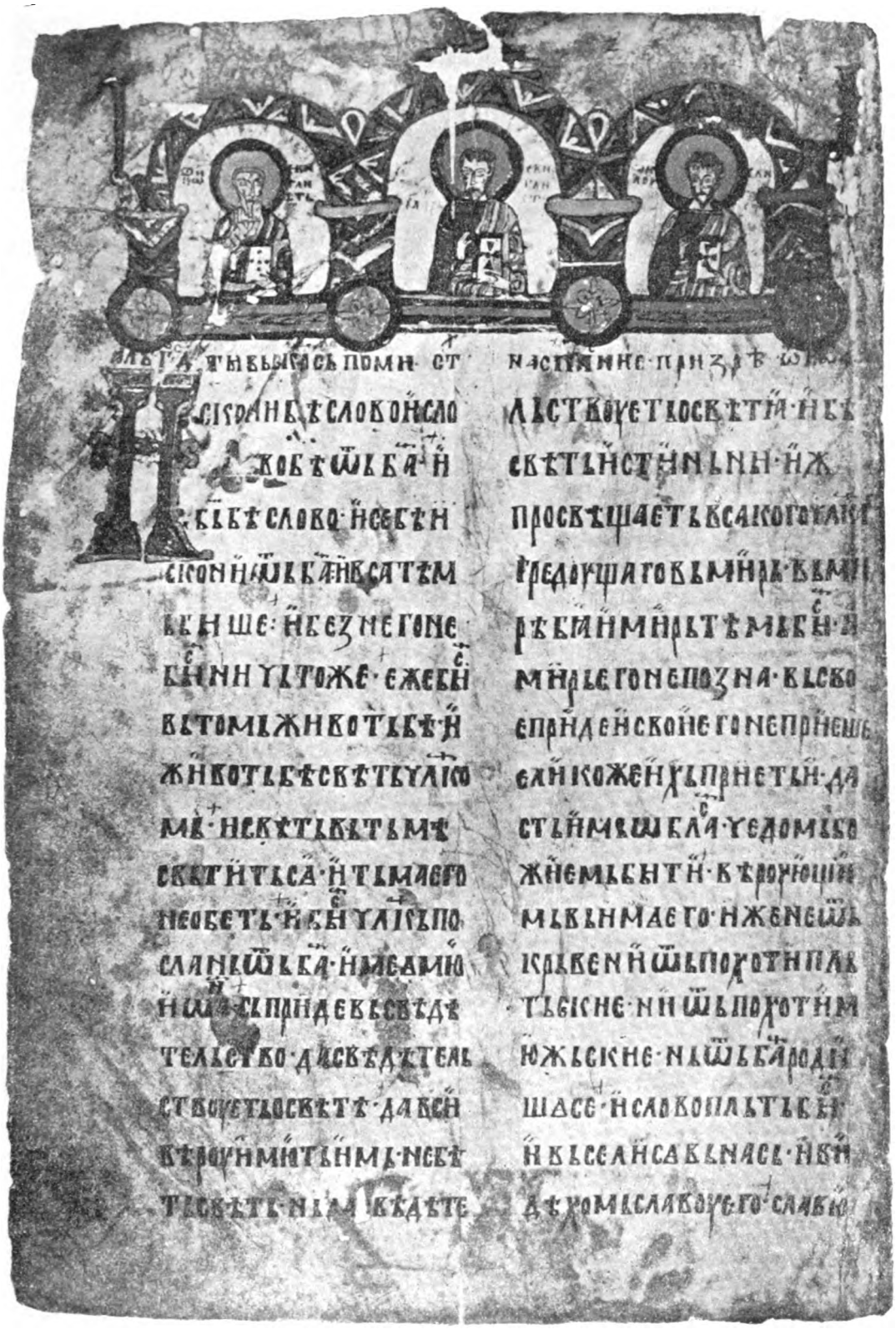

Jedna stranica iz Miroslavljeva evanđelja.[18]

Digitized by Google

Digitized by Google

Između godina 1201. i 1208. pisano je Evanđelje Vukanovo, a pisao ga je neki starac Simeun u Peći, za velikoga župana Vukana, sina Nemanjina. Evanđelja su u njem po danima čitanja; ima u njem jusova, po čem se sudi, da je prepisivano sa staroga slovenskog jezika, ili ga je pisao kakav Bugarin. Original je u kijevskoga vladike Porfirija, a obznanio ga je Sreznevski 1865. i Stojan Novaković u knjizi »S arheol. izložbe u Kijevu«. Znatan je spomenik stare crkvene književnosti Apostol šišatovački, što ga je pisao u vrijeme kralja Stefana Dečanskoga 1324. god. u gradu Žrêlu kod Peći, po zapovijedi Nikodimovoj kaluđer Damjan. Nazvali su ga »šišatovački« poradi toga, što je nađen u Šišatovcu, u Fruškoj gori. (Izdao ga Fr. Miklošić 1853.) — Na kraju XIV. i početkom XV. vijeka pisano je Nikoljsko evanđelje, koje pokazuje toliko jezičnih starina, da po svojem jeziku može ići među najstarije spomenike slovenske. Ovo je evanđelje pisao isti Hval pataren, koji je složio i t. zv. Hvalov rukopis. (Vidi str. 114). — Spomene li se Psaltir Branka Mladenovića, što ga je pisao Jovan-Bogoslav za sevastokratora Branka Mladenovića god. 1346. u Borču, spomenute su sve glavne radnje ove vrste bogoslovne književnosti. Ovaj je psaltir zanimljiv po tome, što Miklošić u starinama IV. mišljaše, po jezičnim osobitostima, da je postao prema nekomu glagolskom izvoru.

Zanimljiva je ona vrsta bogoslovnoga rada, koja prikazuje način mišljenja i života u srednjem vijeku. To su odlomci crkvene sholastične filozofije, kojoj je bio zadatak, da bi vjeru i znanost dovela u sklad; iza toga dolaze propovijedi i tumačenja sv. pisma, životi sv. otaca. U toj vrsti književnosti, nema sumnje, da se mnogo prevodilo, a osobito je to bilo obično u propovijedima, kako se vidi iz većega broja rukopisa, u kojima su prevedene besjede sv. Ivana Zlatousta. Ovamo ide spomenuti već Šestodnev (1286.) bugarskoga eksarha Ivana, koji je živio u doba bugarskoga cara Simeona. Od biskupa Konstantina jesu nedjeljna čitanja i evanđelja za čitavu crkvenu godinu pod imenom Učiteljnoe evangelie. Dalje su prepisivana bogoslovna djela crkvenih otaca, osobito pak djela Ivana Damascenskoga, toga najvećega i klasičnoga dogmatika grčkoga, koji je osnovao bogosloviju pravoslavne crkve. U XIV. stoljeće pada prijevod besjede Efrema Sirca, a imade i mlađih srpskih prijevoda moralno-filozofičnih rasprava kaluđera Antioha, poznatih pod imenom »Pandekti«. Tu je »Lestvica« Jovana Lestvičnika, gdje se razlaže o krepostima kao u ljestvici, kako bi se čovjek mogao raja dostajati; pouke monasima sv. Ilariona dobro karakterišu duh literature u srednjem vijeku. Ovamo idu i tipici (ustavi), jer se njima uređuje crkveni, a još više kaluđerski život. Od svih ustava ovoga doba najznatniji je onaj sv. Save.

U svim ovim dosadašnjim spisima govori se o crkvenim i moralnim potrebama, o gospodi, ali o potrebama narodnim ne nahodi se nigdje ni spomena, premda bi uz panegirike na »htitore« različnih zadužbina moglo doći što spomena i o narodu. Duh je vremena bio takav, da se o narodu nije vodilo računa ni na Zapadu ni na Istoku, već se gledalo, da je što više učini za širenje i utvrđivanje vjere.

Uz rukopise nabožnoga, bogoslovnoga i asketskoga sadržaja ima u staroj srpskoj literaturi još kojekakih bilježaka o događajima svijeta, a najviše se tiču povjesti srpskoga plemena. U srednjem se vijeku u općeno nije njegovala ona nauka, što je zovu danas istorijom; nju su zamjenjivali ljetopisi, anali ili kronike. I to nije bila originalna radnja Srba, već je pozajmljivana od drugud. Srpski se ljetopisci javljaju u XIV. vijeku. Najstarije su ovakove radnje bile u staroj slovenskoj književnosti prijevodi starih grčkih kronika. Jovan Malala, Georgije Amartol, Simeun Metafraste, Flavije, Zonara i dr. bili su izvori slovenskim piscima. Teško je reći, gdje je koji prijevod nastao, da li u Rusa, Bugara ili Srba, jer se u

Digitized by Google

prvim počecima jezici nisu razlikovali. Čini se, da ih je najviše prevedeno u Bugara, budući da se sudi po nekim znacima, te su postajali već u doba Simeunovo. Zonara je ponajprije preveden kod Srba. Iz ovih su starih prijevoda sastavljane kompilacije, a ako su bile opširnije ovake kompilacije, zvale su se hronografi, što su odgovarali današnjoj istorijskoj nauci. Dakako da su se ovaki hronografi najviše bavili istorijom starih naroda, kao pripovijedanjima biblijskim, perzijskom povješću, grčkom i rimskom zahvativši i onamo do pada Carigrada. Ovo su voljeli Rusi, a Srbi imadu tek nekolike hronografe (n. pr. žitomišljički hronograf izdan od N. Dučića u Glasniku 32.). Srbi su mnogo više voljeli tako zvane ljetopise i rodoslove, a potječu iz prijevoda i kompilacija. Srpski ljetopisi redovno imaju dva dijela: prvi dio odgovara starim analima, gdje se bilježe događaji po redu, kako su se događali. Ima ljetopisa, gdje nema ovoga dijela. Osobiti je dio srpski, koji se redovno počinje s Nemanjom. Općeni dio ima malo događaja, a još manje misli i gotovo nikakovih sveza između događaja. Rački je mislio o tim dijelovima ljetopisa, da su iz mlađih vizantijskih pisaca, a ovi, što su mlađi, to su gori. Da je u Srba bilo dosta naopako s ljetopisima, uzrok je taj, što su se pojavili, kad je vizantijska istoriografija bila najgora.

Srpski ljetopisi u narodnom dijelu imadu rodoslove srpskih vladara, vrijeme njihova vladanja, ređanje njihovih crkvenih zadužbina, pa i po koje ratovanje. Zvali su se ti ljetopisi: Žitija srpskih kraljeva i careva; žitija srpske gospode; kratka istorija o srpskim carevima; ili rodoslov svetih htitora i gospode srpskih zemalja; rodoslov srpski. Najviše se bave Nemanjićima; a i o njima ne znaju mnogo pripovijedati. I o boju na Kosovu znaju malo pričati, a mnogo puta pripovijedaju kakove sitnice, ne obaziruć se na glavne događaje. Po tome postaju i nepouzdani. Što se tiče čisto književne strane, dosta su neznatni, jer nema ni priče lijepe, a ni ugodna stila. Ipak su bili izvor istoricima sve do kraja XVIII. vijeka. — Rukopisa ima do 30, ali to nisu sami originali, nego popunjivani i dotjerivani prijašnji izvori. Ima ih širih i kraćih, kako su se po vremenu širili, pa zasežu od XIV. do XVIII. vijeka — U Koporinu 1453. prepisao po nalogu zetskoga mitropolita Josifa djakon Damjan sa starijega originala ljetopis, pa ga zovu Koporinski. Događaji idu do 1371. Za njim dolazi pećki, koji doseže do 1391. Ostali su svi mlađi. I. Ruvarac tražeći prototipe ljetopisa, podijelio ih je u starije ljetopise (4); rodoslove (6); ljetopise mlađe (20).

U srpskoj staroj literaturi imade pored toga zbornika, koji odgovaraju današnjim zakonima. Najstariji su takovi zbornici bili crkvena pravila i odredbe svetih otaca, a zvali su se: nomokanoni, sintagme i krmčije. Iz vremena sv. Save ostaše nekolike krmčije, a iz XVI. stoljeća potječe Ilovačka krmčija. Tako će biti i sa sintagmom Fotijevom iz XII. ili XIII. vijeka. Druga redakcija nomokanona ili krmčije, koja se češće nalazi u rukopisima srpske recenzije, i za koju se zna, da je u Srba prevedena s grčkoga jezika, jest sintagma (pravilnik) Matije Vlastara Solunjanina, oko 1335. Rukopisa ima u fruškogorskim manastirima. Osim ovih imade i drugih redakcija nomokanona. — U XIV. vijeku dolazi jedna kompilacija Justinijanova zakonika. Budući da ova kompilacija ili odlomci iz nje obično dolaze u starim srpskim rukopisima uz Dušanov zakonik, to je bez sumnje jedno drugo popunjivalo i u XIV. vijeku činilo zbornik pisanih zakona za državu i crkvu. Ostalo je vrijedilo iz običajnoga prava, a nešto su pomagali i tipici.

Po svojem sadržaju pripada narodnomu životu zakonik cara Dušana, koji je sastavljen na Spasov dan 21. svibnja 1349., bio popunjen na Spasov dan 1354. Najbolje mu je izdanje Šafařikovo i Novakovićevo (1870.). Zakonik je sastavljan u nazočnosti cara Dušana i srpskoga patrijarhe i druge »male i velike« gospode. Zakonikom se imalo utvrditi ono, što je bio gotov rezultat narodnoga života: u jednu

Digitized by Google

se ruku njime nadopunjuju crkveni zakoni vizantijski, a u drugu se ruku potvrđuju zakoni i odredbe prijašnjih careva, te narodni običaji zadobiše po njem svoju pravnu moć. Glavni su izvori i odredbe ovomu zakoniku: običajno pravo, trgovački ugovori, hrisovulje crkvama i manastirima, hrisovulje vlasteli i gradovima, carinski ukazi i edikti. Literarna mu vrijednost nije velika, jer nije u svem određenih izražaja, a jezik je srpski pomiješan sa crkvenim jezikom. U istorijskom je pogledu to ogledalo, ako i ne potpuno, društvenoga, religijskoga i državnoga života.

Ako nam Dušanov zakonik — kao i stariji zakonici hrvatski — prikazuje narodni život, to nam sliku pravoga narodnoga govora i uređenja u pojedinim prilikama daju isprave i trgovački dopisi od XII. do XV. vijeka. Takih starih pisama ima pisanih glagolicom, ćirilicom i latinicom, a pisana su u različitim stranama slovenskoga juga, u hrvatskim i srpskim zemljama. Ova su nam stara pisma toliko vrijedna, koliko i svi drugi spomenici, jer se iz njih dade izvesti gotovo sve, što se odnosi na narodni život i državno uređenje. Vrijednost je ovakih listina mnogo znatna i s toga, što se za njih znade, gdje su pisane i kad su pisane, i što nam javljaju vijesti i iz onih krajeva, gdje nema drukčijih spomenika. Ta pisma su pisali državni činovnici, koji su se zvali: logotet, logofet, dijak, arhidijak, veliki dijak. Budući da u ono doba nije bilo škola ni pisanih gramatika, ondašnja se pismenost i književni jezik mogli izučiti samo dugim čitanjem i prepisivanjem crkvenih knjiga. Za Bosnu su i Hercegovinu od prevelike cijene listine i ugovori gospodara njihovih, budući da su to jedini spomenici iz tih nam krajeva. Isprave su bosanske pisane ćirilicom, ali se mnogo razlikuju od isprava savremenih, pisanih među Srbima. Eno u Dušanovu zakoniku kao narodnom spomeniku javlja se jezik crkvenoslovenski, ali u bosanskim i dubrovačkim ispravama toga nema. U Srba je poradi crkve štovan jezik crkvenoslovenski, a stanovnici Bosne i Hercegovine su pripadali vjeri katoličkoj ili bogomilskoj: za to bosanski »dijaci« nisu ni poznavali crkveno-slovenskoga jezika, a srpski su ga miješali s narodnim i unosili u svoja pisma onoga duha, koji je prevlađivao u ostalim radovima karakteristike vizantijskoga pisanja. Pored razlika jezičnih postaje različit radi drukčijih utjecaja i značaj isprava pisanih u Bosni prema onima, pisanim u srpskim krajevima. Vrijedno je spomenuti, da su isprave srpske iz XII. vijeka ljepše pisane od onih iz kasnijih vremena. (Izdanje: Monumenta serbica od Miklošića 1858., onda: srpski spomenici od Pucića i Jirečeka »Spomenik« XI.; mnogo ih je u različnim časopisima srpskim).

U svoj ovoj književnosti, kako je do sad prikazasmo, nema nigdje traga poeziji. Radnici na književnom polju jesu sami gotovo duhovnici, koji su gledali da što više prikažu moralnu vrijednost života i da pobude u narodu bogoljubnost. Narod je sam za se imao svoju književnost nepisanu — a to su narodne umotvorine, do kojih nijesu dolazili književnici. No pored usmene poezije narodne bilo je i u starini već radnja književno-narodnih, koje su pisane u smjeru religiozno-poetičkom, a pričale se o starim mitskim prilikama i djelomično se naslanjale na njih. Ovi su pak književni spomenici bili ili čisto bugarskoga roda, ili srpsko-bugarskoga, a davna su općena baština grčko-azijatskoga svijeta, koja je kao uspomena stare slave i potonje propasti u idejama kršćanskim prešla u sredovječnu istočnu i zapadnu Evropu. Takvi su spomenici pripovijetke o Aleksandru Velikom i trojanskom ratu, duhovni roman istočnoga kršćanstva prema životu Budinu o Barlaamu i Josafatu.

Život Aleksandra Velikoga bijaše u srednjem vijeku najmiliji predmet zabavne književnosti, a to za to, jer ga je pripovijedanje potonjih vremena i naroda, baštinika staroga svijeta, iskitilo romantičnim dodacima, koji su godili njegovu mišljenju

Digitized by Google

i koji su nikli u njegovoj fantaziji. (Izdanje Novakovićevo u Glasniku II. IX. 1878. i Jagićevo u Starinama III.). Isporedi A. H. Veselovskij, Izъ istoriji romana i povĕsti I., II.; V. Istrin, Aleksandrija russkihъ hronografovъ 1893.; Archiv für slav. Phil. XVI.). I priča o trojanskom ratu bijaše vrlo mila srednjemu vijeku, pa je nahodimo i u našim rukopisima prevedenu. U romanu o Barlaamu i Josafatu se pripovijeda, kako je pustinik Barlaam došao u Indiju, da kao apostol obrati na kršćanstvo carevića Josafata. Budući da je otac ovoga carevića čuo od zvjezdara, da će mu se sin odmetnuti od vjere otaca, ne puštaše nikoga k svojemu sinu. Barlaam se preobuče u trgovca, koji prodaje drago kamenje i javi se caru, jer je tako mislio doći k Josafatu. Car pusti pustinika k sinu, jer je mislio, da će ga zabaviti onim dragim kamenjem i sin okaniti se sanjarija. Barlaam je u pričama propovijedao kršćanstvo carevićU. Pored toga se našla i pripovijetka »o caru Sinagripi i njegovu doglavniku premudrom Akiru«, a potekla je iz »Tisuću i jedne noći«, (Jagić, Prilozi 1869. i u Kukuljevićevu Arkivu, knj. IX.). Tu je glavna misao, kako misirski faraon zadaje pitanja caru Sinagripi, a rješava ih mudri Akir, njegov doglavnik, koji je tamnovao, a car ga istom onda oslobodio tamnice, kad se našao na nevolji. (V. Jagić, Der weise Akyrios u Byzan. Zeitschrift I.)

Ovi i slični književni ćirilski spomenici pisani su jezikom, koji uz narodni govor mnogo zanosi na crkveno-slovenski. No pored ovih srpskih pripovijedaka ima i takovih spomenika, koji su pisani čistim govorom narodnim, a to je ona književnost, što je preostala od radnje bogomila ili patarena, a zove se književnost ćirilska, roda bosansko-hrvatskoga.

Vrijedno je ovdje spomenuti, da se i među Hrvatima upotrebljavala ćirilica, koja se poradi svoga zavičaja, gdje se osobito upotrebljavala, zove bosanska, a upotrebljavala se i po južnoj Dalmaciji i otocima. To nam potvrđuje najstarija poznata ćirilska isprava od god. 1185. (sada u prijepisu iz 1250. g.), pa onda statut poljički, koji je pisan u XIV. i XV. vijeku za Poljica u dalmatinskom Primorju između rijeke Žrnovnice i Cetine oko kamenite planine Mosora. Poljica su se od starine do našega vremena sama upravljala, a općina je imala desetak dvanaest sela. Svako selo imalo je svojega kneza, pak su ovi knezovi o Đurđevu dne birali velikoga kneza, vojvodu i kancelijera. Ovaj je statut onoliko vrijedan, koliko i ostale pravne radnje ove ruke. (Izdao ga u »Arkivu« Kukuljevićevu Mesić i Jagić u »Statuta lingua croatica conscripta« 1890. god.).

2. Drugo doba, XV. i XVI. stoljeće.

Drugo se doba počinje s tiskanjem knjiga. — S padom narodne slobode nastaju za Srbe i one južne Slovene, koji su se služili ćirilskim pismom, vremena teška, koja su tištala dugo Bosnu, Hercegovinu i Staru Srbiju. Književnost u to doba slabi, a s vremenom nestaje i spomenika i uspomena na stari onaj rad, jer su Turci više puta ognjem i mačem ništili i živote i rukopise. U ono doba, kad su opustjeli manastiri, kad je i ono malo rada književnoga među Srbima stegnuto na same kaluđere, javlja se tisak, a ljudi se prihvatiše ovoga umnog oružja protiv tame i mraka, da kao utopljenici spasu ono, što se može, da obezbijede bar crkveni i umni život narodni: literatura postaje čisto crkvenom, jer se u to doba identifikovala vjera s narodnošću, jer je vjera dijelila narod od njegovih tlačitelja.

Štampanje se knjiga ćirilskih počinje u isto doba, kad i štampanje knjiga glagolskih, i to u tako zvanoj Zeti ili današnjoj Crnoj Gori, gdje su zetske vojvode nastojale oko prosvjete. Prva ćirilska knjiga bila je tiskana među Srbima po zapo-

Digitized by Google

vijedi Đurđa Crnojevića, vojvode zetskoga, u Obodu, gradu u Crnoj Gori, a to je Oktoih od godine 1494., (sada u Beču), premda je 1493. — po Šafařikovu mišljenju — neki Andrija Thoresanni tiskao u Mlecima časlovac iz puke spekulacije. Što se otpočelo u Obodu, to se poslije razvijalo na veliko u Mlecima. U XVI. se vijeku pominje kao tiskar u Mlecima Božidar Vuković roda Đusića, plemić, a porodica mu pobjegla iz Podgorice poradi Turaka u Mletke. On je ne samo sam tiskao knjige, nego je i lijevao slova (kako su radili i drugi srpski tiskari), te su se prenosila u srpske krajeve. Najstarija je Božidarova knjiga Liturgijar ili služabnik 1519. Pripovijeda se, da je Božidar 1529. prešao iz Mletaka u svoju domovinu u Hercegovinu, da je tamo prenio i tiskaru svoju. U Goraždu, gdje je otvorio svoju tiskaru, bio mu je pomoćnikom Teodor Ljubović. U Goraždu je 1531. otisnut molitvenik, u kojem se spominje, da je Vukoviću bio pomoćnik pored Ljubovića i djakon Radoje. Iz Goražda se brzo Vuković povrati u Mletke, jer su Turci silno napredovali u osvajanju. U Mlecima je tiskao: oktoih (1536. i 1537.[2]), minej prazdnični (1538.) i euhologij (1538.). U ovim se knjigama spominju kao pomoćnici monasi Teodozije i Đenadije. Nema sumnje, da je Božidar bio vrijedan srpski rodoljub, a njegove su knjige dugo vremena jedina duševna hrana Srba. Poslije njegove smrti (1540.) nastavi njegov posao sin mu Vićentije (Vicenco), nazvan della Vecchia, koji u jednom listu od god. 1546. objavi smrt svoga oca srpskim episkopima, i da je dao prenijeti mrtvo tijelo očevo u domovinu; napokon izjavi, da je preuzeo očev posao i moli ih, neka mu pošalju knjige stare, da bi ih otisnuo. U njegovoj je tiskari otisnut psaltir 1546., euhologij 1547., liturgija 1554., euhologij 1560., triodij 1560., psaltir 1561. Koja je cijena knjigama ovim, osobito u pogledu jezičnom, teško je reći, ali je to svakako zanimljive, da u ono doba, kad se radilo i oko hrvatskih knjiga, imade ljudi, koji se ozbiljno brinjahu za srpske crkvene knjige, premda je Turčin bio prevladao svud. Sve su ove knjige prema grčkomu tekstu složene, ali su bez sumnje manje srpski pisane, nego li one glagolske, hrvatski. Dosta je radio Jeronim Zagurović vlastelin iz Kotora, koji naštampa 1566. psaltir i 1570. god. molitvenik. Kod Antonija Rampaceta 1597. tiskana je jedna knjiga crkvenih pjesama; 1638. tiskao je Bartol Gimani psaltir; posljednja knjiga, za koju se sasvim pouzdano zna, jest psaltir iz 1644. (Šafařik: Jahrbücher 48; Gesch. serb. Schriftums. 1865. Časopis čes. mus. 1842.). To su bili dobrotvori, te su podupirali tiskanje knjiga ćirilskih. Književnim su poslom upravljali monasi, koji su pazili, što će se tiskati i kako će se izdati. Među ovim ljudima najvredniji su jeromonah Makarije, Pahomije, Đorđe i Teodor Ljubović iz Goražda i dr. Ovi su književnici nastojali, da se i van Mletaka podignu tiskare za knjige ćirilske, pa i nalazimo tiskare na Cetinju, u Goraždu, u manastirima Rujanskom, Mileševi, Mrkšinoj crkvi, Biogradu, Skadru.

Navalama turskim nisu mogle odoljeti ni štamparije, pa vidimo, da se već u XVI. stoljeću javljaju posljednji tiskari starosrpskih knjiga.

Kako je bilo kod glagoskih knjiga, tako je i kod ćirilskih: tiskane knjige ne mogu potpuno namjestiti potreba za crkvu, za to se i dalje pisalo, a rukopisi su još uvijek nadmašivali svojom ljepotom tiskane knjige. Što se tiskalo, sve je bilo samo za crkvenu potrebu; knjiga tiskanih svjetovnoga sadržaja nema, jer im se nije osjećala potreba, budući da je kulturno stanje bilo nisko. Ako dodamo, da je i u ovim prilikama mnogo odlučivala cijena knjiga tiskanih, tada nam je jasno i posve razumljivo, čega radi su Srbi već pod konac XVI. vijeka, a osobito u XVII. vijeku prihvatali knjige iz Rusije.

Biografa je bivalo sve manje; u XVI. vijeku nema nijednoga, a u XVII. se stoljeću pojavio biograf caru Urošu patrijarha Pajsije, koji je kao patrijarha

Digitized by Google

(1614—1646.) htio, da i mučenik Uroš dobije svoju pohvalnu riječ. Za to je po istorijskim radnjama i narodnoj predaji složio žitije i službu, koja nema istorijske vrijednosti. Rukopis je izdao Ilarion Ruvarac u Glasniku, knj. XXII.

3. Treće doba, XVII. i XVIII. stoljeće.

Treće doba sve svoje književne potrebe podmiruje knjigama donesenim iz Rusije. Ove knjige, istina je, zamijeniše rad tiskárâ i kaluđera, ali uvedoše sa sobom k jednu u knjigu izgovor i jezik ruski, koji je sasvim drugom stazom navrnuo svu srpsku književnost u XVII. i XVIII. vijeku. Miješanju ruskoga jezika sa starim slovenskim i sa srpskim jezikom jedva se u književnosti XIX. vijeka doskočilo, a tomu je bilo krivo, što su Srbi držali, da je pravoslavnije i bolje ono, što se u Rusiji izdaje, te da samo take knjige mogu bez ikakve štete primati.

Vidjevši Srbi, kako im je nutrašnja narodna moć poradi političkih neprilika bila neznatna, pa razabravši da je ono nastojanje oko podizanja srpskih knjiga u XVI. stoljeću od male pomoći narodnoj književnosti, obratiše se na Rusiju, koja bi mogla podizati zemljište njihovo. Tu ih je vezala jednakost vjere. Dogodilo se sad ono za Srbe prema Rusiji, što sú prije XIV. vijeku radili Srbi idući u Rusiju; kako su na ime prije učeni Srbi polazili za učitelje k svojim jednovjercima, tako su sad Rusi slali najprije svoje knjige za podmirivanje potreba srpskih u crkvi, a onda su i sami dolazili kao učitelji među Srbe. Kijevske i maloruske škole, doticanje ruske književnosti s poljačkom, dadoše ruskoj knjizi, ma da je bila ponajviše crkvena, pravac južno-zapadni, kojim se doista uvuklo dosta novih ideja i novih oblika u knjige. Tim se spremao pokret u prilog reformama Petra Velikoga. U Srbiji se nije moglo raditi; a ni ugarski Srbi nisu bili u boljim prilikama. Ruske knjige dovedoše do preokreta među Srbima polovinom XVIII. stoljeća i postadoše uzrokom, da se poslije stoljećâ počinje nov život, da se srpska knjiga podigne na što narodniji osnov; tim se pak započinje novo doba.

Digitized by Google

DRUGO DOBA.

Drugo doba ima ove odsjeke:

1. Smjer crkveno-slovenski do 1814.
2. Doba borbe za narodni jezik od 1814. do 1847.
3. Narodni jezik pobjeđuje od 1847. do 1868.
4. Novi pravopis i narodni jezik u književnosti.

1. Smjer crkveno-slovenski do 1814.

Što je sila turska više potiskavala politični život Srba, to je više literatura, zasnovana već u XII. stoljeću propadala. Tomu su propadanju stare literature silni udarac zadale i seobe pod patrijarhom Arsenijem Črnojevićem 1690. god., pa onda pod Arsenijem IV. god. 1739., kad su Srbi u velikim množinama bježali u austrijsko carstvo pred zulumom turskim.

Tim je s jedne strane bilo štete, ali s druge strane koristi. Imućniji su došli u takove prilike, koje su bile sasvim različne od prijašnjega njihova načina života. U austrijskoj se državi radilo oko naobrazbe, jer je to tražilo na zapadnu provedeno uređenje državno, a i same životne potrebe nađoše Srbi drukčije u austrijskom carstvu. I druga je vjera bila u Austriji, koju je država pomagala. U Srba je bila vjera i narodnost prilično isto; za to da ne postrada narodnost, morali su Srbi nastojati, da u neku ruku barem dostignu katolike i da se tako odbrane i sačuvaju svoju individualnost. Odatle je razumljivo, da već 1708. mitropolit Isaija Đaković traži u cara, neka uredi i za Srbe škole i neka im dopusti tiskaru osnovati. Srbi su postigli toliko, da je u brzo bila osnovana škola u Karlovcima, gdje je 1712. bio učiteljem Rus Vasilije Moškovit (iz Moskve). I požarevački je mir bio od velike koristi za prosvjetu Srba, premda je bila šteta za teritorijalnu stranu, budući da su Albanezi dolazili u staru Srbiju. Kad je na ime Srbija sve do Niša potpala pod vlast Austrije, radilo se sa strane države onako isto, kako u Srijemu, Bačkoj i Banatu, jer su počeli tad osnivati škole. Tad su počeli srpski crkveni »sabori« zahtijevati škole, a kad su ih dobili, pozivali su najviše Ruse iz Kijeva za učitelje, a predavale su se svjetovne nauke ponajviše na latinskom jeziku.

Digitized by Google

No od jednom 1739. preokrenulo se stanje, kad je Srbija opet došla u vlast Turaka. Tu još pridođe seoba Srba u Rusiju 1740., što je još i više potisnulo započeti rad. »Duhovna kolegija« osnovana između 1740—1750. u Novom Sadu, kojoj je bio prvim rektorom Rus Emanuel Kozačinski, imala je podržavati literaturni pravac. Mitropolit Pavle Nenadović ponovno digne karlovačku zapuštenu školu, a 1761. god. postade joj upraviteljem Jovan Rajić.

U ovim se školama počela prava novija srpska literatura, premda se dosta polagano prelazilo na pravi rad. Kako je prije bilo, tako se u ovom novom pokretu prva pažnja morala obratiti crkvenim potrebama. Rusi iz Kijeva dolaze za učitelje u srpske škole, ali oni donose i svoje uredbe za škole i uvode svoj jezik u srpsku knjigu bez ikakova obzira na potrebe narodne i narodni jezik. Da bude što više uspjeha, tražili su Srbi i tiskare, ali ih u austrijskom carstvu dobiše dosta kasno, i to 1771. u Beču, a bila je to tiskara državna. Ne potraja dugo, i iz državne uprave prijeđe u privatne ruke, a god. 1796. dobilo ju je peštansko sveučilište.

XVII. i XVIII. stoljeće u srpskoj literaturi bilo je prilično u jeziku dotjeralo do toga, da bude razumljiv i prostomu narodu. No ruski učitelji nisu znali, da stariji ruski crkveni jezik nije jezik stari slovenski, a ili nisu znali ili nisu marili za to, što je narodu taj govor bio nerazumljiv, već su njim pisali ne vodeći ništa računa, što su i sami Rusi u svojoj literaturi napuštali taj jezik i uvodili narodni govor u književnost. Za to dobro reče Novaković, da je u samim pogrješnim osnovama zametnuta klica borbe i da je sam početak rada nosio u svojem krilu one potrese, koji su dugo drmali tom novom gradnjom, dok je na novo ne podigoše svjetliji duhovi. Rus Maksim Suvarov, učitelj u srpskoj školi, donese sa sobom 400 bukvara i 100 slovenskih gramatika Melentija Smotrickoga, te se po tome zametnula klica iskvarenosti crkvenoga jezika u svim potonjim gramatikama. Po toj za Srbe sad određenoj gramatici nije se mogao izučiti ni narodni govor srpski, a ni pravi crkveni jezik, jer je to bila smjesa dvaju narečja, staroga slovenskoga i ruskoga, što je u Rusa do Petra Velikoga bio književni jezik u opće, a od Petra Velikoga samo se upotrebljavao u crkvi. Rad Suvarova pada i u biogradsku školu.

Kad je 1730. mitropolita Mojsija Petrovića naslijedio Vićentije Jovanović, koji se dosta brinuo oko škola, prenesavši svoju stolicu u Karlovce, osnovao je i on ovdje 1733. god. »veliku školu«, gdje se predavalo latinskim jezikom. I u Novom je Sadu bila takova škola, ali s dosta ograničenom naučnom osnovom. Tako je među Srbima bila ista škola, koja i među kijevskim Rusima, t. j. crkveno-sholastična i latinska. U XVII. je stoljeću to bilo kao središte učenosti i obrazovanosti, ali ne samo u Kijevu, nego i u Moskvi. Srpska nastojanja oko prosvjete morala su jednako prijeći ove stepene k pravoj obrazovanosti, jer je i taj smjer dobro pristajao onim prilikama, koje su se u životu Srba razvijale: borba kijevske škole protiv katoličke crkve u Rusiji odgovara borbi, što su je našli Srbi u Ugarskoj, a škole su imale namaknuti sposobne svećenike i učitelje, koji bi mogli što više okrepljivati pravoslavlje.

U šezdesetim godinama XVIII. stoljeća počeli su polaziti Srbi bečko sveučilište, ali u brzo za tim bili su pozvani u Rusiju (Ispor. Grigorovič, Ob učastii Serbov v naših obščestv. otnošenijah 1876.). Kad su se ovi ljudi povratili kući, počeli su i raditi oko ozbiljnoga kulturnoga napretka. Oni su vidjeli, da je prepisivanjem iskvaren jezik crkvenih knjiga, jer su prepisivači miješali poradi lagljega razumijevanja narodne riječi u stari crkveni jezik, i da tomu doskoče, tražili su pravi stari, crkveni jezik u ruskim knjigama ne znajući, da se i tu mijenjao stari slovenski jezik uz ruski živi govor upravo onako, kako je bilo i u drugih slovenskih naroda. Tim putem dospješe do toga, te uzeše za književni svoj srpski jezik onaj jezik, što ga nađoše u crkvenim knjigama ruskim.

Digitized by Google

Da se namaknu prve potrebe, pretiskavali su ponajprije ruske knjige, napose gramatiku Smotrickoga, knjige duhovnoga sadržaja, a poslije su ih prevodili u »slavenosrpski« jezik, jer su držali s onim Rusima, kojima je bio pučki govor preprost za književnost. Ako su pak koju narodnu knjigu (kao Reljkovićeva Satira, Došenovu Aždaju sedmoglavu i dr.), pisanu hrvatskim jezikom i latinskim pismom, htjeli izdati, tad su jezik tih knjiga, koje su bile sastavljene narodnim govorom, prenapravljali i »popravljali« prema svojemu mišljenju, a u istinu iskvarivali.

Ne može se reći, da se u XVIII. stoljeću, osobito u drugoj polovini nije dosta radilo, ali je sav taj rad bio za narod od malene ili nikakove koristi; nesigurnost u poznavanju i narodnoga i crkvenoslovenskoga jezika tako je daleko dospjela, da se i pisci sami nisu razumjeli, a svaki je gotovo htio više manje da bude i gramatičarom i narodnim piscem. Učenost je bila prevladala, po čemu nam je lako prepoznati i smjerove radnje: mjesto pjesama, koje bi budile narod i njegovu svijest, mjesto članaka, koji bi poticali na uspješan rad i za knjigu i za oslobođenje narodno, pisci su se bavili ponajviše prijevodima i to kojekakovih njemačkih i ruskih filozofično-moralnih knjiga, spremali su knjige o bogoslovnim znanostima, pisali gramatike, istorije, geografije, fizike, ali tako, da su te knjige po svojem pomiješanom slovensko-rusko-srpskom jeziku bile gotovo nerazumljive.

Dakako da tu nije zaostajala uz školsku literaturu niti lijepa knjiga. Rasprava prof. N. Andrića u »Vijencu« 1894. god. (Prijevodna beletristika Srba, 1894.) pokazuje očito, da se i oko lijepe knjige u svojem pravcu dosta trudilo: prijevoda imade dosta, no što je veoma čudno, nije se pazilo, šte će se prevoditi, već što je komu — moglo bi se reći — došlo u ruke iz tuđe književnosti, to se i prevodilo — ali to su obično bili slabiji književni radovi u drugih naroda. Ime se originala nije osobito isticalo, a više je puta bilo i prerađivanja (slično je bilo u Hrvata XVIII. stoljeća i u početku XIX.). Bilo je i originalnih radova u lijepoj knjizi, no ti plove istim morem, kojim i njihove druge knjige prevedene.

To su eto bili uzroci, koji su morali dovesti do preokreta, što je morao zaustaviti smjer neprirodnomu književnomu radu, premda je i u nenarodnom jeziku bilo dosta knjiga, što su ih tiskali u Mlecima, Beču i Budimu. U školskoj se literaturi radilo u tri pravca: učenje pravoslavne vjere, učenje crkvenoslovenske literature i jezika, pa učenje njemačkoga jezika i matematike. Svagdje se pomagalo ruskim knjigama, što su ih Srbi bez ikakova straha pretiskavali s malim izmjenama. Odatle veliko utjecanje ruske književnosti na srpsku, koja je živjela onamo do 1814. ponajviše među Srbima u Ugarskoj, služeći se jezikom rusko-slovenskim i slavenosrpskim (miješanje rusko-slovenskoga, rusko-srpskoga, ruskoga narodnog i srpskoga narodnog jezika) bez ikakova određena pravca. U to doba pada i rad Dositija Obradovića, koji traži za knjigu narodni jezik i hoće da uvede savremeni pravac u srpsku literaturu.

Razgledajmo sad književni rad toga doba. U nabožnoj se literaturi pored nedostataka u jeziku vidi velik manjak prema katoličkoj bogoslovnoj literaturi onoga vremena. God. 1764. pretiskano je u Mlecima djelo kijevskoga mitropolita Petra Mogile »Pravoslavnoe ispovědanie vêri sobranja i apostolskija cerkvi voštočnyja« (prvi put izdano 1645. god.). Od slavnoga povjesničara Jovana Rajića ostalo je više spisa bogoslovnih, od kojih je on izdao god. 1764. u Mlecima »Slovo o grešnom čelovêku, iz moskovskago na slaveno-serbskij jazik«; »Katihisis« (1774.), što ga je odobrio karlovački duhovni sabor za Srbe u austrijskom carstvu, a poslije se tiskao za školsku porabu; njegovo je djelo Sobranije raznyhъ — naravoučitelnyhъ poučenij (1794.) kao i Cvjetnik (u Budimu 1802.) nabožnoga sadržaja. God. 1792.

Digitized by Google

1793. i 1797. izašle su tri biblijske istorije, a među tima je jedna Jov. Rajića i jedna Stevana Vujanovskoga (1793.), koji je bio upravitelj srpskih škola. Dosta je u tom smjeru radio Vićentije Rakić, izdavši knjige »Svjaščena istorija« (prijevod s ruskoga); »Cvijet dobrodèteli« (s grčkoga, Mleci 1800.); Istorija o razorenii Jerusalima (stihovi s ruskoga, u Mlecima 1804.); »Žitije sv. Josifa« u stihovima (1804.); »Čudesa presvjatyja bogorodicy«; Molitvy (1808.); »Propovědi« za sve nedjelje i neke praznike gospodnje (1809.); »Kratkoe nastavljenje o ispovedi i molitvě« (Mleci 1801.); »Lestvica« o molitvi, postu i milostinji (1805.). — Bilo je i drugih pisaca o bogoslovskim stvarima, ali među njihovim djelima nema osobite razlike ni u jeziku ni u kojem drugom pogledu, pa ih napose nije potrebno spominjati; sve pak te knjige gotovo da idu za poukom priprostoga naroda upućujući ga bogoljubnomu i nabožnomu životu.

I u gramatici se nije ostalo samo kod Smotrickoga, koji je svojom knjigom uveo tu nauku u škole. Tu vidimo Zahariju Orfelina, koji je tiskao u Mlecima 1764. god. Bukvar, da učvrsti uvođenje rusko-slovenskoga jezika. God. 1792. izlazi u Mlecima »Bukvar«, a 1793. St. Vujanovskoga »Rukovodstvo k slavenskomu pravočteniju i pravopisaniju« i onda 1794. Avrama Mrazovića »Rukovodstvo k slavenstěj gramatičě«, što se tiskalo još i 1821. Njegovo je i »Rukovodstvo k slavenskomu pravočteniju i pravopisaniju«, a 1821. mu je izašlo djelo »Rukovodstvo k slavenskomu krasnorěčiju«. Ta sva djela imaju u prvom redu zadatak, da suzbiju pojavljivanje narodnoga jezika, što ga je počeo uvoditi u knjigu Dositije Obradović. Dva su pisca A. Vezilić i A. Stojković, htjeli dati onima, koji su manje pismeni, u ruke formulare, da se mogu koristiti svojim malim znanjem i čitati knjige. — Osim toga imade i nekih drugih djela pisanih za druge školske nauke; tako je Vasilija Damjanovića »Novaja serbskaja aritmetika« (1767.); Mrazovićevo »Rukovodstvo k naučě čislitelnoj«. Čitanku je izdao nadzornik T. J. Janković kao »Rukovodstvo k čestnosti i pravosti« i dr. — Za tuđe jezike je izdan 1766. u Mlecima Latinskij bukvar, a za njemački je izdan slovar po Gotschedu, što ga je priredio St. Vujanovski (Německaja gramatika 1772.), a Todor Avramović istumači gotovo ruskim jezikom njemački govor u djelu Německij i serbskij slovar (1780.). Od god. 1794. ima od Vićentija Lustine »Gramatika italianskaja«, a od 1795. prijevod Sallarove »Vengerske grammatike«, što ga je učinio G. Petrović. Za geografiju je prva knjiga Pavla Solarića 1804. god. u Veneciji (»Novo graždansko zemleopisanije pervo na eziku serbskom«).

Iz ovoga se vidi jasno duh vizantijski; radilo se samo u krugu retoričkih nauka, a u prvom redu oko crkvenih, jer se mislilo, da je s vjerom i narodnost. Takovu je duhu, koji je bio protivan narodnoj prosvjeti, morao neko stati na put; no prije nego se pojavio taj moderni branilac literarnoga rada, bilo je i vrednijih pisaca. Ovamo se broji Gavrilo Stefanović, kojega književni rad pada u godinu 1725—1745. Njegova djela idu ponajviše u dogmatiku, polemiku i govorništvo crkveno poradi pouke naroda i obrane od inovjerne okoline. On je htio da se pored rusko-slovenskoga jezika razvija i srpski narodni govor, ali nije uspio — jer mu djela nisu izdana tiskom.

Znamenitiji je Jovan Rajić (1726—1801.) iz Karlovaca, učenik Manojla Kozačinskoga. Da izuči bogosloviju, ode u Kijev, a posljednju godinu nauka kao najbolji učenik provede u Moskvi. Kad ga ne dočekaše lijepo kod kuće, vrati se u Rusiju, odakle ode poslije u Atos, da bi mogao napisati srpsku povjest. I tu ne bi lijepo primljen, i tek nešto pribere građe za svoj posao. Vrativ se kući, bude učitelj u školi, gdje je i sam učio, a poslije u temešvarskoj bogosloviji i u Novom Sadu.

Digitized by Google

God. 1772. postade kaluđer, a u brzo i arhimandrita u manastiru Kovilju. Tu je ostao 30 godina. Nije bio osobito učen, ali je nedostatke u znanju naknadila osobita marljivost, pa je osim bogoslovnih djela pisao djelo Istorija raznih slavjanskih narodov, naipače Bolgar, Horvatov i Serbov (Beč 1794—1795., i Budim 1823.) u 4 knjige, gdje je upotrebio sve, do čega je mogao doći, a zasluga mu je u tom, da je to prvo djelo ove ruke u Srba. God. 1793. preveo je malu njemačkim jezikom pisanu istoriju na »slavensky« jezik. God. 1791. izda Boj zmaja sa orlovi u stihovima, gdje pjeva o posljednjem ratu Austrije s Turskom; ali to su samo slabi stihovi. Slab je pojam imao o drami, kad je pisao djelo: »Tragedija sirěčь pečalnaja pověstь o smerti poslednago carja Uroša Pjatoga, i o padeniji serbskago carstva« (1798.); to je monolog i nešto dijaloga bez radnje. Uz ovaj rad ima i drugih spisa sličnoga sadržaja.

Prosti je narod i ova djela primao, ma da ih nije pravo razumio; ali jer su ga podsjećala crkvene starine, on je primao sve, što mu je pokazivalo put do prosvjete. Za to nije nikakovo čudo, da su djela prvoga budioca narodne svijesti **Dositija Obradovića** (1744—1811.) bila prihvatana kao osobit rad, ali samo u priprostom narodu. Ovaj je kaluđer prvi počeo pisati za narod. Čitanja života svetaca pobudiše u njem želju za bogoljubnim životom. Da može Bogu služiti, ode Dimitrije u manastir Hopovo u Fruškoj Gori, gdje poslije jedne godine dobije ime Dositij. No kad je čitajući govore Ivana Zlatousta uvidio, da za sve treba znanja, a on do većega znanja u svojem manastiru doći da ne može, pobjegne s jednim drugom iz manastira i preko Slavonije dođe u Zagreb, gdje htjede ići u školu. No kad ga ne htjedoše primiti, ode u Dalmaciju, gdje se družio s narodom i upoznao njegove potrebe. Tu provede godinu dana učeći djecu, a tu pada i prvi njegov rad književni, budući da je ondje počeo prevoditi besjede Ivana Ztatousta, što su ih onda ljudi razglašivali prepisujući ih. To je djelo poznato pod imenom Dositijeve Bukvice. Iz Dalmacije krene u Sv. Goru, ali ne nađe ni ovdje željenoga učitelja, koji bi bio onako učio, kako je njegova želja bila. To ga potakne na put u Smirnu. Ovdje ostane tri godine, dok se ne zarati Rusija s Turskom. Tad pođe preko Albanije, gdje se zadrža godinu dana, u Krf, pa tu čitaše različne latinske i grčke pisce. Preko Mletaka i Trsta dođe i opet u Dalmaciju, nastavi »bukvicu«; napokon krene u Beč, gdje je živio šest godina učeći djecu latinski i grčki, a sam u to vrijeme nauči franceski, njemački i talijanski. Iza toga ode u

Dositije Obradović
r. 1744, u. 1811

Digitized by Google

Njemačku, upiše se u Hali u bogosloviju i filozofiju. God. 1783. ode u Lipsko, jer je htio tiskati svoje »Sovete«, ali jer nije imao novaca, morade napustiti svoj naum. God. 1783. je ipak znamenita po srpsku literaturu, jer tu padaju prvi počeci buđenja i preporađanja srpske knjige.

»Psaltir, prolozi, kazanija, zbornik, časlovac, mjesecoslov, kanonik, alfavit duhovni, žitija svih sveti, objed duhovni, večera duhovna, besjede Zlatoustove«, i neke druge knjige bile su štivo Obradovićevo u doba mladenačko. Nije čudo, da su se u njega počele javljati svakojake ideje, kako bi se posvetio, kako bi kaluđerski život morao i mogao biti pravi svetački život i t. d.; Obradović je pače žalio u prvo doba, što nema progona kršćana, jer bi mogao umrijeti mučeničkom smrću! Dok je bio u Hopovu, molio je i postio po čitave dane, te uz to čitao knjige; narod ga već držao za sveca. Poslije je na putu stekao veoma mnogo znanja i iskustva, a to ga je sve dovelo do posve protivnih načela prema onima, što su ga osvojila u manastiru. Koliko je prije volio kaluđerski život, toliko mu se poslije nije milio, pače je na nj svakom zgodom udarao. To nam potvrđuje prvo njegovo tiskano djelo, koje je izašlo 1783. kao njegova biografija pod imenom: »Život i priključenija Dimitrija Obradovića, narečenoga u kaluđerstvu Dositea«. (Lajpsig).

Djelo se dijeli u dva dijela: prvi je dio izašao 1783., a drugi istom 1788., gdje su dodane i basne. U svojem životu veli Obradović, za što je pisao to djelo, ovo: »Ovdje toliko javljam, da u ovom mom spisaniju blagim i milim roditeljima u vospitanju njiove djece želim pomoći. Ova materija budući najpotrebnija i najpoleznija čovječijem rodu, ona će biti najosobitije namerenije ovoga opisanija«. »U svem ovom spisaniju, pri svakom opstojateljstvu, prilagaću i pridodavati naravoučiteljna naznamenovanija i polezne ko upravleniju života sovete i nastavlenija, koja sam od učeni ljudi naučio i iz polezni knjiga pocrpio, niti ću biti ja, no polza bližnjega moga, prva i glavna namera ove knjige«. Njemu je po tome do općene koristi i do nauke, k čemu su ga priveli bez sumnje pisci stranih naroda; kad bi se ko dao na prevođenje lakih i u svoje vrijeme zanimljivih djela, to bi bila prava sreća za srpske majke i kćeri. Fenelonov Telemak i Richardsonova Pamela bile su mu knjige od osobite vrijednosti, a kako bi prema njima trebalo pisati srpske knjige, on je najbolje svojim životopisom pokazao, pišući ne samo pouku nego i zabavu, jer u njem ima dijaloga, koji nas podsjećaju glasovitih njemačkih i franceskih savremenih pisaca. U drugom dijelu života svoga pisaše u obliku listova, a ima ih dvanaest. I tu se vidi utjecanje njemačko: Goetheov Werther, Wielandov Aristip i Richardsonova Pamela bili su u obliku lista, a to su njegovi izgledi. U ovom drugom dijelu osobito ističe vjerske ideje, te raspravlja o vjeri u općeno i o vjeri prema narodu. On hoće slobodu u mišljenju, ali se treba držati evanđelja i apostolske nauke, a druge nauke, što su ih uveli kaluđeri i svećenici, da zavedu neuki narod, posve osuđuje. Za nj nema razlike u vjerama, jer on ljubi sve narode, pa ističe kao veliku pogrješku, ako se vjera drži za isto, što je i narodnost. Njemu je upravo mrsko, da se narodi balkanski poradi vjere svađaju i mrze. I to je nauka filozofska Obradovićeva vremena proizvela, jer ju je upoznao u Njemačkoj i u drugim zemljama. Valja na ime znati, da je on poslije 1783. putovao u Pariz, London, u Rusiju i Poljsku i tu je mnogo naučio u poznavanju svijeta.

Basne se u svakoga iole naprednijega naroda prevode, kako se knjiga malo življe razvija. Za to je i Obradović mnogo cijenio tu vrstu književnosti i prevodio je. Ezop, Sokrat, Platon, La Fontaine i Lessing bijahu njegovi uzori. Od 160 basana, što ih je preveo »na slaveno-srpski« i izdao 1788. pod imenom: Ezopove basne (1788.), imade ih i iz La Fontaina i Lessinga, a iza svake basne je dodana moralna

Digitized by Google

filozofija »i visoka političeska pravila i nastavlenija«, jer htjede, da čitaoci nauče o svačem zdravo i razborito suditi. Tu je njemu najmilije moralisanje, kako je to bilo obično u XVII. vijeku. U tim je basnama najljepšim jezikom pisao, i kad mu ne bi bio glavni dio njihov moral, mogle bi stojati sasvim lako o boku životopisu, budući da je tu pisao najviše narodno, a i dosta živahno uplećući i narodne poslovice. — U »Sovetima zdravago razuma« (1794.) ima šest članaka, od kojih su sigurno neki originalni, kao n. pr. onaj pod brojem 2, gdje veli, da se ne treba kajati, ako se dobro čini. Čini se, da je to napereno protiv upotrebljavanja crkvenih novaca, budući da veli, da bi bolje bilo na dobro okrenuti novac, nego li graditi tornjeve, koji su na ukras samo jednomu mjestu: trebalo bi podizati bolnice i škole, slati dječake na nauke, te bi tako bilo dobrih učitelja kod kuće. »Pravo reci« i »Odgovor Seratimu« jesu članci, koji vojuju protiv prigovora njegovih protivnika, što im nije bilo po volji, da on tako jasno i očito prikazuje nevolje i zle običaje narodne. — Obradovićeva »Etika ili filozofija naravoučiteljna po sistemi g. profesora Soavi« (1803.) bit će prijevod etike talijanskoga katoličkoga redovnika i profesora u Milanu i Padovi Soave, ali je upleo i takovih primjera, kojih nema u Soave (n. pr. o knezu Lazaru, a i o svojim doživljajima u Dalmaciji i t. d.). Ta je etika pisana skroz u duhu kršćanskom, a ima u njoj primjera iz povjesti i ljudskoga života u općeno. — Zdravu je hranu htio podati djelom, koje nazva Sobranje raznih naravoučiteljnih veščej (1793.), gdje ima mnogo i pouke i zabave, a i prevedenih alegoričnih pripovijedaka. Drugi dio ovoga djela izišao je pod imenom Mezimac (izdao ga P. Solarić 1818.), a ima dvanaest članaka, od kojih su neki pripovijetke, a neki rasprave o tome, je li čovjek makina; rasprava o laži, o zadovoljstvu i naukama. Prvi članak u »Mezimcu« govori o tome: »Jest li polezno u prostom dialektu što na štampu izdavati«.

Obradović je preveo i Lessingovu komediju »Damon iliti istinito prijateljstvo u iskušeniju ljubavi«, a traži i u njoj pouke! — Osim ovih djela veće vrijednosti izda 1784. propovijed njemačkoga protestantskoga propovjednika kao: »Slovo poučitelno gospodina Georgija J. Colikofera«, 1789. »Pesna na vzjatije Bjelgrada« i »Pesna o izbavleniju Serbie« 1794.; »Pesna na insurekciju Serbianom«.

Iza dugoga vremena dođe god. 1807. u Srbiju, gdje je poučavao Karađorđeve sinove i radio oko narodne prosvjete i osnivanja velike škole. God. 1811. postavljen bi za popečitelja prosvjete, no ne bijaše dugo, jer je na 26. ožujka iste godine umro.

Gavrilo Stefanović i Jovan Rajić htjedoše preko crkvenoga govora uvesti narodni jezik u knjigu, ali je istom Obradović došao do toga, da je iznio misao, neka se narodni govor upotrebljava u knjizi; no ni sam nije pisao čistim narodnim govorom. U Obradovića je bilo čvrsto uvjerenje, da je srpskomu narodu spas u knjizi pisanoj srpskim jezikom. Tim je mislio, da će se zatrti neznanje, koje je držalo i svećenike i pravac njihova rada; poradi toga pak oni ne samo nisu podupirali njegovih pothvata, nego su mu stavljali mnogo zapreka, a išlo se tako daleko, da su kaluđeri njegove knjige zabranjivali i palili. Obradović je bio prvi, koji je počeo odlučivati vjeru od narodnosti — a to su mu držali za strašnu pogrješku. (Vidi izdanje G. Vozarovića u Biogradu 1833. i kritično izdanje »Života« u Srpskoj književnoj Zadruzi god. 1892.—93. Izvjestija kijevskoga universiteta god. 1897.).

U to je doba radio oko književnosti jedan od najučenijih Srba svojega vremena, a to je Pavao Solarić (1781.—1821.), no nije imao onakova praktičnoga dara, kakav je bio u Dositija; poradi toga i njegovo nastojanje literarno ne urodi onakim plodom, kakim Obradovićevo. Solarić se rodio u Hrvatskoj. Za svojega

Digitized by Google

kratkoga vijeka mnogo je radio u književnosti. S ponosom se sam nazivao učenikom Dositijevim, što nas odmah i upućuje k vrsti njegova rada: bavljaše se najviše filozofijom moralista, te je najveći dio filozofijskih djela prevodio. On se nije bavio oko samoga narodnoga života, već mu je više prijalo samotno razmišljanje; s toga i ne postiže onakih uspjeha, kakovima se mogao podičiti Obradović. To je utjecalo i na način njegova pisanja, pa mu govor nije ni onoliko narodan, koliko u njegova učitelja. Zanimljivo je osobito to u njegovu radu, da je u »Pomenku književeskom o Slaveno-Serbskom v Mletkah pečataniju« (Mleci 1810.) popisao tiskane knjige iz god. 1760.—1810., napomenuo tiskana djela bosanskih franjevaca i počeo prvi među Srbima spominjati književni rad pisaca iz Dalmacije. Ta neke ruke prva literarno-istorijska knjiga srpska govori i o utjecanju ruske, njemačke i talijanske literature, a pisac izriče, da je onda najbolje, ako se iz tih književnosti uzima ono, što je najpotrebnije za narodnu prosvjetu. Njegov je »Bukvar triazbučnij« (1812.) tiskan crkvenim slovima, a imade tri azbuke: crkvenu ćirilsku, građansku ćirilsku (rusku) i glagolsku. Bavio se i geografijom, te je 1804. izdao: »Novo graždansko zemleopisanie pervo na eziku serbskom«, onda iste godine »Ključić u moe zemleopisanie črez nekolika pisma« i »Pešij zemlepisnik« kao atlas uz zemljopis. God. 1808., da pokaže, kakav mora čovjek da bude, prevede Ekartshausenovo djelo: »Ulog uma čelovečeskago«; isto je tako prijevod: »Sverh vospitanija k čelovekoljubiju«, da se pokaže, kako čovjek može ono postići, što hoće. Po franceskom je prevedeno englesko djelo: »Mudroljubac indijski« (1809. zbirka pouka o različnim družtvenim prilikama). Po Soavi je izrađena »Zlatnaja knjižica soderžaščaja dolžnosti čeloveka graždanska i hristijanska«. God. 1819. izađoše »Rimljani slavenstvovavšii« kao djelo filozofijsko, čim je htio pokazati, kako u latinskom jeziku ima slovenskih riječi.

Ovaj rad doziva u pamet slično nastojanje i trudbu kajkavaca Hrvata u početku XIX. vijeka, pa bi ga bilo vrijedno isporediti sa srpskim istoga doba.

Za svoje je doba dosta zanimljiv rad Jovana Muškatirovića (umro 1809.) iz Bačke, koji je 1787. izdao »Pričte iliti po prostomu poslovice« (t. j. narodne poslovice), a kritikovao je praznike svoje crkve kao i post u duhu slobodnom u djelu »Rasuždenije o postah vostočnyja cerkve« (1794.).

U zabavnoj je literaturi bilo radnika, ali se i tu nije pazilo na potrebe naroda. svijet nije trebao knjiga, a i izbor prijevoda bio je prema naobrazbi i ukusu samih pisaca. Pored Obradovića, koji je svoja djela pisao zabavno i poučno u filozofskom smjeru, prvi je počeo pisati Aleksije Vezilić u stihovima; njegova je knjiga »Kratkoe napisanie o spokojnoj žizni« (1788.) pisana u duhu drugih »nravoučitelnih« (moralnih) knjiga onoga vremena, a pjeva o različnim vrlinama i porocima u prvom dijelu, u drugom je pak u stihovima »opisanie revnostnyh i znatnyh mužej od roda serbskago«, dok u pjesmi »O čarodějstvu« opisuje taštinu i praznovjerice. Uz pjesme navodi često citate filozofa i sv. pisma, da potvrdi ono, što pjeva, kao istinito. U »sočineniju o privatnyh i publičnyh dělah« ima dvije originalne ode, a jednu iz Horacija. — Jedan od najčišćih »Slavena« svoga vremena među Srbima bio je Grigorije Terlajić (1766.—1811.) iz Mahova. Kao profesor povjesti i statistike u petrogradskoj akademiji imao je dosta prilike, da se upozna s filozofskim naukama Leibnitza i Kanta, za to mu se nije dalo govor narodni upotrebljavati, budući da u njem nije bilo termina za filozofska raspravljanja. On je preveo s njemačkoga »Ideja (mater deorum) ili muževskaja i ženskaja dobrodetel« (1793.) od L. H. Nicolaya. Panegirična je njegova pjesma krasoti prirode »Zabavlenie edinago utra ili udivlenie jestestvenim krasotam«, a dodao je »Uvješčanije« za slavenosrpski jezik. S ruskoga je 1801. god. preveo »Numu ili procvetajušči Rim«, djelo, što ga

Digitized by Google

je napisao Heraskov, a ovaj je to učinio po franceskom djelu I. P. Claris de Floriana. To je panegirik ruskoj carici Katarini II. — Nešto je više prema narodnim potrebama radio zemunski knjigoveža Gavrilo Kovačević, koji ispjeva god. 1804. pjesmu o srpskom ustanku pod Karađorđem, što su je ljudi rado čitali. Pjesma o boju kosovskome (Stihi o povedeniji i naměreniji knjaza Lazara. 1805.) doživjela je 1856. sedmo izdanje. Njegov je spijev Adelaida alpinska pastirka (prijevod), pa onda nekolike legende kao o sv. Savi, Danilu, Jeronimu i dr. On je prvi 1818. izdao ćirilicom Kačićev Razgovor ugodni, ali je jezik popravljao! — Duh srednjevjekovne književnosti vidi se u Kovačevića, ali i u njegova druga iz Zemuna Vićentija Rakića († 1824.), svećenika, pa poslije kaluđera. On je pisac legendarni, a obrađivao je u stihovima biblijske pripovijetke i različne legende kao o sv. Aleksiju, Eustahiju, o Suzani, a 1799. je izašla njegova Žertva Avraamova, prijevod s grčkoga u dosta narodnom duhu, dakako prema njegovu vremenu; u istoj je knjizi zajedno izašlo: »Sobesědovanie grěšnika s bogomateriju«, malena pjesma u 48 stihova, gdje grješnik moli oproštenje od Bogorodice. Legendarne su mu priče u prozi Čudesa Bogorodičina i prijevod s novogrčkoga: Cvět dobroděteli.

U istom je pravcu radio i Konstantin Marinković, svećenik u Novom Sadu, koji je ispjevao »Plač Rahili ili izbienie mladencev na povelenije Iroda carja Judejskago« (potonji put tiskano u Biogradu 1853.) i »Otkrovenije Amerike«. — Atanasije Stojković je napisao fiziku, a pored toga dva romantična spisa »Kandor ili odkrovenie egipatskih tain« (1800.) i Aristid i Natalija (1801), gdje imade smjese idile, romantike, tadašnje moralke i filozofskih umovanja (prijevodi?). — Pisac logike i advokat Nikola Šimić izdao je 1807. Turčin Abdalah i Serbiji Serboslava kao »nravoučitelnu pověst«, ali je to slaba radnja; uz to »Aristej i son Acenira«, egipatska moralna pripovijetka, prevedena s franceskoga i iste god. »Ikonostas slavnyh i hrabryh lic« (to su biografije Petra Velikoga, Katarine II., Stanislava Augusta, Potemkina, Suvarova i Košćuska). — Pisac školskih knjiga i pedagog Avram Mrazović izda god. 1793. i 1800. četiri djela Poučitelnoga magazina za djecu, po franceskom, a ima u njem pjesama i pripovijedaka; s njemačkoga je preveo »Pastirsku igru« od Gellerta, 1808. pozorišnu igru »Čelověkomrzost i razkajanie« od Kotzebua. — Jovan Živković, karlovački profesor, izdade 1808. izbor Herderovih istočnih pripovijedaka pod imenom »Palmovo listvije«, a namijenjeno je djeci i priprostomu narodu, koji istom počinje čitati. — Pedagog Nikola Lazarević prevede po njemačkom Život Robinsona Krusoe (1799.) i zavede Wielanda u srpsku literaturu s »Povješću drevnih Abderitov« (1803.).

Iz djela ovih pisaca jasno se vidi, da nisu pravo znali, što narodu treba i kakovo bi mu štivo morali namaknuti; što je komu došlo do ruku, to je radio; narod željan knjige, a u nju neupućen, čitao bi sve, što su mu pisci davali. Tako je jasno, da su se neke od ovih knjiga više puta tiskale, a i poslije, kad je donekle vijek ovoga lutanja počeo prestajati. Prvi, koji je pokazao, da razumije zadatke pjesništva, bio je Jovan Atanasije Došenović, te izda 1809. nauku o računici i Liričeska pěnija, gdje je pribrao i svoje originalne pjesme i neke prijevode, najviše s talijanskoga. U predgovoru raspravlja o poeziji i poetskoj književnosti, sve na osnovu svojih nauka, koje je izučio u Padovi. Rodom je bio iz Hrvatske, iz Like. — Rodio se u Bosni, a učio u Vinkovcima, Segedinu i Pešti Luka Milovanović († 1828.), kojega je djelo »Opit nastavljenja k srbskoj Sličnorečnosti i slogomjerju ili prosodiji« s pokušajima pjesama, a napisao ga je 1810. Tim bi djelom pisac brzo došao do pravoga vrela — poezije narodne, da mu djelo radi siromaštva ne morade ostati netiskano. Istom ga godine 1833. izdao Vuk Stef. Karadžić. —

Digitized by Google

Emanuil Janković (1758—1792.) je rođen u Novom Sadu. U njegovim je djelima i jezik prema narodnomu govoru čišći i ljepši nego u samim Obradovićevim djelima. Znamenito je pored toga u njegovu radu to, da je počeo Srbe upoznavati i s dramskom književnošću. On je poznavao rad svoga savremenika Talijana Goldonija, pa je već 1787. preveo njegovu komediju Trgovci. U predgovoru kaže, da taj komad prevodi, da bi Srbi poznali, od kakove je koristi pozorište i komedije napose, o kojima se onda dosta oštro sudilo. God. 1789. preveo je s njemačkoga Starkovu veselu pozorišnu igru za djecu »Zao otac i nevaljao sin, ili roditeli, učite vašu djecu poznavati« (4 čina). Tako je i prijevod J. J. Engelove seoske vesele igre »Blagodarni sin« (1789.) od njega, samo je on udesio lica i zemljište radnje za Srbe u Ugarskoj. — Otac srpskoga pozorišta može se reći da je Joakim Vujić (1772—1847.) iz Baje u Ugarskoj. Svršivši nauke bio neko vrijeme učitelj i profesor. Mnogo je putovao, što je uzrok, da se u njega jedinoga među Srbima javlja smjer zapadnjačke kulture i da je uvodio u srpsku knjigu djela zapadne Evrope. Sastavljao je pozorišne družine i davao predstave po različnim srpskim gradovima u Ugarskoj i Srbiji. Kako je mnogo putovao, opisivao je i svoje putove. Rad mu pada između 1805—1847. Za mladež je pripravio Rukovodstvo k francuzstěj gramaticě (1805.), Mladij Robinzon (1810.), zemljopis svega svijeta i dr.; izdao je tri putopisa, i to: 1826. Putešestvije po Kroaciji, Slavoniji i Dalmaciji; 1828. po Serbiji, a 1845. po Ungariji, Valahiji i dr. Pozorišni su mu komadi: Fernando i Jaryka (1805.), prijevod Ekartshausenove drame u tri čina; preveo je još Aleksisa i Nadinu; s talijanskoga 1847. Izlišnu ljubav Irine i Filandra. Originalna će biti (Vijenac 1894. str. 457.) vesela igra Ljubovnaja zavist črez jedne cipele (1805.), gdje je u govoru babe Stane prikazao vjerno dječji govor; za tim 1809. Slijepi miš. God 1814. izašla je Kreštalica, prijevod Kotzebueove Papige, a prenosi radnju iz njemačkoga grada u Srbiju; 1843. izda dramu Otjatije Beograda od Turaka. Osim toga ima od njega i drugih šaljivih i poučnih djela što prevedenih, što originalnih, a 1833. izda svoju biografiju kao život »slaveno-serbskago spisatelja«. On je svojim djelima upravo u svoje vrijeme spremao čitalačko općinstvo. Ljuto je udarao 1821. na Vukov pravopis.

Veliki je upliv imao na svoje savremenike pisce Milovan Vidaković, rođen u Srbiji 1780., a god. 1788. pobježe s roditeljima u Ugarsku i nikad se više ne vrati u domovinu. Neko je vrijeme bio učitelj i profesor u Novom Sadu, a onda ode u Peštu, gdje je umro 1841. god. kao pisac. On je zaveo u srpsku književnost romantiku. God. 1805. izađe mu Istorija o prekrasnom Josifu u stihovima; na biblijskoj su građi osnovane još pjesme Mladi Tovija (1825) i Putešestvije u Jerusalim (1834.). On se počeo s romanima javljati u srpskoj publici, a nema sumnje, da su ih rado čitali, jer su neki doživjeli više izdanja i u potonjim decenijima ovoga vijeka. Najznatniji mu je roman Ljubomir u Elisiumu u tri knjige (prvi dio 1814., drugi 1817. i treći 1823.); za tim Velimir i Bosiljka (1811., 1844., 1854., 1881.), Usamljeni junoša (1810., 1838., 1852. i 1881.), Siloan i Milena, Serpkinja u Engleskoj (1829. i 1852.), Ljubezna scena u dvoru Ive Zagorice (pripovijetka iz srpske istorije 1833.), Kasija carica (1827., 1846., 1869. i 1880.), Selim i Merima. Osim toga je prevodio s njemačkoga, napisao srpsku gramatiku (1838.) i po J. Rajiću Istoriju serbskoga naroda u 4 knj. (1833—1837.). Svi romani pokazuju na njemačke i franceske romane srednjega vijeka, kad je živjelo viteštvo i kad su se događalo čudesne zgode. Neki i nisu originali, već prerađena tuđa djela, ali se svuda uz fantastične prikaze romana osjeća patriotski duh, a to je bez sumnje mnogo vremena privlačilo svijet, koji nije imao drukčijih knjiga. (Isporedi izdanje djela 1880. i »Danicu srpsku« 1860.).

Digitized by Google

Osim ovih pisaca, između kojih su poneki radili u doba, kad se počelo upoznavati s pravim narodnim govorom, koji ima biti podloga književnosti, bilo je i drugih, koji nisu ništa boljega od ovakoga rada mogli naći ni uraditi. Doba od početka XIX. stoljeća do 1847. bilježi različnih Srba. koji su dosta nastojali oko lijepe literature, no pjesme i drugi njihov rad osnivan je na pseudoklasicizmu ili su im pjesme jedva spomena vrijedna imitacija narodnih pjesama. U koledarima imade pored ovake poezije još i zagonetaka kojega pisca, a novina i nema; što ih je bilo, to je sve prema tuđemu, a kulturnoga se života narodnoga ne pokazuje, i ne ide se za tim, da ga pokaže. Upravo u ono doba, kad se pojavio Vuk Stef. Karadžić i kad je počeo svojim radom upućivati na narodni jezik i narodnu poeziju i govoriti pod uputom drugih književnika, da je tu pravi izvor za pjesništvo, pojavilo se pisaca, koji su u neku ruku udarali pravac drugim književnicima. Pored onoga jezika književnoga, kojega u početku ovoga stoljeća nije nijedan srpski gramatičar znao, bila je i silna zbrka pravopisa. Sve je to trebalo urediti. Kad se svim tim potrebama htjelo doskočiti i pokazivao se pravi put, novo doba donosi nove znakove književnoga rada, a to je doba borbe.

Borba za narodni jezik od 1814. do 1847.

Godinu dana prije Vuka Karadžića počeo je na književnom polju raditi Dimitrija Davidović (1789—1838.), podrijetlom iz Zemuna, i to novim oruđem, Novinama, što ih je izdavao u Beču od 1813—1821. i zajedno kao prilog im dodavao almanak Zabavnik (1815—1821.) Novine Davidovićeve su postale književno središte, na kojem su se udruživali svi Srbi, koji su tim stvarali književnost u svoje doba: preko novina se širilo poznavanje jezika narodnoga; po novinama se raspravljalo o različnim predmetima, a novine su donosile i plodova novih književnika u stihovima i u prozi. Tu su novine bile u neku ruku i prvi beletristični list Srba. Tu je Vuk Karadžić započeo svoj književni rad, a od drugih pisaca, koji su u njima radili, napose je vrijedno spomenuti Lukijana Mušickoga, Berića i Svetića. Književne su neprilike bile krive, da Davidović u novinama nije zaveo novoga pravopisa, ali njegovi zabavnici (koji su mnogo širili književnost), što ih je izdavao a Kragujevcu 1834—36. uz širenje lijepe literature pokazuju jezik bolji i više narodni od onoga govora, kojim su pisali drugi savremeni pisci. Tako je bilo i u zabavniku Uraniji, što ga izdavao 1836—37. god. Dimitrija Tirol.

U ovo doba borbe za narodni jezik u srpskoj literaturi javlja se kao najsvjetlija zvijezda **Lukijan Mušicki** (1777—1837.) iz Temerina u Bačkoj. To je bila prava pjesnička duša, a čovjek učen i velik rodoljub. U Pešti je slušao estetiku kod privrženika klasicizma, što se znatno opaža i u njegovu radu, jer je najradije sam čitao Horacija i franceske pseudoklasike. Učio je uz to i druge jezike. God. 1802. postade kaluđer, te promijeni svoje ime Luka u Lukijan, pa poslije postade profesor u bogosloviji; onda bude arhimandrita u Šišatovcu, pa 1823. god. postade upravitelj gornjo-karlovačke (sada plaščanske) eparhije, pa 1828. vladika u Plaškom. Rad njegov pripada poeziji i to u duhu klasičnome; on je htio da bude srpski Klopstock. On je uveo među Srbe novu vrstu poezije — odu narodnu. Njegove pjesme — a to su gotovo same ode — pjevaju o srpskom imenu, jeziku, vjeri i slozi. Patriotske misije ne meće nikad s uma; on hoće da pored poezije dade i pouke; njegova lirska poezija ima biljege didaktičnosti. Sam je volio pisati »slaveno-srpski», jer je sanjao o jednom zajedničkom jeziku svih Slovena; ali je uz to i pobornika narodnoga jezika Vuka Stef. Karadžića pomagao i u početku sam prihvatao nove

Digitized by Google

njegove znakove, koje je u svojim »Nadpisima na knjižestvo Srbsko« branio. U novinama Davidovićevim izašla je god. 1819. pjesma Mušickoga pod imenom Glas narodoljubca, gdje se pjeva o dualizmu srpskoga jezika. Na Glas harfe šišatovačke (1821.) (t. j. pjesama Mušickoga) odjekivale su poslije mnoge ode u slavu pjesnikovu, ali je i on pjevao oda u klasičnom metru znatnim muževima onoga vremena hvaleći njihov rad, osobito onaj na polju kulturnom.

Lukijan Mušicki
r. 1777, u. 1837.

Mušicki, kao i uzor mu Horacije, više je razmišljao i stvarao pjesme, nego li su one izlazile iz njegove pjesničke duše. »Mušicki silazi više u dubinu, — on rijetko obode svoga Pegaza tako, da se vine u nedogledne visine«. To je za to, jer je on htio, da mu stihovi budu što pravilniji. Odatle izlazi, da su efekti u njegovim odama proračunani, da su mu slike složene u red, a retorika ima pomoći ondje, gdje nije dostatna pjesnička snaga. Subotić ga je u svojim Crticama iz povjesnice srpske književnosti ovako ocrtao: »Mušicki je proizvodeći duh ne samo u našem pesništvu, nego u sveobštem: on je osobitu vrstu oda stvorio, a to je oda narodna. On je za života samo nekoliko svojih oda pečatao, ali je svaka od ovih bila kao raketla; svaka je sa šumom u literaturu ušla, zasijala se, pukla i treskom svojim duhove zadrmala i blistanjem ushitila. Misli u njima izražene padale su kao ognjene iskre na duše čitatelja i zapaljivale u njima žarku ljubav k rodu i književnom radu«.

U njegovoj se prozodiji razlikuju dva smjera: jedan je narodni, a drugi je slaveno-srpski, t. j. rusko-slovensko-srpski; u jednom i drugom se drži kvantitete, a zgodno je spomenuo Subotić, da je poezija Mušickoga »ogledalo talasanja, koje je srpski jezik tamo amo bacalo«.

Vrijedno je spomenuti, da je Mušicki iz Vukova pravopisa uzimao za latinsko pismo one znakove iz ćirilice, koji su imali u tadašnjem hrvatskom pismu po dva znaka za jedan glas (n. pr. Воже, Franца nam рожivi!). — Mušicki je kao vladika okružnicom pozivao svećenstvo svoje, da kupi narodne pjesme, a što ih je dobio, to je Vuku slao i ovaj spominje više puta, da je primao od Mušickoga pjesama.

Oblik pjesama i jezik u njima činili su, da se Mušicki pokazivao pjesnikom viših i učenijih redova društvenih, dok je prosti narod manje čitao njegovu poeziju. Nešto to, a nešto nova struja narodne poezije brzo potisnuše njegove podražavače, jer nije obećavala nikakove budućnosti. Djela njegova izdana su istom 1838—1848. u 4 sv. (Vidi Letopis Matice srpske, knj. 120. i P. Kulakovski, Lukian Mušicki.)

Digitized by Google

U uskoj svezi s Mušickim življaše Pavao Berić, rođen u Bačkoj; od god. 1830. bijaše tajnik mitropolita karlovačkoga, a u svoje doba pored Mušickoga odista jedan od boljih srpskih pisaca. God. 1820. prevede Wielandova Agatona, 1828 Voltairova Zadiga; prevodio je pojedine dijelove iz Vergilija i Horacija.

Poezije Mušickoga drži se glavni podraživač Jovan Hadžić (poznat u knjizi pod imenom Miloš Svetić), rođen 1799. u Somboru, a umro 1869.; po zanimanju je bio advokat, ali i direktor gimnazije novosadske. U Srbiji je na poziv kneza Miloša uređivao zakone i izdao Građanski zakonik. Vrativši se u domovinu bude predsjednik okružnoga suda u Novom Sadu. Svoj je književni rad počeo god. 1821. pjesmom Odziv mladog srbskog duha na glas arfe šišatovačke, a to pokazuje duh, što ga je zaveo Mušicki. Pisao je i druge pjesme, a i dosta prevodio. God. 1827. izda u dvostrukom srpskom prijevodu (heksametru i narodnom desetercu) Horacijevo djelo O stihotvorstvu (De arte poëtica). U narodnom je desetercu preveo Lessingova Natana mudrog; prevodio je iz Virgilija, Horacija, Kornelija Nepota i Gessnera, što je izlazilo u Letopisu Matice srpske, koja se na njegovu ponuku uredila, da bude kao duševno središte književnika. Pjesme su mu slabe, sve je pod silu, a nije bolje niti u radu oko povjesti i jezika. Bio je urednik Srpskoga Letopisa, biogradskoga godišnjaka Golubice 5 knj. (1839.—1844.) i novosadskoga časopisa Ogledalo srbsko, od kojega je izašlo 10 svezaka. Hadžić je ponajviše poznat poradi svoje polemike s Vukom vojujući za onaj način pisanja, kako su službeno pisali Srbi sve do god. 1868.

Neznatniji su bili drugi pisci ovoga doba, kao što je Miloš Lazarević iz donjih Karlovaca, učitelj u Zemunu, a napisao roman »Plemenita i silna ljubav« (1831.); pop Timotije Ilić, koji se pojavio god. 1827., a pisao je romane u duhu Vidakovićevu i u desetercu ep Kasandra u dvije sveske (1840.—1850.), gdje su prikazani junaci iz vremena Aleksandra Velikoga, a događa se sve u Aziji. — Lazar Lazarević, rođen u Karlovcima 1805., a poslije profesor u Novom Sadu, napisao je dramu u tri čina pod imenom Vladimir i Kosara (Budim 1829.) i nešto u Letopisu; advokat Eust. Mihajlović izda 1827. u Budimu roman »Cvet nevinosti ili Dobrivoj i Aleksandra«; učitelj u Trstu Jefta Popović (†1797.) pretiskavao je i preobraćao na slaveno-srpski Menčetićeve Suze Radmilove (u Budimu 1826.) i u Razna djela Jefte Popovića (1827.) tiskao Gundulićeva »Osmana« vrlo nepouzdano. Pored toga pjevao romantične epske pjesme, i to: 1829. god. Milošijada o junačtvu Miloša Obilića, no bez ikakove poezije, god. 1831. u 2 sv. »Sveslavije ili Panteon«, te bi tu imali biti prikazani svi znatniji događaji iz narodne srpske povjesti; pisao je Vukovim pravopisom, no drukčije je sav njegov rad vrlo malene vrijednosti. — Atanasij Nikolić iz Sombora izdao je za god. 1829.—36. u Budimu i Beču almanah Ružica, pa koledar s pjesmama i pripovijetkama; Srbski Slavuj je zbirka manjih pjesama u 3 sveske (1827.—1836.), a 1830. god. izda romantičnu pripovijetku »Ljuba Milovanova«. — Vaso Jovanović iz Zemuna življaše u Srbiji; a rad mu je prijevod Romea i Julije (1829.) s njemačkoga, pa kompilacija Istorija Velikog Petra (1831.); iz vremena Stefana Dušana Silnoga je romantična pripovijetka »Svetolik i Leposava« (1831. i 1868.), a po njemačkom je tragedija u 5 čina Sigfried i Genoveva (1830.). — Stefan Aćimović izda 1829. god. »Viteštvo serbsko ili opisanije drevnij serbskij junaka« i odu na uvedenje episkopa Josipa Rajačića. Romane je pisao Jovan Čokrljan i to: »Ogledalo dobrodêteli i vêrnosti (1829.) i »Poljska ljubičica« (1830.); od Vase Čokrljana je »Hudožestvo otvratiti bolesti« (prijevod), koji je 1832. godine počeo izdavati uz pripomoć drugih pisaca Serbskog rodoljubca (pjesme i proza), ali je u brzo morao prestati.

Digitized by Google

Bilo je i drugih pisaca, no djela im se ni po duhu ni po jeziku ne razlikuju od ovih ovdje navedenih, radi čega se i ne spominju. Što su spomenuta neka novija izdanja romana i romantičnih epskih pjesama, tim vrlo dobro osvjetljava slab ukus publike sve do u sedamdesete godine; no mora se priznati, da su se u ovom potonjem razdoblju preživjeli pisci takovih djela, koja se osnivaju na romantičnosti i klasicizmu. Narodna pjesma donekle u publici potiče volju za čitanje takovih djela, ali ih narodna pjesma sama po malo i tjera iz književnosti.

Sima Milutinović
r. 1791, u. 1847.

Zanimljiva je ličnost po svojim doživljajima i po svojem književničkom radu **Sima Milutinović** Sarajlija, koji se služio i pseudonimom Čubro Čojković (čubro — čovjek sa malim ušima; čojković — čovjek od valjana oca. Vidi Letopis Matice srpske, knj. 173. str. 59.). Milutinović se rodio u Sarajevu 1791. god., a umro je u Biogradu 1847. Otac mu je živio u Zemunu i Biogradu, a Sima učio gimnaziju u Karlovcima, Segedinu, a 1809. dođe u Srbiju i postane pisar u »Sovjetu«; poslije je bio i učiteljem u velikoj školi biogradskoj. God. 1813. ode iz Srbije, jer je potpala pod Turke, u Zemun, da potraži roditelje. Ne našavši ih potucao se koje kuda, bio i u Beču, u Hrvatskoj, Dalmaciji i došao u Sarajevo. Kad se 1814. digla Srbija, eto ga opet u Biograd, i postane pisar kod vladike u manastiru Blagoveštenju. Dao se i na zavjeru protiv Turaka, ali i opet morao pisati kod fanariota vladike Danila. Kad je buknula opet buna, vladika pristane uz Turke, pa i Simu povuče za sobom. Milutinović opisuje taj ustanak u »Istoriji Srbije« za god. 1813. do 1815. Poslije se Milutinović odmetnuo od Turaka i živio dulje vremena u nekoj hajdučkoj četi. God. 1816. ostavi Biograd, da potraži roditelje, koji su još 1813. iz Srbije pobjegli i za koje je čuo, da su negdje u Vlaškoj u Krajovi. No budući da su mu roditelji bili ća u Besarabiji ruskoj, a on se nije mogao odlučiti na tako dalek put, najmi se u nekoga Turčina u Vidinu da čuva bašču. »Tu sam ja — pripovijeda Milutinović — na bostanu oko dva mjeseca probavivši samosam ponajviše proživio u svom elementu, kao tica u gori, u brdu i u čestaku; ali sam tu i duhom se prenuo i ovome istom »Trojesestarstvu« plan osnovao i učinio. Pa kako sam na zimu tu za učitelja stanuo, tako sam i ovo kojekako nacrtao, i više koješta, te sad poslije u Srbiju, kad izađem, iznesem«. Kad je bio učiteljem grčkoj djeci, htjedoše ga Grci uvući u zavjeru protiv Turaka, ali on ne pristade. Ipak se s onim zavjernicima dokopa tamnice, te se mučio u »grivni i kladama«. Oko 1818. eto ga opet u Biogradu, gdje je bio pisar; no već

Digitized by Google

1819. god. ode u Besarabiju, gdje nađe roditelje. Tu je stvarao »Srbijanku«. Iz Besarabije ode u Lipsko, gdje je slušao filozofijske nauke, a upoznao se s njemačkim velikim ljudima, među kojima je bila i gospođa Talvi, te joj je po svoj prilici pomagao prevoditi narodno pjesme. Oko 1827. eto ga na Cetinju, gdje je proveo blizu pet godina što kao narodni sekretar, što opet kao učitelj Rada, potonjega vladike Petra II. Petrovića. Tu je pjevao i kupio narodne pjesme. Oko 1832. opet dođe u Biograd i budne u službi policije, a zatim poglavica od 2000 »golih sinovâ, da brane istočne međe Srbije. Od 1834. imao je nalog, da napiše povjest Srbije od 1813. do 1815., za to putovaše po Srbiji. Kad je to svršio, ode u Njemačku i 1837. izađe mu: »Istorija Srbije od 1813. do 1815«. Poslije se i oženio. Od 1839. je živio u Biogradu u državnoj službi sve do svoje smrti.

Njegov je književni rad dvojak: jedno su pjesnički umotvori, od čega nešto otpada na izvorne pjesme ili sabrane narodne pjesme; među izvornim djelima jedno su epske pjesme iz srpske istorije: Srbijanka, Trojesestarstvo i Trojebratstvo; drame: »Tragedija Obilić« i »Dika Crnogorska« (nepoznate su: Tragedija Karađorđe i Zubanova Odžaklija); lirske su mu pjesme poznate pod imenom: »Nekoliko Pjesmica« 1826. Prozaični su mu radovi Istorija Srbije od 1813. do 1815. god. i Istorija Crne Gore od propasti srpskoga carstva na Kosovu, do novijega vremena.

U svim se radnjama Milutinovićevim vidi, da je uvijek zasezao u narodno kolo; no koliko mu je građa narodna, toliko mu je jezik nenarodan, jer se ni on nije mogao raskrstiti niti sa slaveno-srpskim jezikom niti s onim pseudoklasicizmom, koji je pretegnuo u djelima Mušickoga, Terlajića, Solarića, Obradovića, pače i u samoga oca novije srpske literature, Vuka Karadžića. Osim svega toga dolazi kod Milutinovića jedna osobitost, koje nema u starijih pisaca, a to je ono rado kovanje novih riječi, osobito apstraktnih, poradi čega je više puta nejasan. Tomu je mnogo doprinosio i provincijalni govor, koji je vrlo rado upotrebljavao. On je mio pisac poradi toga, što je stao na narodno zemljište i pravo zahvatao u narodnu srpsku istoriju. Šteta je samo, da je rado upotrebljavao staru mitologiju i priču u prispodobama sa srpskim savremenim junacima.

Pored lirskih pjesama najranije mu je postala Tragedija Obilić (1827.); u njoj se najmanje vidi utjecanja slaveno-srpskoga jezika. Kosovska ga je tragedija zanijela, pa je sačinio dramu, koja ne odgovara dramatskoj tehnici, no prilike su lica stvorene po srpskim narodnim tipovima. Tragedija se podudara s duhom narodnih pjesama — a toga je onda u Srkiji trebalo, što se vidi iz riječi Miloševih:

Da se priča i pripovijeda,
Što se nigda zaboraviť ne da,
Što će srca razbrečavať ljudska,
Osobito potomstva nam srpska,
Dok je neba i pod njime zemlje;
Čoek pada, nego vitez nigda.

Ovom se tragedijom srpskoga života zanosili i drugi srpski pisci, pa ju je u dramatskom obliku obradio Jov. Sterija Popović (1828.), Isidor Nikolić (Car Lazar, 1835.), Matija ban (Car Lazar 1858. i 1868.); Jov. Subotić (1864. Miloš Obilić), Miloš Cvetić (Lazar 1889.). — Druga mu je drama Dika Crnogorska (tiskano 1834.). Za nju se reče u »Čupićevoj godišnjici« ovo: »U njoj je istorija Crne Gore od propasti kosovske do vladike Danila napisana po narodnom pričanju, zadahnuta toliko religioznošću, da više liči na legendu. U predgovoru »k čitateljam« Sima veli, da mu se čini, da je isto »sočinenije drama«; ali sam priznaje »svoje oskudno s ovakoga načina pisanja Muzama poznanstvo«. Nije dramska poezija bilo polje Simino«.

Digitized by Google

»Ovo je drama, kojoj je pozornica tek horizont, akteri umovi čitatelja, a sadržaj njen trovjeka istorija jednoga naroda!« To djelo — pisano kao drama — prikazuje život Crne Gore za tri vijeka borbe — to je »Dika Crnogorska«. — God. 1826. izašla zbirka epskih pjesama pod imenom Serbijanka, koja je razdijeljena u četiri dijela, a opseže 109 epskih pjesama. Glavna je sadržina tim epskim pjesmama prikazivanje povjesničkih događaja Srbije iz novijega vremena, kad su Srbi vojevali pod Karađorđem i Milošem (1804.—1815.). Osim toga ima nekoliko upletenih pjesama o starijim i novijim događajima iz crnogorskoga života. Ovim je pjevanjem sve bilo presenećeno, jer je Milutinović zahvatio u sam život, u svagdašnju borbu Srba i Turaka, a i sami neprijatelji pjesnikovi nisu mu mogli prigovarati. Pjesmu su rado čitali, samo joj nije jezik i čudni način pisanja podavao pravoga znamena, budući da je bila teška za razumijevanje radi silnoga trpanja mitologije i starih heroja. — Trojebratstvo obuhvata tri pjesme epske o hajduku Veljku — koji je bio najmiliji junak Milutinoviću, o Sembercu iz Bosne. »Trojesestarstvo ili Serbske tri miline« jesu pored drugoga tri veće pjesme u slavu kneza Miloša: pjesnik govori o oslobođenju Srba pod Milošem, o slavi njegovoj, i u trećoj daje savjete knezu. Od njega je: spijev Zorica, jedno od najljepših djela. — Zna se, da je pored ovih radova sabrao i zbirku narodnih pjesama, poznatu pod imenom »Pjevanija crnogorska i hercegovačka«, a izdao ih 1832. i 1837. Ovaj je pisac uvodio donekle novi duh u srpsku literaturu, za to ga i ide odličnije mjesto, premda se povodio u svojem radu za svojim drugovima — u jeziku i pisanju. (Vidi: St. Pavlović u Letopisu Matice srpske, knj. 173. do 176, gdje je i literatura navedena: Đ. S. Đorđević: S. Milutinović. 1893.)

Biljeg eklektičnosti između klasicizma i romantizma nose djela **Jovana Sterije Popovića** (1806.—1856.), koji je bio od velikoga upliva na srpsku književnost. On je izučio nauke u Temišvaru i Pešti, a bio je profesor gimnazijski u svom rodnom mjestu u Vršcu, poslije bude advokat, profesor pravnih nauka u biogradskom liceju i 1842.—1848. ministar prosvjete. Već god. 1841. kao profesor u društvu s Atanasijem Nikolićem predloži ministarstvu, da se uredi učeno društvo; i tako je postalo Društvo srpske slovenosti, koje je 1847. god. počelo izdavati svoj književni organ Glasnik. Odatle se razvilo poslije Srpsko učeno društvo i napokon Srpska kraljevska akademija za znanosti i umjetnosti, pa je tad prestao izlaziti Glasnik. Zadatak je ovoga društva bio sabirati i obradivati građu za srpsku povjest, geografiju, etnografiju i jezik; poslije u akademiju dođoše i prirodne znanosti. Kako je Popović radio oko osnivanja društva, tako je i kao ministar nastojao oko uređenja narodnoga muzeja, koji je osnovan g. 1844.

Zbirkom svojih pjesama, što ih je izdao god. 1854. pod imenom Davorje, izašao je na glas, no i te pjesme nose na sebi karakter čitave vrste onodobne generacije, koju on predstavlja u posljednjih 10 godina svojega života. Njegove su pjesme istinite i duboke, nose biljeg više uma nego srca, te ih provejava neka melankolija i pesimizam, koji kazuje, da je sve na svijetu prolazno; one melankolične pjesme jesu ponajbolje, jer su više od srca nego uma; to nas dovodi do drugoga polja, na kojem je Popović više radio, a to je drama.

Još kao đak u filozofiji napisao je tragediju u pet činova pod imenom Nevinost ili Svetislav i Mileva (1828. dva puta izdana). U svojim mlađim danima bavio se još ozbiljnom dramom. God. 1828. izda tragediju Miloš Obilić, a odmah za tim iste godine roman Boj na Kosovu ili Milan Toplica i Zoraida. Njegova knjižica prozom pisana (1828.) »Život i viteška voevanja slavnoga kneza Epirskoga Đurđa Kastriota Skenderbega« imade i Kačićevih pjesama, po kojima je pisac i radio to svoje djelo. Po narodnoj pjesmi je izrađena i drama »Naod

Digitized by Google

Simeun ili nesretno supružestvo« (izdanje od 1830. i 1840.). No te se godine pojavi i novom vrstom dramskom, a to je prva šaljiva igra Laža i paralaža. U prijašnjim se svojim djelima poveo za tadašnjom sentimentalnom strujom, koja je u to doba bila obična u srpskoj književnosti. »Njegove pjesme iz tog vremena pune su pretužnih osjećaja i pretjerane osjetljivosti, a tragedije opet pune bombasta i zvučnih, a i praznih fraza. Pošto pak tako silom navijena sentimentalnost nije mogla na dugo odgovarati ni duhu ni raspoloženju mladića od 24 godine, to je Sterija na brzo zbacio sa sebe teret i pritisak te tada moderne struje i odvažno i s lakšom dušom prešao na polje humora i satire, i ako se, osobito u docnije doba, vraćao prvašnjoj ozbiljnijoj muzi svojoj. One iste godine, 1830., kad je bio napisao žalostivu igru svoju »Nesrećno supružestvo«, napisao je i prve šaljive igre »Lažu i para-lažu« i »Pokondirenu tikvu«, koju je do duše tek 1837. izdao na javnost«. Tako eto crta Milan Savić (Iz srpske književnosti. Slike i rasprave. 1898.) Steriju, da je pod pritiskom kojekakovih mnogih čudnih i smiješnih figura, koje su se pojavljivale u običnom životu pod dojmom novih ideja, postao komičar.

Popović je osnovao srpsku originalnu šaljivu igru, kojoj je bio jedinim predstavnikom sve do sedamdesetih godina. Dakako da njegova »vesela pozorišta« nemaju mnogo od onoga, što se za ovakove vrste književne ište, nemaju radnje, ali je zanimljivo, što je »i svoje komedije i svoje refleksije vadio iz života narodnog, i ako su mu, kao konsekvencija ruganja i ismijevanja, šala i satira često prešle granice prirode i estetike, te se prerušile u nezgrapnost i karikiranje«. Djela njegova imadu vrijednost sa svoje tendencije, jer je u prvom redu htio, »da štetne uticaje nastranih gledišta, rđavih običaja, lažnog sjaja, lakoumlja i zablude na drastičan način iznese ruglu«, odvraćajući tako narod od njih. On je pisao za svoje općinstvo, koje mu se od srca smijalo. Osobito je u volju ušao svojim »šaljivim pozorištem« u tri čina Tvrdica (tiskano 1837., 1838. i 1867.), da je općinstvo pisca po glavnome junaku Kir-Janji prozvalo »Ćir-Janja«. Sujet je drami škrtost Kir-Janje; komedija je pisana narječjem cincarsko-srpskim, što pobuđuje još veći efekat. God. 1838. izađoše njegove vesele igre »Pokondirena tikva«, »Zla žena«, a vele, da i prvi šaljivi roman u Srba pod imenom Roman bez romana. To je hotimice pisani nesmisao kao ismijevanje i do apsurdnosti tjerano pisanje tadašnjih romana, osobito Vidakovićevih. Sadržina je romantična i fantastična, po čemu roman postaje parodija nesmislenih tadašnjih romana, koji su srpsku publiku zavodili.

Kada se u Biogradu osnovalo pozorište god. 1842., eto Sterije, da za nj radi. Sad počinje opet s ozbiljnim dramama izlaziti. Tu se nađoše tragedija Vladislav (u 5 činova, a tiskana 1842. i 1843.); tu je tragedija Ajduci; iza toga dolaze drame »Ženidba i udadba«, »Prevara za prevaru« i »Simpatija i antipatija«, »San Kraljevića Marka«, »Toržestvo Srbije«. Kad se odselio iz Srbije, napisao je šalu »Beograd nekad i sad«, a tragediji Lahan je uzeo građu iz bugarske povjesti. Najbolja mu je tragedija Smrt Stefana Dečanskoga. — Zanimljivi su mu i šaljivi sastavci poznati pod imenom Milobruke. To je kritikovanje društvenih mana i uređenja, a pisac ih oštro i papreno zna izvrgavati ruglu. U ovoj se zbirci nahode n. pr. ovakovi članci (već samo imena pokazuju, o čem se radi): »Kako je Vinko Lozić postradao od zle žene«, »Pismo novim srpskim jezikom«, »Batine«, »Rukavice« i t. d. Tu bi moglo biti zametka feljetonu.

Popović-Sterijina je zasluga, da je dosta realistično pisao, osobito u šalama; ali mu se mora još više to priznati, što je u općinstvu podigao ukus za pozorište i ukus za pozorišnu umjetnost. Tadašnji je svijet lijepo primao njegove radnje, od kojih su neke bile prikazivane i u Zagrebu. — (Vidi Glasnik srp. učenog. društva, knj. VIII. 1856. i M. Savić: Iz srpske književnosti. 1898.; Sedmica. 1855.). — Koliko

Digitized by Google

je god bio pred drugima po radu napredan, čudan je u znamenitom tada pitanju za to doba — pravopisu — jer je mislio, da bi trebalo i građansku ćirilicu odstraniti, pa mjesto nje služiti se crkvenom.

Ovdje je vrijedno spomenuti i Jovana Stejića (*1804., † 1853.) iz Staroga Arada, koji je radio dosta oko osnovanja Društva srpske slovenosti. I on je svoj rad izvodio u Srbiji, gdje je kao liječnik radio u ministarstvu, a onda postao sekretar državnoga savjeta. Već 1826. god. prevede Hufelandovu Makroviotiku ili nauku o produženju života čovečeskog, a od god. 1828—36. priredio je i izdao pet knjiga djela pod imenom Zabava za razum i srce, gdje imade raznih članaka iz filozofije, pedagogije i higijene, ali i prijevoda iz staroklasične literature i narodnih pjesama. Kako drugi, tako je i on mislio, da je pozvan da piše o gramatici i jeziku; taj je svoj rad tiskao u »Glasniku«. Kao velik protivnik nove struje, što ju je izazvao rad Vukov, uredi stari pravopis, koji se održao do 1868. god. I on ima zasluga za pribavljanje čitalačke publike.

Iz Srijema je potekao Đorđe Magarašević (1793.—1830.), a bio je profesor novosadske gimnazije. God. 1825. je pokrenuo novi srpski književni list Letopisi serbske, i to u Novom Sadu kod knjižara Kaulicije. Kad je poslije treće knjige bilo jasno, da će taj list propasti, pokrenuše pitanje o novom društvu književnom Jov. Hadžić, Josip Milovuk, Sava Tekelija i dr., te u Pešti bude osnovano prvo srpsko književno društvo Matica srpska, koja preuze ljetopis i izdaje ga od god. 1826. do sad s malim prekinućem, a izašle su toga društvenoga organa do sad 194 knjige. Magarašević je uređivao Letopis do 1830., kad ga je preuzeo Hadžić. Zanimljive su njegove misli o književnom jeziku, jer veli: svećenstvo i mnogi drugi, koji se naukama u Srbiji zanimaju, jesu tog čudnovatog mnijenja, da im materinji jezik, kojim svaki dan govore, nije ništa drugo, nego jezik, kojim su govorila sv. braća Ćirilo i Metodije, samo je pokvareni dijalekat turskim riječima, a trebalo bi ga ostaviti po pravdi pastirima i prostacima. Ovakav se sud osniva — po Magarašević-evu zdravom mišljenju — koje na ne dosta točnom poznanju obaju dijalekata, a koje opet na potpunom neznanju, što mogu biti živi i mrtvi jezici. »Treba da Srbi na to idu, da im njiovog lepog materinjeg jezika svojstvenost vlada, i da im junost jezika ne uči samo iz Mrazovića«. Tu je pristaša Vukov; ali i u pravopisu pristaje uz Vuka, kojega znakove odobrava i veli, da je pravo, neka se piše, kako se izgovara. (Letopis 1826. knj. 4.).

Na svoju je ruku pokrenuo literarni časopis Serbski narodni list god. 1835., kad je Letopis morao prestati Todor Pavlović (1804—1854.), koji je 1837. god preuzeo po drugi put redakciju Letopisa, što su ga opet počeli izdavati; sad su u njegovim rukama bila oba književna lista srpska. Već god. 1838. započe izdavati Pavlović i političan list Srbske narodne novine, koje je uređivao do 1848. U tim listovima osim pjesama bilo je prijevoda nesrećno izabranih i slabih originalnih članaka, osobito recensija i polemika. On se borio protiv zagrebačkih »Ilira« u svojim novinama, što je samo izazivalo na borbu među književnicima, a nije bilo od koristi ni jednoj strani. Zasluga mu je ta, da je osnovao i uređivao srpsko novinstvo do onoga doba, kad se ta grana literarna mogla slobodno i sigurno kretati. Preveo je 1829. god. Wielandove Simpatije ili razgovori mudrog prijatelja, a 1831. god. Kniggeovu O obhoždeniju s ljudma.

Oko novina je radio budimski advokat Antonije Arnot, koji je 1838. god. osnovao u Pešti Srbsku novinu ili magazin za hudožestvo, književestvo i modu; Dimitrije Jovanović god. 1842. do 1844. izdaje Peštansko-budimskog skoroteču, gdje se pisalo i starim i novim pravopisom, a radilo se i oko sloge Hrvata i Srba, a kao politički list svoga vremena dobro je uređivan. — Od go-

Digitized by Google

dine 1830. istom počinje iz Srbije dolaziti pomoć književna Srbima u Ugarskoj: te je godine Srbija dobila svoje pravno uređenje, pa se 1832. osniva državna štamparija, a 1834. u Kragujevcu izdaje Davidović u Beču napuštene Srbske novine, što u Biograda izlaze od 1835. kao službeni list, ali je bilo i dodataka, u kojima se nalazilo svakakvih sitnijih stvari. God. 1843. izlazi Podunavka kao književni list pisaca u Srbiji, a uređuje ga Miloš Popović do 1848., kad je prestala izlaziti. Zasluga je Davidovićeva, da su u srpsku literaturu uvedeni almanasi ili zabavnici, što ih je izdavao od 1815—1821. i 1833—36., a pod uređivanjem D. Tirola izlazila je 1837—38. Uranija. Tako je troškom Matice srpske Pavao Stamatović izdavao Serbsku pčelu više godina; u Srbiji poslije Uranije izlazi 1838. Golubica pod urednikom Jov. Hadžićem, a odlikuje se bogatstvom članaka u prozi i stihovima i lijepim prinosima za narodni jezik. Poznata je Bačka vila (1842—45.), koju je uređivao dr. P. Jovanović.

To su bili trudbenici oko knjige i narodnoga obrazovanja, odbivši dakako ono, što je namijenjeno crkvi i školi; za strogu se nauku nije tad pitalo. Osobitih razlika nema prema onomu vremenu do 1814. u radu, izuzme li se to, da i Srbija pristupa literarnom kolu, jer samo prirodno razvijanje traži, da će se jedna generacija koristiti tečevinama druge. No s godinom 1814. se javlja sasvim nov pravac, koji je paralelan s onim u Austriji, a to je narodni pravac, što su ga promicali romantici. U tom se pravcu do 1814. godine nije ništa radilo, a te godine se javlja sa svojim prvim djelom pravi preporoditelj srpske književnosti **Vuk Stefanović Karadžić**, koji se borio sve do 1847. god., da izvojuje narodnomu srpskom jeziku ono mjesto u literaturi, što ga ide, ako se u opće želi, da narod dođe do prosvjete. Svi pisci idu starim putem pišući »slaveno-srpski« do god. 1847. uza sve to, što ih je Vuk upućivao, da je narodnoj prosvjeti jedini pravi temelj narodni govor. Za to i jest ovo doba borbe za narodni jezik. Što je Obradović samo želio i činio, kako je znao i mogao uz one predsude svoga vremena o književnosti među Srbima, to je Vuk sretno kraju privodio.

VUK STEFANOVIĆ KARADŽIĆ
r. 1787, u. 1864.

Vuk se rodio 7. studenoga 1787. u selu Tršiću u Srbiji, gdje mu se porodica nastanila došavši iz Hercegovine. Prvi mu je učitelj bio rođak Jefto Savić; poslije je učio nešto u Loznici i u Tronoši; god. 1804. bio je pisar kod Ćurčije, koji je pobunio Jadar protiv Turaka. Kad Ćurčija pogibe, ode Vuk u Karlovce, ne bi li tamo doučio nauke. Poslije se vratio u Srbiju i bio pisar kod Jakova Nenadovića i kod sovjeta, gdje

Digitized by Google

je bio i njegov rođak Jefto Savić. Kad se u Biogradu 1808. otvorila velika škola, on ostavi službu i upiše se u školu, koje ne dovrši, budući da je pao u bolest, od koje je postao hrom u jednu nogu. God. 1809. potraži lijeka svojoj kostobolji u austrijskom carstvu, ali ne nađe pomoći u Budimu. God. 1810. se vrati u Srbiju, i tu ga namjestiše za učitelja u biogradskoj školi, jer se odlikovao kao najbolji poznavač narodnoga jezika. To ga ponuka, da je još više pazio na narodni govor. Za to mu se desi još bolja prilika, kad je 1811. bio carinski sekretar u Kladovu, 1812. sovjetni komisar u Negotinu, a 1813. sudija u Brzoj Palanci. Te se godine zametnuo odsudan boj i završio se propašću Srbije, a Vuk ode u Austriju i nastani se u Beču, gdje se upozna s izdavačima Srpskih novina Davidovićem i Frušićem, a ne dugo iza toga i s Jernejem Kopitarom, Slovencem po rodu, a filologom po zanatu i cenzorom Davidovićevih novina. Vuku je to poznanstvo dobro došlo, jer kad je Kopitar u njegovu načinu pisanja upoznao pravi narodni srpski govor, počeo ga nagovarati, da se dade na književni rad i tim da pokaže Srbima, kako treba pisati. Kopitar na ime nagovaraše redaktore novina, da napišu gramatiku čistoga srpskoga jezika; ali oni to ne mogahu učiniti, budući da su znali samo onako pisati, kako je bilo u svih Srba obično. Vuk napisa u novinama članak: »Pismo Karađorđu o propasti srpskoj.« Kopitaru je bio neobičan način toga pisanja, te upoznavši se s piscem, uze ga nagovarati, da piše onako, kako njegovi kod kuće govore.

Pitanje o književnom jeziku tako je Vuka zanimalo, da je odlučio, prihvativši svom odlučnošću savjete Kopitarove, narodnomu govoru prokrčiti put u literaturu, pa bilo što bilo. Tako se zametnuo novi pokret.

Kad je Vuk Kopitaru kazao, da u Srba ima narodnih pjesama, navali ovaj na njega, da pribira sve narodno blago. Do tad je Kopitar poznavao samo hrvatsku narodnu poeziju, kako se vidi iz njegove obznane hrvatske gramatike (1810.), koju je ocjenjivao 1811. u »Annalen für Kunst und Literatur«. (Pavić, Rad knj. 77, str. 136.). Sad je Vuk pravo shvatio vrijednost Kačića, za što je Lukijan Mušicki u školi pozivao učenike, da mu napišu narodnih pjesama, ako ih znaju. Vuku se to pozivanje nije činilo smiješnim u ovaj čas, pa je počeo pribirati u pameti sve pjesme, što ih je čuo još u Srbiji. Tako je izašla knjižica, koju 1814. izda pod imenom Mala prostonarodna slaveno-serbska pesnarica. Knjigu je tiskao običnim u srpskoj književnosti pravopisom, ali već veli da bi trebalo, da se učeni ljudi sporazumiju o jeziku i da napišu narodnu gramatiku. Vuk je u pravopisu odmah počeo izvoditi neke promjene, jer je izostavio glasove ъ, ь, ѣ; y svagdje zamijenio glasom i, a nazalne glasove, koje su Slavenosrbi pisali, zamijeni čistim glasovima e-u. U predgovoru te knjižice dijeli štokavsko narječje u ikavsko, ekavsko i jekavsko, a sam piše hercegovačkim narječjem, budući sam da je bio po rodu Hercegovac. No nije ni on znao pravo, kako bi pisao; to je dugim nizom godina pravo upoznao. Pisaše kao i Slavenosrbi: cerkva, perst; za neke glasove upotrebljavaše dva znaka, i to дь, ль, нь. Pisao je riječi po njihovu postajanju, a ne kako se izgovaraju. Ni riječima slavenosrpskim se nije mogao oteti. Uza sve to se razlikuje već ova prva knjižica od slavenosrpskoga pisanja, pa je Kopitar dobro upoznao, da će Vuk brzo naći čisti narodni govor.

Kad je vidio, da od Davidovića ne će biti gramatike, napiše 1814. god. sâm knjižicu i pošalje je u svijet pod imenom Pismenica serbskoga jezika po govoru prostoga naroda. Tu su prvi počeći reformi pravopisa i književnoga jezika, premda sam piše kako i drugi izostavljajući neke glasove, kojih u srpskom jeziku nema nikako. Jer je pomišljao i na rječnik, trebalo mu je narodnih pjesama, misleći, da je tu najčvršći narodni govor. Za to ode na put u Srijem i Banat, gdje sabere od ponajboljih pjevača toliko pjesama, da je 1815. god. mogao izdati drugu

Digitized by Google

knjigu: Narodna srpska pesnarica, čast vtora. U toj se knjižici povratio nešto više k slaveno-srpskomu pisanju, jer je prihvatio i neke znakove, kojih nije imao u prvoj knjizi narodnih pjesama. Jezik mu je čišći i više narodan nego u prijašnjim spisima. Pjesme su pouzdanije, jer ih je bilježio iz usta samih pjevača. Kopitar je ocijenio te knjige i vanjski je svijet saznao za narodne srpske pjesme. — Te je godine napisao još kritiku na »Ljubomir u Elisiumu moralnaja povĕst sočinena ot' Vidakovića Milovana dĕtovospitatelja«.

Kopitar nije dao Vuku mirovati, dok ne sačini rječnika; da mu laglje bude, donosio bi mu hrvatske rječnike Bjelostijenca, Jambrešića, Stulija, Mikalje i Voltidžija i zajedno s njim radio, dok nije god. 1818. izašlo djelo »Srpski rječnik istumačen njemačkim i latinskim riječima«. Rječniku je dodana i sasvim na novo izrađena gramatika. U tom se svojem djelu raskrstio Vuk za uvijek sa slaveno-srpskim pravopisom i jezikom, jer je sam uredio pravopis i uveo u knjigu narodni govor, koji je dotjerivao u svim svojim spisima do kraja života; to mu je bio glavni zadatak rada uz sabiranje narodnih umotvorina, po čemu se i počinje tom godinom drugo razdoblje njegova rada, koje teče do 1836. god. U tom je rječniku zaveden kao književni govor narječje hercegovačko, koje je sasvim dosljedno provedeno, samo Vuk nije mogao upoznati glasa h, jer je mislio, da ga Srbi ne govore. Tu je proveden princip Vukova pisanja: piši, kako narod govori, držeći se onoga govora za koji misliš, da je najljepši. Do duše nije se još raskrstio sa svim slaveno-srpskim riječima: ostalo ih je najviše onakih, koje se upotrebljavaju u crkvi. Osobitost je Vukova alfabeta, da za svaki glas ima samo jedan znak, a tim je upravo »fotografisao« srpski jezik. Kakav je duh bio među Srbima književnicima, razbira se lijepo iz predgovora Vukova k ovomu izdanju rječnika, gdje se brani od napadaja već na samu njegovu objavu, da će izaći taj posao. Jer nisu imali opravdanih uzroka za napadaje, udariše na sitnice, na pravopis, na slova, a osobito na slovo j, kojim, rekoše, hoće Vuk potajno da »pošokči« sve Srbe, budući da je on samo lutka za Kopitarovu rimsku propagandu. Članovi opozicije protiv Vuka započeše pod različnim pseudoninima boj u Srpskim Novinama 1821. god. — Koliko je god Kopitar Vuka u njegovu radu podupirao i hvalio njegova djela sve do smrti, toliko je bjesnio protiv nastojanja hrvatskih preporoditelja. To se tumačilo svakojako, a po svoj prilici nije bilo takovo postupanje u istom poslu bez ikakove primjese političke. [Vidi o tome P. Kulakovski, Vuk Karadžić str. 51—54. i Illirizm].

Budući da su strane i kompetentne sudije bile zadovoljne Vukovim dosadašnjim radom, putovao je on još više i po narodu i po drugim zemljama, s jedne strane sabirajući narodno blago, a s druge pokazujući stranomu svijetu, što Srbi imadu. God. 1821. kao prilog Srp. novinama izda Narodne srpske pripovijetke. Iste godine videći da u rječniku sviju jezika, što su ga Rusi izdavali, nema pomena o bugarskom jeziku, napiše on kao dodatak Davidovićevim novinama »Dodatak k sanktpeterburskijem sravniteljnim rječnicima sviju jezika i narječja s osobitim ogledima bugarskoga jezika« i pokaže tim prvi svijetu, da i bugarski jezik ide među slovenske jezike i ispravi one pogrješke u rječniku, gdje dolazi jezik ilirički i jezik srpski kao osobiti jezici, kad to nisu dva jezika nego jedan.

Vuk je od 1818. pisao fonetičkim pravopisom i narodnim govorom, što su ga protivnici nazivali »govedarski«. Koliko je bilo protivnosti takovu radu, vidi se odatle, što je i državna vlast austrijska zabranila Vuku tiskati narodne pjesme u Beču. Protivnici su mu bili svećenici i književnici, dok je prosti narod lijepo primao njegova djela. Da dalje izda, što je sabrao, ode u Lipsko i tamo 1823. i 1824. god. izda tri knjige narodnih pjesama, a 1833. u Beču četvrtu. Tu je razložio o životu narodne pjesme, o pjevačima pjesama, o metrici narodnoj, što je njemu i

Digitized by Google

narodu srpskomu preko Goethea i Vatera u stranom svijetu steklo slavu. I u književnosti se srpskoj počeo pojavljivati utjecaj narodne struje. U to doba pada i izdavanje zabavnika Danice (za 1826—1829. i 1834.), da se i tim načinom šire njegove ideje o pravopisu i o jeziku među narod. U tom zabavniku pored koledarskih bilježaka i nekih zabavno-poučnih članaka (n. pr. Četiri luda bramina, narodne pripovijetke; Geografičesko-statističesko opisanije Srbije; Žitije ajduk-Veljka; Prva godina srpskoga vojevanja na daije; druga godina vojevanja na daije — t. j. ratovi od 1804.—1813.) ima i takovih, koji raspravljaju o jeziku. Tu se n. pr. pokazivalo na razlike između srpskoga književnoga jezika i narodnoga govora, štampali se prvi ogledi prvog srpskoga bukvara i t. d. God. 1828. dođe Vuk u Srbiju na poziv kneza Miloša, koji ga postavi za predsjednika biogradskoga suda i za člana komisije, što je imala izrađivati za Srbiju zakone. No već 1831. god. ode Vuk u Beč zavadivši se s knezom.

U god. 1828. pada njegova knjiga Miloš Obrenović, gdje ukratko i jasno razlaže fakte od 1765. god., t. j. od uništenja srpske patrijaršije, do 1817. To je pisano istočnim ekavskim narječjem, kako je Vuk tih godina običavao pisati. God. 1833. izda Luke Milovanova opit nastavljenja k srbskoj sličnorečnosti i slogomerju ili prosodiji. Kako se vratio iz Rusije, kamo je išao 1833., pođe nâ put preko Hrvatske u Dalmaciju i u Crnu Goru. Zadržao se u Dubrovniku i drugdje, ako mu je bila potreba. Taj je put znamenit za njegov rad, jer je pravo upoznao južno-zapadni govor u Dubrovniku i okolici, prihvatio za uvijek jekavski govor (dijete, djelo) u književnost i uveo u pisanje slovo h, kojega nije poznavao držeći se u pisanju svoga fonetičkoga principa: piši, kako se govori, budući da je do tad slušao ljude samo iz takovih krajeva, gdje se taj glas ne govori. Na toj se promijeni, koju je proveo već u Poslovicama 1836. god. osniva treće doba njegova rada, što ide do smrti. Kako su već od prije neki navaljivali na Vukov rad rugajući se njegovu književnomu jeziku i pravopisu, tako se sad u ovo treće doba razmahala najžešća borba za jezik i pravopis između njega i Jov. Hadžića (= M. Svetića). Među tim je Vuk priređivao ponovno izdanje narodnih pjesama (od 1841. do 1862. izdane su 4 knjige), rječnika (1852.), pripovijedaka (1853.), poslovica (1849.), spremajući uz to prijevod sv. pisma Novoga zavjeta (izašlo 1847., a zajedno s Daničićevim starim zavjetom 1867.), i Kovčežić za istoriju, jezik i običaje narodne (1849.), Primjere srpsko-slavenskoga jezika (1857.), Praviteljstvujušči sovjet za vremena Karađorđijeva (1860.). Kao posmrtna djela izašle su njegove narodne pjesme (2 knjige V. i VI., 1865.—66.), onda Život i običaji naroda srpskoga (1867.) i Njemačko-srpski rječnik (1872.). Drugi se njegovi članci o jeziku, pravopisu i sl. sada nalaze u zbirci pod imenom Skupljeni gramatički i polemički spisi, a izdani su u Biogradu u 3 knjige, pa i ostale spise njegove i narodne pjesme izdaje kraljevina Srbija od 1890. Vuk je † 1864. u Beču, a kosti su mu prenesene u Biograd 1897.

Po svjedočanstvu Subotićevu Vuk je imao od početka svoga rada pristaša, ali je imao osobito dosta protivnika u kneževini Srbiji. U tom je došlo tako daleko, da su zabranjivali njegovim knjigama ulaz u Srbiju i držali njegov način pisanja za krivovjerje. Uzrok je tomu bio u tom, što su ondašnji književnici bili uzgojeni duhom slaveno-srpskim, a sami nisu znali, što bi trebalo činiti, da knjiga bude i za narod, a ne samo za literate. Koliko samo oluje radi glasa j, a Sava Tekelija nazva Vukov jezik »jezik babi Smiljani«. Vuk je bio dobar Srbin, koji je radio u korist svomu narodu; radi njegova rada krivili su ga neki i političkim i vjerskim makinacijama, čim je Vuk imao služiti Kopitaru. No pustivši sve to, mora se priznati, da je Vuk 1) uveo narodni jezik za književnost i pokazao na bogatstvo narodnih pjesama i drugih prostonarodnih umotvorina; 2) uredio je srpsku ortografiju, da za svaki glas imade jedan

Digitized by Google

znak, i 3) prikazao svijetu ne samo narodno blago, nego ga je on najviše sam izdao, a izabrao gotovo najbolje. (Vidi: Pavić u Radu jugoslavenske akademije knjiga 77).

Pored svih navala na Vukov rad moralo se doći do pravoga izvora narodnoj prosvjeti; borba je išla do 1847. god., kad je izučeni i vješti filolog Đuro Daničić izašao na obranu Vukovim načelima, a istim Vukovim pravopisom i čistim narodnim jezikom počeo izdavati svoje pjesme Branko Radičević. Do Vuka za pravo Srbi nisu ni imali svoje srpske narodne književnosti.

3. Književni rad od 1847. do 1868. godine.

Ovo vrijeme nosi na sebi biljeg izučavanja narodnoga jezika u pogledu naučnom, a u poeziji dobiva svoje mjesto duh narodne pjesme. Među onim piscima, a napose pjesnicima, koji su po radu vršnjaci prvih predstavnika srpske literature novoga pravca — Branka Radičevića i Đure Daničića u jezičnim pitanjima — nestaje romantičara, svuda pretežu narodni zvuci, ali i ljubav k slovenstvu se javlja: od ovoga vremena (t. j. od god. 1847.) pokazuje se mnogo veća samostalnost, koja je mogla dovesti do muževnoga rada bilo među Srbima u Ugarskoj bilo u Srbiji.

Glavna je zasluga, da je narodni jezik po malo osvojio sebi mjesto u srpskoj literaturi, ide **Đura Daničića,** po zanatu pravoga filologa. Daničić se zvao po ocu Popović, a rodio se u Novom Sadu god. 1825. Umro je u Zagrebu 1882. God. 1844. je slušao pravne nauke u Pešti. Slijedeće je godine došao u Beč, gdje se upoznao s Vukom Karadžićem i Franjom Miklošićem. Tu promijeni tečaj svojih nauka i prihvati se ozbiljno proučavanja slovenskih jezika, osobito jezika srpskoga ili hrvatskoga. Tu je primio ime Daničić; poradi čega, ima više verzija. Pedesetih je godina otišao u Biograd, da bude učiteljem kneginji Juliji, koja ga je poslije potpomagala u književnim izdavanjima njegovim. Kad se drugi put (1855.) vratio iz Beča u Biograd, bio je tajnikom srpskoga učenoga drštva, profesorom slovenske filologije i povjesti književnosti na liceju, koji je poslije pretvoren u visoku školu, što bi odgovaralo po prilici sveučilištu, a imala je tri fakulteta. Daničićeva je zasluga kao profesora, da su Vukova načela i reformacije sve više počele preotimati mah, jer ih je on među mladeži širio. Među ovim njegovim učenicima osobito se istakao Stojan Novaković sa svojim opsežnim književnim radom znanstvenim. Kad su

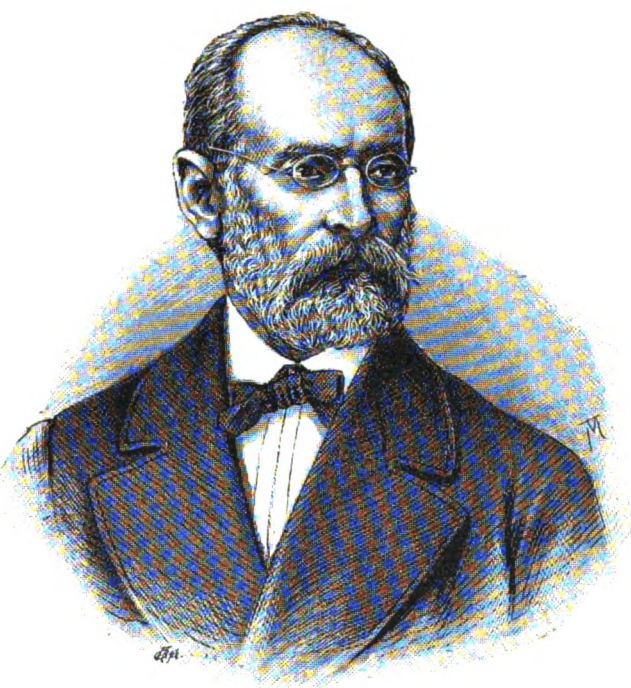

Đuro Daničić
r. 1825, u. 1882.

Digitized by Google

se porodile nesuglasice među profesorima i ministarstvom, napustio je Daničić službu profesora. Kako je neko vrijeme bio tajnikom u ministarstvu, dođe poslije u Zagreb, gdje ostade kod akademije sve do svoje smrti.

Svoj književni rad započe Daničić obranom Vukovih principa protiv Hadžića i drugih, izdavši Rat za srpski jezik i pravopis god. 1847. Tu je filološkom spremom dokazao, kako imadu krivo Vukovi protivnici, koji se poslije ne usudiše više onako ratovati, kako su do toga doba. Još dvije knjižice »V. Laziću« o tome vode računa, jer je Lazić ustao protiv recenzenta Vukova prijevoda sv. pisma. God. 1850. javio se Daničić s »Malom srpskom gramatikom«, ali ta je gramatika od takove vrijednosti, da se može reći, e je ona osnov svim potonjim i hrvatskim i srpskim školskim gramatikama. Uz to je Daničić pomagao Vuku oko »Kovčežića«, oko priređivanja prijevoda sv. pisma i oko drugoga izdanja rječnika, gdje je najveća zasluga Daničićeva, da je Vuk proveo ovaku akcentuaciju, kakova je u običaju U Miklošićevoj Slav. Bibliothek I. (1851). tiskana je Daničićeva raspravica o akcentima u srpskom jeziku. To je onda poslije nastavljao u različnim člancima što u Glasniku srpskoga učenog društva, što u Radu jugoslav. akademije. God. 1857. napisa članak »Razlike između jezika srpskog i hrvatskog« (Glasnik IX.). Tu Daničić pristaje uz Vuka, koji je u Kovčežiću rekao, da su kajkavci Slovenci, štokavci Srbi, a samo čakavci Hrvati. Daničić je spomenuo 109 razlika jezika hrvatskoga od srpskoga, »ali gotovo kod svake razlike naišao je, da ono što bi se činilo da je hrvatsko, dolazi i kod srpskih književnika, i opet što bi se činilo da je srpsko, da se nalazi i kod hrvatskih«. To je svoje mišljenje, da se hrvatski jezik razlikuje od srpskoga, sam opozvao, a ona stara teorija, da su kajkavci Slovenci, sasvim je oslabljena Jagićevim najpotonjim razlaganjem u Arhivu za slov. filologiju. Daničićeva i Jagićeva se mišljenja drži malo Srba — ali pristaju uz staru teoriju bez opravdanih razloga.

Kad je god. 1858. izašla Daničićeva »Srbska sintaksa, deo prvi«, koja radi o padežima, stekao je pisac sebi veliku slavu, jer je podao tim svojim djelom u tome poslu takovu građu, kakove do danas u tom pogledu nema sabrane za mnoga i mnoga pitanja. Daničić je to djelo tiskao »propisanim« srpskim pravopisom. Znamenito je djelo Daničićevo Rječnik iz književnih starina srpskih, što ga je izdao u Biogradu 1863. i 1864. To je rječnik iz starih spisa srpskih, a djelo je upravo monumentalno u svojoj vrsti. Znamenit je njegov prijevod Staroga zavjeta, pa Istorija srpskoga ili hrvatskoga jezika. Veća su mu još djela Korijeni i Osnove pored izdanja starih spomenika. Kruna je njegova rada u Zagrebu zasnovani Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, što ga sad uređuje P. Budmani. Njegova Dioba slovenskih jezika (1874.), koju je pisao u Biogradu, jasno izriče, da je hrvatski i srpski jezik jedan jezik, do čega je on došao poslije dugoga proučavanja i književnosti i dijalekata. Sva je množina njegovih radova rasturena po Glasnicima, Starinama i drugim časopisima književnim, a iz svega rada izlazi, da je Daničić bio svom dušom odan znanosti i da je on ono provodio znanstveno, što je Vuk započeo više po svojem prirodnom shvatanju i znanju, nego li po kakovoj spremi. — Uz Daničića je vezan noviji napredak srpske književnosti, pa ako i nije radio na lijepoj literaturi, kao ni njegov učitelj Vuk, svakako ga ide časno mjesto u srpskoj, a i hrvatskoj literaturi. (A. Pavić u Radu jugoslav. akademije, knj. 77.).

Među najboljim pjesnicima ide odlično mjesto **Branka Radičevića,** koji se rodio u Brodu na Savi u Slavoniji 1824., a umro u Beču 1853. Loza Radičević potječe iz Zete, gdje ima Radičevića kao i u Podgorici. U Beču se upozna s Vukom i Daničićem, što je bilo od ogromne koristi po njegovo pjevanje; to se vidi

Digitized by Google

i odatle, jer je Radičević opjevao sve one junake, o kojima je Vuk najtoplije pisao u svojim povjesničkim djelima.

Iz Broda, gdje se Branko rodio, bi premješten njegov otac u Zemun, te je tu i Branko počeo u školu ići 1830—35. god.; od 1836. do 1841. svrši u Karlovcima gimnaziju, a za tim jednu godinu poradi slaba zdravlja provede kod kuće u Zemunu. God. 1843. je slušao filozofiju u Temišvaru, kamo mu je otac bio premješten. Te je godine počeo pjevati. Od stručnih je nauka najprije učio pravne nauke u Beču, gdje se upoznao s Vukom i Daničićem. U ovo doba (1845—49.) pada jedna od njegovih najboljih pjesama, romantično-satirična pjesma Put. Ta je pjesma mnogo pomogla Daničiću, da je svojim »Ratom« uspio. God. 1850. poče učiti medicinu, ali je ne douči, jer ga 18. lipnja 1853. stiže smrt.

Njegova živahnost i duhovitost nije dopuštala, da se dade sputati, pa je za to prelazio s fakulteta na fakultet.

Doba, kad se Radičević pojavio u srpskoj književnosti, bilo je doba potpune reformacije, što ju je izazvao Vuk svojim radom zatirući tragove pseudoklasičnosti srpske književnosti. Novost Vukovih nauka o pravopisu i jeziku mnogo zanimaše omladinu, što je tada učila u Beču, Požunu i drugdje. Prvaci u toj omladini bijahu: Branko, Đuro Daničić, Ljuba Nenadović, Jovan Ilijć, Svetozar Miletić i dr. — Branko je pošao stopama Vukovim u jeziku i pjevanju, jer i onako je mnogo puta sâm čuo u krajevima, gdje je živio kao dječak i mladić, da se pjeva tuga i umiljata sjeta s osobitom melodičnošću.

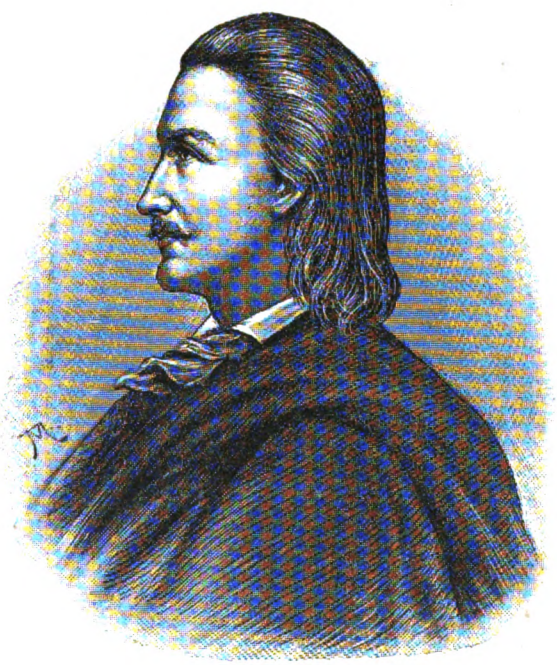

Branko Radičević
r. 1824, u. 1853.

»Misli i poezija, dobro veli Drag. I. Ilijć, u Brankovim pjesmama ne pokažuju nikakovu dubinu, izuzimajući nekoliko pesmica, koje se po lepoti svojoj s pravom mogu kao savršene u vrsti podobrog žanra smatrati«. Čist i melodičan jezik, priprosto i prirodno izricanje misli u čovjeka pobuđuje veoma prijatno i ugodno čuvstvo, kad čita njegove pjesme.

Lakoća stiha i lagano izražavanje misli uz lijep jezik podigoše Branka među prve pjesnike srpske mladosti. »Svaka Brankova pjesma — bez sumnje pravo sudi Drag. J. Ilijć — pokazuje još nedovršenog đenija, kome bi trebalo preći još preveliki deo strmenitog puta, te da se olimpskim bogovima domakne«. Branko je pjesnik mladosti, pjesnik srca, za to ga mladost voli; starosti takova poezija osobito ne prija, te je Branko i ne može posve osvojiti svojom poezijom.

U Brankovim pjesmama ima najviše lirskih pjesama, a više od polovine među njima

Digitized by Google

ljubavnih. »Zaman ćete u njima tražiti ljubavni ep ili dramu, gdje bi nam pjesnik bio glavno lice i gdje bi jedan ili više predmeta njegove ljubavi bili jasno obeleženi. U dve trećine ljubavnih Brankovih pesama peva se ljubav kao opšte osećanje mladosti, zdravlja i lepote, i to: ili kao tiha čežnja (Djevojka na studencu, Putnik i tica), ili kao strašna žudnja (Ukor), ili kao osećanje nevinoga ljubavnoga zadovoljstva (Sretan pastir), ili kao uzgredno osećanje uz opšte osećanje miline i slasti u životu i lepoti prirode (Putnik na uranku), ili se iznose prijatne romantične slike sreće ljubavne (Noć pa noć, Tuđin, Putu kraj, Dragi), ili slike realne, strasne (Vragolije), ili se peva nesrećan slučaj (Ubica u neznanju), ili nesrećna ljubav. U ovim je pesmama ljubavno osećanje opšte, onako kao i u narodnim pesmama te vrste, a i iskazano je onako, kako se kazuje u narodnim pesmama — skoro svuda kao mala priča poluepski«. (S. Vulović). Neka to potvrdi pjesma: Na studencu:

Kad sam sinoć ovde bila
I vodice zaitila,
Dođe momče crna oka,
Na konjicu laka skoka;
Pozdravi, me zboriť ode:
»Dajder, sele, malo vode!«
Ove reči, slatke strele,
Minuše mi grudi bele;
Skočih, mlada, njemu stigoh,
Digoh ruku, krčag digoh,
Ruka drhta, krčag dole,
Ode na dve, na tri pole!
Još od njega leže crepi,
Ali gdi je onaj lepi?
Ah, kada bi opet došo,
Ma i ovaj drugi prošo!

»Branko nije imao svoje Laure, nego u opće on je tumač srca momačkoga prema đevojkama«. Osim ove poezije ima u lirskoj pjesmi »Rane« vrlo lijep tumač kad su takove rane čovjeku najteže: djetinjstvo žali za udavljenom pticom, mladost za umrlom dragom, a starost za izgubljenim jedincem.

Ni u lirsku ni u epsku poeziju ne idu dvije njegove najljepše i najznamenitije pjesme: Đački rastanak i Put. Prva je pjesma divna proslava đačkoga oproštaja, koji prikazuje pjesnik, kako se u burnom veselju, što je trajalo do zore, rastao sa svojim milim drugovima, što su se razišli na sve krajeve poslije svršenih nauka u Karlovcima. Miješanje sjete i patriotičnih misli u pjesmi, pjevanje uz čaše po kojega odlomka narodne pjesme o Marku Kraljeviću i Mini od Kostura te Marku Kraljeviću i Filipu Madžarinu, dovedoše zagrijano društvo do kola, te:

Tambur tambur sitna tamburice,
Udri pobro u sićane žice,
Danas ima, a sutra nas nema,
Ajd' u kolo, ko će tu da drema?

Ko će zamjeriti, da mladost, kojoj pjesnik veli: »Ao veka — Mlada veka, — Sad na konju, sad peške, — Sad kod Jaše, — Sad kod seške« igra veselo i pjeva, kako mladost umije! Njegova poskočica poziva u bratsko kolo bratska plemena. Kad se kolo svršilo, povlači se uži krug, da se bratski oproste i zadadu vjeru, da će »probudit onu srpsku zoru«.

Druga mu je pjesma »Put« (ispjevana 1847.), jedna od najduljih pjesama, a nije drugo, nego satira na tadašnje srpske književne i prosvjetne prilike; zasijeca nešto i u političke i socijalne odnošaje. Put je namijenjen književnicima Srbima iz Austrije, a govori se o njima kad i kad alegorijom, koja je vrlo prozirna. »Prva knjiga Brankovih pjesama, i u njoj osobito ova pjesma »Put«, bijaše druga hrabra vojska, koja se 1847. god. krenu u boj za Vuka. Bez ove pomoći Brankove Daničić ne bi imao onoga uspjeha, koji je imao, jer se na Branka osu gotovo sva vatra protivnička, te Daničić mogaše lakše prodirati«. (Vulović). — Prohtjelo se

Digitized by Google

jednom pjesniku putovati, da razgleda bijeli svijet i zemaljska čudesa. Da bi to mogao laglje izvesti, sjeti se »konjica nekakvoga, ime Pegaz, a kljusina jaka«, pa će biti moguće pjevati, »samo valja pozvat Apolona il' deklicu kakvu s Elikona«, pa će se »Pega« odmah spustiti s neba. U ovom tonu udara i dalje u toj romantično-satiričnoj pjesmi na tadašnje Srbe književnike, koji su bili silno zagrezli u mitologiju. Pjesnik veli, da jednom »do onoga Boga velikoga« nije bilo ništa na svijetu, pa mu se dotužilo, i da se »razveseli«, »stvori zemlju« i »oblake, žapce, guje, somove i rake« — »i magarca, pa jošte i jarca« i tako dalje naziva tadašnje književnike. Spominje slavnu Crnu Goru, no se sjeti, »našije odara i njiovog ubavoga sada — sve koprive narasle visoko« (to su pjesnici i njihova djela). Spominje nerad »Matice srpske« i udara za to na književnike, osobito na Svetića, ne štedeći ni privatnoga života protivnika Vukovih, kako i oni nisu štedili Vuka. Udarao je žestoko i na kaluđere, negdašnje svoje učitelje u Karlovcima.

Epska pjesma Gojko je romantična, a priča o Gojku Zmajeviću, sinu srpskoga junaka Zmaja Milutina (koji je slavno poginuo bijući se s Turcima). Kako ova pjesma nema ništa istorijskoga, tako nema ni Hajdukov grob, gdje se priča o junaštvu Miluna harambaše, koji je za kratko vrijeme s »dvaest druga, dvaest zlatnih pera« zadao grdih jada Turcima, a onda udario na Mustafagu, jer mu je brata »na kolac popeo«. Epska mu je pjesma Stojan u dva dijela, a i Uroš, gdje je glavni junak moderni hajduk, kojega gone ne Turci, već carski vnjnici. Romantične su pjesme Brankove Utopljenica i Osveta, svaka u dva dijela.

Zanimljivo je, što se u Brankovoj poeziji pokazuje tragova i stare dubrovačke poezije, kako je na to pokazao Svetislav Vulović u Glasu srpske akad. knj. XIV. str. 135. i dalje, gdje se govori i o daljim izvorima i ugledima Brankovim, osobito Heineu i Byronu.

Brankova je vila umiljata do god. 1847.; poslije ga ta umiljatost ostavlja: njegova se satira premeće u jetkost i gorčinu, a humora po malo nestaje. Svemu je tomu uzrok bio i u slabašnom zdravlju. »Iskustvo zrelijih godina, a možda i boničke patnje, osnažili su mu mišljenje i tvoračku moć, i njegova lira počinje se laćati malo težih i širih tema od onih, koje pjevao do 1817. Prvoj mu je poeziji bilo geslo: »dok se poje, dok se vince pije, dok se kolo oko svirca vije, dokle srce za srcem uzdiše«, dotle treba veselju dati izražaja. (Vidi: S. Vulović, Glas srpske kr. akademije XIII. i XIV.).

Pseudoklasičnu poeziju Mušickoga rušio je spomenuti Milutinović, ali joj je velikih udaraca pored Branka zadao i crnogorski vladika **Petar II. Petrović Njeguš** (1813—51.), koji je bio posljednji vladika i gospodar (knjaz) Crne Gore. Njegov rad pjesnički do duše pada već u god. 1834., kad je osnovao tiskaru na Cetinju, ali po svojem glavnom djelu Gorski vijenac (u Beču 1847. i mnogo puta poslije izdan), što ga je posvetio »prahu oca Srbije« Karađorđu, pripada novoj generaciji pjesničkoj.

Njegov je učitelj bio Milutinović, a to je vrijedno spomenuti radi toga, što se u prvim Njeguševim djelima jasno opaža trag upute učiteljeve. Njegov se talenat pokazao u malenim pjesmama, koje su veoma nalične narodnoj poeziji; energija u stihu i odlučnost, pjesničko promatranje povjesnih događaja i miješanje klasične mitologije ostatak je iz nauke Milutinovićeve, no uvijek se čuje i subjektivna žica pjesnikova. Njegova su djela Lijek jarosti turske, Pustinjak cetinski; god. 1845. izađe djelo Njeguševo s priličnom kompozicijom i tehnikom Luča mikrokosma pod dojmom Miltonova Izgubljena raja, a rješava sudbinu prvoga čovjeka. To je spijev filozofično-religiozni u šest pjevanja, a posvećen je Milutino-

Digitized by Google

noviću. Glavne su misli toga Petrovićeva djela ove: Čovjek sam u sebi spaja duh i materiju; jedno je s drugim u potpunom skladu upravo onako, kako je skladnost između duha i materije u svemiru. Luč, koja obasjava čovjeka, jest njegova duša. Čovjek je baš po duši drugomu čovjeku najveća tajna. Tu tajnu, i kako je ona nastala, hoće pjesnik da riješi. Za to treba da se progovori i o postanju čovjeka. Pjesnik to sebi zamišlja ovako: Kad su anđeli dugo bili srećni u nebu, diže se jedan put sotona protiv Boga ne hoteći ga više slušati, a s druge strane želeći imati još veće blaženstvo nego prije. Sotona zavede mnoge anđele, te se i oni odmetnuše od Boga. Bog pošlje na odmetnike arhanđela Mihaila, koji ih napokon svlada a Bog ih odredi baciti u vječnu tamu. No svi anđeli nisu bili jednako krivi; jedni su se pobunili od svoje volje, a drugi su bili prisiljeni pristati uz njih. Za to se Bogu sažali, da ih sve jednako kazni vječnom tminom, pa odredi, da se oni, koji su svojevoljno pristali uz sotonu, bace u tminu, a onim drugima, među kojima je bio i Adam, odredi, da pretrpe kazan svoju na svijetu, koji je za njih stvorio. Za to ovim prisiljenim odmetnicima dade Bog tijelo, koje učini živim, pošalje ih na zemlju, gdje će činiti pokoru. Kad svrše pokoru, vratit će se na ono mjesto, što su ga prije izgubili. — Tako eto mišljaše o stvaranju svijeta Njeguš podudarajući se u glavnim mislima s naukom bogomila, koji držahu, da je duša čovječja anđeo odmetnik od Boga. Djelo je teško pisano, jer se pjesnik mnogo zanosi veličajnošću i veličajnim slikama, koje nemaju svojega kontrasta, kako ga pokazuju djela drugih velikih pjesnika, te tim postaju ugodno štivo.

Petar II. Petrović Njeguš
r. 1813. u. 1851.

Godine 1845. izda i Ogledalo srbsko, zbirku narodnih pjesama, među kojima ima i njegovih ispjevanih sasvim u duhu narodnom. U Gorskom vijencu nanizane su slike u dramatskom obliku iz crnogorske povjesti pod kraj XVII. i početak XVIII. stoljeća, kako su pod vladikom Danilom Crnogorci udarili na poturice i istrijebili ih, po čem je nastala promjena u crnogorskom državnom životu.

Istorijski događaj Gorskomu vijencu bio je ovaj: S Danilom Petrovićem, koji je bio krajem XVII. vijeka izabran na Cetinju za vladiku i gospodara Crnoj Gori, započe se novo doba. Danilo zamisli oko 1701. godine, kako bi istrijebio crnogorske poturice, koji su se za malo vremena zdravo osilili i tako preoteli mah, da je sloboda crnogorskih hrišćana gotovo sasvim propala. Koliko je vladici bilo teško to gledati, toliko ga natjera i njegov lični događaj sa skadarskim pašom, da se Turcima sveti. Pozvali ga na ime jedan put Zećani na vjeru pašinu, da im u Zeti osvešta

Digitized by Google

crkvu; a kad vladika tamo, uhvate ga Turci i zarobljena odvedu u Podgoricu, gdje bi ga bili na kolac nabili, da se nije otkupio s tri tisuće dukata. Kad se vladika povrati na Cetinje, pozove sve uzdanije glavare crnogorske i reče im, da bi valjalo jedan put već gledati, kako bi se njihova sloboda mogla očuvati. To će biti moguće samo tad, kad se sve poturice, koji se ne htjednu krstiti, u jedan mah istrijebe i pogube. Sve poglavice na to pristanu i odrede, u oči božića (po svoj prilici 1703.) i u oči nove godine da izvedu svoj naum. Poturice, što ne pobjegoše, budu ubijene, a nejač pokrštena. Još i danas u imenima crnogorskim (Muhadinović, Huseinović od Muhadin, Husein) ima spomena tomu krštenju.

Petrović-Njeguš je taj događaj opjevao u pomenutome svojem djelu u obliku drame, ali to nije za dramu dosta. Mnogo imade lirskih elemenata, a najveća je vrijednost djelu poradi slika iz crnogorskoga života. (Najbolje je izdanje i tumač ovomu djelu od M. Rešetara: Gorski Vijenac 1890. i 1892.).

Od Njeguša je Kula Đurišića i Čardak Aleksića, a poslije smrti izdan je Lažni car Šćepan Mali, u kom je u dramatskom obliku u 5 činova prikazana slika varalice Stjepana Maloga.

Događaj je osnovan na istoriji za Save Petrovića vladike, koji je bio slab vladalac. Godine 1767. javi se taj lažni car, kad je obišao svu Crnu Goru kao ljekar i kad je upoznao veliku privrženost Crnogoraca ruskomu caru, kao ruski car Petar III. Crnogorci su mu povjerovali, zavoljeli ga i predali mu sve poslove uprave, te taj pustolov postade knezom. Upravljao je vješto i srećno, jer je znao diplomacijom predobiti Dubrovčane i Mlečane, a s Turcima se nadbijao. Ni onda ga ne htjedoše pustiti, kad je došao knez Dolgoruki. Riješiše se toga nametnika 1774., kad ga je zaklao njegov sluga, podmićen od skadarskoga paše. I to nije prava drama; pjesnik se dosta držao kronike i dosta dobro oslikao Crnogorce. Godine 1854. izdana je Slobodijada, epska pjesma u 10 spjevova, u kojima je opjevana borba Crnogoraca s Turcima u različnim vremenima.

S Petrovićem je stupila Crna Gora za pravo u literarno kolo, što se svakim danom sve više širi. U doba Petrovićevo je izlazila na Cetinju Grlica, almanah za god. 1835—37., u kojem se napose pokazivala Crna Gora. (O Njegušu vidi: Čupićeva godišnjica I., P. A. Lavrov: Petr II. Petrovič. Moskva 1887.).

Mlađa je generacija išla putem ovih predstavnika narodnoga govora, ali i stariji književni radnici počeše ići novim smjerom. Među takovim piscima spominje se **Jovan Subotić** (1817.—1886.), koji je živio i počeo raditi onda, kad je Matica srpska bila glavno središte svega slaveno-srpskog rada. Tu je onda razumljivo, da je uza nj pristajao i on, i da se poslije dugo kolebao ne znajući na koju bi stranu. Dvije su struje i njega privlačile: klasična i narodna. U zenitu je svojega rada bio onda, kad se podao narodnomu duhu.

Iz njegove prve zbirke pjesama Lira (1837.) izbija naginjanje duhu narodnomu. To se još više vidi u Bosilju, jer nestaje idile, pastirskog života s nježnim i gorkim uzdisanjem, kako je to bila moda tridesetih godina, već se obrće na patriotičnu stranu. Tu niče njegova: »Ja sam mlada Srpkinja«, već 1837., a godine 1840. se prilično posve raskrstio sa starim smjerom, te se može reći, da je on rano pristao uz Vuka i prije, nego li se borba riješila. To se vidi iz njegova članka: »Njeke čerte iz povjestnice serbskog književstva«, gdje 1846. odlučno izjavljuje, da je Dositije uveo u knjige narodni jezik, a Vuk pokazao, kako treba da se piše. To je bila onda velika riječ, jer je Subotić bio urednik »Letopisa« Matičina. God. 1845. izda epsku pjesmu Kralj Dečanski, kojom htjede oživljavati u narodu spomen na ono, što se dešavalo za Dušanove mladosti.

Digitized by Google

Ono po prilici, što je Trnski doživio u hrvatskoj literaturi, doživio je i Subotić u srpskoj: preživio je sve novije smjerove i sa svakim je smjerom napredovao.

Od god. 1857. počeo je sabirati svoje pjesme i sva svoja djela. Od lirskih pjesama vrijedne su mu balade: »Vrdnička kula«, »Ivanjska noć«. Od ostaloga je rada najviše pisao za kazalište, jer su to tražile potrebe za prikazivanje. Te su drame imale osobitu svoju vrijednost, jer su budile uspavane duhove svojim slikama i spomenima o prošlosti, te poticale na borbu.

JOVAN SUBOTIĆ
r. 1817, u. 1886.

Živeći u Zagrebu kao član vrhovnoga suda mnogo se trsio oko napretka narodnoga hrvatskoga kazališta, pa je za to napisao dramu Zvonimir, kralj hrvatski (1863.); poslije za srpsko kazalište napisao drame i tragedije: Herceg Vladislav, Nemanja, Miloš Obilić, Bodin, Prehvala, Kraljica Jakinta i dr. U pripovjedačkoj struji mu je najbolji roman »Kaluđer ili istina i poezija« (1875.). Subotiću je bilo na pameti, da u svom narodu što više budi svijest, što će se postići, ako se narodu prikaže njegova prošlost; za to je i radio povjesne drame, nastojeći svagda da bude narodan i po sadržaju i po jeziku. U drami je pokazao više poznavanja teorije nego li poetičnosti. Napisao je i raspravu Nauka o srpskom stihotvorenju. (Djela izdana u 12 knjiga. Vidi Stražilovo 1886.).

Što je do sad bilo rada, to je bila ponajviše pjesma, a u prozi su pisani prijevodi, drame i poučne stvari. U ovo treće doba javlja se prvi put pravi roman, što ga je stvorio za Srbe advokat **Bogoboj Atanacković** (1826.—1858.) iz Baje u Ugarskoj. Već se rano privolio srpskoj knjizi čitajući po izbor pisce, a k novoj ga struji navelo sigurno poznanstvo s Daničićem i Radičevićem. Radi toga, što je bio na skupštini u Karlovcima god. 1848., morade bježati, pa ode u Pariz, što je za njegov književni rad bilo mnogo vrijedno. Putovao je i po drugim zemljama. Od god. 1851. življaše u domovini, najviše u rodnom svojem mjestu, gdje u 32. god. umro. Već god. 1845. izda zbirku novela pod imenom Darak Srpkinji, a onda 1846. drugu svesku. Sve su mu novele izdane u Pančevu 1883. U peštanskom »Skoroteči« izda Efrosina (crta iz svagdašnjega života) i Dve sestre; tiskao je novele i u zagrebačkom »Nevenu«. Glavno mu je djelo roman Dva idola u dvije sveske, i to je prvi srpski originalni roman iz savremenoga života, a crta nam slike istinske, kojima se hoće prikazati težnje onoga vremena. Srbi drže taj roman i danas jednim od najboljih u svojoj literaturi. U njega je bilo i pjesama, koje nose u sebi žicu sentimentalnosti, kako i sva njegova djela. Zasluga mu je ta, što

Digitized by Google

je dao pripovijeci narodni karakter. — Ono, što je počeo Atanacković, u mnogo je većoj mjeri provodio Jakov Ignjatović (1824.—1889.), koji je radio sve do svoje smrti najviše oko romana i pripovijetke; on je za pravo stvorio realistični roman u Srba. Rodio se u Sv. Andriji, a učio pravne nauke po različnim akademijama ugarskim i u peštanskom sveučilištu. Bio je poznat već u mladosti sa svoje darovitosti i ozbiljne nauke, te se poznavao s prvim ljudima u Ugarskoj, Srbiji i Franceskoj. God. 1849. bio je u Srbiji, a za tim je živio kao emigranat u Parizu. Tu mu se pruži prilika i on postade u vojsci franceskoj časnikom. Baveći se tada u Algiru zaluta jednom u tamošnje prašume i jedva se spasi od očite smrti, ali ostade slijep na jedno oko, što ga je tom zgodom ozledio. Bio je više puta u Carigradu. Poslije je živio mirno među svojim ljudima, pa bijaše neko vrijeme urednik Srpskog Letopisa. Umro je u Novom Sadu, gdje je dugo godina proživio.

Već kao trinaestgodišnji dječarac pjevaše pjesme, a jedna je tiskana u »Narodnom Listu« Toše Pavlovića. God. 1879.—1881. uređivao je i političke novine »Nedjeljni list«, gdje su izlazili njegovi »Memoari«, a poslije ih je nastavio u listu polit. »Naše doba«. Jaša je Ignjatović mnogo pisao, a kritika mu ne ističe djela s osobite vještine; neki pače govore za nj, da nije imao osobita dara i da su mu junaci u mnogobrojnim djelima gotovo uvijek isti, — jer je pisac opisivao sama sebe. Ignjatovićeve su pripovijetke i romani ili istorijski iz srpskoga narodnog života, gdje imade uvijek idejalizma i romantike, ili su pak socijalni, a miješa se šala i zbilja upravo onako, kako se javlja u onom životu, što ga pisac hoće da prikaže. U »Letopisu« (1854.) je napisao raspravu o srpskoj književnosti. Roman mu je Đurađ Branković, po kojem postade poznat srpskomu općinstvu; iza toga je napisao mnoge pripovijetke po časopisima, od kojih su neke ostale i nedovršene. Od nekih neka bude spomenuto: »Manzor i Džemila« (u Danici), »Ljuba Čekmedžić« (Danica), »Čudan svet«; »Krv za rod« (Javor), »Vasa Rešpekt« (Otadžbina), »Milan Narandžić«, »Stari i novi majstori«, »Uveo listak«, »Knez u kupatilu«, »Pita 1000 forinata«, »Trpen spašen« s preradom istoga materijala u neuspjelu šaljivu igru: »Adam i berberin« i t. d. Tipovi, koje je prikazao, nose na sebi znak vjernosti, jer su vađeni iz života, i to iz njegova života. (Letopis Matice srpske, knj. 161. i Javor 1890.)

Joksim Nović (1807.—1868.) se javio 1847. svojom Lazaricom, što ju je ispjevao prema pjevanju narodnih pjesama o kosovskoj pogibiji. On je u posljednje dane svojega rada pokušavao, da i pripovijetku osnuje na temelju, duhu i načinu narodne priče (kao Starine starinê Novaka, to je tužna pošlost Srba do hajdučkih dana), a napisao je i više pjesama prema narodnoj poeziji, ali taj rad nema osobite znamenitosti za napredni razvitak srpske književnosti. (Stražilovo 1893.).

Na narodnoj osnovi u ovo doba javlja se dosta pjesnika, a među onima, kojima je poezija istinita i pisana čistim narodnim jezikom lijepo mjesto ide **Duru Jakšića** (r. 1832.—1878.), umjetnika slikara i pravoga pjesnika jada i boli, kakav mu je bio i život više manje jadan. Napisao je do 150 pjesama, od kojih su najljepše one, što su nastale na selu, 29 pripovijedaka i 3 drame. Lirskim mu je pjesmama predmet srdžba, kletva i prijezir, a sve je proniklo u tuzi i boli, te nas dira; ljubavne su mu najdotjeranije, a junačke imaju poleta i efekta, i u onim su momentima najbolje, gdje preteže lirika. U pripovijeci mu manjka studije kao i Ignjatoviću, jer tu vidimo samo fantastične prikaze u divljoj romantičnosti; ima i satiričnih pripovijedaka, a najljepši su mu opisi.

Pripovijetke mu dijele na romantične, kamo se broji Kraljica (1869.), »Sin sedoga Gamze«, »Sužanj«, »Nevesta« (1861.), i dr.; satirične kao što su »Komadić švajcarskog sira«, »Moja ljubav, pismo pokojnoj cenzuri« i »Čiča Tima«; pripovijetke

Digitized by Google

iz života Srba u Ugarskoj: Spahija, Sirota Banaćanka (1874.), Popa Tihomir (1875.) i Čobanče (1878.); seoske priče iz Srbije: Seljaci, Bela kućica i dr.; i napokon pripovijetke ratnoga vremena: Čiča Mitar, Na mrtvoj straži, Uskok i dr. Od drama mu se spominju Seoba Srbalja (1862.), što nije drama u pravom značenju riječi, a ističu se lijepa lirska mjesta; god. 1868. izda Jelisavetu knegiju crnogorsku i posljednje veće djelo Stanoje Glavaš. Sve su mu drame slične i bez dramatske radnje. (Vidi Vulovića u Otadžbini knj. IX.).

Đuro Jakšić
r. 1832. u. 1878.

Prvak među piscima putopisa u Srba jest Ljubomir P. Nenadović (1826. do 1895.) iz sela Brankovine u Srbiji. Na naukama je bio u Parizu, Berlinu i drugdje, a 1848. zbog revolucije dođe u Biograd i postane profesor gimnazijski. Poslije je mnogo putovao, i došavši u domovinu, bio je sekretar u raznim ministarstvima i u Carigradu kod poslaničtva. Godine 1874. ode na Cetinje, odakle se i opet vrati u Srbiju. Prvi put se javio 1843. god. u Podunavci, a poslije pisao u raznim listovima. Godine 1849. izdao je spijev Slavenska vila i prvo izdanje Pesama, koje su umnožane izašle i 1860. Od godine 1850. izdavao je list Šumadinka u više godina s prekidanjem do 1858., izdao je i 2 knjige zabavnika Šumadinče; i jedno i drugo zauzima lijepo mjesto u srp. literaturi, jer je svagdje nastojao poticati patriotične misli i promicao domoljubni smjer. Napisao je epsku pjesmu pod imenom Dojčinović Vojin, izdao povjesnu građu u djelu Memoari prote Matije Nenadovića, Protokol pisama prote M. Nenadovića o ratovanju kraj Drine 1811.—13. god., i dr. članke. Njegove su pjesme lirske, ali smjera didaktičnoga, a imade ih i humorističnih. Najbolji je u putopisima, jer potpuno shvaća zadatke te vrste književne; ovamo idu Pisma iz Italije, Pisma iz Nemačke, Pisma iz Švicarske. (Vidi sarajevski Školski vjesnik 1896.).

Koliko poradi književnoga rada, toliko i poradi sinova književnika stekao je lijepo ime Jovan Ilijć (1824.), rođen u Biogradu, koji je bio član kasicionoga suda, ministar pravde i član državnoga savjeta. Još kao gimnazista tiskao je svoje pokušaje u lirskim pjesmama, koje su mu ljubavne i junačke. Od njega je niz slika iz biogradskoga života Beogradsko ogledalo kao satira na kulturne osebine »Srba-kulturtregera, švindlera«, jer su neki nastojali, da prenesu zapadnu kulturu u patrijarhalni život srpski — a te je opjevao i Radičević u svom »Putu«. Kao profesor šabačke gimnazije tiskao je Istoriju Turske, a god. 1863. Srpsku

Digitized by Google

pismenicu. Njegove su pjesme izlazile od 1854. do 1891. u 4 knjige, a sve se odlikuju čistim narodnim karakterom; velik mu je broj pjesama po narodnima ili pod utjecanjem njihovim, po čemu i jesu na međi između narodne i umjetničke pjesme (treća knjiga Pastiri veći spijev u 10 pjevanja o djevojci, koja ljubi dva momka, a da je dobije koji, treba da trče uz planinu i koji prije dođe, njegova će biti). Njegove pjesme u duhu istočnom kao Bodenstädtove (Mirza Šafi) imaju sasvim originalni karakter (Vidi Nedić, Iz novije srpske lirike 1893.).

Daleko se izvio kao pjesnik **Zmaj Jovan Jovanović** (rođ. 24. studenog 1833.) iz Novoga Sada. Učio je pravne nauke. God. 1861. postade podbilježnik u Novom Sadu. Priroda ga vukla na polje literature, pa ni godinu dana ne ostade u praktičnom životu. U to doba bio je glavni pomoćnik humorističkoga lista Komarca, a sam pokrene beletristični list Javor (1862.). No jer je trebalo živjeti, a od literature se nije moglo, postane god. 1863. nadzornik Tekelijina zavoda u Pešti, gdje se upisao kao slušalac medicine i svršio te nauke. Tu je izdavao najbolji srpski humoristični list pod imenom Zmaj, što ga je poslije izdavao u Novom Sadu kao liječnik. Poslije se preseli u Pančevo, gdje je izdavao humoristican list Živu. Iza toga je kao liječnik živio u Karlovcima, Futoku, Kamenici, Novom Sadu, u Biogradu kao dramaturg, u Beču i sada u Biogradu. Prvi se put javio u Srpskom Letopisu 1849. pjesmom. Poslije je pisao i u Sedmici i hrv. listu Nevenu, sve same lirske pjesme. God. 1857. preveo je s madžarskoga ep Jovana Aranja Toldija. U šaljivom listu Mjesečaru, što ga u Novom Sadu izdavao Dimitrija Mihailović, pokaže svoju humorističnu žicu. Madžarskoga pjesnika Petefija preveo je ep Vitez Jovan, a poslije je izdao Istočni biser (1871.), gdje su prijevodi istočnih pjesnika, a najviše Mirza-Šafija. God. 1863. izađe prijevod Lermontova Demona, 1864. izvorne lirske pjesme Đulići, odjek prave, srećne i čiste ljubavi. 1870. izađe prijevod Aranjeva epa Toldijina starost.

Zmaj Jovan Jovanović
r. 1833.

Pjesnikov je glas bio velik u to doba. Uz spomenute listove, Danica, Javor, Komarac, Zmaj puni su njegovih pjesama, a 1871. izda prvi put izabrane svoje originalne poezije. 1877. prevede Aranjev ep Otmu Muranj-grada. Za rusko-turskoga rata pokrene Ilustrovanu ratnu kroniku, u kojoj je pisao humoristične stvari. »Kronika« je prestala kad i rat, a on pokrene humoristican list Star-mali. Uz to je prevodio Berangera, Heinea, Puškina, Petefija, Mirzu-Šafija i dr. pjesnike. Njegove lirske i humoristične pjesme odlikuju se lakoćom stiha i umiljatnim mi-

Digitized by Google

slima, pa mu jedva u tom pogledu ima premca; tako je i u prijevodima pravi majstor. Osobita je njegova vrsta pjesama za djecu, što ih je pisao u dječjem listu Nevenu. Pisao je pripovijetke i novele pod pseudonimom, a najljepša mu je Vidosava Brankovićeva.

1886. izađe šaljiva igra Šaran. Muž hoće da bude despot u kući, jer veli, da žena nikad ništa pametna nije izmislila. Za to mu žena zapreće u kopanje šarana, a muž ga iskopa i preda ženi. Ona ga sakrije i učini se, kao da nije ništa bilo. Kad muž uze iskati iskopana šarana, svi su mislili, da je poludio, i vezali bi ga, da nije učinio ono, što je u kući trebalo da učini. Takovo postoji pričanje u narodu, a Zmaj je umio narodnu priču udesiti za pozorište.

Ako i jest prevodio epske pjesme, ipak nema među njegovim pjesmama ni pokušaja epske poezije. Lirska je poezija Jovanovićeva takova, da sav život Srba, a dosta puta i Hrvata, koji su mu vazda braća i s kojima rado dijeli tugu i radost, odjekuje s Jovanovićevih struna, jer je njemu poezija »sunce, koje razvedrava praznu tminu, pustolinu ovog sveta«; jer »u pesmi nema mržnje, ljubav vlada; u pesmi je cvetak vere, melem nada«. On drži, da

Pesma mora biti sveta,
Biti čista,
Baš ko zvezda u visini
Što se blista.
Mora biti bogodana,
Plemenita;
Mora biti obasjana,
Istinita.
Mora teći iz dubine
Srca zdrava.

To može govoriti samo pjesnik idejalista, a bez sumnje će za Jovanovića svak priznati, da je takav; koliko je god subjektivan, toliko može drugoga svojom poezijom presvojiti. Njegovi Đulići jesu niz idejalne pjesničke sreće, kojemu je, dok pjeva, »Srce lisno drvo, a pesme ga cvetom rese; jedan pogled, jedan osmeh dođe, pa ih listom strese«. On i ne zna, kad ga snađe kakova tuga, za što pjeva »tek osetim, da je nešto odlanulo srcu mom«. Koliko je idejalan, vrlo se dobro ogleda u pjesmi, gdje pripovijeda, kako je poslije jada i nevolje došao u nebo, a Bog ga zapitao, kako je mogao onamo stići. Pjesnik mu odgovori, da je bolove jedan do drugoga metao pod noge, na njih stao i došao gore. Za taj trud mu Bog reče: »Sad se vrati dole, pa poštuj jade, poštuj svoje bole, i nosi svima zemaljskim patnicima s porukom božjom najljepšega dara: bol nek vas diže, nek vas ne obara!« — I doista u Đulićima uveocima savi krasan vijenac u spomen svojim umrlima, ali bol ga ne obrva, već mu poda snage, te se podiže.

Zmajeva prva »Pevanija« (1882.) i »Druga pevanija« (knj. I., II., 1895.—1896.) jasno govore o smjeru njegove lirike. U prvim se počecima mnogo povodio za Brankom Radičevićem, rado zahvatao i u krilo narodne poezije, koje nije ni poslije ostavio, kako nam dokazuje njegova zbirka pjesama Snohvatice (1895.). Čisto lirske pjesme su mu najbolje, satira gađa, a pjesme mu baladne nemaju one prirodnosti i živahnosti, što se vidi u drugim lirskim pjesmama. U »Brankovu Kolu« ima u potonje vrijeme omanjih crtica njegovih. (Isporedi: Pevanija, 1882. i drugdje).

Ovim je pronađen put — kako veli Vulović — koji je srpska pjesma dugo tražila. Kako je tim putem bilo mnogo lakše ići nego putovima prijašnjih vremena i stazama prijašnjih pjesnika, to se njime uputiše i zvani i nezvani, i pjesnici i nepjesnici. To je izazvalo obilato pjevanje između godina 1860. i 1870. »Tada nijedan književni list ili časopis, nijedan kalendar nije bio bez pesama; a bilo je mnogo jednih i drugih tih knjiga u ovo vreme«. (Tu su bili časopisi i književni listovi: Danica, Javor, Vila, Matica, Ogledalo srpsko, Slovenka, Zimzelen, Putnik.

Digitized by Google

Zora, Humorista, Komarac, Zmaj, Letopis, Magazin, Licejka, Preodnica, Sloga, a koledara je izlazilo godišnje 10—12.). »Ali ne samo što je bilo u ovo vreme vrlo mnogo novih pesama, koje su često po dva puta izlazile pred čitaoca, nego su i stare, u nekoliko, već zaboravljene, pesme stale izlaziti i pred nove čitaoce u izdanjima »celokupnih« ili »skupljenih dela« i u raznim antologijama. U pedesetim godinama ovoga veka prikupiše i izdadoše ujedno svoje starije pesme: J. S. Popović, J. Hadžić, Đ. Maletić, J. Subotić, M. Ban, J. Ilijć, J. Sundečić, M. S(tojadinovićeva) Srpkinja, Lj. P. Nenadović. Neki od ovih pesnika produžiše prikupljanje i izdavanje svojih starih pesama i »umnožavahu« pređašnja izdanja i u sedmoj desetini; a tada izdadoše svoje prikupljene starije, ili stare i nove, štampane i neštampane pesme, i A. Andrić, Aca Popović, Đ. Rajković, St. Lazić, J. Dragašević, Svetolik Lazarević, M. P. Šapčanin i mnogi drugi pesnici najmlađega kola. Uz ovo se preštampavahu i preminulih ranijih pesnika, J. S. Popovića, Njeguša, Branka i drugih. Godine 1854. izađe Zabavna pesmarica Jeremije Karadžića, u kojoj ima 301 lirska pesma od starih i novih pesnika — prva taka zbirka ovoga veka; a šesetih godina bilo je već više takih antologija. I skupljanje narodnoga pesničkoga blaga sve jednako se produžavaše, i u sedmoj desetini ovoga veka osim IV-te knjige Vukova trećega izdanja izađe još nekoliko povećih zbornika narodnih pesama.... Sve ovo jedno s drugim učinilo je, te je srpska knjiga šesetih godina bila već poezijom zasićena i presićena«.

Tako karakteriše ovo doba srpske literature Vulović u Glasu srpske akademije XIV.; uz tu karakteristiku se može sasvim mirne duše pristati. Što je još zanimljiva pojava, koja se opaža u ovo doba, kad narodni jezik zadobija potpuna svoja prava i kad već književnici nisu u sumnji, uz koji bi smjer pristali i da li bi narodnomu jeziku podali potpuno carstvo, to je ta pojava, da stariji pjesnici liričari napuštaju tu svoju vrstu rada, pa se rado zaklanjaju u dramatske struje, vadeći dramama građu iz domaće povjesti. Neki postaju i doktrinarni. Kritika se ozbiljnija više javlja, a neki su se pisci njome najviše i bavili u posljednje dane svojega književnoga rada.

ĐORĐE MALETIĆ
r. 1816, u. 1884.

Ovakovu smjeru pripada i **Đorđe Maletić** (1816—1884.) iz Banata. God. 1838. ode u Srbiju, gdje je bio profesorom i uređivao list »Podunavku«, biogradski »Rodoljub«. Od njega su pored drugih radova ostala dva spijeva: Tri pobratima, istiniti događaj u Bosni u dvije pjesme, i Svatovi, što će mu biti jedno od najboljih djela, a izvedeno je u čistom narodnom duhu.

Digitized by Google

Od njega je »Spév négovoj Svétlosti — Mihailu Obrenoviću prilikom dolazka négovog iz Carigrada« (1840.); Parazit (veselo pozorište), prijevod franceskoga komada po njemačkom prijevodu. Od 1844. dao se u dramatičare. Od te vrste njegova rada izašao je (1845.) Spomenik Lukijanu Mušickom (pozor'e duhova u ednom dějstvu). God. 1846. ocijenio je Subotićeva Kralja Dečanskog. On potonji pisac Ritorike (I. 1855. II. 1856.) i Teorije poezije (1854.) javio se i pjesmama (izd. 1849. i 1855.). God. 1850. izda dramu: Apoteoza velikom Karađorđu, 1863. »Preodnica srbske slobode ili srbski ajduci« (tragedija u pet činova); isto je tako tragedija ili »žalosno pozorie« u pet činova Smrt cara Mijaila, i djelo je dobilo nagradu. Svi njegovi dramatski spisi više su plod učenosti nego pjesničkoga dara, jer u njima nema pravoga života, nema onoga, što dramu čini dramom, a to su ljudi. Potpuno korektno provedeni raspleti po pravilima poetike i estetike ne mogoše njegovim dramama podati trajne vrijednosti. Maletićeva glavna zasluga nisu ni drame ni poezija, već kritika, premda je ponajviše i ta kritika odgajana s duhom svojega vremena. (Vidi: Glasnik srpskoga učenog društva, knj. 65. god. 1885.)

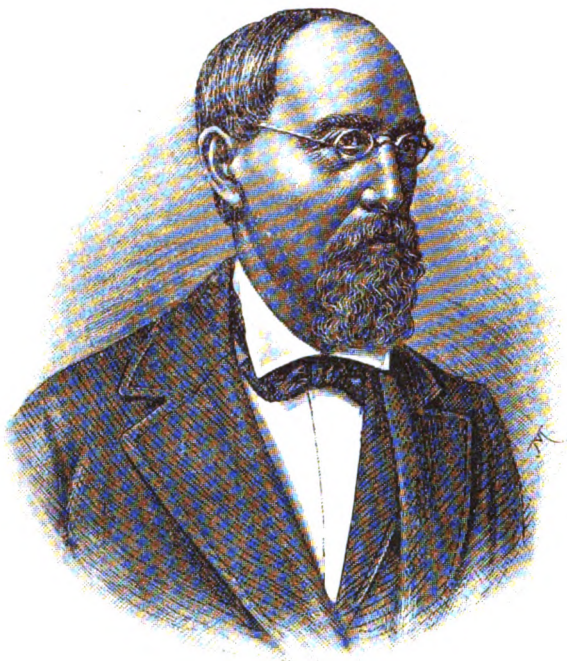

Matija Ban
r. 1816.

Oko pjesništva dramatskoga mnogo je radio i **Matija Ban**, Dubrovčanin, rod. 16. prosinca 1816. Ban je živio do godine 1839. u svojem rodnom gradu, a tad ode u Carigrad, pa postade profesorom na ostrvu Kalhis, a poslije i u Galati. Tu se oženi Grkinjom i kupivši imanje kod Bruse odluči raditi samo oko književnosti. No ne ostade ni tu dugo. Godine 1844. dođe u Biograd, da poučava kćeri Aleksandra Đorđevića. Kako su bile četrdesete godine burne, dade se i on na polje političko i ugovaraše savez Srba i Hrvata protiv Madžara. Poslije postade profesorom franceskoga jezika u biogradskom liceju, a iza toga u artiljerijskoj školi baveći se uz to politikom, gdje je imao različnih misija. Za svoje zasluge na tome polju dobi mirovinu od srpske skupštine.

Njegov rad je smjera pomirljivoga između Srba i Hrvata. Budući da se bavio različnim zanimanjima, imade i različnih spisa. Od njega su n. pr. tri sveske »Vaspitatelja ženskog«, »Osnovi ratni i četnička vojna«, »Pravo svesrpskoga naroda u turskom carstvu«, »Zrcalo povjesnice dubrovačke«. Pored toga imade dosta kritike, a osobito o pozorištu, u različnim listovima srpskim. U poeziji imade pjesama svake ruke: lirike, omanjih priča (Frankopan pred Varaždinom), a najviše je radio oko dramatske umjetnosti.

Digitized by Google

Pjesama imade različnih u časopisima, a obično im je tendencija didaktična; najviše je radio u drami, i to povjesnoj. Koliko se god mora priznati, da imade dobrih dijaloga, toliko se s druge strane vidi, da u njima nema one cjelovite i potpune okrugline, da nema života, kakav se traži za dramatsku pjesan. Iz svih se njegovih radova dramatskih opaža, da je išao za tim, kako bi pozorištu namaknuo domaćih komada za prikazivanje, i kod ponovnoga izdavanja svojih djela dotjerivao ih je, koliko je mogao, prema zahtjevima prikazivanja. Ovo su mu tragedije: »Vanda, kraljica poljska«, »Jan Hus«, »Marta posadnica ili pad velikoga Novgoroda«; »Mejrima ili Bošnjaci«, koja predočuje turska nasilja u Bosni i jedan bosanski ustanak; »Takovski ustanak«, »Dobrila i Milenko«, »Smrt kneza Dobroslava«, »Car Lazar«, »Vukašin«; »Marojica Kaboga« iz XVII. stoljeća iz dubrovačkoga života; knez »Nikola Zrinjski«, »Cvijeti srbske«. Uređivao je neko vrijeme Dubrovnik, a u dubrovačkom Slovincu izašlo je dosta njegovih radova. (Pjerotić: Sulla vitae sulle opere di M. Ban 1881.)

Srpskoj i hrvatskoj literaturi pripada rad Ognjeslava Utješenovića, kojega vidi u hrvatskoj literaturi na sr. 179.

Zanosni patriotski pjesnik jest profesor sentomaški **Stevan Vladislav Kačanski** (1830.—1890.), jer je u svojim pjesmama prikazivao žarku i istinitu ljubav prema rodu svomu, kako n. pr. u pjesmama Himna, Oj oblaci, Nejak sam malen i dr. Malo je pjevao ljubavnih pjesama, ali je izdao epsku pjesan Grahov laz, gdje se pjeva o jednoj junačkoj epizodi iz novijega vremena, kako su Crnogorci pobijedili Turke na Grahovu. Ta se pjesma odlikuje pravim shvatanjem situacije crnogorskih prilika, što nam posvjedočuju već prvi stihovi. Noćnica opijeva boj Srba i Madžara na Temerinu. Po svim svojim pjesmama izlazi kao pravi pjesnik patriotski. — I Vladimir Vasić, koji je poginuo u boju, izda lijepu zbirku pjesama sadržaja iskrenoga i osjećanoga patriotizma.

Jovan Sundečić
r. 1825

Među piscima srpskim ističe se **Jovan Sundečić** (*1825.) rođen u Bosni u selu Golinjevu, a učio je prve nauke kod franjevaca u Imotskom. God. 1843. stupi u zadarsku bogosloviju. Pisao je tad u Zoru dalmatinsku, a 1848. izda Ananija i Safira, duhovna moralnu pjesan. 1850. god. izda Srce, zbirku rodoljubnih pjesama iz god. 1848. Dopuštenjem vlade dobi 1855. uređivanje Glasnika dalmatinskog. 1856. izađe Niz dragocjenoga bisera, u kom su pjesme za djecu duhovnoga i moralnoga sadržaja; 1858. izda Cvijeće i u to postane profesor bogoslovije u Zadru, gdje ostade sve do 1863., kad je izdao u slavu Kačiću album. Tu je njegova

Digitized by Google

glasovita poučna pjesma Vršidba, koja po obliku naliči Schillerovoj »Pjesmi o zvonu«, a ističe u njoj južno-slovensku misao, koja je u to vrijeme vladala, gdje »uči brata, ko mu je brat, i ljubav slavi i mržnje gasi, i međusobni taloži rat«. Hrvatskomu izdavaču »Glasonoše« pomagaše savjetom, a 1861. izađe tu njegov prijevod Alfierova Saula.

Njegov Vjenčić domoljubnih pjesama dođe u svijet 1862. god., a da uzmogne raditi za slogu Hrvata i Srba i za prosvjetu, osnuje književni tjedni list Zvijezda. God. 1863. i 1864. izda Narodni koledar za Maticu dalmatinsku (osnovanu 1863.). S Pavlinovićem je putovao, a kad je došao u Crnu Goru, dobi od kneza Nikole I. sekretarsko mjesto i posveti gospodaru Crne Gore svoj liričko-epski spijev Krvava košulja. Od »Orlića« izađe na Cetinju 6 knjiga. Budući da je htio u kneževoj političkoj struji krenuti drugim pravcem, morade ostaviti Crnu Goru, pa ode u Srbiju. Tu su izašle u Novakovićevoj Vili pjesme Struja osjećaja, Pjesnik, Jadika; sve je odraz njegova nesigurna stanja u Srbiji. Pjesma Čiča Boga se ruga egoizmu onih, za koje kažu, da nijesu Srbi, ako se nisu rodili u Srbiji. God. 1868. i opet dođe na Cetinje i postane dvorskim sekretarom. God. 1871. osnova list Crnogorac s književnim dodatkom Crnogorka. Od drugoga pjesničkoga rada neka mu se spomene Sjetva; po narodnom kazivanju izvedena epska pjesma Anđelija Kosorića (1883.), idilične elegije U polju (a to su umovanja), Brat Marko i sestra Jeka, legenda Kula Baja Pivljanina; Ljubav i cvijeće, a Milje i omilje jesu ljubavne pjesme. Njegove se pjesme odlikuju ljepotom oblika, plemenitošću mašte i dubinom osjećanja. (Vidi: Izabrane pjesme, izdala Matica hrv. 1889. Zagreb).

Treba spomenuti neke manje vrijedne pisce, jer je njihov rad u duhu romantičnom, koji prelazi i poslije od pisca na pisca. Tu je Čeleševićeva Kozačka osveta i Crvena haljina (s njem. 1856.); David Rašić preveo Monte Christa (1856.) i »Crnogorka ili stanje Crne Gore za vreme vlade Petra II. Njeguša i njegovi predšestvenika« (1852.) u stihovima, a dodao je i komentar kritički; god. 1857. prevede Jov. Bošković s češkoga Šturov spis O narodnim pjesmama. U 3 sveske izda Stojan Bošković 1857. god. Levičnigov roman »Crnogorac ili stradanja hristjana u Turskoj«; Zuban izdaje 1858. malu pjesmu Boj na Grahovu. — U Novom je Sadu izdavao »Danicu« Đorđe Popović, koji je preveo Storoženkovu pripovijetku Blizanci i Lermotova »Junaka našeg doba« (1863.), Hugo-ov roman Rabotnici na moru (1867.) i neke druge uz dramu Seoba Srbalja. God. 1861. izdade A. Nikolić u Novom Sadu dramu Kraljević Marko i Vuča đeneral u 3 čina, po narodnoj pjesmi; iste godine izda i Zidanje Skadra na Bojani opet po narodnoj pjesmi u 3 čina, a radio je i prije 1847. u nekim drugim strukama literarnim.

Ovamo ide pjesnički rad, što ga je razvio u Dalmaciji Bogoljub Petranović (1806.—1874.) izdajući već 1836. u Zadru »Srbsko-damatinski magazin«, u kojem su izlazili različni članci o istoriji i literaturi. God. 1841. preuzeo je redakciju toga jedinoga lista u Dalmaciji do »Zore dalmatinske« J. Nikolajević, a poslije Gerasim Petranović vođaše poslove oko lista, dok se nije pojavio »Dubrovnik« 1867. do 1880., koji je tiskan latinicom i ćirilicom. Od god. 1879.—1884. izlazio je u istom smjeru »Slovinac«, gdje je bilo mjesta za zabavu i pouku. B. Petranović je preveo zakonik ugarski na srpski, izdao opširno djelo Istorija književnosti poglavitih naroda na svijetu. Velika mu je zasluga izdanje Narodnih pjesama u 3 knjige (1867.—1870.), što ih je sabrao po Bosni i Hercegovini. Osim toga je pisao mnogo članaka u različnim časopisima, u »Danici ilirskoj«, Slavische Jahrbücher, Oesterr. Blätter, Blätter für Kunst und Literatur i drugdje. (Vidi Slovinac 1878. i 1879. i naprijed str. 187).

Digitized by Google

4. Književnost od god. 1868.

Bilo je i drugih radnja u zabavi i pouci; pouka je išla ponajviše za proučavanjem jezika, čemu je udario temelj Vuk, a poslije od godine u godinu dotjerivao njegov najbolji učenik Daničić. Daničić je pod dojmom Franje Miklošića pokazivao na pravi narodni govor tumačeći i njegovo istorijsko razvijanje. Ima i ispitivanja prirodnih nauka. U zabavi se pokazuje smjer narodni; pišu se drame i pripovijetke ponajviše u romantičnom smjeru, ali i narodna istorijska strana po malo zalazi u krug literaturni. Tako je sad s više sad s manje sreće išlo sve do god. 1868., kad je i državna vlast odredila, da se u urede uvede i narodni govor i Vukov pravopis. Mlađa je generacija pristala sasvim uz Vuka, samo je mjesto južnoga (je-kavskoga) govora prihvatila onaj govor, koji je pretežniji u Srbiji i Srijemu i do danas ga upotrebljava (e-kavsko narječje). Po tom je razlika između Srba i Hrvata, da Srbi pišu ćirilskim pismom, a Hrvati latinskim; Srbi gotovo svi upotrebljavaju ekavski govor, a Hrvati jekavski. U Srba i od najnovijega vremena preteže u literaturi prikazivanje priprostih domaćih, ponajviše seoskih zgoda životnih, a u Hrvata (kako i od prvih početaka literature) preteže smjer zapadnih evropskih naroda.

Različni listovi prikupljaju od ovoga vremena najveći dio pisaca, a u nauci se ispituju sve znanstvene struke, a najviše ih se izdaje u Srpskoj kralj. akademiji (1886.). U filozofiji su se pojavljivale nove struje osnovane na pozitivizmu, a mnogo tomu pomažu književni časopisi. Od god. 1860. umnožio se znatno broj časopisa, a promijenili su sasvim svoj smjer prema razvijanju i narodne prosvjete i onoga, što se prenosilo iz drugih književnosti evropskih. Broj je časopisa porastao (preko 10), a političke novine razvijaju se od oskudnoga i pasivnoga glasila događaja u organe različnih stranaka. Tu se sad raspravljaju pitanja, koja zasijecaju u narodni život, po čemu postaju ogledalo toga života. U ovo četvrto doba novoga života nastupa po literaturu i ta povoljnost, da se svakim danom nahodi više tiskara i knjižara, koje se brinu ili za izdavanje knjiga, a to dade i književnomu trudu veći ugled. Tim se dakako pripravljalo k boljemu radu, pojavljivali se novi pisci. a stariji se bavili manje knjigom.

Tim, što je i u Srbiji priznan i određen Vukov pravopis i narodni govor, nastaje sveopća promjena. Pjesnici do duše polaze više ili manje starim stopama utrtim već od onih ljudi, koji pripadaju trećemu dobu, i to za to, što su u tom prijelazu radili u glavnom i isti ljudi. No uvođenje novih struja, narodna svijest i opažanje realnoga života po malo počinje u novo vrijeme prevladivati i literaturom. U ovo doba, osobito od sedamdesetih godina ovamo, mnogo doprinosi i ozbiljnija kritika, da lijepa literatura, a i poučna, ide sigurnijim tlom. Novi pravci evropskih literatura imaju svojih slabijih zastupnika, ali čini se kao da se u život srpski ne da uvesti sve ono, čim obiluju strane literature. Mora se priznati, da sav literarni rad dobiva u opće svoju realniju podlogu. Uzrok tomu bit će i u tome, što se sad glavno ne radi izvan Srbije, već je Biograd, a onda u drugom redu Novi Sad, glavno središte, odakle sve dolazi. Novo doba je vrijeme borbe, kad u kraljevini Srbiji preuzeše vodstvo Srba, ali još nisu sa sobom na čistu, da li bi posve s narodnom strujom ili bi prema svojemu domaćem prikupljivali nove ideje, koje vladaju zapadnim svijetom Evrope. Sedamdesetih godina ovoga stoljeća bilo je dosta malo pjesama i pjesnika u srpskoj literaturi. Pojavila se na ime krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina oštra mladenačka kritika, koja je sve razarala, za

Digitized by Google

svu srpsku poeziju govorila, da je »smjesa iz ljubavnih izjava, fantastičkih scena, praznih fraza i smiješnih budalaština«. Diletanti se dobro razbjegoše; stariji pjesnici pribjegoše u druga polja, ali se mlađi dobri vrlo rijetko javljahu. »Đ. Jakšić se laća drame i pripovijetke, a druge pjesme pjeva vrlo rijetko i probajući ponekad da ugodi modi«; Jovanović se vidjelo, da bježi u dječji krug i pjeva poglavito poučne pjesme za djecu. Ali se za to pri kraju sedamdesetih godina javljaju novi pjesnici, koji hoće pjesmom da uvode i šire one misli, što ih je izradila najnovija nauka, koja ide za što većom strasti i za što krućim i tvrđim pojavama realnoga života. Osamdesete godine donose novije, milije i nježnije žice; pjesma se češće javlja, ali i današnji dani ne pokazuju prave mjere, pravoga smjera, kojim se poezija kani razvijati.

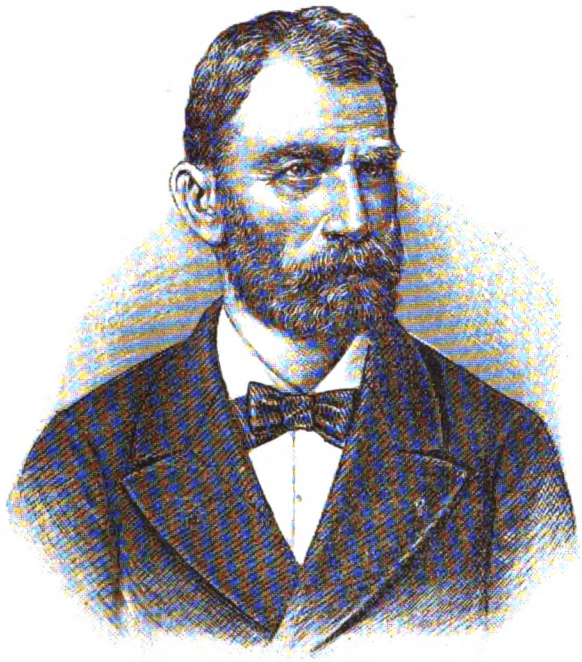

Milan Đakov Milićević
r. 1831.

Budući da su političke prilike bile dosta pomućene, a gotovo sva radnja književna prenesena već u prijašnje doba u glavno središte srpske države u Biograd, izuzevši »Maticu«, krajevi oslobođeni jarma turskoga mnogo davahu građe za pripovijetke. Iz toga su rudnika životnoga crpali mnogi pripovjedači pišući u prva vremena po najviše samo o životu narodnome, podavajući tim slike gotova života: niko nije pravo težio, da se taj život pred nama stvara, da se pred očima čitaočevim pojavljuje prava duša kao aktor svega, što se događalo. Najnoviji pripovjedači kao da su shvatili pravi zadatak, kao da su uvidjeli, da pripovijetka nema samo registrirati iz života ono, što jest, nego da imade životna pitanja raspraviti i — dakako indirektno ili direktno pokazati, kako bi moralo biti.

Drama s malim iznimkama kao da nije pravo polje srpskoj poeziji. Šaljive drame ima još najbolje; tragedija i igrokaz manje više jednake je cijene kako i u prijašnje doba. Dosta je pregledati samo izvještaj Milorada P. Šapčanina u osamdesetim godinama o pozorišnome radu, pa će se vidjeti, kako je u tome pogledu. Dobrih vijesti o kazališnim prilikama daje i list »Pozorište«, koji je namijenjen samo ovoj vrsti knjige.

Dugo je bio među prvim srpskim pripovjedačima, koji su pisali dobre crtice iz narodnoga života, **Milan Đakov Milićević,** rođen u selu Ripnju u Srbiji 1831. god. Miličević je učio gimnaziju i bogosloviju, ali budući da radi slaba zdravlja nije mogao poći u Rusiju, da nastavi bogoslovne nauke, postade najprije učiteljem, a onda prijeđe u upravnu službu. Sad je predsjednik kr. srpske akademije u Biogradu.

Milićević je počeo svoj književni rad pedagogijskim spisima što prevodeći

Digitized by Google

sam djela ove ruke što pišući izvorne radnje. Kao činovniku mu se pružala mnogo puta prilika, da vidi i motri priprosti puk, da upozna njegove jade i njegove želje. Za to je po malo napuštao pedagogijske radove, i davao se sve više na prikazivanje narodnoga života. Budući da umije lijepo i sasvim na narodnu pričati, već mu prvi pokusi u crtanju pučkih prilika pribaviše štovalaca. God 1867. izađe njegov Život Srba seljaka, što nije drugo nego etnografska radnja, ali radnja, kojom je život odista fotografisao. Ogromno i u toj istoj vrsti mnogo zaslužno djelo jest njegova knjiga pod imenom Kneževina Srbija (1876.), gdje je po srezovima sabrao sav materijal, što ga pruža pučki život. To je djelo poslije nastavljeno pod imenom Kraljevina Srbija. God. 1877. izidoše »Slave u Srba«; godinu dana iza toga »Opštine u Srbiji«. No njemu je bilo stalo do toga, da i pouči svoj narod, kakovih imade ljudi u svijetu, pa 1879. izda knjigu: »Životi i dela velikih ljudi iz svih naroda«.

Opisujući domaći život naroda, iz kojega je sam ponikao, pokaza Milićević, da nije jednostavni statističar, već da umije ugodno raspravljati o onome. što hoće da prikaže. Kako je u to doba bio priličan zastoj u srpskoj pripovjedačkoj literaturi, odluči i sam, da okuša svoje pero u zanimljivom pripovijedanju, da iznosi priče iz života Srbije. Nema sumnje, da su tako postajale njegove slike i priče, od kojih 1879. izađe knjiga pod imenom Zimnje večeri. Pisca obasuše hvalama, a napose mu se lijepim pismom javi Đ. Daničić, koji ga poticaše, da i dalje na istom putu ustraje. U tim »Zimnjim večerima« prikaza Milićević u zanimljivom dijalogu i lijepom jeziku nekolike slike iz običnoga života u Srbiji. Te su priče toliko zanimale općinstvo, koliko su same prilike zanimljive; inače dobro reče M. Savić, da u njima nema onoga, što bi prava pripovijetka, pa i slika, morala pružiti. Iz iste je godine kao neka novela složena knjižica »Jurmusa i Fatima ili turska sila sama sebe jede«. To je priča o oslobođenju šest okruga iz godina 1832.—1834. U toj je zasebnoj priči razložio i nacrtao pisac, kako su Selim beg i njegov brat Osman Ferenčevići oteli Gojkovićima dvije djevojke Mariju i Milanu i odveli u harem. To otimanje raspali neke nahije, koje su i onako htjele da se riješe turskoga gospodstva, pa zatraže, da se djevojke puste, a puk da se priklopi Srbiji. — O zulumima turskim radi i Omer Čelebija, oveća priča, što ju je sastavio god. 1888., no i ta priča pokazuje, da je Milićević ostao na istom mjestu; lica dolaze sa svojim svagdašnjim radnjama pred oči čitaocu; tipovi iz puka dobro su prikazani po svojim radnjama, koje pisac pred oči dovodi, a iz samih se psihičnih motiva pojedinih osoba ovdje ondje pokazuju momenti za radnju, no pisac toga dalje ne provodi. U tome se smjeru kreću i omanje crtice u Letnjim večerima (1880.), u crtici Selo Zloselica i učitelj Milivoje (1880.). Samo ime knjige: »Deset priča iz života« (1881.) označuje, što je sadržina toga djela. U »Međudnevici« su sabrane priče, pisma i slike iz života u Srbiji (1885.). Posljednja mu crtica do sad iz narodnoga života u obliku pripovijetke jest Zanovet (zbirka raznih sastavaka 1894.), a pisac ju je nazvao tako po jednoj biljci, koja se dugo odupire jesenjoj i zimnjoj studeni. Priču je osnovao na narodnoj predaji, jer djevojke pletu u kose i u vijence zanovijet, te se nadaju, da će im suđenik doći i da će se brzo udati.

Kako je narod srpski za svojih knezova živio upravo epski vijek u ovome još stoljeću, Milićević je imao prilike, da pribere o knezu Milošu mnogo građe, koju je sabrao u dvije knjižice, jedno je »Knez Miloš u pričama« (1891.), a drugo je »Knez Miloš priča o sebi«. Sam je knez Miloš bio zanimljiva ličnost, a Milićević je umio mnoge podatke istorijske pobilježiti i svrstati tako, da se dosta ugodno čitaju, premda u njima nema poezije.

Ovaj se pisac bavio i oko starine srpske. Kako je izdao prije živote ljudi znamenitih drugih naroda, tako je sabrao i Pomene znamenitih ljudi srpskog

Digitized by Google

naroda u jednu knjigu. Pripovijedanje se Milićevićevo osniva na poznavanju naroda, kojemu je zavirio u dušu, ali ga nije prikazivao s duševne strane, nego više sa spoljašnje. On je neke vrste folklorista. To nam potvrđuju i mnoge raspravice o srpskim starim uspomenama, gdje je sabirao i istorijske podatke i usmenu predaju.

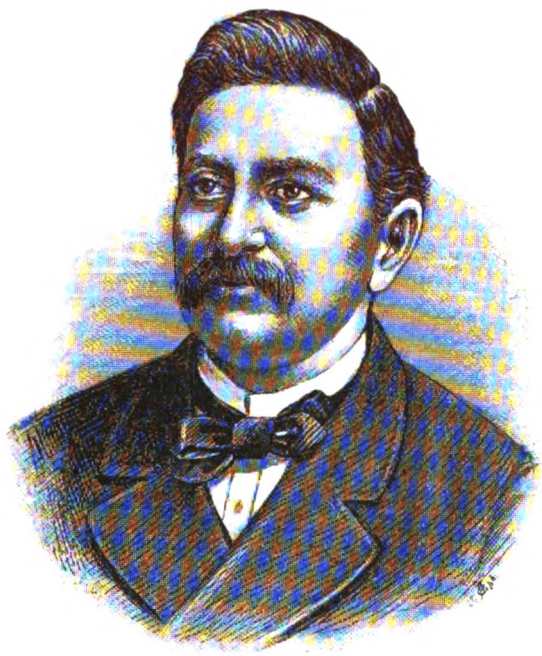

Stjepan Mitrov Ljubiša
r. 1824, u. 1878.

Za Milićevićem su se u pripovijedanju dosta povodili mlađi srpski pisci; kako njihov učitelj, tako se i oni nisu pravo obazirali na momente, da rasvijetle one sile pokretačice radnja, već su više iznosili samo crte iz života. Za to su neko vrijeme govorili kritici, što nisu mogli dobiti dobre novele, a gotovo nikakova romana, da sam život nije za to podesan. Istom ovamo iza devedesetih godina ima više boljih novela, a može biti i po koji roman, jer se gledalo prikazivati ne jednoga čovjeka, već slične i različne skupine ljudi. (O Milićeviću vidi: Hrvatska vila 1884. i drugdje).

Početkom sedamdesetih godina počeo se isticati posve narodnim duhom i jednostavnim pripovijedanjem crtati život **Stjepan Mitrov Ljubiša,** koji se rodio u Budvi 1824. godine, a umro je 1878. Ljubiša je bio dosta godina poslanik za bečki rajhsrat i učinio mnogo dobra narodu i ondje i u dalmatinskom saboru. U narodu svojega kraja mirio je zavađene i sklapao vjere i primirja, samo da ne bude osveta, kako su se znale mnogo puta dešavati u onim krajevima. On se po svojem književnom radu nije nikako vezao na savremenu literaturu srpsku ni hrvatsku. To se vidi po tome, što je pošao svojim putem još onda, kad je bio u svezi s Pavlinovićem i drugim Hrvatima iz Dalmacije. Godine 1862. pojavio se u političkom »Narodnom Listu« zadarskom s nekolikim satirama, što ih je prevodio iz Ariosta. Prijevodi su takovi, e bi se čovjek mogao prevariti, da su originali. Iza toga je u istome listu preveo Horacijeve »Hvale seljačkog života«, a u zabavniku dubrovačkom izda prijevod iz Danta »Smrt Ugolinova«. Nekoliko godina iza toga oglasi se u istom zabavniku pripovijetkom istorijskom »Lažni car Šćepan mali«, koju je izradio prema povjesnom pripovijedanju ne odalečujući se mnogo od prave istine. Tu je zahvatio eto u povjest Crne Gore, a u potonjim se pripovijetkama najviše zanimao sudbinom svojega kraja. »Kanjoš Macedonović«, »Pop Andrović«, »Prodaja patriare Brkića«, »Krađa i prekrađa zvona«, izađoše u dubrovačkom listu. U list »Otadžbina« posla svoju pripovijetku »Prokleti kam«, a u koledaru dalmatinskom ugleda svjetlo njegova najljepša priča Skoči-djevojka.

Sve ove pripovijetke nisu drugo nego prikazivanje života narodnoga u prošlim

Digitized by Google

vremenima; imadu svoju kulturnu vrijednost, jer narod sam prikazuje u pravom njegovu svjetlu. Što su sve radili Mlečani, dobro je piscu na više mjesta uspjelo prikazati, premda se i u ovim pripovijetkama ne smije tražiti kakove umjetničke kompozicije. U crnogorskom »Orlu« izda pripovijetku »Gorde ili kako Crnogorka ljubi«. Svuda prevlađuje romantika, što nije čudo, jer je romantičan i onaj život, što ga opisuje. Posljednje njegovo djelo jesu Pričanja Vuka Dojčevića, gdje je govorio s lijepim humorom o životu narodnom. Ljubiša se držao u svojim spisima govora onoga kraja, o kojem je pisao. On je upotrebljavao čisto narodne rečenice i riječi u svojim spisima, po čem pored crtanja života postaje i s jezične strane zanimljiv. Pripovijetke su mu izdane u jednoj knjizi, a tu izriče pisac tendenciju svoju govoreći: »Moja je namjera bila, da ovom radnjom učuvam nekoliko znamenitijih događaja svoje otadžbine, a uzgred da opišem način življenja, mišljenja, razgovora, napokon vrline i poroke svojih zemljaka, pak sve to predam potomstvu onako, kako sam čuo i upamtio od starijeh ljudi, jer vidim, da se svak dan te stvari preobražuju i ginu sve što je napredniji doticaj i poplavica tuđinstva«. U ovom je smjeru htio napisati jednu poveću pripovijetku, da prikaže odnose i kulturno stanje svojega kraja, kakovo je bilo prema Mlecima, Austriji, Rusiji i Turskoj onako, kako je Njeguš to izveo u Gorskom vijencu. (Vidi: Veber, Rad jugoslav. akademije knj. 59.; Slovinac 1882. i u »Spisima« njegovim, knjiga I. 1888.).

Pravu komediju i u općeno šalu iznese pred srpsko općinstvo **Kosta Trifković** (1843—1875.), koji se rodio u Novome Sadu. Kao mladić živio je neko vrijeme na Rijeci učeći se mornarstvu. Još kao gimnazijalac pisao je stihove, koji pokazuju, kakovo je pravo polje njegova književnoga rada. Šala i komedija u općeno je njegovo polje, a hoće da šiba pogrješke društvene.

Kosta Trifković
r. 1843, u. 1875.

Kosta je svršio gimnazijske i pravne nauke, položio advokatski ispit i poslije toga bio neko vrijeme bilježnik, senator gradski, pa napokon odvjetnik u Novom Sadu. Kako je bio zauzet za srpsku knjigu, pored drugoga vidi se i odatle, što je na njegovo nagovaranje bio 1874. godine pokrenut zabavno poučni list »Javor«. — Obično svaki književnik u početku piše stihove; i Trifković ih je pisao, a u tome mu je pogledu najvrednija epska pjesan Mrnarska vera. Od pripovijedaka je izašlo od njega u »Zastavi« 1872. Suđeno je, a u posljednjoj godini njegova života »Ivančin grob« i »Mletačke tamnice«. Ova je pripovijetka toliko zanimljiva, što se pisac njom oprašta od svijeta videći svoju blizu smrt.

Digitized by Google

Glavni je njegov rad oko komedije i vesele igre, kojih je napisao devet komada Svim je njegovim šaljivim igrama glavno obilježje prikazivati onako, kako se ljudi javljaju u prirodi: ljudi neka se crtaju onako, kako se javljaju u svagdanjem životu. Za to je on stvarao tipove, koji se ne pojavljuju na pozornici, da razgovaraju, već dolaze, da pred očima gledalaca izvode radnju. U njegovim igrama imade zaobljene fabule, koja je radnjom ispunjena i koja se po samoj radnji razvija — kako veli zgodno M. Savić — skokova tu nema, sve je po zakonima logike provedeno. »U tim se šaljivim igrama ne pripovijeda, a govori osoba, koje tumače radnju i ispomažu joj razumijevanje, tako su prema radnji kao tekst prema ilustraciji.« Što osobito diže vrijednost piščevih igara, jest ta pojava, da u njima nema sentimentalnosti pored sve naivnosti, kojom se odlikuju neka njegova djela. »Lakoumlje, pogrješke i pitomije zablude ne kazni Trifković time, što bi nosioce tih afekata osramotio: on ih privodi kroz dobrotvornu školu strepnje i straha, te upravo time liječi«.

Trifković je dosta prevodio i prerađivao strane komade prije, nego li je počeo sam izlaziti s originalnim svojim radovima. On je bio pisac svojega doba, koje je razumio u njegovu životu, i onda ga iznosio pred općinstvo. Njegova šaljiva igra u pet činova Mladost Dositija Obradovića jest romantična drama; bijaše do duše i sam život glavnoga junaka romantičan, ali ga je pisac još pustio, da zavoli djevojku: kaluđer zaljubljen — veće romantike ne treba! Romantika mu se vidi i u spomenutim već pripovijetkama. Koje su mu šaljive igre dulje, te su slabije, a najbolje su one u jednom činu. Što ima od njega komedija, jedne su posve originalne, a druge su prerađene.

God. 1871. prikazivala se njegova prva originalna šaljiva igra Čestitam, a poslije nje nadođe druga: Školski nadzornik. Budući da je ovim igrama bilo dosta uspjeha, pisac se nije smirio, nego je i dalje započetim putem išao. Tako onda nastade Francusko-pruski rat, iza toga »Ljubavno pismo«; »Na badnji dan« je dramolet, gdje je posve zbijeno prikazan tip dalmatinskih pomoraca. »Izbiračica« je tragikomedija u tri čina. Prema talijanskomu originalu izradi komediju Ni brigeša, a po njemačkom je »Mila« i »Pola vina pola vode« (Maske für Maske). Isto je tako Milo za drago (Ein Glas Wasser, oder dir wie mir) prerađena njemačka šala. Za »Tera opoziciju« se čini, da će biti njegova originalna radnja.

Trifkovićevim najboljima komedijama (Čestitam, Francusko-pruski rat, Školski nadzornik, Ljubavno pismo i Na badnji dan) pribavi zahvalnoga općinstva ne samo zgodan zaplet, već i mnogo valjaniji i prirodni rasplet. (Srpska književna Zadruga, knj. 5, 1893. M. Savić: Iz srpske književnosti. Stražilovo 1887. od M. Dimitrijevića).

Dobar i ugodan je pripovjedač **Milorad Popović Šapčanin** (1842.—1895.). U njegovim pripovijetkama je sve izrađivano osobitom pažnjom i velikom savjesnošću. On prikazuje ponajviše valjane i plemenite ljude, a ružnih značajeva u njega nema. On je tražio u životu svuda roman, za to mu i izlaze pripovijetke romantične, bilo kad crtaju život na selu bilo u gradu, ili u sreći ili u nesreći. On razvija događaje duše ne tražeći nigdje efekata, ali svagda promišljeno. Osobit je bio vještak u plastici i opisivanju prirode. Takove pojave vidimo u pripovijeci Sanjalo, gdje je glavno lice Grgur srpski pjesnik, a Šapčanin prikazuje sve minucioznosti toga sentimentalnoga čovjeka, kako je i sam pisac pripovijetke. Potonje godine njegova rada imaju biljega mističnosti, kojoj je podloga religioznost piščeva. Povjesna mu je pripovijetka Hasan-aga: iz seoskoga života Deda; osim toga su Monah Đenadija, Dvadeset šesti, Poremećen plan, Surgun i t. d. Sabrane su mu pripovijetke u Novom Sadu. — Među pripovijetke se može uvrstiti i putopis »S Drine na Nišavu«, jer imade fabulu, a pisac je više išao za tim, da prikaže putnike, nego samo okolinu.

Digitized by Google

Prava vrijednost Šapčaninova rada jest u njegovim epskim pjesmama. U opisnoj poeziji najbolje uspijeva. Domovini, ljubi i svemu, što pjesnika može zanositi, pjeva u Žuborima i Vihorima. Tu je pjesama ružama i ljubicama, drugovima, pjesama o penjanju na brdašce i silaženju; on će zapjevati raspetomu Bogu i sv. Savi, sjetit će se tuge i života cigana. Uz to sve se pojavljuje ovdje ondje laki humor. Te lirske poezije ipak su više plod pjesnikove afektacije nego pravoga osjećanja. Istom kad zapjeva o Nevjesti Ljutice Bogdana ili o romantičnoj zgodi Monaha (12 pjesama), pravo se opaža pjesnička duša. U »Monahu« se priča kolizija u duši mladoga kaluđera između duševne borbe i svjetskih uspomena. Taj je monah nekad kao sin velikoga vlastelina bio pun nade, poznavao je lijepi ovaj svijet, koji mu je u budućnosti pokazivao puno ruža i milotnoga mirisa. U dvoru očinskom se zvao Nedjeljko, a sreću mu je povećavala zaručnica Anđelija, koja je bila i lijepa i bogata. Nedjeljkov brat Gojko dođe iz glavnoga grada i vidjevši Anđeliju, poželi je s njezinim bogatstvom. Što nije išlo milom, izvele su kojekakove pletke. Nedjeljko se morade odreći svijeta, poći u tamnicu, a poslije ga vrgoše u manastir. Siromah monah tražaše u poeziji utjehe, koje mu je mnogo donosilo i razumijevanje igumanovo. Taj je monah Nikanor napredovao u častima i najposlije dođe kao vladika u svoj rodni grad. Služeći prvu službu, opazi Anđeliju, ali iz njezina pogleda razabra, da i ona vidi, kako im je prva sreća razorena. Najljepši momenti u toj romantici jesu lirski, što ih pjevaju u svojem duševnom raspoloženju pojedina lica. Tu je prikazana borba svjetovne vlasti s plemenitom strašću. — U drugom epu prikazuje se mržnja između dvije porodice, što žive u susjedstvu; neka vrsta Monteka i Kapuleta. U potomstvu neprijatelja zarodi se ljubav, jer je Ljutica Bogdan zavolio Roksandu, lijepu kćerku staroga viteza Ozrena. Ljutica se ne mogaše nikako da odluči i da pokuša prekinuti one zapreke, što su im porodice dijelile; Roksanda je živjela sama za sebe, a misao joj je uvijek bila kod Ljutice. Stari je Ozren lovio sa svojim vitezovima i s njima se častio, jer je mislio, da mu je kći posve sigurna. Nekaki stari guslar naputi Ljuticu, pa dok se Ozren gostio, odvede on sa svojom četom Ozrenovu jedinicu. Stari vitez doznavši što se dogodilo, dade se u potjeru, udari na Ljutičin dvor, ali ga ne može da uzme. Ljutica nije htio da se uzalud krv prolijeva, za to pošlje kaluđera Varlama k Ozrenu, da ugovore ili mir ili dvoboj. Ovo prihvati Ozren. Vitezovi se biju, a šljemovi su im spušteni. U odsudnom času pade Ozrenu s lica

Milorad Popović Šapčanin
r. 1842, u. 1895.

Digitized by Google

šljem; vidjevši to drugi borac, otkrije se i ukaza se lice Roksandino. Uzalud — jer je Ozren već porinuo mač u grudi svoje kćeri. Kad vidi, koga je ubio, ubije se i sam.

Kraljevo zvono jest djelo veoma vješto prepjevano. U dramama je bio ponajprije patriota ističući svagdje svijetle momente iz srpske povjesti, ne bi li tako potaknuo mlađi naraštaj na slavna djela. Religioznost i patriotična tendencija rodiše dramu Zadužbina cara Lazara, a pisac htjede iznijeti pred današnje doba svijetle i velike slike iz prošlosti. Toj je drami temelj narodna pjesma »Zidanje Ravanice«, dakle zgoda prije kosovske katastrofe, a prikazuje sliku tadašnjega kulturnoga stanja u Srbiji. — I u drami Bogumili ističe svoje vjersko mišljenje u potpunom uvjerenju, da će pravoslavlje pobijediti krivovjerje. Vrijeme radnje u drami jest Nemanjino, kad su bogomili sve više preotimali mah, pače bilo je i rođaka županovih među krivovjercima. Nemanja ih hoće strogim odredbama da iskorijeni ne znajući, da je krivovjerje duboko zahvatilo korijen. Bogomili ne bi željeli, da se dozna za njihovu vjeru, no izdaju se dvorjanici, koji bi htjeli biti bogomili, ali i živjeti na dvoru. U toj drami nije osnov svemu kakovo vjersko uvjerenje, već strast, koja s vjerom u prvi mah nema nikakovih sveza — ljubav je pokretni elemenat u toj drami; rijetko koje lice izriče kakove samostalnosti u svojem značaju. Šapčanin je napisao i šaljivu igru Gospođica kao seljanka po Puškinovoj poznatoj noveli. Sav taj rad oko drame dokazuje, da Šapčanin nije bio pravi dramatičar, jer on više opisuje i razgovara, nego li izvodi radnju. U rukopisu je ostavio dvije drame: Trnova kruna, u kojoj se prikazuje dvorski i velikaški život u doba kralja Dragutina, a u Hipatiji dolazi filozofkinja istoga imena, koju su kršćani ubili god. 415. poradi njezina višeboštva. God. 1886. izdao je sliku u jednom činu Miloš u Latinima.

Od god. 1868., kad se uredio veliki pozorišni odbor, da upravlja novim stalno uređenim narodnim pozorištem, bijaše Šapčanin članom toga odbora, a dugo je vodio pozorišne poslove kao intendanat (1880.—1892.), dok ne postade upraviteljem kraljeve civilne liste i kruninih dobara. U tome ga na 14. veljače 1895. zateče i smrt. (Vidi: Stražilovo 1888. Letopis Matice srpske, knj. 152. Brankovo Kolo 1896. M. Savić: Iz srpske književnosti).

Dr. Milan Jovanović (rođen 1834., umro 1896.), bio je medicinar, ali se bavio dosta estetikom, te mu je u tom pogledu osobito vrijedna rasprava »Pogled na dramsku literaturu o Kosovu« i »Pogled na indijsku dramu«. Uz to se istaknuo i kao pjesnik napisavši dvije tragedije, jednu komediju i jednu alegoriju. Tragedije su mu Sanijava, u dva dijela, a prikazuje se u njoj ljubav švedskoga grofa Filipa Keniksmarka i Sofije, kćeri njemačkoga hercega celjskog. Prvi se dio svršava udajom Sofijinom za Đorđa, kneževića hanoverskoga, a drugi nasilnom smrću Keniksmarkovom iz ljubomora. To je tragična istorija iz Njemačke krajem XVII. stoljeća, a nacrt je o njoj ostavio i Schiller. Ljubav čista i uzvišena, pa umiljata strast, to su oznake ovoga djela. Druga mu je drama Kraljeva seja, pa je i njoj pokretalica sila ljubav sa spletkom. Ovdje je ljubav grješna, podla, poradi čega se i rađa spletka. Bugarski kralj Mihailo oženio se srpskom princesom Nedom, ali ljubi Teodoru, sestru grčkoga cara Andronika. Spletkom ovo dvoje otkloni Nedu, a brat njezin kralj Dečanski, digne vojnu na Mihaila, koji u boju izgubi i prijestolje i život. — U alegoriji Demon se prikazuju tri kobna događaja iz srpske povjesti: prerana Dušanova smrt, kosovska pogibija i nasilna smrt kneza Mihaila Obrenovića. Svim je tima nezgodama kriv Demon, kojega na kraju ubija vila. Šaljiva mu je igra u četiri čina Nesuđeni. Jovanovićeve drame pune su lirskih elemenata, koji su mu najljepši dijelovi u dramama. Zbirka pripovijedaka ima ime Smora i sa suva, gdje su prikazani raznovrsni njegovi doživljaji. Lijep mu je putopis »Tamo

Digitized by Google

amo po istoku« u dvije knjige i »Gore dole po Napulju«. (M. Savić, Letopis Matice srpske 194. knj.; Brankovo Kolo 1896.).

Pjesnik, koji pjeva, kad mu duša pjeva, ali sumorno, jest Vladimir J. Jovanović. Žalobne mu zvukove zamjenjuje tiha utjeha, a bol zabašuruje dosjetkom, više puta i sarkasmom. U zbirci Lepe tuđinke (1888.) ima preko 100 stranih dobro prevedenih pjesama; god. 1890. ispjeva u »Kolu«: Pozdrav idealnoj slozi Srba i Hrvata. Njegov ciklus pjesama: »Iz prestoničkog života« pokazuje i oštro utiske, što ih je pjesnik zadobio boraveći u Biogradu. »Iz bračnog života« (1892.) je niz pjesama o prilikama i neprilikama doba, kad bi se momak htio ženiti, a djevojka udati. Bilo je i galame poradi tih pjesama. Nesvršen je ostao epski spijev Dobrovoljac, što je izlazio u »Otadžbini«. (M. Savić, Stražilovo. 1888.).

Dr. Vladan Đorđević obavljajući različne državne službe (sada je ministar predsjednik), bavio se pored nauka lijepom literaturom; od njega je u »Otadžbini« izašao istorijski roman Stevan Dušan, osim toga Kočina krajina; a pisao je i pripovijedaka omanjih (Vijenac 1879.) i drama, kao Ženske suze i gimnastika, izrađeno po franceskom. S grčkoga je preveo klasičnu tragediju od D. N. Vernadakija Meropu, a i drukčije je dosta radio. — Ministar i poslanik kod različnih vlada Čedomilj Mijatović (rođen 1842.) pisao je mnoge lijepe istorijske monografije po različnim časopisima, raspravljao o ekonomiji i financiji (Vidovdan), a od pripovijedaka mu je najljepša Rajko od Rasine (Biograd 1892.) i Ikonija vezirova majka. »Rajko od Rasine« (1892.) je romantična pripovijetka iz XVII. stoljeća, a pripovijeda o viteškim događajima. I druga mu je pripovijetka romantična, a nema lica, koje bi bilo po svojoj prirodi zlo stvoreno ili rđavo, već društvo dovodi zlicu na svijet. Književni se rad Mijatovićev hvali ne samo poradi svoje lijepe obrade, već se odlikuje i lijepim uglađenim stilom tako, da toga pisca drže jednim od prvih stilista srpskih. Njegov »Đurađ Branković«, premda istorijska radnja, čita se kao pripovijetka, jer je pisac pisao pjesničkim poletom. — Od 1898. god. izdaje beletristični list »Iskru« Andra Gavrilović, koji se bavi pripovijetkom iz narodnoga života, lirskom pjesmom i dramom. Pjesme su mu kao i druge radnje rasturene po časopisima, a 1891. izdade Majske noći, zbirku lijepih pjesama lirskih; ugodna je zbirka pjesama pod imenom »Večernje rumeni«; od pripovijedaka najbolje uspijeva u omanjim crtama, kao: »Dletom po steni«, »Nova straža«, »On«, »Učitelj Nikola«, »Otadžbina«, »Ledenice«, »Seoski Brut« i dr. U »Stražilovu« je izdao 1888. tragediju Andrija Humski. — U »Javoru« je napisala Draga Gavrilović »Devojački roman«, »San« i nešto omanjih drugih crta. — Milovan Đ. Glišić je mio pripovjedač srpskoj publici, jer piše sasvim u narodnom duhu i to ponajviše pripovijetke iz seljačkoga života. Izdao je I. i II. sv. pripovijedaka u Biogradu 1882. god., a dok je izlazila »Otadžbina«, bilo je u njoj dosta njegovih crta, kao što su Roga, Glava šećera, humoreska Ni oko šta i dr. Od njega je i šala u 4 čina Dva cvancika.

Sin pjesnika Jovana Ilijća, Dragutin Ilijć (rođen (?) 1857. god.) ide među vrlo plodne pisce Srba; njegov je rad u svakoj vrsti poezije zastupan; u »Otadžbini« su mu izašle drame: Vukašin (tragedija u 5 činova), koja je jedna od boljih drama u srpskoj literaturi; Jakvinta (tragedija u 5 činova), Pribislav i Božana, istorijska drama u 5 činova, Otmica, šala u 1 činu; u »Kolu« mu je izašla prozom pisana tragikomedija Posle milion godina (tri čina), u sarajevskoj »Nadi«, što je izdaje vlada bosanska latinicom i ćirilicom od 1895. god., priopćio je 1895. god. komediju iz biogradskoga života Lihvarka, a 1898. čarobnu igru u tri čina Ženidba Miloša Obilića. Njegove su novele izašle 1892. ali su slabije

Digitized by Google

cijene od drama i lirskih pjesama; Svetle slike prikazuju život iz prvih dana kršćanskoga života. Dijaloška mu je pjesma slobodi Oslobođeni Prometej (Otadžbina IX.). Velik je dio njegovih radova još uvijek u časopisima, budući da radi gotovo za sve srpske listove; ima ih priča i crtica, a mnogo pjesama, i poradi toga, što mu nisu ni najbolja djela izdana napose, nije se o njem gotovo ni pisalo, i tako slika toga za sad najboljega i najplodnijega dramatičara i u općeno pisca nije dosta osvijetljena. Za neko razumijevanje evo što misli Ilijć o životu:

Dragutin J. Ilijć
r. 1857.

»O sudbo! Što me životu stvori,
Da l' ljudskih bola da slušam jade?
Il' gorkih dana, života hudog
Da brojim svoje odbegle nade?
Iz ničeg da li podižeš za to:
U ništa svoga da survaš roba?
Kako su čudni neznani puti
I strašna tajna tamnoga groba!«

Ilijć je pjesnik svojega vremena; poezija mu se lirska u općeno zanosi refleksijama, a i patriotična je žica kad i kad zastrujila. I u dramama se njegovim vidi napredak prema prijašnjemu vremenu, ali se čini, da je najbolji u lirskoj poeziji. Piše članaka po političnim dnevnicima, a u istorijsko-političnoj radnji o bogomilstvu isporeduje bogomile sa hajducima.

Vojislav Ilijć († 1894.), pripada pjesničkoj obitelji, no pripovjedač je slab, a od dramatskih radnja Argonaute na Lemnosu (komedija) pokazuje smjer, kojim idu njegove lirske pjesme, u čem ga drže pravim predstavnikom novije srpske lirike. Njegova lirska poezija je izlazila u listovima: Otadžbini, Srpskim ilustrovanim novinama, Preodnici, Letopisu Matice srpske, Stražilovu. On je pjesnik osjećanja spojena sa sjetom. Osobitost je njegova, da je vazda jasan i mnogo sklon staroj klasičnoj literaturi, iz koje uvodi mitologiju i stari stih klasičnih naroda (n. pr. Posledni dan, Jedna noć, Ljeljo, Lada i sl.). On je pjesnik onoga, što se dogodilo, jer se u njegovoj poeziji nalazi takovih pjesama, koje pjevaju o kralju Rikardu, proroku Danijelu, o Lauri, franceskoj revoluciji, stradanju Tasovu i sličnom. Svuda preteže misao i sanjarije.

Prve pjesme Vojislava Ilijća izašle su god. 1881.; u njima je upotrebljavao oblike, koji su bili obični do tad u srpskoj lirici. Mnogi se noviji srpski lirici povode za narodnom poezijom; Ilijć naprotiv ne ide tim putem. On se poslije prvih svojih radova zakreće na put, klasicima starim priređen. Tako je u tome on sam napredovao, da se dio mlađih pjesnika za njim povodi, ako ne u metričnom obliku, ono u načinu pjevanja, budući da obrazovanost svakim danom više preteže. — Kakovo je njegovo mišljenje bilo već u prvim pjesmama? Njegova pjesma n. pr. »Između

Digitized by Google

neba i zemlje« pokazuje religiozno pjesnikovo shvatanje; on traži u onim gornjim sferama tumača za svoja burna i idejalna osjećanja i težnje, jer gore samo vidimo da vlada vječna i prava harmonija i ljubav. Po tome se već vidi, da se Vojislav ne zadovoljava samo sadašnjošću i ovim svijetom; on se drži zemaljskih krugova, te ne luta po svemirskim krajevima, premda zalazi u staro i ća u mitologijsko doba. Sasvim nam je to razumljivo, kad se spomene, da je njemu pjesnik:

Izabranik sveštenih muza, on tamjan mirisni pali
U hramu čistote čedne. Ljubavi opšte kras
On slavi na liri svojoj, i s nje se ne diže nigda
Ni jedan lažan glas.

Kao sveštenik smerni svetloga Kroniona
On propoveda pravdu i za nju gine on:
Kô vijar s božanske rize i pesma njegova šumi
U strašan dan i čas.

Vojislav je Ilijć upoznao klasične pisce preko prijevoda. Iz toga vrutka je znao svagda naći ljepote, pa se njegove pjesme s punim pravom ističu nad pjesmama drugih liričara srpskih. No nije se bavio samo oko stare mitologije; on je pjevao i patriotičnih pjesama (n. pr. Na obalama Vardara i t. d.); vruće pak njegovo srce upoznalo je pored mitologije klasičnih starih naroda i mitologiju slovensku, i njegove pjesme »Ljeto«, »Svetkovina Lade«, osobito »Slovensko zvono« u toj vrsti spadaju među najljepšu poeziju.

Vojislav Ilijć
r. 1861, u. 1894.

Pored mitologisanja naginjaše dosta romantici, koju je znao — kako i čine pravi pjesnici — primijeniti svojim pjesničkim čežnjama ne zalutavši nigdje. (Na ruševinama, Elegija i t. d.). On je vođa one struje, koja znade spojiti klasičnost i mitologiju sa slikama iz prirodnoga i društvenoga života. Njegova je pjesma puna osjećanja, koje je spojeno sa sjetom. Zasluga mu je osobito ta, što je uveo grčki duh u srpsku književnost.

Malo je pisao slika u prozi, ali je stvorio svoj epsko-lirski spijev Ribar, gdje se bavi oko toga, da pokaže, kako ni sam đavao ne može čovjeka zavesti trajno na zablude i pogrješke, ako samo čovjek ide za nečim većim i trajnijim. U »Ribaru« dolazi čovjek i đavao u sukob, jer ih je ljubav zavela na stranputicu; no ljubav napokon pobjeđuje. Ribar plamti od ljubavi prema vlastelinskoj kćeri Zorki, koje ne će moći dobiti prosti ribar, budući da mu za to treba dostojanstva i novaca

Digitized by Google

Kad ga je jednom prilikom obuzela ljubav prema Zorki, javi mu se Demon i ponudi mu blaga i dostojanstva, ponudi mu i Zorku pod tim uvjetom, da mu je za godinu dana ustupi. Ribar ne znajući kako bi drukčije mogao doći do Zorke, pristane na ponudu. Demon ga smeta veseljem i orgijama, kako bi što prije zaboravio Zorku i da u odlučnom času ne zatraži pomoći u božanstva. Ribar se veseli i zaboravi sebe i Zorku. Kad i kad mu samo dođe na pamet, što je uradio, uskoleba se. Demon mu ponudi lijepu Zorku i ribar pristane na sve, pa se vjenča kao vlastelin njome. I to mu ne smiri srca, jer se u njega porađa težnja za nečim nevidljivim, neosjetnim Demon ga ponese po svemiru; ali kad su se vraćali kući, čuje se u noćnoj tišini poljubac, a Zorka je s nekim vitezom. Ribar se približi noću k Zorki i promatra je, a Demon pristupi k njemu i kako ga je vidio, da mnogo razmišlja reče mu, da pusti Zorku, jer će i bez nje moći srećan biti. Kad ribar ni da čuje o tome, pobudi Demon u njem ljubomoru, dokazujući da Zorka ne pripada njemu — ribaru, već Demonu, jer je rok na izmaku. Ribar zamoli Demona, da joj produlji život, ali on ne će. Ribar na to odluči, da je sam ubije. Demon ne bi želio, da se to dogodi, ali ribar ne će da odustane. U Demona se pojavi ljubav, kad je motrio anđeosko lice Zorkino, jer »nešto strano za njegove grudi — zadrža udar, što se smrću svio, — i tamni spomen poče da se budi, — dokle je jošte čisti anđ'o bio: — tiho i blago rastežu se glasi — ko svete himne od bezbrojnih žica, — i večna radost, što nebesa krasi, — čistoćom trepti s anđeoskih lica«. Sotonu je zanijela ljubav, i ta ga ljubav vuče prema nebu, odakle je bačen bio; tuga mu i jad srce zanijeli. Ribar ostavljen sam ne mari ni za što: ni za ljubav, ni za vjeru, ni za Boga; u toj zdvojnosti ode u svijet. Vrativši se kući opazi Zorku s vitezom, gdje o njemu govori. Ne znajući da joj je to brat, ubije viteza i odbjegne u svijet. Demon sam kad je bio, htjede se pomiriti s Bogom. Za to ga istjeraše iz pakla, a u nebo ne mogaše. Ljutit je na ribara. Kad ga opazi, upita ga, što je sa Zorkom. Ribar mu kaže, i poslije muka strovale se obojica u ponor, da okaju smrću svoj grijeh. Demon riješen ljubavi — jer je Zorka mrtva, riješio se i mržnje, jer je ribar poginuo. Odatle se porodi u njega ljubav kerubinska, koja bi ga mogla dovesti do spasenja, kako ga je silna mržnja bacila prije u propast. (Vidi: M. Savić, Iz srpske književnosti; Ilijćevu Spomenicu 1895.). Da su »Ribaru« izgledi Lermontovljev »Demon« i Goetheov »Faust«, ne treba ni spomenuti.

Lazar K. Lazarević
r. 1851, u. 1891.

Digitized by Google

I treći brat Milutin J. Ilijć (1842—1892.) radio je s priličnim uspjehom u literaturi, pišući pjesme u časopise više godina, a napose u Stražilovo (izlazilo 1885—88. god.), Kolo, Otadžbinu i neke druge. Napisao je šaljivu igru u 3 čina (1887.) Novo doba i komediju Pevačko društvo; pripovijetke su ponajviše crte, koje se osnivaju na narodnom životu i vjerovanju (Vračara, Bratoubica, Hajduk, Pravedni sudija i t. d.).

Prizrenac Đorđević Manojlo napisao dramu Zlatna grivna i tragediju Slobodarka (1881.), dramu u pet činova Jasmina i Irena, više pjesama lirskih, među njima i balada, a uz to »Četir božićne pripovetke«, »Preporođena« (Vijenac 1884. god.) — Dosta je plodan pisac, napose pripovjedač, Mita Živković, kojega su pjesme u različnim časopisima; pripovijetke su mu poradi toga zanimljive, što je u Bosančicama, koje su crte iz Sarajeva, pružio podataka iz ovih novih evropskoj civilizaciji pripojenih zemalja.

Malo, ali dobro je pripovijedao **Lazar K. Lazarević** (1851—1891.). Od njega je ostalo u svem osam pripovijedaka, ali se sve odlikuju crtanjem realističnoga života; njega zovu srpskim Turgenjevom. Za Lazarevića bi se moglo reći, da je kao pripovjedač na prvom mjestu u novijoj srpskoj literaturi, jer u njega preteže psihologijsko promatranje, dok drugi nižu crte i zgode svagdašnjega života, ali ne nastoje protumačiti psihologijske sveze između radnje i lica, koje radi. Lazarević je iz časopisa sabrao svoje pripovijetke i izdao ih pod imenom Šest pripovedaka (1886. god.), a dvije su poslije tiskane (Vetar u Otadžbini).

Lazarević je bio liječnik, a kao liječnik je prihvatio one pojave za svoju radnju, što ih je nalazio u ljudskom društvu. On je ispitivao ljudsku dušu, o njoj sebi stvarao pojmove i postajao jedan od prvih pripovjedača srpskih. God. 1879. pojavio se u »Srpskoj Zori« pripovijetkom »Prvi put s otcem na jutrenje«. Tu je na način autobiografa svrstao svoju subjektivnost i svoje shvatanje. Ta pripovijetka radi o jednom kartašu, kojega se sudbina rješava sad padanjem sad dizanjem, dok se napokon kartaš ne oslobodi svojega grijeha. Kartaša Mitra je tako prikazao, da mu čovjek vidi u duši svaki pokret, svaki trzaj. Neka se samo spomene onaj prizor poslije velikoga i glavnoga kartanja, pa ko ne bi vidio u duši svih onih momenata, što su ih oni preživjeli, koji su gledali to sve, taj ne bi shvatio ni najpotresnije scene u ljudskom životu. U »Školskoj ikoni« opisuje idilsko stanje srpske škole na selu. I opet se pokazuje, da je inteligencija zgodna za momente, koji mogu stvarati novele i veće beletristične radnje. Sve je tu nanizano oko seoskoga svećenika, a kad vladika upita svećenika za godine, veli: »Ja i narod računamo, da mi je tako sedamdeset«. Taj idilični život traje, dok ne dođe »gospodin čovjek« u selo, a to je bio mladi učitelj, koji je pod dojmom nekih knjiga htio da se raskrsti sa svim dobrim običajima pod oblikom »naučnosti«. Ovo je tip nadriobrazovanosti. »Na bunaru« je priča o nekoj pravoj mazi Anoki, koja hoće da raskopa patrijarhalni život u zadruzi, budući da ne sluša nikoga. Kad je htjela, da joj preko muža dadu veća prava nego drugima, starješina joj dade takova prava, da su joj morali svi robovati. Istom ovo dovede svu družinu do sloge. »Verter« je potpuna novela, u kojoj je junak fatalista, a bolest duše mu se liječi tako, da se dovodi ad absurdum. Slika iz narodnoga života »Sve će to narod pozlatiti«, jest jedna od najljepših tipičnih a realnih crta. U pripovijeci »On zna sve« izvodi pisac ovu temeljnu misao: Duša je izraz organizma. Kao što se može organizam pravo razviti i dostojno prikazati tek onda, kad mu prilike gode, tako je i s dušom, tim odražajem životnoga organizma. Kad su prilike nevoljne, zakržljavi i duša i organizam. Tu je nauku htio pisac potvrditi na Vučku, kojega je prikazao agresivnim, aktivnim i čovjekom poduzetnim, što teži, da bude što veći gospodar i da bude što samostalniji. On se

Digitized by Google

nije nikoga bojao do svoga brata Vidaka. Brat ga napokon izliječi lijepim postupanjem. »Vetar« se zanosi porodičnim životom i nestalnim ljudima, kakav je Janko. (Vidi M. Šrepel u Vijencu 1887. Milan Savić, Iz srp. knjiž.).

Paja Adamov Marković je plodniji pisac i izdavač lista Brankovo Kolo, što izlazi u Karlovcima (1895). Njegove slike iz srpskoga života Na sélu i prélu u dva dijela svratiše pažnju na se, a on je, da se oduži, u časopisima nastavio pisati pripovijetku lagljega sadržaja. U Stražilovu su njegove crte: »Jôle«, »Prvi poljubac« iz seoskoga života, »Kruna«, »Moj báta«, »Čiča Mirko i čiča Marinko«, »Izgubljen đenije« i dr.

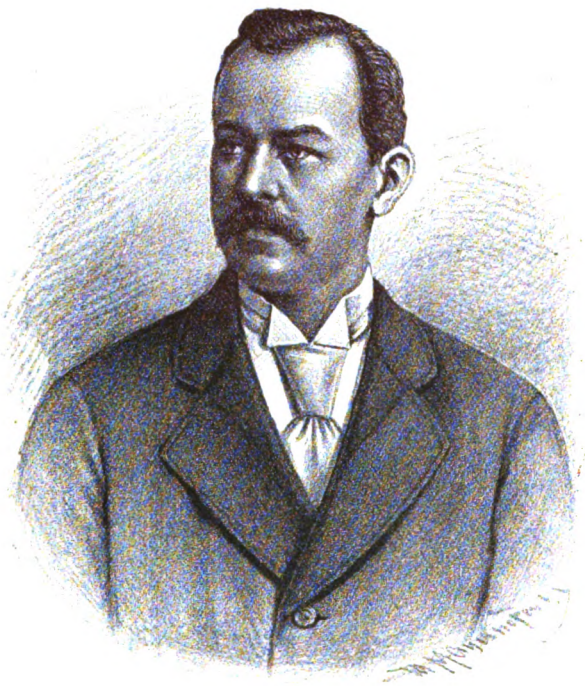

Janko Veselinović

Stariji srpski pripovjedači, kako se do sad vidjelo, zalazili su ponajviše u romantiku. To je bilo nešto u duhu vremena u općeno, a nešto opet sam život njihove okoline znao im je nametnuti takovu građu za pripovijetke. Srbi ne stvoriše pravoga i veličanstvenoga epa svoje istorije: sam narod na ime stvaraše epske pjesme, a učevni ljudi pjesnici pjevahu više pjesme budilice. Romantičnih epa ima nekoliko. Budući da je društveni život u Srba kraljevine Srbije ponajviše sastavljen iz seljačkih slojeva, nije ni bilo pravih romana ili novela, koje bi izvađene iz toga života mogle osobito zanimati obrazovanije općinstvo. Najnoviji pripovjedači srpski zađoše u sam narod, da nađu sve one momente, koji bi mogli biti podesni za takovu građu, te bi sama postajala romanom ili bar dobrom novelom. Za to i sad, odbivši neka djela pripovjedača, u Srba ima najviše pripovijedaka, a još više slika i idila iz seoskoga života. »Sve badava — reče dobro Milan Savić u Javoru 1892. — seoski život ima svoj okvir, izađe li iz toga, prestaje biti taj. Seljak može biti bistra uma, on ima i svoju filozofiju, svoje navike, svoje strasti, i on je u svoje doba mlad, i on ljubi i može učiniti pokora; ali sve se to kreće u uzanom krugu, prema pojmu njegovom, prema prilikama. Što se desi po koji vanredan slučaj u selu, koji bi mogao služiti kao motiv za strasnu novelu, pokazuje trenutno nenormalno stanje u seoskom društvu, i nikako nema prava, da se uzme kao običan seoski događaj, kao pravilo«. Seoski život može postati zanimljivim, ako je isprepleten sa životom gradskim, jer ovaj može samo pravo dovesti do velike raznoličnosti.

To je trebalo spomenuti za to, što se u najnovije doba opaža, kako i Srbi hite u kolo romansijera, ali u svojim romanima i opet hoće da učine ili barem prikažu glavna lica iz seljačkoga života. Jedan od glavnih zastupnika ove struje jest učitelj **Janko Veselinović,** koji je napisao do sad dosta idila, dosta dobrih

Digitized by Google

slika, a što bi se moglo naći građe u njegovim djelima za roman, ta ne pripada seljacima, već glavnu riječ vode popovi i učitelji.

Veselinović je prvi pokušao da stvori seoski roman sa svojim djelom Seljaci, ali njemu i drugim sadašnjim pripovjedačima prigovara kritika, da iznose samo crte, a nidje nema kao ni u Milićevića prikazana cjelokupnoga života, već su to samo jednostavne slike; jedino Veselinović posmatra radnju u nečem s psihologijskoga gledišta. Njegove Slike iz seoskog života (1887.) jesu prvenčad, a ističu se tim, da vjerno prikazuju seljački život. Tako su mu pripovijetke: Roditelji, Braća; Seljanka (1888.) bi imala biti roman, ali je upravo niz slika iz seoske kuće. Božja reč (1892.), glavna je misao, da je sudbina sve. Brat i sestra se vjenčaju u neznanju, ali kad dođu kući, u odsudnom se času pojavi gromom božja riječ, koja dovede do spoznanja Momčila i Ivanku. — Borci je roman u 2 sveske, junaci su mu seoska inteligencija; zbirka Od srca — srcu sadržaje pet pripovijedaka. Velik je dio njegova rada u časopisima, kao što su »Čini«, »Roditelji«, »Braća«; u Kolu: »Devojče«, »Luda Velinka«, »Rajske duše« Adamsko koleno, Zeleni vajati i dr. Sastavio je s Ilijom Stanojevićem pozorišni komod Potera, a radnja mu je priča o Bačvaninu, kako ide u potjeru za jedinicom svojom.

Simo Matavulj je uz Lazarevića jedan od prvih realističkih pripovjedača među Srbima. Obiljem svoga rada, raznolikošću predmeta i boja i krajeva, koje slika, on je jedan od najsvestranijih pripovjedača. Njegove prve pripovijetke iz primorskoga i crnogorskoga života odlikuje se mirnim, slikovitim, objektivnim opisivanjem. Matavulj prati različne pojave narodnoga života u različnim krajevima. Već pripovijetke »Iz Crne Gore i Primorja« dobro karakterišu one krajeve, odakle im je građa. U pripovijeci Novo oružje (1890.) zalazi Matavulj u Hercegovinu, pa priča, kako je prosvjeta, to novo oružje, počela u toj zemlji takmiti se sa starim junaštvom. U zbirci pripovijedaka »Iz primorskoga života«, što ju je izdala Matica hrvatska 1891. god., vodi nas Matavulj po svojoj kolijevci Dalmaciji. Dok piše o onim krajevima, gdje je živio svoje mlade dane, vidi mu se, da je u svem vješt. Kad je Jovan Hranilović 1892. pisao u »Javoru« o njem, reče prigodom njegovih pripovijedaka »Iz beogradskoga života« (1891.), »da je Simo nekud najoriginalnije zanimljiv u pričama iz krajeva svoga mladovanja. Slike iz beogradskoga života odaju, da Simo poznaje i život velegrada i da njegovom oku nisu umakle ni kopije toga velegradskoga života u prestolnici

Simo Matavulj

Digitized by Google

srpske kraljevine, u kojoj imade posve specifičnih tamošnjih pojava, a i dosta kozmopolitskih individualiteta«.

Njegova je zbirka pripovijedaka Sa Jadrana, gdje je pripovijetka »Kraljica« vrlo uspjela i po svojoj kratkoći i jezgrovitosti; tu se »tema ljubavi osvjetljava svjetlilom viteštva«. A sadržina joj je ova: U malenu Dolcu kraj Šibenika ljubi najljepša djevojka (zovu je kraljicom poradi ljepote) najljepšega momka; no i jedno i drugo je ljuta sirotinja. Svoje ljubavi nikad ne kazaše jedno drugome, ma da se vole i da se nadaju, kako će jednoć biti svoji. U tome je Dolcu živio bogat gazda, a imao sina, koji nije ni u čemu bio ravan onomu sirotanu, jedino ga prestizao svojim bogatstvom. Otac ovoga momka zaprosi djevojku za sina. Djevojka ni da čuje o ovome bogatašu; roditelji pak njezini ponajprije milom, a onda silom navaljuju na djevojče — i ono napokon teška i bolna srca pristane. Budući da je njezin ljubavnik nije nikad zaprosio, nije se mogao ni ljutiti na djevojku, što je od sile pristala. Sirotinja roditelji s djevojkom jednom morali na rad na more, i ako su znaci nebeski pokazivali, da bi moglo biti nevremena. I zbilja, jedva otisnuše lađu, a vjetar udari jače i propast gotova. Marko Pivić, ljubljenik »kraljice« Purićeve, sakupi ljude za čas, da poteku u pomoć. Tu se desio i zaručnik djevojčin, ali ne htjede na more. U borbi za život s bijesnim morem izvuče Marko napokon sa svojim drugovima roditelje i »kraljicu« na obalu, priđe kraljici i poljubi je pred svim narodom rekavši: »Ovoga puta Bog mi te dade — niko mi te već ne ote!« Svijet pak reče, da ga je djevojka u Boga izmolila, a on nju na sablji dobio.

U Matavulja se podudara realizam s romantikom; on je realista, vadi iz života i pod dojmovima talijanske, franceske, ruske i njemačke književnosti stvara svoja djela. Tako ocjenjivač njegovih pripovijedaka J. Hranilović veli, da je pripovijetka »Sve je u krvi« »nikla pod uplivom Ipsenove teorije o prelazu temeljnih naklonosti i poroka od oca na sina« (Javor, 1892.), kako se to raspreda u »Sablastima«. Ta novela crta liječnika, koji se podao piću i ne može se nikako toga okaniti. Za Matavulja se može reći, da uza svu produktivnost svoju znade naći obično zgodnih momenata, te mu priču čine većinom zanimljivom. — Pored spomenutih zbiraka izašla je njegova knjiga 1893. u Mostaru pod imenom Iz raznih krajeva (Stotinar, Novi svijet u starom Rozopeku, Novoverci i dr.); Vilina knjiga je zbirka priča i crta iz svjetske književnosti; Iz Crne Gore i Primorja, dvije knjige. Drama u četiri čina Zavjet imade nešto političke boje, a crta borbu u Dubrovniku (1897.). Otadžbina, zagrebački Vijenac, Nova Zeta (1889.), Kolo, Delo, Brankovo Kolo, Letopis jesu poglaviti listovi, gdje se nahode radnje Matavuljeve, i premda nisu sabrane u pojedine knjige, može se reći, da je on sad jedan od predstavnika nove struje u srpskoj literaturi. Ali njegov brzi rad imade i dosta neizvedenih momenata, te je dobro ocrtan čitav smjer novije struje pripovjedača u Letopisu Matice srpske knj. 161, kad se veli, da pripovjedači (među njima i Matavulj) rado gube glavnu misao, koju su zamislili, pa se mašaju mnogo puta sporednih događaja i lica, a pripovijetka trpi u svojoj cjelini, ali i u samome raspletu fabule.

Sadašnji urednik Letopisa Matice srpske u Novom Sadu Milan Savić imade osobitih zasluga za srpsku literaturu. I sam je dosta radio oko lijepe knjige. U Letopisu je od njegovih originalnih radnja izašla pripovijetka »Dobra partija«, »Nevenka« novela; Ne će da se protivi, šaljiva igra u jednom činu; novela Poslednji poljubac; pripovijetka Udovica, šaljiva igra Dobre volje (u četiri čina) i Dojčin Petar u tri čina. Osim toga je napisao šaljivu igru u tri čina Na lep način, roman Za načelo (Stražilovo 1886.), Ispovest, epska pjesma; Razni putovi (pripovijetke 1885. i dr.). Kako se već iz ovoga vidi, radio je gotovo u svakoj vrsti lijepe literature (prevodio i Goetheova Fausta), ali je osobito mnogo zaslužan

Digitized by Google

svojom ozbiljnom i trijeznom kritikom, kojom je zakrčivao putove nepozvanima u knjigu. On je pravo uvidio, da seoski život ne može dati pravih tipova za pripovijetke i novele, pa je sam napisao neke novele iz gradskoga života. Njegov je rad kao kritika rasturen po časopisima, osobito u Letopisu; neke je slike sabrao u jednu cjelinu i izdao ih u Novome Sadu 1898. pod imenom: Iz srpske književnosti. Slike i rasprave.

L. Komarčiću prigovaraju poradi velike tendencioznosti. Napisao je što većih što manjih pripovijedaka, od kojih neka se spomenu: Moj kočijaš (1887.), Dragocena ogrlica, Bezdušnici (1880.), Poludela (1882.), Dva amaneta (1893.). Svuda se tu piše najviše o narodnom životu, ali ima ih i iz građanskoga, samo se nigdje ne vidi smjer određen, nema glavne cjelokupne misli. Jedno je vrijeme naginjao romantici, a poslije je privolio potpunomu naturalizmu.

Ima još pripovjedača, kojih djela služe svagdanjim potrebama, ali do devedesetih godina nema tako znatnih, koji bi pokazivali kakav osobit napredak. Što više raste naobrazba, to je više i napretka; oni pisci, koji su izučeni više pod utjecanjem zapadne evropske kulture, mnogo su bolji, te po malo privlače u svoje kolo mlađu ozbiljniju generaciju. Časopisi: Javor, Stražilovo, Otadžbina, Kolo, Brankovo Kolo i neki drugi prikazuju pravi napredak književnosti.

Prijevoda je bilo svakojakih i iz različnih literatura. Po svoj prilici da su se i prijevodima nešto uskomešali duhovi, pa se knjiga od devedesetih godina donekle povoljnije razvijala.

Od god. 1868. do danas poezija u stihovima zastupana je mnogim piscima, od kojih samo nekima pripada pravo ime pjesnika. Pored onih, koji su već u ovom prijegledu spomenuti, dobar dio ih čini prijelaz iz starijeg doba u novije. Među lirskim pjesnicima je Lazar Kostić iz starijega doba, a napisao tragediju političkog smjera Pera Segedinac i Maksim Crnojević; Mita Živković, Marko Car, koji piše i pripovijetke, a vrednije su radnje kulturne i putopisne; no treba spomenuti i to, da je on jedan od prvih feljetonista u srpskoj književnosti i da strani svijet, osobito talijanski, upoznaje sa srpskom knjigom preko Gubernatisove Rivista contemporanea. Jašu (Tomića) drže realistom u poeziji (Pesme 1879), Radovana Košutića cijene poradi njegovih Plamenova.

Od dramatskih pisaca, kojih djela još nisu spomenuta poradi jedine te vrste književnoga rada, ističe se M. Cvetić (r. 1845.) sa svojim tragedijama iz istorije narodne: Nemanja, Dušan, Car Lazar, socijalna mu je drama »Roditeljski grijesi«, a alegorija Tri svetla dana i dr. — B. Nušić (Narodni poslanik) je slabiji dramatičar, no bolji pripovjedač (Pripovetke jednoga kaplara, Listići), a Nikola Đorić je obradio dramu Krinka, tragediju o ugarskom kralju Vladislavu i druge neke.

Što se tiče smjera naučnoga, u tom radi u prvom redu srpska akademija, koja u svojem organu Glas i Spomenik izdaje svake vrste naučnih radova; ponajviše se radi oko istorije i jezika. I stručni časopisi kao i zabavni podupiru nauku, a politički listovi donose i zabave. Najviše knjiga, a osobito naučnih, izlazi u Biogradu, koji je sada središte književnoga rada; ali imade dosta knjižara, koje podupiru narodnu prosvjetu i širu knjigu. Od naučnjaka znamenit je i produktivan Stojan Novaković (r. 1842.), kojega rad zasijeca u istoriju, filologiju, a mnogo je radio oko narodnoga blaga. Izdavao je časopis Vilu, i napisao Istoriju srpske književnosti i mnogo drugih znamenitih radova.

Nićifor Dučić, arhimandrita, rođen je 1833. u Lugu u trebinjskom kraju. Dučić jest predstavnik onih ljudi, koji su se iz kršne Hercegovine svojim trudom podigli do znatnoga utjecanja i glasa. Bio je monahom u manastiru Dužima,

Digitized by Google

gdje mu je bio stric arhimandritom. Nauke je učio u Biogradu. God. 1856. osnovao je sa svojim drugom Seratimom Perovićem školu u Dužima, ali je brzo postao učiteljem u Mostaru, poslije pak od 1858.—1860. bio upraviteljem u manastiru Žitomišljiću na Neretvi. Kad se glasoviti Luka Vukalović digao protiv Turaka, bijaše mu od pomoći i Dučić. Za nekih bojeva protiv Osmanlija bijaše u taboru Hercegovaca i Crnogoraca u Trebinju, u Dužima pače i u Nikšićima u Crnoj Gori. Poslije je morao živjeti kao emigranat. Kako nije bilo od Porte iz Carigrada amnestije, ode na Cetinje, gdje postade arhimandritom i gdje se mnogo brinuo oko školskih prilika. Ne slažući se s crnogorskom vladom ode 1867. u Italiju, a od 1868. živi u Biogradu. Godine 1876. išao je sam na vojnu, gdje je bio i ranjen. Isto tako god. 1876. do 1878. bio je s dobrovoljačkim zborom na Javoru i Uvcu. (Vidi njegov spis: Borba dobrovoljačkog kora ibarske vojske 1876.—1878. Biograd, 1881.). Iza toga je bio neko vrijeme upravljač srpske narodne knjižnice. Od godine 1869. je bio članom srpskoga učenoga društva. Znatan mu je književni rad istorijski, koji se bavi oko pitanja, što zasijecaju u srpsku davninu. Od god. 1859. napisao je svu silu monografija u različnim časopisima o srpskoj crkvenoj i političnoj istoriji, o manastirima; ima studija o literarnoj istoriji, o arheologijskim pitanjima, pa izdavanja starih pomenika. Znatna je njegova radnja Crna Gora (1874.), Krmčija moračka (1877.), Sveti Sava i t. d. Od god. 1891. izlaze Književni radovi Nićifora Dučića arhimandrita.

Nićifor Dučić

Osim ovih neka bude spomenut Josip Pančić (1844.—1888.) iz Bribira u Hrvatskoj, koji se odlikovao svojim stručnim radom u istraživanju prirodnih nauka kao profesor u velikoj školi biogradskoj. Svetislav Vulović († 1898.) se bavio u različnim časopisima ispitivanjem literarne povjesti, a arhimandrit Ilarion Ruvarac istraživaše osobitim uspjehom stariju političku istoriju srpsku. Srpska kr. akademija izdaje »Glas« i »Spomenik«.

Srbi pišu gotovo isključivo ekavskim narječjem. U Crnoj Gori se pojavila literatura s Petrom II. Petrovićem Njegušem, pa se drži svojega govora južnoga, i tim se razlikuje od Srba u kraljevini. God. 1865. poče izdavati J. Sundečić Orlić, crnogorski godišnjak, u kojem ima raspravica o slovenskim pitanjima, i pjesama. U taj su godišnjak pisali i oni, koji nisu Crnogorci, osobito u ono doba, kad se

Digitized by Google

nije suviše isticala razlika između Srba i Hrvata. Tu nalazimo M. Pavlinovića, Istranina Matu Baštijana, N. Dučića i dr. Kako je kneževsko prijestolje god. 1860. zauzeo sadašnji knez i gospodar Crne Gore Nikola I. (rođ. 1841. god.), još se i više u zgodnim i povoljnim prilikama radilo oko knjige. U »Orliću« imade pjesama od oca kneževa Mirka Petrovića, što ih je on na način narodnih pjevača ispjevao, a drugi za njim bilježili. On je pjevao uz gusle za zimnjih večeri o bojevima crnogorskim i hercegovačkim, a arhimandrit Dučić ih je bilježio i izdao god. 1864. kao Junački spomenik (god. 1895. treće izdanje). Glavni zastupnik današnje lijepe literature u Crnoj Gori jest

Nikola I., gospodar Crne Gore. Knez je podigao kulturno stanje svojega naroda, što se vidi i odatle, da je uredio prve crnogorske novine »Crnogorac« g. 1870.; poslije se novine prozvaše »Glas Crnogorca«. Iza toga se pojaviše časopisi »Nova Zeta«, »Luča«, »Prosvjeta«, gdje se sabiraju književnici, koji rade o prosvjeti Crne Gore i tamošnjega naroda.

Knez Nikola je pravi pjesnik, što pokazuju već njegove pjesme, koje su izlazile u »Orliću«. Poslije je sve sabrano u jednu knjigu pod imenom Pjesme kneza Nikole. Te su pjesme idejalistične, pune domoljublja i čovječnosti, a nigdje se ne pokazuje sjaj krune, već je sreća njegova u ljubavi i poštenju. Pjesme su mu ili čuvstvene ili refleksivne; a kako je lirik, tako su mu i lirska mjesta u epskim djelima najljepša. Građu svojim pjesmama vadi ili iz svojega srca, ili iz života crnogorskoga, ili iz prošlosti svojega naroda. To pokazuje i njegova idejalna epska pjesma Hajdana (1889.), gdje je u 11 odjeljaka prikazao porodični i društveni život Crne Gore, istaknuvši osobito Čevljane, odakle je i ljuba pjesnikova. No ne samo to da se doznaje, već se vidi i život u turskom saraju, kad pjesnik prikazuje vezira i njegovo spremanje, da primi Hajdanu, koju će mu izdajnici dovesti. Glavna je sadržina pjesmi ljubav travničkoga vezira prema Hajdani, koju mu dovedoše iz Crne Gore kao ropkinju. Kad je vezir morao ići u Carigrad, jer ga je sultan odredio za drugo službovanje, povede sa sobom i Hajdanu. Na putu od Travnika, koji je pjesnik pravim epskim pripovijedanjem istaknuo, kud je sve prolazila vezirova pratnja, navale na njih hajduci, te sasijeku svu družbu vezirovu, a i njega bi bili pogubili, kad ne bi bilo Hajdane, koja im reče, da je vezir plemenit i po rodu i ćudi, jer joj je sačuvao poštenje, premda je bila dugo u njegovu dvoru. I tako se svojom plemenitošću spasio vezir, koji bi bio

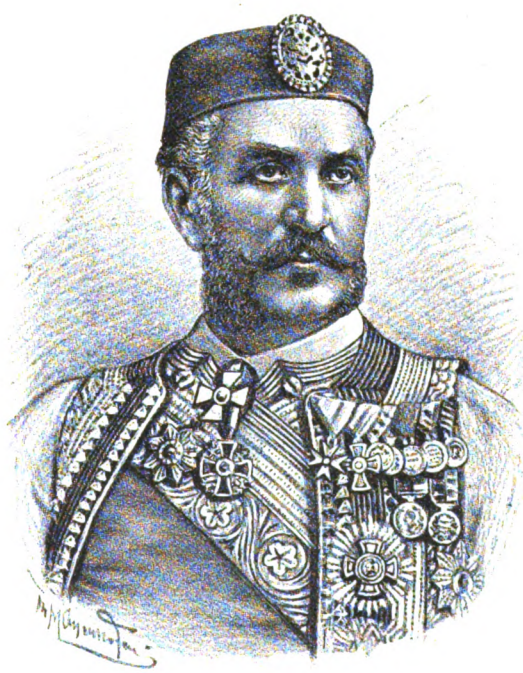

NIKOLA I., KNEZ CRNE GORE
r. 1841.

Digitized by Google

poradi velike ljubavi prema Hajdani i krst primio, te zaboravio i prekinuo sve uspomene, koje ga vezahu s rodom. Koliko pjesnik misli na svoju Crnu Goru, vrlo se dobro razbira iz onih riječi, što ih govori Hajdana, kad joj vezir reče, neka ga ljubi, a on će joj za uzvrat primiti krst. Hajdana na ime veli:

Za što bih te prevarila
Milostiva i dobroga?
Duša jedna vrata ima,
A sve vjere — jednog Boga!

Oh pusti me, Ti ostani!
U naše je gore muka!
Hljeb s' od suza tamo ije
Iz krvavih često ruku!

S dušmanima od postanka
I s prirodom zavađeni —
Al' slobodom dani su nam
Tamo zlatom pozlaćeni! (XI. odjeljak).

God. 1894. ugleda na Cetinju zbirku pjesama pod imenom Pjesnik i vila. Ova je zbirka slika pjesnikovih težnja i stanja srpstva, puna romantike. »Množina slika, koje nam prikazuju razna čuvstva i misli, potrebe i svjetske prizore, sasvim odgovaraju pjesnikovu zanosu za srednji vijek, za Dušanovo carstvo«. Kad pjesnik vidi, da nema onoga jedinstva među Srbima, što ga on želi, udara putovima lijepih sanja, gdje priča o narodnoj slozi i Dušanovu carstvu. U samom je uvodu pjesnik veoma poetično istaknuo svoju brigu oko srpstva i Crne Gore. Iza ovoga uvoda, koji imade neku domaću boju, pjesnik s vilom u razgovoru zalazi u staru istoriju, ali i sam pjesnik u tom pripovijedanju više puta ističe svoju vladarsku osobu, što daje pjesmi veću cijenu.

Knez pjesnik nije pjevao samo lirskih i epskih pjesama; on je radio i na dramskom polju. Od njega je Knjaz Arvanit, dramski čin (Cetinje 1895.), koji se ističe svojom plemenitom tendencijom. Pjesnik stavlja pred oči svojemu sinu Mirku uputu, kako je mlađi brat Ivan-begov, zetski knjaz Arvanit Crnojević, radio oko dobra za svojega gospodara i za Crnu Goru za izbivanja Ivan-begova. Ta je drama prikazana pjesnikovu sinu; a što je pjesnika vodilo, vidi iz se posvetnih riječi:

»Teško bratu, koji brata nema!«
Brat je dobro od svih odvojeno;
Sloga bracka krjepost je i snaga,
A nesloga oružje slomljeno.

Druga mu je drama Balkanska carica, drama u tri radnje (1894²). Građa joj je iz kraja XV. vijeka iz doba Ivan-bega Crnojevića, gospodara Crne Gore i Zete. U posveti »Crnogorkama« kaže pjesnik, što je izazvalo ovu radnju. Crnogorkama pripada junaštvo kako i Crnogorcima, za to on slavi te junakinje govoreći: »Nasred Zete nađoh ženu — vašeg srca i ljubavi, — vaša djela i vrline — na usta joj hladna stavi'. — Oživjeh je da kazuje — što je bilo i što biva, — i da vječni primjer bude — crnogorskih od odiva«. — God. 1894. izađe i drugo izdanje Potonjega Abenseraža po Šatobrijanu, gdje je knez Nikola i opet posvjedočio svoju pjesničku snagu. (M. Šrepel, Vijenac 1888., 1890., 1891., 1893.).

Spomene li se rad Vuka Vrčevića, koji je mnogo radio oko sabiranja narodnih pjesama, pripovijedaka (kratkih i šaljivih), igara, pitalica i gatalica, basana i podrugačica, pa i sam pisao o običajima crnogorskim i hercegovačkim, kad je rad Vuka Karadžića bio u jeku, spomenulo bi se glavno, što ovamo zapada; no spomenuti je i Sima Popovića, koji je sastavio u deset pjevanja epsku pjesmu Osvojenje Bara (Nova Zeta 1889.), a Laza Tomanović bavi se različnim jezičnim i literarno-istorijskim pitanjima; izdaje i koledar crnogorski »Grlica«.

Digitized by Google

Iz ovoga se prijegleda vidi, kako je pravo rečeno za Crnu Goru, da je ona ostala još i sad u glavnome kod gusala, pa jer nema vanjskih utjecanja, što je god knjige, sva je narodna.

* * *

I hrvatsku i srpsku smo literaturu popratili do devedesetih godina: spomenuli su se na ime glavni predstavnici novijega doba, koji su počeli raditi prije god. 1890. Baci li se pogled na ovih šest sedam godina ovoga decenija, moglo bi se vidjeti da se javljaju posve nove struje, osobito u hrvatskoj književnosti. Da li odgovaraju duhu narodnomu, o tome pisci ne vode računa, i bez sumnje se takav smjer ne će moći održati, jer ga odbijaju i veliki narodi, koji su u svojim književnostima pokušavali uvoditi mnoge smjerove može biti i s trenutačnim uspjehom. Uzme li se na um ono, što je naš narod i hrvatski i srpski s ushićenjem prihvatao, a mûkom mimoišao, tad je piscima ići — bez sumnje — za tim, da pišu za čitaoce, koji hoće zdrave poezije, a ne da se piše samo za to u nekom smjeru, jer je to može biti za čas moderno. Pravi će pjesnici naći svagda građe za svoja djela i postići to, da budu imali ne samo časovita uspjeha, već i da ostane što trajnija vrijednost njihovim djelima. Srbi su u nekim pogledima svojom kritikom dalje dotjerali od Hrvata, jer se u ozbiljnim časopisima znade ozbiljno prokritikovati i ono što je dobro, i odbacit ono, što ne valja.

U ostalom, kako će ovaj decenij završiti, koja će struja pobijediti, to će tek budućnost pokazati, pa će se tad moći pravo o tome sud izreći.

Digitized by Google

Digitized by Google

TUMAČ SPOMENICIMA.

[1]) Str. 29. Oporuka Jurja Keglevića iz polovine XVI. vijeka (bos.-hrv. ćirilicom)

U ime božje i dive marije, amen. ja juraj keglević budući betežan u životu, zdrav u pameti i znajući da vsakomu človiku umriti, učinih to moje spomenutije: ostavlam bratu šimi maloga paripa i sablu moju; bratu matijašu ostavlam drugu sablu demiskiju; ostavlam bratu opatu kona tobolicu paripa, koga sam kupil rebroviću, da nemu bude, paripa mikice trumbitaša da si izplati i da se da ditetu ugrinu i tolikoje gdne i oče preporučam v. m. ove gospodičiće, ki su sa mnom bili: gusića i bartakovića, strizoja i šemocija da b-i-h v. m. ne ostavili zač su nas dobro služili; štifica, ki je nogu ulomil, da se iskupi od barbira, šubu moju črnu orgovanu ugrinu župicu i hlače: krajača da se plati dano mu je dva talira, barbir da se plati, ča mu bude dužnu; tolikoje molim v. m. moj gdne i oče molim m. v., da bi se v. m. ne dala zli voli, da se razgovarate koe s ostalimi sinmi v. m.; rebroviću ostavlam moje ostroge, marinu, ivanu ostalo dužno misečnih novac devet dukat da mu se dadu u marcelijaje (?) troje perje i pernica jedna; dužan sam u požonu gospodaru dukat trideset i četiri i dav sam-u u t dug taliri šestnajst; mihal lovas da se plati ča mu bude dužno, tolikoe matijašu lovasu, zač ga je v. m. bila uhitila za nih dukat dvanajst i sad je je dužan, i bil sam-u se ja obećal pol platiti a pol pokojni: knez gašpar, za to m. v. da biste mu je dali, da se odduži.

[2]) Str. 42. Najstariji glagolski napis na kamenu od god. 1100.

† (č. r. vъ ime o(t)c(a) i s(i)n(a i sveta)go du(h)a. azъ opatъ drъžiha pisahъ se o led(i)nê juže da z(ъ)v(ъ)nim(i)rъ kra(l)ъ hrъvatъskъ (vъ) dni svoje vъ svetuju (l)uciju i sv(e)dok(ъ) mi županъ Desi(l)a krъ(ba)vê (županъ vъ lu)cê prbъnebga s posla vi(tos)lêa va v otocê da iźe to poišće, klъni i bo(gъ) i b(lažen)a b(o)g(orodic)a i .d. (4) evaglisti i s(ve)taê luciê. am(i)nъ. da iže sdê živetъ, moli za ne boga. azъ opa(t)ъ dbivitъ zъdaaъ crêkъvu siju (i) svoeju br(a)tiju sъ devetiju vъ dni kъneza kosъmъta obladajušćago vъsu kъrainu i bêše vъ te dni mikula vъ oto(č)ъc(i sъ s)vetuju luciju vъ edin(o).

Što je zagrađeno, to je ponajviše nečitljivo na kamenu.

[3]) Str. 43. God. 1546. rješava se pravda među pukom novogradskim radi oficija grašćine (glagolicom.)

č. f. k. e. (1546.). Znano se čini vsim i vsakomu, kom se pristoi, kako biše velika deferenciê (deferencija) meju plkom griškim cića oficija grašćice. niki govorahu da se more odkupiti, niki da ne, i ne morahu naiti grašćika prez velike smutne i cića toga odatli odlučiše i tako učiniše, da ki ne bi prvo grašik, da koga godi satnik izbere i bude ugodan starijim i puku, da se ne mozi odkupiti ni odgovoriti po niedan put; i to odlučiše kada postaviše grašćika matija španića. i to pismo učinih ja pop jakov plovan griški moju ruku, kako mi rekoše stariji i ostali pravo, kako slišah z ust više pisanih; ošće i pri toi sentenciji bi knez mihal vitorić, kapitan griški va to vrime buduć. i to bi miližina više pisanoga, aprila dan peti.

Digitized by Google

[4]) Str. 49. Odlomak vinodolskoga zakona, točka 36. (glagol.)

Ošće kmeti i popi od tatbi meju sobu imijte jedan (a) zakon, da ako ki ukrade rič niku ikoi crikvi ili molstiru (manastiru) ili opatii, držan e v osudu, kim je držan od riči knežih ili slunbeniki še pisanih.

[5] Str. 51. Statut vrbanski od god. 1388. (glagol.)

V ime boži'e, am'nь, letъ božihъ' tekućihъ f. t. o. z. m(i)s(e)ca ijuna, danь 25. to e š'tatutъ. mi gosp(o)d(i)nь k'nezь štefanь i mi gdnь knezь an'žь s'lišeći mi velike tuž'be ot našihъ vernihъ službenikovъ kr'čkoga otoka, ke imь činehu hudi ljudi, poslali e'smo našihъ ver'nihъ v otokъ, da oni s'z'vav'še dob'rihъ muži za v'sega otoka i tako esu način(i)l(i).

[6] Str. 53 Prvi list zakona vinodolskoga iz XIII. vijeka (glagol.)

Vь ime b(o)žie amen. let gnih č. s. o. z. indicio pravo dan. e. miseca jenvara.

V vreme krala ladislava p(r)eslavnoga krala ug(r)skoga, kralestva nega leto .e. na deset, va vrime ubo velikih muži gospode fedriga, ivana, leonarda duima, bartola i vida krčkih vinodolskih i modruških knezi. zač dole kr — videći ludi, ki bludeći svoih starii — kušenih zakon za to ubo edin po edinom i — ludi vinodolski želeći one stare e — (z)akone shraniti e na puni ke nih prvi — da su — ne ni neureeni. skupiše se v — na kup — crikveni tako prie prošći ludi sveršenem — č zda ve svet u novom gradu pred obrazom — ga istoga kneza leonarda zgora imenovana izbraše se od vsakoga grada vinodolskoga ne vse st — iši na vkup na ke viahu da se bole spominahu v zakonih svoih otac i od svoih ded, ča bihu slišali, i nim narediše i ukazaše tesnim zakonom da bi vse dobre stare iskušene zakone u vinodol činiti položiti v pisma od kih bi se mogli spomenuti ili slišati od svoih otac i ded zgora rečenih, tako od sada naprid mogu se uleći bluenja te riči i nih detce vrime ko pride da nimaju primisalja v tih zakonih. ki ubo buduć izabrani na to od tih istih ludi vinodolskih z novoga grada črna dvornik vsega vinodola i od knezi zgora rečenih tako od sada naprid mogu se uleći.

[7] Str. 57. Popis plemenskih međaša iz god. 1847. (glagol.)

V ime b(o)žie am(e)n. let gn č. u. o. ž. (1487.) aprila d(a)n z. i. (19) po dneh' v četvrtak' pri tomu bi jakov' š'pan' i sudac' od s'tola libuškoga naiprija matija' peričić', ivan' starac', grgur', nivković', šimun' potpeković', stipac' kačić'.

rotnika b. (2): budišić' jurai, stipan' vukanić', ištvan z lužan zbrana kralev'ska.

ovo su plemenitih ljudi mejaši i susedi, ki su prisegli na s(ve)tom' križi, naiprija reda

blaž doklišić'
ivan' butković'
pavl' petričić'
matii vidović'
vid' ljud'čić'
mikša
martin' vidović
bukovac'
maršan'
lucić'
broz' vočjačić'
mat'ko anković'
filip' zoranić'
petar tomasić'
matas' kovač'
radušić krajač'
vidak' teličesil'
jurjan'
tvrdko petričević'
hrelac' petričević'
jakov' sopčič'
vid' doklišić'
petrica hlapečić'

[8] Str. 67. Hrvatska glagolska isprava iz god. 1493. (glagol.)

Ja sudac mikula mikulić v krišćićih budući kupno s moju bratju krišćići dam na znane vsim pred kih pride t moi list otvoren, da pride preda me gospa jalžabet kći bivšega štefana farkašića i svidoki govoreći tim zakonom, kako e bil ilijić založil ne ocu svoju plemenšćinu i sve iminje, ko se govori dolac, za nikolik broi pinez, i kada e ta ne otac štefan farkašić' preminul od ovoga svita, tada e oporučil to selo dolac kćeri svojoi jalžabeti prvo rečenoi, da se ob nem smerti dohrani a na konac svoe smrti da e ima ilijićem povratiti; i budući da ta gospa jalžabet stara i mlohava za otijuć naruku svoga oca ispuniti, povrati i izruči to selo dolac ivanu ilijiću i nega ostanku vikuvičnim zakonom, i totu ja sudac mikula prvo rečeni s moju bratju po rusačkom zakoni pitasmo tomaša farkašića, e da e to ča proti tebi ili tvomu bratu, a on reče i svidoči po vsekrat govore: ja se klanam tomu iminju dolcu i štefan moi brat, zač znamo, da e bil naš ded dal to iminje našoi teti jalžabeti onako, kako e koli ona svidočila pred vami tim

Digitized by Google

zakonom, da nas — našoi plemenšćini ostaloi slobodi i ostavi s mirom; i totu ta gospa vpela i postavi v prvo rečeno selo dolac ivana ilijića, i na to im dasmo a. (1) svedočastvo plemenite ljudi ki pri tom bihu, naiprvo domina matka hvalinovića, ivana sokolovačkoga, ivana kuštrovića, šimuna pracinovci, benšu milšića, ivana šimečevića, matka travića, martina matrovića, jandrija lilčića, martina rujevčića, z lapca mavra kušica, z brnousa štefana ivančića, jantola hraniselevića, matka pristava krišćićskoga; mi na to dasmo ta naš otvoren list pod naš pečat krišćićki pisan na lici toga iminja dolca na d(a)n s(ve)toga apolinara biškupa i mučenika na lit gdnih č. u. p. v.

[9] Str. 75. Isprava dubrovačke republike od god. 1463. (bos.-hrv. ćir.)

Vь ime otca i sina i svetago duha aminь. Mi knezь i vlastela i sva opkina vlasteo vladušćaago grada dubrovnika svakomu komu se d(o)stoi i predь koga se izьnese ovi našь listь otvorenni a podь našom pečatьju vjerovaanomь dasmo na znanje, kako obetovasmo i zapisasmo se nasь i naša dobra dati i pla(ti)ti kući sveto počiv'šaago gdna despota lazara blago častivom gdnu g(o)spogi desьpotici eleni o dmitrovu dnevi, koi će d(a)n na .k. z. (26) oktevrija na č. u. x. g. (1463.) ljeto tisuću i trista i še(s)tь desetь i .g. (3) i na dinarь ovoi gospostvu oi obetotovasmo dati i plati(ti) za prisvetloga gdna kralja Stjepana za ostatak odь plate odь ažule što kupi od gospodstva (j)oi. i ovi listь budi gdnu g(o)spogi despotici za espeditoriju er' smo nje g(o)spostvu duožni dati više pisane č. t. x. e. (?) (1365.) p(er)perь .n. (50) dinarь na rok, kako se od zgora piše. i za veće verovanьje ovogai našega zapisnoga lista poveljesmo je pečati(ti) našomь pečatьju vjerovaanom. pisa se u izabranoi polači b(ia)goljubimaago grada dubrov'nika vь ljeto rožastva hristova. č. u. x. g. (1463.) ljeto na .a. i. (11.) dni mjeseca maja, pisahь jaa marin'ko logofetь). dubrovač'ki po zapovijedi gdna mi gdna kneza i vlasteo dubrovačkehь.

[10] Str. 117—120. Molba senjskih uskoka na vojvodu u XVI. vijeku.

Presvitli silni premilostivi gospodine, presvitla rimska, češka i ugrska koruna; mi voevode, harambaše i svi uskoci od velikoga domanjera umilene, virne sluge v. s. padamo na črnu zemlju pred premilostivo lice v. s. za volju božiju i za vsu našu virnu službu, ku smo do sih dob v. s. učinili i ošće naprvo mislimo činiti v. s. zemljam, krainam i svemu krstjanstvu v. s. umileno proseći presilnoga srda v. s. ki je na nas nevolnih pal za smućenije ko se je meju nami ovo lito podiglo bilo, da je veći dil od nas mislil poiti pod gospodina bakića petra a niednimi zlimi puti, kako je more biti v. s. napućena, nego onamo na veću i potribniju našu službu v. s. nego ovdi kadi sada stoimo kako se togai svega svidočimo gospodinom bogom i našim kapitanom, da je svaki, ki e dopušćenja pital pod bakića poiti, vazda jest govoril, ako more biti s volom i na službu v. s., da idemo, inako volimo ovdi svi pomrieti nego suprotiv v. s. ča dugovati ili kamo poiti; i za to iošće v. s. opet drugoč za pomilovanje svi prosimo ter za oslobođenje onih, kih est naš kapitan pohital ter na porucih i na nih viri u nih kućah za vezda v. s. pomilovanja ili presilne kaštige dočekati, a naiveće za baičetu popovića i za popa našega, ki su u mihovskoi tamnici okovani i ki nisu v. s. ništare krivi, nego ča su od nas nikim govorili, da je onamo pod gospodinom bakićem dobra prostrana dobro dobna zemla, a na dobri v. s. službi, a nisu nam govorili, da nas bakić zove ni da moremo onde misto ili stanje imati, nego ča smo se sami radi velike nevole glada ter uboštva koje najveći dil od nas trpimo na v. s. službi stoeći pohalavanili bili, da sada, kada razumismo v. s. premilostivu volju i list bakićju da tamo našega puta ni stana ni, a mi ovdi ali kadi nas v. s. u jednoi črnoi gori zapriti učini, esmo pripravni sablom u ruci za virnost v. s. pri v. s. poginuti, nego od strašnoga glada za propetoga isukrsta molimo, ne učini nas v. s. pomriti nego prigledai v. s. k nam, ki smo vinici ter nam svako lito premilostivo odluči pomoć i službu i argalaše ter onim, ki su dostoini provižione te nas v. s. pošali na neprietela, neka ono, ča bi nam se dalo, zaslužimo i našimi glavami plaćamo, kako smo i do sih dob činili, tako da smo na službi v. s. pogubili našu bratju i mnogi velik broi poglavitih vitezov v. s. voiske čineći i v(o)deći ter straže čuvajući na ovih stranah; dosle nam biše službica u razmirju tim se živlahomo, a sada jur svi kako voevode tako harambaše kako voinici kako pastiri edan od drugoga se ne zna, nego svi ki smo se sabljum ter viteškom rukom hranili, sada bi se radi motikom dan ter noć mučeći hranili, da ovo nam ovdi ni zemla ne će roditi, zač nam ni od boga dano motikom nego sabljum hraniti kako ovo očito vidimo, ča mi i naši prvi tolika mnoga lita sablom vojujući stekosmo, to sve u ovom malom vrimeni toga mira motikom težeći potratismo ter tako ostasmo, da nismo već i ljudem podobni ni valjamo veće v. s. ni sami sebi; ako nam v. s. ne pride na brzi s premilostivom pomoćjum, veći dil od nas gladom ter uboštvom pogibamo, zač ča smo is prokletih turak v ovu v. s. zemlju donesli i od živoga blaga prignali, te smo jur sve potratili va-voi tesnoi deželi na zlih zemlah neprostranih stoeći, gde naše živo blago ni mi ne moremo živi biti po litu kupujući travu, a po zimi senu ter krmu po bezjacieh ter po hrvatih, ter se do sih dob takoi nevolno gladne smrti braneći, a sada veći dil od nas ne moremo dalje, nego kličemo ter vapiemo k vašoi s. presvitli premilostivi gospodine, pomozi nam kako bismo mogli na službi v. s. živi ostati v ovoi zemli, ili kamo v. s. nami obrne, a bog zna, da smo od mnogih ludi ove zemle, a navlastito od naših bližnih susedov zlo vidieni, a iošće gore držani ter imenovani, ako se deset osedla u turskoi zemlji, tako svaki govori, da gredu po uskoke, sad da ćemo gradove te kloštre uzimati sad a tada drugo sve zlo: ako je sada na ovoi kraini kakova

Digitized by Google

pišačka službica do sto ili dvisti ljudi ter od nas toliko sat voinikov trideseti ili četirideseti kada malo već kada mane, ova gospoda kranska na četiri ili na pet miseci misto odluče tako drže, da nam svim veliku pomoć tim čine, a sada opet v. s. umileno prosimo, da bi v. s. premilostivo procienila takov naš gladan nevolan i ubog žitak, ter te naše pomoći, ke nam se ovde čine ter da bi v. s. nami promislila premilostivo kamo godir v. s. nami obrne, zač ako nam od v. s. ne bude ke poglavite pomoći ili premilostiva prigledanja k nam, veći dil ili naimanie polovica od nas nam est od glada ter od nevole poginuti, a za pomoć v. s. ovih pet sat raniških, ke su sad gospoda kranska nikim kućam od nas po dva nikim po tri tolare razdilili i za ono, ča je iošće v. s. i naprvo na nas odlučila, mi v. s. umileno zahvalamo, a od ovih pet sat raniških ni polovici samo tim gladnim ter nevolnim meju nami nie moglo doseći i onim, kim je doseglo, po tai dva ili tri tolara v. s. opet more premilostivo prociniti jedan siromah, ki do deset ili petero na deste ili do dvadeseti čeladi u kući hrani, ter sad u tom gladnom litu ne imajući ni ednoga živlena ni dobitka, te dva ili tri tolare brzo more potratiti samo za sime ter za malo krušca; za to v. s. opet umileno prosimo, prigledai v. s. k nam s veću premilostivu pomoćju tako, da nevolno od glada ter od uboštva ne poginemo, ter se svi na obrazu črne zemle ležeći v. s. umileno priporučamo čekajući dan ter noć v. s. pomilovanja našega učinena bluda ter v. s. premilostive pomoći ter prigledanja k nam uboziem v. s. pravim i virnim slugam.

Umilene sluge voevode harambaše i svi uskoci pod gospodinom kapitanom Ivanom Lenkovićem.

[11] Str. 127. Latinicom pisani spomenik 1534. u Draganiću.

Ovaj je spomenik lako moći čitati, a prikazuje nam vjerno tadašnji pravopis.

[12] Str. 131. List porkulaba rmanskoga iz god. 1484. (glagol.)

Mi gaš'par perušić' porkulab' rman'ski i tri sudci stola lapačkoga po imenma tomaš' sin' mikulin', ivan' hvaković', stipan' putinić' damo viditi vsim' i v'sakomu, komu se pristoi i pred kih' lice pride ta n(a)š' list' otvoren' k(a)ko kada mi sijahomo v' puni stoli lapačkom', na zakon'ni d(a)n' pitan' be v' četvrtak' pravdu lučeći i dileći potribujućim' e od nas'. totu pridoše pred nas' v stol' s edne stranee ivan' mikšić' s' sinovcem ivanom, sinom' grgurevim', z druge strane jandrii potočić' govoreći, kneže i sudci, ovo sta se skupila i utakmila meju sobom' ovim' redom', da e pravda miei nami na pol' jandriju grada pol' a ivanu s' sinovcem' pol i da su mikčići volni polovicom' glavice na koe grad' i da mu ne mozite kratiti puta ni vode i dr'v' i paše, kude oni pašu i drva siku i putem' hode, to da e mei nami i mei našim' ostankom' vikivičnim' zakonom' va veki; a ko bi radoe ali ivan' prišal' is turak' da e mik'čićem' tretina grada, a sočiće dva dila, ako li niedan' ne pride, da e to tvrdo, k(a)ko e zgora pisano; a na to vas' kneza i sudac' prosimo daite nam' vaš' list' od stola i za govor totu; mi knez i sudci upitasmo obi strani, este li obi strani ob tom' dobrovolni, oni rekoše totu; mi knez i sudci imav'ši mei sobom' svit i dogovor i s' vladan'em rekosmo, dobri ljudi, kada e vama dobra vola k tomu, sliši pristave, ka bi godi strana i v' ko godi vrime to porekla, da ostane gdnu f. (500) dukat', a toga li ne mozi poreći, k(a)ko se zgora udrži. na to dasmo ta n(a)š' list' otvoren da e to tvrdo i verovano. d(a)n' v' stoli prvo pitan'e pred s(veta)go jakova dnem' gi. dn i juleja miseca, lit gdnih č. u. o. g. (1434.)

[13] Str. 139. Sudbena glagolska isprava iz XVI. stolje ća (1549.)

Ja sudac berlić, pridivkom slančić, ki bihi va to vrime sudac moije bratije strilčan i vsa ostala bratija damo na znanije vsim i vsakomu, komu se pristoi i pred kih lice ili stol pride ta naš list odtvoren kadi bi ga potriba naprvo pomaknuti za višu pravdu, kako pride pred nas i preda vsu ostalu bratiju k crikvi našoi k svetomu tomašu u strilče u klupi naše i u spravišće naše navadno i od vika nareieno po imeni počtovani muž mihal domšić i on pred nami stoieći u svom kipu i u kipu vsih svoih sinov i bratov, nih brime i teškoću na se vazamši i on pred nami stoeći poče govoriti tim zakonom, sudče i ostala bratija neka znate, kako mi se ovo spotribi, da moram prodati iedan lapat zemle oratie, ka leži na rečeni polac puti općinskoga, ča se govori na voličah i za to sada sada pristupi i kupi ki e volniši; i tu mu se vsi pokloniše bližni i dalni na zopet i rekoše, prodai komu moreš, mi mu se klaniamo. i on za višu pravdu vazamši od sudca danije ludi ponudne po imeni berletu levaka i bedića zorkovića, ki ponujasta vse nega bližnie i dalne, i tu se na zopet vsi pokloniše i rekoše, prodai komu moreš, mi mu se klaniamo. i tu k mestu druge strane pristupi po imeni počtovani muž jandri domjanić, ki reče, ja hoću kupiti tu zemlju i scini se za nu zgora rečenim mihalem za dukat sedam i pol, i platie vse do beča i soldina gori imenovani jandri domjanić imenovanomu mihalu domšiću, i mihal reče, da e na puni priel od nega ta isti broi pinez, a ta složna, ka idiše gradu stiničkomu od te zemle tu vsu vaze rečeni mihal i postavi ju ondi, kadi sam sede, to e na laz pavlovića, sta, a tu zemlu slobodnu proda od vsakoga dohodka rečenomu jandriu domjaniću, nemu i nega ostanku i negova ostanka ostanku vikovičnim zakonom i neodzvanim volan prodati, deržati, prikazati, za dušu ostaviti ili kamo mu drago diti s kotari doli pisanimi: prvi kotar počine put općinski

Digitized by Google

polag meije jurete kosanića i putem općinskim idući do drugoga puti općinskoga, i tim putem idući do gori na treti put općinski, i tim putem idući prihodi u meju jurete kosanića, i tu se kotari staše, i to pred-obrimi i počtovanimi muži jaldomašniki, naipervo marko židanić, ki na to (na to) boga moli, paval hlebčić, gergur jemrihović, ivan paholčić, marko vavlović, mike domčić, martin kovačić, mikula takai za čim imenom ja sudac gori rečeni vidivši obidvi strani dobrovolni i kontenti na to pristanući učinih zapečatiti ta list pečatju doli visuću vse bratije list gdnih tekućih č. f. k. z. (1549.).

[14] Str. 143. List Stjepana Frankopana od 10. rujna 1566. dodaje se ovdje kao ogled pravopisa latinicom.

[15] Str. 231. Iz Savina tipika.

List I. a.

Ispisanie i ukazanie žitija. sušćee vь manastyri prestye b(ogorodi)ce nastavnice. predanoe mnoju grešьnymь i smerenymь mnih(o)m savoju vamь o g(ospo)de vьzlublena čeda i bratie. o(če) bl(agoslo)vi.

Krasna jako b(o)gu prietьno. i k vašei ne malo sьnabdeemo polze. o gde isuhriste. bratija moja lubimaja i čeda d(u)hovnaja. poneže ubo mnozi načeše povesti činiti o izvestьnyhь sihь vešćehь, sluči se i mne huždьšumu vsehь pače i grešneišu vьspisati vam po redu, jako bolešću i želajušću. vьsprieti vamь lubimici moi ustavleny vamь ustavь si b(la)gopredanьnyh peni i umilenija i mlitvь, pokorenija i trьpenija, iniže (g)ospod)a m(i)l(o)stiva stvorim sebe b(la)gonosьni i prepodobni i preblaženi oci naši, vsemiru svetila, zemlьni angli i n(e)b(es)ni člo(ve)ci isprьva otь s(ve)tago d(u)ha predanija inočstvovati.

[16] St. 233. Iz Savina tipika.

List VI. a.

Bl(a)godetь i mirь g(ospod)a i b(og)a sp(a)sa n(a)šego is(u)h(rist)a i lyby b(og)a i o(t)ca i pričestije stgo d(u)ha budi vsegda u veky s vsemi vami. amnь. Slovo v. o naslegeni stago sego manastyra prepodobnymь otcemь našim simeonomь i slavoju umilenymь. oče bl(agoslo)vi.

Našь sty manastyrь sii jako uvedeti vamь jako opustelo beše mesto sije otь bezbožьnyhь razboinikь priьšdьšu že kь mne trbl(a)ženomu nastavniku otcu n(a)šemu simeonu mnihu, eže inomu ot zemlьnyhь ne priložitь se, zaneže dobrodetelь si jestь lubve radi, eže teplotoju iskaše, otь vsehь i n(a)šь hotešću počisti obraz, vь neže teplojo i probodь se luboviju i b(o)žьstvьnymь podvigь se d(u)homь slušavь presladьki glasь g(lago)lušćь, iže ne ostavitь vsehь i vь sledь mene ne idetь, nesm mi dostoinь c(esa)r(ьs)tvo svoego otьcьstva ostavь i vsa jaže na zemli i d(u)šu porabušćajušćago mira izbegь: vь siju pride pustynu m(ese)ca noembra v. v. dnь v letь 1198. i vьshote on bl(a)ženy jako i ta.

[17] Str. 235. Naslovni list Miroslavljeva evanđelja. Ovaj naslovni list je sastavljen za ovo kraljevsko izdanje, a nije takav u rukopisu. Tekst glasi:

Evanđelie velikoslavnoga kneza miroslava syna zavidina, pisa grešny gligorie dijakь.

[18] Str. 237. Jedna stranica iz Mirosavljeva evanđelja.

Iskoni be slovo i slovo be otь ba i bь be slovo, i se be iskoni otь ba i vsa temь biše: i bez nego ne bystь ničьtože, eže bystь, vь tomь životь be, i životь be svetь člkomь, i svetь vь tьme svьtit se, i tьma ego ne obetь, i bystь člkь poslanь otь ba, ime emju ioanь; sь pride vь svedetelьstvo, da svedetelьstvuetь o svete, da vsi veru imjutь imь; ne be tь svetь, nь da svedetelьstvuetь o svetja; i be svetь istinьni, iže prosvešćaetь vsakogo člka gredušćago vь mirь; vь mire bja i mirь temь bystь, i mirь ego ne pozna; vь svoe pride, i svoi ego ne prieše, elikože ihь prietь, i dastь imь oblast čedomь božiemь byti verujušćim vь imja ego iže ne otь krьve ni otь pohoti plьtьskie ni otь pohoti mjužьskie, nь otь nь otь b(lago)rodišja se; i slovo plьtь bystь i vьseli sja vьn asь i videhomь slavu ego, slavju.

Digitized by Google

Digitized by Google

IMENA PISACA,

ŠTO SE SPOMINJU U OVOJ KNJIZI.

Agatić Ivan, biskup 60
Alagović Aleksandar 141, 157
Alethis Ivan 97
Ambruž K. 148
Ančić Ivan 121
Antioh 239
Appendini 85, 100, 103, 105, 156
Arhangelski A. 5
Armolušić Jakov 107
Arnold Đuro 205 — 206, 218
Andrić A. 279
Andrić N. 247
Arsenije IV. 245
Aseman 33, 221
Atanacković Bogoboj 274—275
Avramović Todor 248

Babić Lj. (Šandor Đalski) 22, 212—214, 215, 218
Babić Tomo 121
Babri 101
Babukić Vjekoslav 154, 155, 157, 158, 164 169, 186
Badalić Hugo 206—207
Badrić Stjepan 121
Baffo Alojzije 74
Baltić Mojsija 163
Ban M. 187, 279, 280—281
Bandulović Ivan 121
Baromić Blaž 56
Baraković Juraj 74
Barberin 97
Baričević Adam 142
Baštijan Mate 301
Becić Ferdo 204
Bedeković Josip 129, 137
Bedričić 56
Begović N. 23
Belostenec 138
Berić 255
Berke Petar 137
Bernardin Spljećanin 56
Betondić Josip 14, 102
Bettera Bartol 97, 105
Bettera Pavla 97
Biza P. 62
Blagajić K. 23
Blagojević A. T. 124
Blažek Tomo 154, 176—177
Bleiweis 164
Bogašinović Lukrecija 102
Bogašinović Petar 98
Bogetić Miho 116
Bogišić 14, 23, 223
Bogović Lovre 147
Bogović Mirko 159, 175, 177—179, 189, 190
Bona Pero 186
Bona Petar Luković 159
Borota 217
Bosanac Stjepan 23
Bošković Ana 102
Bošković Jov. 282
Bošković Petar 102
Bošković Ruđer 97
Bošković Stojan 282
Bošković St. 23
Botić Luka 178, 190—191
Branković 14
Brčić 5, 56, 62
Breisaher 33
Brenz 120
Brezovački Tito 142
Brlić Ignjat 154, 159, 175
Broz Ivan 23, 31, 59, 113, 115, 223
Brozić Nikola 60
Brtućević Jerolim 73

Digitized by Google

Brtučević Hortenzije 73
Bruerević Marko (Bruère Dervaux) 104
Bučić Mihajlo 126
Budinić 61, 73, 135, 154, 193
Budmani 223
Bunić Ivan Vučićević 96—97
Bunićeva Julija i Speranca 83, 85
Bunić Luka 103
Bunić Miha Babulin 83, 85, 105
Bunić Nikica 97, 98, 106
Bunić Saro 97
Burešić Marin 83
Buzolić Stjepan 202
Bužan 137

Camblak Grigorije 223, 234
Car Marko 299
Cerva 77, 81, 96, 98
Ciraki Franjo 203, 218
Crijević Ilija 60, 66
Crnčić 33, 50, 55
Cvetić Miloš 299

Čelakovski 170
Čelešević 282
Čevapović Grgur 124
Čolnić I. A. 122
Črnojević Arsenije 245
Čubranović Andrija 81
Čuka, vidi Jakša Čedomil

Dalmatin Antun 126, 129
Damjan djakon 239
Damjanić Vasilije 248
Daničić Đuro 21, 24, 114, 223, 233—234, 274 283, 285
Davidović 150
Davidović Dimitrija 255, 256
Davidović S. N. 23
Demeter Dimitrija 157, 159, 163, 174—176, 189, 197, 217
Derenčin Marijan 217
Derkos 152, 155, 164
Despot Ivan 203
Deželić Đuro 190, 197, 200, 203
Dežman Ivan 200—201, 205
Dimitrijević M. 288
Dimitrijević 82
Dimitrović Špiro 181, 188
De Diversis Filip 66, 78
Divković Matija 115—116, 121
Divnić Petar 74
Dmitrić Marija (Bettera) 97
Dobner 28
Dobretić Marko 121
Dobrovski 28, 151
Dolči Lj. 80, 83, 104—105
Domentijan 230, 233
Došen Vid 123, 247
Došenović A. Jovan 253
Dragašević J. 179
Drašković Janko grof 145, 153, 154, 157, 158, 159, 161, 164, 171—172
Dražić Ivan 106
Držić 14, 82—83
Držić Đore 78, 83, 86
Dučić Nićifor 240, 299—300, 301
Dukljanin pop 13, 70
Dvorović Nj. 23

Đaković Izaija 245
Đenadije monah 243
Đorđević Đ. S. 116
Đorđević Manojlo 295
Đorđević Vladan 291
Đordić Ignjat 14, 99—102, 122, 162, 176, 189
Đorić Nikola 296
Đurkovečki Josip 146

Erben 170
Erdedi 129
Esterhazi Pavao 133
Eutimije 234

Farlatti 163
Ferić Juraj 103, 186
Festetić 160
Ficko 148
Filipović Adam 125
Filipović Ferdo 178
Filipović Ivan 178, 190
Filipović Jeronim 121
Forko 125
Folnegović F. 208
Fortis Abé 14
Frankopan Krsto Franjo 134
Frankopan Ivan 33, 126
Frankopan Katarina 130, 133
Franković Matija 126
Freudenreich Josip 203
Frušić 150

Gaj Lj. 100, 152—156, 159, 160, 161, 164 169, 171, 173, 174, 176, 177, 180 183, 184, 187, 188, 189, 190, 192
Galac Dragutin 188
Galović Mihalj 148
Gašparoti Hilarion 137
Gavrilović Andra 291
Gavrilović Draga 291
Gazarović Marin 72, 73
Gazarović Nikola 73
Glavić B. M. 23
Glavinić 60
Glišić Milovan Đ. 291
Glaser 129
Gocinić Ivan Petar 62
Gorij Kamilo 93
Goršćak Josip 138
Gospodnetić 107
Geitler 34, 223
Gledević Antun 98, 175
Grabovac Filip 111
Gradić Ignjat 98
Gradić Mihajlo 93
Gradić Stjepan 94
Gregoras Nićifor 13
Gregorijanić Placid 70
Grdenić Stjepan 148
Grgičević Atanasije 106
Grigorović 33, 246
Grković 48
Grubišić Klement 28
Gučetić 81, 84, 85, 96

Digitized by Google

Gundulić Ivan 86—93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 101, 102, 104, 106, 109, 146, 151, 159, 164, 166, 175, 187, 205
Gundulić Ivan Šiškov 96, 175
Gundulić Marin 87

Hadžić Jovan 255, 257
Halanski 22
Hanka 169
Harambašić August 208—209
Haulik 158, 160
Havliček 165, 166, 175, 189
Hektorović 14, 72, 73, 82
Hiđa Josip 103, 104
Homjakov 179
Hörmann K. 23, 163
Hrabar 27
Hranilović Jovan 207—208, 218, 297, 298
Hromadko 150
Hrvoje vojvoda 51, 114

Ignjatović Jakov 275
Ilijašević Stjepan 193, 194
Ilijć Dragutin 291—292
Ilijć Jovan 276, 279, 291
Ilijć Milutin 295
Ilijć Vojislav 207, 292—294
Imbrih Domin 146
Istrijanin Stjepan 126, 129
Ivančić 52
Ivanišević Ivan 10, 107
Ivanošić Antun 122, 125
Ivičević Stjepan 187

Jagić 14, 17, 20, 21, 22, 27, 28, 34, 48, 51, 52, 66, 77, 78, 80, 81, 106, 110, 115, 116, 129, 138, 147, 185, 190, 222, 223, 228, 234, 242
Jajčanin Stipan 20
Jakobili Ljudevit 137
Jakša Č. (vidi Čuka) 218, 220
Jakšić Đuro 275—276, 284
Jambrešić 138, 156
Jandrić Matija 142, 145
Janković 126
Janković Emanuel 254
Janković T. J. 248
Jarnević Dragoila 190
Jelačić Josip 160, 164, 173, 176, 180, 182, 183
Jeremija pop 114
Jireček K. 77, 78, 241
Jorgovanić R. 214
Jovan bogoslov 239
Jovanović Jovan Zmaj 277—278, 284
Jovanović Milan 290
Jovanović Vićentije 246
Jovanović Vladimir J. 291
Jukić Franjo Ivan 22, 116, 184, 185, 187
Jungman 157
Juranić Antun 62
Juričić 126
Jurjević G. 14, 130
Jurković Janko 178, 190, 192—193

Kaćanski Stevan Vladislav 281
Kačić Andrija 14, 108—112, 125, 136, 142, 158 163, 165, 182, 186, 189, 194, 201, 253, 281,
Kaletić 50
Kanavelović Petar 105—106
Kanižlić Antun 122
Kapetanović Mehmeg beg 24
Kapić Juraj 111
Karadžić Vuk 15, 20, 22, 23, 24, 45, 51, 163, 253, 254, 255, 256, 263 — 267, 273, 279
Karaman Matej 28, 61, 62
Karnarutić Bernardo 74
Kastratović A. 98
Katančić I. 124, 156
Kavanjanin 106, 173
Kazali Antun 187, 189
Kaznačić Antun 157, 159, 182, 186, 187
Kaznačić Ivan August 186
Kesić Nikola 121
Klaić Vjekoslav 223
Klimpacher Eugenij 138
Knefac Šimun 147
Knežević Petar 121
Kocijančić Bartol 137
Kokotović Nikola 214
Kolar Josip 166
Kollar Jan 152, 153, 157, 162, 163, 169
Koločani Adam 137
Kolunić 52
Komarčić L. 299
Komenski 28
Konstantin biskup 239
Konstantin Kostenski 233, 234
Kopitar B. 28, 34, 146, 151
Kordić Luka 99
Kordunaš Manojlo 23
Koritić Fran 146
Kostić Lazar 299
Košćak Tomo 146
Košutić Radovan 229
Kovačević Gavrilo 253
Kovačić A. 214
Koviljanić 106
Kukuljević Ivan 22, 55, 65, 66, 69, 70, 74, 82, 85, 101, 106, 126, 129, 130, 157, 158, 159, 160, 161, 172—174, 175, 177, 180, 181, 182, 184, 189, 221, 242
Kozačinski Emanuel 246, 248
Kozarac Josip 214—216
Kožičić Šimun 59, 60
Kragel Eberhard 147
Krajačević Nikola Sartorius 130
Kranjčević S. Silvije 218—219
Krašić Vl. 23
Kraus F. S. 23
Krčelić Adam 124, 129, 137
Krčmarić Bogdan (Stipac) 111
Krešić 190, 192
Kristijanović 141, 146
Krističević 78
Krivonosić A. 98
Krizmanić Ivan 146
Krizmanić Juraj 14, 136, 151
Krmpotić Josip 125
Kuhač 23, 176
Kuhačević Mateša Antun 136
Kulakovski 157, 160, 163, 256

Digitized by Google

Kulmer barun 160
Kumičić Eugen 210—211
Kunić Filip 184
Kuničić Petar 202
Kušar Marcel 202
Kurelac 22, 73, 155, 189, 193, 194
Kuripešić 13
Kušević Josip 151, 152, 159, 164
Kušlan Dragutin 177
Kuzmanić Antun 159, 182, 187. 189
Kvaternik Romuald 163

Lab Matija 148
Lalangue Ivan 138
Lanosović 125
Lastrić Filip 121
Lavrov 167, 273
Lazarević K. Lazar 295—296
Lazarević Nikola 253
Lazarević Svetolik 279
Lazić St. 279
Lekušić Marijan 121
Lentulaj Mirko 160
Leskovar 217
Levaković Rafael 28, 60, 61, 116 137
Lisinski Vatroslav 176
Lopašić 136
Lorković Blaž 190
Lovrenčić Jakov 145, 151
Lovrenčić Mikula 137
Lovretić Josip 216
Lovrić Ivan 15, 111
Lucić Hanibal 72, 78, 110, 159, 162
Lukarević 84
Luković Bona Petar 159
Lukšić Abel 180, 190, 197,
Lustina Vićentije 248
Ljubić Š. 73, 74, 84, 97, 102, 103, 104, 106, 107, 121, 129, 161, 174, 187, 223
Ljubiša Stjepan M. 286—287
Ljubović Đorđe 243
Ljubović Teodor 243
Ljudić Ivan od Kešinca 66

Magdalenić Matijaš 133
Maiksner 125
Majkov 166
Makarije 243
Maletić Đ. 279—280
Mamić fra Ilija 121
Mandić biskup 125
Manlius Ivan 129
Marči Nikola 102
Maretić T. 22, 223
Margitić Stjepan 116
Marić Josip 154, 164
Marijanović Stipan 172
Marinković Konstantin 253
Marjanović L. 22
Marković A. 90
Marković Franjo 21, 92, 170, 176, 183, 187, 191, 193, 198, 200, 201, 204—205, 207, 215, 220, 223
Marković Paja Adamov 296
Martić fra Grga 22, 116, 184—186, 190
Martinčić Jerolim 70
Marulić Marko 50, 70—71, 73, 174
Mataković Baltazar 137
Matavulj Simo 297—298
Matić T. 74
Matijević Juraj Arnošt 137
Matijević Stjepan 116
Matković 126
Mattei Juraj 14, 97
Matulić Nikola 70
Mažibradić Maroje 83
Mažibradić Oracij 83
Mažuranić A. 52, 164, 165, 166, 167, 168, 169
Mažuranić Fran 214
Mažuranić Ivan 91, 92, 104, 159, 165—168, 174, 185, 186, 205
Mažuranić Matija 167, 169
Mažurannić St. 23
Mažuranić Vladimir 166, 217
Medini M. 80
Menčetić 14, 78, 80, 97, 173
Mesić Matija 161, 169, 173, 174, 189, 223, 242
Mihailović 277
Mihalić Antun 125
Mihalić Josip 125
Mihanović Antun 33, 34, 48, 146 — 147, 150, 151, 154
Mijatović Čedomilj 291
Miklošić F. 14, 28, 207, 223, 239, 241, 283
Mikloušić Toma 141 — 142, 145, 151, 163
Mikuličić Fran 23
Milčetić I. 52, 56, 194, 217
Miletić Stjepan 209, 216
Milićević M. Đ. 24, 284—286, 297
Milovanović Luka 253
Milutinović Simo 22, 258—260
Mirković P. 23
Mišetić Sabo 81
Miškatović Josip 209
Modruški Pavao 56
Mogila Petar 247
Moškovit Vasilije 245
Moyzes Stjepan 136, 188
Mrazović Avram 248, 253
Mrazović 189
Mrnavić Ivan Tomko 60, 61, 146
Mrsić Ivan 107
Muhar Adalbert 152, 163
Mulih Juraj 137
Murko M. 163
Mušicki 255—256
Muškatirović Jovan 252
Müller Ivan 103

Nadaždi Magdalena 133
Naljeśković 72, 82, 84
Nedić 277
Nedić Martin 184
Nelli Angelo 86
Nemanja 227, 228, 229, 230, 240
Nemanjić Rastko 229
Nenadović Ljubomir P. 276, 279
Nenadović Pavle 246
Niger Tomo 59
Nikola I. 282, 301—302
Nikolajević J. 282
Nikolić At. 23, 282
Nikolić Grig. A. 23
Nikolić Vladimir 190

Digitized by Google

Novak Josip 62
Novak Vjenceslav 216
Novak knez 51
Novaković 21, 22, 24, 239, 240, 242, 246, 282, 299
Nović Joksim 275
Nušić Đ. 299
Njeguš vidi Petrović
Njemčić Antun 176, 177

Obradović 176, 247, 248, 249—251, 252, 254, 273
Okrugić Ilija 189, 203
Orbini Mavro 85, 108, 110, 163
Orfelin Zaharija 248
Oršić Đuro 160
Oršić Franjo grof 138
Oršić Jozefa grofica 137
Oršić Krištof 137
Ožegović Metel 158
Ožegović Mirko 172

Pahomije 243
Pajsije 243
Palacki 157, 162
Palković Godofrid 147
Palmotić Đorđe 97
Pamotić Jaketa 97
Palmotić Junije 72, 86, 93—96, 97, 98
Palmović Andrija 207—208
Paltašić Andrija 56
Pančić Josip 300
Papalić Jerolim 48, 70
Parčić 62
Parožić Ivan 73
Pasarić Josip 168
Pastrić Josip 28, 61
Patačić 126, 144
Pavić Armin 22, 52, 81, 83, 91, 92, 64, 96, 97, 186, 223
Pavić Emerik 111, 125
Pavić Karlo 125
Pavletić Krsto (P. Krstinić) 217
Pavlinović M. 202, 282, 286, 301
Pavlović Tošo 159, 275
Pejačević 160
Pelegrinović Mikša 73, 81
Pergošić Ivan 129
Perkovac Iv. 197
Petranović Bogoljub 22, 186, 282
Petranović Gerasim 282
Petretić Petar 133
Petrović G. 248
Petrović Mojsije 246
Petrović Petar II. Njeguš 22, 159, 167, 186, 271—273, 282, 287, 300
Petrović Visko 98
Pjerotić 281
Plantić Nikola 137
Plohl-Herdvigov 22, 23
Pogodin 157
Popović Aca 279
Popović Đorđe 282
Popović Jefta 90
Popović J. S. 279
Popović M. Šapčanin 279, 284, 288—290
Popović P. Ars. 159
Popović Simo 302
Posilović P. 20, 116
Preradović Petar 111, 172, 174, 180, 181—183, 186, 188, 190, 193, 205, 208, 215, 219
Preux Jules 52
Primic I. 14, 150
Pucić Medo 104, 187, 241
Pucić Orsat 159, 186
Pucić Soltanović Vice 96; vidi Soltanović Pucić.
Pypin Spasović 13

Rabljanin pop 48, 61
Rački Fr. 28, 33, 114, 161, 174, 189, 190, 221, 240
Radičević B. 268—270, 274, 276, 278, 279
Radosav pisac bogomilski 114
Rajačić Josip 160, 170
Rajić Jovan 14, 136, 156, 246, 247, 248—249, 251, 254
Rajković Đ. 23, 190, 279
Rakić Vić. 248, 253
Rakovac Dragutin 154, 157, 159, 164, 165, 169, 175, 179
Ranjina Dinko 14, 84—85, 159, 162
Ranjina Nikola 78
Rapić Đuro 124
Rašić David 282
Ratkaj Juraj 133
Ravenski Ivan 66, 77
Razlag Radoslav 188
Reljković Josip Stjepan 124
Reljković Matija Antun 14, 123, 124, 159, 247
Res Juraj 137
Rešetar M. 273
Ristić 23
Robert fratar 56
Robertis Andrija 97
Romani Antun 138
Rosa Stjepan 61
Rožić Antun 145, 146
Ruvarac Ilarion 240, 244

Sabić M. 202
Sabić Miho 72
Sabljar Matija 173
Sabljar Mijo 164
Sasin Antun 85
Sava 227, 229, 230, 233, 234, 239
Savić Milan 285, 288, 290, 291, 294, 296, 298—299
Senjanin Grgur 56
Sermage 160
Sermage Petar Troillo 137
Sever Josip 146
Simeun 239
Singer S. 22
Sinković Mihalj 138
Sitović Lovro 121
Smičiklas 155, 167, 168, 169, 171, 174, 195, 207
Smodek Matija 153, 155, 164
Smotricki Melentije 246, 247, 248
Solarić Pavle 248, 251—252
Solengi Karlo 138
Soltanović Pucić Vice 96
Sorgo A. 97

Digitized by Google

Sorkočević Petar 90, 91, 103, 104, 166
Sotner Mihalj Ivan 137
Sović Matija 62
Spljećanin Bernardin 56
Squadri Vlaho 106
Sreznjevski 177, 239
Stančić 126
Stanković 158
Stanojević 234
Starčević Šime 159, 187
Stefan Prvovjenčani 230, 233
Stefanović Đ. Kojanov 23
Stefanović Gavrilo 247, 251
Stipac vidi Krčmarić 111
Stjepan Jstrijanin Konzul 126, 129, vidi: Istrijanin.
Stojadinović 23
Stojadinovićeva M. Srpkinja 279
Stojanović Lj. 234
Stojanović M. 23, 178, 189
Stojković Atanasije 248, 253
Strohal R. 23
Stulli 105, 125
Subotić Jovan 166, 256, 273—274, 279, 280
Subotić Vasilije 159
Sundečić Jovan 190, 279, 281—282, 300
Sušnik Franjo 138
Suvarov Maksim 246
Svoboda Prokop 137

Šafařik P. J. 28, 51, 59, 62, 100, 103, 106, 142, 151, 157, 162, 163, 169, 240, 243
Šenoa August 190, 196—200, 204, 205, 206, 211, 214
Šenoa Milan 217
Šimić Nikola 253
Šižgorić Juraj 66, 69
Škrinjarić 129
Šloser-Klekovski 165, 223
Šporer (Matić) 150
Špun Stržić 200
Šrepel M. 22, 83, 87, 179, 180, 183, 223, 302
Štauduar 163
Štoos 152, 154, 157, 164
Štrosmajer J. J. 106, 182, 183, 190, 221
Štur Ljudevit 169
Šulek Bogoslav 188, 189, 223
Šunjić 184

Tausi 136
Tekelija Sava 156, 259
Teodor 230
Teodor Gramatik 233
Teodozije 233, 234, 243
Terlajić Grigorije 252
Terlecki Metodije 260, 261
Tirol Dimitrija 159, 255
Tkalac Imbro 166
Tkalčić Ivan 150, 173, 174, 189, 223
Tomanović Lazo 302
Tomašić Luka fra 108
Tombor Janko 190
Tomić Jaša 299
Tomić J. E. 190, 199, 203—204
Tomiković Aleksandar 124
Tommaseo Nikola 188
Topalović Mato 154, 172
Torbar Josip 221, 223
Tordinac Jure 23, 154, 172
Tordinac N. 23, 216
Torrelli Jer. 97
Tresić-Pavičić A. 217, 220
Trifković Kosta 287—288
Trnski Ivan 157, 179—181, 190, 274
Trstenjak 175
Truber Primus 126
Tucci St. 103
Tudisi Ignjat 93
Tudisi Marin 103
Turčić Gašpar 56

Ungnad Ivan 126
Utješenović Ognjeslav Ostrožinski 179, 281
Užarević 166, 175, 189

Vaclav Pavao 138
Valentić 187
Valjavec M. 23, 52, 71
Valvasor 163
Vasić Vladimir 281
Veber 22, 91, 169, 178, 189, 190, 192, 194, 223, 287
Veleslavin 28
Velikanović Isa 217
Velikanović Ivan 124
Verbeci 129
Veselinović Janko 296—297
Veselovski A. H. 242
Vetranić Mavro Nikola 80, 81—8 , 83
Vezić Vladislav 194
Vezilić A. 248, 252,
Vicić 187
Vidaković Milovan 254
Vilov Stjepan 121
Vitaljić Andrija 107
Vitezović Pavao 108, 110, 112, 129, 134—136, 137, 138, 151, 153, 154, 159, 162, 188
Vitković Ivan 138
Vlastar Matija Solunjanin 240
Vlašić Josip Antun 123
Vodopić Mato 201
Vojinović Jovan B. 23
Volantić 104
Vončina Ivan 217
Vondrák V. 33
Vozarović 251
Vračan Josip 145
Vramec 108, 129
Vrančić Antun 13, 145
Vranicani Ambroz 173
Vraz Stanko 154, 159, 164, 156, 166, 169—171, 172, 177, 179, 190, 196, 200, 205
Vrbanić Fran 223
Vrčević Vuk 23, 302
Vrhovac Maksimiljan 139, 150, 171
Vujanovski St. 248
Vujić Joakim 254
Vukelić Lavoslav 200
Vukotinović Farkaš Ljudevit 154, 157, 159, 164, 169, 176, 177, 189
Vuković Božidar 243
Vuković M. 24

Digitized by Google

Vuković Vićentije 243
Vuletić Petar 107, 121
Vulović 233, 276, 278, 279, 300

Wartinger 152
Wollner 22

Zagrebec Štefan 136
Zagurović 243
Zahar Ivan 203
Zajc 204, 206
Zdenčaj Aleksandar 154
Zdenčaj Nikola 160
Zečević Grgur 121
Zelenlugović Ljubmir, vidi Vitezović
Zima 22
Zlatarić D. 84—85, 173
Zlatarić Marin 91, 103, 104
Zlatarić Terezija 99
Zmajević Vinko 61, 62, 101, 121
Zorac Juraj 188
Zoranić Petar 74
Zore 87, 91
Zovko Ivan 23
Zrinjski Adam 130
Zrinjski Juraj 85, 126
Zrinjski Petar 14, 111, 130, 133—134, 154
Zuban 282
Zuzorić Cvijeta 83, 84, 85
Živaljević 108, 109, 110, 112
Živković Jovan 253
Živković Mita 295, 299

Neka se ispravi:

Str. 71., r. 7 odozdo: Ta mj. To.
Str. 103., r. 8 „ Marin mj. Martin.
Str. 104., r. 7 „ Martijal mj. Marijal.

Druge će se pogrješke, kojima se pored sve pažnje nije moglo izbjeći, lako uz čitanje moći ispraviti.

Digitized by Google

Digitized by Google

ŠTO JE U OVOJ KNJIZI.

Predgovor I
Uvod u književnost 1
Narodni jezik Hrvata i Srba . . 6
Narodni život i narodne umotvorine 9
Narodne umotvorine 13
Narodne pjesme 15
Narodne pripovijetke 20
Narodne poslovice 21
Narodne zagonetke 21
Pismena književnost 25
Život i rad sv. Ćirila i Metodija 26
Pismo, kojim su pisala sv. braća . . 27
Jezik, kojim su pisala sv. braća Ćirilo i Metodije 31
Književni rad sv. braće 32

I.
Hrvatska književnost.

Prvo doba.

Borba Hrvata za glagolicu i slovensku službu 39

Rad oko glagolske književnosti.

Prvo doba od IX. do kraja XII. vijeka 48
Drugo doba od polovine XIII. vijeka do kraja XV. stoljeća 50
Treće doba od kraja XV. vijeka do kraja XVIII. stoljeća 55

Drugo doba.

Umjetna književnost u Hrvata . . . 64
Spljetska književnost u XV. i XVI. v. 69
Književnost na otoku Hvaru u XVI. stolj. 71
Književnost u Zadru 73
Književni rad u Dubrovniku 74
Sedamnaesti vijek u Dubrovniku . . 86
Doba padanja dubr. literature pod kraj XVII. i u XVIII. vijeku. 98
Književnost u ostaloj Dalmaciji XVII. i XVIII. vijeka 105
Književni rad u Bosni 112
Književni rad u Slavoniji 121
Književni rad u Hrvatskoj 125

Treće doba.

a) Doba ilirskoga pokreta 149
b) Doba apsolutizma do osnivanja akademije 161
Literarni rad od hrv. pokreta do g. 1850. 161
Književni rad od 1850. do akademije . 189
c) Književnost od poslije 1863. god. . 194

II.
Srpska književnost.

Prvo doba.

Stara srpska književnost 227
1) Prvo doba od XII. do XV. stoljeća 229
2) Drugo doba, XV. i XVI. stoljeće . 242
3) Treće doba, XVII. i XVIII. stoljeće 244

Drugo doba.

1) Smjer crkveno-slovenski do god. 1814. 245
2) Borba za narodni jezik od 1814. do 1847. 255
3) Književni rad od 1847. do 1868. . 267
4) Književnost od god. 1868. . . . 283
Tumač spomenicima 305
Imena pisaca, koji spominju u ovoj knjizi 311

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

This book should be returned to the Library on or before the last date stamped below.

A fine of five cents a day is incurred by retaining it beyond the specified time.

Please return promptly.

APR 7'52 H

Digitized by Google

Slav 8600.17
Povjest knjizevnosti hrvatske i sr
Widener Library 006701711
3 2044 085 865 715